สู่บุรุษผู้ยิ่งใหญ่

ปรีดี พนมยงค์

รัฐบุรุษผู้ยิ่งใหญ่
ปรีดี พนมยงค์

นาวี รังสิวรารักษ์

PRIDI-PHOONSUK
ปรีดี - พูนศุข พนมยงค์
www.pridi-phoonsuk.org
ChangeFusion OPENBASE.in.th
เนื้อหาทั้งหมดใน OpenBase ถูกเผยแพร่ภายใต้สัญญาอนุญาต Creative Commons Attribution-Noncommercial-Share Alike 3.0 Unported License ท่านสามารถนำเนื้อหาทุกชิ้นไปใช้และเผยแพร่ต่อได้ โดยต้องอ้างอิงแหล่งที่มา ห้ามนำไปใช้เพื่อการค้า และต้องใช้สัญญาอนุญาตชนิดเดียวกันนี้เมื่อเผยแพร่งานที่ดัดแปลง เว้นแต่จะระบุเป็นอย่างอื่น

ชุดสารคดีชีวประวัติบุคคลสำคัญ

รัฐบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ ปรีดี พนมยงค์

นาวี รังสิวรารักษ์ เขียน

รักษ์ มนัญญา บรรณาธิการ

พิมพ์ครั้งแรก พฤษภาคม 2544

โดยได้รับการอนุญาตจัดพิมพ์จากเจ้าของลิขสิทธิ์ถูกต้องตามกฎหมาย
สงวนสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537

ISBN 974-604-957-7

จัดพิมพ์โดย

สำนักพิมพ์ดับเบิ้ลนายน์

16/2 ถนนพาณิชยการธนบุรี (จรัญฯ 13) แขวงบางแวก
เขตภาษีเจริญ กรุงเทพฯ 10160
โทรศัพท์ 865-7490-5 ต่อ 132, 865-7532-3 โทรสาร 865-7532

จัดจำหน่ายทั่วประเทศโดย

บริษัทบุ๊คแมนพริ้นท์ จำกัด

โทรศัพท์ 865-7691-2 โทรสาร 410-7659

พิมพ์ที่ รัชดาออฟเซ็ท 21/9 หมู่ 8 ถนนพาณิชยการธนบุรี (จรัญฯ 13)
บางแวก ภาษีเจริญ กรุงเทพฯ 10160

คำนำสำนักพิมพ์

เมื่อเอ่ยนามท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ย่อมเป็นที่แน่นอนว่ามีประชาชนจำนวนไม่น้อยที่สำเหนียกหรือรับรู้ ถึงคุณูปการความดีงามที่ท่านรัฐบุรุษผู้นี้ได้กระทำหรือสร้างไว้ให้แก่สังคมไทยอย่างเป็นอเนกประการ นับตั้งแต่เรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตย การเป็นผู้เจรจาแก้ไขสนธิสัญญาอันไม่เป็นธรรมที่รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ได้จำใจทำไว้กับประเทศมหาอำนาจนักล่าอาณานิคมทั้งหลาย ที่ทำให้ประเทศไทยไม่มีเอกราชอธิปไตยที่สมบูรณ์ร่วมแปดสิบปีเศษ ตลอดถึงการเป็นผู้นำในการกอบกู้ชาติที่กำลังใกล้หายนะ จากการที่ผู้นำทางทหารอย่างจอมพล ป.พิบูลสงคราม นำประเทศไทยไปผูกพันกับฝ่ายอักษะโดยเฉพาะญี่ปุ่น และประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ 2 รวมทั้งกรณีอื่น ๆ

อย่างไรก็ตาม ยังมีบุคคลและประชาชนที่ไม่ทราบถึงรายละเอียดผลงานและคุณูปการที่รัฐบุรุษอาวุโสผู้นี้ได้กระทำไว้ให้แก่สังคมไทยอีกเป็นจำนวนมาก เพราะแม้จะมีการศึกษาและบันทึกถึงผลงานของท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดีไว้โดยนักเขียนและนักประวัติศาสตร์เป็นจำนวนมาก แต่ก็กล่าวได้ว่ายังหาหนังสือเกี่ยวกับชีวประวัติของท่านรัฐบุรุษอาวุโสที่สมบูรณ์อย่างแท้จริงได้ยาก จนกระทั่ง *นาวี รังสิวรารักษ์* นักเขียนที่มีความสนใจและถนัดในการเขียนสารคดีชีวประวัติบุคคลได้เข้ามาศึกษาเรื่องราวของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดีอย่างเอาจริงเอาจัง และจนกระทั่งเขียนงานสารคดีประวัติชีวิตของท่านรัฐบุรุษผู้นี้ขึ้นในชื่อว่า **"รัฐบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ ปรีดี พนมยงค์"** นั่นแหละ เราจึงเห็นว่าหนังสือสารคดีชีวประวัติของท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ที่สมบูรณ์ที่สุดจึงถือกำเนิดขึ้นในบรรณพิภพนี้

สำหรับ *นาวี รังสิวรารักษ์* นั้น เรามีความเชื่อมั่นว่า นักอ่านสารคดีเชิงชีวประวัติส่วนมากคงจะได้มีโอกาสสัมผัสกับความสามารถและฝีมือของเขามาบ้างแล้ว ซึ่งก็เป็นที่ยอมรับกันว่าเขาเป็นแนวหน้าของนักเขียนแนวสารคดีชีวประวัติบุคคลคนหนึ่งทีเดียว

ดังที่เมื่อเขาเขียนสารคดีชีวประวัติของนายบุญชู โรจนเสถียร ***"ฝันและหวังของบุญชู โรจนเสถียร"*** เมื่อปี พ.ศ.2536 อาจารย์ภิญโญ ศรีจำลอง นักเขียนและนักวิจารณ์หนังสือคนสำคัญถึงกับให้เครดิตหนังสือเล่มนี้ไว้ในคอลัมน์ "สะดุดตัวหนังสือ" ในสยามรัฐรายวัน ประจำวันที่ 12 กันยายน 2536 ว่า "น่าสนใจมาก แม้จะพิจารณาในด้านวรรณกรรมด้านเดียว" และยังให้เครดิตว่าหนังสือเล่มนี้ "น่าจะเป็นหนังสือสารคดีตัวอย่าง ที่จะก่อให้มีการเขียนชีวประวัติบุคคลในวงการต่าง ๆ ของไทยให้มากขึ้น"

ในการเขียนสารคดีชีวประวัติของท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ในครั้งนี้ นอกเหนือจากพลังความสามารถในเชิงวรรณกรรมของนักเขียนผู้นี้แล้ว เหนือสิ่งอื่นใดก็คือการศึกษาค้นคว้าที่เจาะลึกลงไปยังเอกสารทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ อย่างที่ไม่เคยมีนักการศึกษาและนักประวัติศาสตร์คนใดได้ทำมาก่อน จนแม้กระทั่งนักการศึกษาประวัติท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ คนสำคัญอย่างอาจารย์สุพจน์ ด่านตระกูล ถึงกับให้เครดิตด้วยการแสดงความขอบคุณ ในพลังความวิริยะพากเพียรค้นคว้าอย่างลึกซึ้งและเอาจริงเอาจังของนาวี รังสิวรารักษ์ไว้ในโอกาสนี้ด้วย

ข้อพิสูจน์ที่ว่าหนังสือ **"รัฐบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ ปรีดี พนมยงค์"** เล่มนี้ คือหนังสือสารคดีชีวประวัติของท่านปรีดี พนมยงค์ ที่สมบูรณ์ที่สุดเล่มหนึ่ง ก็คือการอ้างอิงเอกสารหลักฐานที่เป็นหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์อื่นๆ ในรูปของเชิงอรรถถึง 437 แห่ง ในขณะที่เมื่อนาวี รังสิวรารักษ์ เขียนสารคดีชีวประวัตินายบุญชู โรจนเสถียร ***"ฝันและหวังของบุญชู โรจนเสถียร"*** เมื่อปี พ.ศ.2536 ซึ่งเขาได้อ้างอิงในรูปของเชิงอรรถเพียง 25 แห่ง หนังสือ

เล่มนั้นก็ได้รับเครดิตจากนักวิจารณ์อย่างอาจารย์ภิญโญ ศรีจำลอง ว่าเป็นสารคดีชีวประวัติที่ดีระดับหนังสือตัวอย่างในทันที

เพราะฉะนั้นการเขียน **"รัฐบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ปรีดี พนมยงค์"** ในครั้งนี้ที่มีการอ้างอิงถึง 437 แห่งดังกล่าว จึงย่อมเป็นเครื่องรับประกันถึงความลึกซึ้งสมบูรณ์ของหนังสือเล่มนี้ได้อย่างดีที่สุด

เหนือสิ่งอื่นใด ด้วยความสามารถในเชิงวรรณกรรม ของนาวี รังสิ-วรารักษ์ ทำให้หนังสือสารคดีเล่มนี้ มีความน่าอ่านหรืออ่านสนุกไม่แพ้วรรณกรรมดี ๆ หลายเล่ม นอกเหนือจากความรอบรู้ที่ท่านจะได้รับทั้งในแง่ประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ฯลฯ อย่างรอบด้าน

และเหล่านี้ก็คือ สิ่งที่สำนักพิมพ์ดับเบิ้ลนายน์ รู้สึกภาคภูมิใจที่ได้เสนอผลงานอันทรงคุณค่าของนักเขียนผู้นี้ พร้อมกันนี้อยากเรียกร้องถึงบรรดาท่านนักอ่านทั้งหลายว่า ไม่ควรพลาดหนังสือเล่มนี้

. . . . . .

ด้วยรักและปรารถนาดี

สำนักพิมพ์ดับเบิ้ลนายน์

จากผู้เขียน

ถ้าจะพูดถึงประวัติศาสตร์อันยาวไกลของประเทศไทย นับจากยุคสมัยกรุงสุโขทัย สืบต่อมาถึงกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงเทพมหานครในปัจจุบันนี้ ในปริบทหนึ่งหากจะกล่าวเฉพาะกรณีของผู้นำชาติไทย ไม่ว่าในฐานะของผู้นำ ในการสร้างชาติ พัฒนาชาติ การรักษาชาติและกอบกู้ชาติแล้ว ในบรรดาผู้นำเหล่านี้หรือที่แท้ก็คือในบรรดารัฐบุรุษไทยเหล่านี้จำนวนมากท่าน ต้องยอมรับว่า นายปรีดี พนมยงค์ ย่อมเป็นหนึ่งในจำนวนรัฐบุรุษผู้ยิ่งใหญ่นั้นด้วยท่านหนึ่ง

ด้วยคุณูปการในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ประชาธิปไตยก็ดี หรือการนำขบวนการเสรีไทยเข้ากอบกู้ชาติ จากการที่ผู้นำรัฐบาลไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สองได้นำประเทศไทยเข้าร่วมกับญี่ปุ่นประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรก็ดี กล่าวเฉพาะคุณูปการเพียงสองเรื่องที่สำคัญนี้ก็เป็นการมากเกินพอที่จะยกย่องนายปรีดี พนมยงค์ ไว้ในฐานะรัฐบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ของประเทศนี้คนหนึ่ง

ในการศึกษาค้นคว้าและเขียนเรื่องราวของนายปรีดี พนมยงค์ ในครั้งนี้ แม้ผู้เขียนจะได้ใช้เวลาไปร่วม 13 เดือนหรือหนึ่งปีเศษ ๆ แต่ก็ยังมีเรื่องราวของนายปรีดี พนมยงค์ อีกหลายด้านหลายประการที่น่าจะได้มีการศึกษาค้นคว้า หรือพิจารณาวิจัยศึกษากันสืบไป โดยเฉพาะผลอันเป็นคุณูปการที่เกิดจากการริเริ่ม สร้างสรรค์ และผลักดันของนายปรีดี พนมยงค์ที่มีต่อราษฎรไทยหรือประชาชนคนส่วนใหญ่ของประเทศ

อนึ่ง ในการเขียนเรื่อง **"รัฐบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ ปรีดี พนมยงค์"** ในครั้งนี้จนสำเร็จ ผู้เขียนต้องขอขอบคุณบรรดาท่านทั้งหลาย ที่ได้ทำการศึกษา

ค้นคว้าและเขียนเรื่องของนายปรีดี พนมยงค์ ไว้ก่อนหน้านี้ทุก ๆ ท่าน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่สำคัญที่สุดที่ทำให้ผู้เขียนสามารถเขียนงานเรื่องนี้ได้สำเร็จในเวลาที่ไม่ช้าจนเกินไป ขอขอบคุณหอสมุดแห่งชาติ และหอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตลอดถึงท่านเจ้าหน้าที่ของห้องสมุดดังกล่าวที่ได้ให้บริการผู้เขียนเป็นอย่างดียิ่ง

ขอขอบคุณ คุณสุพจน์ ด่านตระกูล ที่ได้กรุณาให้ผู้เขียนหยิบยืมเอกสารและหนังสืออันทรงคุณค่าจำนวนมาก และยังช่วยเหลือติดต่อให้ได้สัมภาษณ์คุณยายน้อม ตามสกุล (พนมยงค์) น้องสาวคนสุดท้องของนายปรีดี พนมยงค์ และคุณศุขปรีดา พนมยงค์ บุตรชายของนายปรีดี พนมยงค์ ขอขอบคุณ คุณบุญชู โรจนเสถียร และคุณดำรงศักดิ์ จินดากุล ที่ได้ให้หยิบยืมหนังสือที่ทรงคุณค่าอีกหลายเล่ม ตลอดจนขอขอบคุณเพื่อนมิตรคนอื่น ๆ ที่มิได้เอ่ยนามไว้ในที่นี้ ที่ได้มีส่วนช่วยเหลือสนับสนุนให้ผู้เขียนได้เขียนงานเรื่องนี้จนสำเร็จ

. . . . . .

นาวี รังสิวรารักษ์

คำชมเชย

ของ สุพจน์ ด่านตระกูล

ภายหลังที่ท่านปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสคนแรกและคนเดียวของประเทศไทย ได้ถึงแก่อนิจกรรม ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ.2526 ขณะอายุได้ 7 รอบนักษัตรหย่อน 9 วัน ได้มีหนังสือตีพิมพ์ออกมาหลายเล่มทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ ที่ได้พูดถึงเรื่องราวเกี่ยวกับท่าน ทั้งเรื่องส่วนตัวและส่วนรวมและคงจะต้องพูดกันต่อไปอีกยาวนาน เพราะเรื่องราวของท่านก็คือเรื่องราวส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติไทยยุคใหม่ หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2475 หรือยุคที่อำนาจของกษัตริย์ที่มีอยู่อย่างล้นพ้นถูกจำกัดด้วยระบบรัฐธรรมนูญ

"รัฐบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ ปรีดี พนมยงค์" โดยนาวี รังสิวรารักษ์ ที่อยู่ในมือของท่าน ณ บัดนี้ เป็นอีกเล่มหนึ่งที่พูดถึงชีวิตและผลงานของท่าน หนังสือเล่มนี้ถึงแม้ว่าจะไม่สมบูรณ์อย่างถึงที่สุด แต่ก็เชื่อว่าสมบูรณ์มากกว่าหลาย ๆ เล่ม ด้วยมีแหล่งเอกสารอ้างอิงนอกจากเอกสารชั้นต้นแล้ว ยังได้มาจากหลาย ๆ เล่มที่ตีพิมพ์ออกมาก่อนหน้านี้ จึงมีโอกาสที่จะตรวจสอบหาความถูกต้องตามความเป็นจริงได้มากกว่า

โดยเฉพาะเอกสารอ้างอิงที่ระบุว่า "เอกสารอื่น ๆ" ซึ่งนาวี รังสิวรารักษ์ใช้ความอุตสาหะวิริยะเดินเข้า-ออกห้องสมุดหลายแห่ง นอกจากห้องสมุดปรีดี พนมยงค์ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แล้ว หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี ก็เป็นอีกแห่งหนึ่งที่เป็นแหล่งความรู้ของ "เอกสารอื่น ๆ" ที่ให้ผู้เขียนได้นำมาอ้างอิง ซึ่งนอกจากจะยังความสมบูรณ์ให้กับหนังสือเล่มนี้มากยิ่งขึ้นแล้ว ยังจะเป็นประโยชน์ในการนำพาให้มีการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของรัฐบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ ปรีดี พนมยงค์ อย่างกว้างขวางและลุ่มลึกต่อไปในอนาคต

ทั้งในด้านจุดยืน ทรรศนะและมรรควิธีทางการเมืองของท่านและโดยเฉพาะในด้านวิชาการ

ความมีอุตสาหะวิริยะของนาวี รังสิวรารักษ์ นอกจากจะยังประโยชน์ให้กับวงการศึกษาค้นคว้าดังกล่าวแล้ว ยังเป็นการเพิ่มหนังสือดีมีคุณค่าให้กับบรรณพิภพอีกด้วย จึงต้องขอขอบคุณและชมเชย หนังสือดีมีคุณค่า "แหลมตะลุมพุก" นักกลอนชาวเมืองคอน อำเภอปากพนัง บอกว่าดังนี้

" หนังสือที่จัดว่าดี . . . . . .
ประโยชน์มากมีทั่วไป
คือสอนให้คนรู้หลัก
สัจจะประจักษ์แค่ไหน
สังคมบ่มร้ายเช่นไร
เปิดเผยแก้ไขเปลี่ยนแปลง
เช่นการรีดนาทาเร้น
ชี้ปมลับเร้นแอบแฝง
แลเล่ห์มารยาพลิกแพลง
เป็นการช่วยแรงปวงชน
หนังสือคือบานหน้าต่าง
ยามเปิดสว่างให้ผล
ทำลายความืดหมองมน
เพื่อประชาชนภิญโญ " . . . . . .

เกี่ยวกับผู้เขียน

นาวี รังสิวรารักษ์

เป็นคนจังหวัดสุราษฎร์ธานี สำเร็จการศึกษาทางด้านรัฐศาสตร์จากรั้วพ่อขุนฯ เมื่อปี พ.ศ.2521 หลังจากนั้นได้เริ่มต้นชีวิตการงาน เกี่ยวกับการบริหารงานบุคคลครู และงานวิชาการที่คุรุสภาร่วม 10 ปี ภายหลังโอนย้ายจากคุรุสภามาอยู่ที่องค์การค้าของคุรุสภาอีกประมาณ 8 ปี ก่อนจะมาร่วมงานกับสำนักพิมพ์ดอกหญ้าในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ประมาณ 1 ปีเศษ ปัจจุบันทำงานบริษัทเอกชนแห่งหนึ่ง

นาวี รังสิวรารักษ์ เป็นผู้ที่รักงานเขียนและการทำหนังสือมากเป็นพิเศษ เคยเป็นคอลัมน์นิสต์หนังสือพิมพ์รายวัน เป็นบรรณาธิการบริหารวารสารวิทยาจารย์ของคุรุสภาหลายปี และเคยมีผลงานสู่บรรณพิภพ เช่น "จุดบอดประชาธิปไตย" "ฝันและหวังของบูญชู โรจนเสถียร" และ "ชีวิตที่มีคุณค่า" ฯลฯ เป็นต้น

สารบัญ

1. คลองเมืองปี พ.ศ.2443 1
2. โรงเรียนแห่งแรก 4
3. เริ่มชีวิตการทำงาน 9
4. ทนายความหนุ่ม 16
5. นักเรียนกฎหมายฝรั่งเศส 23
6. ความรักและการแต่งงาน 32
7. คิดการใหญ่ 38
8. อภิวัฒน์ใหญ่ 24 มิถุนายน 2475 48
9. ตั้งนายกรัฐมนตรี 64
10. มุ่งสู่วิถีประชาธิปไตย 85
11. เค้าโครงการเศรษฐกิจ 97
12. ความเห็นต่าง 121
13. รัฐประหาร 134
14. ถูกเนรเทศ 149
15. ขุดคอคอดกระอีกแนวคิดหนึ่งทางด้านเศรษฐกิจ 168
16. กลับสู่อ้อมกอดเพื่อนร่วมอุดมการณ์ 179
17. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย 196
18. ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง 216
19. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ 231
20. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง 250
21. ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ 273
22. "รู้ธ" ผู้นำเสรีไทย 289

23. ปฏิบัติการของเสรีไทย 312
24. ประกาศสันติภาพ 333
25. ยับยั้งกองทัพจีนของจอมพลเจียงไคเช็ค 356
26. ถวายความปลอดภัยแด่พระราชวงศ์ระหว่างสงคราม 370
27. รัฐบุรุษอาวุโส 382
28. นายกรัฐมนตรี 395
29. ร่วมปกป้องพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ 428
30. ทูตพิเศษของรัฐบาล 450
31. จอมพลรัฐประหาร 469
32. ผู้นำขบวนการประชาธิปไตย 486
33. จากปักกิ่งถึงปารีส 503
34. ตระกูลพนมยงค์ 535

รัฐบุรุษผู้ยิ่งใหญ่
ปรีดี พนมยงค์

แด่

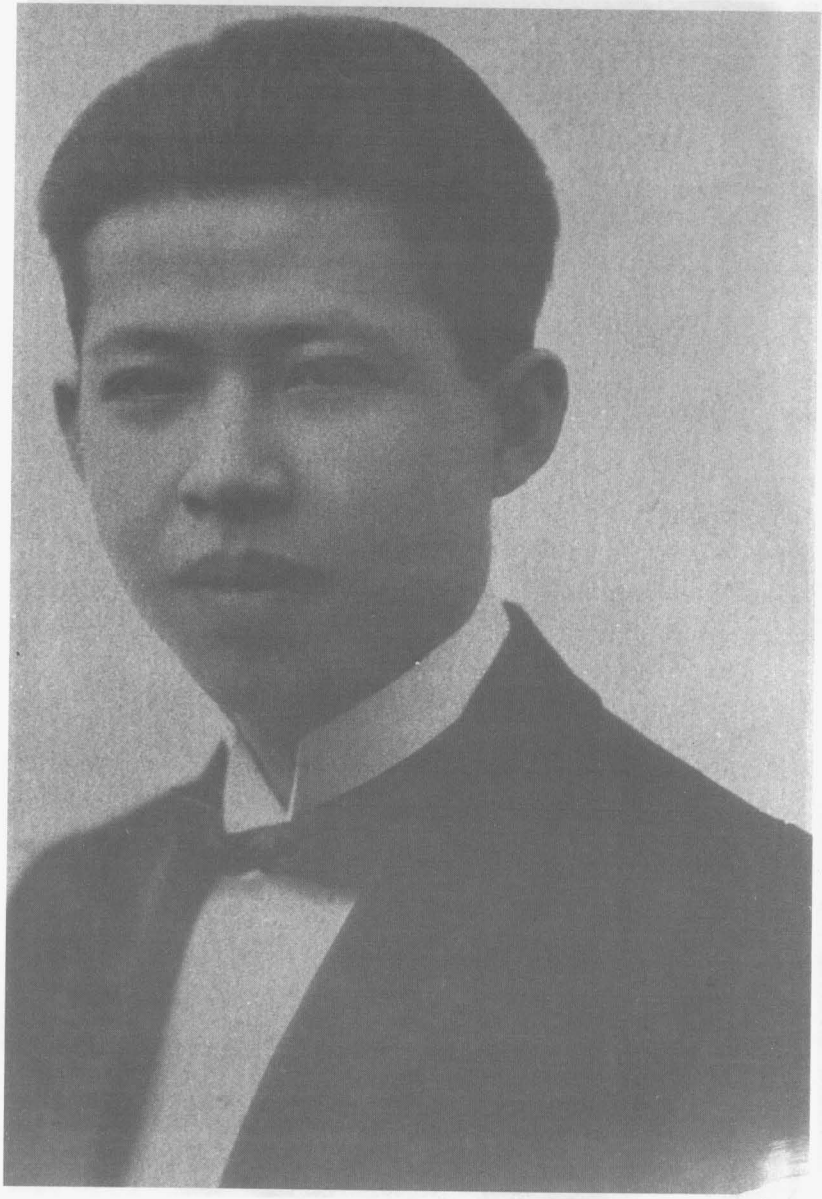
ท่านพุทธทาส ภิกขุ

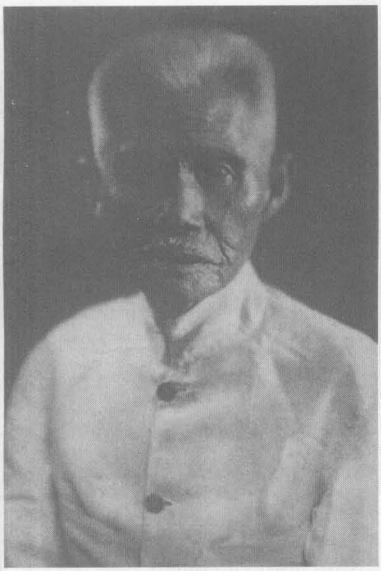
และ

นายปรีดี พนมยงค์

ผู้ซึ่งได้สร้างคุณูปการอันยิ่งใหญ่
ให้แก่สังคมไทย

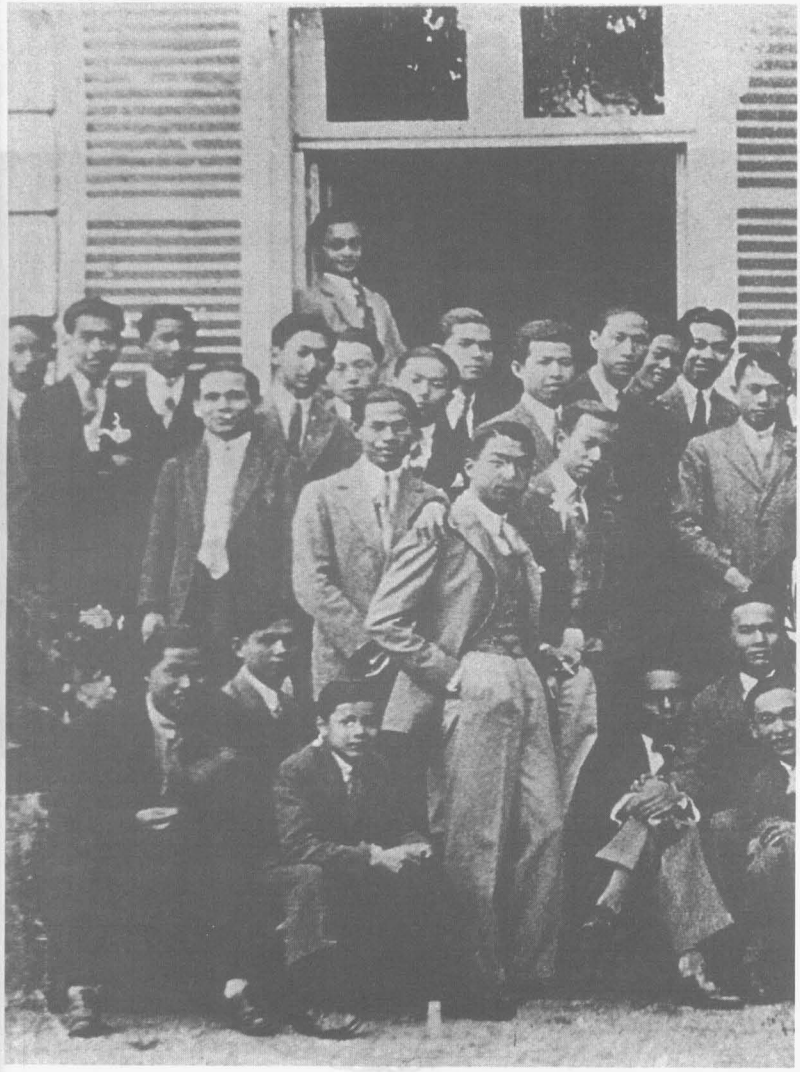

นายเสียงและนางลูกจันทน์ พนมยงค์ บิดาและมารดาของนายปรีดี พนมยงค์

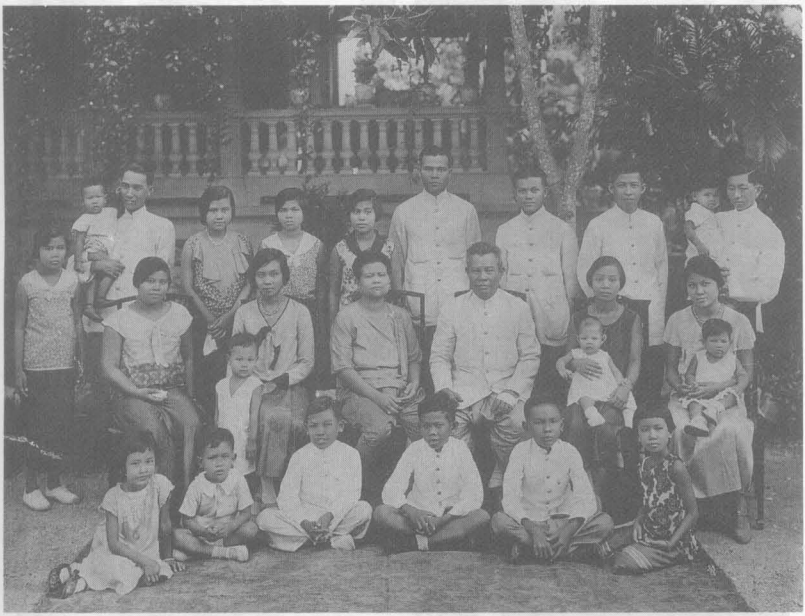
อายุได้ 19 ปีเศษ สำเร็จวิชากฎหมายชั้นเนติบัณฑิต
แต่ตามข้อบังคับสมัยนั้นยังเป็นเนติบัณฑิตไม่ได้
เพราะมีอายุยังไม่ครบ 20 ปีบริบูรณ์ ต้องรอจนถึงมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์
จึงได้เป็นสมาชิกสามัญแห่งเนติบัณฑิตยสภา

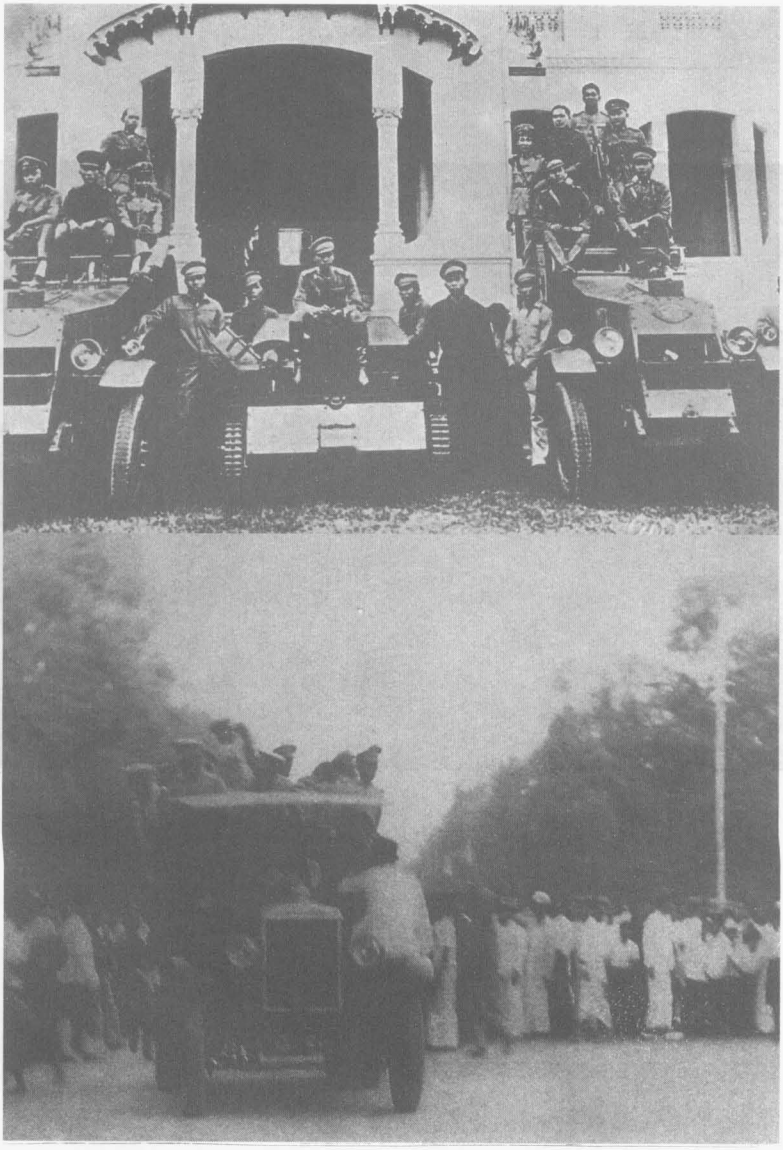
งานชุมนุมนักเรียนไทยของ "'สามัคยานุเคราะห์สมาคม" ในประเทศฝรั่งเศส
ซึ่งนายปรีดี พนมยงค์ได้รับเลือกเป็นสภานายกสมาคมนี้
ในปี พ.ศ. 2468 และ พ.ศ. 2469

วันเริ่มชีวิตคู่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2471

ถ่ายภาพหมู่กับพระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา–คุณหญิงเพ็ง ชัยวิชิตฯ
(บ้านป้อมเพชร์ ถนนสีลม พ.ศ. 2474)
นายปรีดี พนมยงค์ คนที่ 2 จากขวามือ
เด็กหญิงลลิตาในอ้อมกอดของแม่พูนศุข พนมยงค์ แถวนั่งขวาสุด

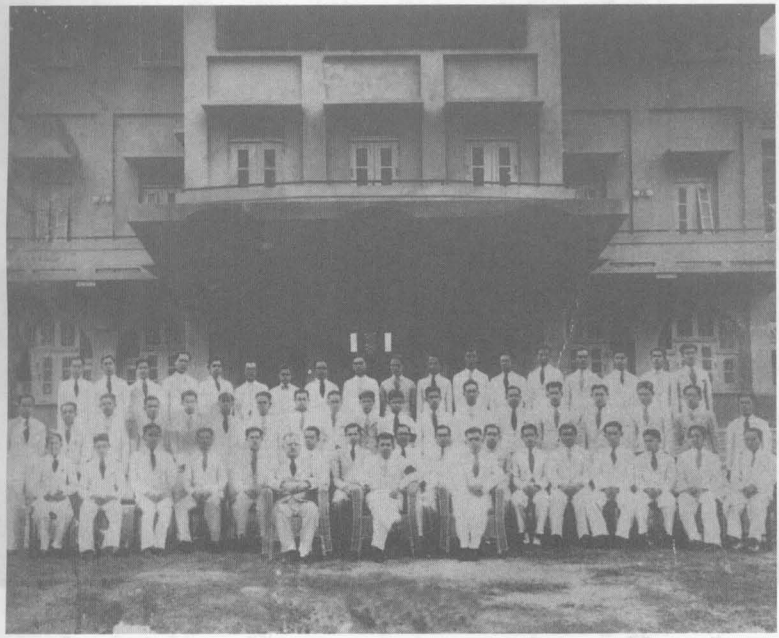
การอภิวัฒน์ประชาธิปไตย 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475

ประชาชนร่วมงานเฉลิมฉลองรัฐธรรมนูญของคณะราษฎร พ.ศ. 2475

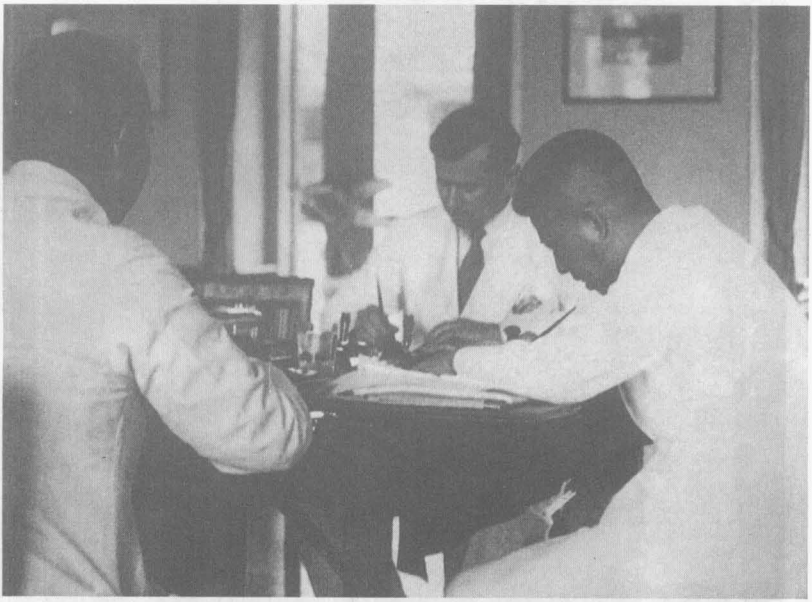
ตรวจราชการที่วัดมงคลบพิตร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

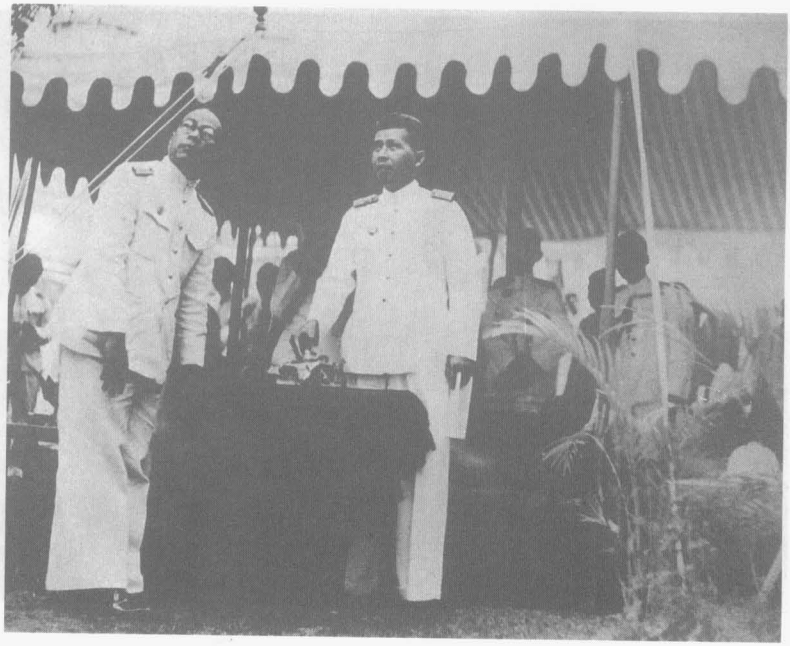
ผู้ก่อตั้งและผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ นายปรีดี พนมยงค์เดินทางไปเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคกับผู้นำประเทศมหาอำนาจต่าง ๆ เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส อิตาลี สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น ฯลฯ

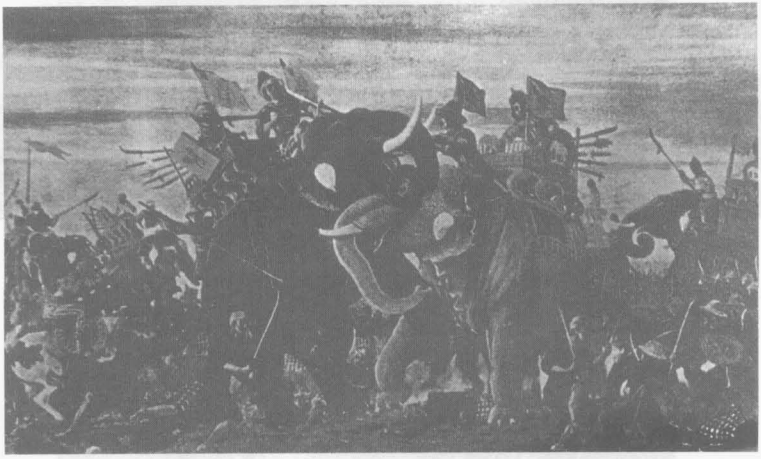

ลงนามยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคกับประเทศมหาอำนาจ ในปี พ.ศ. 2480

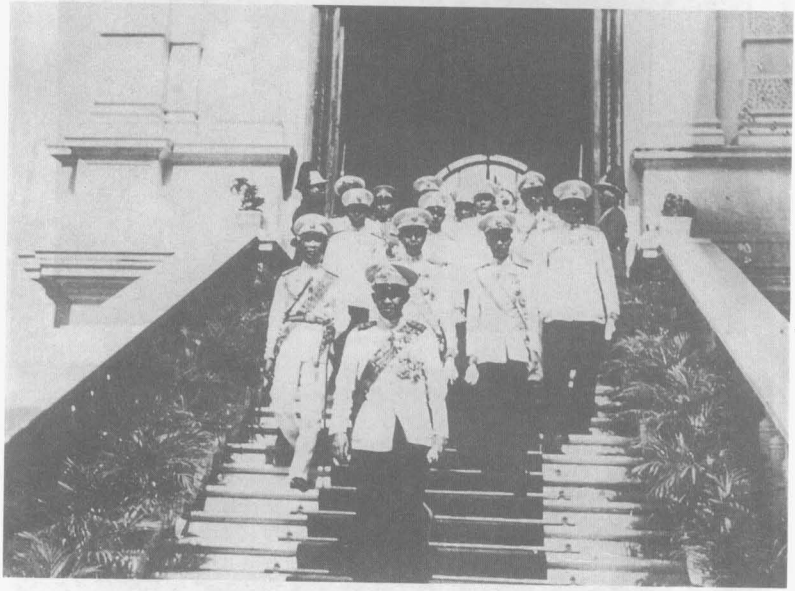

เป็นผู้วางรากฐานการก่อตั้งธนาคารแห่งประเทศไทยคนสำคัญ
ในภาพขณะเป็นประธานในพิธีเปิดสำนักงานธนาคารชาติไทย
เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2483

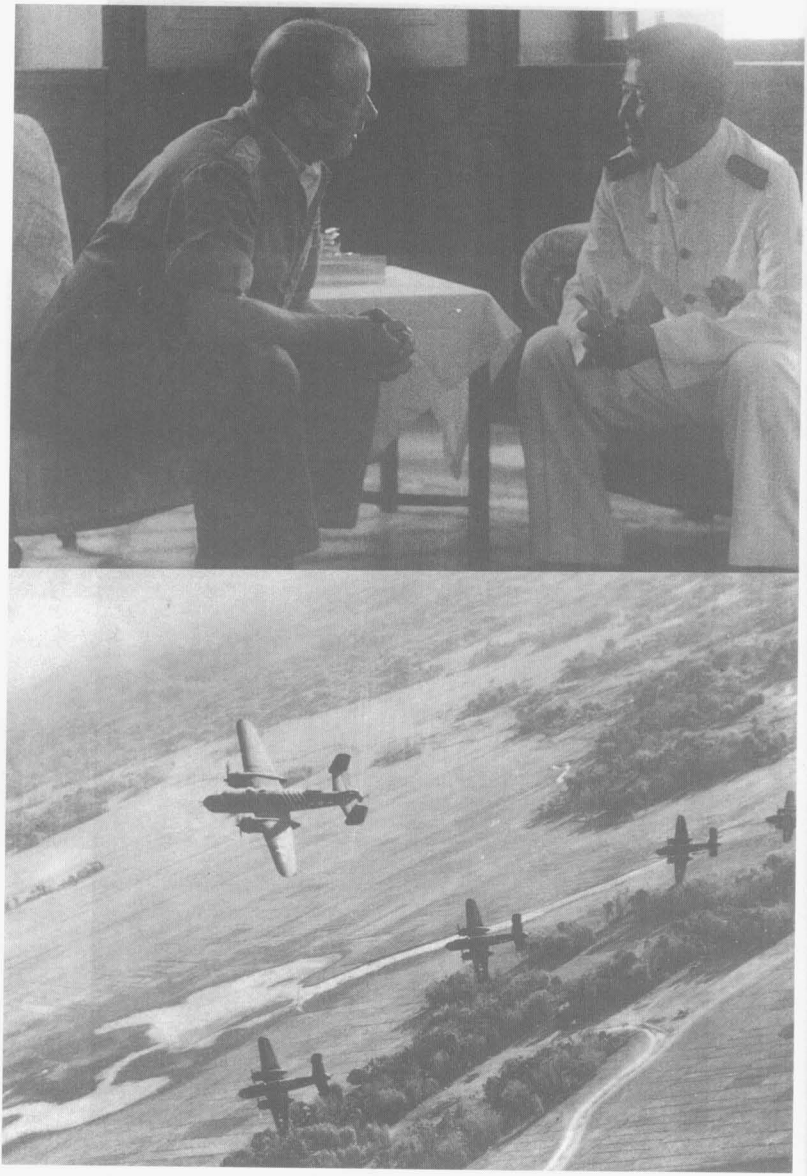
นายปรีดี พนมยงค์ อำนวยการสร้างภาพยนตร์ไทยเสียงภาษาอังกฤษในฟิล์ม
เรื่องพระเจ้าช้างเผือก เพื่อเป็นการรณรงค์ให้ประเทศทั้งหลาย
ตระหนักถึงคุณค่าของสันติภาพ (ภาพบน-ล่าง)

นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

เครื่องบินของฝ่ายสัมพันธมิตร ทิ้งระเบิดสะพานพระราม 6
เมื่อวันที่ 2 มกราคม พ.ศ. 2488

กู้วิกฤตของชาติยามสงคราม

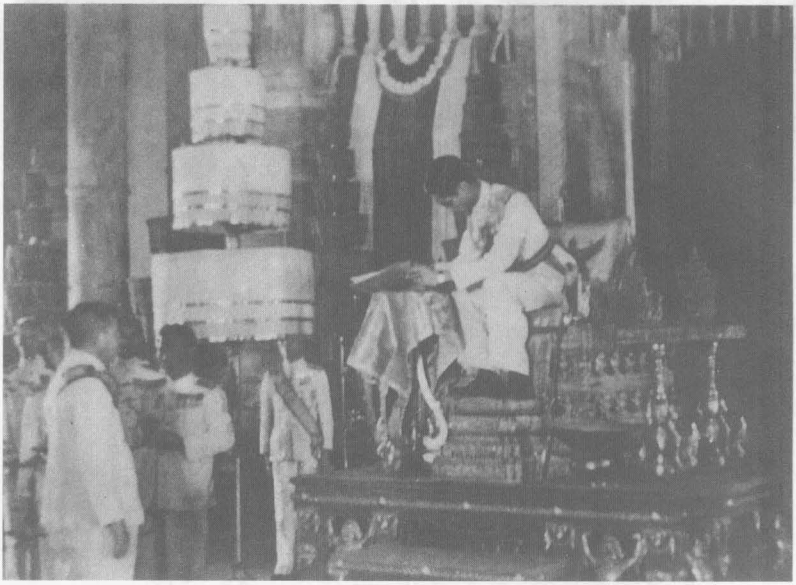
ตัวแทนสมาชิกเสรีไทยส่วนหนึ่งจากทั่วประเทศประมาณ 8,000 คน
เดินสวนสนามจากถนนราชดำเนินผ่านอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย
เมื่อวันที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2488 โดยมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นประธาน

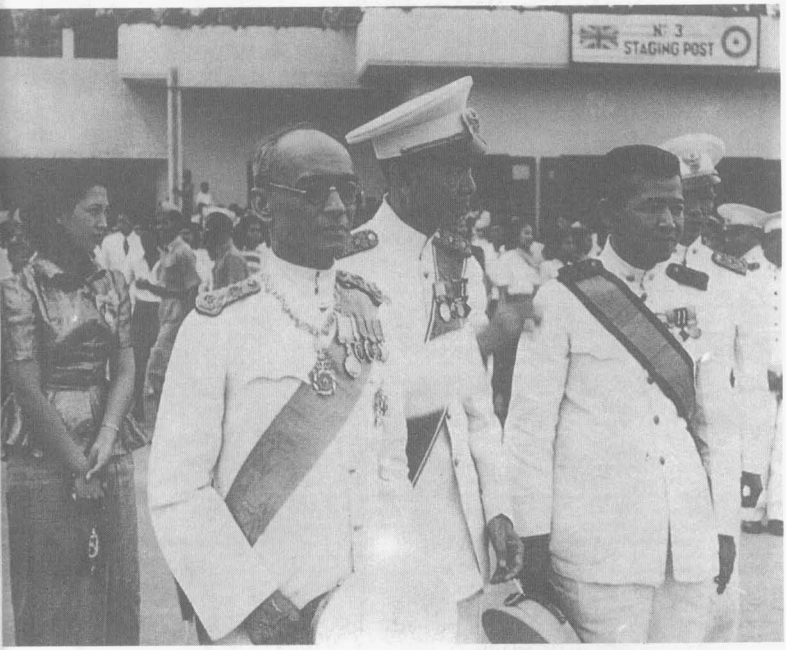
ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ นายปรีดี พนมยงค์
เลี้ยงต้อนรับเลดี้ หลุยส์ เมานท์แบทเตน
หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงใหม่ ๆ ณ พระที่นั่งบรมพิมาน

นายปรีดี พนมยงค์ ในตำแหน่งนายกรัฐมนตรี กำลังให้สัมภาษณ์สื่อมวลชน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล
ทรงลงพระปรมาภิไธยและพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับพุทธศักราช 2489
เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2489
โดยมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ส่งเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช
เสด็จพระราชดำเนินไปยังสวิตเซอร์แลนด์ วันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2489

หลังลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี
นายปรีดี พนมยงค์ ได้รับเชิญจากประเทศพันธมิตรต่าง ๆ รวม 14 ประเทศ
ให้เดินทางไปเยี่ยมในฐานะแขกพิเศษ
โดยประเทศแรกที่นายปรีดี พนมยงค์ เดินทางไปเยี่ยมคือประเทศจีน
ในสมัยที่มีประธานาธิบดีเจียงไคเช็คเป็นผู้นำ
ซึ่งได้เข้าเยี่ยมคารวะและเจรจากับประธานาธิบดีของจีน
เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2489 ณ กรุงนานกิง

ในการเยี่ยมเยียนประเทศพันธมิตร รวมทั้งประเทศสวิตเซอร์แลนด์
ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2490 นั้น นายปรีดี พนมยงค์ได้ขึ้นรถม้า
ไปเข้าเฝ้าประบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช
ณ เมืองดาโวส์ด้วย (ภาพบน)
ส่วนในการเยี่ยมประเทศสหรัฐอเมริกา นายปรีดี พนมยงค์ได้เดินทาง
ไปเยี่ยมชมตึกเอ็มไพร์ สเตท ซึ่งเป็นตึกที่สูงที่สุดในโลกในขณะนั้นด้วย
ดังภาพถ่ายบนยอดตึกดังกล่าว (ภาพล่าง)

นายปรีดี พนมยงค์ ขณะกำลังลี้ภัยรัฐประหาร วันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490
ที่ประเทศสิงคโปร์

เข้าเยี่ยมคารวะผู้นำประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ขณะลี้ภัยการเมืองที่ประเทศนี้
หลังปี พ.ศ. 2492

ภาพถ่ายที่บ้านพักร่วมกับครอบครัวและเพื่อน ๆ
ขณะลี้ภัยการเมืองที่ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน

บั้นปลายชีวิต ณ ประเทศฝรั่งเศส

ที่เมือง Saint Michael ประเทศฝรั่งเศส

HOTEL ROYAL

กลับคืนสู่ธรรมชาติ

1

คลองเมืองปี พ.ศ.2443

วันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ.2443 ขณะที่บริเวณคลองเมืองกรุงเก่า ซึ่งเป็นคลองที่เชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศตะวันตก กับแม่น้ำป่าสักทางทิศตะวันออก และมีสภาพเป็นตลาดน้ำที่สำคัญ กำลังพลุกพล่านจอแจแลคราคร่ำไปด้วยประชาชนผู้คน เรือพาย เรือแจว และอาการกุลีกุจอที่เกิดจากการซื้อการขายสินค้าผักปลาอาหารต่าง ๆ ของตลาดน้ำแห่งนี้ที่เป็นอยู่ชั่วนาตาปี แต่ ณ บ้านเรือนแพหลังหนึ่ง ซึ่งจอดลอยอยู่ทางฝั่งใต้ของคลองเมืองด้านที่ตรงข้ามกับวัดพนมยงค์ ทุกคนที่เป็นสมาชิกของบ้านรวมทั้งเพื่อนบ้านที่สนิทสนม หาได้สนใจไยดีกับกิจกรรมการซื้อการขายบริเวณหน้าบ้านเรือนแพหรือในลำคลองรอบ ๆ บ้านอย่างใดไม่ แต่ทุกคนกำลังตกอยู่ในอาการที่มีทั้งความปลื้มปิติและความวิตกกังวลควบคู่กันไป ในด้านของความปลื้มปิตินั้นก็ด้วยเหตุว่าวันนี้ เป็นวันที่ทารกน้อยเพศชายได้ถือกำเนิดขึ้นมาดูโลกมาเป็นสมาชิกใหม่ของครอบครัวนี้ แต่ทว่าในอีกด้านหนึ่งที่เป็นความวิตกกังวลก็คือ อาการอันถือได้ว่า "ป่วยหนักเริ่มจากวินาทีที่ให้กำเนิด" [1] ลูกน้อยของผู้เป็นแม่ ดังนั้นในทันทีที่เกิดมาดูโลก ทุกคนที่อยู่ ณ ที่นั่นต่างได้หันไปเอาใจใส่กับผู้เป็นแม่มากยิ่งกว่าลูกน้อยเสียอีก อันเนื่องมาจากการเจ็บหนักจากการคลอดดังกล่าว

ลูกน้อยของตระกูลซึ่งเป็นเพศชายคนนี้ นับได้ว่าได้นำความปลื้มปิติอย่างใหญ่หลวงมาสู่ครอบครัวตามวิสัยความเชื่อของคนไทยเชื้อสายจีน

ทั้งหลาย ที่จะยกย่องและปลื้มปิติกับความเป็น "เพศชาย" ของลูกมากเป็นพิเศษ จากความเชื่อที่ว่าลูกชายจะเป็นตัวแทนสืบทอดตระกูลให้ยาวไกลยิ่งใหญ่ต่อไป และคงจะด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ทำให้เด็กชายตัวน้อย ๆ คนนี้ได้รับการตั้งชื่อว่า "ปรีดี" อันมีความหมายว่า "ความปลื้มใจ" หรือ "ความอิ่มใจ"

ครอบครัวพ่อแม่ของ ด.ช.ปรีดี จัดอยู่ในครอบครัวของผู้มีอันจะกินครอบครัวหนึ่ง ทั้งนี้เพราะต่างก็เป็นที่ทราบกันดีว่า ผู้เป็นพ่อหรือผู้นำแห่งครอบครัวนี้ นายเสียง พนมยงค์ คือทายาทของครอบครัวคหบดีผู้มีความมั่งคั่งเข้าขั้น "นายทุนและเจ้าทาษ"[2] มีระดับแห่งอำเภอกรุงเก่าทีเดียว โดยความมั่งคั่งมั่งมีของนายเกิดนางคุ้มนั้นเกิดจากการเป็นผู้ดำเนินกิจการค้าขายขนม เต้าหู้ เต้าเจี้ยวหวานที่ยอมรับกันว่ามีคุณภาพดีที่สุดของเมืองนี้ ซึ่งต่อมานายเก็บ นางคุ้ม ได้ถ่ายโอนมรดกบ้านเรือนแพ พร้อมกิจการค้าขนมให้กับลูกสาวคนที่สองและลูกชายคนสุดท้อง นางสาวง้วยและนายเสียง ทั้งนี้เป็นไปตามมติของลูก ๆ อีก 6 คน ที่เห็นว่าควรมอบมรดกบ้านเรือนแพและกิจการค้านี้ให้แก่ลูกสาว ลูกชายที่ยังไม่มีครอบครัว ซึ่งยังจะอยู่กับพ่อแม่ ส่วนพวกพี่ ๆ น้อง ๆ คนอื่น ๆ ที่ต่างได้แต่งงานมีครอบครัวกันแล้วจะขอแยกครอบครัวไปตั้งบ้านเรือนด้วยตนเองต่อไป

นายเสียงและนางสาวง้วยผู้พี่สาวเมื่อได้รับมรดกเรือนแพมา ก็ได้อาศัยเรือนแพหลังนี้ทำมาค้าขายสืบทอดกิจการของนายเกิดนางคุ้มต่อมาอีกหลายปี แม้ภายหลังที่นายเสียงได้แต่งงานกับนางสาวลูกจันทน์ บุตรสาวของหลวงพาณิชย์พัฒนากร (เบ๊ก) และนางพาณิชย์พัฒนากร (เล็ก กิจจาทร) จนมีบุตรสาวคนแรกเด็กหญิงเก็บ และบุตรชายคนที่สอง ด.ช.ปรีดีแล้วก็ตาม ก็ยังคงยึดอาชีพค้าขายขนม เต้าหู้ เต้าเจี้ยว ที่สามารถสร้างรายได้ให้อย่างงามสืบต่อมาจากรุ่นพ่อแม่ไม่เปลี่ยนแปลง ฉะนั้นในความรับรู้ของด.ช.ปรีดีที่ "เริ่มจำความได้คือเมื่ออายุ 3 - 4 ขวบ"[3] จึงได้สัมผัสกับสภาพความ

เป็นอยู่ภายในบ้านของตนว่าอยู่ในสภาพอย่างครอบครัว "ผู้มีอันจะกิน" ครอบครัวหนึ่งทีเดียว

เชิงอรรถ

[1] ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีกับการปฏิวัติ นครศรีธรรมราช : สำนักพิมพ์สิริธรรมนคร, 2492 หน้า 1

[2] ปรีดี พนมยงค์ สกุลพนมยงค์ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เอดิสันเพรส, 2530 หน้า 26

[3] ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ สัมภาษณ์โดยฉัตรทิพย์ นาถสุภา กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กังหัน, 2542 หน้า 22

2

โรงเรียนแห่งแรก

แต่ดูเหมือนสภาพแห่งความเป็นครอบครัว "ผู้มีอันจะกิน" ในความรับรู้และสัมผัสได้ของเด็กชายปรีดีดูช่างรีบร้อนลาจากไปในเวลาที่แสนรวดเร็ว เพราะหลังจากนั้นไม่นานอาชีพค้าขายขนม เต้าหู้ เต้าเจี้ยว ของครอบครัวพ่อแม่เด็กชายปรีดีบนบ้านเรือนแพหน้าวัดพนมยงค์ก็จำต้องเลิกกิจการไปโดยปริยาย เพราะบริเวณคลองเมืองซึ่งเคยเป็นตลาดน้ำที่สำคัญได้หมดสภาพลง เนื่องมาจากความตื้นเขินของคลองเมืองเอง และการสร้างตลาดน้ำแห่งใหม่ขึ้นแทนที่ "หัวรอ" ใกล้ ๆ กับวัดเสนาสนารามราชวรวิหาร ซึ่งตลาดแห่งใหม่นี้ได้อยู่ยาวสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันวันนี้

พ้นจากอาชีพค้าขาย เนื่องจากเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถทั้งทางด้านภาษาไทย และภาษาบาลีอยู่ในขั้นดี จากการที่เคยศึกษาเล่าเรียนมาก่อนที่วัดศาลาปูนวรวิหารใกล้ ๆ วัดพนมยงค์ อีกทั้งเมื่ออายุครบ 20 ปี บริบูรณ์ก็ได้เคยอุปสมบทบวชเรียนจำพรรษาอยู่ที่วัดพนมยงค์อีกร่วม 3 ปี ทำให้มีผู้แนะนำนายเสียงว่าควรจะไปสมัครเป็นข้าราชการ แต่นายเสียงกลับปฏิเสธด้วยเหตุผลว่าตนเองนั้นไม่ชอบอาชีพราชการแต่ชอบอาชีพอิสระ "จึงได้ไปสมัครเรียนการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ ณ สำนักหมออาดัมซัน"[4] แทนเรียนทั้งภาคทฤษฎีและการปฏิบัติอยู่ที่สำนักนี้จนสอบได้ประกาศนียบัตรแล้วยังทำหน้าที่ปลูกฝีให้แก่ประชาชนได้มากราย แต่ก็ทำอยู่ได้ไม่นาน เนื่องจากในอีกด้านหนึ่งนายเสียงนอกจากจะเป็นคนที่รักชอบอาชีพอิสระแล้ว

ยังเป็นคนที่รักชอบการผจญภัย ดังนั้นต่อมาจึงสมัครใจที่จะไปทำป่าไม้ในเขตอำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี ซึ่งสมัยนั้นเต็มไปด้วยป่า และไม้หลากหลายชนิดโดยเฉพาะไม้เบญจพรรณประเภทเต็ง รัง ตะเคียน ยาง ฯลฯ แต่ก็ประสบปัญหาอีกจนได้ เพราะป่าแถบแถวอำเภอพระพุทธบาทแม้จะอุดมสมบูรณ์ไปด้วยไม้หลากหลายชนิด แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เต็มไปด้วยไข้ป่าหรือไข้มาเลเรีย เพราะฉะนั้นการทำป่าไม้ที่นี้จึงหลีกหนีไม่พ้นที่จะต้องผจญกับปัญหาไข้ป่า และหากใครต้องผจญกับการเป็นไข้ป่าก็มักจะทำป่าไม้ไม่ได้ผลต้องประสบกับการขาดทุน นายเสียงเป็นผู้หนึ่งที่ประสบกับปัญหาดังกล่าวดังที่ได้มีการบันทึกเล่าขานกันไว้ว่า "นายเสียงไม่สามารถต้านทานต่อโรคนั้นได้ จึงต้องเลิกกิจการป่าไม้นั้นด้วยการขาดทุนมาก" [5]

ช่วงที่นายเสียงไปทำไม้ที่อำเภอพระพุทธบาทนั้น ทางด้านภรรยาคือนางลูกจันทน์และลูก ๆ ยังคงอาศัยอยู่ที่บ้านเรือนแพในคลองเมือง เหตุที่นางลูกจันทน์ไม่ได้อพยพโยกย้ายตามสามีไปทำป่าไม้ที่อำเภอพระพุทธบาทจังหวัดสระบุรีด้วยกัน ก็เนื่องมาจากนายเสียงอาจจะเห็นว่าเป็นการเสี่ยงเกินไปที่จะพาลูกเมียไปผจญภัยในป่าเขาที่ชุกชุมไปด้วยไข้ป่า ด้วยเหตุนี้เมื่อ ด.ช.ปรีดีมีอายุพอที่จะเล่าเรียนหนังสือได้ คืออายุราว ๆ 5 ขวบ แม่จึงได้ให้ไปเริ่มหัดอ่านเขียนหนังสือไทยที่บ้านครูแสง ที่อยู่ไม่ใกล้ไม่ไกลจากบ้านเรือนแพมากนัก ซึ่งหากจะเปรียบเทียบกับการศึกษายุคปัจจุบันการไปหัดอ่านเขียนหนังสือที่บ้านครูแสงของเด็กชายปรีดีนั่นก็เท่ากับไปเข้าชั้นเรียนอนุบาลนั่นเอง แต่ดูออกจะเป็นการไปเข้าเรียนอนุบาลที่อายุมากไปสักหน่อย และต้องนับว่าบ้านครูแสงคือโรงเรียนแห่งแรกของด.ช.ปรีดี

ย้อนกลับมาที่นายเสียงบ้าง แม้จะประสบกับความล้มเหลวจากการไปทำป่าไม้ที่อำเภอพระพุทธบาทมา ทว่าถึงช่วงเวลานั้นนายเสียงก็อยู่ในฐานะที่ไม่สามารถที่จะหยุดหรือไม่ทำงานได้อีกต่อไป เพราะความที่เป็นพ่อคนเป็นหัวหน้าครอบครัวของลูกหลายคนนอกเหนือไปจากเด็กหญิงเก็บ

และเด็กชายปรีดี นายเสียงจึงได้ตัดสินใจที่จะไปทำนาที่ตำบลท่าหลวง ไม่ห่างไปจากอำเภอกรุงเก่ามากนัก โดยไปอาศัยอยู่กับ "ญาติผู้ใหญ่อันดับอาผู้หนึ่งชื่อผึ้ง" [6] หรือที่รู้จักกันในนามขุนประเสริฐ ซึ่งเป็นผู้ที่มีฐานะดีมีอันจะกินในตำบลท่าหลวง แต่เนื่องจากในสมัยนั้นยังไม่มีระบบการชลประทานใด ๆ ไม่มีเขื่อนหรือฝายเพื่อเก็บกักน้ำ ไม่มีคูคลองสำหรับส่งน้ำ การทำนาต้องอาศัยแต่น้ำฝนที่ตกตามธรรมชาติแต่เพียงด้านเดียว เพราะฉะนั้นถึงที่สุดนายเสียงก็ต้องประสบพบกับความผิดหวังในการทำมาหากินที่ท่าหลวงอีกดังที่บันทึกสกุลพนมยงค์ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

"..ต่อมานายเสียงกับนางลูกจันทน์ได้ไปทำนาที่ตำบลท่าหลวง แต่เนื่องจากฝนแล้งติด ๆ กัน 2 ปี การทำนาไม่ได้ผลต้องเป็นลูกหนี้ผู้อื่น จึงเลิกจากการทำนา ณ ที่นั้น" [7]

ในส่วนของเด็กชายปรีดีหลังจากที่เข้าเรียนฝึกเขียนอ่านที่บ้านครูแสงได้ไม่นานก็ไม่ยอมไปเรียนอีก เหตุที่ไม่ไปเล่าเรียนต่อ "เพราะความที่เป็นเด็กหัวดี เรียนเพียงเดือนสองเดือนก็อ่านได้แล้ว จึงไม่อยากไปเรียนอีก ได้แต่เล่นซุกซนอยู่แถวบ้าน" [8] เรื่องความเป็นเด็กหัวดีและซุกซนของเด็กชายปรีดี นางน้อม ตามสกุล (พนมยงค์) น้องสาวคนสุดท้องของนายปรีดีเล่าว่ามีแววมาก่อนที่จะเข้าโรงเรียนเสียอีก คือวันหนึ่งเด็กชายปรีดีได้ทำเอาพ่อแม่และญาติ ๆ บนบ้านเรือนแพตกอกตกใจกันมาก เมื่ออยู่ ๆ เด็กชายปรีดีได้กระโดดลงว่ายน้ำตามสุนัขของตนชื่อ "บ็อก" ซึ่งมักจะกระโดดลงว่ายน้ำเล่นไม่เว้นแต่ละวัน และเป็นที่น่าประหลาดใจที่แม้ไม่เคยหัดว่ายน้ำที่ไหนมาก่อน แต่ ด.ช.ปรีดีก็สามารถว่ายน้ำได้ในทันทีที่กระโดดลงไปในคลองเมือง เมื่อผู้ใหญ่ถามว่าทำได้อย่างไร หนูน้อยปรีดีตอบว่าก็ทำตามอย่าง "ไอ้บ็อก" คือทำตามอาการของสุนัขที่ใช้ขาว่ายน้ำนั่นเอง ในเรื่องการเล่าเรียนของเด็กชายปรีดีนี้ต่อมาก่อนที่นายเสียงจะเดินทางไปทำนาที่อำเภอท่าหลวง ก็ได้จัดการให้เด็กชายปรีดีย้ายจากบ้านเรือนแพ อำเภอกรุงเก่า

ไปอยู่ที่บ้านญาติฝ่ายแม่ชื่อ "ฮับ" ที่อำเภอท่าเรือ เด็กชายปรีดีจึงได้เริ่มเข้าเรียนหนังสืออีกครั้งที่บ้านหลวงปราณีประชาชน ซึ่งอยู่บริเวณวัดกลางใกล้ ๆ ที่ว่าการอำเภอท่าเรือ เรียนอยู่ที่นี่ได้ระยะหนึ่งจนอ่านออกเขียนได้ดีแล้ว จึงได้เข้าเรียนที่โรงเรียนรัฐบาลประจำอำเภอท่าเรือชื่อโรงเรียนวัดไม้รวก หรือที่ชาวบ้านละแวกนั้นเรียกว่าโรงเรียนวัดรวก

เรียนที่โรงเรียนนี้จนสอบไล่ได้ชั้น 1 แห่งประโยค 1 ในปี พ.ศ.2449 ซึ่งตามหลักสูตรกระทรวงธรรมการสมัยนั้น ได้แบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ประโยค คือโรงเรียนไทยเบื้องต้นประถมศึกษาชั้นต่ำนับเป็นประโยค 1 โรงเรียนประถมศึกษาเบื้องต้นชั้นสูง นับเป็นประโยค 2 และโรงเรียนไทยเบื้องกลางนับเป็นประโยค 3

ต่อมากระทรวงธรรมการได้ประกาศใช้หลักสูตรใหม่ มีการแบ่งระดับการศึกษาสามัญเป็น 3 ระดับ คือชั้นมูล ประถม และมัธยม เด็กชายปรีดีจึงได้ย้ายกลับมาอยู่ที่บ้านเรือนแพที่กรุงเก่าอีกครั้งและได้เข้าเรียนต่อที่โรงเรียนวัดศาลาปูนวรวิหาร เรียนอยู่ที่โรงเรียนนี้จนสอบไล่ได้ชั้นประถมสมบูรณ์ตามหลักสูตรใหม่ในปี พ.ศ.2452 หรือเมื่อมีอายุ 9 ขวบ หลังจากนั้นพ่อได้ส่งไปเรียนต่อในระดับชั้นมัธยมศึกษาที่กรุงเทพฯ ที่โรงเรียนวัดเบญจมบพิตรอันเป็นโรงเรียนมัธยมของรัฐบาลที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2443 โดยนายเสียงได้ฝากฝังเด็กชายปรีดีให้มาพักอาศัยอยู่กับพระมหาบาง

เด็กชายปรีดีเรียนที่โรงเรียนวัดเบญจมบพิตรจนกระทั่งจบชั้นมัธยม 3 จึงได้ลาออกแล้วกลับไปเรียนต่อที่โรงเรียนตัวอย่างมณฑลกรุงเก่าในชั้นมัธยม 4 ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในปี พ.ศ.2455 และสำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมปีที่ 6 ในต้นปี พ.ศ.2458 หรือในอีก 3 ปีต่อมา

หลังจากสำเร็จการศึกษาชั้นมัธยม 6 ซึ่งถือเป็นชั้นสูงสุดสำหรับหัวเมืองแล้ว นายปรีดีได้เดินทางไปศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ อีกครั้งที่โรงเรียน

สวนกุหลาบ แต่เรียนอยู่ได้ไม่นานก็ขอลาออก สำหรับเหตุผลที่ลาออกบอกว่าเพราะต้องการไปช่วยพ่อทำนา ดังบันทึกของนายปรีดีที่กล่าวถึงเหตุการณ์ช่วงนี้ว่า

..สอบไล่ได้ชั้นมัธยม 6 (ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดสำหรับหัวเมือง) แล้วไปศึกษาต่อที่โรงเรียนสวนกุหลาบอีก 6 เดือน จึงลาออกเพื่อกลับไปช่วยบิดาทำนา[9]

เชิงอรรถ

[4] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ สกุลพนมยงค์ หน้า 29
[5] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ สกุลพนมยงค์ หน้า 29
[6] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นฯ หน้า 23
[7] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ สกุลพนมยงค์ หน้า 29
[8] สัมภาษณ์ นางน้อม ตามสกุล (พนมยงค์) วันที่ 10 กันยายน 2543
[9] ปรีดี พนมยงค์ ชีวประวัติย่อของนายปรีดี พนมยงค์ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, 2526 หน้า 3

3

เริ่มชีวิตการทำงาน

ชีวิตการทำงานของนายปรีดี พนมยงค์ จึงกล่าวได้ว่าเริ่มตั้งแต่เมื่อนายปรีดีขอลาออกจากโรงเรียนสวนกุหลาบ หลังจากที่เพิ่งเข้าเรียนได้เพียง 5-6 เดือน เพื่อกลับไปช่วยพ่อคือนายเสียงทำนา ซึ่งขณะนั้นนายปรีดีมีอายุประมาณ 15 ปี และการทำนาในที่นี้ก็ไม่ใช่การทำนาที่ท่าหลวง ที่นายเสียงได้ไปทำอยู่ระยะหนึ่งแต่ไม่ประสบความสำเร็จ แต่เป็นการทำนาในพื้นที่บุกเบิกใหม่ในบริเวณที่เรียกกันว่าพื้นที่ชายเขตอำเภออุทัย ซึ่งก็คือส่วนหนึ่งของทุ่งรังสิตหรือที่รู้จักกันในนามทุ่งหลวงในสมัยนั้น

คือหลังจากการทำนาที่ท่าหลวงไม่ได้ผล นายเสียงจึงได้ไปปรับทุกข์กับเจ้าคุณไชยวิชิตสิทธิสาตรา (นาค) ซึ่งเป็นญาติลูกพี่ลูกน้องของพ่อและมีศักดิ์เป็นอาของนายเสียง ถึงช่องทางการทำมาหาเลี้ยงครอบครัวต่อไป

เจ้าคุณไชยวิชิตฯ เห็นว่านายเสียงนั้นเป็นคนชอบไปทางการผจญภัย จึงแนะนำว่า

..ควรไปบุกเบิกที่บริเวณชายอำเภออุทัย ซึ่งสมัยนั้นเป็นทุ่งช้าง ให้ชวนนายฮ้อพี่ชายนายเสียงไปด้วย และท่านจะให้คุณแดงบุตรชายของท่านที่เป็นหนุ่มออกไปบุกเบิกไล่ช้างด้วย แล้วก็แบ่งที่บุกเบิกให้ระหว่างกัน สามท่านตกลงตามคำแนะนำของท่านเจ้าคุณ เมื่อบุกเบิกต่อสู้ช้างจนโขลงช้างถอยออกจากบริเวณนั้นแล้วก็แบ่งที่บุกเบิกระหว่างกัน คุณแดงจับจองแถวลำแดง นายฮ้อกับนายเสียงจับจองแถวลำชะแมก[10]

ว่ากันว่าในระยะแรก ๆ นั้น การทำนาในเขตพื้นที่บุกเบิกใหม่นี้ก็แทบจะไม่ได้ผลอะไรนัก เนื่องจากยังต้องผจญกับโขลงช้างป่าที่คอยออกมารบกวนกัดกินต้นข้าว ดังที่นายปรีดีเคยเล่าไว้ว่า

..แต่ช้างก็ยังรบกวนอยู่เสมอ โดยเฉพาะเมื่อข้าวออกรวงงอกงามช้างก็พากันมาทั้งโขลงกินข้าวที่ปลูกไว้[11]

นอกจากการทำนาในเขตบุกเบิกใหม่ดังกล่าว ซึ่งต่อมาทางราชการได้โอนมาขึ้นกับอำเภอวังน้อย จะต้องผจญกับการรบกวนของโขลงช้างป่าแล้ว ในอีกด้านหนึ่งก็ยังต้องผจญกับพิษภัยของธรรมชาติบันดาล ประเภทฝนแล้งหรือน้ำท่วมในบางปีบางจังหวะเวลาอยู่เสมอ ๆ อีกด้วย

แต่ภายหลังกรณีฝนแล้งก็หาได้เป็นอุปสรรคอีกต่อไปไม่ เมื่อปรากฏว่าบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ได้รับสัมปทานขุดคลองจากรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ขุดคลองมาถึงบริเวณที่นาของนายเสียงและญาติ ทว่าก็กลับต้องผจญกับปัญหาและอุปสรรคอย่างใหม่อีก นั่นก็คือในสัมปทานขุดคลองได้อนุญาตให้ผลตอบแทนแก่บริษัทในลักษณะที่ว่า ถ้าบริษัทได้ขุดคลองไปถึงที่ใดก็ให้ถือว่าที่ดินบริเวณ 40 เส้นหรือประมาณ 1.6 กิโลเมตร ทั้งสองฝั่งคลองเป็นของบริษัทผู้ขุด

และแม้จะมีเงื่อนไขของสัญญาขุดคลองที่บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามได้ทำไว้กับรัฐบาลมีการกำหนดถึงการได้รับกรรมสิทธิ์ในที่ดินของบริษัทไว้มีใจความข้อหนึ่งว่า ให้บริษัทมีสิทธิจับจองที่ริมฝั่งคลองฝั่งละ 40 เส้น "เฉพาะในที่ที่ไม่มีผู้ใดจับจองเป็นเจ้าของหวงห้ามไว้เดิม"[12] ก็ตาม

แต่เนื่องจากประชาชนผู้จับจองที่ดินมาก่อนมักไม่มีตราจอง จะมีก็แต่เพียงใบเหยียบย่ำของกำนันซึ่งมีอายุเพียง 1 ปี หรือไม่ก็ทำกินโดยไม่มีหนังสือสำคัญสำหรับที่ใด ๆ เลย ทำให้เกิดปัญหาการแย่งที่ดินระหว่างประชาชนและบริษัทขึ้น "เมื่อบริษัทเข้ามาอ้างสิทธิในที่นั้น โดยถือว่าเป็นที่ที่ไม่มีหลักฐาน"[13]

สำหรับกรณีที่ดินของนายเสียงก็คงเป็นดังกรณีที่กล่าวมาคือ แม้จะบุกเบิกจับจองมาก่อน แต่คงเป็นประเภทขาดหลักฐานตราจอง เพราะปรากฏว่าการที่นายเสียงสามารถครอบครองที่ดินที่จับจองไว้จำนวน 200 ไร่ต่อไปได้ ก็ด้วยเหตุที่ได้เสียเงินให้แก่บริษัทถึง 800 บาท หรือตกไร่ละ 4 บาท ดังที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้เคยเล่าไว้ว่า

..เมื่อบริษัทขุดคลองไปแล้ว ยืนขึ้นไป 2 ฝั่งคลองก็คือเป็นที่ของบริษัทใครจับจองอยู่แล้วก็เสียค่าตรอกนา ไร่ละ 4 บาท เรื่องเป็นเช่นนี้ บิดาผมจึงได้มีที่ดินอยู่ที่นั่น[14]

มีการบันทึกไว้ว่าเหตุการณ์ครั้งนั้น ทำให้ประชาชนผู้จับจองที่ดินมาก่อน แต่ไม่มีหลักฐานหนังสือสำคัญสำหรับที่ และไม่มีเงินจ่ายให้บริษัทต้องสูญเสียที่ดินไปเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้เมื่อมีการต่อสู้ฟ้องร้องกันขึ้นระหว่างบริษัทและประชาชน เมื่อประชาชนเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ในกรณีของที่นาในทุ่งแสนแสบ ก็ได้เกิดกรณีพลตระเวณฝรั่งพาพวกเข้าเผาบ้านเรือนประชาชนเพื่อไล่ที่เสียหายอีกเป็นจำนวนไม่น้อย

อีกทั้งเห็นกันว่ากรณีการขุดคลอง "รังสิตประยูรศักดิ์" ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แทบจะไม่มีประโยชน์ต่อประชาชนคนส่วนใหญ่ผู้ยากไร้แต่อย่างใดเลย นอกจากผลประโยชน์ที่ตกกับบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ที่ได้สิทธิครอบครองที่ดินจำนวนไม่ต่ำกว่า 1,000,000 ไร่ และมีหลักฐานว่าบุคคลที่ได้ประโยชน์จากโครงการนี้อย่างสูงสุดคนหนึ่ง คือฝรั่งชาวเยอรมัน ชื่อ "มูลเลอร์" (Muller) เจ้าของร้านเครื่องเวชภัณฑ์ในกรุงเทพฯ หรือที่รู้จักกันดีในนามพระปฏิบัติราชพระสงค์ ผู้ถือหุ้นใหญ่คนหนึ่งของบริษัทนั่นเอง

ซึ่งที่ดินที่บริษัทจับจองไว้ส่วนใหญ่ได้มีการแบ่งขายเป็นแปลง ๆ แปลงละตั้งแต่ 1,000 ไร่ถึง 10,000 ไร่, 20,000 ไร่ ให้แก่ "เจ้านายชั้นสูง ข้าราชการ บาทหลวงในคริสตศาสนา และพ่อค้าชาวจีนในกรุงเทพฯ" [15]

เป็นหลัก โดยกลุ่มเจ้าของที่ดินเหล่านี้ได้นำที่ดังกล่าวมาให้ชาวนาเช่าอีกต่อหนึ่ง

อนึ่งผู้ถือหุ้นบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามที่สำคัญในระยะแรกประกอบด้วยพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ พระนานาพิธภาษี (ชื่น) และนายโยคิม แกรซี่ (Joachim Grassi) สถาปนิกชาวอิตาลีผู้มีอาชีพรับเหมาก่อสร้าง ในกรุงเทพฯ นับสิบปี ฯลฯ เป็นต้น

กลับมาเรื่องงานนาที่นายปรีดีได้ไปช่วยพ่อทำ "ป้าน้อม" หรือนางน้อม (พนมยงค์) ตามสกุล น้องสาวของนายปรีดีคนหนึ่งเล่าว่า มีตั้งแต่การช่วยปักดำนา การวิดน้ำเข้านา การเก็บเกี่ยวข้าวตลอดถึงการแบกข้าว หรือเรียกได้ว่าแทบจะทุกกิจกรรมของการทำนา ซึ่งนายปรีดีเองก็เคยพูดถึงเรื่องนี้ว่า

..หลังนี้แหละค้อมลงไปปักดำนาอยู่เมื่อเล็ก ๆ หลังนี้ได้สู้ฟ้า หน้านี้ได้สู้ทั้งดินมาตั้งแต่เล็ก ๆ แล้ว[16]

นอกจากการได้ลงแรงทำนาในที่นาของพ่อด้วยตนเองแล้ว การที่ได้มีโอกาสคลุกคลีกับชาวนาคนอื่น ๆ ในช่วงระยะเวลาร่วม ๆ 2 ปี ทำให้ดูเหมือนนายปรีดีได้ซึมซับรับรู้สภาพปัญหาต่าง ๆ ของชาวนาไทยไว้อย่างเต็มหัวสมองทีเดียว

ดังที่นายปรีดีได้บันทึกเรื่องราวความยากลำบากและอัตคัดขัดสนของชาวนาที่ตนได้เคย "สัมผัสกับภาวะความเป็นอยู่ตามความเป็นจริง" นั้นว่า เช่น

..1. ในบริเวณเนื้อที่นา เนื้อที่ประมาณ 1 ล้านไร่ที่อยู่ภายในเขตบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ชาวนาร้อยละ 60 เป็นผู้เช่านา ซึ่งต่างกับชาวนาในท้องที่อื่น ๆ ซึ่งผู้เช่านามีจำนวนน้อยกว่านั้น และต่างกับชาวนาในท้องที่ซึ่งราษฎรบุกเบิกที่ว่างเปล่าหรือจับจองเป็นเจ้าของเอง

2. ชาวนาที่เป็นเจ้าของนาเองก็ดี ที่เช่ามาจากผู้อื่นก็ดีนั้น ต้อง

ประสบความอัตคัดเช่นเดียวกับดังจะกล่าวใน (3) แต่ชาวนาที่เช่านาผู้อื่นต้องแบกภาระ โดยต้องเสียค่าเช่าให้เจ้าของนาเป็นเงินหรือข้าว เจ้าของนาหลายรายกดขี่เบียดเบียน

3. ในฤดูแล้งชาวนาที่อยู่ห่างลำคลองที่มีน้ำตลอดปีนั้น อัตคัดน้ำกินสำหรับคนและสัตว์ ส่วนฤดูฝนชาวนาต้องประสบภัย เช่นฝนน้อยไม่พอเพาะปลูกหรือฝนตกมากเกินไป ทำให้พันธุ์ข้าวที่ปลูกไว้เสียหาย แม้พันธุ์ข้าวที่งอกงามแล้วก็มีศัตรูพืช อาทิที่ชาวนาเรียกว่า เพลี้ย มาลงกินข้าวเสียไปเป็นอันมาก ควายซึ่งเป็นพาหะช่วยแรงคนอย่างสำคัญก็ต้องตายเพราะโรคระบาดสัตว์ ชาวนาช่วยตัวเองไม่ไหวจึงทำนาไม่ได้ผลตามที่ลงแรงไว้ เมื่อถึงหน้านามาใหม่ก็ต้องกู้เงินผู้มีเงินมาทำทุน เสียดอกเบี้ยแพงมาก และปีต่อไปถ้าประสบเหตุการณ์เช่นเดิม ชาวนาก็ต้องมีหนี้สินเพิ่มขึ้นล้นพ้นตัว ทางราชการไม่สามารถช่วยได้

4. โจรผู้ร้ายชุกชม เพราะมีคนมิจฉาชีพลักขโมยควายของชาวนาเพื่อเรียกค่าไถ่ ชาวนาก็ต้องกู้เงินมาไถ่ ซึ่งเป็นการเพิ่มหนี้สินของตน ทางราชการก็ไม่สามารถช่วยได้

5. ปีใดชาวนาพอทำข้าวได้บ้าง แต่ก็ต้องขายข้าวเปลือกให้พ่อค้าซึ่งเอาเปรียบในการชั่งตวง และกดราคาข้าว

6. ถ้าส่งข้าวเปลือกไปสีที่โรงสี แต่โรงสีมีอุบายล่อใจชาวนาว่าไม่คิดค่าสีข้าวโดยขอเอาแต่แกลบ ปลายข้าวและรำเท่านั้น ชาวนาส่วนมากที่ไม่รู้เท่าทันก็พอใจที่ตนไม่ต้องเสียค่าสีข้าว แต่ความจริงโรงสีมีทางเอาเปรียบชาวนาโดยเดินเครื่องให้มีปลายข้าวมากขึ้นเพื่อเป็นของโรงสี ซึ่งคิดแล้วโรงสีได้กำไรจากการสีข้าวมาก

7. ปีหนึ่ง ๆ ชาวนาต้องตายเพราะโรคระบาดจำนวนไม่น้อย

8. ความอัตคัดขัดสนของชาวนามีอีกมากมายหลายประการที่แสดงว่า ชาวนาไม่ได้รับความช่วยเหลือจากทางราชการ แต่ชาวนาก็มีภาระที่ต้อง

เสียเงินรัชชูปการ ถ้าไม่มีเงินเสียก็ต้องถูกเกณฑ์ไปทำงานประมาณปีละ 15-30 วัน และต้องเสียอากรค่านา ปรีดีจึงพูดกับชาวนาว่า ที่ผู้ปกครองบ้านเมืองกล่าวว่า ชาวนาคือกระดูกสันหลังของชาตินั้น ก็พูดไปโดยตนเองไม่เห็นนั่นเองว่า ชาวนานั้นเป็นกระดูกสันหลักหัก[17]

ในเรื่องที่ว่าโรงสีเอารัดเอาเปรียบชาวนาอย่างไรนั้น นายปรีดีก็ได้เล่าไว้ว่า

..ผมเห็นด้วยตนเองคือ ครั้งหนึ่งผมไปกับแม่เลี้ยง เอาข้าวเปลือกไปสี 2 กระบุง เจ้าของโรงสีเกรง ๆ อยู่ให้ข้าวสาร 2 กระบุง แต่ชาวนาทั่วไปได้ข้าวสาร 1 กระบุงครึ่ง ชาวนาก็รู้ แต่จิตสำนึกยังไม่ตื่น ก็ผมบอกแล้วเขาก็บอกว่าเสียเวลาสีข้าว ไปจ้างโรงสีก็ได้ข้าวสารมา โรงสีเบียดเบียนคนละนิดหน่อยหลาย ๆ รายก็มากอยู่.....แต่ทว่าการสีข้าวเองใช้เวลามากมาย"[18]

เหล่านี้คือประสบการณ์การทำงานเป็นชาวนาของนายปรีดี พนมยงค์ พ้นจากเรื่องการทำงานเป็นชาวนาแล้ว ต่อมาเมื่อนายปรีดีได้เข้ามาเรียนต่อที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม นายปรีดีก็ได้เริ่มต้นทำงานอีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อให้มีรายได้เลี้ยงดูตนเองระหว่างเรียนหรือเป็นไปในลักษณะ "ทำงานไปเรียนไป" ตามสภาพของลูกชาวบ้านทั่ว ๆ ไปที่ไม่ได้มาจากครอบครัววงศ์ตระกูลที่ร่ำรวยอะไรนักนั่นเอง

เชิงอรรถ

[10] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นฯ หน้า 24

[11] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นฯ หน้า 24

[12] สุนทรี อาสะไวย์ ประวัติคลองรังสิตการพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530 หน้า 67

[13] อ้างแล้ว สุนทรี อาสะไวย์ ประวัติคลองรังสิตฯ หน้า 69

[14] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นฯ หน้า 26

[15] อ้างแล้ว สุนทรี อาสะไวย์ ประวัติคลองรังสิตฯ หน้า 49

[16] ผศ.ชวัญดี อัตวาวุฒิชัย ปาฐกถาวันปรีดี "พณฯ ปรีดี พนมยงค์ ในทัศนะของคนรุ่นใหม่" วันปรีดี พนมยงค์ 11 พฤษภาคม 2533 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533 หน้า 44

[17] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นฯ หน้า 40-41

[18] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นฯ หน้า 42

4

ทนายความหนุ่ม

อันการงานใหม่ของนายปรีดี พนมยงค์ ในครั้งนี้ ก็หาใช่ว่าจะเป็นงานที่มีตำแหน่งหน้าที่ที่เชิดหน้าชูตา หรือเป็นตำแหน่งงานที่มีเงินดาวน์เงินเดือนสูงแต่อย่างใดไม่ แต่เป็นงานเสมียนธรรมดา ๆ ที่พอให้คนมีความรู้ระดับมัธยม 6 ได้ทำระหว่างเรียน หรือเรียนไปทำงานไปดังกล่าวแล้ว คือเมื่อนายปรีดีเดินทางลงมากรุงเทพฯ เพื่อเข้าศึกษาต่อในโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม พระยาชัยวิชิตวิศิษฐ์ธรรมดา (ขำ ณ ป้อมเพชร์) ญาติผู้ใหญ่ของนายเสียง ได้ฝากฝังให้นายปรีดีได้ทำงานเป็นเสมียนที่สำนักงานทนายความของพระยาวิชิตมนตรี (สุด กุณฑลจินดา) ทนายความมีชื่อ ซึ่งมีอดีตเป็น "อธิบดีศาลมณฑลชุมพรและอดีตผู้ช่วยเจ้ากรมพระธรรมนูญทหารบก"[19]

ส่วนในด้านที่อยู่อาศัยหลับนอน ผู้เป็นยายคือนางเล็ก กิจจาทร หรือนางพาณิชย์พัฒนากร ได้ฝากฝังให้มาพักอยู่กับญาติผู้ใหญ่ฝ่ายแม่ คือคุณหลวงพลจันทร์ (เอม จีรเศรษฐ์) และนางงับ ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลเสาชิงช้า สำหรับเหตุผลที่ยายได้นำนายปรีดีมาฝากบ้านญาติแถวเสาชิงช้านั้น นอกจากเหตุผลในด้านความเกื้อกูลกันระหว่างเครือญาติแล้ว สันนิษฐานว่าเหตุผลที่สำคัญอีกด้านหนึ่งน่าจะเป็นในเรื่องว่า บ้านญาติแถวเสาชิงช้าซึ่งอยู่ไม่ใกล้ไม่ไกลกับโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรมนั้นจะช่วยให้เป็นการสะดวกแก่นายปรีดีที่จะเดินทางไปศึกษาเล่าเรียน

คือโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม เดิมตั้งอยู่บริเวณที่ใกล้ ๆ กับศาลยุติธรรมเก่า หรือบริเวณถนนราชดำเนินในฝั่งตรงข้ามกับท้องสนามหลวง ที่เป็นสถานที่ตั้งศาลฎีกาในปัจจุบันโดย "เป็นอาคารไม้สองชั้น ตั้งอยู่ระหว่างศาลยุติธรรมเก่าและเก๋งจีนที่ชั้นล่างเป็นศาลอาญา ชั้นบนเป็นที่ทำการเนติบัณฑิตสภา" [20] ก่อนที่จะย้ายไปเรียนที่อาคารห้างแบดแมนเก่า ซึ่งต่อมาใช้เป็นที่ทำการอาคารกรมโฆษณาการเดิม หรือบริเวณที่เป็นที่จอดรถใกล้สำนักงานสลากกินแบ่งในปัจจุบันนั่นเอง ซึ่งโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรมนี้ ถือเป็นสถาบันอุดมศึกษาทางด้านกฎหมาย ที่พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์ "กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์" พระบิดาแห่งวงการกฎหมายไทยอดีตเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2440

ในด้านผลการเรียนนั้น เป็นที่ยอมรับกันว่าในบรรดานักเรียนกฎหมายรุ่นเดียวกัน นายปรีดี พนมยงค์ ดูเหมือนจะมีความสามารถในทางการเล่าเรียนได้ดีเด่นเป็นพิเศษ จนสามารถเรียนสำเร็จเป็นเนติบัณฑิตได้ในขณะที่มีอายุเพียงแค่ 19 ปีเศษ หรือยังไม่ครบเกณฑ์อายุที่จะเป็นเนติบัณฑิตได้ด้วยซ้ำ คือตามข้อบังคับในสมัยนั้น บุคคลที่จะเป็นสมาชิกสามัญแห่งเนติบัณฑิตสภาได้ต้องมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์เสียก่อน ซึ่งก็หมายความว่ากว่านายปรีดี พนมยงค์ จะเป็นเนติบัณฑิตสยามได้ ก็ต้องรอไปอีกช่วงระยะเวลาหนึ่ง

นอกจากนี้ด้วยบุคลิกของการเป็นคนใฝ่ศึกษาหาความรู้ ในช่วงระยะเวลาที่นายปรีดีเรียนกฎหมายที่โรงเรียนกฎหมายแห่งกระทรวงยุติธรรม ก็ยังได้หาโอกาสหาเวลาว่างไปเรียนภาษาฝรั่งเศสเพิ่มเติมกับอาจารย์เลเดแกร์ (E.Ladeker) ชาวฝรั่งเศสซึ่งทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาศาลต่างประเทศในประเทศไทย และเป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรมด้วยอีกทางหนึ่ง

กล่าวกันว่านอกจากความเป็นคนหัวสมองดี สติปัญญาเลิศ ที่ทำให้นายปรีดีสามารถเรียนรู้วิชาการทางด้านกฎหมายได้เป็นอย่างดีแล้ว การที่นายปรีดีต้องไปทำงานเป็นเสมียนในสำนักงานกฎหมายของพระยาวิชิตมนตรี นักกฎหมายมือฉกาจในยุคนั้น ย่อมมีส่วนช่วยหล่อหลอมความ "เก่ง" และ "แน่น" ในความรู้ทางกฎหมายให้แก่นายปรีดียิ่ง ๆ ขึ้น

เพราะหน้าที่ของเสมียนสำนักงานกฎหมายนั้น แม้ในระยะแรกของการเริ่มต้นทำงานอาจมีหน้าที่เพียงต้องคอยเสริฟน้ำชา กาแฟ หรือคอยวิ่งวุ่นซื้อหาข้าวปลาให้เจ้าสำนักดื่มกินก็ตาม แต่เมื่อเวลาผ่านไปหน้าที่ของเสมียนสำนักงานทนายความ ก็ควรจะรวมถึงการร่างหนังสือคำฟ้อง การคอยตรวจความถูกต้องของข้อกฎหมายต่าง ๆ เป็นต้น โดยเฉพาะสำหรับหนุ่มน้อยนักเรียนกฎหมายผู้ฉลาดปราดเปรื่องอย่างนายปรีดีด้วยแล้ว ความหมายของคำว่าเสมียนสำนักงานทนายความน่าจะมีมากกว่าที่กล่าวมาเป็นอันมาก ถึงขนาดที่สันนิษฐานกันว่าถึงช่วงระยะเวลาหนึ่ง ด้วยความรู้ความสามารถในวิชาการที่ได้เล่าเรียนมาทางกฎหมายเป็นอย่างดี

เสมียนหนุ่มปรีดีน่าจะช่วยงานพระยาวิชิตมนตรีได้ในระดับผู้ช่วยหรือกึ่งผู้ช่วยที่สามารถแสดงความเห็นในแง่มุมของกฎหมายต่าง ๆ ได้อย่างเป็นการเป็นงานทีเดียว

ซึ่งประเด็นความเห็นเช่นนี้น่าจะมีความถูกต้องตรงต่อข้อเท็จจริงมากที่สุด เพราะแม้แต่ในความทรงจำของท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ เองก็ได้ให้ภาพการงานของนายปรีดีที่สำนักงานกฎหมายพระยาวิชิตมนตรีไปในความหมายที่มากกว่าคำว่า "เสมียน" ดังที่ท่านผู้หญิงพูนศุขเคยเล่าถึงประเด็นในเรื่องนี้ว่า "คุณพ่อรู้จักทนายความมีชื่อท่านหนึ่งคือพระวิชิตมนตรี (สุด กุณฑลจินดา) ท่านบอกนายปรีดีว่า ไหน ๆ จะเรียนกฎหมายแล้วควรจะฝึกว่าความด้วย จึงส่งไปอยู่สำนักงานทนายความท่านนั้นระยะหนึ่ง" [21]

และเชื่อกันว่าจากประสบการณ์และความมั่นใจที่ได้จากการทำงานร่วมกับพระยาวิชิตมนตรีนี้เอง ที่ได้ส่งผลผลักดันให้นายปรีดี พนมยงค์ ขณะกำลังศึกษาวิชากฎหมายในวัย 19 ปี กล้ารับงานเป็นทนายว่าความในคดีที่ทนายความอื่น ๆ ไม่กล้า เพราะเห็นว่าการว่าความในคดีดังกล่าวมีโอกาสแพ้มากกว่าโอกาสชนะมากนัก คดีความที่ว่าก็คือ คดีความที่รู้จักกันในนามคดี "พลาติสัย" กล่าวคือใน พ.ศ.2461 ได้เกิดกรณีพายุใหญ่พัดจัดจนทำให้เรือสำเภาชื่อ "ตงหลี" ของนายลิ่มซุ่นหงวน หรือ "นายซุ่นหงวน ลิมปิชาติ คหบดีใจบุญแห่งเมืองนครศรีธรรมราช" [22] ซึ่งจอดทอดสมออยู่บริเวณปากน้ำจังหวัดสมุทรปราการ ไปกระแทกพลับพลาที่ประทับของในหลวงรัชกาลที่ 6 เสียหาย อัยการจังหวัดสมุทรปราการในสมัยนั้นจึงได้เป็นโจทก์ฟ้องนายลิ่มซุ่นหงวนเป็นจำเลยในคดีประทุษร้ายส่วนแพ่งว่า

..เมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ.2461 เวลากลางวัน เรือโป๊ะชื่อตงหลี นำเบอร์ 38 ของจำเลย ซึ่งจอดอยู่ในเขตจังหวัดสมุทรปราการ ได้โดนพลับพลาสถานที่ของรัฐบาลซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งลำน้ำเสียหายไปเป็นราคา 600 บาทโดยประมาท จึงขอให้จำเลยใช้ค่าเสียหายเป็นเงิน 600 บาท [23]

นายปรีดี พนมยงค์ นักเรียนกฎหมายที่ยังเรียนไม่จบและไม่เคยมีประสบการณ์การว่าความมาก่อนในชีวิต เมื่อได้ศึกษารูปคดีแล้วเห็นว่าจำเลยไม่น่าจะผิด จึงเสนอตัวรับว่าความแก้ต่างให้แก่ฝ่ายจำเลย

ว่ากันว่าการที่นายปรีดีที่ยังไม่เคยว่าความมาก่อน เสนอตัวรับว่าความคดีนี้ "ได้ทำให้พวกทนายอาวุโสทั้งหลายได้พากันยิ้มเยาะวิพากษ์-วิจารณ์ทนายหน้าใหม่ที่ไม่มีใครรู้จัก และยังไม่เคยว่าความมาเลยในชีวิต" [24] เป็นอย่างมาก เพราะตามรูปคดีนี้แล้วเห็นว่า เมื่อเรือสำเภาของนายลิ่มซุ่นหงวนจำเลยได้ไปชนพลับพลาที่ประทับของในหลวงเสียหาย ก็คงเป็นการยากที่จะว่าความให้จำเลยชนะได้ และยังเห็นกันว่า "คดีนี้คงหาทนายความที่จะหาญเข้าไปแก้ต่างให้จำเลยได้ยาก" [25]

แต่ผลของการรับว่าความของทนายหนุ่มปรีดี พนมยงค์ ในครั้งนี้ แม้ปรากฏว่าในศาลชั้นต้นอัยการโจทก์เป็นผู้ชนะคดี แต่นายปรีดีได้สู้ต่อโดยได้ยกข้อกฎหมายและข้อเท็จจริงอุทธรณ์คำพิพากษาศาลชั้นต้น จนถึงที่สุดทั้งศาลอุทธรณ์และศาลฎีกาต่างก็ได้พิพากษาให้ฝ่ายจำเลยเป็นผู้ชนะคดีในที่สุดด้วยเหตุผลที่ว่า

..การเสียหายที่เกิดขึ้นแก่โจทย์นับว่าเป็นภัยนอกอำนาจ ด้วยเกิดจากลมพยุห์ผิดธรรมดา ซึ่งพ้นวิษัยคิดว่าจะมีขึ้น ส่วนพวกคนเรือของจำเลยก็ได้ช่วยแก้ไขจนเต็มความสามารถแล้ว มิได้มีกริยาที่จะเห็นว่าแกล้งฤาประมาทแต่อย่างใดอีกเลย ตามกฎหมายจำเลยจึงไม่มีความผิดอันต้องรับผิดชอบแห่งผลที่เกิดเสียหายขึ้น [26]

สำหรับนายปรีดี พนมยงค์ เองก็ได้เคยพูดถึงกรณีคดีนี้ว่า

..ผมในฐานะทนายต่อสู้ว่าเป็นภัยนอกอำนาจ เวลานั้นยังไม่มีประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ใช้ศัพท์ใหม่ว่า "เหตุสุดวิสัย" ผมจึงต้องใช้ศัพท์เก่าที่ปรากฏในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ อ้างคดีตัวอย่างสมัยพระเอกาทธรฐในคดีจีนนุย จีนก่งเส้ง ที่ผู้เช่าสำเภาไปค้าขายและถูกพายุอับปางลงกลางทะเล เจ้าของเรือได้ฟ้องเรียกค่าเสียหาย คดีว่ากันถึงฎีกาต่อพระเอกาทธรฐซึ่งทรงวินิจฉัยว่าเป็นภัยนอกอำนาจ ผู้เช่าเรือไม่ต้องใช้ค่าเสียหาย [27]

ซึ่งกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จที่นายปรีดี พนมยงค์ อ้างถึงนี้คือมูลคดีวิวาทตามพระบาลีในพระธรรมศาสตร์อันโบราณราชกษัตริย์ได้ใช้สืบมานั่นเอง

การที่นายปรีดีได้เสนอตัวรับว่าความให้แก่ประชาชนคนสามัญอย่างนายลิ่มซุ่นหงวน หรือนายซุ่นหงวน ลิมปิชาติ จนสามารถชนะคดีในที่สุดนั้น ย่อมแสดงให้เห็นสัจจะที่สำคัญในความเป็นปรีดี พนมยงค์ ได้อย่างน้อย 2 ประการคือ หนึ่งแสดงให้เห็นถึงความฉลาดปราดเปรื่องในทาง

กฎหมายของนายปรีดีได้เป็นอย่างดียิ่ง สองย่อมแสดงให้เห็นถึงหัวจิตหัวใจที่รักความเป็นธรรมของนายปรีดีนั่นเอง เพราะดังกล่าวแล้วว่า กรณีคดีนี้เมื่อไปเกี่ยวข้องกับพลับพลาที่ประทับของในหลวง ทนายความคนอื่น ๆ ก็แหยงไม่กล้ารับว่าความในคดีนี้ให้ แต่นายปรีดี พนมยงค์ กลับกล้า

จบจากโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรมแล้ว ต่อมานายปรีดีได้เข้ารับราชการในกรมราชทัณฑ์ กระทรวงนครบาลในตำแหน่งเสมียนในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ก่อนที่จะได้รับการคัดเลือกจากกระทรวงยุติธรรมให้ได้รับทุนเล่าเรียนหลวง "ไปศึกษาวิชากฎหมาย ณ ประเทศฝรั่งเศส ในเดือนสิงหาคม 2463" [28]

สำหรับเหตุผลที่ว่าทำไมลูกชาวบ้านอย่างนายปรีดี พนมยงค์ จึงได้รับคัดเลือกไปเรียนถึงต่างประเทศ ทั้ง ๆ ที่โอกาสดังกล่าวน่าจะเป็นเรื่องของลูกหลานเจ้านายและข้าราชการชั้นสูง สันนิษฐานได้ว่าคงเป็นด้วยเหตุผลของการเป็นคนเรียนเก่งเรียนดีเป็นพิเศษ จนสามารถสอบได้เป็นเนติบัณฑิตตั้งแต่ครั้งที่มีอายุเพียง 19 ปีดังกล่าวแล้ว รวมทั้งการที่ได้เคยแสดงความสามารถในการใช้วิชาการความรู้ทางกฎหมาย จนสามารถว่าความชนะคดีที่เห็นกันว่า "ยากอย่างยิ่ง" ตั้งแต่ครั้งที่ยังไม่สำเร็จการศึกษานั่นเอง

เชิงอรรถ

[19] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวประวัติย่อของนายปรีดีฯ หน้า 4

[20] คำปราศรัยของนายปรีดี พนมยงค์ ต่อธรรมศาสตร์บัณฑิตและเนติบัณฑิต นักสันติภาพที่ได้มาเยี่ยม ณ บ้านพักชานกรุงปารีส เมื่อวันที่ 28 ก.ค. 2514 สถาบันวิทยาศาสตร์สังคม 2533 ศิษย์อาจารย์ โรงพิมพ์เจริญวิทย์การพิมพ์, 2533 หน้า 2

[21] นรุตม์ หลากบทชีวิตท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ กรุงเทพฯ : แพรวสำนักพิมพ์, 2535 หน้า 31

[22] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 3

[23] นายปรีดี พนมยงค์ ทนายความคดี "พลาติสัย" คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 115 พ.ศ.2463 วันปรีดี พนมยงค์ 11 พฤษภาคม 2541 หน้า 56

[24] อ้างแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ทนายความคดี "พลาติสัย"ฯ วันปรีดีฯ 2541 หน้า 57

[25] อ้างแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ทนายความคดี "พลาติสัย"ฯ วันปรีดีฯ 2541 หน้า 57

[26] อ้างแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ทนายความคดี "พลาติสัย"ฯ วันปรีดีฯ 2541 หน้า 59

[27] อ้างแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ทนายความคดี "พลาติสัย"ฯ วันปรีดีฯ 2541 หน้า 60

[28] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวประวัติย่อของนายปรีดีฯ หน้า 4

5

นักเรียนกฎหมายฝรั่งเศส

ที่ประเทศฝรั่งเศส นายปรีดี พนมยงค์ เริ่มต้นการศึกษาด้วยการเรียนภาษาฝรั่งเศส ซึ่งแม้จะเคยศึกษาเล่าเรียนมาบ้างแล้วกับอาจารย์เลเดแกร์ที่เนติบัณฑิตสภา แต่ก็เป็นการเรียนรู้ในระดับพื้นฐานที่พอจะใช้งานได้เพียงงู ๆ ปลา ๆ ดังที่นายปรีดีเคยพูดถึงความรู้ด้านภาษาฝรั่งเศสของตนหลังสำเร็จการศึกษาเป็นเนติบัณฑิตใหม่ ๆ ว่า "พอจะรู้บ้าง" เท่านั้น นอกจากนี้ก็ได้ศึกษาความรู้ทั่วไปที่วิทยาลัยกอง และศึกษาพิเศษจากอาจารย์เลอบอนนัวส์ ผู้เป็นเลขาธิการสถาบันคุรุศาสตร์ระหว่างประเทศอีกทางหนึ่ง ซึ่งคำว่าศึกษาความรู้ทั่วไปและศึกษาพิเศษจากอาจารย์เลอบอนนัวส์นี้คงหมายรวมถึงการศึกษาเพิ่มเติมทางด้านภาษาลาตินและภาษาอังกฤษด้วย เพราะตามที่ ดร.เดือน บุนนาค นักเรียนไทยในฝรั่งเศสรุ่นใกล้ ๆ กับนายปรีดีได้บันทึกไว้ ระบุว่าเมื่อนายปรีดีไปถึงประเทศฝรั่งเศสก็ได้เริ่มศึกษาภาษาฝรั่งเศส ลาติน และภาษาอังกฤษ "ไม่ถึงปี" ก่อนที่จะสอบเข้าเรียนในคณะนิติศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยเมืองกอง

อันที่จริงดังที่ทราบกันอยู่ ก่อนที่นายปรีดีจะได้ทุนหลวงไปศึกษาที่ฝรั่งเศสนั้น นายปรีดีคือเนติบัณฑิตสยาม แต่เนื่องจากมีอายุยังน้อยจึงได้รับคำแนะนำจากอาจารย์ผู้สอนให้เริ่มต้นเรียนใหม่เหมือนนักเรียนฝรั่งเศสทั่ว ๆ ไป

สำหรับคณะนิติศาสตร์ในมหาวิทยาลัยกองนี้ กล่าวได้ว่ามีหลักสูตรที่ต่างไปจากประเทศไทยและประเทศแองโกลแซกซอนหรือประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกา คือนอกจากจะสอนในเรื่องวิชากฎหมายเอกชนแล้วยังได้เพิ่ม "วิชาเศรษฐศาสตร์ที่ถือว่าเป็นรากฐานสังคมและให้มีกฎหมายมหาชนอีกหลายสาขา" [29] ก็คือบรรดากฎหมายที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนพลเมืองทั้งหลายนั่นเอง เช่น กฎหมายรัฐธรรมนูญ กฎหมายปกครอง กฎหมายอาญา ฯลฯ เป็นต้น

ดร.เดือน บุนนาค เคยกล่าวถึงระบบการเรียนการสอนของฝรั่งเศสในยุคนั้นว่า เพื่อให้ผู้สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี มีความรู้กว้างขวางที่สุดชนิดที่ว่าจบออกมาแล้วสามารถทำงานได้เกือบทุกสายงานอาชีพ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านกฎหมาย เศรษฐกิจ การต่างประเทศ เพราะฉะนั้นแม้ว่าระบบ "การศึกษาของประเทศนี้จะถือกฎหมายเป็นหลักใหญ่ แต่เอาวิชาอื่น ๆ เข้ามาสอนมากมาย" เพื่อให้ผู้เรียนมี "ความรู้มาตรฐานพอเพียง" ส่วนใครอยากจะมีความรู้ความเชี่ยวชาญในเรื่องใด ก็ต้องหาโอกาสศึกษาเล่าเรียนเพิ่มเติมในระดับสูง ๆ ขึ้นไป

ในกรณีของนายปรีดี พนมยงค์ หลังจากสอบไล่ได้ปริญญารัฐเป็น "บาเซลลิเอร์" กฎหมาย (Bachelier en Droit) และสอบไล่ได้ปริญญาตรีของรัฐเป็น "ลิซองซิเอ" กฎหมาย (Licencie en Droit) แล้ว ดร.เดือน บุนนาค ได้บันทึกเหตุการณ์ช่วงนี้ไว้ว่า

..เมื่อท่านปรีดีสอบได้เป็น Licencie' en Droit แล้วก็ได้ย้ายมหาวิทยาลัยจาก Caen มายังมหาวิทยาลัย Paris เข้ามาอยู่ในคณะนิติศาสตร์ ท่านได้ปริญญาโทซึ่งฝรั่งเศสเขาเรียกว่า High study Etudes Supe' rieures ทั้งทางกฎหมายแท้และทางเศรษฐศาสตร์ [30]

ในเรื่องการศึกษาทางด้านเศรษฐศาสตร์นี้ นายปรีดี พนมยงค์ ได้เคยบันทึกไว้ว่า ตนเองสำเร็จการศึกษา "ประกาศนียบัตรการศึกษาชั้นสูง

ทางด้านเศรษฐกิจการเมือง (Diplome d'Etudes Superieues d'Economie politique) ซึ่งมีวิชาที่เล่าเรียนประกอบด้วย วิชาเศรษฐศาสตร์พิสดาร, ประวัติศาสตร์ลัทธิเศรษฐกิจ, กฎหมายและวิทยาศาสตร์การคลัง กฎหมายและวิทยาศาสตร์การแรงงาน .....รวมทั้งระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมที่เกี่ยวกับแผนเศรษฐกิจ" [31]

และคงจะด้วยความเป็นนักการศึกษาทางด้านเศรษฐศาสตร์ที่เพียบพร้อมไปด้วยความรู้ ความเข้าใจทั้งในด้านการคลัง แรงงาน รูปแบบลัทธิเศรษฐกิจต่าง ๆ และการวางแผนเศรษฐกิจนี่เอง ทำให้ต่อมานายปรีดี พนมยงค์ ได้กลายมาเป็นผู้ร่างเค้าโครงเศรษฐกิจฉบับแรกของประเทศไทยที่รู้จักกันในนาม "สมุดปกเหลือง" อันโด่งดังลือลั่น และทำเอาผู้ร่างแทบจะเอาตัวไม่รอดทีเดียว

สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโททางกฎหมายแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ได้เริ่มทำวิทยานิพนธ์ในระดับปริญญาเอก ในหัวข้อของกฎหมายแท้ ๆ ชื่อว่า Du Sort des Socie'te's de personnes en casde -De'ce's d'un Associe' (Etude de droit franeais et de droit compare') หรือมีความหมายในภาษาไทยว่า "ในกรณีที่หุ้นส่วนคนหนึ่งถึงแก่ความตาย ฐานะของห้างหุ้นส่วนส่วนบุคคลจะเป็นอย่างไร" (ศึกษาตามกฎหมายฝรั่งเศสและกฎหมายเปรียบเทียบ) เล่ากันว่าต่อมา นายปรีดี พนมยงค์ ได้อุทิศคุณค่าคุณความดีของวิทยานิพนธ์ในเรื่องนี้ เพื่อเป็นการบูชาครูผู้มีส่วนในการปลูกฝังความรู้ความเข้าใจในภาษาฝรั่งเศส และควรจะเป็นเรื่องราวความเป็นประเทศฝรั่งเศสรวมทั้งความรู้ทั่วไปอื่น ๆ "อาจารย์เลเดแกร์" ด้วยการใส่ชื่อระบุลงไปอย่างชัดเจน

ดร.เดือน บุนนาค ได้บันทึกถึงผลการศึกษาเล่าเรียนของนายปรีดี พนมยงค์ ในประเทศฝรั่งเศสต่อไปว่า

..การศึกษาของท่านปรีดีนั้นเป็นชั้นเลิศ แต่ท่านก็เกือบต้องทิ้งการศึกษาเสียกลางคัน คือตอนท่านมาศึกษาที่ Paris ใกล้สำเร็จนั้น เกิดมีเรื่องสมาคมนักเรียนไทยกับท่านอัครราชฑูตฟ้องร้องกัน[32]

สมาคมนักเรียนไทยกับท่านอัครราชฑูตฟ้องร้องกันอย่างไรหรือ เรื่องนี้มีที่มาดังนี้คือ ในเดือนเมษายน 2467 พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ กฤษดากร อัครราชฑูตไทยประจำประเทศฝรั่งเศส ในฐานะผู้ดูแลนักเรียนไทยในช่วงเวลานั้น ได้เรียกประชุมนักเรียนไทยในประเทศฝรั่งเศสขึ้นที่กรุงปารีส มีนักเรียนไทยมาประชุมทั้งสิ้น 46 คน และได้ถือโอกาสนี้ร่วมกันก่อตั้งสมาคม "สามัคยานเตราสมาคม" หรือที่มีชื่อย่อว่า ส.ย.า.ม. ขึ้น โดยผู้ที่ได้รับเลือกเป็นสภานายกหรือนายกสมาคมคนแรกคือ มจ.เจริญใจ จิตรพงศ์ ส่วนนายปรีดี พนมยงค์ ได้รับเลือกเป็นเลขาธิการคนแรก

ต่อมาในเดือนกรกฎาคม 2468 สมาคม "สามัคยานเตราสมาคม" ได้จัดให้มีการประชุมระหว่างปิดภาคฤดูร้อนขึ้นที่คฤหาสน์ ณ ตำบลชาเตรตต์ มีนักเรียนไทยมาร่วมประชุมประมาณ 50 คน มีวาระการประชุมที่สำคัญคือการเปลี่ยนชื่อสมาคมเป็นชื่อใหม่ "สามัคยานุเคราะห์" หรือในชื่อภาษาฝรั่งเศสว่า "Association Siamoise d' Intellectualite et d' Assistance Mutuelle" (S.I.A.M.) หรือมีความหมายที่แปลจากภาษาฝรั่งเศสว่า "สมาคมสยามเพื่อภูมิปัญญาและอนุเคราะห์ซึ่งกันและกัน"[33] นอกจากนี้ยังมีวาระการเลือกตั้งสภานายกหรือนายกสมาคมคนใหม่ ปรากฏว่านายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้ได้รับเลือก

เล่ากันว่าการประชุมในครั้งนั้นเป็นไปด้วยดียิ่ง ทั้งในเรื่องความสำเร็จความเรียบร้อย และความพร้อมเพรียงสามัคคีของนักเรียนไทยผู้มาร่วมประชุม

..ไม่มีการถือเหล่าถือพวกถือฝูง จนถึงกับทูลกระหม่อมกรมขุนสงขลาฯ (สมเด็จพระราชบิดา) ซึ่งได้เสด็จมาเยี่ยมรับสั่งว่า "...ถ้าพวก

นักเรียนรู้จักพร้อมเพรียงกันเช่นนี้ต่อไปภายหน้าแล้ว ท่านจะต้องเป็นกำลังอันสำคัญของบ้านเราอันหนึ่ง" [34] แต่ดูเหมือนความปลื้มปิติในความสำเร็จของการประชุมของสมาชิกสมาคมสามัคยานุเคราะห์ดังกล่าว จะเป็นอยู่ได้แค่เพียงระยะเวลาสั้น ๆ เท่านั้น เพราะหลังจากนั้นไม่นานปัญหาความไม่เข้าใจและความขัดแย้งระหว่างสมาคมและอัครราชทูตพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ก็ได้เริ่มเปิดฉากขึ้น

ดร.เดือน บุนนาค นักเรียนไทยผู้อยู่ในเหตุการณ์ด้วยคนหนึ่งได้บรรยายไว้ว่า

..มูลเดิม นักเรียนไทยที่อังกฤษได้ส่งผู้แทนมาประชุมนักเรียนไทยที่ฝรั่งเศส พร้อมด้วยความเชื้อเชิญให้นักเรียนที่นี่ส่งผู้แทนไปประชุมของเขาที่อังกฤษ ซึ่งจะมีในเดือนสิงหาคมในระหว่างที่ประชุมท่านสภานายก (ปรีดี) ได้อ่านจดหมายเชื้อเชิญที่นักเรียนทุกคนพร้อมเห็นดีที่จะรับคำเชิญอันนี้ จึงได้เลือกผู้แทน (มจ.ลักษกับมจ.ธัญ) รุ่งขึ้นสภานายกจึงเขียนจดหมายถึงอัครราชทูตเพื่อขออนุญาตให้นักเรียนทั้งสองซึ่งเป็นผู้แทนไปในการประชุมที่อังกฤษ ที่ทำเช่นนี้ก็เพราะนักเรียนสองคนนี้ขึ้นแก่สถานทูต ทูตไม่ยอมให้อนุญาตอ้างว่าสมาคมอังกฤษเป็นสมาคมไม่ดี ไม่มีการปรานีปรานอม ถ้านักเรียนสองคนนี้ไปจะได้รับความอับอาย [35]

และยังได้บรรยายในรายละเอียดต่อไปว่า

..เรื่องเกิดใหญ่ขึ้น เมื่อได้รับคำตอบของทูตเช่นนี้ สภานายกก็ให้ประชุมและเอาคำตอบขึ้นอ่านให้ฟัง นักเรียนพร้อมเห็นว่าคำตอบอันนี้ไม่มีหลักฐาน พระองค์เจ้าจุมพตซึ่งเป็นพวกนักเรียนอังกฤษได้ลุกขึ้นยืนพูดว่าการที่ทูตพูดว่าพวกอังกฤษนี้เป็นการไม่จริงเลย ท่านขอค้านว่าเป็นความเหลวไหล นายแนบผู้แทนอังกฤษก็ได้พูดทำนองเดียวกับพระองค์เจ้าจุมพต ตกลงเป็นว่าทูตไม่มีอำนาจที่จะห้ามไม่ให้นักเรียนฝรั่งเศสเข้าประชุมกับพวกนักเรียนอังกฤษ เพราะว่าทูตไม่ถูกกับเจ้าคุณภรต ผู้ปกครองนักเรียนที่

อังกฤษ ที่ประชุมจึงเขียนหนังสือถึงทูตอีกเป็นคำรบสอง ทีนี้ทูตอ้างว่าผู้แทนที่ประชุมจัดไปนั้นเป็นนักเรียนของสถานทูต เขามีอำนาจที่จะห้ามไม่ให้ไปได้ และอีกอย่างหนึ่งทำไมไม่มาปรึกษาหารือกับเขาเสียก่อน

สภานายกก็เอาคำตอบให้นักเรียนดู เห็นว่าคำแก้ตัวอันนี้ไม่ถูก การส่งผู้แทนไปไม่ใช่เป็นของเสียหายอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ตกลงจะส่งนักเรียนส่วนตัวไปแทน[36] ซึ่งนักเรียนส่วนตัวที่ว่ามีผู้สมัครใจไปร่วมประชุมกับสมาคมนักเรียนอังกฤษ 2 คนคือ นายเข็ม ณ ป้อมเพชร์ และ ร.ท. ประยูร ภมรมนตรี แต่ปรากฏว่าเมื่อไปขอทำพาสปอร์ต พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ กฤษดากร อัครราชทูตกลับไม่ยอมทำหนังสือเดินทางให้เมื่อรู้ว่าทั้งสองจะไปประชุมที่อังกฤษ ถึงขนาดนายเข็มต้องเขียนหนังสือยืนยันว่า "จะไม่ไปประชุมที่อังกฤษ" จึงได้หนังสือเดินทาง ส่วน ร.ท.ประยูร นั้นต้องทำเรื่องว่าจะไปเบลเยี่ยมและฮอลแลนด์จึงได้หนังสือเดินทางไปอังกฤษ

นี่คือมูลเหตุเดิมของความขัดแย้งระหว่างสมาคมนักเรียนไทยในฝรั่งเศส ยุคที่มีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกสมาคม กับอัครราชทูตไทยประจำฝรั่งเศสพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ กฤษดากร ซึ่งเหตุการณ์ความขัดแย้งมิได้หยุดอยู่เพียงแค่นี้ ในเมื่อต่อมาในการประชุมสมาคมสามัคยานุเคราะห์ครั้งที่สาม ในช่วงต้นเดือนสิงหาคม 2468 ที่คฤหาสน์ ณ ตำบลชาเตรตต์เดิม ทางสมาคมได้จัดให้มีการอภิปรายถึงข้อปฏิบัติของอัครราชทูตที่กลุ่มนักเรียนไทยในขณะนั้นเห็นว่าไม่เหมาะสมขึ้น และที่ก้าวล่วงไปกว่านั้นก็คือการที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้จัดให้มีการอภิปรายถึงวิธีจ่ายเงินพ็อคเก็ตมันนี่และเงินค่าใช้จ่ายรายเดือนที่นายปรีดีเห็นว่า นักเรียนส่วนมากได้รับน้อยเกินไปเมื่อเทียบกับค่าเงินฟรังที่มีค่าตกต่ำลงทุก ๆ ที

ไม่เพียงแต่จัดให้มีการอภิปรายในเรื่องดังกล่าวเท่านั้น นายปรีดียังเสนอให้ที่ประชุมสมาคมทำหนังสือยืนยันต่ออัครราชทูต เพื่อขอให้พิจารณาเพิ่มเงินค่าใช้จ่ายให้แก่นักเรียนที่ได้เงินพ็อคเก็ตมันนี่หรือเงินเดือนน้อย

โดยขอให้จ่ายเป็นเงินปอนด์ตามงบประมาณที่สถานทูตได้รับจากกรุงเทพฯ อีกด้วย ทั้งนี้นายปรีดีให้เหตุผลที่ต้องดำเนินการไปเช่นนี้ว่า เพื่อประโยชน์ของนักเรียนไทยในฝรั่งเศสเป็นสำคัญ เพราะในขณะนั้นตนเองได้รับการจัดลำดับจากสถานทูตให้เป็นนักเรียนชั้น "อาวุโสสูง" (Super Senior) ที่ได้รับเงินเดือนมากกว่านักเรียนอาวุโสธรรมดาอยู่แล้ว และอีกอย่างการศึกษาของตนก็กำลังใกล้จะจบชั้นปริญญาเอกภายในเวลาอีกไม่กี่เดือน "ฉะนั้น... จึงไม่มีเหตุผลเฉพาะตัวที่จะก่อเรื่องเกี่ยวกับประโยชน์ส่วนตน หาก...มีความเห็นแก่ความเป็นอยู่ของนักเรียนส่วนมากที่จะต้องเรียนอยู่ในฝรั่งเศสต่อไป" [37] มากกว่า

จากประเด็นเรื่องนี้เป็นเสมือนฟางเส้นสุดท้ายในความสัมพันธ์ระหว่างสมาคมนักเรียนไทยที่มีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้นำกับอัครราชทูต เพราะเมื่อพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ทราบถึงเหตุการณ์การอภิปรายดังกล่าว และการที่นักเรียนไทยร่วมกันเข้าชื่อเสนอขอเงินเดือนเพิ่ม ท่านถึงกับได้โทรเลขด่วนถึงกระทรวงการต่างประเทศ ขอให้นำความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ขอส่งตัวนายปรีดีกลับประเทศไทยโดยด่วน โดยให้เหตุผลกล่าวหานายปรีดีในหลาย ๆ ประการเช่น "ทำการประดุจเป็นหัวหน้าสหภาพแรงงานโดยยุยงให้นักเรียนเรียกร้องเงินเดือนเพิ่มขึ้น" หรือ "นายปรีดีไม่ปฏิบัติตามคำสั่งของอัครราชทูต" ฯลฯ เป็นต้น

ฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์ กับสมาชิกสมาคมเมื่อทราบว่าอัครราชทูตฟ้องไปทางเมืองไทยเช่นนั้น จึงได้ถวายฎีกากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ โต้แย้งคำกล่าวหาของอัครราชทูตและฟ้องกลับไปบ้าง

ดังความที่ ดร.เดือน บุนนาค ได้บันทึกไว้ว่า

..เมื่อเห็นภัยมาถึงเช่นนี้ กรรมการพร้อมด้วยความเห็นของนักเรียนที่เป็นสมาชิกที่ได้เซ็นชื่อจึงจัดนำความทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (พระปกเกล้าฯ) ให้ทรงวินิจฉัยคำฟ้องหา หนึ่ง ราชทูตโกงเงินหลวงเงินที่

จ่ายสำหรับค่าเล่าเรียนของนักเรียน สองราชทูตได้ทำความเสียหายถูกเขาฟ้องฐานเป็นชู้ ศาลตัดสิน 100,000 ฟรัง สามในที่ประชุมสหประชาชาติได้ทำความเสียหายให้แก่รัฐบาลไทย [38]

เรื่องนี้ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยให้เรียกตัว นายปรีดี พนมยงค์ กลับประเทศไทยในทันที ดังสำเนาโทรเลขเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศถึงอัครราชทูตสยามประจำกรุงปารีส ฉบับลงวันที่ 22 ตุลาคม ค.ศ.1926 (พ.ศ.2469) ส่วนหนึ่งมีความว่า

"พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า นายปรีดี พนมยงค์ ต้องรับผิดชอบอย่างสำคัญในการที่สมาคมเบี่ยงเบนจากความประสงค์เดิม และในการยุยงนักศึกษาให้เกิดความรู้สึกและละเมิดวินัยและไม่ไว้ใจอัครราชทูต ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมีพระกระแสรับสั่งให้เรียกนายปรีดี พนมยงค์ กลับทันที"

แต่เนื่องจากต่อมานายเสียง พนมยงค์ บิดาของนายปรีดี ได้ถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ขอพระมหากรุณาเลื่อนเวลาที่จะเรียกตัวนายปรีดี พนมยงค์ กลับจากฝรั่งเศสไปเป็นภายในเดือนกุมภาพันธ์ 2470 ซึ่งเป็นเวลาภายหลังการสอบชั้นปริญญาเอกเสร็จแล้ว ประกอบกับเหตุผลเกี่ยวข้องอื่น ๆ เช่นเหตุผลของกระทรวงยุติธรรมในฐานะเจ้าของทุนเห็นว่านายปรีดีเป็นนักเรียนไทยคนหนึ่งที่มีผลการเรียนดีเยี่ยม และใกล้จะจบการศึกษาแล้ว จึงชี้แจงต่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ขอให้นายปรีดีศึกษาต่อจนกว่าจะสำเร็จการศึกษา ทั้งนี้หากเกิดกรณีนายปรีดีทำอะไรผิดในช่วงเวลานี้ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม "เจ้าพระยาพิชัยญาติ" พร้อมจะรับประกันหรือรับผิดชอบ

เมื่อมีการถวายฎีกาและมีผู้รับรองแข็งขันเช่นนี้ สถานการณ์การเรียกตัวนายปรีดี พนมยงค์ กลับประเทศไทย จึงได้พลิกกลับไปในอีกรูปแบบหนึ่ง ดังที่ดร.เดือน บุนนาค ได้บันทึกไว้ว่า

..รัชกาลที่ 7 ได้อนุโลมเห็นด้วย ท่านปรีดีเลยไม่ถูกส่งกลับ คงสอบชั้นด็อกเตอร์และได้เกียรตินิยมดีมาก คือ Tre's bien กล่าวได้ว่าท่านปรีดีเป็นคนแรก (คนไทยคนแรก-ผู้เขียน) ที่สอบได้ Docteur de 1' Etat ด็อกเตอร์ของรัฐ ไม่ใช่ Docteur de 1' Universite' คือด็อกเตอร์ของมหาวิทยาลัย เป็นด็อกเตอร์ของผู้ที่เรียนมาแต่ชั้น Licence en Droit ตั้งแต่ปีที่ 1 ตลอดมาจนถึง Doctorat en Droit[39]

และเหล่านี้ก็คือเกียรติประวัติอันดีเด่นทางด้านการศึกษาเล่าเรียนและกิจกรรมพิเศษทางสังคมของลูกชาวนาจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยา นามปรีดี พนมยงค์

เชิงอรรถ

[29] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นฯ หน้า 57

[30] เดือน บุนนาค ท่านปรีดีรัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สามัคคีธรรม, 2517 หน้า 31

[31] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นฯ หน้า 57

[32] อ้างแล้ว เดือน บุนนาค ท่านปรีดีรัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนฯ หน้า 31

[33] ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ ระเบียบและความมั่นคงความคิดทางการเมืองและสังคมของ ปรีดี พนมยงค์ วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 25 ฉบับที่ 1 มกราคม-เมษายน 2542 หน้า 12

[34] อ้างแล้ว เดือน บุนนาค ท่านปรีดีรัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนฯ หน้า 4

[35] อ้างแล้ว เดือน บุนนาค ท่านปรีดีรัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนฯ หน้า 9

[36] อ้างแล้ว เดือน บุนนาค ท่านปรีดีรัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนฯ หน้า 9-10

[37] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวประวัติย่อของนายปรีดีฯ หน้า 7

[38] อ้างแล้ว เดือน บุนนาค ท่านปรีดีรัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนฯ หน้า 12-13

[39] อ้างแล้ว เดือน บุนนาค ท่านปรีดีรัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนฯ หน้า 35

6

ความรักและการแต่งงาน

แม้จะได้ชื่อว่าเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยปารีส ที่ยอมรับกันว่าเป็นมหาวิทยาลัยดีเด่นที่สุดแห่งหนึ่งในยุโรป อีกทั้งสามารถสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกด้วยคะแนนเกียรตินิยมอันดับหนึ่ง แต่ดูเหมือนปัญหาและอุปสรรคชีวิตสำหรับคนชื่อปรีดี พนมยงค์ ในวันนั้นยังมีอยู่อีก เพราะในขณะที่นายปรีดี พนมยงค์ กำลังจะเดินทางกลับประเทศไทย ปัญหากับอัครราชทูตไทยพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ กฤษดากร ที่เคยมีต่อกันค่อนข้างรุนแรงก่อนหน้านี้ก็ได้ปะทุขึ้นอีก ในประเด็นที่ดูแล้วไม่ค่อยเป็นโล้เป็นพายอะไรนัก คืออัครราชทูตต้องการให้นายปรีดี พนมยงค์ กลับประเทศไทยโดยเรือชั้นสาม เดือดร้อนถึงเพื่อนนักเรียนไทยที่เห็นว่านายปรีดีถูกผู้ใหญ่รังแกอย่างเอาแต่ใจ จึงต่างร่วมกันบริจาคเงินช่วยเหลือแบบตามมีตามเกิด ดังที่ดร.เดือน บุนนาค ได้บันทึกเล่าถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

..ท่านอัครราชทูตจะให้โดยสารเรือกลับชั้นปากเรือหรือชั้นสาม แล้วต่อมาจะเปลี่ยนเป็นชั้นสอง จะให้ตัดเสื้อกางเกงเดินทางเป็นสีน้ำตาลอย่างแบบคนงาน พวกเราชาวนักเรียนไทยในฝรั่งเศสจึงช่วยกันตามมีตามเกิดบริจาคเงินช่วยท่าน ท่านปรีดีก็กลับประเทศไทยได้สะดวกสบายหน่อย[40]

วันที่ 2 เมษายน 2470 กลับถึงกรุงเทพฯ ประเทศไทย นายปรีดี พนมยงค์ ได้มาพักอาศัยอยู่ที่บ้านป้อมเพชร์ ของพระยาชัยวิชิตวิศิษฐ์-

ธรรมธาดา (ขำ ณ ป้อมเพชร์) ซึ่งมีศักดิ์เป็นญาติห่าง ๆ ฝ่ายพ่อ และยังเป็นบิดาของหญิงสาวนาม "พูนศุข" อีกด้วย

บ้านป้อมเพชร์สำหรับนายปรีดี พนมยงค์ นั้น ถือว่าเป็นสถานที่ที่คุ้นเคยอยู่พอสมควร เพราะนี่ไม่ใช่เป็นครั้งแรกที่นายปรีดีมาพักอาศัย แต่ก่อนหน้านี้ในขณะที่นายปรีดีเรียนโรงเรียนกฎหมายช่วงใกล้ ๆ จะสำเร็จการศึกษาและระหว่างที่ไปทำงานเป็นเสมียนในกรมราชทัณฑ์ ก่อนที่จะเดินทางไปศึกษาต่อยังประเทศฝรั่งเศส ก็เคยมาพักอาศัยอยู่ที่บ้านหลังนี้

ส่วนในด้านความสัมพันธ์กับท่านเจ้าของบ้าน พระยาชัยวิชิตฯ หรือที่นายปรีดีเรียกท่านผู้นี้ว่า "เจ้าคุณ" แม้โดยลำดับญาติจะเป็นเพียงญาติห่าง ๆ ออกมา แต่ดูเหมือนท่านเจ้าคุณชัยวิชิตฯ เองก็รักใคร่เอ็นดูหนุ่มน้อยปรีดีคนนี้อยู่ไม่ใช่น้อยเหมือนกัน ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อนายปรีดีสอบได้เป็นเนติบัณฑิตแล้ว ท่านเจ้าคุณชัยวิชิตฯ ถึงกับได้พาไปแสดงความเคารพเจ้าพระยาอภัยราชา (ม.ร.ว.ลพ สุทัศน์) เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมในขณะนั้น ซึ่งการกระทำเช่นนี้เข้าใจเป็นอื่นไปไม่ได้ นอกจากการนำนายปรีดี พนมยงค์ ไปให้ผู้หลักผู้ใหญ่รู้จักหน้าค่าตาไว้ อันเป็นวิธีฝากฝังกันแบบหนึ่งของสังคมไทยนั่นเอง

และจากประเด็นการพูดคุยกันในวันนั้น มีนัยบางประการที่เห็นว่าเจ้าพระยาอภัยราชาเอง ก็มีความชื่นชมและสนใจในหนุ่มน้อยปรีดีอยู่ไม่น้อยเช่นกัน

..ฉันเห็นแล้ว และชอบใจมาตั้งแต่ตอนสอบกฎหมายที่ระเบียงวัดพระแก้ว เอ้อ..เธอรู้ภาษาฝรั่งเศสบ้างหรือเปล่า

..กระผมกำลังเรียนอยู่ พอจะรู้บ้างครับ[41]

ซึ่งเมื่อพิจารณาโดยคำถามแล้ว พอทำให้มองเห็นได้เป็นเลา ๆ ว่าสำหรับเจ้าพระยาอภัยราชาแล้ว คงได้แอบมองและแอบคิดอยู่ในใจแล้วว่า

จะต้องคัดเลือกหนุ่มหัวดีสมองไบร้ทอย่าง "ปรีดี พนมยงค์" ให้ไปศึกษาเล่าเรียนต่อที่ประเทศฝรั่งเศสต่อไปอย่างแน่นอน

และนี่คงจะเป็นเหตุผลอันสำคัญและเหตุผลที่แท้จริง ที่ทำให้ต่อมานายปรีดี พนมยงค์ ได้รับการคัดเลือกให้ไปศึกษาต่อที่ประเทศฝรั่งเศส ทั้ง ๆ ที่โอกาสนี้น่าจะเป็นของลูกหลานผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ทั้งหลายดังกล่าวแล้ว

กลับมาอยู่บ้านป้อมเพชร์แล้ว ต่อมานายปรีดีในฐานะ ดร.หนุ่มเกียรตินิยมอันดับหนึ่งจากมหาวิทยาลัยปารีส ก็ได้เข้ารับราชการในตำแหน่งหน้าที่การงานที่เห็นได้ว่าเหมาะสมกับความรู้ความสามารถของเขาเป็นอย่างยิ่ง คือเริ่มต้นในตำแหน่งผู้พิพากษาในกระทรวงยุติธรรม หลังจากนั้นได้ย้ายมาดำรงตำแหน่งผู้ช่วยเลขานุการกรมร่างกฎหมาย ส่วนหน้าที่การงานในอีกด้านหนึ่งก็คือการเป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม สถาบันการศึกษาเก่าของนายปรีดีก่อนไปเรียนที่ฝรั่งเศส

ในเรื่องความรักและการแต่งงานเล่า สุภาพสตรีนามพูนศุข พนมยงค์ เคยเล่าเกี่ยวกับเรื่องราวความรักของตนกับนายปรีดี พนมยงค์ ว่า แม้แต่วันที่นายปรีดีพานายเสียงมาจากอยุธยาเพื่อมาขอหมั้นนั้น ตนเองก็ยังไม่ทราบยังคงไปเรียนหนังสือตามปกติ คือช่วงนั้นหญิงสาวในวัยสาวสะพรั่ง "พูนศุข ณ ป้อมเพชร์" เรียนอยู่ที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนแวนต์ ซึ่งเป็นโรงเรียนของฝรั่งพวกสอนศาสนา เพราะฉะนั้นการจัดชั้นเรียนจึงย่อมต่างจากโรงเรียนทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะโรงเรียนของรัฐบาลไทย ดังนั้นสำหรับผู้ที่เรียนถึงหลักสูตร Standard 8 อันเป็นชั้นสูงสุดของโรงเรียนแล้ว หากต้องการจะศึกษาต่อในระดับมหาวิทยาลัย ก็ต้องอาศัยวิธีสอบเทียบให้ได้วุฒิ ม.8 จากโรงเรียนรัฐบาลเสียก่อน

แต่สำหรับสาวงามนามพูนศุข ณ ป้อมเพชร์ ในวันนั้น แม้ในจิตใจจะยังคงรักและปรารถนาในเรื่องการศึกษาเล่าเรียนอยู่ แต่เมื่อเป็นความ

ต้องการของพ่อแม่ที่จะให้เธอมีครอบครัวด้วยการแต่งงาน เธอก็พร้อมจะปฏิบัติตาม ซึ่งเมื่อพิจารณาตามสภาพการณ์ของสังคมในยุคสมัยนั้นก็ไม่ใช่เรื่องแปลกแต่อย่างใด เพราะดูอย่างเพื่อน ๆ ของเธอที่กำลังศึกษาเล่าเรียนอยู่ในระดับ 7 ระดับ 8 ที่ลาออกไปแต่งงานมีเย้ามีเรือนก็มีอยู่หลายคนเช่นกัน

..แรก ๆ คุณพ่อมีทีท่าว่าไม่ค่อยยินยอม เพราะดิฉันยังมีพี่สาวอีกคนที่ยังไม่ได้ออกเรือน แต่จะอย่างไรไม่ทราบ ท่านก็อนุญาตและไม่ได้เรียกสินสอดทองหมั้นอะไร มีเพียงแหวนเพชรวงหนึ่งซื้อที่ร้านย่งไท้ฮง ถนนบ้านหม้อ ส่วนตัวดิฉันเองนั้นไม่ได้นึกรังเกียจแต่อย่างใด เพราะรู้สึกพึงพอใจในความรู้ ซื่อสัตย์ ขยัน และความเป็นสุภาพบุรุษของนายปรีดีอยู่เดิม

ดิฉันหมั้นก่อนแต่งงานประมาณ 6 เดือน เพราะเป็นช่วงเวลารอเรือนหอที่คุณพ่อคุณแม่ได้กรุณาสร้างให้เป็นของขวัญ กำลังก่อสร้างอยู่ในบริเวณบ้านป้อมเพชร์ นายปรีดียังคงอยู่ในบ้านเช่นเดิม และดิฉันก็ยังไปเรียนหนังสือ จนใกล้วันแต่งงานจึงค่อยลาออก

ระหว่างที่หมั้นกันแล้วนั้น เราสองคนได้ออกไปเที่ยวด้วยกันบ้างตามโอกาส เช่นไปชมภาพยนตร์ ละคร และออกงานสังสรรค์ตามสมาคมต่าง ๆ ทำให้มีโอกาสเรียนรู้นิสัยใจคอกันมากขึ้น จนดิฉันมั่นใจว่าผู้ชายคนนี้ละจะสามารถเป็นผู้นำในชีวิตของดิฉันและครอบครัวให้มีความสุข มั่นคงต่อไปได้ในภายภาคหน้า [42]

จากเรื่องเดียวกันนี้ในหน้าบันทึกของ "นรุตม์" ผู้บันทึกเรื่องราวความรักและการแต่งงานของบ่าวสาวคู่นี้ไว้ค่อนข้างสมบูรณ์ ยังมีข้อความต่อ ๆ มาว่า

..ในตอนเช้าของวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ.2471 ซึ่งเป็นวันแต่งงานของเราทั้งสอง ดิฉันสวมเสื้อสีชานอ้อย นุ่งซิ่นป้าย ๆ สีเดียวกัน เคียงคู่

กับนายปรีดีในชุดราชปะแตน นุ่งผ้าม่วงสีน้ำเงิน สวมถุงเท้าขาวและรองเท้าดำออกมาทำบุญเลี้ยงพระตามประเพณี และถือโอกาสนั้นทำบุญขึ้นบ้านใหม่ที่เป็นเรือนหอด้วย พระที่นิมนต์มาก็รู้จักสนิทชิดเชื้อกับคุณพ่อ พิธีในตอนเช้ามีแต่ญาติพี่น้องที่สนิท อาหารก็ทำกันเอง เพราะสมัยนั้นมีบริวารที่บ้านมาก ในตอนเย็นซึ่งเป็นฤกษ์รดน้ำดิฉันเปลี่ยนมาสวมเสื้อทำด้วยผ้าลาเม่ ไม่มีแขนติดดอกไม้แห้งช่อหนึ่ง นุ่งผ้าซิ่นยกสีน้ำเงิน ซึ่งคุณแม่เป็นผู้จัดหาและออกแบบแล้วให้พี่ ๆ น้อง ๆ ช่วยกันตัดเย็บ [43]

"โชคดีหลายชั้นนะคู่นี้" [44] เป็นคำสัพยอกจากผู้ใหญ่ท่านหนึ่งที่มีคุณค่าเสมือนคำอวยพรที่คู่บ่าวสาวรับรู้ร่วมกันว่าตรงต่อความเป็นจริงมากที่สุด ด้วยเหตุว่าก่อนหน้านี้เพียง 8 วันคือในวันที่ 8 พฤศจิกายน ซึ่งเป็นวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าบ่าว "นายปรีดี" เพิ่งรับพระราชทานยศและบรรดาศักดิ์เป็นรองอำมาตย์เอกหลวงประดิษฐ์มนูธรรมมาหยก ๆ คู่บ่าวสาวยังคงจำได้ติดตาติดใจว่าผู้หลักผู้ใหญ่ที่ร่วมอวยพรในวันนี้ยังมีเจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยและท่านผู้หญิงยมราช (ตลับ สุขุม) ซึ่งท่านทั้งสองนอกจากเป็นประธานในพิธีแล้ว ยังได้เป็นผู้สวมมงคลพร้อมเจิมหน้าผากให้คู่บ่าวสาวอีกด้วย และยังมีแขกผู้หลักผู้ใหญ่ที่สำคัญ ๆ อีกหลายท่าน เช่น พระองค์เจ้าธานีนิวัติ พระยาจินดาภิรมย์ (จิตร ณ สงขลา) ฯลฯ เป็นต้น

นอกจากคำอวยพรอันแสนประทับใจจากผู้หลักผู้ใหญ่ทั้งหลายแล้ว คำอวยพรที่เจ้าบ่าวและเจ้าสาวมีความประทับใจมาก และรู้สึกอิ่มเอมใจจนสัมผัสได้ว่าเริ่มมีหยดน้ำปริ่ม ๆ อยู่ในดวงตา ก็คือตอนที่พ่อแม่เจ้าบ่าว เจ้าสาว นายเสียง นางลูกจันทน์ พระยาชัยวิชิตฯ และคุณหญิงเพ็งกล่าวคำอวยพรและเจิมหน้าผากให้

ฉากชีวิตการแต่งงานที่ดูแสนธรรมดา ๆ แต่สัมผัสได้ถึงความรัก ความอบอุ่น และความเข้าใจเป็นอย่างดียิ่งนั้น ผ่านไปนานหลายวันหลาย

เดือน จนกระทั่งนับได้ประมาณปีเศษ ณ เรือนหอของคู่แต่งงานใหม่ภายในบริเวณอาณาเขตบ้านป้อมเพชร์ สมาชิกแห่งตระกูล ณ ป้อมเพชร์และพนมยงค์ ก็ได้สัมผัสกับความปลื้มปิติครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดอีกครั้งหนึ่ง ในเมื่อวันนั้นเป็นวันที่ทุก ๆ คนได้มีโอกาสต้อนรับสมาชิกตัวน้อย ๆ ผู้น่ารักน่าชัง "ลลิตา" หรือเทพีแห่งความน่ารัก นามที่ฟ้าหญิงวไลยอลงกรณ์ทรงพระกรุณาประทานให้ โดยเฉพาะพ่อและแม่ ปรีดี-พูนศุข ก่อนที่จะมีความปลื้มปิติอย่างเดียวกันตามมาอีกในอีกหนึ่งปีกว่าต่อมา "ปาล" หรือการปกครองคือชื่อของบุตรคนที่สองของปรีดี-พูนศุข ที่ถือกำเนิด ณ บ้านเรือนหอหลังเดียวกันนี้

เชิงอรรถ

[40] อ้างแล้ว เดือน บุนนาค ท่านปรีดีรัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนฯ หน้า 35-36
[41] อ้างแล้ว นรุตม์ หลากบทชีวิตท่านผู้หญิงพูนศุขฯ หน้า 31
[42] อ้างแล้ว นรุตม์ หลากบทชีวิตท่านผู้หญิงพูนศุขฯ หน้า 32
[43] อ้างแล้ว นรุตม์ หลากบทชีวิตท่านผู้หญิงพูนศุขฯ หน้า 32-33
[44] อ้างแล้ว นรุตม์ หลากบทชีวิตท่านผู้หญิงพูนศุขฯ หน้า 33

7

คิดการใหญ่

ดังกล่าวแล้วว่าหลังจากจบการศึกษาและกลับมาสู่ประเทศไทยแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ได้เข้ารับราชการเป็นผู้ช่วยเลขานุการกรมร่างกฎหมาย และในอีกด้านหนึ่งได้ทำหน้าที่เป็นอาจารย์พิเศษสอนที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม โดยได้ทำการสอนในวิชาหลัก ๆ หลายวิชา เช่นในวิชา กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กฎหมายระหว่างประเทศ และที่เห็นกันว่ามี ความสำคัญอย่างยิ่งต่ออุดมการณ์และแนวคิดของนายปรีดีในระยะนี้ก็คือ การได้มีโอกาสสอนวิชากฎหมายปกครอง ซึ่งมีเนื้อหาที่ว่าด้วยเรื่องของรัฐ รูปแบบของรัฐและหน้าที่ของรัฐ อันทำให้เป็นโอกาสที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้สอนได้ชี้แจงทำความเข้าใจให้แก่บรรดาศิษย์ทั้งหลายได้รับรู้รับทราบว่า แท้ที่จริงแล้วรูปแบบการปกครองของประเทศต่าง ๆ นั้น มีแตกต่างกันออก ไปเช่น ราชาธิปไตยหรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และประชาธิปไตย เป็นต้น ที่สำคัญในคำอธิบายกฎหมายปกครองที่เขียนโดยนายปรีดี พนมยงค์ นี่ นับเป็นครั้งแรกที่ได้มีการพูดถึงคำว่า ความเป็นอิสระหรือเสรีภาพ ความ เสมอภาคหรือสมภาพ และความช่วยเหลือซึ่งกันฉันพี่น้องหรือภราดรภาพ นอกจากนี้ยังได้มีการกล่าวถึงการแบ่งแยกอำนาจปกครองแผ่นดินออกเป็น 3 ประเภท คือ "อำนาจนีติบัญญัติ อำนาจธุระการหรือบริหาร และอำนาจ ตุลาการ" ของบางประเทศ คือในกรณีของประเทศฝรั่งเศส รวมทั้งยังได้ อธิบายถึงวิวัฒนาการของการปกครองไทยไว้อย่างละเอียด ดังบันทึกของ

ดร.เดือน บุนนาค ที่เล่าไว้เกี่ยวกับการสอนวิชากฎหมายปกครองของนายปรีดี พนมยงค์ ว่า

..ท่านปรีดีเป็นอาจารย์ผู้สอนที่โรงเรียนกฎหมาย เคยสอนหลายวิชา แต่มีวิชาหนึ่งซึ่งถึงไม่ใช่วิชากฎหมายแท้ได้สร้างชื่อเสียงให้กับท่านมาก คือ วิชากฎหมายปกครองในข้อความตอนต้นในคำอธิบายวิชานี้ ท่านปรีดีได้พูดถึงธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ซึ่งในเวลานี้เรียกว่ากฎหมายรัฐธรรมนูญ ท่านได้อธิบายเรื่องเสรีภาพต่าง ๆ ที่เขียนและพูดในสมัยนี้ แต่ในครั้งนั้นท่านปรีดีเรียกว่า "ความเป็นอิสระ" ท่านได้อธิบายถึงเรื่องการปกครองของเมืองไทย สมัยเมือง วัง คลัง นา เปลี่ยนแปลงมาเป็นลำดับ การแบ่งเขตปกครอง การจัดการปกครองเป็นกระทรวง แล้วไปเติมเรื่องหน้าที่ของรัฐในทางเศรษฐกิจ ซึ่งท่านปรีดีเรียกในขณะนั้นว่า "การงานซึ่งฝ่ายปกครองกระทำเพื่อส่งเสริมบำรุงฐานะและความเป็นอยู่ ความสุขสมบูรณ์ของราษฎร" ท่านปรีดีแบ่งชนิดแห่งการงานซึ่งฝ่ายปกครองต้องกระทำนี้ออกเป็นสาขาใหญ่ 2 ประเภทคือ 1. ในทางเศรษฐกิจ (Economie politique) 2. ในทางสมาคมกิจ (Economie sociale) แล้วท่านปรีดีก็พูดเรื่องประดิษฐกรรม ปริวัตกรรม วิภาคกรรม โภคยกรรม เขียนความสั้น ๆ เพียงไม่ถึง 5 หน้ากระดาษ ท่านปรีดีจบคำอธิบายกฎหมายปกครองด้วยการคลังของประเทศ เกี่ยวกับงบประมาณรายได้ รายจ่าย การกู้เงิน การชำระหนี้ของรัฐ

ดังนี้คำอธิบายกฎหมายปกครองของท่านปรีดี จึงกว้างขวางจูงใจบุคคลผู้อ่านให้หันเข้าเอาใจใส่ในกิจการบ้านเมือง ราษฎรผู้ถูกปกครองใคร่ได้มีปากมีเสียงในการปกครองบ้าง ความรู้สึกอยากปกครองตนเองจึงเกิดมีมากขึ้น[45]

ซึ่งแน่นอนว่าในยุคที่ประเทศไทยยังมีการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างในช่วงเวลานั้น การที่ใครผู้ใดอาจหาญมาพูดมาสอนในเรื่องเหล่านี้ ย่อมต้องถูกชำเลืองหรือเฝ้ามองจากบรรดาขุนนาง

หรือเจ้านายบางคนอยู่บ้าง แต่นายปรีดีก็หาได้หวาดหวั่นหรือหวาดวิตกแต่อย่างใดไม่ เพราะมั่นใจอยู่ว่าตนเองทำไปตามจรรยาบรรณของผู้เป็นครูที่จะต้องมีการอธิบายทางวิชาการให้ชัดเจน เพื่อความรู้ความเข้าใจของศิษย์อย่างแท้จริง ที่สำคัญตลอดเวลาที่เป็นผู้สอนนี้ ก็มิเคยแสดงออกถึงการจูงใจหรือชักชวนให้ผู้เรียนเห็นดีเห็นชอบ หรือเห็นคล้อยตามไปในรูปแบบการปกครองใด ๆ เลย ส่วนการที่ศิษย์หรือผู้เรียนคนใดจะเห็นดีเห็นงามหรือเห็นชอบไปกับรูปแบบการปกครองใด ก็คงเป็นเอกสิทธิ์ของศิษย์ผู้นั้นไป ทั้ง ๆ ที่ในความรู้สึกหรือความคิดเห็นที่แท้จริงของนายปรีดี พนมยงค์ในเวลานั้น เห็นว่าระบอบประชาธิปไตยคือรูปแบบการปกครองที่ดีและเหมาะสมที่สุดสำหรับประเทศไทย และนายปรีดีเองก็กำลังหาเพื่อนร่วมอุดมการณ์ที่จะร่วมกันเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบการปกครองนี้อยู่ก็ตาม

แต่เมื่อเวลาผ่านไป นายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้เริ่มเห็นการเปลี่ยนแปลงในทางความคิดของศิษย์หลาย ๆ คนที่เป็นไปในทางนิยมและเลื่อมใสในระบอบการปกครองที่จะเปิดให้ประชาชนพลเมืองมีส่วนร่วม อย่างระบอบประชาธิปไตยมากยิ่ง ๆ ขึ้น จึงได้เริ่มเปิดเผยความรู้สึกหรือความต้องการที่แท้จริงของตนต่อศิษย์บ้าง ดังที่ไสว สุทธิพิทักษ์ ได้บันทึกเล่าไว้ว่า

..เมื่อ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ได้เห็นศิษย์บางคนของตนมีความเลื่อมใสในระบอบประชาธิปไตย และมีความกระตือรือร้นที่จะให้ราษฎรเข้ามีส่วนและมีสิทธิในการปกครอง ให้รัฐเข้าดำเนินการเศรษฐกิจบางประการ เพื่อความสุขและความสมบูรณ์ของราษฎรและของประเทศชาติอย่างแท้จริงแล้ว บรรดาศิษย์เหล่านั้นจึงได้ทราบเจตนาอันแท้จริงที่ฝังลึกอยู่ในจิตต์ใจของ ดร.ปรีดี พนมยงค์[46]

หลังจากนั้นการพบปะเพื่อการพูดคุยทำความเข้าใจ และตรวจสอบอุดมการณ์กับศิษย์ "บางคน" จึงค่อย ๆ เริ่มขึ้น จนในที่สุดปรากฏว่านาย

ปรีดี ได้ศิษย์คนสำคัญ ๆ ที่พร้อมจะร่วมความคิดร่วมอุดมการณ์ หรือที่ไสว สุทธิพิทักษ์ เรียก "ร่วมตาย" อีกหลายคน เช่นนายสงวน ตุลารักษ์ นายชิม วีระไวทยะ นายดิเรก ชัยนาม นายวิเชียร สุวรรณทัต และนายทองเปลว ชลภูมิ ฯลฯ เป็นต้น

และเพื่อให้การรวบรวมเพื่อนร่วมอุดมการณ์ที่มีความคิดเห็นที่ต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตย มีความก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้น นายปรีดีได้มอบหมายให้ศิษย์เหล่านี้แต่ละคนได้รับภาระหน้าที่ที่จะต้องไปดำเนินการเป็นเบื้องต้นคือ "ศิษย์คนหนึ่งให้หาพวกพ้อง 2 คน ถ้าเรื่องแตกก็แตกและรู้ในหมู่ 3 คนนั้นเท่านั้น"[47] อันเป็นไปตามหลักการการแตกกิ่งก้านสาขาสมาชิกของคณะราษฎร

นอกจากนี้ในส่วนของประชาชนทั่วไปที่ไม่ใช่นักเรียนกฎหมายโดยเฉพาะที่อยู่ในกรุงเทพฯ นายปรีดี พนมยงค์ ก็พยายามเสาะแสวงหาเพื่อนร่วมอุดมการณ์ ที่มีความคิดเห็นและพร้อมจะร่วมเปลี่ยนแปลงการปกครองด้วยอยู่ตลอดเวลา จนสามารถเพิ่มจำนวนสมาชิกได้มากขึ้น เช่นกรณีของนายสงวน ทองประเสริฐ นายบุญล้อม พึ่งสุนทร หลวงนฤเบศร์มานิต ดร.ประจวบ บุนนาค มล.อุดม สนิทวงศ์ นายเล้ง ศรีสมวงศ์ นายจรูญ สืบแสง และนายวิลาศ โอสถานนท์ ฯลฯ เป็นต้น

ก่อนหน้านี้ในช่วงที่นายปรีดี พนมยงค์ ยังคงเป็นนักเรียนกฎหมายอยู่ที่ประเทศฝรั่งเศส โดยเฉพาะช่วงที่ได้รับเลือกตั้งเป็นสภานายกหรือนายกสมาคม "สามัคยานุเคราะห์" ในปี 2468 และปี 2469 นายปรีดีก็ได้เริ่มงานอันเป็นอุดมการณ์ที่สำคัญที่สุดของตนเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองนี้มาตลอด โดยเริ่มต้นได้จัดกิจกรรมอันเป็นเสมือนการปูพื้นฐานทางความคิดเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพและความเป็นธรรมให้แก่นักเรียนไทยผู้เป็นสมาชิกของสมาคมก่อน ดังที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้เคยบันทึกเล่าถึงการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวในการประชุมสมาคมนักเรียนไทยว่า

..ปรีดีเห็นว่าผลสรุปที่ได้จากการประชุมเมื่อปีที่แล้วนั้น แสดงว่าเพื่อนนักเรียนส่วนมากได้ก้าวเข้าสู่แนวทางสมาคมการเมือง เพื่อระบอบประชาธิปไตย ฉะนั้นในการประชุมประจำปีครั้งที่ 3 สำหรับ ค.ศ.1926 นั้น คณะกรรมการสมาคมฯ จึงได้จัดให้มีปาฐกถาการเมืองมากขึ้นกว่าปีที่แล้ว [48]

ที่สำคัญการที่นายปรีดีได้เสนอให้ที่ประชุมอภิปรายถึงการปฏิบัติของอัครราชทูต "พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์" ที่เหล่านักเรียนไทยเห็นว่าปฏิบัติไม่เหมาะสมและขาดความยุติธรรม เกี่ยวกับการจ่ายเงินเดือนให้แก่เหล่านักเรียนไทย ที่เป็นไปในลักษณะที่ "ทางกรุงเทพฯ อนุมัติให้มากแต่ทูตจ่ายให้น้อย" เห็นได้ว่านี่คือการดำเนินกิจกรรมเพื่อการปลุกเร้าความสำนึกในเรื่องสิทธิเสรีภาพและความเป็นธรรมโดยตรงนั่นเอง

พ้นจากการดำเนินกิจกรรมที่เปิดเผยตรงไปตรงมาดังกล่าวแล้ว ณ ประเทศฝรั่งเศสนี้เอง ที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้ริเริ่มทำงานอันมีลักษณะปิดลับ คือเป็นไปในทางที่ต้องระมัดระวังตัวอย่างสูงสุด และจะไม่เปิดเผยตัวเองหากไม่มั่นใจจริง ๆ ในการแสวงหาเพื่อนร่วมอุดมการณ์หรือเพื่อนร่วมตาย เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็คงด้วยเหตุผลดังเป็นที่ทราบกันดีว่า "กรุงปารีสเวลานั้น เต็มไปด้วยพวกเจ้าและลูกขุนนางอันภักดีต่อระบอบเก่า แม้จะมีลูกคนสามัญเช่นเดียวกับตนอยู่บ้างก็ยังไม่แน่ใจว่า พอที่จะแพร่งพรายความคิดของตนแก่เขาเหล่านั้นได้โดยปลอดภัย" [49]

อย่างไรก็ตามในปีที่นายปรีดี พนมยงค์ ยังคงเป็นนายกสมาคมนักเรียนไทยอยู่ในประเทศฝรั่งเศสนี้เอง ได้มีหนุ่มไทยที่มีรูปร่างหน้าตาไปทางฝรั่งคนหนึ่ง เดินทางจากสวิสเซอร์แลนด์มายังกรุงปารีส และได้มีผู้แนะนำให้รู้จักกับนายปรีดี พนมยงค์ เขามีชื่อว่า "ประยูร ภมรมนตรี" เป็นนายทหารกองหนุนยศร้อยโท ซึ่งเคยเป็นผู้บังคับหมวดทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์รัชกาลที่ 6 อันที่จริง ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี เดินทางจากประเทศไทยมาประเทศอังกฤษ และได้เดินทางต่อไปสวิสเซอร์แลนด์

เพราะที่นั้น ร.ท.ประยูรมีเพื่อนฝูงอยู่หลายคน เช่น นายตั้ว ลพานุกรม นายประจวบ บุนนาค ม.ล.อุดม สนิทวงศ์ และ ม.ล.เดช สนิทวงศ์ ต่อมา ม.ล.เดช สนิทวงศ์ ได้มีหนังสือแนะนำตัว ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี ให้รู้จักกับนายควง อภัยวงศ์ ที่เมืองลียองในประเทศฝรั่งเศส และนายควง อภัยวงศ์ เป็นผู้แนะนำ ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี ให้รู้จักกับนายปรีดี อีกต่อหนึ่ง ดังบันทึกของนายทหารผู้นี้ที่ว่า

..นายควงได้ฝากจดหมายให้ข้าพเจ้าไปพบกับนายปรีดี พนมยงค์ ที่สถานทูตไทยในกรุงปารีส นายปรีดีมีบุคลิกที่น่าเลื่อมใส มีนักเรียนไทยในฝรั่งเศสนับถืออยู่มาก นายปรีดีได้จัดให้ข้าพเจ้าไปอยู่บ้านใกล้ ๆ กันในลาตินควอเตอร์[50]

จากความสัมพันธ์ที่เริ่มขึ้นดังกล่าว และการมีบ้านพักที่อยู่ใกล้ ๆ กัน ทำให้บุคคลทั้งสองมีโอกาสพูดคุยกันบ่อยขึ้น โดยประเด็นที่ชอบพูดคุยกันตามการบอกเล่าไว้ของ ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี ก็คือ "การสนทนาวิพากษ์-วิจารณ์การเมือง" ที่เป็นอยู่นานหลายเดือน ก่อนที่จะได้มีความเห็นร่วมกันอย่างมั่นคงว่าจะร่วมกันเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตยต่อไป เหตุที่ทั้งสองได้ใช้เวลานานหลายเดือนก่อนที่จะตกลงกันเป็นมั่นเหมาะในเรื่องนี้ได้ ก็คงเป็นด้วยเหตุผลความระมัดระวังของนายปรีดี พนมยงค์ ผู้มีความคิดในเรื่องการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองมาก่อนหน้านี้นานแล้ว แต่เนื่องจากเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ที่ต้องเดิมพันกันด้วยชีวิตทุก ๆ เสี้ยววินาทีที่คิดจะดำเนินการ เพราะฉะนั้นการที่จะชักชวนใครผู้ใดให้มาร่วมงานตามอุดมการณ์ดังกล่าว ก็จำเป็นที่จะต้องอาศัยเวลาในการตรวจสอบหรือหยั่งดูท่าทีของบุคคลนั้น ๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับความรู้สึกอันแท้จริงที่เขามีต่อระบอบการปกครองและการเศรษฐกิจของประเทศไทยในเวลานั้นให้ชัดเจนถ่องแท้เสียก่อน ซึ่งเป็นเรื่องที่ล้วนต้องอาศัยเวลาทั้งสิ้น

จาก ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี เพื่อนร่วมอุดมการณ์คนแรกที่ได้ร่วมกันคิดและปฏิญาณว่าจะซื่อสัตย์ต่อกันในการดำเนินการเรื่องนี้ต่อไปภายหน้า ต่อมานายปรีดีได้มีโอกาสเปิดเผยความคิดเห็นและอุดมการณ์แก่ ร.ต.ทัศนัย มิตรภักดี นายทหารกองหนุนผู้เคยเป็นผู้บังคับหมวดกรมการทหารม้าที่ 5 นครราชสีมา นักเรียนนายทหารม้าแห่งโซมูร์ และถัดมาก็เป็น ร.ท.แปลก ขีตสังคะ นักเรียนนายทหารปืนใหญ่แห่งฟองแตลโปล และคนไทยคนอื่น ๆ ที่ค่อย ๆ มีตามมาเป็นลำดับ

และก่อนที่นายปรีดี พนมยงค์ จะเดินทางกลับประเทศไทยหลังสำเร็จการศึกษา นายปรีดีได้จัดให้มีการประชุมระหว่างเพื่อนร่วมอุดมการณ์หรือเพื่อนร่วมความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ 2470 ที่หอพักแห่งหนึ่ง ณ ครือดือ ซอมเมอร์คราช (Rue du Sommerard) ซึ่งการประชุมในครั้งนี้มีความหมายเท่ากับเป็นการประชุมคณะผู้ก่อการเป็นครั้งแรก โดยมีสมาชิกผู้เข้าร่วมประชุมรวม 7 คน คือนอกจากนายปรีดี พนมยงค์ ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี ร.ท.แปลก ขิตตะสังคะ ร.ต.ทัศนัย มิตรภักดี แล้ว ยังมีนายตั้ว ลพานุกรม นักศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์จากสวิสเซอร์แลนด์ หลวงสิริราชไมตรีหรือนายจรูญ สิงหเสนี ผู้ช่วยสถานทูตไทยประจำกรุงปารีส และนายแนบ พหลโยธิน เนติบัณฑิตจากประเทศอังกฤษ ทั้งนี้คณะผู้เข้าร่วมประชุมดังกล่าวได้มีมติเป็นเอกฉันท์ให้นายปรีดี พนมยงค์ เป็นประธานที่ประชุม และทำหน้าที่เป็นหัวหน้าคณะราษฎรจนกว่าจะมีบุคคลที่เหมาะสม

หลังจากที่ได้ประชุมพิจารณาหารือกันอย่างเอาจริงเอาจังเป็นเวลาถึง 5 วัน ที่ประชุมได้ตกลงกันในประเด็นที่สำคัญดังนี้คือ

(1) ดำเนินการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่พระมหากษัตริย์อยู่เหนือกฎหมายมาเป็นระบอบการปกครองที่พระมหากษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย

(2) วิธีการเปลี่ยนแปลงการปกครองดังกล่าวจะต้องทำโดยวิธียึดอำนาจโดยฉับพลัน "Coupd'Etat" เพื่อป้องกันการแทรกแซงของมหาอำนาจ ทั้งนี้เพราะขณะนั้นฝรั่งเศสและอังกฤษได้มีข้อตกลงกันถือเอาประเทศไทยหรือ "ประเทศสยาม" เป็นประเทศกันชน ดังนั้นหากมีปัญหาการเปลี่ยนแปลงที่ยืดเยื้อวุ่นวาย คณะผู้ก่อการเกรงว่าอาจทำให้ทั้งสองประเทศนี้ยกกำลังทหารเข้ามายึดครองแล้วแบ่งประเทศไทยไปเป็นเมืองขึ้นหรืออยู่ใต้อิทธิพลของทั้งสองประเทศนี้ได้

(3) ผู้ที่เข้าร่วมประชุมครั้งแรก ถือเป็นกรรมการของคณะราษฎรไปพลางก่อน และกรรมการแต่ละคนถือเป็นหัวหน้าสายที่จะต้องหาสมาชิกเพิ่มเติมขึ้นสายละ 2 คน และค่อยแยกเป็นหัวหน้าสายย่อยแตกกิ่งก้านสาขาออกไปอีก

(4) การเลือกเฟ้นสมาชิกคณะราษฎรเพิ่มนั้น ให้คำนึงถึงความเสียสละเพื่อชาติ ความกล้าหาญและความสามารถในการรักษาความลับเป็นสำคัญ ดังนั้นที่ประชุมจึงได้กำหนดคุณสมบัติบุคคลออกเป็น 3 ประเภท ดังบันทึกของนายปรีดีที่กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

.. **ดี 1** ได้แก่บุคคลที่สมควรได้รับคำชักชวนให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกคณะราษฎรก่อนวันลงมือยึดอำนาจรัฐ แต่บุคคลประเภทนี้ก็ต้องแยกแยะออกไปอีกว่าผู้ใดควรได้รับคำชักชวนไว้ตั้งแต่เนิ่น ๆ หรือชวนต่อเมื่อใกล้เวลาที่จะลงมือทำการยึดอำนาจ มิให้ถือเพียงแต่ว่าบุคคลใดเป็นเพื่อนเที่ยวด้วยกัน กินด้วยกัน แล้วก็จะชวนเข้าเป็นสมาชิกในคณะราษฎรได้ทุกคน ในทันทีทันใด ถ้าเพื่อนคนนั้นชอบพูดตลกเกินไป ก็ย่อมเอาเรื่องที่จริงบ้างมาพูดเพียงแต่จะให้ผู้ฟังขบขันเป็นการตลก และอาจเอาเรื่องลับของคณะไปแย้มพรายเพื่อการตลก เพื่อนบางคนมีลักษณะดีหลายอย่างแต่เวลากินเหล้าเข้าไปแล้วกุมสติไว้ไม่อยู่แล้วพูดเลอะเทอะ ก็อาจพลั้งพลาดเอาเรื่องของคณะไปพูดในเวลาเมา จึงมิได้ชวนเข้าร่วมในคณะราษฎรก่อนลงมือ

ยึดอำนาจ แต่เมื่อยึดอำนาจได้...แล้ว ไม่มีความลับที่จะปิดบังจึงชวนให้ร่วมมือได้

ดี 2 ได้แก่บุคคลที่จะได้รับคำชักชวนต่อเมื่อได้ลงมือปฏิบัติในการยึดอำนาจแล้ว ซึ่งเขาย่อมมีบทบาทเป็นกำลังให้คณะราษฎรได้

ดี 3 ได้แก่บุคคลที่จะได้รับคำชักชวนในวันลงมือปฏิบัติการยึดอำนาจนั้นเอง แต่ภายหลังที่การยึดอำนาจได้มีทีท่าแสดงว่าจะเป็นผลสำเร็จมากกว่าไม่สำเร็จ[51]

นอกจากนี้ยังมีประเด็นที่สำคัญอื่น ๆ อีก คือข้อ 5 เป็นเรื่องของนโยบายที่จะดำเนินการภายหลังที่คณะราษฎรได้อำนาจรัฐแล้ว ซึ่งนายปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอแนวนโยบายในเรื่องหลัก 6 ประการ และที่ประชุมได้เห็นชอบตามนั้น แล้วยังมีประเด็นเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจที่จะนำมาใช้ ซึ่งที่ประชุมก็ได้มอบหมายให้นายปรีดีเป็นผู้จัดเตรียมร่างในโอกาสอันสมควรต่อไป

สำหรับประเด็นในข้อ 6 นั้น เป็นเรื่องการกำหนดทางหนีทีไล่ไว้ในกรณีการดำเนินการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองทำไม่สำเร็จ ต้องถูกปราบปรามหรือประสบกับความพ่ายแพ้

..ก็ให้มีเพื่อนหัวหน้าสายคนหนึ่งที่เรากันไว้มิให้แสดงออกนอกหน้าว่าเป็นสมาชิกคณะราษฎร โดยไม่ต้องมาประชุมคณะกรรมการหัวหน้าสายบ่อยครั้ง ไม่ว่าจะในฝรั่งเศสหรือเมื่อกลับสยามแล้ว โดยบำเพ็ญตนประดุจเป็นคนอยู่ในบ้านอย่างสงบเงียบ ผู้นี้มีหน้าที่ดำเนินกิจการของคณะราษฎรที่อาจถูกปราบปรามหรือพ่ายแพ้นั้นต่อไปให้สำเร็จ พร้อมทั้งให้มีหน้าที่ดูแลช่วยเหลือครอบครัวของเพื่อนที่ถูกติดคุกหรือถึงแก่ความตาย ที่ประชุมเห็นพ้องกันมอบหน้าที่นี้ให้แก่นายแนบ พหลโยธิน ซึ่งเป็นผู้มีทรัพย์สินมากโดยได้รับมรดกจากบิดา[52]

จะเห็นได้ว่าจากผลของมติที่ประชุมดังกล่าว ถือได้ว่าภาระกิจแห่งการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองได้เริ่มขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้นนับจากวินาทีนี้ต่อมาผู้ก่อการทั้ง 7 ย่อมเป็นผู้มีหน้าที่อันสำคัญยิ่งในการที่จะต้องแบกรับภาระกิจการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองให้ไปสู่ความสำเร็จต่อไป ไม่ว่าสมาชิกคณะราษฎรผู้ก่อการที่กำลังจะกลับเมืองไทยอย่างนายปรีดี พนมยงค์ หรือสำหรับเพื่อนร่วมอุดมการณ์ที่ยังคงอยู่ในยุโรป ทุก ๆ คนล้วนต่างต้องแบกรับภาระกิจอันยิ่งใหญ่นี้อย่างเท่าเทียมกัน

ดังนั้นสำหรับนายปรีดี พนมยงค์ แล้ว การเดินทางกลับถึงกรุงเทพฯ ประเทศไทยในวันที่ 2 เมษายน 2470 ย่อมมีความหมายมากกว่าการสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกทางกฎหมาย และได้นำปริญญาบัตรดังกล่าวกลับมาตุภูมิ แต่เหนือไปกว่านั้นคือ นายปรีดี พนมยงค์ ได้นำภาระกิจการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองกลับมาด้วยอย่างเงียบ ๆ

เชิงอรรถ

[45] อ้างแล้ว เดือน บุนนาค ท่านรัฐบุรุษอาวุโสผู้วางแผนฯ หน้า 45-46

[46] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 71-72

[47] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 72

[48] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวประวัติย่อของนายปรีดีฯ หน้า 6

[49] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 27

[50] ประยูร ภมรมนตรี บันทึกเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2517 หน้า 5

[51] ปรีดี พนมยงค์ บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบอบประชาธิปไตย แนวความคิดประชาธิปไตยของปรีดี พนมยงค์ มูลนิธิปรีดี พนมยงค์, 2535 หน้า 4

[52] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรฯ หน้า 4

8

อภิวัฒน์ใหญ่ 24 มิถุนายน 2475

จะเห็นได้ว่าผู้จุดชนวนความคิดที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบเก่า "สมบูรณาญาสิทธิราชย์" ไปสู่ระบอบใหม่ "ประชาธิปไตย" ที่แท้จริงก็คือนายปรีดี พนมยงค์ นี่เอง ส่วนสาเหตุหรือเหตุผลที่สำคัญสูงสุดก็คือ "ความปรารถนาที่จะนำมาซึ่งความถูกต้องดีงามและความเป็นธรรมให้แก่มวลราษฎรไทยและประเทศไทย" นั่นเอง ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าหากจะย้อนไปสู่ช่วงชีวิตในวัยเด็กของนายปรีดี พนมยงค์ จะพบว่ามีอยู่ช่วงเวลาหนึ่งที่นายปรีดีได้มีโอกาสไปช่วยพ่อทำนาอยู่ที่ปลายเขตอำเภออุทัยหรืออำเภอวังน้อยในเวลาต่อมาถึง 2 ปี ทำให้ได้มีโอกาสสัมผัสกับความทุกข์ยากเดือดร้อนอย่างแสนสาหัสของชีวิตชาวนาไทย ซึ่งก็คือราษฎรส่วนใหญ่ของประเทศในเวลานั้น ทั้งไม่ว่าในเรื่องการไม่มีที่นาเป็นของตนเองอย่างเช่นชาวนาในเขตทุ่งรังสิตส่วนใหญ่ราวร้อยละ 60 ต้องเช่านาเขาทำ ต้องถูกเอารัดเอาเปรียบจากการกดขี่ขูดรีดโดยเจ้าของนาด้วยประการต่าง ๆ นอกจากนั้นชาวนายังต้องถูกเอารัดเอาเปรียบจากโรงสี หรือในกรณีที่วัวควายอันถือเป็นเครื่องมือการทำนาที่สำคัญถูกลักขโมย หรือเกิดอากาศวิปริตแห้งแล้งไม่มีน้ำทำนา รวมถึงกรณีที่เพลี้ยระบาด ชาวนาก็ไม่สามารถขอความช่วยเหลือจากทางราชการอะไรได้เลย แต่ในขณะเดียวกันชาวนาก็ต้องเสียเงินภาษีหรือเงินรัชชูปการเท่ากับคนชั้นสูง หากไม่มีเงินก็ต้องถูกเกณฑ์ไปทำงานโยธาปีละ 15 ถึง 30 วัน ซึ่งนายปรีดีเห็นว่าไม่มีความ

เป็นธรรมพอ และเห็นว่าในความเป็นจริงแล้วชาวนาไม่ใช่กระดูกสันหลังของชาติตามที่ผู้ปกครองบ้านเมืองกล่าวถึง แต่แท้ที่จริงแล้วชาวนาคือกระดูกสันหลังหัก ทำให้เริ่มตั้งคำถามในจิตใจว่าทำอย่างไรจะช่วยเหลือชาวนาให้พ้นจากความทุกข์ยากเดือดร้อนได้ จึงเริ่มคิดถึงคำปรับทุกข์ของพ่อหรือนายเสียง พนมยงค์ กับชาวนาที่พูดกันถึงเรื่องความเดือดร้อนในการทำมาหากิน และนายเสียงได้บอกแก่ชาวนาถึงการที่เคยได้ยินเจ้าคุณกรุง "พระยาไชยวิชิตฯ (นาค)" เล่าให้ฟังว่า "ที่อังกฤษมีสภาผู้แทนราษฎร คือสภาที่ราษฎรเลือกผู้แทนไปประชุม ผู้ใดมีความทุกข์ร้อนอย่างใดก็แจ้งแก่ผู้แทนของตนไปขอร้องรัฐบาลได้" [53] ซึ่งขณะนั้นนายปรีดียังเป็นเด็กตัวเล็ก ๆ จึงไม่ได้สนใจอะไรนักทว่ายังคงจำได้อยู่ลาง ๆ แต่เมื่อมาถึงวันนี้ที่นายปรีดีได้มองเห็นปัญหาความทุกข์ยากลำบากของชาวนาอยู่เบื้องหน้า คำพูดนี้จึงดูมีความหมายให้พิจารณาใคร่ครวญยิ่งนัก

จากนั้นนายปรีดีก็เริ่มย้อนรำลึกไปถึงคำสอนของครูในระดับมัธยมเกี่ยวกับรูปแบบการปกครองประเทศที่ว่ามี 3 ชนิดคือ "(1) พระเจ้าแผ่นดินอยู่เหนือกฎหมายเรียกว่า "สมบูรณาญาสิทธิราชย์" (2) พระเจ้าแผ่นดินอยู่ใต้กฎหมายการปกครองแผ่นดิน (3) ราษฎรเลือกตั้งขึ้นเป็นประมุขเรียกว่า "รีปับลิก" มีคณะเสนาบดี การปกครองประเทศตามความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร" [54]

โดยคำเล่าของพ่อเกี่ยวกับสภาผู้แทนราษฎรในอังกฤษและคำสอนของครูเกี่ยวกับรูปแบบการปกครอง 3 ชนิดดังกล่าว ดูเหมือนจะเป็นคำตอบที่ให้ภาพอย่างลาง ๆ แก่นายปรีดีเกี่ยวกับแนวทางการแก้ไขความเดือดร้อนของราษฎรหรือชาวนาขึ้นมาได้บ้าง เมื่อประกอบกับการที่นายปรีดี พนมยงค์ ลองย้อนไปคิดทบทวนเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญ 2 เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน ร.ศ.130 หรือ พ.ศ.2454 ครั้งที่นายปรีดียังเรียนอยู่ในชั้นมัธยมต้น คือในเรื่องที่ น.ส.พ.ในยุคนั้นได้ลงข่าวใหญ่ข่าวตื่นเต้นเกี่ยวกับสงครามกลาง

เมืองในประเทศจีน ระหว่างฝ่ายเก็กเหม็งภายใต้การนำของ ดร.ซุนยัดเซ็น กับฝ่ายราชวงศ์แมนจู ซึ่งมีครูที่นายปรีดีกล่าวถึงว่าเป็นครูประเภทก้าวหน้า บางคนได้คอยติดตามข่าวแล้วเอามาวิจารณ์ให้นักเรียนฟังว่าเหตุการณ์แต่ละวันดำเนินไปอย่างไร ฝ่ายใดเป็นฝ่ายชนะฝ่ายใดแพ้ อันเป็นประเด็นข่าวที่นายปรีดีในวัยเด็กได้ให้ความสนใจติดตามเป็นอย่างยิ่ง

นอกจากนี้สำหรับที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาเอง พวกจีนเก็กเหม็งหรือจีนที่เห็นด้วยกับ ดร.ซุนยัดเซ็นก็ได้ใช้วิธีเผยแพร่โฆษณา ด้วยการเช่าห้องที่ตลาดหัวรอไว้เป็นห้องอ่านหนังสือมีภาพการรบเพื่อแจกจ่ายแก่ผู้สนใจ และยังมีงิ้วที่แสดงประจำวันที่วัดพนัญเชิงก็ได้นำเอาเรื่องราวดังกล่าวมาเล่นด้วย เพื่อให้ทันยุคทันเหตุการณ์ว่างั้นเถอะ

ถึงที่สุดในเรื่องนี้ปรากฏว่า ฝ่ายกษัตริย์แห่งราชวงศ์แมนจูต้องพ่ายแพ้ ครูที่ก้าวหน้าผู้นั้น ก็ได้พูดเปรย ๆ กับนายปรีดีถึงเรื่องนี้ว่า "ระบบสมบูรณาฯ ก็สิ้นไปแล้วในจีน ยังเหลือแต่รัสเซียกับเมืองไทยเท่านั้น ครูไม่รู้ว่าระบบสมบูรณาฯ ใดใน 2 ประเทศนี้ ประเทศใดจะสิ้นสุดก่อนกัน" [55] ซึ่งครูผู้ก้าวหน้าคนนี้ นายปรีดีได้ตั้งข้อสังเกตไว้ในเวลาต่อมาว่าน่าจะเป็นครูผู้ผ่านการจัดตั้งมาแล้วโดยกลุ่มกบฏ ร.ศ.130

ซึ่งเมื่อเวลาผ่านไป วลีคำพูดของครูดังกล่าวก็ดูเหมือนยังก้องอยู่ในโสตประสาทของนายปรีดี

อีกเรื่องหนึ่งก็คือในประเด็นของเหตุการณ์กบฏ ร.ศ.130 ดังที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้บันทึกไว้ว่า

..ต่อมาปลายปี ร.ศ.130 ก็มีข่าวแพร่ไปถึงบ้านปรีดีที่อยุธยาว่านายทหารจำนวนหนึ่งกับพลเรือนอีกบางคน ได้เตรียมการเปลี่ยนแปลงการปกครองระบบสมบูรณาฯ เพื่อให้มีการปกครองแบบกษัตริย์ภายใต้กฎหมาย แต่ยังไม่ทันลงมือกระทำก็ถูกรัฐบาลจับกุมส่งศาลพิเศษพิจารณาตัดสินลงโทษขนาดหนัก ปรีดีสนใจในข่าวนี้มากเพราะเห็นว่าเมืองไทยก็มีคณะ

ร.ศ.130 รักชาติ กล้าหาญเตรียมการเลิกระบบสมบูรณาฯ หากแต่มีคนหนึ่งในขณะนั้นทรยศนำความไปแจ้งแก่รัฐบาล ปรีดีจึงพยายามสอบถามแก่ผู้รู้เรื่องเพื่อทราบเรื่องของคณะ ร.ศ.130 ด้วยความเห็นใจมาก [56]

เมื่อย้อนคิดไปถึงคำปรารภของพ่อกับเพื่อนชาวนา คำสอนของครูเกี่ยวกับระบอบการปกครองและเหตุการณ์ทางการเมืองต่าง ๆ ดังกล่าว ทำให้นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะของชาวนาคนหนึ่งในช่วงเวลานั้น ได้สรุปความเห็นและความเข้าใจเกี่ยวกับการจะแก้ไขปัญหาของราษฎรหรือที่แท้จริงก็คือชาวนา เพราะขณะนั้นชาวนาคือราษฎรส่วนใหญ่ของประเทศให้สำเร็จได้ว่า "ถ้าเมืองไทยมี parliament คือสภาที่ราษฎรเลือกผู้แทนไปประชุม เพื่อเรียกร้องรัฐบาลให้บำบัดทุกข์บำรุงสุขของราษฎรได้แล้ว ก็จะแก้ไขความเดือดร้อนของราษฎรได้" [57]

พ้นจากเหตุผลหรือพื้นฐานที่มาของความคิดเกี่ยวกับความต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบใหม่ที่คิดว่าดีกว่าเดิมดังกล่าวแล้ว เมื่อนายปรีดี พนมยงค์ ได้มีโอกาสมาเข้าเรียนในโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม ก็ดูเหมือนยิ่งทำให้ความคิดเห็นของนายปรีดี พนมยงค์ เกี่ยวกับความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบที่ประชาชนมีส่วนร่วมก็ยิ่งแจ่มชัดหรือเข้มข้นยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะในการเรียนวิชากฎหมายบางสาขาวิชา เช่นในวิชาพระธรรมนูญศาลยุติธรรมและวิชาพิจารณาความอาญาและความแพ่งนั้นมีความจำเป็นที่อาจารย์ผู้สอนต้องกล่าวถึงบุคคลที่มีสิทธิพิเศษนอกอำนาจศาลยุติธรรมสำหรับประชาชนโดยทั่วไป ซึ่งได้แก่ (1) ในกรณีคนไทยที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์นับตั้งแต่หม่อมเจ้าขึ้นไป เมื่อทรงกระทำความผิดทางอาญา ก็ไม่ต้องขึ้นต่อศาลอาญาอย่างประชาชนทั่ว ๆ ไป แต่ให้เป็นอำนาจของศาลรับสั่งกระทรวงวังที่จะเป็นผู้พิจารณา เมื่อพิจารณาแล้วก็ให้นำความเห็นกราบบังคมทูลขอพระบรมราชวินิจฉัย "ถ้าในหลวงทรงวินิจฉัยว่าเจ้านายองค์ใดทรงกระทำ

ความผิดอาญา เจ้านายองค์นั้นก็ถูกขังในที่แห่งหนึ่งของกระทรวงวังเรียกว่า "สนม" ไม่ใช่เรือนจำและไม่ต้องถูกใส่โซ่ตรวน เพียงแต่เจ้าหน้าที่เอาตรวนใส่พานไว้ในห้องขังนั้น" [58] เท่านั้น (2) ในกรณีคนในบังคับต่างประเทศหลายประเทศ ที่มีสิทธิพิเศษเหนือประเทศไทยอันเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกัน เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น รวมทั้งคนเอเชียที่เป็นอาณานิคมของประเทศดังกล่าว คนเหล่านี้แม้ทำผิดในประเทศไทยในดินแดนไทย แต่ศาลไทยก็ไม่มีอำนาจตัดสินชำระโทษผู้กระทำผิดเหล่านี้ได้ ต้องส่งตัวไปให้ศาลกงสุลของต่างประเทศชำระคดี กระทั่งต่อมาได้ปรากฏว่ามีคนจีนที่อยู่ในประเทศไทยอีกจำนวนหนึ่งที่เห็นว่า หากได้เข้าไปอยู่ในบังคับของประเทศเหล่านั้นก็จะเป็นผลดีกับตนเอง ก็ยังได้คิดหาทางเข้าไปเป็นคนในบังคับของประเทศเหล่านั้นด้วย ทั้งนี้เพราะเห็นว่าจะได้ประโยชน์จากการที่ "กงสุลบางประเทศให้ความคุ้มครองในการทำผิดกฎหมายไทย คือเมื่อตำรวจไทยจับตัวได้ส่งอัยการที่ฟ้องต่อศาลกงสุล แต่กงสุลหลายคนก็ตัดสินเข้าข้างคนในบังคับของตน" [59]

จากประเด็นความทุกข์ยากเดือดร้อนของชาวนาที่นายปรีดี พนมยงค์ได้มีโอกาสลงไปคลุกคลีใช้แรงงานร่วมด้วยในท้องไร่ท้องนา จนมาถึงครั้งที่ได้เข้าไปศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม ทำให้ได้รู้ได้เห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับปัญหาความอยุติธรรมต่าง ๆ ที่เกิดกับประชาชนไทยและประเทศไทย อันทำให้นายปรีดี พนมยงค์ ได้สรุปทรรศนะความเห็นของตนเกี่ยวกับประเทศชาติและประชาชนเอาไว้ในช่วงนั้นว่า

..ผมประสบพบเห็นแก่ตนเองว่า ราษฎรได้มีความอัตคัดขัดสนในทางเศรษฐกิจและไม่มีสิทธิเสรีภาพกับเสมอภาคในทางการเมือง อีกทั้งตกอยู่ภายใต้อิทธิพลและอำนาจของหลายประเทศทุนนิยม ผมมีความคิดก่อนที่ได้มาศึกษาในฝรั่งเศสแล้วว่า จะต้องค้นคว้าศึกษาเพิ่มเติมว่า มีวิธีใดที่จะทำให้ความเป็นอยู่ของราษฎรดีขึ้น [60]

"จะต้องค้นคว้าศึกษาเพิ่มเติมว่า มีวิธีใดที่จะทำให้ความเป็นอยู่ของราษฎรดีขึ้น" นี่ดูเหมือนเป็นอีกปณิธานหนึ่งที่ดังก้องอยู่ในความรู้สึกนึกคิดของนายปรีดี พนมยงค์ นอกเหนือจากความต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบที่ประชาชนมีส่วนร่วมหรือระบอบประชาธิปไตยดังกล่าวแล้ว

ซึ่งก็ต้องถือว่าเป็นโชคดีสำหรับนายปรีดี ผู้มีปณิธานในเรื่องที่สำคัญทั้ง 2 ประเด็นดังกล่าว เพราะดูเหมือนประเทศฝรั่งเศสในเวลานั้น จะสามารถเป็นแหล่งที่จะเอื้ออำนวยในทางบ่มเพาะความคิดความเห็นทั้งในเรื่อง "การอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครอง" และ "การหาวิธีที่จะทำให้ความเป็นอยู่ของราษฎรดีขึ้น" ได้อย่างวิเศษ ทั้งนี้เป็นเพราะอย่างในเรื่องหลัง "การจะหาวิธีที่จะทำให้ความเป็นอยู่ของราษฎรดีขึ้น" ก็คือประเด็นเกี่ยวกับแนวคิดการจัดการทางด้านเศรษฐกิจหรือแผนเศรษฐกิจ ฝรั่งเศสก็เป็นประเทศที่เปิดกว้างให้มีการสอนการศึกษาในเรื่องลัทธิเศรษฐกิจต่าง ๆ อย่างกว้างขวางที่สุด ทั้งในด้านเศรษฐกิจเสรีหรือเศรษฐกิจสังคมนิยม ดังที่ได้กล่าวแล้วว่านายปรีดีเองนั้น ก็เคยผ่านการเรียนการศึกษาค้นคว้าในเรื่องที่ว่าด้วยลัทธิเศรษฐกิจต่าง ๆ มาอย่างกว้างขวาง รวมทั้งระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมที่เกี่ยวกับแผนเศรษฐกิจ ส่วนในประเด็นแรก "การอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครอง" ฝรั่งเศสนั้นก็ได้ชื่อว่าเป็นประเทศผู้นำในการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองที่สำคัญ เช่นการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยในปี พ.ศ.2332 เป็นต้น ในขณะเดียวกันประเทศฝรั่งเศสก็เต็มไปด้วยปราชญ์และบรรดานักคิดทางการเมือง ที่เชิดชูในเรื่องสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคของประชาชน เช่น มองเตสกิเออ รุสโซ่ ฯลฯ เป็นต้น

อันย่อมมีส่วนในการที่จะหล่อหลอม และสร้างกำลังใจให้แก่นายปรีดี พนมยงค์ ในความคิดความเห็นเกี่ยวกับการจะเปลี่ยนแปลงการ

ปกครองไปสู่ระบอบที่จะนำมาซึ่งสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของประชาชนให้ยิ่ง ๆ ขึ้น

ที่สำคัญฝรั่งเศสในยุคที่นายปรีดี พนมยงค์ ไปศึกษาเล่าเรียนนั้น ยังเต็มไปด้วยกลุ่มนักศึกษาจากประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะนักศึกษาจากประเทศอาณานิคมในเอเชีย เช่น จีน ญวน ฯลฯ ซึ่งนักศึกษาเหล่านี้ส่วนหนึ่งก็ได้จับกลุ่มคบคิดกัน เพื่อที่จะต่อสู้ให้ได้มาซึ่งเอกราชอธิปไตยของชาติตนอยู่เหมือนกัน เช่นในกรณีของนักศึกษาชาวญวนที่ต้องการต่อสู้ให้ได้มาซึ่งเอกราชและอธิปไตยจากการยึดครองของฝรั่งเศส ด้วยหตุผลที่มีลักษณะร่วมกันในเรื่องของการต่อสู้เพื่อสิ่งที่ดีกว่าเช่นนี้ ทำให้ในช่วงเวลาหนึ่งนายปรีดี พนมยงค์ ได้มีโอกาสเข้าไปทำความรู้จักและสนิทสนมกับบรรดาผู้นำนักศึกษาญวนดังกล่าว จนถึงกับได้รับการเชิญชวนให้เข้าร่วมประชุมกับคณะของเขาด้วยถึง 2 ครั้งคือ "ครั้งแรกไปกับหลวงวิจิตรวาทการ ข้าราชการสถานทูต และครั้งสุดท้ายไปกับนายประยูร ภมรมนตรี"[61] และแม้ทั้งสองครั้งที่เข้าร่วมประชุม นายปรีดี พนมยงค์ จะสมัครใจที่จะเข้าร่วมในฐานะนักสังเกตการณ์ ก็ย่อมเป็นที่แน่นอนว่าผลของการเข้าร่วมประชุมดังกล่าว ย่อมมีผลต่อความคิดความพยายามของนายปรีดี พนมยงค์ ที่มุ่งจะแสวงหาความคิดความเห็นที่กว้างขวางออกไปเกี่ยวกับแนวทางเพื่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองของตน และที่สำคัญการได้เห็นเพื่อนนักศึกษาต่างชาติที่กำลังคิดรวมตัวกันเพื่อต่อสู้ให้ได้มาซึ่งเอกราชอธิปไตยของประเทศของเขาดังกล่าว ย่อมมีความหมายในเรื่องของพลังใจและกำลังใจของนายปรีดี และสมาชิกผู้ร่วมก่อการคนแรกอย่าง ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี เป็นอย่างยิ่ง

นี่คือสภาพการณ์แวดล้อมต่าง ๆ ที่เป็นเสมือนตัวหล่อหลอมสำนึกและทรรศนะความคิดของนายปรีดี พนมยงค์ ต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทั้งในช่วงระยะเวลาที่ต้องไปทำอาชีพทำนา ช่วงระยะเวลาที่เรียน

อยู่ในโรงเรียนกฎหมาย และช่วงที่สำคัญสูงสุดคือช่วงเวลาที่ได้ไปศึกษาเล่าเรียนในแผ่นดินแม่ของการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตยอย่างประเทศฝรั่งเศส

ซึ่งกล่าวได้ว่า เป็นช่วงที่ทรรศนะหรือความคิดเห็นของนายปรีดีมีความสุกงอมอย่างเต็มที่ ถึงขั้นได้จัดตั้งกลุ่มคณะราษฎรขึ้น และได้มีการประชุมเป็นครั้งแรกที่ประเทศนี้ ตลอดถึงการตัดสินใจที่จะเริ่มภาระกิจอันเป็นหัวใจสำคัญ คือการเริ่มจัดตั้งสมาชิกคณะราษฎรเพื่อขยายจำนวนเพื่อนร่วมอุดมการณ์หรือเพื่อนร่วมตายออกไป ทั้งในส่วนของเพื่อนพ้องที่ยังคงอยู่ในประเทศฝรั่งเศส และในส่วนของนายปรีดีเองภายหลังกลับกรุงเทพฯ แล้ว

อย่างไรก็ตามสำหรับในเรื่องเป้าหมายเวลาว่าจะลงมือทำการเมื่อใดนั้นยังไม่มีในแผนหรือกำหนดการ เรียกว่าแต่ละฝ่ายแต่ละคนซึ่งเป็นสมาชิกของคณะราษฎรนั้น ก็ได้ค่อย ๆ ดำเนินการตามอุดมการณ์ของตนในการค่อย ๆ แสวงหาสมาชิกออกไปเรื่อย ๆ แม้แต่ภายหลังที่สมาชิกทั้งหมดได้กลับสู่ประเทศไทยแล้วก็ยังไม่มีกำหนดการที่ชัดเจนว่าจะลงมือได้เมื่อใด

แต่ปัญหาหนึ่งซึ่งดูเหมือนได้มีส่วนอย่างสำคัญ ที่ทำให้สถานการณ์การอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตยสุกงอมเร็วยิ่งขึ้น ได้แก่ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำอย่างร้ายแรงในประเทศไทยที่เริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2472 และตกต่ำลงอย่างถึงที่สุดในปี พ.ศ.2474 ซึ่งได้ทำให้เกิดภาวะข้าวยากหมากแพง และประชาชนต้องประสบกับความเดือดร้อนอย่างสาหัสสากรรจ์ที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย จนมีผู้กล่าวถึงความทุกข์ยากเดือดร้อนของประชาชนในเวลานั้นไว้ว่า "ลักษณะอาการของคนที่กำลังจะจมน้ำมีฉันใด ลักษณะอาการของราษฎรไทยส่วนมากในขณะนั้นก็มีอยู่เป็นฉันนั้น" [62] ขณะเดียวกันในส่วนของรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ของพระปกเกล้าฯ เองก็เริ่มประสบปัญหาการเก็บภาษีได้ไม่พอกับรายจ่าย จนถึงกับมีการ "ตั้งภาษีอากรขึ้นใหม่" หลายอย่าง ซึ่งก็เท่ากับเป็นการเพิ่มภาระให้แก่ประชาชนพลเมืองให้ได้รับความเดือดร้อนยิ่ง ๆ ขึ้น เช่นในส่วนของข้าราชการรัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติภาษีเงินเดือน เป็นต้น นอกจากนี้ต่อมายังได้มีการ "ดุลข้าราชการ" หรือปลดข้าราชการออกเป็นจำนวนมาก นัยว่าเพื่อให้ข้าราชการมีความสมดุลคือมีไม่มากไม่น้อยเกินไป ซึ่ง "ผู้ที่ต้องออกส่วนมากเป็นชั้นผู้น้อย มีเงินเดือนน้อย"[63] นั่นเอง

สำหรับในส่วนของวิธีการแก้ปัญหาเยียวยาความเดือดร้อนของประชาชนจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำดังกล่าว ก็ดูเหมือนว่ารัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ชุดนี้ไม่ได้ทำอะไรเลย ที่จะเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าเป็นการวางแผนแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ จะมีก็แต่การจ้างฝรั่งต่างชาติเข้ามาให้คำปรึกษาหรือเข้ามาสำรวจสภาพสภาวะเศรษฐกิจแล้วทำความเห็นเสนอ ซึ่งก็ได้แก่ในกรณีของ เซอร์ เอดเวอร์ด ดุ๊ก ที่เข้ามาสำรวจและให้คำแนะนำแก่รัฐบาลว่า "ข้าราชการของรัฐบาลมีมากมายนักและเกินไป ควรปลดออกเสียบ้าง เพื่อตัดทอนรายจ่าย"[64] อันเป็นที่มาของนโยบาย "ดุลข้าราชการ" ดังกล่าวแล้ว

ส่วนในอีกกรณีหนึ่งก็คือการที่รัฐบาลได้จ้าง ศาสตราจารย์ คาร์ล ซี ซิม เมอรแมน เข้ามาสำรวจสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ซึ่งหลังจากสำรวจแล้วได้ทำรายงาน "สมุดเล่มใหญ่" เสนอต่อรัฐบาล อันสามารถทำความพอใจให้แก่รัฐบาลเป็นอย่างมาก เพราะเป็นรายงานที่เสนอความเห็นทำนองว่าแม้ราษฎรไทยจะเดือดร้อนก็จริงแต่ "ความเป็นอยู่ของราษฎรไทยยังดีกว่าความเป็นอยู่ของราษฎรในประเทศอื่น ๆ ในเอเชียหลายประเทศนัก" ซึ่งประเด็นความเห็นในทำนองนี้มีผู้ให้ความเห็นในเวลาต่อมาว่าใช้ไม่ได้อย่างยิ่ง ดังความเห็นของไสว สุทธิพิทักษ์ ที่ว่า "แต่รัฐบาลลืมนึกไปกระมังว่าราษฎรส่วนมากในประเทศต่าง ๆ ในเอเชียนั้น นอกจากจีน ญี่ปุ่นแล้ว ก็เป็นขี้ข้า

ของฝรั่งอยู่ทั้งนั้น ดูช่างจะมีความรู้สึกที่จะปล่อยให้ราษฎรไทยเป็นข้าหรือขี้ข้าเช่นนั้นด้วย" [65]

นอกจากนี้ในส่วนของรัฐบาลเอง ก็ได้ส่งกรมพระกำแพงเพ็ชรอัครโยธินเสด็จไปดูภาวะเศรษฐกิจและการค้าในประเทศต่าง ๆ ในเอเชียอีกหลายประเทศ คือ จีน อินโดนีเซีย อินเดีย และมลายู ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งเมื่อพระองค์เสด็จกลับมาก็ได้ทำรายงานเสนอรัฐบาลในทำนองคล้าย ๆ กับกรณีของศาสตราจารย์ซิม เมอร์แมนคือ "ประเทศอื่น ๆ เหล่านั้นอยู่ในอาการหนักกว่าประเทศไทยเสียอีก"

ตารางการจัดเก็บรายได้และรายจ่ายของรัฐบาล (ระหว่าง พ.ศ.2472-2475)

ปี	รายได้	รายจ่าย
2472-2473	107,117,934	107,102,488
2473-2474	96,322,219	96,304,915
2474-2475	78,948,233	87,482,123

(จากไสว สุทธิพิทักษ์, ดร.ปรีดี กับการปฏิวัติ หน้า 52)

เห็นได้ชัดว่าเมื่อเวลาผ่านไปอาการป่วยไข้ทางเศรษฐกิจตกต่ำของประเทศไทยในขณะนั้นก็ยิ่งมีอาการเพียบหนักยิ่ง ๆ ขึ้น ในขณะที่รัฐบาลยังไม่สามารถหาทางบรรเทาเบาบางเหตุการณ์ลงได้ ไม่ว่าโดยวิธีใด ๆ นอกเหนือจากวิธีหาทางจัดเก็บภาษีอย่างใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น อันเป็นเสมือนการผลักภาระความทุกข์ยากเดือดร้อนให้ประชาชนเพิ่มขึ้นดังกล่าวแล้ว ดังนั้นต่อมาจึงปรากฏว่ามีกรณีราษฎรหรือประชาชนจำนวนไม่น้อยได้ทำเรื่องถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เพื่อร้องทุกข์ถึงความยากลำบากต่าง ๆ มากขึ้นทุกที และมีส่วนหนึ่งถึงขนาดเรียกร้องให้มีการงดเว้นเก็บภาษีอากรด้วย ซึ่งรัฐบาลในขณะนั้นก็ยังหาทางออกที่จะขจัดปัดเป่าความ

เดือดเนื้อร้อนใจของประชาชนไม่ได้ จะมีก็แต่การคอยออกแถลงการณ์หรือคำประกาศชี้แจงแก่ประชาชนเป็นระยะ ๆ อย่างเช่นในกรณีของวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ.2475 รัฐบาลได้ออกแถลงการณ์หรือคำประกาศชี้แจงแก่ประชาชน ในเรื่องความอัตคัดขาดแคลนอีกครั้งหนึ่ง ในทำนองที่ว่าอันความทุกข์ยากเดือดร้อนในเวลานี้หาใช่มีแต่ราษฎรที่ถวายฎีกาเท่านั้นไม่ แต่มีอยู่ในทุกระดับอาชีพ ไม่ว่าจะเป็นคหบดี พ่อค้า ข้าราชการ ตลอดถึงเจ้านาย

..เพราะมูลเหตุแห่งความอัตคัดฝืดเคืองครั้งนี้มิได้เกิดขึ้นในพระราชอาณาเขต อันจะพึงป้องกันได้ด้วยพระบรมเดชานุภาพ หรือรัฏฐาภิบาลนโยบายของรัฐบาล เหตุเกิดขึ้นในประเทศอื่น ๆ ก่อนแล้วลามมาโดยลำดับจนถึงประเทศนี้ ความเดือดร้อนมีแก่ชาวประเทศอื่น ๆ ก็อย่างเดียวกัน แต่ประเทศของเรานี้ยังเบากว่าประเทศอื่นอยู่โดยมาก ด้วยเป็นแต่อัตคัดขัดสน ไม่ถึงต้องอดอยากมากเหมือนเขา [66]

สรุปก็คือรัฐบาลยังยืนยันที่จะเก็บภาษีต่อไป ด้วยเหตุผลที่ว่า "ถ้าจะสงเคราะห์ราษฎรด้วยการเลิกภาษีอากรเงินแผ่นดินก็จะยิ่งขาดมากไปเหมือนตัดกำลังที่จะปกครองราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขให้อ่อนหนักลงไป" [67] แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้มีแนวทางที่ชัดเจนใด ๆ ในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจในเวลานี้ให้ดีขึ้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็เป็นดังที่ไสว สุทธิพิทักษ์ เคยกล่าวถึงไว้ว่าคงปล่อยไปตาม "ยถากรรม" นั่นเอง

จากเหตุการณ์ทางเศรษฐกิจที่ได้ตกต่ำลงทุก ๆ ที และยังไม่มีทีท่าว่ารัฐบาลจะแก้ไขได้อย่างไร สำหรับในกลุ่มของคณะราษฎรแล้วกล่าวได้ว่าได้ติดตาม และเฝ้ามองประเด็นปัญหานี้ด้วยความห่วงใยเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในกรณีของนายปรีดี พนมยงค์ ผู้ซึ่งได้มีปณิธานมาตลอดว่า "ต้องการหาวิธีการที่จะทำให้ราษฎรมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นให้ได้" ซึ่งก็คือวิธีการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจที่ถูกต้องนั่นเอง ดูเหมือนได้มีความหวั่นวิตกและกังวล

ในเรื่องนี้มากเป็นพิเศษ ด้วยเหตุนี้แทบทุกครั้งที่ได้มีการประชุมลับคณะราษฎรขึ้น นายปรีดีจะทำการวิเคราะห์สถานการณ์ทางเศรษฐกิจของประเทศไทยเท่าที่เป็นมา และกำลังเป็นไปให้เพื่อนร่วมอุดมการณ์ทราบโดยละเอียดโดย "เน้นให้เห็นว่าระบอบการเศรษฐกิจและสถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้นได้เป็นมหันตภัยต่อประเทศชาติและประชาราษฎรอย่างไร รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่สามารถที่จะช่วยราษฎรและประชาชาติให้พ้นเศรษฐกิจนั้นได้แล้ว ชีวิตของประชาชนและชีวิตของชาติจะต้องล่มจมลงอย่างแน่นอน ฉะนั้นจะต้องเข้าแก้ไข" [68]

นอกจากนี้ตามที่ไสว สุทธิพิทักษ์ ได้บันทึกไว้ว่า ในการประชุมคณะราษฎรครั้งหนึ่งในทุ่งนาหลังวัดแค จังหวัดนนทบุรี มีผู้เข้าร่วมประชุมประกอบด้วย พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม ร.อ.หลวงทัศนัยนิยมศึก ร.ท. ประยูร ภมรมนตรี ดร.ตั้ว ลพานุกรม และนายทวี บุญยเกต นั้น นายปรีดี พนมยงค์ นอกจากจะร่วมวางแผนเกี่ยวกับการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ยังได้กล่าวชี้แจงต่อเพื่อนร่วมอุดมการณ์เหมือนอย่างที่เคยเน้นในทุก ๆ ครั้งว่า การอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบประชาธิปไตยที่พระมหากษัตริย์อยู่ใต้กฎหมายนั้น

..ก็เพื่อจะทำการปฏิรูปการเศรษฐกิจของชาติ ร้างเศรษฐกิจของชาติให้มั่นคง และนำความสุขสมบูรณ์มาสู่ประชาราษฎรและประเทศชาติ ไม่ใช่ปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรมอย่างที่กำลังเป็นอยู่ และในครั้งนี้ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ได้แจกร่างโครงการเศรษฐกิจของตนที่ได้เตรียมไปให้แก่เพื่อนร่วมความคิด และร่วมการกระทำพิจารณา ร่างโครงการเศรษฐกิจของดร.ปรีดี พนมยงค์ ที่แจกนี้ คือระบบการสหกรณ์ครบทุกรูป ซึ่งดร.ปรีดี พนมยงค์ เห็นว่าเป็นวิธีการเศรษฐกิจที่จะช่วยราษฎร และประเทศชาติให้มั่นคงและสมบูรณ์ได้กว่าระบบการเศรษฐกิจอื่นใดทั้งสิ้น ทุก ๆ คนในที่

ประชุมนั้นภายหลังที่ได้ไต่ถามและพิจารณาอย่างละเอียดแล้ว ก็เห็นพ้องด้วยความคิดของดร.ปรีดี พนมยงค์ ทุกคนยกให้ดร.ปรีดี พนมยงค์เป็นผู้ดำเนินการเศรษฐกิจของชาติตามร่างโครงการนั้น[69]

ปัญหาถึงขณะนี้ก็คือ การอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรนี้จะทำได้อย่างไร ในเมื่อสมาชิกของคณะราษฎรในเวลานั้นส่วนใหญ่จะเป็นพลเรือนแทบทั้งสิ้น จริงอยู่แม้จะมีทหารอยู่บ้าง เช่น พ.ต.หลวงพิบูลย์สงคราม ร.อ.หลวงทัศนัยนิยมศึก ฯลฯ ก็เป็นเพียงทหาร "เด็ก ๆ" ที่มีกำลังทหารในบังคับบัญชาเพียงเล็กน้อยเท่านั้น โดยเฉพาะหากจะเปรียบเทียบกับกองกำลังของรัฐบาล เช่น เอาแค่เพียงกองทหารรักษาพระองค์ก็มีอยู่ถึง 11 กองพัน ภายใต้การบังคับบัญชาของจอมพลสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ประธานอภิรัฐมนตรีสภาที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ทรงเชี่ยวชาญในหลักการทหารอย่างยอดเยี่ยมที่สุดคนหนึ่ง จึงเห็นได้ชัดว่าเป็นการยากอย่างยิ่งที่ใครจะสามารถทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ในขณะนั้น โดยเฉพาะหากคิดจะทำการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยการนำราษฎรหรือประชากรเข้าต่อสู้กับกำลังทหารของฝ่ายรัฐบาล อย่างในกรณีการอภิวัฒน์ใหญ่ในฝรั่งเศสหรือรัสเซียแล้วยิ่งเป็นไปไม่ได้เลย เพราะกำลังฝ่ายประชาชนจะไม่มีวันที่จะต่อสู้ต้านทานกำลังของทหารได้

แต่ในที่สุดเล่ากันว่า นายปรีดี พนมยงค์ ก็สามารถถอดเอารหัสหรือหลักการสำคัญจากการอภิวัฒน์ของฝรั่งเศสและรัสเซียได้ นั่นก็คือโดยจะใช้วิธีจับตัวบุคคลสำคัญมาเป็นตัวประกัน ทั้งนี้เพื่อเป็นหลักประกันในเรื่องความปลอดภัยและความสำเร็จของคณะราษฎร

แต่เนื่องจากความพร้อมในช่วงนั้นยังไม่มี ทางฝ่ายคณะราษฎรจึงจำต้องเฝ้ารอคอยโอกาสกันต่อ ด้วยการมุ่งที่จะแสวงหาสมาชิกหรือเพื่อนร่วมอุดมการณ์กันต่อไป จนกระทั่งถึงช่วงปลายปี พ.ศ.2474 ก็ดูเหมือน

ว่าความพร้อมของฝ่ายคณะราษฎรเริ่มมีมากยิ่ง ๆ ขึ้น เมื่อ ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี สมาชิกคนแรก ๆ ของคณะราษฎรสามารถชักชวนจมื่นสรฤทธิ์พฤติไกร (ฝั่ง พหลโยธิน) ผู้บังคับกองพันทหารรักษาพระองค์กองพันหนึ่ง ซึ่งเป็นน้องชายของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ให้เข้าร่วมกับฝ่ายคณะราษฎรได้สำเร็จ หลังจากนั้นจมื่นสรฤทธิ์พฤติไกรก็ได้ชักชวนให้ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ผู้ช่วยจเรทหารบก ผู้พี่ชายเข้าร่วมกับฝ่ายคณะราษฎรได้อีก ซึ่งต่อมาท่านผู้นี้ก็ได้รับการมอบหมายจากสมาชิกคณะราษฎรให้เป็นหัวหน้าคณะราษฎรตัวจริงแทนนายปรีดี พนมยงค์ ที่เป็นหัวหน้าคณะราษฎรรักษาการมานับตั้งแต่การประชุมครั้งแรกที่ประเทศฝรั่งเศส

จาก พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ท่านผู้นี้ก็สามารถดึงนายทหารระดับกลางของกองทัพบกเข้าร่วมกับคณะราษฎรได้อีกหลายคน เช่น พ.อ.พระยาทรงสุรเดช พ.อ.พระยาฤทธิอาคเนย์ และ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ ฯลฯ เป็นต้น หรือในส่วนของกองกำลังทหารเรือที่เข้าร่วมกับคณะราษฎรแล้ว ในเวลานั้นก็มี น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ หลวงศุภชลาศัย ฯลฯ เป็นต้น

เพราะฉะนั้นนับจากต้นปี พ.ศ.2475 เป็นต้นมา จึงกล่าวได้ว่าเป็นช่วงที่ฝ่ายคณะราษฎรเริ่มมีความพร้อมอย่างเต็มที่แล้ว ทว่ายังต้องรอคอยโอกาสและจังหวะเวลาที่เหมาะสมอยู่

เมื่อรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ออกแถลงการณ์ หรือคำประกาศชี้แจงในเรื่องความอัตคัดขาดแคลนของราษฎรในวันที่ 2 มิถุนายน 2475 โดยไม่ได้แสดงวิธีการหรือแนวทางที่ว่าจะแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้ฟื้นหรือให้ดีขึ้นได้อย่างไร นอกจากจะเป็นเพียงข้อชี้แจงและปลอบประโลมใจราษฎรเหมือนอย่างในทุก ๆ ครั้งเท่านั้น ทางฝ่ายคณะราษฎรจึงเห็นกันว่าจะปล่อยให้เหตุการณ์เป็นอยู่เช่นนี้ต่อไปอีกไม่ได้ จึงตัดสินใจที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยทันที

ดังนั้นในเช้าตรู่ของวันที่ 24 มิถุนายน 2475 นั่นเอง คณะราษฎรที่ประกอบด้วยสายพลเรือนอันได้แก่ข้าราชการ พ่อค้า เกษตรกร จำนวน 50 คน นำโดยนายปรีดี พนมยงค์ สายทหารบกจำนวน 32 คน นำโดย พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา และสายทหารเรือ จำนวน 21 คน นำโดย นาวาตรีหลวงสินธุสงครามชัย (สินธุ์ กมลนาวิน) ได้เข้ายึดอำนาจการปกครองไว้ได้ ด้วยเทคนิควิธีที่สำคัญดังกล่าวแล้วคือด้วยการเชิญบุคคลชั้นแนวหน้าของรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งส่วนมากเป็นพระบรมวงศ์ศานุวงศ์ชั้นสูงไปเป็นตัวประกันที่พระที่นั่งอนันตสมาคม เช่น สมเด็จเจ้าฟ้าบริพัตรกรมพระนครสวรรค์วรพินิจ "ผู้สำเร็จราชการรักษาพระองค์" อันเนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เสด็จแปรพระราชฐาน ณ ตำหนักไกลกังวลหัวหิน สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ฯลฯ เป็นต้น

และต่อมาในวันเดียวกันนี้ คณะราษฎรโดยผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร คือ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา พ.อ.พระยาทรงสุรเดช และ พ.อ.พระยาฤทธิอาคเนย์ ก็ได้ส่งหนังสืออัญเชิญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ขณะที่ยังคงเสด็จประทับ ณ พระราชวังไกลกังวลหัวหิน ให้ทรงเป็นประมุขของชาติภายใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งพระองค์ก็ทรงยินยอมและได้ทรงเสด็จกลับจากหัวหินถึงกรุงเทพฯ โดยขบวนรถไฟพิเศษในวันที่ 25 มิถุนายน เวลา 19.45 น. นั่นเอง

เชิงอรรถ

[53] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นฯ หน้า 37-38
[54] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นฯ หน้า 38
[55] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นฯ หน้า 39
[56] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นฯ หน้า 41
[57] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นฯ หน้า 41
[58] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นฯ หน้า 43
[59] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นฯ หน้า 44
[60] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ประสบการณ์และความเห็นฯ หน้า 56
[61] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 33
[62] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 57
[63] สุพจน์ ด่านตระกูล ชีวิตและงานของดร.ปรีดี พนมยงค์. พระนคร : ประจักษ์การพิมพ์, 2514 หน้า 15
[64] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 58
[65] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 59
[66] ประกาศเรื่องความอัตคัดฝืดเคือง ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 45 หน้า 119
[67] อ้างแล้ว ประกาศเรื่องความอัตคัดฯ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 45 หน้า 120
[68] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 73
[69] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 74

9

ตั้งนายกรัฐมนตรี

เป็นอันว่าภาระกิจในการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครอง จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่พระมหากษัตริย์ทรงอยู่เหนือกฎหมาย ไปสู่ระบอบประชาธิปไตยได้สำเร็จลงด้วยความเรียบร้อยโดยไม่มีการเสียเลือดเนื้อแต่อย่างใด แต่ในข้อเท็จจริงนั้นใช่ว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยินยอมที่จะเปลี่ยนสถานะของพระองค์มาเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้กฎหมายแล้ว ระบอบประชาธิปไตยจะเกิดขึ้นในสังคมไทยอย่างสมบูรณ์โดยอัตโนมัติก็หาไม่ ดังจะเห็นได้จากการที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้เรียกช่วงรอยต่อนี้ว่า "เป็นระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตย"[70] เป็นต้น แต่ก็กล่าวได้ว่าในทางนิตินัยนั้นประเทศไทยได้เริ่มก้าวสู่ความเป็นประชาธิปไตยแล้ว ซึ่งจะเห็นได้จากประกาศของคณะราษฎรที่ได้ประกาศเจตนารมย์ประชาธิปไตยอย่างชัดเจนในเรื่องของหลัก ๖ ประการ ดังประกาศของคณะราษฎรที่ว่า

..ราษฎรทั้งหลาย

เมื่อกษัตริย์องค์นี้ได้ครองราชย์สมบัติสืบมาจากพระเชษฐานั้น ในขั้นต้นราษฎรบางคนได้หวังกันว่า กษัตริย์องค์ใหม่นี้คงจะปกครองราษฎรให้ร่มเย็น แต่การก็หาได้เป็นไปตามที่คิดหวังไม่ กษัตริย์คงทรงอำนาจเหนือกฎหมายอยู่ตามเดิม ทรงแต่งตั้งญาติวงศ์และคน

สอพลอไร้คุณความรู้ให้ดำรงตำแหน่งที่สำคัญ ๆ ไม่ทรงฟังเสียงของราษฎร ปล่อยให้ข้าราชการใช้อำนาจหน้าที่ในทางทุจริต มีการรับสินบนในการก่อสร้าง ซื้อของใช้ในราชการ หากำไรในการเปลี่ยนราคาเงิน ผลาญเงินของประเทศ ยกพวกเจ้าขึ้นให้สิทธิมากกว่าราษฎร กดขี่ข่มเหงราษฎร ปกครองโดยขาดหลักวิชา ปล่อยให้บ้านเมืองเป็นไปตามยถากรรม ดังจะเห็นได้จากความตกต่ำในทางเศรษฐกิจ และความฝืดเคืองในการทำมาหากิน ซึ่งพวกราษฎรได้รู้กันอยู่ทั่วไปแล้ว รัฐบาลของกษัตริย์เหนือกฎหมายมิสามารถแก้ไขให้ฟื้นขึ้นมาได้

การที่แก้ไขไม่ได้ก็เพราะรัฐบาลของกษัตริย์นี้มิได้ปกครองประเทศเพื่อราษฎรตามที่รัฐบาลอื่น ๆ ได้กระทำกัน รัฐบาลของกษัตริย์ได้ถือเอาราษฎรเป็นทาส (ซึ่งเรียกว่าไพร่บ้าง ข้าบ้าง) เป็นสัตว์เดรัจฉาน ไม่นึกว่าเป็นมนุษย์ เหตุฉะนี้แทนที่จะช่วยราษฎรกลับพากันทำนาบนหลังราษฎร จะเห็นได้ว่าภาษีอากรที่บีบคั้นเอามาจากราษฎรนั้น กษัตริย์ได้หักเอาไว้ใช้ส่วนตัวปีหนึ่งเป็นจำนวนหลายล้าน ส่วนราษฎรซิกว่าจะได้มาแม้แต่เล็กน้อยแทบจะเลือดตากระเด็น ถึงคราวเสียเงินราชการหรือภาษีใด ถ้าไม่มีเงินรัฐบาลก็ยึดทรัพย์หรือใช้งานโยธา แต่พวกเจ้ากลับนอนกินกันเป็นสุข ไม่มีประเทศใดในโลกจะให้เงินเจ้ามากเช่นนี้ นอกจากพระเจ้าซาร์และพระเจ้าไกเซอร์เยอรมัน ซึ่งชนชาตินั้นได้โค่นราชบัลลังก์เสียแล้ว

รัฐบาลของกษัตริย์ได้ปกครองอย่างหลอกลวงไม่ซื่อตรงต่อราษฎร มีเป็นต้นว่าหลอกว่าจะบำรุงการทำมาหากินอย่างโน้นอย่างนี้ แต่ครั้นคอย ๆ ก็เหลวไป หาได้ทำจริงจังไม่ มิหนำซ้ำกล่าวหาคำหมิ่นประมาทราษฎร ผู้มีบุญคุณเสียภาษีอากรให้พวกเจ้าได้กินว่า

ราษฎรยังมีเสียงการเมืองไม่ได้ เพราะราษฎรยังโง่ คำพูดของพวกรัฐบาลเช่นนี้ใช้ไม่ได้ ถ้าราษฎรโง่ เจ้าก็โง่ เพราะเป็นคนชาติเดียวกัน ที่ราษฎรรู้เท่าไม่ถึงเจ้านั้นไม่ใช่เพราะโง่ เป็นเพราะขาดการศึกษาที่พวกเจ้าปกปิดไว้ไม่ให้เรียนเต็มที่ เพราะเกรงว่าเมื่อราษฎรได้มีการศึกษาก็จะรู้ความชั่วร้ายที่ทำไว้ และจะไม่ยอมให้ทำนาบนหลังคน

ราษฎรทั้งหลายพึงรู้เถิดว่า ประเทศเรานี้เป็นของราษฎร ไม่ใช่ของกษัตริย์ตามที่เขาหลอกลวง บรรพบุรุษของราษฎรเป็นผู้ช่วยกันกู้ ให้ประเทศมีอิสรภาพพ้นมือจากข้าศึก พวกเจ้ามีแต่จะชุบมือเปิบและฉวาดรวบรวมทรัพย์สมบัติเข้าไว้ตั้งหลายร้อยล้าน เงินเหล่านี้เอามาจากไหน? ก็เอามาจากราษฎร เพราะวิธีทำนาบนหลังคนนั้นเอง บ้านเมืองกำลังอัตคัดฝืดเคือง ชาวนาและพ่อแม่ทหารต้องทิ้งนา เพราะทำไม่ได้ผล รัฐบาลไม่บำรุง รัฐบาลไล่คนออกอย่างเกลื่อนกลาด เป็นผลของรัฐบาลกษัตริย์เหนือกฎหมาย บีบคนข้าราชการผู้น้อย นายสิบและเสมียน เมื่อให้ออกจากงานแล้วไม่ให้เบี้ยบำนาญ ความจริงควรเอาเงินที่กวาดรวบรวมไว้มาจัดบำรุงบ้านเมืองให้คนมีงานทำ จึงจะสมควรที่จะสนองคุณราษฎร ซึ่งได้เสียภาษีอากรให้พวกเจ้าได้ร่ำรวยมานาน แต่พวกเจ้าก็หาได้ทำอย่างใดไม่ คงสูบเลือดกันเรื่อย ๆ ไป เงินมีเหลือเท่าใดก็เอาฝากต่างประเทศ คอยเตรียมหนีเมื่อบ้านเมืองทรุดโทรม ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก การเหล่านี้ย่อมชั่วร้าย

เหตุฉะนี้ ราษฎร ข้าราชการทหาร และพลเรือน ที่รู้เท่าถึงการกระทำอันชั่วร้ายของรัฐบาลดังกล่าวมาแล้ว จึงรวมกำลังกันตั้งเป็นคณะราษฎรขึ้น และได้ยึดอำนาจของรัฐบาลกษัตริย์ไว้แล้ว คณะราษฎรเห็นว่าการที่จะแก้ความชั่วร้ายนี้ได้ ก็โดยที่จะต้องจัดการ

ปกครองโดยมีสภา จะได้ช่วยกันปรึกษาหารือหลาย ๆ ความคิดดีกว่าความคิดเดียว ส่วนผู้ที่เป็นประมุขของประเทศนั้น คณะราษฎรไม่ประสงค์จะทำการแย่งราชสมบัติ ฉะนั้น จึงได้ขอเชิญให้กษัตริย์องค์นี้ดำรงตำแหน่งกษัตริย์ต่อไป แต่จะต้องอยู่ภายใต้กฎหมายธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน จะทำอะไรโดยลำพังไม่ได้ นอกจากด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร คณะราษฎรได้แจ้งความประสงค์นี้ให้กษัตริย์ทราบแล้ว เวลานี้ยังอยู่ในความรับตอบ ถ้ากษัตริย์ตอบปฏิเสธหรือไม่ตอบภายในกำหนด โดยเห็นแก่ส่วนตนว่าจะถูกลดอำนาจลงมาก็จะได้ชื่อว่าทรยศต่อชาติ และก็เป็นการจำเป็นที่ประเทศจะต้องมีการปกครองอย่างประชาธิปไตย กล่าวคือประมุขของประเทศจะเป็นบุคคลสามัญ ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้เลือกตั้งขึ้น อยู่ในตำแหน่งตามกำหนดเวลา ตามวิธีนี้ราษฎรพึงหวังเถิดว่า ราษฎรจะได้รับความบำรุงอย่างดีที่สุด ทุก ๆ คนจะมีงานทำ เพราะประเทศเราเป็นประเทศอุดมอยู่แล้วตามสภาพ เมื่อพวกเราได้ยึดเงินที่พวกเจ้าได้รวบรวมไว้จากการทำนาบนหลังคนตั้งหลายร้อยล้านบาทมาบำรุงประเทศขึ้นแล้ว ประเทศเราจะต้องเฟื่องฟูขึ้นเป็นแม่นมั่น การปกครองซึ่งคณะราษฎรจะพึงกระทำก็คือ จะต้องจัดวางโครงการ อาศัยหลักวิชา ไม่ทำไปเหมือนคนตาบอดเช่นรัฐบาลที่มีกษัตริย์อยู่เหนือกฎหมายทำมาแล้ว หลักใหญ่ ๆ ที่คณะราษฎรวางไว้มีอยู่ว่า

1. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง

2. จะต้องรักษาความปลอดภัยในประเทศให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก

3. จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก

4. จะต้องให้ราษฎรได้มีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่ให้พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่)

5. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก 4 ประการดังกล่าวข้างต้น

6. จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร

ราษฎรทั้งหลาย จงพร้อมใจกันช่วยคณะราษฎรให้ทำกิจอันจะคงอยู่ชั่วฟ้าดินนี้ให้สำเร็จ คณะราษฎรขอให้ทุกคนที่มิได้ร่วมมือเข้ายึดอำนาจจากรัฐบาลกษัตริย์เหนือกฎหมาย พึงตั้งอยู่ในความสงบและตั้งหน้าทำมาหากิน อย่าทำการใด ๆ อันเป็นการขัดขวางคณะราษฎร การที่ราษฎรช่วยคณะราษฎรนี้เท่ากับราษฎรช่วยประเทศและช่วยตัวราษฎร บุตร หลาน เหลน ของตนเอง ประเทศจะมีความเป็นเอกราชอย่างพร้อมบริบูรณ์ ราษฎรจะได้รับความปลอดภัย ทุกคนจะมีงานทำไม่ต้องอดตาย ทุกคนจะมีสิทธิเสมอกันและมีเสรีภาพพ้นจากการเป็นไพร่ เป็นข้าทาสของพวกเจ้าหมดสมัยที่พวกเจ้าจะมาทำนาบนหลังคน สิ่งที่ทุก ๆ คนพึงปรารถนา คือ ความสุข ความเจริญอย่างประเสริฐ ซึ่งเรียกกันเป็นศัพท์ว่า "ศรีอาริยะ" นั้น ก็จะพึงบังเกิดขึ้นแก่ราษฎรถ้วนหน้า [71]

ซึ่งโดยเนื้อหาสาระดังกล่าวของประกาศของคณะราษฎร โดยเฉพาะในเรื่องของหลัก 6 ประการ ทั้งไม่ว่าในหลักที่ 1 จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่นเอกราชในทางการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจฯ จนกระทั่งถึงหลักที่ 6 จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร ก็คือ

แนวทางหรือวิธีปฏิบัติที่สำคัญสูงสุดที่จะนำไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ต่อไปนั่นเอง คือหมายความว่าเมื่อใดก็ตามที่รัฐบาลสามารถดำเนินการให้เกิดผลตามหลัก 6 ประการได้สำเร็จบริบูรณ์ นั่นก็ย่อมหมายถึงการสามารถสร้างความเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ขึ้นในแผ่นดินไทยได้สำเร็จ ซึ่งก็เป็นเรื่องที่จะต้องติดตามดูกันต่อไปว่าคณะราษฎรจะทำได้สำเร็จจริงหรือไม่ มีปัญหาและอุปสรรคในเรื่องใดบ้าง

ที่สำคัญหากจะได้พิจารณากันถึงเนื้อหาสาระของประกาศของคณะราษฎรในส่วนอื่น ๆ โดยเฉพาะในประเด็นการพูดถึงระบอบเก่า หรือระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์แล้ว ดูเหมือนจะมีความรุนแรงทั้งในเนื้อหาสาระและถ้อยกระทงความอยู่มาก ซึ่งหากจะอธิบายกันในที่นี้ก็คงมีเหตุผลว่า เพราะทางฝ่ายผู้ก่อการยึดอำนาจต้องการช่วงชิงให้ได้มาซึ่งหัวใจและความรู้สึกร่วมของประชาชน ให้หันมาสนับสนุนฝ่ายคณะราษฎรให้ได้มากที่สุด หรือดังที่ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาเคยกล่าวถึงประเด็นนี้ว่า "เพื่อมุ่งถึงผลสำเร็จทันทีทันใดเป็นใหญ่"[72] นั่นเอง ซึ่งว่าไปก็คือหลักการธรรมดาทั่ว ๆ ไปของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ไม่ว่าจะเป็นไปในทางที่ดีที่ก้าวหน้า หรือในทางที่ถอยหลังเข้าคลองก็ตาม

ประเด็นที่น่าพิจารณาต่อมาก็คือ แล้วทำไมพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงยินยอมตามข้อเสนอของฝ่ายคณะราษฎร ที่จะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ อันเป็นกรณีที่แม้แต่นายปรีดี พนมยงค์ เองก็ได้เคยกล่าวถึงว่า "ข้าพเจ้าขอสักการะพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ที่ทรงเสียสละพระราชอำนาจยิ่งกว่าผู้อื่น"[73] เรื่องนี้มีเหตุผลที่สนับสนุนที่สำคัญอยู่ 2 ประการคือ ประการแรกก็ด้วยความที่พระองค์ทรงเห็นแก่ชาติบ้านเมืองและประชาชนเหนือสิ่งอื่นใด ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาถึงผู้รักษาการพระนครฝ่ายทหาร อันได้แก่ พ.อ.พระยา

พหลพลพยุหเสนา พ.อ.พระยาทรงสุรเดช และ พ.อ.พระยาฤทธิ์อาคเนย์ เมื่อวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ.2475 ว่า

..ถึงผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร

ด้วยได้ทราบตามสำเนาหนังสือที่ส่งไปยังกระทรวงมุรธาธร คณะทหารมีความปรารถนาจะเชิญให้ข้าพเจ้ากลับพระนคร เป็นกษัตริย์อยู่ใต้พระธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ข้าพเจ้าเห็นแก่ความเรียบร้อยของอาณาประชาราษฎร์ ไม่อยากให้เสียเลือดเนื้อกับทั้งเพื่อจัดการโดยละม่อมละมัย ไม่ให้ขึ้นชื่อว่าได้จลาจลเสียหายแก่บ้านเมือง และความจริงข้าพเจ้าได้คิดอยู่แล้วที่จะเปลี่ยนแปลงทำนองนี้ คือมีพระเจ้าแผ่นดินปกครองตามพระธรรมนูญ จึงยอมรับที่จะช่วยเป็นตัวเชิด เพื่อให้คุมโครงการตั้งรัฐบาลให้เป็นรูปวิธีเปลี่ยนแปลงตั้งพระธรรมนูญโดยสะดวก เพราะว่าถ้าข้าพเจ้าจะไม่ยอมรับเป็นตัวเชิด นานาประเทศคงจะไม่ยอมรับรองรัฐบาลใหม่นี้ ซึ่งจะเป็นความลำบากยิ่งขึ้นหลายประการ ความจริงข้าพเจ้าเองในเวลานี้ก็ทราบกันอยู่แล้วว่า มีอาการทุพพลภาพและไม่มีลูกสืบวงศ์สกุล และจะไม่ทนงานไปนานเท่าใดนัก ทั้งไม่มีความปรารถนามักใหญ่ใฝ่สูงให้เกินศักดิ์ และความสามารถที่จะช่วยพยุงชาติของเราให้เจริญเทียมหน้าเขาบ้าง พูดมานี้เป็นความจริงใจเสมอ[74]

ส่วนประการที่สองก็ด้วยเหตุที่ว่า โดยพระองค์เองพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์มาก่อนแล้ว ที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญเพียงแต่ถูกข้าราชการใกล้ชิดและที่ปรึกษาต่างประเทศทัดทานไว้ ตามที่พระองค์ได้ทรงพระราชกระแสรับสั่งกับพระยามโนปกรณ์นิติธาดา พระยาศรีวิสารวาจา และนายปรีดี พนมยงค์ หลังจากทรงรับสั่งให้เข้าเฝ้าในวันที่ 30 มิถุนายน

พ.ศ.2475 หรือภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้เพียง 6 วัน ดังที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้เคยเล่าไว้ว่า

..ข้าพเจ้าจำภาพประทับใจในวันเข้าเฝ้านั้นได้ว่า ทรงตรัสด้วยน้ำพระเนตรคลอ เมื่อชี้พระหัตถ์ไปยังพระยาศรีวิสารวาจาที่ไปเฝ้าด้วยในวันนั้นว่า.. "ศรีวิสาร ฉันส่งเรื่องไปให้แกพิจารณา แกก็บันทึกมาว่ายังไม่ถึงเวลา แล้วส่งบันทึกของสตีเวนส์ (ที่ปรึกษาการต่างประเทศเป็นชาวอเมริกัน) มาด้วยว่าเห็นพ้องกับแก" [75]

นี่จึงเป็นหลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นชัดว่าที่แท้แล้ว ผู้ที่คัดค้านการพระราชทานรัฐธรรมนูญ เพื่อนำประเทศไปสู่ระบอบที่ประชาชนมีสิทธิมีเสียงหรือมีส่วนร่วมคือใคร ที่แท้ก็คือสามัญชนที่เผอิญได้เป็นใหญ่เป็นโต มียศถาบรรดาศักดิ์สูงและมีโอกาสใกล้ชิดพระมหากษัตริย์นี่เอง

ทั้งนี้เพราะหากจะดูลึกลงไปถึงประวัติชาติตระกูลของพระยาศรีวิสารวาจา จะเห็นได้ว่าพระยาศรีวิสารวาจาเดิมชื่อเทียนเลี้ยง ฮุนตระกูล เป็นเพียงลูกหลานของราษฎรสามัญธรรมดาคนหนึ่ง

ภายหลังได้ทุนไปเรียนที่ประเทศอังกฤษ ประเทศที่ได้ชื่อว่าเป็นแม่แบบของระบอบประชาธิปไตยประเทศหนึ่ง แต่สามัญชนผู้นี้หาได้ซึมซับความเป็นประชาธิปไตยของประเทศที่ตนไปศึกษาเล่าเรียนมาแม้แต่น้อยไม่ สำหรับพระยาศรีวิสารวาจาก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองมีตำแหน่งเป็นปลัดทูลฉลอง กระทรวงการต่างประเทศ

และด้วยเหตุที่การดำเนินการยึดอำนาจเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตยดังกล่าว ในทางหนึ่งที่มิใช่เพื่อประชาชนหรือเพื่อประเทศชาติเป็นส่วนรวมแล้ว เห็นกันว่าเป็นการล่วงเกินต่อองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นโดยสำนึกแห่งความเป็นคนไทยผู้เปี่ยมไปด้วยจิตใจเมตตา การให้อภัย และการให้ความเคารพผู้ใหญ่ผู้อาวุโสสูงกว่านั่นเอง ดังนั้นในเวลาต่อมาทางกลุ่มคณะราษฎรจึงได้

ทำพิธีขอขมาต่อพระองค์ท่าน ซึ่งพระองค์ได้พระราชทานพระกระแสต่อกลุ่มคณะราษฎรมีความตอนหนึ่งว่า

..ข้าพเจ้ามีความยินดีมากที่ท่านได้คิดมาทำพิธีขอขมาวันนี้เอง โดยที่ข้าพเจ้ามิได้ร้องขออย่างหนึ่งอย่างใดเลย การที่ท่านทำเช่นนี้ย่อมเป็นเกียรติยศแก่ท่านเป็นอันมาก เพราะท่านทั้งหลายได้แสดงว่ามีธรรมในใจและเป็นคนที่สุจริตและใจเป็นนักเลง คือเมื่อท่านรู้สึกว่าได้ทำอะไรที่เกินไปบ้าง พลาดพลั้งไปบ้างท่านก็ยอมรับผิดโดยดีและโดยเปิดเผย การกระทำเช่นนี้เป็นของที่ทำได้ด้วยยากและต้องใจเป็นนักเลงจริง ๆ จึงจะทำได้ เมื่อท่านได้ทำพิธีเช่นนี้ในวันนี้ ก็แสดงให้เห็นชัดว่าการใด ๆ ที่ท่านได้ทำไปนั้น ท่านได้ทำไปเพื่อหวังประโยชน์แก่ประเทศอย่างแท้จริง ท่านได้แสดงว่าท่านเป็นผู้มีน้ำใจกล้าหาญทุกประการ ท่านกล้ารับผิดชอบเมื่อรู้สึกว่า ตนได้ทำการพลาดพลั้งไป ดังนี้เป็นการที่ทำให้ประชาชนรู้สึกไว้วางใจในตัวท่านยิ่งขึ้นอีกเป็นอันมาก ในข้อนี้ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกยินดีเป็นอันมาก[76]

กล่าวมาทั้งหมดนี้คือในส่วนของเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องระหว่างพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ กับทางฝ่ายคณะราษฎร ทีนี้ลองมาดูผลที่เกิดขึ้นโดยตรงจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนี้ว่ามีอะไรบ้าง กล่าวได้ว่าผลอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ ได้ก่อให้เกิดผลที่สำคัญในทันทีและโดยตรง 3 ประการคือ (1) มีรัฐธรรมนูญในการปกครองประเทศ (2) มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก (3) มีประธานคณะกรรมการราษฎรหรือนายกรัฐมนตรีและมีคณะกรรมการราษฎรหรือคณะผู้บริหารสูงสุดของประเทศเป็นผู้รับผิดชอบบริหารประเทศ

(1) มีรัฐธรรมนูญในการปกครองประเทศ หลังจากคณะราษฎรได้ทำการยึดอำนาจรัฐเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย หรือในระยะเริ่มต้นทางฝ่ายคณะราษฎรโดยนายปรีดีจะเรียกระบอบใหม่นี้ว่า "ราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ

ประชาธิปไตย" ก็ตาม สิ่งที่ได้มาหรือผลที่ได้จากการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ในประการแรกก็คือ รัฐธรรมนูญในการปกครองประเทศหรือที่ในสมัยนั้นใช้คำเรียกว่า "พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน" โดยในวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2475 หรือหลังจากที่คณะราษฎรได้ยึดอำนาจรัฐไว้ได้เพียง 2 วัน คณะราษฎรได้ส่งผู้แทนจำนวน 7 คน ประกอบด้วยนายปรีดี พนมยงค์ พระยาศรยุทธเสนี พระประศาสน์พิทยายุทธ หลวงวีระโยธา ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี นายจรูญ ณ บางช้าง และนายสงวน ตุลารักษ์ เข้าเฝ้าขอพระราชทาน "พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน" ตามที่คณะราษฎรโดยนายปรีดี พนมยงค์ ได้ร่างเตรียมไว้ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้ทรงรับไว้พิจารณา

แต่เนื่องจากในขณะนั้น ยังเป็นช่วงรอยต่อของการเปลี่ยนแปลงที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ยังทรงมีพระราชอำนาจสมบูรณ์ที่จะทำการแทนปวงชนชาวไทยได้ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ลงพระปรมาภิไธยพระราชทาน "พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน" ฉบับดังกล่าว โดยทรงเติมคำว่า "ชั่วคราว" ไว้ต่อท้ายคำว่า "พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน" ด้วย และทรงพระราชทานกลับคืนมาในวันที่ 27 มิถุนายน 2475 รัฐธรรมนูญฉบับแรกของประเทศไทยฉบับนี้จึงมีชื่อเต็ม ๆ ว่า "พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม ชั่วคราว พุทธศักราช 2475"

ทั้งนี้นายปรีดี พนมยงค์ ได้เคยบันทึกถึงสาเหตุที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงเติมคำว่าชั่วคราวต่อท้ายรัฐธรรมนูญฉบับนี้ว่าเป็นเพราะ

..มีพระราชกระแสรับสั่งแก่คณะราษฎรว่าให้ใช้ธรรมนูญฯ นั้นไปชั่วคราวก่อน แล้วให้เสนอสภาผู้แทนราษฎรตั้งอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฯ ฉบับถาวรขึ้นใช้ต่อไป[77]

กล่าวกันว่ารัฐธรรมนูญฉบับแรกของประเทศไทยหรือในชื่อที่ใช้ในสมัยนั้นว่า "พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475" ที่นายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้ร่างนี้มีเนื้อหาที่เป็นประชาธิปไตยเป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากเนื้อหาสาระที่เริ่มจากหมวด 1 มาตรา 1 ที่ว่า "อำนาจสูงสุดของประเทศเป็นของราษฎรทั้งหลาย" การใช้อำนาจสูงสุดนั้นกระทำได้โดยผู้ใช้อำนาจแทนราษฎร 4 ฝ่าย คือ กษัตริย์ สภาผู้แทนราษฎร คณะกรรมการราษฎร และศาล (มาตรา 2) แต่เมื่อดูจากเนื้อหาที่แท้จริงแล้ว เห็นได้ว่ารัฐธรรมนูญฉบับนี้ให้ความสำคัญกับสภาผู้แทนราษฎรซึ่งถือเป็นตัวแทนของราษฎร "ผู้เป็นเจ้าของอำนาจสูงสุดของประเทศ" ไว้สูงมาก คือนอกจากมีอำนาจหน้าที่ออกพระราชบัญญัติทั้งหลายแล้ว (มาตรา 8) ยังมีอำนาจดูแลควบคุมกิจการของประเทศและมีอำนาจนัดประชุมกันถอดถอนกรรมการราษฎรหรือพนักงานรัฐบาลผู้หนึ่งผู้ใดก็ได้" (มาตรา 9) อีกทั้งในมาตรา 28 ยังได้กำหนดให้คณะกรรมการราษฎรมีหน้าที่ต้องดำเนินการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของสภาอีกด้วย

อย่างไรก็ตามเนื่องจากสภาพความพร้อมของเงื่อนไขต่าง ๆ ในสังคมและประชาชนในขณะนั้นยังมีความจำกัดอยู่มาก เช่นในเรื่องเงื่อนไขทางเศรษฐกิจที่ยังมีการเอารัดเอาเปรียบกดขี่ขูดรีดต่อประชาชน เกษตรกรชาวนาชาวไร่สูง หรือในเรื่องการศึกษาที่ประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ รัฐธรรมนูญฉบับนี้จึงได้กำหนดให้มีเงื่อนไขเวลากำกับอยู่บ้าง เช่นกำหนดให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต้องมาจากการเลือกตั้งของประชาชนทั้งหมด "เมื่อจำนวนราษฎรทั่วพระราชอาณาเขตได้สอบไล่วิชาประถมศึกษาได้เป็นจำนวนเกินกว่าครึ่งและอย่างช้าต้องไม่เกิน 10 ปี" (มาตรา 10) เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพื่อให้เวลาคณะราษฎรได้จัดการแก้ไขปัญหาสภาวะที่เป็นข้อจำกัดต่าง ๆ ดังกล่าวให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้นเสียก่อน ซึ่งถือ

กันว่าเป็นความจำเป็นในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการปรับเปลี่ยนจากระบอบเก่าไปสู่ระบอบใหม่ที่พึงต้องมี

เล่ากันว่าในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับแรกนี้ นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้ร่างต้องแอบร่างอยู่ในเรือแจวในแม่น้ำเจ้าพระยากันทีเดียว ทั้งนี้เพราะเป็นการร่างรัฐธรรมนูญที่เกิดขึ้นก่อนการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครอง เพราะฉะนั้นจึงเป็นภัยอันตรายต่อผู้ร่างอย่างใหญ่หลวงยิ่ง หากเรื่องนี้ล่วงรู้ไปถึงหูของฝ่ายรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังที่ไสว สุทธิพิทักษ์ ได้บันทึกเหตุการณ์เกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

..ดร.ปรีดี พนมยงค์ อาศัยเรือจ้างซึ่งมีพวกของตนคนหนึ่งแจวไปตามลำน้ำเจ้าพระยา เป็นทำนองการพักผ่อน ดร.ปรีดี พนมยงค์ มองเห็นภัยอยู่ข้างหน้าอย่างใหญ่หลวง ถ้าหากเรื่องนี้รั่วไหลออกไปถึงหูรัฐบาลหรือพวกของรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะการปกครองรูปนี้ไม่มีเหตุอันใดที่บุคคลใดจะร่างรัฐธรรมนูญปกครองแผ่นดินขึ้น การทำเช่นนั้นเป็นการกบฏต่อแผ่นดินสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างแจ้งชัด [78]

ไสว สุทธิพิทักษ์ ยังได้บันทึกเล่าไว้ต่อไปว่า หลังจากนายปรีดี พนมยงค์ ได้ร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้สำเร็จแล้ว ได้มอบให้ศิษย์คนหนึ่งที่ชื่อนายชุบ ศาลยาชีวิน เป็นผู้จัดพิมพ์ ซึ่งนายชุบ ศาลยาชีวิน ผู้นี้ก็คือหนึ่งในสมาชิกคณะราษฎรสายพลเรือนภายใต้การนำของนายปรีดี พนมยงค์นั่นเอง

(2) มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้พระราชทานรัฐธรรมนูญ หรือ "พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475" เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ.2475 แล้ว ต่อมาในวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ.2475 หรือหลังจากมีรัฐธรรมนูญในการปกครองประเทศเพียง 1 วัน คณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารซึ่งได้แก่ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา พ.อ.พระยาทรงสุรเดช

และ พ.อ.พระยาฤทธิอาคเนย์ ก็ได้แต่งตั้งบุคคลจากวงการอาชีพต่าง ๆ รวมทั้งสมาชิกคณะราษฎรจำนวน 70 คน เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ตามที่ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวฯ ให้อำนาจไว้ และได้เปิดให้มีการประชุมสภาผู้แทนราษฎรชุดนี้ ซึ่งก็คือสภาผู้แทนราษฎรชุดแรกของประเทศไทยขึ้นในวันนี้ด้วย

ตามรายงานการประชุมที่ได้บันทึกไว้ กล่าวถึงการประชุมในวันนี้ว่าเริ่มด้วยการที่นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะที่เป็นผู้รอบรู้เกี่ยวกับครรลองและรูปแบบพิธีการของระบอบประชาธิปไตยดีที่สุด จึงได้รับมอบหมายจากคณะราษฎรให้เป็นผู้ดำเนินการประชุม ได้อ่านรายนามบุคคลที่คณะผู้รักษาการพระนครฝ่ายทหารได้แต่งตั้งขึ้นให้เป็นผู้แทนราษฎรจำนวน 70 คนก่อน ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าในจำนวนรายชื่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้ง 70 คนนี้ ในเบื้องต้นไม่มีชื่อของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา อยู่ด้วย

..เพราะท่าน "ไม่มีความปรารถนาในข้อนี้มาแต่ไร ๆ เลย หวังเพียงจะถากถางเพื่อประโยชน์ของราษฎร 12 ล้านเท่านั้น" นี่คือคำแถลงของท่านต่อที่ประชุมนั้น แต่เมื่อพระยาวิชิตชลธีผู้ซึ่งคณะทหารได้แต่งตั้งบอกป่วยไม่สามารถรับตำแหน่งได้ ที่ประชุมจึงได้ขอร้องต่อท่านเจ้าคุณพหลฯ ขอให้ท่านรับตำแหน่งนั้น ท่านไม่อาจทัดทานคำขอร้องนั้นได้ ท่านกล่าวว่า "ถ้ากระนั้นเพื่อประโยชน์ของราษฎร 12 ล้านจะยอมรับ" [79]

สำหรับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้ง 70 คนนี้ สามารถแยกเป็นสัดส่วนจากสายคณะราษฎรทั้งจากฝ่ายพลเรือน ทหาร พ่อค้า เกษตรกร มีจำนวน 33 คน หรือเป็นเพียงเสียงส่วนน้อยในจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหมดเท่านั้น อันเป็นเหตุผลที่สำคัญข้อหนึ่งที่ยืนยันได้ว่าคณะราษฎรผู้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองในครั้งนี้มิได้มุ่งเพื่ออำนาจแต่อย่างใด ส่วนอีกจำนวนหนึ่งซึ่งเป็นเสียงส่วนใหญ่มาจากหลากหลายสาขา

อาชีพ คือทั้งจากเจ้านายเก่า ขุนนางชั้นสูง พ่อค้าและประชาชนทั่วไปมีจำนวนรวม 37 คน

หลังจากที่ได้อ่านรายนามผู้ได้รับการแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจบแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ได้แถลงต่อที่ประชุมว่า "สมาชิกทั้งหลายจำเป็นต้องมีความซื่อสัตย์สุจริตต่อราษฎรในข้อสำคัญหลายประการ เพราะฉะนั้นขอท่านสมาชิกได้พร้อมกันทำคำปฏิญาณกันเสียก่อน" แล้วได้นำสมาชิกกล่าวคำปฏิญาณพร้อมกันว่า

..ข้าพเจ้า (ออกนามผู้ปฏิญาณ) ขอให้คำปฏิญาณว่าจะซื่อสัตย์ต่อคณะราษฎร และจะช่วยรักษาหลัก 6 ประการของคณะราษฎรไว้ให้มั่นคง

1. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่นเอกราชในทางการเมืองในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง

2. จะต้องรักษาความปลอดภัยในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก

3. จะต้องบำรุงความสุขของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก

4. จะต้องให้ราษฎรได้สิทธิเสมอภาคกัน

5. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก 4 ประการดังกล่าวข้างต้น

6. จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร[80]

หลังจากนั้นเจ้าพระยามหิธร เสนาบดีกระทรวงมุรธาธรได้เชิญพระกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมาเปิดการประชุมว่า

..วันนี้สภาผู้แทนราษฎรได้ประชุมเป็นครั้งแรก นับว่าเป็นการสำคัญอันหนึ่งในประวัติการณ์ของประเทศอันเป็นที่รักของเรา ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านทั้งหลายคงจะตั้งใจที่จะช่วยกันปรึกษาการงาน เพื่อนำความเจริญรุ่งเรือง

มาสู่ประเทศสยามสืบไป และเพื่อรักษาความอิสรภาพของไทยไว้ชั่วฟ้าและดิน ข้าพเจ้าขออำนวยพรแก่บรรดาผู้แทนราษฎรทั้งหลายให้บริบูรณ์ด้วยกำลังกาย กำลังปัญญาเพื่อจะได้ช่วยกันทำการให้สำเร็จตามความประสงค์ของเรา และของท่านซึ่งมีจุดมุ่งหมายอันเดียวกันทุกประการเทอญ[81]

เมื่อจบพระกระแสรับสั่งเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ แล้ว พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาในฐานะหัวหน้าคณะราษฎร ได้ลุกขึ้นกล่าวมอบอำนาจการปกครองแผ่นดินที่คณะราษฎรได้ยึดไว้ตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายน 2475 ให้แก่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรว่า

..บัดนี้ธรรมนูญและสภาผู้แทนราษฎรก็ได้ตั้งขึ้นสำเร็จแล้ว ข้าพเจ้าขอมอบการงานปกครองแผ่นดินที่ได้ยึดไว้ให้แก่สภาต่อไป แต่บัดนี้[82]

หลังจากนั้นเป็นวาระการเลือกประธานสภาผู้แทนราษฎรและรองประธานสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งผู้ที่ได้รับเลือกในตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎรคนแรกของไทยคือ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ส่วนรองประธานสภาผู้แทนราษฎรคนแรกของไทยได้แก่ พระยาอินทรวิชิต สำหรับนายปรีดี พนมยงค์ ที่ประชุมได้เลือกให้เป็นเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรเป็นการชั่วคราว เหตุที่มีข้อแม้ว่าต้องเป็นเพียงชั่วคราว ก็เพราะเห็นกันว่านายปรีดี พนมยงค์ ยังมีภาระกิจอื่น ๆ ที่สำคัญกว่าภาระกิจการเป็นเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรมากมายนักนั่นเอง

(3) มีประธานคณะกรรมการราษฎรหรือนายกรัฐมนตรีและคณะกรรมการราษฎร หรือคณะผู้บริหารสูงสุดของประเทศ หลังจากผ่านพ้นวาระการเลือกตั้งประธานและรองประธานสภาผู้แทนราษฎรไปแล้ว ก็มาถึงวาระการประชุมที่สำคัญคือการเลือกประธานคณะกรรมการราษฎรหรือคือตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

ดังรายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งที่ 1/2475 ที่ได้บันทึกไว้ส่วนหนึ่งว่า

..เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกล่าวว่า บัดนี้มาถึงระเบียบวาระที่จะต้องเลือกประธานคณะกรรมการราษฎรตามธรรมนูญมาตรา 33 เพราะฉะนั้นขอท่านทั้งหลายได้ปรึกษาหารือกันเลือกตั้งประธานคณะกรรมการราษฎรกัน ณ บัดนี้

พระยาพหลพลพยุหเสนา เสนอพระยามโนปกรณ์นิติธาดาว่า เป็นผู้มีองค์คุณควรแก่ตำแหน่งนี้ด้วยประการทั้งปวง

พระยานิติศาสตร์ไพศาลรับรอง

พระยามโนปกรณ์นิติธาดา แถลงว่ารู้สึกเป็นเกียรติยศอย่างใหญ่ยิ่ง แต่ก็รู้สึกหนักใจเป็นอันมากหากว่าจะรับตำแหน่งนี้ เพราะมิใช่ทำเล่นเป็นงานใหญ่โตที่จะต้องรับผิดชอบในความมั่งมียากจนของคนไทยตั้ง 12 ล้านคน การจะพอรับไหวหรือไม่นั้นจะขอปรึกษาและสอบถาม พระยาพหลพลพยุหเสนากับหลวงประดิษฐ์มนูธรรมดูสัก 5 นาทีก่อน จึงจะตอบให้ทราบได้[83]

หลังจากที่ได้พูดคุยปรึกษาหารือกับพระยาพหลพลพยุหเสนาและนายปรีดี พนมยงค์ แล้ว พระยามโนปกรณ์นิติธาดาก็ได้ตอบรับที่จะดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการราษฎรหรือตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนแรกของประเทศไทย และเมื่อที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรในขณะนั้นได้มีมติให้พระยามโนปกรณ์นิติธาดาดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการราษฎรหรือนายกรัฐมนตรีแล้ว พระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้กล่าวรับตำแหน่งในทำนองว่ารู้สึกยินดีและเป็นเกียรติยศ แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นเรื่องที่รู้สึกหนักใจมาก เพราะไม่เคยคิดนึกมาก่อนว่าจะได้รับตำแหน่งเช่นนี้

..แต่มาคิดเห็นประโยชน์ของคน 12 ล้าน ข้าพเจ้าก็ควรทำ และจะทำอย่างดีที่สุด[84]

ในเรื่องการเสนอพระยามโนปกรณ์นิติธาดาให้ขึ้นดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการราษฎร หรือตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนี้ เล่ากันว่าได้

มีการหารือเป็นการภายในของกลุ่มคณะราษฎรมาก่อน ดังที่ประจวบ อัมพะเศวต ได้บันทึกเล่าเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

..ในตอนแรก พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) หัวหน้าคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เสนอพระองค์เจ้าบวรเดชเป็นอัครมหาเสนาบดี คือประธานคณะกรรมการราษฎร (นายกรัฐมนตรี) แต่ที่ประชุมผู้ก่อการฯ ส่วนใหญ่ไม่เห็นชอบด้วย เกรงกันว่าพระองค์เจ้าบวรเดชจะปกครองไปในแบบเผด็จการ ที่ประชุมส่วนมากจึงได้เลือกพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นประธานคณะกรรมการราษฎรตามที่นายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้เสนอ [85] ซึ่งการเสนอพระยามโนปกรณ์นิติธาดาขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนแรกหลังการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะราษฎรนี้ มีผู้วิพากษ์วิจารณ์กันว่านี่คือ "ความผิดพลาดครั้งแรกอย่างใหญ่หลวง ที่ได้เกิดขึ้นแก่คณะราษฎร" [86] ส่วนจะเป็นความผิดพลาดอย่างไรนั้นขอให้ติดตามกันต่อไป

สำหรับในส่วนของนายปรีดี พนมยงค์ ผู้เสนอชื่อพระยามโนปกรณ์นิติธาดาสู่การพิจารณาของคณะราษฎร เพื่อให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนแรกของประเทศไทยนั้น ก็ได้เคยกล่าวถึงเหตุผลและความผิดพลาดของตนในเรื่องนี้ไว้ว่า

..มีหลายท่านที่หวังดีสมัยนั้นได้วิจารณ์ว่า ข้าพเจ้ามิได้ถอดถอนบทเรียนจากการที่ซุนยัดเซ็น ได้มอบอำนาจให้หยวนซีไขขุนนางแห่งระบอบเก่าของจีน เป็นประมุขรัฐบาลจีนภายหลังที่การอภิวัฒน์ ค.ศ.1911 ของจีนได้ชัยชนะก้าวแรกแล้ว จึงเป็นเหตุให้หยวนซีไขทำลายชัยชนะก้าวแรกของการอภิวัฒน์นั้น แล้วตนเองได้ดำเนินถอยหลังเข้าคลองทีละขั้น ๆ แล้วก็สถาปนาตนเองเป็นจักรพรรดิจีน (อยู่ได้ชั่วคราวก็ถึงแก่กรรม) ข้าพเจ้ายอมรับว่า ข้าพเจ้าผู้เดียวที่ทำผิดในการเสนอคณะราษฎรให้เชิญพระยามโนปกรณ์ฯ เป็นหัวหน้ารัฐบาล เพราะสมาชิกคณะราษฎรอื่น ๆ มิได้

คุ้นเคยกับพระยามโนปกรณ์ฯ มาก่อนเท่ากับข้าพเจ้า ที่ได้เคยร่วมงานกับท่านผู้นี้ในกรมร่างกฎหมาย และในการร่วมเป็นกรรมการสอบไล่นักเรียนกฎหมายหลายครั้ง จึงได้มีการสนทนากับท่านผู้นี้ที่แสดงว่าท่านนิยมประชาธิปไตยและการปฏิบัติของท่านในระหว่างเป็นอธิบดีศาลอุทธรณ์นั้น แสดงว่า ท่านกล้าตัดสินคดีโดยมิได้เกรงกลัวอำนาจสมบูรณาฯ ซึ่งนักเรียนกฎหมายหลายคนสมัยนั้นได้นิยมชมชอบท่าน ข้าพเจ้าถึงเห็นว่าท่านมีลักษณะต่างกับหยวนซีไขที่เคยทรยศพระจักรพรรดิ์กวงสูของจีน ที่ประสงค์จะพระราชทานระบบรัฐธรรมนูญให้แก่จีน ข้าพเจ้ามีความผิดที่ไม่ได้วิจารณ์ลึกซึ้งว่า พระยามโนปกรณ์ฯ เป็นบุคคลที่มีซากความคิดแห่งระบอบเก่าเหลืออยู่มาก แต่ข้าพเจ้าขอให้ความเป็นธรรมแก่พระยามโนปกรณ์ว่า ถ้าโดยลำพังท่านผู้เดียวแล้ว ก็ไม่สามารถที่จะกระทำการโต้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตยได้ หากท่านได้รับความสนับสนุนจากบางส่วนของคณะราษฎรเอง ที่มีทรรศนะอันเป็นซากตกค้างมาจากระบอบเก่าและบุคคลอื่น ๆ ที่เป็นขุนนางเก่าที่ได้รับเชิญให้เข้ามาร่วมรัฐบาล[87]

อย่างไรก็ตามเมื่อกล่าวมาถึงตรงนี้ พอจะมีข้อสรุปให้เห็นได้อย่างชัดเจนอยู่ประการหนึ่งว่า สำหรับบทบาทของนายปรีดี พนมยงค์ ในการอภิวัฒน์เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 แล้ว ช่างเป็นบทบาทที่ทรงความหมายและทรงความสำคัญเป็นอย่างยิ่งจริง ๆ ทั้งไม่ว่าในประเด็นของการเป็นผู้ร่างรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยฉบับแรก การเป็นผู้ดำเนินการให้การประชุมสภาผู้แทนราษฎรเป็นครั้งแรกของประเทศไทยดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย หรือแม้แต่การสามารถผลักดันหรือสนับสนุนคนที่ตนเองเห็นว่ามีความเหมาะสม "พระยามโนปกรณ์นิติธาดา" ให้ขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้สำเร็จ ฯลฯ ดังนั้นสำหรับการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งนี้ ที่มีการกล่าวถึง พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาว่า คือผู้นำทางด้านพลังอำนาจทางทหารและนายปรีดี พนมยงค์ คือผู้นำด้านพลังทาง

ความคิดหรือเป็นดั่ง "มันสมอง" ของคณะราษฎรนั้น จึงมิได้ผิดไปจากข้อเท็จจริงใด ๆ เลย

สำหรับวาระการประชุมสภาผู้แทนราษฎรเป็นครั้งแรกในวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ.2475 นี้ นอกจากมีวาระการเลือกตั้งประธานคณะกรรมการราษฎรหรือนายกรัฐมนตรีแล้ว ก็ยังมีวาระการเสนอแต่งตั้งคณะกรรมการราษฎรหรือคณะผู้บริหารสูงสุดของประเทศและอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรรวมอยู่ด้วย

โดยตำแหน่งคณะกรรมการราษฎรหรือคณะผู้บริหารประเทศสูงสุดนั้น พระยามโนปกรณ์ฯ ได้เสนอบุคคลให้สภาผู้แทนราษฎรรับรองรวม 14 คน ดังต่อไปนี้คือ

1. พลเรือตรีพระยาปรีชาชลยุทธ
2. มหาอำมาตย์ตรี พระยาศรีวิสารวาจา
3. พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา
4. พ.อ.พระยาทรงสุรเดช
5. พ.อ.พระยาฤทธิอาคเนย์
6. อำมาตย์เอก พระยาประมวลวิชาพูล
7. พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ
8. พ.ต.หลวงพิบูลย์สงคราม
9. น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย
10. อำมาตย์ตรี หลวงประดิษฐ์มนูธรรม
11. รองอำมาตย์เอก หลวงเดชสหกรณ์
12. รองอำมาตย์เอก ตั้ว ลพานุกรม
13. รองอำมาตย์เอก ประยูร ภมรมนตรี
14. นายแนบ พหลโยธิน

ส่วนตำแหน่งอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรนั้น ที่ประชุมสภาได้เลือกบุคคลในชั้นต้นรวม 7 คน เป็นอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญประกอบด้วย

1. พระยามโนปกรณ์นิติธาดา
2. พระยาเทพวิทุร
3. พระยามานวราชเสวี
4. พระยานิติศาสตร์ไพศาล
5. พระยาปรีดานฤเบศร์
6. หลวงประดิษฐ์มนูธรรม
7. หลวงสินาดโยธารักษ์

ต่อมาปรากฏว่าประธานอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ คือพระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้เสนอขอแต่งตั้งอนุกรรมการเพิ่มอีก 2 คนคือ พระยาศรีวิสารวาจา และพระยาราชวังสัน

เชิงอรรถ

[70] อ้างแล้ว แนวคิดประชาธิปไตยของปรีดีฯ หน้า 35

[71] สุชุม นวลสกุล วิทยา นาคศิริกุลกิจ วิศิษฐ์ ทวีเศรษฐ ผนวกบทที่ 5 การเมืองการปกครองไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2521 หน้า 73-75

[72] อ้างแล้ว แนวคิดประชาธิปไตยของปรีดีฯ หน้า 83

[73] อ้างแล้ว แนวคิดประชาธิปไตยของปรีดีฯ หน้า 15

[74] อ้างแล้ว แนวคิดประชาธิปไตยของปรีดีฯ หน้า 49-50

[75] อ้างแล้ว แนวคิดประชาธิปไตยของปรีดีฯ หน้า 16-17

[76] อ้างแล้ว แนวคิดประชาธิปไตยของปรีดีฯ หน้า 83-84

[77] อ้างแล้ว แนวคิดประชาธิปไตยของปรีดีฯ หน้า 35

[78] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 80

[79] รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ประจำปี 2475 ครั้งที่ 1/2475 หน้า 5-6

[80] อ้างแล้ว รายงานการประชุมสภาผู้แทนฯ ครั้งที่ 1/2475 หน้า 6-7

[81] อ้างแล้ว รายงานการประชุมสภาผู้แทนฯ ครั้งที่ 1/2475 หน้า 7

[82] อ้างแล้ว รายงานการประชุมสภาผู้แทนฯ ครั้งที่ 1/2475 หน้า 7

[83] อ้างแล้ว รายงานการประชุมสภาผู้แทนฯ ครั้งที่ 1/2475 หน้า 11

[84] อ้างแล้ว รายงานการประชุมสภาผู้แทนฯ ครั้งที่ 1/2475 หน้า 11

[85] ประจวบ อัมพะเศวต แผนลิดรอนปรีดีฯ วันปรีดี พนมยงค์ 11 พฤษภาคม 2540 หน้า 48

[86] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 98

[87] อ้างแล้ว แนวคิดประชาธิปไตยของปรีดีฯ หน้า 178-179

10

มุ่งสู่วิถีประชาธิปไตย

ดังกล่าวแล้วว่าสังคมไทยในยุคก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยนั้น ความไม่เป็นธรรมและความไม่เท่าเทียมกันในความเป็นอยู่ในสังคมของประชาชนพลเมืองไทยมีสูงมาก เช่นในทางกฎหมายระหว่างราษฎรกับพระราชวงศ์ก็ถูกใช้บังคับไม่เท่าเทียมกัน ไม่ว่าในเรื่องการขึ้นศาลเมื่อกระทำผิดทางอาญา ราษฎรหรือประชาชนต้องขึ้นศาลหนึ่ง และพระราชวงศ์ถูกพิจารณาในอีกศาลหนึ่ง

หรือในเรื่องการเก็บภาษีอากร โดยเฉพาะเงินรัชชูปการหรือ "บรรดาเงินซึ่งบุคคลต้องถวายหลวง" [88] ที่เรียกเก็บเท่ากันระหว่างผู้มีรายได้ต่างกัน คือเก็บจากราษฎรและผู้มีฐานะดีเท่ากันปีละ 6 บาท ซึ่งเงิน 6 บาทสำหรับชาวไร่ชาวนาในสมัยก่อนปี พ.ศ.2475 เช่นในสมัยที่มีการขุดคลองรังสิตอันตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีค่ามากพอที่จะซื้อนาได้เป็นไร่ ๆ หรือในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 เงิน 6 บาทก็ยังมีค่าสูงพอที่จะซื้อข้าวสารได้เป็นกระสอบ เพราะฉะนั้นจึงเป็นเรื่องหนักหนาสาหัสสำหรับราษฎรหรือประชาชนทั่ว ๆ ไปมาก แต่ในขณะเดียวกันสำหรับคนมั่งมีหรือเจ้านายชั้นสูง เช่นตำแหน่งพระยาที่ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ซึ่งรับเงินเดือนระหว่าง 1,200–1,350

บาท เงิน 6 บาทจะมีค่าเพียง 0.04% ของรายได้ของข้าราชการผู้นั้นทั้งปีเท่านั้น ซึ่งเห็นได้ว่าไม่มีความเป็นธรรมอย่างยิ่ง

นอกจากนี้อย่างในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างลูกหนี้กับเจ้าหนี้หรือระหว่างนายทุนเงินกู้กับเกษตรกร ก็เป็นไปโดยไม่มีหลักกฎหมายหรือหลักความยุติธรรมใด ๆ ที่จะให้ความคุ้มครองแก่เกษตรกรเลย นั่นหมายความว่าเช่นเมื่อเกษตรกรหยิบยืมเงินจากนายทุนเงินกู้ไป แล้วเกิดปัญหาว่าปีนั้นผลผลิตทางการเกษตรไม่ได้ผล เกษตรกรไม่สามารถส่งคืนเงินกู้ได้ทันก็อาจถูกนายทุนริบที่ดินและทรัพย์สินทางการเกษตรได้ในทันที เป็นต้น

นี่เฉพาะความไม่เป็นธรรมที่เกิดจากประเด็นของคนไทยต่อคนไทยด้วยกัน ส่วนในอีกด้านหนึ่งก็คือความไม่เป็นธรรมที่เกิดจากปัญหาของประเทศมหาอำนาจนักล่าเมืองขึ้น ไม่ว่าจะเป็นฝรั่งเศส อังกฤษ ญี่ปุ่น ฯลฯ ที่ทำสัญญาไม่เป็นธรรมกับรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไว้ในประเด็นการบังคับให้รัฐบาลไทยต้องเก็บภาษีสินค้าเข้าจากประเทศเหล่านี้ในอัตราร้อยละสาม หรือที่เรียกกันว่าภาษี "ร้อยชักสาม" การที่คนในบังคับของประเทศเหล่านี้และคนในประเทศอาณานิคมของเขา เมื่อทำผิดขึ้นในประเทศไทยก็ไม่จำเป็นต้องขึ้นศาลไทย เป็นต้น

จากการที่ได้ศึกษาพิจารณาและวิเคราะห์สังคมไทย ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาอย่างชัดเจนแล้วดังกล่าว เมื่อการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 กระทำได้สำเร็จ คณะราษฎรโดยมันสมองของนายปรีดี พนมยงค์ จึงได้ประกาศเจตนารมย์ที่จะก้าวเดินสู่วิถีทางของระบอบประชาธิปไตย ด้วยการประกาศหลัก 6 ประการขึ้น ซึ่งหากมองอีกด้านหนึ่งก็คือการมุ่งแก้ปัญหาที่จะเป็นอุปสรรคในการก้าวสู่ความเป็นประชาธิปไตยให้หมดไปนั่นเอง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความเป็นเอกราชจากมหาอำนาจต่าง ๆ ทั้งในทางการเมือง ศาล และเศรษฐกิจ ดังในประกาศหลักที่ 1 เพราะหากประเด็นในเรื่องนี้ทำไม่สำเร็จ ก็เห็นจะ

เป็นไปไม่ได้เลยที่ประเทศเราจะก้าวสู่ความเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ได้ หรือในเรื่อง "การจะบำรุงความสุขสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจ โดยหางานให้ราษฎรจำนวนมากได้ทำ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก" ตามหลักประการที่ 3 ก็กล่าวได้ว่าเป็นผลจากการได้ศึกษาพิจารณาสภาพเศรษฐกิจไทย โดยเฉพาะเศรษฐกิจของประชาชนหรือราษฎรโดยทั่วไปในเวลานั้นมาแล้ว ซึ่งพบว่าส่วนใหญ่อยู่ในสภาพที่ยากไร้ยากจนจนกระทั่งอดอยากยากไร้ เพราะฉะนั้นการประกาศหลักประการที่ 3 นี้ ก็เพื่อมุ่งแก้ปัญหาอันเป็นพื้นฐานหรือเฉพาะหน้าที่สุดของประชาชนในเวลานั้นเสียก่อน คือหากจะให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ก็ต้องให้มีงานทำเพื่อจะได้ "ไม่อดอยาก" อันเป็นพื้นฐานของหลักข้อต่อมาคือหลักประการที่ 4 "จะต้องให้ราษฎรได้สิทธิเสมอภาคกัน"

ซึ่งในรัฐประชาธิปไตยนั้น เมื่อพูดถึงความเสมอภาคนี้ มิได้หมายความเพียงแค่ว่าความเสมอภาคในเรื่องสิทธิและหน้าที่ต่าง ๆ เท่านั้น แต่ยังรวมถึงความเสมอภาคทางเศรษฐกิจด้วย เพราะหากรัฐประชาธิปไตยใดไม่มีในเรื่องนี้ ก็เท่ากับว่าความเป็นประชาธิปไตยในเรื่องอื่น ๆ ในทางพฤตินัยหรือในความเป็นจริงย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องความเสมอภาคทางการเมือง การศึกษา หรือในเรื่องของสิทธิเสรีภาพและภราดรภาพคือการอยู่ร่วมกันฉันพี่น้องจะไม่มีทางเกิดขึ้น และรัฐประชาธิปไตยนั้นก็คือรัฐประชาธิปไตยจอมปลอมนั่นเอง

กล่าวได้ว่าสำหรับในประเด็นต่าง ๆ ที่จะเป็นรากฐานที่ต้องก้าวเดินไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ เช่นในเรื่องความเสมอภาคทางเศรษฐกิจที่ในหลัก 6 ประการได้พูดไว้แต่เพียงสั้น ๆ ในหลักประการที่ 4 "จะต้องให้ราษฎรได้สิทธิเสมอภาคกัน" โดยไม่มีรายละเอียดอะไรมากก็ตาม แต่หากจะได้ติดตามพฤติกรรมการกระทำของนายปรีดี พนมยงค์ ต่อไป โดยเฉพาะในประเด็นเรื่อง "เค้าโครงการเศรษฐกิจ" แล้ว จะเห็นได้อย่าง

ชัดเจนว่ามันสมองของคณะราษฎรผู้นี้ได้วางแผนที่จะนำสังคมไทยก้าวไปสู่ความเป็นรัฐประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ไว้อย่างเป็นขั้นเป็นตอนเรียบร้อยแล้วทุกสิ่งทุกอย่าง

ขอย้อนกลับมาที่แนวทางการก้าวเดินสู่ความเป็นประชาธิปไตย หรือการ "มุ่งสู่วิถีประชาธิปไตย" ของคณะราษฎรต่อ หลังจากที่คณะกรรมการราษฎรหรือคณะผู้บริหารสูงสุดของประเทศ ได้รับการรับรองจากสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ.2475 แล้ว ก็ได้เริ่มปฏิบัติหน้าที่กันในวันนี้เลย

และแม้โดยอำนาจหน้าที่ที่รัฐธรรมนูญฉบับแรกของไทยหรือ "พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475" จะได้กำหนดให้คณะกรรมการราษฎร หรือคณะผู้บริหารสูงสุดของประเทศดังกล่าว มีอำนาจและหน้าที่ดำเนินการให้เป็นไปตามเจตนารมย์หรือวัตถุประสงค์ของสภาผู้แทนราษฎร (มาตรา 8) ก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวก็ได้กำหนดให้มีเสนาบดีหรือรัฐมนตรีกระทรวงต่าง ๆ เป็นผู้รับผิดชอบที่ขึ้นตรงต่อคณะกรรมการราษฎรอีกทีหนึ่ง (มาตรา 31) นั่นย่อมหมายความว่าในทางการบริหาร คณะกรรมการราษฎรมีอำนาจหน้าที่ในการกำหนดนโยบายการบริหารประเทศ แล้วมอบให้เสนาบดีหรือรัฐมนตรีกระทรวงต่าง ๆ เป็นผู้นำไปปฏิบัติ โดยมีคณะกรรมการราษฎรเป็นผู้คอยดูแลกำกับให้เป็นไปตามนโยบายนั้นอีกชั้นหนึ่ง

อย่างไรก็ตามแม้โดยรูปแบบการบริหาร คณะกรรมการราษฎรต้องร่วมพิจารณาหรือร่วมรับผิดชอบในนโยบายเป็นคณะ แต่ในทางที่เป็นจริงโดยเฉพาะในกรณีของนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งมีความรู้ความเชี่ยวชาญเป็นพิเศษในเรื่องการคลังและการเศรษฐกิจ จึงเป็นไปได้ว่าอาจได้รับการขอร้องหรือมอบหมายจากคณะกรรมการราษฎรให้ช่วยกำกับดูแลนโยบายในเรื่องนี้เป็นกรณีพิเศษก็ได้ ดังที่ไสว สุทธิพิทักษ์ ได้เคยบันทึกเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

"และไม่ต้องสงสัยอันใด ดร.ปรีดีได้รับหน้าที่บริหารในด้านการคลังและการเศรษฐกิจ" [89] ทั้ง ๆ ที่ตัวเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติจริง ๆ ในสมัยนั้นคือพระยามโนปกรณ์นิติธาดา หรือกล่าวอีกทีพระยามโนปกรณ์นิติธาดาดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการราษฎรควบเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติด้วย

ไสว สุทธิพิทักษ์ ยังได้บันทึกต่อไปว่าในทันทีที่เริ่มปฏิบัติหน้าที่ นายปรีดี พนมยงค์ โดยความสนับสนุนของคณะกรรมการราษฎรสาย คณะราษฎรก็ได้มุ่งไปที่การแก้ปัญหาอันเป็นการมุ่งช่วยเหลือประชาชนหรือราษฎรให้พ้นจากความทุกข์ยากเดือดร้อนในการทำมาหากินและการต้องแบกรับภาระความไม่เป็นธรรมต่าง ๆ ในทันที

นั่นก็คือขอให้รัฐบาลทั้งลดและเลิกภาษีอากรที่ไม่เป็นธรรมต่าง ๆ เสีย และให้ออกกฎหมายใหม่ ๆ ในเรื่องอันจำเป็นเพื่อช่วยเหลือราษฎรโดยเร็ว ซึ่งข้อเสนอดังกล่าวเล่ากันว่าได้สร้างความหนักใจให้แก่พระยามโนปกรณ์นิติธาดา ในฐานะประธานกรรมการราษฎรหรือนายกรัฐมนตรีเป็นอย่างยิ่ง ด้วยพระยามโนฯ มีความเห็นว่าจะทำให้ประเทศขาดรายได้ไปเป็นจำนวนมาก แต่เมื่อถูกนักบริหารหนุ่มอันมีเสียงสนับสนุนข้างมาก "และเจ้าคุณพหลฯ เป็นหลักยึดโดยการผลักดันครั้งแล้วครั้งเล่า" [90] ในที่สุดที่ประชุมคณะกรรมการราษฎรหรือคณะผู้บริหารสูงสุด ก็มีมติให้เลิกภาษีอากรประเภทต่าง ๆ ตามข้อเสนอของนายปรีดี พนมยงค์ โดยทันที เช่นในวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ.2475 ให้เลิกอากรนาเกลือ วันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 เลิกภาษีสมพัตสร 1 สิงหาคม พ.ศ.2475 ปรับปรุงภาษีการธนาคารและประกันภัย 14 สิงหาคม พ.ศ.2475 ลดภาษีโรงเรือนที่ดิน

ที่สำคัญในวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ.2475 นั่นเอง รัฐบาลโดยประธานคณะกรรมการราษฎรหรือนายกรัฐมนตรีพระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้ออกประกาศลดพิกัดเก็บเงินค่านา โดยให้มีอัตราดังต่อไปนี้แทน

นาคู่โค

นาเอก	เก็บไร่ละ	50	สตางค์	งานละ	12	สตางค์
นาโท	"	40	"	"	10	"
นาตรี	"	30	"	"	7	"
นาจัตวา	"	20	"	"	5	"
นาเบญจะ	"	15	"	"	3	"

นาฟางลอย

นาเอก	เก็บไร่ละ	60	สตางค์	งานละ	15	สตางค์
นาโท	"	50	"	"	12	"
นาตรี	"	40	"	"	10	"
นาจัตวา	"	30	"	"	7	"
นาเบญจะ	"	20	"	"	5	"

คือแต่เดิมในการเก็บภาษีอากรค่านานั้นรัฐบาลจะจัดเก็บตามประเภทของนา คือนาคู่โค ซึ่งเป็นนาในที่ราบลุ่ม "ที่อาศัยได้ทั้งน้ำฝนและน้ำท่าซึ่งหลากมาตามฤดูกาล" [91] ทำให้ถือกันว่าเป็นนาประเภทที่ทำได้ผลอย่างเต็มที่ รัฐจึงได้เรียกเก็บค่านาประเภทนี้เต็มตามเนื้อที่นาที่มีอยู่ไม่ว่าชาวนาจะทำเต็มเนื้อที่นาที่มีอยู่หรือไม่

ส่วนอีกประเภทคือนาฟางลอย ซึ่ง "เป็นนาดอนได้อาศัยแต่เพียงน้ำฝน" [92] ทำนาเท่านั้น จึงเห็นกันว่าผลที่ได้ไม่แน่นอนจึงกำหนดเก็บค่านาตามเนื้อที่ที่ชาวนาได้ทำนากันจริง ๆ ที่ใดไม่ได้ทำนาก็ไม่ต้องเสีย

และเดิมในการเก็บค่านา เช่นในรัชกาลที่ 3 เก็บเป็นเงินเท่ากันทั้งนาคู่โคและนาฟางลอย แต่มาในรัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชดำริว่า ราษฎรที่

ทำนาคู่โคมีความเสียเปรียบราษฎรที่ทำนาฟางลอย เพราะจะทำนาหรือไม่ก็ต้องเสียค่านาเต็มเนื้อที่ อีกทั้งราษฎรเจ้าของนาคู่โคก็ร้องเรียนอยู่บ่อย ๆ "จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ลดค่านาคู่โคลงเหลือเพียง 1 สลึง ส่วนนาฟางลอยคงเก็บในอัตราเดิมคือ 1 สลึงเฟื้อง"[93]

อัตราการเก็บค่านาดังกล่าวนี้ ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ.2448 พร้อมทั้งได้แบ่งที่นาออกเป็น 5 ชั้นคือ นาเอก โท ตรี จัตวา เบญจะ และได้มาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอัตราค่านาอีกครั้งในปี พ.ศ.2452 ที่ใช้มาจนกระทั่งถึงปีที่มีการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.2475 โดยกำหนดอัตราจัดเก็บค่านาไว้ดังนี้

นาคู่โค

นาเอก	เก็บไร่ละ	1	บาท
นาโท	"	80	สตางค์
นาตรี	"	60	"
นาจัตวา	"	40	"
นาเบญจะ	"	30	"

นาฟางลอย

นาเอก	เก็บไร่ละ	1.20	บาท
นาโท	"	1	"
นาตรี	"	80	สตางค์
นาจัตวา	"	60	"
นาเบญจะ	"	40	"

ซึ่งผลของการที่รัฐบาลใหม่ภายหลังอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองได้ประกาศลดค่านาในลักษณะดังกล่าว เห็นได้ชัดว่าได้ส่งผลดีต่อชาวนาซึ่งเป็นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศในเวลานั้นอย่างมากมายจริง ๆ เพราะเป็นการลดอัตราค่านาแบบ "อภิวัฒน์" คือลดลงแบบครึ่งต่อครึ่งหรือห้าสิบเปอร์เซ็นต์ทีเดียว

และเพื่อการช่วยเหลือเกษตรกรในส่วนอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ชาวนาบ้าง ต่อมารัฐบาลได้ประกาศลดและเลิกอัตราเก็บเงินค่าที่สวนอีกหลายรายการ เช่นกรณีของต้นตาลตะโหนด ไร่ยาสูบ สวนจากค่าที่ไร่อ้อย ฯลฯ เป็นต้น

นอกจากนี้เพื่อให้การช่วยเหลือคุ้มครองราษฎรผู้อยู่ในอาชีพเกษตรกรจากการเอารัดเอาเปรียบกดขี่ขูดรีดจากนายทุนหรือเจ้าที่ดิน ถึงวันที่ 21 กันยายน พ.ศ.2475 รัฐบาลก็ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยการยึดทรัพย์สินของกสิกร พ.ศ.2475 ออกมาบังคับใช้ โดยในมาตรา 4 ของพระราชบัญญัตินี้ได้ให้ความหมายของคำว่า "กสิกร" ว่าหมายถึง "ผู้ที่มีอาชีพในการกระทำการกสิกรรม เช่นทำนาหรือทำสวนหรือทำไร่หรือเลี้ยงสัตว์" และในมาตรา 5 ได้บัญญัติห้ามมิให้เจ้าหนี้ยึดทรัพย์สินดังต่อไปนี้ของกสิกรคือ (ก) พืชผลที่ยังไม่ถึงเวลาเก็บเกี่ยว (ข) พืชพันธุ์ที่จะใช้ในปีต่อไปตามปริมาณอันสมควร โดยเทียบเคียงกับเนื้อที่ซึ่งกสิกรได้ทำในปีที่แล้วมา (ค) พืชผลที่เก็บไว้สำหรับเลี้ยงตัวและครอบครัวตามฐานานุรูปสำหรับปีหนึ่ง (ฆ) สัตว์และเครื่องมืออันประกอบการอาชีพที่มีไว้พอควรแก่การดำเนินอาชีพต่อไป ซึ่งความคุ้มครองดังกล่าวนี้ยังรวมไปถึงทรัพย์สินของกสิกรที่ถูกยึดแต่ยังไม่ได้ขาย มาตรา 6 ของ พ.ร.บ.นี้ได้บัญญัติให้เจ้าของหรือกสิกรมีสิทธิที่จะร้องขอให้ถอนการยึดเสียได้ก่อนที่จะมีการขายทอดตลาดออกไป

และเพื่อผ่อนผันในเรื่องความยากลำบากอันเกิดจากการเก็บเงินรัชชูปการ ก่อนที่ทางรัฐบาลใหม่จะได้หาทางยกเลิกต่อไป ถึงวันที่ 29

กันยายน พ.ศ.2475 รัฐบาลได้ออกประกาศกระทรวงพระคลังมหาสมบัติว่าด้วยการผ่อนผันการเก็บเงินรัชชูปการ โดยมีสาระสำคัญคือให้งดการใช้งานโยธาราษฎรตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงเดือนธันวาคม พ.ศ.2475 สำหรับราษฎรผู้ค้างเงินรัชชูปการ ทั้งนี้เพื่อผ่อนผันผ่อนคลายความทุกข์ยากเดือดร้อนให้แก่ประชาชนหรือราษฎรผู้ค้างชำระเงินรัชชูปการดังกล่าวมิให้ต้องถูกเกณฑ์ไปใช้แรงงานทำงานโยธา

ยิ่งไปกว่านั้นเพื่อการป้องกันการเอารัดเอาเปรียบต่อประชาชนหรือราษฎรในทุกสาขาอาชีพ ถึงวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ.2475 รัฐบาลใหม่ก็ได้ออกพระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา พ.ศ.2475 มาบังคับใช้ โดยมีสาระสำคัญคือห้ามมิให้เจ้าหนี้เรียกเก็บดอกเบี้ยสูงเกินกว่าร้อยละ 15 ต่อปี ผู้ฝ่าฝืนเรียกดอกเบี้ยเกินอัตราต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปีหรือปรับไม่เกิน 1 พันบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ ทั้งนี้รัฐบาลได้ให้เหตุผลความจำเป็นของการออกพระราชบัญญัติฉบับนี้ตามคำแถลงการณ์คณะกรรมการราษฎรวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ.2475 ว่า

..เนื่องในการที่รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา พุทธศักราช 2475 คณะกรรมการราษฎรเห็นสมควรออกคำแถลงการณ์ เพื่อแสดงนโยบายของรัฐบาลในการออกกฎหมายฉะบับนี้

เหตุผลที่จูงใจให้รัฐบาลออกกฎหมายฉะบับนี้ คือหวังจะบำรุงการกู้ยืมให้เป็นไปในทางที่ควร

การกู้ยืมนั้นโดยปกติผู้กู้ต้องการทุน เมื่อได้ทุนแล้วไปประกอบกิจการอันใดอันหนึ่งมีผลงอกงามขึ้น ก็แบ่งผลนั้นใช้เป็นดอกเบี้ยบ้าง เหลือรวบรวมไว้เพื่อใช้หนี้ทุนต่อไป ดั่งนี้ฝ่ายเจ้าหนี้ก็ได้ดอกเบี้ยเป็นค่าป่วยการ และมีโอกาสที่จะได้รับใช้ทุนคืนในภายหลัง แต่ถ้าดอกเบี้ยเรียกแรงเกินไปแล้ว ลูกหนี้ได้ผลไม่พอที่จะใช้ดอกเบี้ยได้ ย่อมต้องย่อยยับไปด้วยกันทั้ง 2 ฝ่าย ด้วยเหตุนี้ประเทศทั้งหลายและประเทศของเราเองจึ่งมี

กฎหมายมาแต่โบราณกาลกำหนดอัตราดอกเบี้ยอย่างสูงไว้ กล่าวคือ ชั่งละ 1 บาทต่อเดือน (หรือร้อยละ 15 ต่อปี) อันที่จริงอัตรานี้เป็นอัตราที่ค่อนข้างสูงอยู่แล้ว แต่แม้กระนั้นยังปรากฏว่าทุกวันนี้มีการให้กู้ยืมกันโดยอัตราสูงกว่านั้น และเจ้าหนี้กับลูกหนี้ต่างร่วมใจร่วมมือกันหลีกเลี่ยงกฎหมาย เพราะฝ่ายหนึ่งอยากได้ อีกฝ่ายหนึ่งกฎความจำเป็นบังคับ ในที่สุดก็ได้ผลอันไม่พึงปรารถนาดังกล่าวแล้ว

ก่อนที่จะร่างกฎหมายนี้ขึ้น รัฐบาลได้คิดแล้วถึงอัตราดอกเบี้ย เห็นว่าเป็นอัตราที่ค่อนข้างสูงอยู่แล้ว แต่ข้างฝ่ายลูกหนี้ได้ทุนมาประกอบการด้วยตนเองได้โอกาสดำเนิรอาชีพ และมีโอกาสพอควรที่จะหากำไรมาใช้ดอกเบี้ย เหลือบ้างก็รวบรวมไว้ใช้ทุน เพราะฉะนั้นถ้าทั้ง 2 ฝ่ายต่างคิดไปในทางที่ควรของการค้า ก็ไม่มีทางจะได้รับความขัดข้องเพราะกฎหมายฉะบับนี้ แต่ถ้าจะดำเนิรความคิดไปในทางไม่ดูทางไกลแล้ว ก็อาจจะหาเรื่องบ่นได้

เพราะฉะนั้น เป็นการสมควรที่จะเพิ่มเติมข้อบัญญัติกฎหมายขึ้นใหม่ดั่งที่ปรากฏอยู่ในพระราชบัญญัติฉะบับนี้[94]

นอกจากนี้ เพื่อช่วยเหลือประชาชนหรือราษฎรในการหางานทำ ในวันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ.2475 รัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยสำนักงานจัดหางาน พุทธศักราช 2475 ออกมาใช้บังคับ เพื่อดูแลและควบคุมการจัดตั้งสำนักงานจัดหางานของเอกชนให้ดำเนินการไปด้วยความถูกต้องเรียบร้อย และไม่มีลักษณะที่จะเอารัดเอาเปรียบลูกค้าหรือประชาชนผู้มาใช้บริการ และมาถึงเดือนตุลาคม พ.ศ.2475 รัฐบาลยังได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติสำนักงานจัดหางานประจำท้องถิ่น พุทธศักราช 2475 ออกมาใช้บังคับควบคู่กับ พรบ.ว่าด้วยสำนักงานจัดหางาน พุทธศักราช 2475 เดิมอีกฉบับหนึ่ง ทั้งนี้สำหรับ พรบ.สำนักงานจัดหางานประจำท้องถิ่นนี้มุ่งที่การจัดตั้งสำนักงานจัดหางานของทางราชการขึ้น เช่นในมาตรา 4 ของ

พรบ.นี้กำหนดให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ต้องจัดตั้งสำนักงานกลางจัดหางานขึ้นในกรุงเทพมหานคร หรือในมาตรา 5 กำหนดให้นายอำเภอจัดตั้งสำนักงานจัดหางานประจำท้องถิ่นขึ้นในจังหวัดพระนครและธนบุรี และให้เรียกชื่อว่า "สำนักงานจัดหางานประจำท้องถิ่น" มาตรา 8 กำหนดให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยสามารถจัดตั้งสำนักงานจัดหางานขึ้นในท้องถิ่นใดก็ได้ หากพบว่าท้องถิ่นนั้นมีคนว่างงานมากและควรจะมีสำนักงานจัดหางาน ทั้งนี้วัตถุประสงค์ของการประกาศใช้ พรบ.ฉบับนี้ ก็เพื่อการจัดตั้งสำนักงานจัดหางานของทางราชการขึ้นเพื่อช่วยเหลือประชาชนในการจัดหางานโดยไม่คิดมูลค่า กล่าวอีกทีการที่รัฐบาลมุ่งประกาศใช้พระราชบัญญัติเกี่ยวกับสำนักงานจัดหางานทั้ง 2 ฉบับ ก็คงด้วยเหตุผลเพื่อการหางานให้ราษฎรทำตามเจตนารมย์ของคำประกาศหลัก 6 ประการนั่นเอง

จะเห็นได้ว่าการที่รัฐบาลใหม่ อันเป็นผลจากการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศได้ออกประกาศ และประกาศใช้พระราชบัญญัติสำคัญ ๆ ไม่ว่าจะเป็นประกาศลดอากรค่านา พรบ.ห้ามยึดทรัพย์กสิกร พรบ.ห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา พรบ.สำนักงานจัดหางาน และประกาศผ่อนผันเวลาเก็บเงินรัชชูปการ ฯลฯ ดังกล่าว เท่ากับเป็นการเริ่มต้นนำศักราชใหม่แห่งความถูกต้องดีงาม และความเป็นธรรมมาสู่ราษฎรไทย โดยเฉพาะเกษตรกรชาวนาชาวไร่ หรือชาวสวนซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศในเวลานั้น ครั้งสำคัญที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ชาติไทยทีเดียว ซึ่งแน่นอนว่าในอีกด้านหนึ่งย่อมส่งผลดีทั้งในเรื่องการทำมาหากินและการเป็นอยู่ของราษฎรไม่มากก็น้อย แม้จะเป็นเพียงผลเฉพาะหน้าไม่มากมายนักก็ตาม แต่ก็ถือว่าเป็นไปตามเจตนารมย์ความต้องการเบื้องต้นของคณะราษฎรแล้วในระดับหนึ่ง

เชิงอรรถ

[88] พระราชบัญญัติลักษณะการเก็บเงินรัชชูปการ พุทธศักราช 2463 คำอธิบายคำซึ่งกล่าวใน พรบ.นี้ มาตรา 2 ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 35 หน้า 427

[89] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 104

[90] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 106

[91] อ้างแล้ว สุนทรี อาสะไวย์ ประวัติคลองรังสิตฯ หน้า 247

[92] อ้างแล้ว สุนทรี อาสะไวย์ ประวัติคลองรังสิตฯ หน้า 247

[93] อ้างแล้ว สุนทรี อาสะไวย์ ประวัติคลองรังสิตฯ หน้า 252

[94] คำแถลงการณ์คณะกรรมการราษฎรเกี่ยวแก่ พรบ.ห้ามเรียกเก็บดอกเบี้ยเกินอัตรา พ.ศ.2475 ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 หน้า 464-465 วันที่ 26 ตุลาคม 2475

11

เค้าโครงการเศรษฐกิจ

ด้วยเป้าหมายที่สำคัญสูงสุดประการหนึ่ง ในการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตย คือการมุ่งสร้างความเสมอภาคขึ้นในสังคม ดังหลัก 6 ประการข้อที่สี่ "จะต้องให้ราษฎรได้มีสิทธิเสมอภาคกัน" ซึ่งความเสมอภาคที่ว่าสามารถแจกแจงลงไปในรายละเอียดได้หลายด้าน ดังกล่าวแล้ว เช่นความเสมอภาคในทางการเมือง การศึกษา การนับถือศาสนา ฯลฯ แต่ที่สำคัญสูงสุดและเป็นหัวใจของความเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง ก็คือในเรื่องความเสมอภาคในทางเศรษฐกิจ ที่รัฐต้องมีหน้าที่สร้างสภาพแห่งความใกล้เคียงกันในฐานะทางเศรษฐกิจ มีการกระจายรายได้ที่เป็นธรรม เพื่อมิให้ช่องว่างระหว่างความเป็นอยู่ของประชาชนในสังคมมีมากนัก เพราะหากมีช่องว่างทางเศรษฐกิจหรือในความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันมากในหมู่ประชาชนพลเมืองของประเทศ จะทำให้ความเสมอภาคของบุคคลในสังคมในด้านต่าง ๆ ไม่เกิดขึ้น เช่นในเรื่องศักดิ์ศรีหรือความเท่าเทียมกันในความเป็นมนุษย์จะไม่มี "คือการเคารพหรือยอมรับกันระหว่างบุคคลในสังคมว่า คนทุกคนมีเกียรติมีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกัน จะไม่มีอุปสรรคจอมปลอมใด ๆ มาเป็นเครื่องกีดขวางการคบหาสมาคมระหว่างคนด้วยกันขาดไป" [95] และการดูถูกเหยียดหยามกดขี่ข่มเหงเอารัดเอาเปรียบกันระหว่างหมู่คนที่มีฐานะความเป็นอยู่หรือฐานะ

ทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันจะเกิดขึ้น ดังที่ยุคสมัยหนึ่งประชาชนพลเมืองไทยส่วนใหญ่ถูกกดลงเป็นไพร่ และทาสมาแล้วเป็นต้น

ดังนั้นหลังจากที่รัฐบาลใหม่ได้มุ่งขจัดปัญหา หรือเงื่อนไขที่ไม่เป็นธรรมและมีส่วนในการสร้างความเดือดร้อนทุกข์ยากในเรื่องการทำมาหากินให้แก่ประชาชน หรือราษฎรส่วนใหญ่ในเวลานั้น ซึ่งได้แก่เกษตรกร ชาวนา ชาวไร่ ฯลฯ เป็นการเฉพาะหน้าสำเร็จไปในระดับหนึ่งแล้ว เช่นในเรื่องการประกาศลดอากรค่านา ลดอากรสวนต่าง ๆ การออกกฎหมายห้ามยึดทรัพย์กสิกร การออก พรบ.ห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา การประกาศผ่อนผันเรื่องการเก็บเงินรัชชูปการ ฯลฯ ดังกล่าวแล้ว

รัฐบาลใหม่โดยนายปรีดี พนมยงค์ ด้วยความสนับสนุนของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรส่วนใหญ่ รวมทั้งคณะกรรมการราษฎรสายคณะราษฎรก็ได้เริ่มลงมือที่จะวางฐานความเสมอภาคที่สำคัญที่สุดในสังคมประชาธิปไตย นั่นก็คือในเรื่อง "ความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ" ด้วยการลงมือร่าง "เค้าโครงการเศรษฐกิจ" หรือแผนเศรษฐกิจที่จะนำมาใช้สร้างความเสมอภาคให้แก่มวลราษฎรไทยสืบไป ซึ่งในความเป็นจริงเกี่ยวกับเรื่องการจัดทำเค้าโครงการเศรษฐกิจหรือแผนเศรษฐกิจนี้ ก่อนหน้านั้นสภาผู้แทนราษฎรก็ได้พยายามสอบถาม เร่งรัดกับรัฐบาลอยู่ตลอดเวลา แต่เนื่องจากในระยะนั้นนายปรีดียังมีภาระกิจการงานอยู่มาก ทั้งในเรื่องการกำหนดนโยบายและการผลักดันการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในเรื่องความทุกข์ยากเดือดร้อนของประชาชนหรือราษฎร และที่สำคัญคือภาระกิจหน้าที่การเป็นอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ทั้งนี้แม้ว่าในส่วนของความรับผิดชอบในเรื่องนี้ นายปรีดี พนมยงค์ จะเป็นเพียงหนึ่งในเก้าของคณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญก็ตาม แต่โดยภาระหน้าที่แล้วถือว่าเป็นหลักของคณะอนุกรรมการชุดนี้ทีเดียว เพราะเพียงเริ่มต้นการประชุมคณะอนุกรรมการชุดดังกล่าวก็ได้มีมติเป็นเอกฉันท์ที่จะให้นายปรีดี พนมยงค์

เป็นผู้ยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ขึ้น โดยยึดถือหลักการและเค้าโครงการเดิมของ "พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475" เป็นหลัก ที่สำคัญในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ถือได้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีส่วนร่วมอย่างสำคัญยิ่ง ดังปรากฏอยู่ในคำแถลงของประธานอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามพระยามโนปกรณ์นิติธาดา เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ.2475 ที่ได้กล่าวถึงประเด็นในเรื่องนี้ไว้ส่วนหนึ่งว่า

..อนึ่ง..ในการร่างพระธรรมนูญนี้อนุกรรมการได้ทำการติดต่อกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดเวลา จนถึงอาจจะกล่าวได้ว่าได้ร่วมมือกันทำข้อความตลอด ในร่างที่เสนอมานี้ได้ทูลเกล้าฯ ถวายและทรงเห็นชอบด้วยทุกประการแล้ว และกล่าวได้ว่าทรงเห็นชอบนั้น ไม่ใช่แค่เพียงทรงเห็นชอบด้วยอย่างข้อความที่กราบบังคมทูลขึ้นไป ยิ่งกว่านั้นเป็นที่พอพระราชหฤทัยมาก [96]

สำหรับรัฐธรรมนูญฉบับนี้ สภาผู้แทนราษฎรได้มีมติให้ประกาศใช้ในการประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งที่ 42/2475 เมื่อวันอังคารที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ.2475

และได้มีการทำพิธีพระราชทานโดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475 รัฐธรรมนูญฉบับนี้จึงมีชื่ออย่างเป็นทางการว่า "รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม 10 ธันวาคม 2475"

ผลจากการที่ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ทำให้พระยามโนปกรณ์นิติธาดา ประธานคณะกรรมการราษฎรหรือนายกรัฐมนตรีได้นำคณะรัฐบาลกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเมื่อวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ.2475 และในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2475 ซึ่งเป็นวันที่มีการพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับใหม่อย่างเป็นทางการนั่นเอง ก็ได้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งรัฐบาลชุดใหม่ควบคู่ไปด้วย ซึ่งตามรัฐธรรมนูญฉบับถาวรฉบับใหม่

นี้จะเห็นได้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงการเรียกชื่อคณะผู้บริหารในรัฐบาลไปมาก คือตำแหน่งประธานคณะกรรมการราษฎรจะไม่มีอีกต่อไป แต่ตำแหน่งหัวหน้ารัฐบาลจะใช้ชื่อเรียกว่านายกรัฐมนตรีแทน ส่วนคณะผู้บริหารสูงสุดของประเทศในชื่อว่า "คณะกรรมการราษฎร" ก็จะไม่มีอีกต่อไปเช่นกัน พร้อม ๆ กับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงที่ให้เปลี่ยนมาใช้ชื่อเรียกว่า "รัฐมนตรี" แทน สำหรับคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ที่มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งประกอบด้วย

1. พระยามโนปกรณ์นิติธาดา	นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง
2. พล.ร.ท.พระยาราชวังสัน	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
3. พระยาศรีวิสารวาจา	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ
4. เจ้าพระยาวงษานุประพันธ์	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรพาณิชยการ
5. เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ
6. พระยาจ่าแสนยบดีศรีบริบาล	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย
7. พระยาเทพวิทุรพหุลศรุตาบดี	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม
8. พล.ร.ต.พระยาปรีชาชลยุทธ	รัฐมนตรี
9. พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา	รัฐมนตรี
10. พ.อ.พระยาทรงสุรเดช	รัฐมนตรี
11. พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์	รัฐมนตรี
12. พระยาประมวญวิชาพูล	รัฐมนตรี
13. พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ	รัฐมนตรี
14. หลวงประดิษฐ์มนูธรรม	รัฐมนตรี
15. น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย	รัฐมนตรี

16. พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม รัฐมนตรี
17. หลวงเดชสหกรณ์ รัฐมนตรี
18. นายประยูร ภมรมนตรี รัฐมนตรี
19. นายแนบ พหลโยธิน รัฐมนตรี
20. นายตั้ว ลพานุกรม รัฐมนตรี

ผ่านพ้นจากภาระกิจเรื่องการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรไปแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ จึงได้หันมาจับงานร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจอย่างจริง ๆ จัง ๆ ซึ่งในข้อเท็จจริงในเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจนี้ นายปรีดี พนมยงค์ ก็เคยแอบร่างมาก่อนบ้างแล้ว เช่นในครั้งที่มีการประชุมสมาชิกคณะราษฎรครั้งหนึ่งแถวทุ่งนาหลังวัดแค จังหวัดนนทบุรี นายปรีดี พนมยงค์ ก็เคยนำร่างโครงการเศรษฐกิจของตนส่วนหนึ่งให้เพื่อนร่วมอุดมการณ์ได้ดูและวิพากษ์วิจารณ์มาครั้งหนึ่งแล้ว เพราะฉะนั้นเมื่อต้องกลับมาทำเรื่องนี้ใหม่อย่างเป็นทางการ นายปรีดีจึงใช้เวลาเพียงไม่นานก็สามารถร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจฉบับสมบูรณ์ออกมาได้อย่างเรียบร้อย

สำหรับสาระสำคัญของเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ พอจะสรุปได้ดังนี้ คือ

(1) เป็นหลักการของการประกันสังคม ดังกล่าวแล้วว่าจุดมุ่งหมายของการจัดทำเค้าโครงการเศรษฐกิจ ก็เพื่อมุ่งสร้างความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ หรือความใกล้เคียงกันในฐานะความเป็นอยู่ให้เกิดขึ้นในหมู่มวลราษฎรไทย ซึ่งนายปรีดี พนมยงค์ ได้เลือกเอาหลักการของการประกันสังคมมาเป็นแนวทางในการก้าวไปสู่ความสำเร็จหรือก้าวไปสู่เป้าหมายดังกล่าวเป็นข้อแรก ดังจะเห็นได้จากการที่ร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ เริ่มด้วยความคิดเห็นเกี่ยวกับความไม่เที่ยงแท้แห่งการเศรษฐกิจ (หมวดที่ 2) ในทำนองว่า อันความไม่เที่ยงแท้แน่นอนแห่ง

การดำรงชีวิตในทางเศรษฐกิจ นั่นย่อมมีอยู่กับคนทุกคนไม่ว่าจะเป็นคนยากจน คนชั้นกลาง หรือคนร่ำรวยมั่งมีก็ตาม ทั้งนี้เพราะไม่มีความแน่นอนใด ๆ ว่าเงินทองที่บุคคลหามาได้นั้น เขาจะสามารถเก็บรักษาเงินนั้นไว้ได้จนกว่าชีวิตของเขาจะหาไม่และอยู่ตลอดไปถึงบุตรหลาน ดังที่มีตัวอย่างอยู่มากมายว่าบุคคลที่มั่งมีในสมัยหนึ่งกลับต้องมายากจนอีกสมัยหนึ่ง หรือบุตรหลานของผู้มั่งมีต้องกลับมาเป็นคนยากจนอันแสดงถึงความไม่เที่ยงแท้และไม่มีหลักประกันใด ๆ ว่า การดำรงชีวิตที่ดีของบุคคลในสังคมจะมีได้ตลอดไปด้วยการสะสมเงินทองเพียงอย่างเดียว เพราะหากเกิดเจ็บไข้ไม่สบายทำงานไม่ได้ขึ้นมาก็จะมีปัญหาได้ "ท่านจะรู้แน่หรือว่าสังขารของท่านจะยังคงแข็งแรงทำงานได้ตลอดชีวิต ถ้าท่านป่วยหรือพิการอย่างใดขึ้น ท่านทำงานไม่ได้ท่านต้องใช้เงินที่ท่านมีอยู่แล้ว เงินนั้นย่อมสูญสิ้นหมดไปเช่นนี้แล้ว ท่านจะได้อาหารที่ไหนรับประทาน เพราะท่านป่วยหรือพิการทำงานไม่ได้ ท่านลองนึกว่าถ้าท่านตกอยู่ในสภาพเช่นนั้น ท่านจะรู้สึกอย่างไร" [97]

ในขณะเดียวกันกับที่มีการเสนอความเห็นว่า การสะสมเงินทองเพียงอย่างเดียวของปัจเจกบุคคลไม่สามารถจะเป็นหลักประกันในการดำรงชีวิตที่ดีที่สุขสมบูรณ์ของบุคคลหรือลูกหลานได้อย่างจีรังยั่งยืนตลอดไปแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้เสนอทางออกที่เห็นได้ว่า มีทางที่จะประกันการดำรงชีวิตที่ดีหรือที่สุขสมบูรณ์ดังกล่าวได้ หากจะมอบให้เป็นภาระหน้าที่ของรัฐบาลดังความเห็นในเรื่องนี้ที่ปรากฏอยู่ในเค้าโครงการเศรษฐกิจหมวดที่ 3 "การประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร" ว่า

..ความไม่เที่ยงแท้ในการเศรษฐกิจเป็นอยู่เช่นนี้ จึงมีนักปราชญ์คิดแก้โดยวิธีให้รัฐบาลประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร (Assurance Sociale) กล่าวคือราษฎรที่เกิดมาย่อมจะได้รับประกันจากรัฐบาลว่า ตั้งแต่เกิดมาจนกระทั่งสิ้นชีพ ซึ่งในระหว่างนั้นจะเป็นเด็กหรือเจ็บป่วยหรือพิการ

หรือชราทำงานไม่ได้ก็ดี ราษฎรก็จะได้มีอาหารเครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ ปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตเมื่อรัฐบาลประกันได้เช่นนี้แล้ว ราษฎรทุกคนจะนอนตาหลับเพราะตนไม่ต้องกังวลว่า เมื่อเจ็บป่วยหรือพิการหรือชราแล้วจะต้องอดอยาก หรือเมื่อตนมีบุตรจะต้องเป็นห่วงใยบุตรเมื่อตนได้สิ้นชีพไปแล้วว่า บุตรจะอดอยากหรือหาไม่เพราะรัฐบาลเป็นประกันอยู่แล้ว การประกันนี้ย่อมวิเศษดียิ่งกว่าการสะสมเงินทอง เพราะเงินทองนั้นเองก็ย่อมเป็นของไม่เที่ยงแท้ดังได้พรรณนามาแล้ว [98]

ซึ่งในประเด็นเรื่องนี้นายปรีดี พนมยงค์ ยังได้เน้นย้ำลงไปว่าจะทำได้ก็มีแต่รัฐบาลเท่านั้น

..การประกันเช่นนี้เป็นการเหลือวิสัยที่บริษัทเอกชนจะพึงทำได้ หรือถ้าทำได้ราษฎรก็จะต้องเสียเบี้ยประกันภัยแพงจึ่งจะคุ้ม ราษฎรจะเอาเงินที่ไหนมา การประกันเช่นนี้จะทำได้ก็แต่โดย "รัฐบาล" เท่านั้น เพราะรัฐบาลไม่จำเป็นที่จะต้องเก็บเบี้ยประกันภัยจากราษฎรโดยตรง รัฐบาลอาจจัดหาสิ่งอื่นแทนเบี้ยประกันภัยได้ เช่นจัดให้แรงงานของราษฎรได้ใช้เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น การเก็บภาษีอากรโดยทางอ้อมเป็นจำนวนคนหนึ่งวันละเล็ก ๆ น้อย ๆ ซึ่งราษฎรไม่รู้สึก ฯลฯ ดั่งนี้เป็นต้น [99]

สำหรับวิธีการที่จะทำเรื่องนี้ให้สำเร็จต่อไปได้ นายปรีดี พนมยงค์ เสนอว่าก็ด้วยการออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร ดังความเห็นในเรื่องนี้ที่ว่า

..ความคิดที่จะให้รัฐบาลได้มีประกันเช่นนี้แก่ราษฎรในต่างประเทศนับวันแต่จะเจริญขึ้นเป็นลำดับ ในการที่จะจัดให้รัฐบาลได้มีประกันแก่ราษฎรเช่นนี้ ก็ต้องออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร ซึ่งบัญญัติให้เป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะต้องจ่ายเงินให้แก่ราษฎรทุกคน เป็นจำนวนพอกับที่ราษฎรจะนำเงินนั้นไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ตน

ต้องการในการดำรงชีวิต เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ ได้ตามสภาพ[100]

ส่วนวิธีการที่จะทำเรื่องนี้ให้สำเร็จต่อไปได้โดยสมบูรณ์ นายปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอความเห็นในเค้าโครงการเศรษฐกิจต่อไปว่า จะต้องประกอบด้วยวิธีการที่สำคัญ 2 ประการคือ (1) ด้วยการที่ให้ราษฎรทุกคนเป็นข้าราชการ (2) ด้วยการที่รัฐบาลต้องเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจเสียเอง

ประการแรก ในเรื่องการให้ราษฎรทุกคนเป็นข้าราชการ จากหลักการที่ว่ารัฐต้องประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎรตั้งแต่เกิดจนตาย เพราะฉะนั้นในความเป็นจริงหากจะทำเรื่องนี้ ก็เท่ากับว่ารัฐบาลจะต้องคอยจ่ายเงินเดือนให้แก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนอยู่ได้และอยู่ดีอยู่ตลอดเวลาทุก ๆ เดือนซึ่งจะทำได้ก็ต่อเมื่อประชาชนต้องทำงานให้รัฐเป็นการตอบแทน เช่นที่ข้าราชการได้ทำงานให้รัฐในหน้าที่การงานต่าง ๆ และรัฐจ่ายเงินเป็นค่าตอบแทนให้เป็นเงินเดือน เป็นค่าเบิกจ่ายรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บไข้ไม่สบาย และเป็นเงินบำเหน็จบำนาญเมื่อเกษียณอายุหรือทำงานไม่ได้ ฯลฯ เป็นต้น

ซึ่งในประเด็นเรื่องนี้นายปรีดีเห็นว่ามีความสำคัญและจำเป็น หากต้องการให้ความเป็นอยู่ของราษฎรมีความใกล้เคียงกันหรือมีความเสมอภาคกัน อีกทั้งนายปรีดียังมีความเห็นต่อไปว่าแท้ที่จริงแล้วคนไทยมีนิสัยชอบที่จะทำราชการเป็นทุนเดิมอยู่แล้วด้วย ดังความเห็นของนายปรีดีเกี่ยวกับเรื่องนี้ในร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจบทที่ 2 "การจัดหาการงาน" ว่า

..นิสัยคนไทยชอบทำราชการ คือชอบสมัครเอาแรงงานของตนมาแลกกับเงินเดือนของรัฐบาล นิสัยเช่นนี้มีอยู่แน่ชัดแม้ในหมู่บุคคลที่คัดค้านว่ารัฐบาลไม่ควรทำอุตสาหกรรมเองก็ดี บุคคลเช่นนั้นก็เป็นข้าราชการเป็นส่วนมาก ตนเองหาได้เหลียวดูว่าในขณะที่ตนพูดอยู่นั้นว่าตนเป็นข้าราชการ

หรือไม่ ตนคอยแต่เกียดกันผู้อื่นมิให้เป็นข้าราชการ ซึ่งผู้อื่นก็มีนิสัยชอบทำราชการเหมือนดั่งตน ฉะนั้นคารมของบุคคลจำพวกนี้ผู้อ่านควรระวังจงหนัก และจงย้อนถามผู้พูดนั้นเสมอว่าท่านเป็นข้าราชการหรือเปล่า เมื่อท่านเป็นข้าราชการแล้ว เหตุใดท่านเกียดกันราษฎรไม่ให้เป็นข้าราชการบ้างเล่า [101]

ในเรื่องเดียวกันนี้นายปรีดี พนมยงค์ ยังได้เสนอความเห็นต่อไปว่า

..เมื่อนิสัยของคนไทยชอบทำราชการเช่นนี้แล้ว ไม่เป็นการยากอันใดที่จะรับคนไทยทั้งหมดให้เข้าทำราชการ แต่การทำราชการไม่หมายความแต่การนั่งบัญชาการในสำนักงาน การประกอบเศรษฐกิจที่รัฐบาลทำก็เรียกว่าราชการด้วย

ในการนี้รัฐบาลอาจกำหนดให้ราษฎรที่มีอายุเช่น ตั้งแต่ 18 ปีถึง 55 ปีขึ้นไป ต้องทำงานตามคุณวุฒิกำลังและความสามารถของตน ต่อจากนั้นขึ้นไปราษฎรผู้นั้นจะได้รับบำนาญจนตลอดชีวิต และในระหว่างที่ยังมีอายุต่ำกว่า 18 ปีก็ต้องเล่าเรียน และทำงานเล็กน้อยตามกำลัง ราษฎรจะได้รับเงินเดือนจากรัฐบาลหรือจากสหกรณ์เหมือนดั่งข้าราชการในทุกวันนี้ [102]

นอกจากประเด็นในเรื่องให้คนไทยเป็นข้าราชการแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ยังได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับในเรื่องการจ่ายเงินเดือนไว้ในทำนองว่า เงินเดือนนั้นให้จ่ายตามคุณวุฒิและกำลังความสามารถ ทั้งนี้เพื่อให้ข้าราชการทั้งหลายจะได้ตั้งใจทำงานด้วยความขยันเต็มตามกำลังความสามารถที่แต่ละคนมี "แต่อย่างไรก็ตามเงินเดือนขั้นต่ำที่สุด จะพอเพียงแก่การที่ข้าราชการผู้นั้นจะซื้ออาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ ปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตได้" [103]

พ้นจากประเด็นการให้ราษฎรเป็นข้าราชการแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ยังได้มีข้อเสนอต่อไปว่า ในการนี้รัฐบาลไม่จำเป็นต้องบังคับราษฎรหรือประชาชนทั้งหมดให้เป็นข้าราชการ โดยให้เหตุผลไว้ว่า

..รัฐบาลอาจยอมยกเว้นให้เอกชนที่เป็นคนมั่งมีอยู่แล้วในเวลานี้ หรือผู้อื่นซึ่งไม่ประสงค์เป็นข้าราชการ ประกอบการเศรษฐกิจของตนเอง เมื่อผู้นั้นแสดงได้ว่าการประกอบเศรษฐกิจตามลำพังของเขา เขาจะมีรายได้เพียงพอที่จะเลี้ยงชีวิตของเขาได้ตลอดแม้เจ็บป่วยหรือชราภาพ และสามารถที่จะเลี้ยงดูบุตรของเขาให้ได้รับการศึกษา และมีฐานะที่จะเลี้ยงตัวเอง ส่วนบุคคลอื่นซึ่งอยู่ในฐานะที่ไม่เที่ยงแท้นั้น ก็จำเป็นต้องเป็นข้าราชการ เพราะการทำราชการนั้นก็เท่ากับได้ออกแรงงานผสมไว้เป็นทุนสำรองในเวลาเจ็บป่วยหรือชราแล้ว [104] และยังได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมไว้ในส่วนของผู้ประกอบอาชีพอิสระว่า

..การประกอบเศรษฐกิจนั้นมีลักษณะการบางอย่าง ซึ่งเอกชนจะประกอบตามลำพังได้ผลเช่น การอาชีพอิสระ (Professions liberales) เช่นนักประพันธ์ ทนายความ ช่างเขียน ครูในวิชาบางอย่าง ฯลฯ เหล่านี้เมื่อราษฎรใดประสงค์จะทำโดยลำพัง ไม่อยากเป็นข้าราชการแล้วก็อนุญาตให้ทำได้ หรืออาชีพอื่น เช่น การโรงงานซึ่งเอกชนเป็นเจ้าของอยู่แล้วในเวลานี้ เมื่อผู้นั้นประสงค์จะทำต่อไปโดยไม่อยากเป็นข้าราชการแล้วก็อนุญาตเช่นเดียวกัน นอกจากผู้นั้นจะขายให้แก่รัฐบาลและคนถือใบกู้ ได้ดอกเบี้ยจากรัฐบาลเลี้ยงชีพของตน หรือการพาณิชย์การกสิกรรมบางอย่าง เมื่อเอกชนแสดงได้ว่าการที่ตนจะประกอบได้ผลพอเลี้ยงตนแล้ว จะอนุญาตให้ทำเป็นพิเศษได้ [105]

ประการที่สอง ด้วยการที่รัฐบาลต้องเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจเสียเอง โดยหลักการที่ว่าให้ราษฎรส่วนมากเว้นแต่ผู้ที่ไม่สมัครใจจะเป็นข้าราชการหรือประชาชนผู้ต้องการทำงานเป็นอิสระต้องเป็นข้าราชการเช่นนี้ การจะเป็นไปได้ก็มีแต่รัฐบาลต้องเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจหรือประกอบธุรกิจเสียเองเท่านั้น เพราะมิฉะนั้นแล้วจากจำนวนราษฎรในวัยทำงานนับเป็นล้าน ๆ คน รัฐบาลจะนำไปไว้ที่ไหนจะนำไปทำการงานอะไร ซึ่งอันนี้

เห็นได้ว่าย่อมเป็นเหตุเป็นผลที่เกี่ยวข้องสอดคล้องส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกันเป็นอันดีอยู่แล้ว แต่ประเด็นปัญหาที่สำคัญต่อมาก็คือการเป็นผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจเสียเองของรัฐบาลนั้นจะทำได้อย่างไรเล่า

ในเรื่องนี้นายปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอความคิดเห็นเบื้องต้นไว้ในลักษณะของการวิเคราะห์การประกอบการเศรษฐกิจหรือการประกอบการธุรกิจโดยทั่ว ๆ ไปว่าจะทำได้สำเร็จ ก็ย่อมต้องอาศัยปัจจัยการผลิตหลัก ๆ ที่สำคัญคือ

1. ที่ดิน ซึ่งรวมทั้งทรัพย์ซึ่งติดอยู่กับที่ดิน และซึ่งอยู่บนพื้นดินและใต้ดิน
2. แรงงาน
3. ทุน

และนายปรีดี พนมยงค์ ได้เริ่มวิเคราะห์ให้เห็นถึงสภาพที่เป็นอยู่จริงของปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ดังกล่าวของประเทศไทยในเวลานั้นว่าเป็นดังนี้

(1) เห็นว่าราษฎรไม่มีที่ดินและเงินทุนเพียงพอ ดังความเห็นที่ว่า

..ราษฎรในเวลานี้ต่างคนมีที่ดินและเงินทุนพอเพียงอยู่แล้วหรือ เราจะเห็นได้ว่า 99% ของราษฎรหามีที่ดินและเงินทุนเพียงพอที่จะประกอบการเศรษฐกิจแต่ลำพังให้ถูกต้องครบถ้วนไม่ ราษฎรต่างก็มีแรงงานประจำของตน แรงงานนี้ตนจะเอาไปทำอะไรเมื่อตนไม่มีที่ดินและเงินทุนเพียงพอ [106]

(2) ลักษณะที่ดิน แรงงานและเงินทุนของประเทศ ในทางกลับกันเมื่อมองถึงจำนวนที่ดิน แรงงาน และเงินทุนของประเทศในลักษณะโดยรวมแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ เห็นว่าประเทศไทยมีปัจจัยเหล่านี้พร้อมเป็นอย่างยิ่ง

..แต่ถ้าจะพิจารณาถึงที่ดิน แรงงาน เงินทุนของราษฎรรวมกันแล้วจะเห็นได้ว่าในประเทศสยามมีที่ดินถึง 5 แสนตารางกิโลเมตรเศษ (คิดเป็น

ไร่ได้กว่า 320 ล้านไร่) บนพื้นดินอุดมสมบูรณ์ไปด้วยต้นไม้และพืชผลที่จะปลูกปัก ในใต้ดินนั้นอุดมไปด้วยแร่โลหะธาตุทั้งหลายมีพลเมืองถึง 11 ล้านคนเศษ ส่วนเงินทุนนั้นเล่าแม้เราจะยังไม่มีมากมาย แต่ประเทศสยามไม่ใช่ป่าเถื่อนเสียทีเดียว ทรัพย์สินและชื่อเสียงของประเทศที่ได้มีอยู่ก็อาจเป็นทางที่จะหาเงินทุนมาได้บ้างโดยนโยบายการคลังอันไม่ทำให้เป็นที่เดือดร้อนแก่ราษฎร[107]

มาถึงตรงนี้นายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้เสนอความเห็นในเชิงวิเคราะห์ให้เห็นต่อไปว่า หากรัฐบาลจะเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจเสียเอง รัฐบาลจะหาให้ได้มาซึ่งปัจจัยการผลิตที่สำคัญทั้ง 3 คือ ที่ดิน แรงงาน และเงินทุนได้โดยวิธีใดบ้างว่า

1. ด้วยวิธีซื้อที่ดินคืน ซึ่งนายปรีดีเชื่อว่าจะซื้อคืนได้โดยง่าย ทั้งนี้เพราะสภาพสังคมเกษตรกรโดยเฉพาะในกรณีของชาวนาในเวลานั้นจำนวนส่วนข้างมากทำนาไม่ค่อยได้ผล ในลักษณะเช่นนี้หากรัฐบาลจะขอซื้อที่ดินเหล่านั้นกลับคืนมา นายปรีดีเชื่อว่าคงจะมีผู้ขายให้จำนวนมาก ส่วนที่ว่าแล้วรัฐบาลจะเอาเงินที่ไหนมาซื้อที่ดินเล่าในเมื่อรัฐบาลไม่มีเงินเพียงพอ นายปรีดีได้เสนอความเห็นไว้ว่าจะเป็นไปได้เพียงแต่ "รัฐบาลอาจออกใบกู้ให้เจ้าของที่ดินถือไว้ตามราคาที่ดินของตน ใบกู้นั้นรัฐบาลจะได้กำหนดดอกเบี้ยตามอัตราดอกเบี้ยของการกู้เงินในขณะที่ซื้อ ซึ่งไม่เกินร้อยละ 15 อันเป็นอัตราสูงสุดในกฎหมาย"[108]

ประเด็นต่อมาที่นายปรีดีได้เสนอความเห็นไว้ในร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจของตนก็คือ "ชนิดของที่ดิน" ที่รัฐบาลจะต้องซื้อกลับคืน

..ที่ดินที่รัฐบาลต้องซื้อกลับคืนนี้ ก็คือที่ดินที่จะใช้ประกอบการเศรษฐกิจ เช่น ที่นาหรือไร่ เป็นต้น ส่วนที่บ้านอยู่อาศัยนั้นไม่จำเป็นที่รัฐบาลต้องซื้อคืน เว้นไว้แต่เจ้าของประสงค์ขายแลกกับใบกู้ การจัดให้มีบ้านสำหรับครอบครัว (Homestead) ซึ่งเมื่อคิดเทียบกับเนื้อที่ทั้งหมดใน

ประเทศแล้วไม่มีจำนวนมากมายที่จะเป็นการขัดขวางต่อการดำเนินเศรษฐกิจ เหตุฉะนั้นจะยังคงให้มีอยู่ได้ก็ไม่เป็นการแปลกประหลาดอันใด

เมื่อที่ดินได้กลับมาเป็นของรัฐบาลเช่นนี้แล้ว รัฐบาลจะได้กำหนดลงไปได้ถนัดว่าการประกอบเศรษฐกิจในที่ดินนั้นจะแบ่งออกเป็นส่วนอย่างไร และจะต้องใช้เครื่องจักรกลชนิดใดเป็นจำนวนเท่าใด การทดน้ำจะต้องขุดหรือทำคันนาอย่างไร ในเวลานี้ที่ดินที่แยกย้ายอยู่ในระหว่างเจ้าของต่าง ๆ นั้น ต่างเจ้าของก็ทำคูทำคันนาของตน แต่เมื่อที่ดินตกเป็นของรัฐบาลดั่งนี้แล้ว ถ้าที่ที่มีระดับเดียวกันก็จะประหยัดค่าใช้จ่ายลงได้มาก เช่นการทำคูทำคันนาอาจจะทำน้อยลงก็ได้ นอกจากนั้นการใช้เครื่องจักรกลเช่นการไถก็จะได้ดำเนินติดต่อกัน มิฉะนั้นจะต้องไถที่นี่แห่งหนึ่งที่โน่นแห่งหนึ่ง เป็นการชักช้าเสียเวลา และการบำรุงที่ดินโดยวิชาเทคนิคย่อมจะทำได้สะดวก[109]

2. การจัดหาแรงงาน ก็ด้วยวิธีการให้ราษฎรหรือประชาชนส่วนใหญ่เป็นข้าราชการดังกล่าวแล้ว เพราะฉะนั้นในเรื่องการจัดหาแรงงานก็คงไม่มีปัญหาอะไรอีกต่อไป ซึ่งผลของการให้ประชาชนเข้ารับราชการหรือเป็นข้าราชการนี้ นายปรีดีเห็นว่าจะก่อให้เกิดผลดีในแง่การวางแผนใช้แรงงานให้เป็นประโยชน์ได้ตลอดเวลาดังความเห็นที่ว่า

..การที่ราษฎรส่วนมากได้สมัครเป็นข้าราชการเช่นนี้ผลร้ายไม่มีอย่างใด รัฐบาลกลับจะได้ผลดีคือแรงงานของราษฎรจะได้ใช้เป็นประโยชน์ได้ตลอด เช่นในปีหนึ่งเมื่อหักวันเวลาซึ่งต้องหยุดพักผ่อนแล้วราษฎรจะได้ทำงานตลอดไป ข้อที่เราวิตกว่าชาวนามีเวลาว่างอีก 6 เดือนนั้น ย่อมจะไม่ต้องวิตกอีกต่อไป รัฐบาลคงใช้เวลาอีก 6 เดือนนั้นไว้เป็นประโยชน์ เช่นเมื่อว่างจากทำนาก็อาจทำไร่อย่างอื่นหรือทำถนนหนทาง สุดแต่แผนเศรษฐกิจแห่งชาติจะกำหนดไว้ นอกจากนั้นเมื่อถือว่าราษฎรเป็นข้าราชการแล้ว รัฐบาลยังอาจบังคับให้ศึกษาให้อบรมในศิลปวิทยาใด ๆ ให้รู้ในการฝึกหัดวิชาทหาร ซึ่งทุ่นเวลาที่จะต้องมารับราชการทหารได้อีกโสดหนึ่ง[110]

ประเด็นที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งเกี่ยวกับแนวคิดการให้ราษฎรเป็นข้าราชการก็คือ ประเด็นที่นายปรีดีกล่าวถึงความต้องการของตน "ที่ประสงค์ให้มนุษย์เป็นมนุษย์ยิ่งขึ้น" หรือให้เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ดังความเห็นที่ว่า

..ความจริงเท่าที่กล่าวแล้ว ข้าพเจ้าได้ถือว่าราษฎรเป็นข้าราชการมีฐานะเหมือนข้าราชการทุกวันนี้ที่ทำงานแล้วได้เงินเดือน และเมื่อเจ็บป่วยชราได้เบี้ยบำนาญ ข้าพเจ้าได้ระวังมิให้มนุษย์มีสภาพเช่นสัตว์ ข้าพเจ้าประสงค์ให้มนุษย์เป็นมนุษย์ยิ่งขึ้น ปราศจากการประทุษร้ายต่อกันอันเนื่องจากเหตุเศรษฐกิจ ข้าพเจ้ายังเคารพต่อครอบครัวของผู้นั้น ผู้หญิงไม่ใช่เป็นของกลาง ความเกี่ยวพันในระหว่างผู้บุพการี เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย บิดา มารดากับผู้สืบสันดาน เช่นบุตรหลานยังคงมีตามกฎหมาย ลักษณะผัวเมียไม่ยกเลิก ราษฎรคงมีมานะที่จะช่วยส่งเสริมความเจริญเหมือนดั่งข้าราชการในทุกวันนี้ ถ้าหากราษฎรหมดมานะที่จะช่วยเหลือส่งเสริมความเจริญแล้ว ข้าราชการในทุกวันนี้ก็จะมิเป็นบุคคลจำพวกที่หมดมานะที่จะช่วยส่งเสริมความเจริญหรือ [111]

3. การจัดหาเงินทุน ในเรื่องเงินทุนที่รัฐบาลจำเป็นต้องมีในการประกอบการเศรษฐกิจหรือการประกอบธุรกิจนั้น นายปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอความเห็นถึงวิธีการจัดหาหรือวิธีระดมทุนดังกล่าวว่าจะทำได้ดังนี้

(1) ด้วยการจัดเก็บภาษีทางอ้อม เช่น ภาษีมรดก ภาษีรายได้ หรือภาษีทางอ้อมซึ่งจัดเก็บจากประชาชนหรือราษฎรวันละเล็กวันละน้อย โดยนายปรีดีเชื่อว่าประชาชนจะไม่รู้สึกเดือดร้อนอะไรนัก แต่เมื่อรวมรายได้ทั้งปีก็จะได้เงินเป็นจำนวนมาก "เช่นถ้าหากจะมีภาษีทางอ้อมใด ซึ่งเก็บจากราษฎรคนหนึ่งวันละ 1 สตางค์ ในปีหนึ่งพลเมือง 11 ล้านคนก็คงได้ 40 ล้านบาทเศษ ภาษีทางอ้อมนี้เป็นต้นว่า ภาษีเกลือซึ่งรัฐบาลเป็นผู้จำหน่ายเอง เช่น รัฐบาลรับซื้อเกลือจากผู้ทำนาเกลือตามราคาที่กำหนดให้อย่าง

สมควร ครั้นแล้วรัฐบาลจำหน่ายเกลือแก่ผู้บริโภค ภาษีน้ำตาล ภาษีบุหรี่ ภาษีไม้ขีดไฟ ฯลฯ" [112]

(2) ด้วยการออกสลากกินแบ่ง การระดมหรือจัดหาให้ได้มาซึ่งทุน อีกวิธีหนึ่งที่นายปรีดีเสนอไว้ใน "ร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจ" ก็คือด้วยการออกสลากกินแบ่งรัฐบาลหรือล็อตเตอรี่

(3) ด้วยการกู้เงินโดยตรง ในประเด็นเรื่องการกู้เงินนี้นายปรีดีมีข้อเสนอไว้ว่าสามารถทำได้หลายทาง เช่นประการแรกหากเป็นการกู้ภายในประเทศ รัฐบาลก็อาจสามารถร่วมมือกับ "คนมั่งมี" ด้วยการขอกู้เงินจากคนเหล่านี้โดยตรง หรือออกใบกู้สำหรับโรงงานเป็นการเฉพาะก็ได้ โดยยกตัวอย่างว่าเช่นหากรัฐบาลจะตั้งโรงงานทำน้ำตาลหนึ่งโรง โดยต้องการเงินลงทุน 1 ล้านบาท รัฐบาลก็ออกใบกู้ 1 ล้านบาท ผู้ถือใบกู้ก็จะได้ดอกเบี้ยตามกำหนดเป็นต้น หรือจะเป็นการกู้จากต่างประเทศโดยตรงก็ได้ หรือในกรณีที่กู้จากต่างประเทศไม่ได้ นายปรีดี พนมยงค์ ก็มีข้อเสนอต่อไปว่า "เราก็อาจตกลงซื้อเครื่องจักรกลโดยตรงจากบริษัทในต่างประเทศและผ่อนส่งเงินเป็นงวด ๆ ดังเช่นบางประเทศเคยกระทำ" [113]

(4) ด้วยการหาเครดิต การจัดหาให้ได้มาซึ่งทุนหรือเงินทุนอีกวิธีหนึ่งก็คือด้วยวิธี "การหาเครดิต" โดยนายปรีดีได้ยกตัวอย่างว่า เช่น "รัฐบาลอาจตกลงกับบริษัทให้มาตั้งโรงงาน และรัฐบาลเอาโรงงานและผลประโยชน์ของโรงงานนั้นเป็นประกันหนี้จนกว่าจะใช้เงินหมด" [114] ซึ่งนายปรีดีได้เน้นว่าด้วยวิธีการต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นวิธีที่รัฐบาลสามารถทำได้ เพราะ "ย่อมทราบแล้วว่า เวลานี้เครื่องจักรกลมีล้นตลาดในโลก บริษัทต่าง ๆ ต้องการขายสินค้าของตนแม้จะโดยวิธีผ่อนส่งเงินก็ดี" [115]

ในประเด็นเรื่องเงินทุนที่รัฐบาลจำเป็นต้องมีในการประกอบการเศรษฐกิจหรือประกอบธุรกิจนี้ นายปรีดียังได้แยกออกเป็น 2 ประเภทคือ

(1) เงินทุนที่รัฐบาลมีไว้เพื่อซื้อเครื่องจักรกล และวัตถุที่รัฐบาลยังทำไม่ได้
(2) เงินทุนที่รัฐบาลมีไว้เพื่อจ่ายเป็นค่าแรงงาน ซึ่งในประเด็นของเงินทุนประเภทที่ 2 หรือเงินทุนที่รัฐบาลมีไว้เพื่อจ่ายเป็นค่าแรงงานนี้ นายปรีดีเห็นว่าเป็นเงินทุนประเภทที่สามารถหมุนเวียนและหักกลบลบหนี้กันได้ โดยให้เหตุผลไว้ว่า

..เช่นราษฎรที่รับเงินเดือน ก็นำเอาเงินเดือนซื้ออาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่จากรัฐบาล ถ้าจำนวนเงินพอดีก็เป็นการหักกลบลบหนี้กันไป ถ้ายังมีเงินเหลืออยู่ในมือข้าราชการ เงินที่เหลือนี้แหละซึ่งรัฐบาลจำต้องหาทุนสำรองมาไว้ แต่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่าถ้ารัฐบาลจัดให้มีธนาคารแห่งชาติแล้ว ข้าราชการก็จะได้นำเงินมาฝากธนาคาร เท่ากับข้าราชการเป็นเจ้าหนี้รัฐบาลตามจำนวนที่ฝากนั้น ไม่จำเป็นต้องเก็บธนบัตรไว้กับตนซึ่งอาจเป็นอันตรายเสียหายได้[116]

ประเด็นต่อมาที่ถือเป็นหัวใจที่สำคัญประการหนึ่งของเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ ก็คือวิธีการ "ประกอบเศรษฐกิจเอง" หรือวิธีประกอบธุรกิจของรัฐบาลว่าจะเป็นไปในรูปแบบใด ซึ่งในเรื่องนี้นายปรีดีได้เสนอหลักการแบบสหกรณ์เป็นวิธีดำเนินการ ส่วนที่ว่าทำไมต้องใช้วิธีการแบบสหกรณ์ นายปรีดีได้ให้เหตุผลในเรื่องนี้ไว้ว่า เพราะประเทศไทยเป็นประเทศที่ใหญ่โตกว้างขวาง และมีพลเมืองมากกว่า 11 ล้านคน ดังนั้นหาก "การประกอบเศรษฐกิจ" หรือประกอบธุรกิจทุก ๆ อย่างต้องขึ้นตรงต่อรัฐบาลทั้งหมดแล้ว อาจทำได้ไม่ดี เพราะการควบคุมดูแลตรวจตราจะทำได้ไม่ทั่วถึง

สำหรับบทบาทหรือหน้าที่ของสหกรณ์นั้น นายปรีดีได้แบ่งออกเป็น 4 ประเภท ทั้งนี้เพื่อให้การประกอบเศรษฐกิจ หรือธุรกิจดำเนินไปได้อย่าง "ครบรูป" หรือ "ครบวงจร" ในความหมายของภาษายุคปัจจุบันคือ

1. ร่วมกันในการประดิษฐ์ (Production) หรือการผลิต โดยดำเนินการในลักษณะรัฐบาลเป็นผู้ออกที่ดินและเงินทุน ส่วนสมาชิกสหกรณ์เป็นผู้ออกแรงงาน

2. ร่วมกันในการจำหน่ายและขนส่ง (Circulation) ก็คือการนำผลผลิตที่สหกรณ์ผลิตได้ออกจำหน่าย รวมทั้งรับผิดชอบในการขนส่งหรือกระจายสินค้าออกไปโดยให้อยู่ในความควบคุมของรัฐบาล

3. ร่วมกันในการจัดหาของอุปโภคและบริโภค โดยสหกรณ์จะเป็นผู้จำหน่ายของอุปโภคและบริโภคแก่สมาชิกโดยตรง เช่นอาหาร เสื้อผ้า หรือเครื่องนุ่งห่ม

4. ร่วมกันในการสร้างสถานที่อยู่ คือสหกรณ์จะจัดสร้างบ้านที่อยู่อาศัยให้แก่สมาชิกครอบครัวละหนึ่งหลัง

นายปรีดี พนมยงค์ ยังได้เสนอรายละเอียดเกี่ยวกับสหกรณ์ไว้ในเค้าโครงการเศรษฐกิจเพิ่มเติมคือ

1. ในเรื่องของขนาด ได้กล่าวถึงว่าสหกรณ์จะมีอาณาเขตหรือขนาดเท่าใด และมีจำนวนสมาชิกเท่าไร ก็ให้ขึ้นอยู่กับแต่ละประเภทของสหกรณ์ เช่นอย่างสหกรณ์อุตสาหกรรมก็ย่อมมีสมาชิกที่เป็นคนงานตามลักษณะของอุตสาหกรรมนั้น ๆ ว่าจะใหญ่หรือเล็ก สหกรณ์การเกษตรหรือสหกรณ์ "ในทางกสิกรรม" ก็ "สุดแท้แต่ความเหมาะสมแห่งการที่จะแบ่งเขตที่ดินที่จะประกอบกสิกรรมว่าควรจะเพียงใด และจะต้องใช้คนงานเท่าใดจึงจะควบคุมและใช้วิชาเทคนิคได้โดยสะดวก" [117]

2. การจ่ายเงินเดือน นายปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับลักษณะการจ่ายเงินเดือนไว้ว่า "ราษฎรซึ่งเป็นสมาชิกของสหกรณ์จะได้รับเงินเดือนจากสหกรณ์นั้นตามอัตราและตนจำต้องทำงานตามกำลังความสามารถ เว้นไว้แต่เจ็บป่วยหรือพิการหรือชราก็จะได้รับเบี้ยบำนาญ" [118]

3. รางวัลพิเศษหรือโบนัส ประชาชนหรือราษฎรที่เป็นสมาชิกสหกรณ์ นอกจากจะได้รับเงินเดือนประจำตามอัตราแล้ว ยังจะได้รับโบนัสหรือที่นายปรีดีเรียกว่า "เงินรางวัลพิเศษ" ตามผลแห่งการที่สหกรณ์นั้นสามารถทำได้อีกด้วย

แผนเศรษฐกิจแห่งชาติ และเพื่อให้การประกอบเศรษฐกิจ หรือการประกอบธุรกิจของรัฐดำเนินไปด้วยความ "เรียบร้อยและได้ผลดี" นายปรีดี พนมยงค์ เสนอความเห็นไว้ในเค้าโครงการเศรษฐกิจ หมวดที่ 10 ว่ามีความจำเป็นที่รัฐจะต้องวาง "แผนเศรษฐกิจแห่งชาติ" และเสนอต่อไปว่าการวางแผนเศรษฐกิจแห่งชาตินี้ จะต้องมีการคำนวณ และสืบสวนในเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้เป็นลำดับคือ

ด้านความเป็นอยู่ของอารยประเทศ

1. ต้องคำนวณและสืบสวนว่า ปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตตามความต้องการของประชาชนนั้นมีอะไรบ้าง และจะต้องมีจำนวนเท่าใดจึงจะพอเพียงแก่ความเป็นอยู่ในระดับที่ถือได้ว่า "ราษฎรมีความสุขสมบูรณ์" ตามควรแก่ความเจริญ ไม่ใช่คำนวณแบบที่ประชาชนอยู่กันอย่างแร้นแค้น โดยนายปรีดีเน้นในเรื่องนี้ว่า

..เช่นอาหารก็จะต้องคิดถึงจำนวนข้าว เนื้อสัตว์ เกลือ ผัก ผลไม้ น้ำตาล ฯลฯ ซึ่งบุคคลธรรมดาไม่ยากจนจะต้องมีรับประทาน เครื่องนุ่งห่มก็จะต้องคิดถึงจำนวนผ้าและแพร ซึ่งบุคคลธรรมดาไม่ยากจนจะต้องมี เช่น หมวก เสื้อ กางเกง ถุงเท้า รองเท้า ฯลฯ เหล่านี้

ในเรื่องสถานที่อยู่ก็จะต้องคิดว่าในครอบครัวหนึ่ง มีบ้านอยู่หลังหนึ่ง บ้านนั้นไม่ใช่กระท่อมหรือกระต๊อบ จะต้องเป็นบ้านที่บุคคลธรรมดาอยู่ได้ด้วยความผาสุกและทนทานได้นานเช่นตึก เป็นต้น ต้องคิดถึงการเปลี่ยนกระท่อมหรือโรงนา ซึ่งเหมือนกับคนป่าในอาฟริกาในเวลานี้ มาเป็นตึกรามซึ่งมีสภาพเท่าเทียมอารยประเทศ ในการคมนาคมนั้นเล่า ก็ต้องคิดถึงการ

คมนาคมทางบกว่าจะต้องสร้างรถไฟ ถนนหนทางอันเชื่อมราษฎรทุก ๆ สหกรณ์ ทุก ๆ ตำบลในพระราชอาณาจักรให้ทั่วถึงกัน การสร้างคลองหรือท่าอันเป็นการคมนาคมทางน้ำ และการคมนาคมทางอากาศ ตลอดจนยวดยานที่ราษฎรในครอบครัวหนึ่ง หรือในสหกรณ์หนึ่ง ๆ ควรมีควรใช้ เช่นรถยนต์ เหล่านี้ต้องเทียบกับสภาพของคนไทยที่จะให้มีสิ่งเหล่านี้เท่าเทียมกับคนที่มีอยู่ในประเทศที่เจริญแล้ว [119]

2. คำนวณถึงสิ่งที่จะดำเนินการต่อไป ความเห็นของนายปรีดี พนมยงค์ มีต่อไปว่า เมื่อคำนวณและสืบสวนในเรื่องดังกล่าวในข้างต้นแล้ว ก็ต้องคำนวณหรือประมาณการต่อไปว่า สิ่งเหล่านั้นหากจะทำขึ้นเพื่อส่งเสริมความสุขสมบูรณ์ของประชาชนแล้ว จะต้องอาศัยที่ดิน แรงงาน และเงินทุนมากน้อยเพียงใด พร้อมกับการยกตัวอย่างในการปลูกข้าวให้พอต่อการเลี้ยงดูคนทั่วประเทศว่า

..เช่นการปลูกข้าวซึ่งจะเพียงพอแก่การที่พลเมือง 11 ล้านรับประทาน เช่นสมมุติจะต้องการข้าวสาร 2,931 ล้านกิโลกรัม จะต้องอาศัยที่นา 15 ล้านไร่ และจะต้องอาศัยแรงงานตามวิธีต่าง ๆ สุดแต่การทำนาจะใช้แรงคนกับแรงสัตว์พาหนะ หรือจะใช้แรงคนกับเครื่องจักรกล เช่น การไถ ถ้าคนไถตามธรรมดาจะได้วันละ 1/2 ไร่ ในการไถก็สิ้นแรง 30 ล้านแรง แต่ถ้าใช้เครื่องจักรกล ซึ่งเครื่องจักรไถนาเครื่องหนึ่งไถได้วันละ 40 ไร่ ซึ่งต้องการคนขับคนหนึ่งและผู้ช่วยคนหนึ่งแล้ว แรงงานของคนก็จะต้องใช้เพียง 750,000 แรงเท่านั้น ทุ่นแรงงานได้หลายเท่า สมมุติว่าการคราดและหว่านถ้าใช้แรงคนก็ต้องสิ้น 15 ล้านแรง แต่ถ้าใช้เครื่องจักรกลก็จะต้องใช้เพียง 750,000 แรง (เทียบตามข้างต้น)

การเกี่ยวถ้าใช้แรงคนก็ต้องสิ้น 30 ล้านแรง แต่ถ้าเครื่องจักรกลนำมาใช้ได้โดยปรับที่นาให้ไขน้ำออกได้ ซึ่งเครื่องจักรกลเกี่ยวจะใช้การได้แล้วก็ต้องใช้แรงคนเพียง 750,000 แรง การลากเข็นจากที่นามายังโรงนา

ถ้าใช้แรงคนก็ต้องสิ้น 15 ล้านแรง แต่ถ้าใช้เครื่องจักรกล ก็จะต้องใช้แรงคนเพียง 750,000 แรง[120]

เครื่องจักรกลทุ่นแรงงาน

แล้วนายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้เสนอความเห็นในรายละเอียดว่าหากมีการใช้เครื่องจักรกลแทนแรงงาน จะใช้เครื่องจักรกลจำนวนเท่าไร เป็นจำนวนเงินค่าเครื่องจักรกลทั้งหมดเท่าไรดังนี้

..ก. ถ้าใช้แรงคน ผสมกับแรงสัตว์พาหนะเท่านั้นสิ้นแรงงาน 90 ล้านแรง

ข. ถ้าใช้เครื่องจักรกลในการไถ คราด หว่าน ลากขน ส่วนการเก็บเกี่ยวใช้แรงคน เมื่อเครื่องจักรกลยังนำมาใช้ไม่ได้ ก็จะต้องสิ้นแรงงาน 32,250,000 แรง

ค. ถ้าใช้เครื่องจักรกลทั้งหมด ก็จะใช้แรงคนเพียง 3 ล้านแรงเท่านั้น และเงินทุนที่จะต้องใช้ก็ต่างกัน เช่นถ้าใช้เครื่องจักรกลก็ต้องหาซื้อเครื่องจักรกลและน้ำมัน สมมุติว่าที่นา 15 ล้านไร่ใช้เครื่องไถ 5,000 เครื่อง เครื่องละ 3,000 บาท ดั่งนี้ทุนที่จะซื้อเครื่องไถนาก็คงเป็นเงิน 15 ล้านบาท ซึ่งรัฐบาลอาจผ่อนส่งเงินเป็นงวด ๆ ได้ และหาทุนในการซื้อน้ำมันหรือตั้งโรงกลั่นกรอง ขุดหาน้ำมันหรือเชื้อเพลิงอื่น ๆ[121]

3. คำนวณทุนที่รัฐบาลมีอยู่ เมื่อทราบจากการคำนวณดังกล่าวข้างต้นแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอความเห็นว่า สิ่งที่จะต้องคำนวณและสืบสวนต่อไปก็คือในเรื่องที่ดิน แรงงาน และเงินทุนของรัฐบาลที่มีอยู่ในช่วงเวลานี้และที่จะมีขึ้นในโอกาสต่อไป ทั้งนี้เพื่อจะได้ทราบ "กำลังแห่งการที่จะประกอบเศรษฐกิจ" หรือการประกอบธุรกิจต่อไป เช่นในกรณีที่ดินนายปรีดีได้แสดงความเห็นหรือข้อเสนอไว้ว่า

..ที่ดินเรามีอยู่ 320 ล้านไร่เศษเป็นที่นาแล้ว 18 ล้านไร่ และเป็นที่ไร่ที่ป่าซึ่งจะปลูกพืชผลได้อย่างไร และจัดการทำป่าไม้อย่างไร ในใต้ดิน

มีแร่อย่างไรซึ่งเราจะจัดการขุดขึ้นมาใช้ได้ และคำนวณถึงแรงงาน เช่น พลเมือง 11 ล้านคนนี้สมมุติคงเป็นเด็กและคนชราซึ่งทำงานไม่ได้ 5 ล้านคน คงเป็นคนที่ทำงานได้ 6 ล้านคน ในวันหนึ่งทำงาน 8 ชั่วโมง และปีหนึ่งทำงาน 280 วัน หยุด 85 วัน คงได้แรงงาน 1,680 ล้านวันแรงงาน ในบรรดาแรงงานเหล่านี้ก็จะแยกเป็นแรงงานที่ทำด้วยน้ำพักน้ำแรงเท่าไร แรงงานฝีมือเท่าไร แรงงานวิชาพิเศษ เช่น นายช่าง แพทย์ ครูเท่าใด แรงงานในการควบคุมเช่นหัวหน้างานและข้าราชการฝ่ายปกครองเท่าใด และจะต้องคำนวณถึงเงินทุนที่รัฐบาลจะจัดให้มีได้เช่นการกู้เงินภายใน การร่วมมือกับผู้มั่งมี การเก็บภาษีทางอ้อมอันไม่ให้เป็นการเดือดร้อนแก่ราษฎร

เมื่อเราคำนวณได้ดั่งนี้แล้ว ก็จะทราบได้ว่าเรามีที่ดินและแรงงานเหลืออยู่เท่าใด เราขาดเงินทุนเท่าใด และเราจะจัดให้ที่ดินนั้นเป็นประโยชน์อย่างไร และแบ่งการเศรษฐกิจออกเป็นสหกรณ์อย่างไร และที่สุดก็จะประมาณได้ว่าการที่จะทำให้ราษฎรได้ถึงซึ่งความสมบูรณ์นั้น เราจะต้องอาศัยเวลาเท่าใด ในปีหนึ่ง ๆ เราประมาณว่าจะทำได้อย่างไร [122]

เริ่มใช้เป็นส่วน ๆ ถึงที่สุดนายปรีดี พนมยงค์ ได้สรุปว่า เมื่อทำมาดังนี้แล้วจะทำให้ทราบได้ว่า "เราจะเริ่มใช้แผนเศรษฐกิจแห่งชาติในท้องที่ใดก่อน และเริ่มการเศรษฐกิจใดก่อนเช่นนี้เป็นลำดับไปจนทั่วพระราชอาณาจักร" [123]

ในเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจนี้ เมื่อได้ศึกษาหรือดูลึกลงไปในรายละเอียดต่อ ๆ ไป เช่นดูจากเค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกอบเศรษฐกิจ และเค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร (Assurance Sociale) ซึ่งเป็นร่างกฎหมายที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้จัดเตรียมร่างไว้ เพื่อจะนำออกมาใช้ปฏิบัติต่อไป หากเค้าโครงการเศรษฐกิจของตนผ่านความเห็นชอบจากคณะกรรมการราษฎรและสภาผู้แทนราษฎร ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าผู้ร่างคือนายปรีดี พนมยงค์ ได้มีการเตรียมพร้อม

ที่จะให้รัฐได้เดินหน้าในเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจนี้อย่างเต็มที่ โดยได้มีการกำหนดวิธีการรายละเอียดการดำเนินการในรูปของกฎหมายไว้อย่างชัดเจน เช่นในส่วนของเค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร (Assurance Sociale) ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 14 มาตรา 5 หมวด ก็ได้กำหนดวิธีการปฏิบัติให้เป็นไปตามเค้าโครงการเศรษฐกิจในประเด็นที่เกี่ยวกับการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร (Assurance Sociale) ไว้อย่างชัดเจน เช่น

หมวดที่ 1 เงินเดือนและเบี้ยบำนาญของราษฎร ซึ่งในหมวดนี้มีด้วยกัน 5 มาตรา จากมาตรา 3-7 โดยมาตรา 3 กำหนดเรื่องให้คนสัญชาติไทยทุกคนได้รับเงินเดือนจากรัฐบาลหรือสหกรณ์ มาตรา 5 กำหนดเกี่ยวกับเงินรางวัลหรือเงินโบนัสที่นอกเหนือจากเงินเดือน เป็นต้น

หมวดที่ 2 ว่าด้วยการทำงาน มี 4 มาตรา เริ่มจากมาตรา 8-11 โดยมาตรา 8 กำหนดให้บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ 18 ปีขึ้นไปจนถึง 55 ปี รับราชการตามความสามารถ คุณวุฒิ เพศ และอายุ หรือมาตรา 11 กำหนดเรื่องบุคคลที่ได้รับการยกเว้นไม่ต้องรับราชการ 2 ประเภทคือ (1) บุคคลผู้มีทรัพย์สินหรือรายได้ที่มั่นคงจนสามารถเลี้ยงตนเองได้ (2) บุคคลผู้อยู่ในอาชีพอิสระต่าง ๆ นักเขียน ทนายความ แพทย์ ฯลฯ

ส่วน**หมวดที่ 3 ว่าด้วยวิธีจ่ายเงินเดือน** เป็นต้น

สำหรับในส่วนของเค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกอบเศรษฐกิจก็ในทำนองเดียวกันคือได้มีการกำหนดวิธีการปฏิบัติโดยกฎหมายไว้อย่างชัดเจน เช่น

หมวดที่ 1 ว่าด้วยการจัดซื้อที่ดิน ว่าจะทำโดยวิธีอย่างไร ซึ่งมี 3 มาตรา จากมาตรา 4-6 โดยมาตรา 4 กำหนดเรื่องให้รัฐบาลมีอำนาจซื้อที่ดินทั้งหลาย นอกจากที่ได้รับการยกเว้นอันได้แก่ที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยหรือที่ดินเอกชนที่ได้รับสัมปทานหรือได้รับอนุญาตจากรัฐ

หมวดที่ 2 ว่าด้วยการจัดหาเงินทุนและเครดิต มีหนึ่งมาตรา คือมาตรา 7 โดยมาตรานี้ได้กำหนดวิธีการจัดหาเงินทุนและเครดิต เพื่อการประกอบการเศรษฐกิจของรัฐบาลว่าสามารถทำได้โดยวิธีใดบ้าง เช่น (1) โดยการเก็บภาษีมรดก (2) โดยการเก็บภาษีรายได้ของเอกชน (3) โดยการเก็บภาษีทางอ้อม (4) โดยการเก็บค่าธรรมเนียมการจดทะเบียนใบอนุญาตเล่นการพนัน (5) โดยการออกใบกู้ (6) โดยการออกสลากกินแบ่ง (7) โดยการกู้เงินจากธนาคารแห่งชาติ (8) โดยการกู้เงินจากต่างประเทศ เป็นต้น

หมวดที่ 3 ว่าด้วยธนาคารแห่งชาติ มี 2 มาตราคือ มาตรา 8 และมาตรา 9 โดยมาตรา 8 กำหนดให้รัฐบาลจัดให้มีธนาคารแห่งชาติขึ้น ทั้งนี้โดยให้ใช้เงินทุนสำรองของรัฐบาลและเงินกู้จากเอกชนมาเป็นทุนของธนาคาร

หมวดที่ 4 ว่าด้วยแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ มี 4 มาตรา จากมาตรา 10 ถึงมาตรา 13 โดยมาตรา 10 กำหนดให้จัดตั้งสภาที่มีหน้าที่จัดการวางแผนเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้น ที่สำคัญในมาตรา 11 ได้กำหนดว่าแผนเศรษฐกิจแห่งชาตินี้ต้องมีเป้าหมายงานที่จะทำในแต่ละปีที่ชัดเจน และต้องแจ้งผลการดำเนินการหรือความก้าวหน้าในงานนั้น ๆ ให้ประชาชนทราบทุก ๆ สัปดาห์ด้วย

และเหล่านี้ก็คือเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ ที่ได้จัดทำหรือจัดร่างขึ้นเพื่อเสนอให้รัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรอนุมัติดำเนินการต่อไป

เชิงอรรถ

[96] นาวี รังสิวรารักษ์ จุดบอดประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สาย-อักษร, 2526 หน้า 13

[97] รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ประจำปี 2475 หน้า 359-360

[98] ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจหลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กังหัน 2542 หน้า 6

[99] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 6-7

[100] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 7

[101] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 7

[102] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 21

[103] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 21-22

[104] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 22

[105] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 22

[106] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 23

[107] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 10

[108] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 10

[109] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 17

[110] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 17-18

[111] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 23

[112] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 29

[113] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 25

[114] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 25

[115] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 25

[116] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 25

[117] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 24

[118] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 31

[119] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 30

[120] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 36

[121] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 36-37

[122] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 37

[123] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 37-38

[124] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 38

12

ความเห็นต่าง

ดังเป็นที่รับรู้กันมาแล้วว่า พลังการสนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ เกี่ยวกับการร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจในเบื้องแรก หรือในระยะเริ่มต้นนั้น มีกันแทบจะในทุกฝักฝ่าย นับตั้งแต่ในส่วนของกลุ่มนำของคณะราษฎร ซึ่งบัดนี้ล้วนส่วนใหญ่ได้รับการแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรี จากส่วนของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากพระยามโนปกรณ์นิติธาดา หรือแม้กระทั่งองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้แสดงว่าทรงสนพระทัยในเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง ดังบันทึกเหตุการณ์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง*** ที่ปรากฏอยู่ในเอกสารคำพิพากษาศาลพิเศษ พุทธศักราช 2482 ที่ว่า

..ในการที่จะยกร่างเค้าโครงการณ์เศรษฐกิจนั้น พระยามโนปกรณ์นิติธาดา พระยาราชวังสัน พระยาศรีวิสารวาจา หลวงประดิษฐมนูธรรม ได้ปรึกษาหารือกันหลายหนหลายครั้ง โดยหลวงประดิษฐมนูธรรมเสนอว่าในการที่จะบริหารราชการแผ่นดินต่อไปนั้น จะต้องช่วยเหลือราษฎรในทางเศรษฐกิจก่อน แต่ราษฎรของเราต้องการให้รัฐบาลเป็นผู้นำ พระยามโน

*** บันทึกเหตุการณ์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองหรือ "พฤติการณ์บางประการตั้งแต่ประเทศไทยได้เปลี่ยนระบอบการปกครอง" นี้ คือส่วนหนึ่งของ "ถ้อยคำให้การ" ในฐานะพยานโจทก์ของ พล.ต.พระยาพหลพลพยุหเสนา พล.ร.ต.หลวงสินธุสงครามชัย น.อ.หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ พ.อ.หลวงเสรีเริงฤทธิ หลวงนฤเบศร์มานิต หลวงประดิษฐมนูธรรม พ.ท.ประยูร ภมรมนตรี นายสงวน ตุลารักษ์ พ.ต.ท.ขุนศรีศรากร และพ.ต.ท.ขุนสุจริตรณการ

ปกรณ์นิติธาดา พระยาศรีวิสารวาจา และพระยาราชวังสัน ไม่ได้โต้แย้งแสดงความพอใจในหลักการของหลวงประดิษฐมนูธรรมที่เสนอให้ทราบนั้น ต่อมาพระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้บอกกับหลวงประดิษฐมนูธรรมว่า พระปกเกล้าฯ ให้ไปเฝ้าพร้อมด้วยพระยาพหลพลพยุหเสนา แล้วพระปกเกล้าฯ ได้รับสั่งถึงเศรษฐกิจของบ้านเมือง และถามความเห็นของหลวงประดิษฐมนูธรรมว่ามีอะไรบ้าง หลวงประดิษฐมนูธรรมได้กราบทูลตามแนวที่ได้เคยปรึกษาหารือกับพระยามโนปกรณ์นิติธาดา พระยาศรีวิสารวาจา และพระยาราชวังสันมาแต่ก่อน พระปกเกล้าฯ รับสั่งชมเชยเห็นชอบด้วย และรับสั่งต่อไปว่า พระองค์ท่านชอบแบบโซเชียลลิสม์ และพระองค์ท่านเองก็เป็นโซเชียลลิสต์ จึงรับสั่งให้หลวงประดิษฐมนูธรรมไปจัดการเขียนโครงการณ์ขึ้น [124]

นอกจากนี้บันทึกเหตุการณ์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองยังได้กล่าวถึงว่า ก่อนการร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจ "หลวงประดิษฐ์มนูธรรมได้เข้าเฝ้าพระปกเกล้าฯ อยู่ 2 ชั่วโมง ได้กราบทูลถึงเค้าโครงการที่จะร่างขึ้นนั้นโดยชัดแจ้ง" [125] หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งนายปรีดีได้ชี้แจงถึงลักษณะเค้าโครงการที่จะร่างขึ้นดังกล่าวให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้ทราบโดยละเอียดแล้วนั้นเอง ซึ่งพระองค์ก็ไม่ได้ทรงรับสั่งอะไรเป็นพิเศษที่จะแสดงว่าไม่ทรงเห็นด้วย ด้วยการณ์ที่เป็นเช่นนี้ทำให้นายปรีดีเองรู้สึกมั่นใจยิ่งขึ้นว่าเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ที่มุ่งหวังที่จะช่วยเหลือราษฎรในทางความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นนั่นน่าจะบรรลุผลสำเร็จได้โดยไม่ยาก

ดังนั้นในทันทีที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้ร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจเสร็จเรียบร้อย ประมาณปลายเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2476 (นับแบบปีปัจจุบัน-ผู้เขียน) นายปรีดีจึงได้รีบนำร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจนี้ขึ้นถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นเบื้องแรก

และต่อมานายปรีดี พนมยงค์ ได้นำร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจนี้เสนอต่อที่ประชุมคณะผู้ก่อการทำให้ได้เริ่มเห็นรอยปริแยกหรือความเห็นต่างต่อเรื่องนี้อย่างชัดเจน ในเมื่อในคณะผู้ก่อการเองได้แบ่งออกเป็นสองฝักฝ่ายอย่างชัดเจน คือฝ่ายที่เห็นด้วยและฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย ซึ่งไสว สุทธิพิทักษ์ ได้บันทึกเล่าเหตุการณ์ดังกล่าวไว้ว่า

..ผลที่สุดในการพิจารณาของคณะผู้ที่ยังยึดมั่นอยู่ในอุดมคติและคำปฏิญาณ ซึ่งเป็นจำนวนมากได้เห็นพ้องด้วย และเห็นชอบด้วยตามเค้าโครงการเศรษฐกิจนั้น แต่แล้วก็มีผู้ที่ไม่เห็นด้วยและคัดค้านอย่างรุนแรง เอะอะตกอกตกใจ ผู้ที่ไม่เห็นด้วยและคัดค้านนี้ก็คือพระยาทรงฯ และพรรคพวกของพระยาทรงฯ คือพระประศาสน์พิทยายุทธ หลวงชำนาญยุทธศิลป หลวงรณสิทธิพิชัย ซึ่งพวกนี้เป็นทหารทั้งสิ้น นอกจากไม่ได้เรียนการเศรษฐกิจมาแล้ว ปรากฏต่อไปว่าบุคคลเหล่านี้ไม่ได้อ่านและพิจารณาเรื่องโดยละเอียดแต่อย่างใด [126] ต่อมาปรากฏชัดว่าในกลุ่มผู้ที่ไม่เห็นด้วย ยังมีพระยามโนปกรณ์นิติธาดา พระยาราชวังสัน และพระยาศรีวิสารวาจารวมอยู่ด้วย

ทำให้เมื่อนายปรีดี พนมยงค์ นำร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจดังกล่าวเสนอคณะรัฐมนตรี เพื่อให้พิจารณาเห็นชอบและนำเสนอต่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต่อไป ก็ปรากฏว่ามีการดึงเรื่องไว้ไม่มีการนำเสนอโดยพระยามโนปกรณ์นิติธาดา และคณะ

ในอีกด้านหนึ่งที่เป็นฝ่ายสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งเสียงส่วนใหญ่สนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ และเริ่มรู้ระแคะระคายว่าพระยามโนปกรณ์นิติธาดาและคณะไม่เห็นด้วย ในเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี และพยายามเก็บเรื่องไว้ไม่นำเสนอในคณะรัฐมนตรีและสภาผู้แทนราษฎร จึงเกิดความไม่พอใจและได้แสดงท่าทีกดดันคณะรัฐบาลของพระยามโนปกรณ์นิติธาดาขึ้น ดังเหตุการณ์ที่ปรากฏในรายงานการประชุมสภาผู้แทน

ราษฎร ครั้งที่ 55 ตรงกับวันศุกร์ที่ 10 มีนาคม พ.ศ.2476 *** เกี่ยวกับกระทู้ถามของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร นายจรูญ สืบแสง และคำตอบของนายกรัฐมนตรีพระยามโนปกรณ์นิติธาดา เกี่ยวกับการจัดการเศรษฐกิจแห่งชาติส่วนหนึ่งว่า

..นายจรูญ สืบแสง กล่าวว่า...ในเรื่องทางเศรษฐกิจนั้น นายบรรจง ศรีจรูญ ได้เคยถามคณะรัฐมนตรีมาครั้งหนึ่งเมื่อประมาณ 6 เดือนมาแล้ว และตัวข้าพเจ้าเองก็เคยพูดว่า การที่เราจะดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจและในทางโปลิติกนั้นมีอยู่ 2 ทางคือ ทางหนึ่งเราจะดำเนินให้มีการเศรษฐกิจมากกว่าโปลิติกหรือทางการเมือง อีกทางหนึ่งคือทำในทางการเมืองมากกว่าในทางเศรษฐกิจ ที่ได้กล่าวมานั้นนายกรัฐมนตรีมีความเข้าใจผิดไปว่าข้าพเจ้าเสนอความเห็นไปในทำนองว่าทำให้ในทางเศรษฐกิจอย่างเดียวหรือเป็นส่วนมาก ทำโปลิติกน้อยเท่าที่ได้เตือนมาครั้งนั้นเป็นการเตือนขอให้รัฐบาลเร่งดำริในเรื่องนี้ และก็ได้ล่วงเลยมา 6 เดือนแล้ว ได้คอยฟังอยู่ทุกวันก็ไม่ปรากฏว่าได้กระทำไปแล้วเพียงใด จึงได้ขอให้เตรียมคำตอบไว้เมื่อวันประชุมครั้งก่อน และก็ปรากฏว่าเพิ่งจะจัดให้มีกรรมการประชุมในเรื่องนี้ ซึ่งกำหนดจะประชุมในวันอาทิตย์นี้แสดงให้เห็นว่าไม่ได้เอาใจใส่ในทางเศรษฐกิจดังคำปฏิญาณมาแล้วว่า จะบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรไม่ให้ราษฎรอดอยากให้มีงานทำ ฉะนั้นจึงใคร่ถามว่าคณะรัฐบาลจะรับรองได้ไหมว่า จะรีบทำในเรื่องนี้ให้ทันเวลาที่จะดำเนินการในปีหน้า ถ้าและไม่

*** ในเอกสารเดิมจะใช้ว่าวันที่ 10 มีนาคม 2475 เนื่องจากก่อนหน้าปี พ.ศ.2483 ปฏิทินของประเทศไทยสิ้นสุดปีเก่าในวันที่ 31 มีนาคม และเริ่มปีใหม่ในวันที่ 1 เมษายน แต่ต่อมาในวันที่ 6 กันยายน พ.ศ.2483 รัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติ "ปีประดิทิน พุทธศักราช 2483" ขึ้นใช้บังคับ กำหนดให้ปีประดิทินเริ่มตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม และสิ้นสุดในวันที่ 31 ธันวาคม โดยเริ่มใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2483 ที่กำหนดให้วันสิ้นปีเป็นวันที่ 31 ธันวาคม เพราะฉะนั้นปี พ.ศ.2476 จึงเริ่มนับตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน แต่ในกรณีของผู้เขียนขอใช้อย่างเช่นกรณีปัจจุบันเพื่อไม่ให้เกิดความสับสน

รับรองที่จะทำแล้วจะได้ขอให้มี Vote of Confidence เรียงตัวบุคคลไป[127]

ต่อกระทู้ของนายจรูญ สืบแสง ดังกล่าว พระยามโนปกรณ์นิติธาดา นายกรัฐมนตรีได้กล่าวตอบมีใจความพอสรุปได้ว่า ในเรื่องเศรษฐกิจนี้ที่จริงรัฐบาลก็ได้มีแผนที่จะดำเนินการอยู่แล้ว เช่น ได้มีการตั้งกรรมการขึ้นพิจารณา มีพระยาราชวังสันเป็นประธาน และว่าการที่ทำไปเช่นนี้ก็ถือว่าดีที่สุดและเร็วที่สุดแล้ว

..แต่ถ้าการที่ทำไปเช่นนี้ไม่เป็นที่พอใจแก่สภาฯ เราก็ไม่ได้ขอว่าให้สภาฯ นี้ได้ช่วยโปรดเอาพวกรัฐบาลนี้ไว้ที จะแสดงหรือลงมติความไม่ไว้วางใจเราก็ยินดีที่จะไปเสมอ ในเมื่อมีผู้อื่นที่ดีกว่าและทำได้ เพราะฉะนั้นเราไม่มีความรังเกียจอย่างใดที่สภาจะลงมติความไม่ไว้วางใจต่อไป[128]

อย่างไรก็ตามจากผลของการเร่งรัดและกดดันโดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรดังกล่าว ในที่สุดพระยามโนปกรณ์นิติธาดาในนามของคณะรัฐมนตรีก็ได้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง ประกอบด้วยบุคคลจำนวน 14 คน เพื่อให้ทำหน้าที่พิจารณาร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ และเพื่อให้ทำความเห็นเสนอคณะรัฐมนตรีได้พิจารณาต่อไป

สำหรับรายชื่อบุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการดังกล่าว จำนวน 14 คนประกอบด้วย

1. หลวงคหกรรมบดี
2. หลวงเดชสหกรณ์
3. หลวงเดชาติวงศ์วราวัฒน์
4. พ.อ.พระยาทรงสุรเดช
5. นายทวี บุญยเกตุ
6. นายแนบ พหลโยธิน
7. หลวงประดิษฐ์มนูธรรม
8. นายประยูร ภมรมนตรี

9. พระยามโนปกรณ์นิติธาดา

10. พล ร.ท.พระราชวังสัน

11. นายวิลาศ โอสถานนท์

12. พระยาศรีวิสารวาจา

13. ม.จ.สกลวรรณากร วรวรรณ

14. หลวงอรรถสารประสิทธิ์

ซึ่งคณะกรรมการชุดนี้ได้มีการประชุมกันเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ.2476 เวลา 8.20 น. ณ วังปารุสกวัน ดังรายงานการประชุมที่มีการบันทึกไว้ว่า เมื่อเริ่มการประชุมนายปรีดี พนมยงค์ หรือหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ได้แถลงหรือชี้แจงต่อที่ประชุมในทำนองว่า ก่อนที่จะมาชี้แจงในที่ประชุมแห่งนี้ ตนเองได้เคยประชุมกับผู้ร่วมก่อการมาครั้งหนึ่งแล้ว และได้ทำเรื่องขึ้นเสนอคณะรัฐมนตรีจึงได้มีการตั้ง "กรรมานุการ" ชุดนี้ขึ้นมาทำหน้าที่พิจารณา และหากในการประชุมวันนี้จะมีการโต้เถียงที่บังเอิญต้องใช้ถ้อยคำแสลงที่รุนแรงกันไปบ้างก็ต้องขออภัยด้วย จากนั้นจึงได้ชี้แจงต่อไปว่า

..หัวข้อสำคัญในการประชุมวันนี้ เนื่องจากหลักหกประการที่ได้ประกาศไว้ในข้อ 3 มีใจความอยู่ 3 ประการ ในการบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ คือจะจัดมิให้ราษฎรอดอยาก จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ในการจัดการไม่ให้ราษฎรอดอยากนั้น ต้องจัดให้มีความเป็นอยู่พอควร หางานให้ราษฎรทำเหมือนกับพวกเราที่อยากทำงาน ข้อความละเอียดมีอยู่ในหนังสือนี้แล้ว แต่เราไม่ทำโครมครามทีเดียวจะทำตามกำลังของเรา ข้อความที่เป็นตัวเลขบางตอนจะถือเคร่งครัดไม่ได้ เป็นการอุปมาพอเป็นเค้าเท่านั้น โครงการนี้ไม่ใช่หลักคอมมูนิสต์ เรามีทั้งแคปิตัลลิสม์ และโซเชียลลิสม์รวมกัน ถ้าหากพวกคอมมูนิสต์มาอ่านจะติเตียนมากว่ายังรับรองพวกมั่งมีให้มีอยู่

ความนี้กล่าวแล้วว่าตัวเลขนั้นเป็นการอุปมาเท่านั้น หน้าที่ของเราในที่นี้ก็คือจะรับโปลิซีนี้หรือไม่ เมื่อรับแล้วจึงเรียกผู้ชำนาญมาทำการพิจารณาให้ละเอียดภายหลัง[129]

หลังจากนายปรีดี พนมยงค์ กล่าวชี้แจงหรือแถลงเสร็จแล้ว กรรมการผู้มาร่วมประชุมต่างก็ได้แสดงความเห็น ซึ่งมีทั้งฝ่ายที่สนับสนุนและฝ่ายคัดค้าน เช่นกรณีความเห็นของฝ่ายสนับสนุน นายทวี บุญยเกตุ ได้แสดงความเห็นต่อที่ประชุมในทำนองว่า ถ้าเพียงแต่อ่านเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ แต่เพียงผิวเผินโดยไม่ไตร่ตรองหรือมีใจลำเอียง ก็จะเห็นว่าเค้าโครงนี้มีลักษณะส่อไปในทางคอมมิวนิสต์หรือสังคมนิยมได้ แต่หากจะได้พิจารณาถึงวิธีการโดยละเอียดแล้วจะเห็นได้ว่าเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี ไม่ได้มีเรื่องการริบทรัพย์ใครไม่ได้เอาเงินของราษฎรมาแบ่งปันกัน "เราไม่ได้เอาผู้หญิงมาเป็นของกลาง เราไม่ได้บังคับหรือเกณฑ์คนทั้งหมดให้ทำงานให้แก่สหกรณ์ของเรา เราไม่ได้เกณฑ์คนให้มาเป็นทาษ" เพราะฉะนั้นในความเห็นของนายทวี บุญยเกตุ จะเรียกหรือเหมาเอาว่าเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดีเป็นคอมมิวนิสต์หรือแม้แต่เป็นสังคมนิยมไม่ได้ นอกจากนี้นายทวี บุญยเกตุ ยังได้ให้ความเห็นต่อไปว่า

..ความประสงค์ของรัฐบาลก็คือต้องการให้ราษฎรทุกคนได้รับประกันจากรัฐบาล โดยร่วมกันทำและโดยการควบคุมของสหกรณ์ เราไม่ต้องการให้คนทุกคนเป็นทาษของสหกรณ์โดยเลิกการทำมาหากินส่วนตัว แต่เราต้องการให้ผู้ที่มีกำลังทรัพย์ที่ได้ทำมาหากินอยู่ก่อนแล้วคงดำเนินการต่อไป หรือผู้ที่สามารถจะทำมาหากินส่วนตัวได้ก็ให้ทำต่อไป เราจะช่วยแต่ผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือจากรัฐบาลหรือคนจนกับพวกที่ไม่มีงานทำ ที่ไม่มีที่อยู่อาศัยและที่ได้รับความลำบากเท่านั้น หาได้พาดพิงไปบังคับคนที่มั่งมีดังในบางประเทศทำกันอยู่ไม่ เพราะถ้าคนจนเหล่านี้ไม่ได้รับความช่วยเหลือ

จากรัฐบาลแล้ว ใครเล่าจะเป็นผู้ช่วยความหายนะจะต้องเข้ามาสู่อย่างแน่นอน ธรรมดาของคนจะต้องเสียไปโดยไม่ต้องสงสัย และความไม่สงบสุขจะต้องเกิดขึ้นแก่ประเทศเป็นแน่

ไม่ควรคิดวิตกที่สหกรณ์จะไม่มีคนทำงาน เพราะในเวลานี้คนว่างงานมีอยู่มาก เมื่อรับรองว่าจะให้ความสุขแก่เขาเช่นนี้แล้ว ใครเล่าที่ไม่อยากจะมีความสุข ใครเล่าที่ไม่อยากจะมีเงิน และใครเล่าที่อยากอดตาย

พูดกันอย่างง่าย ๆ การที่จะตั้งเป็นสหกรณ์นี้ ก็ไม่ผิดอะไรกับบริษัทหรือห้างร้านที่ทำการค้าขายใหญ่ ๆ ถ้าจะมีผู้เถียงว่ารัฐบาลไม่ควรทำการค้าเองแล้ว ก็เหตุไฉนเล่ารัฐบาลจึงสร้างทางรถไฟ รัฐบาลจึงสร้างโรงไฟฟ้า รัฐบาลจึงทำประปา รัฐบาลจึงต้มเหล้าต่าง ๆ เหล่านี้เสียเองเป็นต้น โดยไม่ยอมให้ราษฎรทำ การที่จะตั้งสหกรณ์นี้นอกจากจะช่วยเหลือพวกชาวนาที่ยากจนแล้ว สหกรณ์ยังช่วยเปิดเมืองและบำรุงความเจริญของประเทศอีกด้วย ในผลกำไรที่ได้จากสหกรณ์นี้เอง

วิธีการโดยย่อของโครงการอันนี้คือ รัฐบาลจะซื้อที่นาจากเจ้าของที่ดินโดยออกใบบอนด์ และให้ดอกเบี้ยตามสมควร การที่ต้องการเนื้อที่เป็นจำนวนมากเป็นผืนเดียวกันนี้ ก็เพื่อความสะดวกในการปกครองและในการประกอบการกสิกรรม เช่น การไถ การคราด การทดน้ำ เหล่านี้เป็นต้น เมื่อสหกรณ์ได้เนื้อที่นาตามจำนวนที่ต้องการแล้ว สหกรณ์ก็จะประกาศรับกรรมกร หรือที่หลวงประดิษฐ์ มนูธรรมเรียกว่าข้าราชการเฉพาะผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือจากรัฐบาลกับผู้ที่ไม่มีอาชีพอย่างอื่น คือพวกที่เบียดเบียนเขากินแต่ไม่ประสงค์จะทำงานให้แก่สหกรณ์ ในเมื่อเขาหางานหรืออาชีพอื่นทำได้ คือเขาจะไปประกอบอาชีพส่วนตัวก็ได้สุดแต่ความพอใจของตน[130]

นี่คือความเห็นบางส่วนของนายทวี บุญยเกตุ ผู้ประกาศตัวสนับสนุนเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดีอย่างเต็มที่

สำหรับกรรมการคนอื่น ๆ ที่แสดงความเห็นสนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ มีอีกหลายคน เช่นหลวงคหกรรมบดี (ชม จารุรัตน์) แสดงความเห็นเพียงสั้น ๆ ว่า "ในทางเศรษฐกิจต้องทำอย่างหลวงประดิษฐ์ฯ มิฉะนั้นผลประโยชน์ก็คงตกอยู่แก่คนกลางทั้งหมด จะแก้ด้วยวิธีอื่นไม่ได้" [131] นอกจากนี้ก็มีนายแนบ พหลโยธิน หลวงเดชสหกรณ์ หรือม.ล.เดช สนิทวงศ์ นายวิลาศ โอสถานนท์ และแม้แต่ ม.จ.สกลวรรณากร วรวรรณ ซึ่งในการประชุมในวันนี้ถือได้ว่าคือผู้ที่ได้ซักถามนายปรีดี พนมยงค์ ในประเด็นต่าง ๆ อย่างละเอียดถี่ถ้วนมากที่สุด และในที่สุดหม่อมเจ้าผู้ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านเศรษฐกิจผู้หนึ่ง ถึงกับกล่าวยอมรับในวิธีการซื้อที่ดินทำสหกรณ์ของนายปรีดี และยังให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า

..บัดนี้ข้าพเจ้าเห็นด้วยให้รวมที่ดินนอกเมืองเป็นที่กสิกรรม และยังเห็นต่อไปว่าควรรวมที่ในเมืองเป็นหัตถกรรมและที่อยู่ด้วย ควรจัดวางโปรแกรมไว้ว่าที่ใดเป็นที่หัตถกรรมและที่ใดเป็นที่กสิกรรม [132]

ในส่วนของผู้ที่ไม่เห็นด้วยที่ได้แสดงความเห็นออกมาอย่างชัดเจนก็ได้แก่ พระยาทรงสุรเดช พระยามโนปกรณ์นิติธาดา ส่วนผู้ที่ไม่เห็นด้วยแต่แสดงความเห็นแบบกั๊ก ๆ ไว้ในทำนองเห็นบางส่วนไม่เห็นบางส่วน ในขณะที่ใจจริงแล้วไม่เห็นด้วยได้แก่พระยาศรีวิสารวาจา พระยาราชวังสันเป็นต้น

เช่นกรณีของพระยาศรีวิสารวาจาที่ได้กล่าวแสดงความเห็นต่อที่ประชุมตอนหนึ่งว่า

..ข้าพเจ้าได้พูดไว้แล้วแต่ต้นว่า ถ้าทำหมดตามโครงการนั้นข้าพเจ้าไม่เอา ถ้าแบ่งทำแต่บางส่วนข้าพเจ้ายอมรับ [133]

ทีนี้ลองมาฟังความเห็นของผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับเค้าโครงการเศรษฐกิจแบบเต็มที่ อย่างพระยาทรงสุรเดชบ้าง เมื่อพระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้

ถามความเห็นว่า "เจ้าคุณทรงฯ เห็นอย่างไร" พระยาทรงสุรเดชได้แสดงความเห็นต่อที่ประชุมว่า

..โครงการนี้เป็นโครงการมหึมา ซึ่งจะสำเร็จได้ตั้ง 50 หรือ 100 ปี ถ้าเราตกลงจะไม่ประกาศจะได้ไหม เมื่อเราจะทำอะไรก็ทำไป พูดง่าย ๆ เรื่องรวมที่ดินอย่างเดียว รัฐบาลจะต้องใช้เงินมากมายอีก 20-30 ปี ก็ซื้อไม่หมดและการรวมแรงเราก็ยังไม่มีเงินจ่าย แต่ที่เราหวังอยู่ว่าเมื่อเราซื้อที่ดินหมดแล้ว เราก็บังคับราษฎรได้เหมือนอย่างเจ๊ก จะให้ทำอะไรก็ได้ตามที่ชอบใจเรา และมีความเห็นพระยาประเสริฐสงครามว่า ที่ดินที่ว่างเปล่านั้นมีมากมาย คนว่างงานก็มากมาย เราจองที่ดินที่ว่างและเอาคนว่างงานไปบรรจุ ก็ช่วยคนไม่มีงานทำทำได้มาก เพียงเท่านี้ก็ทำไม่สำเร็จ เราอย่าประกาศดีกว่า[134]

และภายหลังจากที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้พยายามชี้แจงอยู่พักหนึ่ง พระยาทรงสุรเดชก็ได้แสดงความเห็นที่เป็นการย้ำจุดยืนของตนอีกครั้งว่า

..เราประกาศเพียงในสิ่งที่ทำใน 5 ปีหรือ 10 ปีไม่ดีหรือ เพราะตามโครงการ 200-300 ปีก็ไม่สำเร็จ ดูแต่รัฐบาลเก่าเขาปกครองมาตั้ง 150 ปี โดยไม่มีโครงการก็ไม่เห็นเป็นไร เราจะประกาศเท่าที่ทำได้[135]

ในส่วนของพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเล่า พระยามโนฯ ได้เริ่มแสดงความเห็นต่อที่ประชุมว่า แม้กรรมการส่วนมากในที่ประชุมจะเห็นชอบกับเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดีก็ตาม แต่ความเห็นของตนนั้น "อีกอย่างหนึ่ง" และว่าตนเองนั้นเป็นคนเคราะห์ร้ายด้วยเหตุ 2 ประการ คือ หนึ่งไม่ได้เล่าเรียนมาทางเศรษฐกิจ สองเป็นผู้ที่อยู่ในฐานะที่ต้องรับผิดชอบทั้งในทางหลักการและการปฏิบัติ แล้วได้แสดงความเห็นต่อไปว่ามีหลายครั้งที่คนเราอาจมองเห็นว่างานอย่างนี้ถูก แต่แล้วก็อาจกลับผิดไปได้ กล่าวมาถึงช่วงนี้พระยามโนฯ ก็ได้วกกลับมายังประเด็นความเห็นในเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดีว่า

..ความเห็นของข้าพเจ้าในเวลานี้คือว่า เราทำไม่ได้ทั้งหมดขาดผู้ชำนาญขาดประกัน และขาดความนิยมของคนทั่วไป เพราะข้องใจว่ารัฐบาลคงไม่มีความนิยมในโครงการนี้ ถ้าเราประกาศโครงการออกไปในเมื่อเขาไม่มีความยินยอมแล้วมันก็เป็นผลร้าย

และต้องดูว่าประชาชนเขามีความรู้สึกเพียงใด เช่นเรื่องเล่าลือต่าง ๆ เพิ่งเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ ประชาชนยังสงสัย ข้าพเจ้าเคยถูกหาว่ากลัวฝรั่ง แต่ข้าพเจ้ามีความมั่นใจอยู่อย่างนั้นก็ต้องรับ มีคนเข้าใจว่าข้าพเจ้าต้องการบงการจนมีข่าวลือว่าข้าพเจ้าเดินหลัก "มโนเครซี่" ขอให้เข้าใจว่าข้าพเจ้ามาเพื่อหวังดี อะไรที่เห็นว่าจะนำไปสู่ความหายนะแล้วข้าพเจ้าไม่ทำ เมื่อทำไปโดยไม่เห็นด้วยข้าพเจ้าก็ต้องลา แต่ถ้าเราประกาศแต่เพียงขยายสหกรณ์ประเภทเครดิตแบบช่วยชาวนา หรือขยายร้านสหกรณ์อย่างนี้พอทำได้ ถ้าเราประกาศหลักการลงไปมีคนส่วนมากไม่เข้าใจเพียงแค่คำเล่าลือนิดเดียวยังมีความปั่นป่วนในการค้า เราอยู่ในฐานะที่ถูกบีบทั้งฝรั่งเศสและอังกฤษ ถ้าเขาคิดแกล้งเราเข้าใจว่าเจ้าคุณทรงฯ ก็รับไม่อยู่ เห็นว่าการประกาศหลักการนั้นราษฎรไม่เข้าใจจะนำความเข้าใจผิดและไม่เห็นด้วย โครงการนี้อีกกี่ร้อยปีจึงจะทำได้นั้นไม่ทราบ ถ้าคนอยู่ในสมัยพระศรีอาริย์แล้วทำอย่างนี้ก็ได้[136]

โดยสรุปความเห็นของที่ประชุมในครั้งนี้ กรรมการที่เป็นเสียงส่วนใหญ่เห็นด้วยกับเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ และกรรมการซึ่งเป็นเสียงส่วนน้อยไม่เห็นด้วย ซึ่งโดยหลักการของระบอบประชาธิปไตยแล้วต้องถือเอามติเสียงข้างมากเป็นหลัก แต่ก็เป็นเรื่องแปลกที่ในตอนท้ายของการประชุม พระยาทรงสุรเดชกลับเป็นผู้แสดงความเห็นสรุปเฉไฉไปว่าวันนี้ไม่มีการตกลงอะไรกัน เพียงแต่มาแสดงความเห็นกันเท่านั้น ทั้ง ๆ ที่พระยาทรงสุรเดชไม่ใช่ประธานของที่ประชุม

ผลที่สุดมติของที่ประชุมจึงออกมาในลักษณะที่เป็นไปตามความต้องการของพระยาทรงสุรเดช คือ

..ที่ประชุมตกลงว่า ให้เสนอรายงานการประชุมต่อผู้ก่อการ แล้วเสนอคณะรัฐมนตรี ถือว่าความเห็นแตกเป็นสองทาง

1. ทางพระยามโนฯ ให้ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจอย่างรัฐบาลเก่าและเลือกทำแปลกกว่าตามโอกาสอำนวย ไม่วางนโยบายเศรษฐกิจไว้

2. ทางหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ให้วางหลักที่จะทำและดำเนินนโยบายตามเค้าโครงการเมื่อตกลงนโยบายอันใดได้แล้ว ตั้งสภาเศรษฐกิจแห่งชาติสำรวจและวางแผน เมื่อมีกำลังแรงทุนเท่าใดทำเพียงเท่านั้น และตกลงว่าถ้าความเห็นไม่ลงรอยกัน และถ้ารัฐบาลเห็นทางพระยามโนฯ ให้หลวงประดิษฐ์ฯ ประกาศโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์ฯ ในนามของตนเอง และอย่าให้มาทำความเข้าใจผิดว่ารัฐบาลจะทำอย่างนั้น ได้ชี้แจงว่าหลวงประดิษฐ์ฯ ไม่ใช่เป็นผู้ชี้ขาดในคณะรัฐมนตรี [137]

สำหรับผู้ทำหน้าที่จดบันทึกรายงานการประชุมในวันนี้คือ หลวงอรรถสารประสิทธิ์

เชิงอรรถ

[124] คำพิพากษาศาลพิเศษ พุทธศักราช 2482 เรื่อง กบฏ กรมโฆษณาการ หน้า 18
[125] อ้างแล้ว คำพิพากษาศาลพิเศษฯ หน้า 19
[126] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 124
[127] อ้างแล้ว รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 55/2475 หน้า 829-830
[128] อ้างแล้ว รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 55/2475 หน้า 831
[129] ผนวก ข. รายงานการประชุมกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจ เค้าโครงการเศรษฐกิจหลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) หน้า 103-104
[130] อ้างแล้ว ผนวก ข. รายงานการประชุมฯ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 104-106
[131] อ้างแล้ว ผนวก ข. รายงานการประชุมฯ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 114
[132] อ้างแล้ว ผนวก ข. รายงานการประชุมฯ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 113
[133] อ้างแล้ว ผนวก ข. รายงานการประชุมฯ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 123
[134] อ้างแล้ว ผนวก ข. รายงานการประชุมฯ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 117
[135] อ้างแล้ว ผนวก ข. รายงานการประชุมฯ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 119
[136] อ้างแล้ว ผนวก ข. รายงานการประชุมฯ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 120-121
[137] อ้างแล้ว ผนวก ข. รายงานการประชุมฯ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 125

13

รัฐประหาร

จากผลของการประชุมคณะกรรมการพิจารณาร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจที่ในที่สุดพระยาทรงสุรเดชได้ชิงสรุปในตอนท้ายเฉไฉไปในลักษณะที่เป็นประโยชน์กับฝ่ายพระยามโนปกรณ์นิติธาดาดังกล่าวแล้ว มีประเด็นคำถามที่น่าพิจารณาก็คือ แล้วทำไมกรรมการฝ่ายที่เห็นด้วยกับนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นเสียงส่วนข้างมากจึงไม่ลุกขึ้นมาคัดค้าน ในเรื่องนี้ไสว สุทธิพิทักษ์ ได้เคยบันทึกถึงเหตุผลของการไม่คัดค้านของฝ่ายสนับสนุนนายปรีดีว่า

..ไม่มีใครคัดค้านข้อเสนอของพระยาทรงฯ เพราะทุก ๆ คนที่มีความตั้งใจมั่นที่จะให้มีการดำเนินการตามเค้าโครงการเศรษฐกิจนั้น มองจุดต่อสู้ต่อไปข้างหน้าคือในคณะรัฐมนตรีในสภาและประชาราษฎร ที่ได้แสดงความต้องการที่จะให้มีการดำเนินการเศรษฐกิจของชาติไปตามโครงการระยะนาน[138]

ใช่ทีเดียวกรรมการฝ่ายที่เห็นด้วยกับนายปรีดี พนมยงค์ ยังมีความตั้งใจมั่นที่จะต่อสู้ต่อไปในเรื่องนี้ โดยผ่านตามกระบวนการของคณะรัฐมนตรี สภาผู้แทนราษฎร และแน่นอนถึงที่สุดก็คือเสียงสนับสนุนจากประชาชนหรือราษฎรส่วนใหญ่ของประเทศ เพราะในข้อเท็จจริงแล้วร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจนี้ ก็คือร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจที่ทำเพื่อประชาชนคนส่วนใหญ่ของประเทศนั่นเอง โดยเฉพาะในกรณีของนายปรีดี พนมยงค์นั้นยิ่งไม่ต้องพูดถึง เพราะโดยเจตนารมย์ในการทำการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลง

การปกครองของบุรุษหนุ่มผู้นี้ ก็ด้วยความหวังสูงสุดที่จะทำในเรื่องนี้ เรื่องการเศรษฐกิจของราษฎร เรื่องการนำความสุขสมบูรณ์มาสู่ราษฎรนี่แหละ ดังจะเห็นได้ว่าแม้แต่ในที่ประชุมคณะกรรมการพิจารณาร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจ นายปรีดี พนมยงค์ ก็ยังได้ย้ำจุดยืนหรือความปรารถนาของตนในเรื่องนี้อย่างชัดเจนอีกครั้งว่า

..ถ้าเราคงทำตามแบบเก่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองคราวนี้ไม่มีประโยชน์ เพราะเราไม่ทำสาระสำคัญ คือแก้ความฝืดเคืองของราษฎร..... การเปลี่ยนแปลงการปกครองคราวนี้ไม่ใช่ coupd'etat (ยึดอำนาจ-ผู้เขียน) เป็น Revolution (การอภิวัฒน์-ผู้เขียน) ในทางเศรษฐกิจ ไม่มีในทางปกครอง ซึ่งเปลี่ยนจากพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวมาเป็นหลายคนเท่านั้น[139]

แต่ปรากฏว่าเมื่อร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจถูกเสนอไปยังคณะรัฐมนตรีพร้อมกับรายงานการพิจารณาของคณะกรรมการ พระยามโนฯ และคณะก็ได้พยายามที่จะ "เก็บเงียบ" หรือไม่นำสู่การพิจารณาเสียเฉย ๆ ในขณะเดียวกันก็ได้เริ่มปฏิบัติการที่จะทำลายอุดมการณ์ของคณะราษฎร และโดยเฉพาะอย่างยิ่งนายปรีดี พนมยงค์ ต่อไปในทันที ดังที่ไสว สุทธิพิทักษ์ ได้บันทึกไว้ว่า

..กล่าวคือนอกจากการเพ็ดทูลต่อพระปกเกล้าฯ แล้ว ยังได้แพร่ข่าวอันเป็นเท็จออกไปในหมู่ราษฎร บรรดาพ่อค้าวาณิชย์ว่าเค้าโครงการเศรษฐกิจนั้นเป็นคอมมูนิสต์ และคณะราษฎรจะใช้โครงการเศรษฐกิจอันเป็นคอมมูนิสต์ในการดำเนินการเศรษฐกิจของประเทศ และซ้ำหาว่า ดร.ปรีดี พนมยงค์ เป็นคอมมูนิสต์ที่สำคัญที่สุด การกระทำของพระยามโนฯ กับพวกนี้ พระยาทรงสุรเดชกับพวกอันเป็นฝ่ายคุมกำลังทหารอยู่ก็ได้ทราบ และมิได้ทำการคัดค้านอย่างใดเป็นการแน่นอน เพราะพระยาทรงฯ และพวกเป็นใจกับพระยามโนฯ เช่นนั้น พระยามโนฯ จึงได้กำลัง

และได้โอกาสในการที่ฟาดฟันดร.ปรีดี พนมยงค์ และคณะราษฎรที่มีความคิดเห็นตรงข้ามกับตนให้ยับลงไปด้วยกัน[140]

ไสว สุทธิพิทักษ์ ยังได้บันทึกต่อไปว่า พฤติกรรมและการกระทำของพระยามโนฯ และคณะนี้ได้ทำความไม่พอใจให้แก่สมาชิกในหมู่คณะราษฎรเป็นอย่างยิ่ง แต่สมาชิกคณะราษฎรดังกล่าวก็ยังต้องการที่จะต่อสู้ในเรื่องนี้ตามกระบวนการของระบอบประชาธิปไตย คือต้องการเสนอร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจต่อสภาผู้แทนราษฎรและต่อประชาชนหรือราษฎรต่อไปจนถึงที่สุด ในเวลาเดียวกันนี้ก็เริ่มมีประชาชนเป็นจำนวนมากที่ได้มาสมัครเข้าเป็นสมาชิกในคณะราษฎร ซึ่งไสว สุทธิพิทักษ์ ระบุว่าการมาสมัครเป็นสมาชิกของคณะราษฎรดังกล่าวก็เพื่อเป็นกำลังสนับสนุนการดำเนินการของนายปรีดี พนมยงค์ โดยประชาชนเหล่านี้ส่วนหนึ่งก็คือผู้มีการศึกษาดี และมักจะเป็นข้าราชการดังบันทึกของไสว สุทธิพิทักษ์ ที่ว่า

..ราษฎรส่วนหนึ่งก็คือข้าราชการ ซึ่งเป็นผู้ที่นับได้ว่าได้รับการศึกษาดีและมีความรู้ความคิดดีกว่าราษฎรทั่ว ๆ ไป

พระยามโนฯ เห็นปฏิกิริยาของราษฎรเกิดขึ้นแก่ตนเช่นนั้น ก็มีมติสั่งข้าราชการทั้งทหารและพลเรือนไม่ว่าประเภทใด ๆ รวมทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ทรงเลือกตั้งด้วย ให้ลาออกจากสมาชิกของสมาคมที่เกี่ยวข้องกับการเมืองเสีย และยิ่งกว่านั้นข้าราชการผู้ใดไม่ลาออกไม่นำใบอนุมัติให้ออกของสมาคมไปยื่นต่อผู้บังคับบัญชาแล้ว จะไม่ได้รับเงินเดือน[141]

ซึ่งการกระทำดังกล่าวของพระยามโนฯ เท่ากับเป็นการประกาศความเป็นศัตรูกับคณะราษฎรโดยตรงนั่นเอง เพราะคำสั่งที่ให้ข้าราชการลาออกจาก "สมาคมที่เกี่ยวข้องกับการเมือง" ก็คือคำสั่งที่ห้ามข้าราชการไปเป็นสมาชิกคณะราษฎรนั่นเอง เพราะคำสั่งนี้ไม่ได้ห้ามการเป็นสมาชิกของสมาคมทั่ว ๆ ไป ดังนั้นต่อมาเมื่อได้มีการนำประเด็นเรื่องนี้เข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 30 มีนาคม พ.ศ.2476 พระยามโนฯ ก็ถูก

บรรดาสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอภิปรายตำหนิกันอย่างกว้างขวาง และถึงที่สุดก็ได้มีมติว่าการกระทำดังกล่าวกระทำไปโดยขัดรัฐธรรมนูญ เพราะฉะนั้นจึงถือว่าคำสั่งที่ออกไปดังกล่าวเป็นโมฆะใช้บังคับไม่ได้

ในการที่พระยามโนฯ ถูกสภาลงมติว่าพระยามโนฯ กระทำการขัดรัฐธรรมนูญ และละเมิดสิทธิของประชาชนนั้น ไม่มีใครทราบโดยชัดเจนได้ว่าพระยามโนฯ และคณะคิดอย่างไรเพราะไม่มีเอกสารหลักฐานใด ๆ ที่จะอ้างอิงว่าพระยามโนฯ คิดนึกอย่างไรในเรื่องดังกล่าว แต่หากจะให้สันนิษฐานก็คงพอจะพูดได้ว่ามาถึงช่วงนี้ ดูเหมือนพระยามโนฯ จะมีความมั่นใจในศักยภาพและอำนาจของตนและคณะสูงเป็นอย่างยิ่ง

เพราะจากบันทึกของไสว สุทธิพิทักษ์ ปรากฏว่าเพียงคล้อยหลังมาอีก 1 วัน คือในการประชุมสภาผู้แทนราษฎรวันต่อมา หรือในวันที่ 31 มีนาคม 2476 นั่นเอง "โดยคำสั่งพระยามโนฯ ร่วมกับพระยาทรงสุรเดช ทหารหนึ่งกองร้อยได้เข้าควบคุมสภา ทำการตรวจค้นตัวสมาชิกว่าเพื่อค้นหาปืน และเมื่อสมาชิกเข้าสู่ที่ประชุมแล้วจะออกไปมิได้" [142] ซึ่งการกระทำดังกล่าวของพระยามโนฯ ได้สร้างความไม่พอใจให้แก่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นอย่างมาก สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหลายคนได้อภิปรายว่านี่คือการกระทำอย่างเผด็จการ ที่ไม่ให้เกียรติสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอย่างเท่าที่ควร เช่นกรณีของหลวงเดชาติวงศ์วราวัฒน์กล่าวอภิปรายตอนหนึ่งว่า

..เหตุใดจึงไม่ขออนุญาตต่อสภานี้ ความจริงสภานี้เป็นสภาอันสูงสุดของแผ่นดิน เหตุใดจึงใช้อำนาจห้ามปรามตรวจค้นโดยไม่บอกกล่าว และเมื่อผู้ที่มานั่งในสภาอันสูงนี้ได้แล้ว ก็นับว่าได้รับเกียรติยศ ได้ออนเนอร์ (Honour) เหตุใดจึงต้องใช้อำนาจเช่นนั้น [143]

ในขณะที่พระยามโนปกรณ์นิติธาดากล่าวชี้แจงว่า

..ที่จริงเป็นเรื่องทางทหาร แต่พระยาราชวังสันไม่อยู่ในที่นี้ จึงขอ

ชี้แจงแทนคือทหารนั้นถือว่าเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องความสงบ เมื่อวานนี้ความปรากฏแก่เขาว่ามีบางคนพกอาวุธเข้ามาเป็นที่หวาดเสียวแก่สมาชิก เมื่อเขาถือว่าเป็นหน้าที่จะระงับความสงบ จึงขออย่าให้พกอาวุธเข้ามาในที่ประชุมเลย [144]

มาลองฟังสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรคนอื่น ๆ บ้าง เช่นในกรณีของนายดิเรก ชัยนาม สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรผู้นี้อภิปรายว่า

..เมื่อตะกี้นี้ท่านนายกรัฐมนตรี แถลงว่าท่านเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องนี้ จึงขอเรียนว่าการที่เอาทหารเข้ามานั้น ก็เพื่อจะรักษาความปลอดภัยให้แก่สมาชิกผู้แทนราษฎร แต่เมื่อตะกี้นี้ได้ตั้งใจจะออกไปปัสสาวะผ่านประตูหลัง ทหารไม่ยอมให้ออกไป จึงใคร่ทราบว่านี่หรือเรียกว่ารักษาความปลอดภัย [145]

หรือในส่วนของนายควง อภัยวงศ์ ก็ได้ "กล่าวตำหนิอย่างรุนแรง" ว่า

..การกระทำครั้งนี้ผิดมาก รู้สึกว่าคณะรัฐมนตรีนี้จะกลับกลายเป็นดิคเตเตอร์ไปเสียแล้ว อำนาจของสภาย่อมอยู่เหนือคณะรัฐมนตรี ซึ่งทราบอยู่ทุกคนแล้ว และประธานสภามีอำนาจเพียงใด...เมื่อวานนี้พูดกันอยู่หยก ๆ เรื่องการห้ามข้าราชการเข้าเป็นสมาชิกในสมาคมการเมือง มาวันนี้ก็เอาเข้าอีก ดูช่างไม่ให้เกียรติยศแก่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเลย...หรือจะเดินแบบดิคเตเตอร์ชิบก็ให้รู้ไป [146]

ในส่วนของนายปรีดี พนมยงค์ ได้อภิปรายว่า

..ในเรื่องพกอาวุธนี้ ความจริงเมื่อตกลงกันว่า จะไม่พกอาวุธปืนแล้วก็ยินดี แต่การยินดีนี้ไม่ใช่เพราะว่าเราไม่พกอาวุธปืน ยินดีในฐานที่ว่าเป็นวิธีอันหนึ่งที่ฝ่ายหนึ่งหรือทุกฝ่ายจะต้องรู้สึกว่าการกระทำต่อไปนั้น จะต้องเป็นแบบประชาธิปไตย (Democracy) ไม่ใช่กระทำโดยทางตรงหรือทางอ้อมในอันที่จะใช้อำนาจ เราต้องการทำตามรัฐธรรมนูญ ฉะนั้นถ้าหากว่าเราจะทำการปฏิญาณกันใหม่อีกครั้งหนึ่ง โดยมุ่งหวังที่จะทำการให้ถูกต้อง

ตามรัฐธรรมนูญ ไม่มีพลิกแพลงอย่างใดแล้ว ก็จะทำให้ความรู้สึกระลึกเหตุผลที่จะดำเนินต่อไปได้ดี อีกประการหนึ่งขอให้เป็นที่เข้าใจเสียด้วยว่าในการที่เราพูดตำหนิการตรวจค้นอาวุธปืนกันครั้งนี้ ความจริงไม่ได้ตำหนิผู้กระทำการตามคำสั่ง เรากลับเคารพต่อผู้ที่ปฏิบัติการจริงจังต่อคำสั่งอันควรต้องชมเชย ฉะนั้นขอผู้ที่กระทำการนั้นอย่าได้เข้าใจผิดหรือน้อยใจ ขอได้รับความขอบใจและเห็นใจจากพวกเราด้วย แต่ที่พูดไปแล้วนั้นก็โดยที่ว่าสถานที่นี้เป็นสภา ซึ่งประธานสภาฯ เป็นผู้มีอำนาจเหนือ แต่ตัวท่านรองประธานฯ เองก็ถูกตรวจค้น เพราะฉะนั้นขอแจ้งด้วยใจจริงว่าที่พูดมาแล้วนั้นไม่ได้เกี่ยวถึงนายทหารที่กระทำการตามหน้าที่และการตรวจค้นปืนอย่างใดเลย[147]

ในประเด็นเรื่องที่ว่ามีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยเฉพาะสมาชิกสายคณะราษฎรพกอาวุธปืนติดตัวนี้ ไสว สุทธิพิทักษ์ ได้บันทึกเล่าไว้ว่าเป็นเรื่องจริง โดยผู้ที่พกอาวุธปืนนั้นได้รับอนุญาตจากอธิบดีกรมตำรวจตามระเบียบแล้ว และเป็นการพกที่มิใช่ "เพื่อจะทำร้ายใคร แต่เพราะกลัวว่าจะมีการถูกลอบทำร้าย" เพราะในเวลานั้นอยู่ในช่วงระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาใหม่ ๆ จึงกลัวกันว่าอาจมีกลุ่มผู้สูญเสียอำนาจเก่าไม่พอใจ และคิดทำร้ายเอาได้

ส่วนในเรื่องการกระทำของพระยามโนฯ และคณะที่ได้ส่งทหารไปตรวจค้นอาวุธปืนที่สภาโดยอ้างว่าเพื่อการรักษาความสงบ หรือคุ้มกันสมาชิกนั้น ไสว สุทธิพิทักษ์ ได้แสดงความเห็นไว้ว่าการกระทำดังกล่าวหาได้กระทำไปตามเหตุผลที่พระยามโนฯ อ้างไม่ แต่เชื่อว่า

..พระยามโนฯ ทำไปเพื่อวัตถุประสงค์อย่างอื่น คือข่มขู่สภาและสมาชิกเท่านั้น[148]

ในเรื่องเดียวกันนี้ สุพจน์ ด่านตระกูล ก็ได้แสดงความเห็นที่ไม่ต่างกัน คือในทำนองว่าพระยามโนฯ ทำไปโดยมีแผนการที่เตรียมไว้ล่วงหน้า

แล้ว เพราะพระยามโนฯ ทราบดีว่ากลุ่มสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเสียงข้างมาก คือกลุ่มสมาชิกที่ "เรียกร้องและเร่งเร้าให้รัฐบาลประกาศแผนการเศรษฐกิจโดยไม่ชักช้า" และสมาชิกกลุ่มนี้คือกลุ่มที่สนับสนุนนายปรีดี พนมยงค์ อย่างแข็งขัน เพราะฉะนั้นการหวังที่จะกำจัดนายปรีดี พนมยงค์ ก็จำเป็นที่จะต้องปิดปากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเหล่านี้ไปพร้อม ๆ กันด้วย

แม้ประเด็นความเห็นของสองนักการศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็น "ปรีดี พนมยงค์" คนสำคัญจะกระทำภายหลังเหตุการณ์ทั้งหมดได้เกิดขึ้นและผ่านมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานเป็นสิบ ๆ ปีแล้วก็ตาม ซึ่งถือเป็นเรื่องง่ายที่จะแสดงความเห็น แต่โดยข้อเท็จจริงแล้วก็ต้องยอมรับว่าความเห็นของบุคคลทั้งสองนี้น่าจะตรงต่อความเป็นจริงมากที่สุด คือพระยามโนฯ กระทำไปโดยไม่ใช่เหตุการณ์ในลักษณะเฉพาะหน้า แต่กระทำไปโดยมีแผนการที่ชัดเจน เป็นแผนการที่จะทำลายคณะราษฎรทำลายอุดมการณ์ของคณะผู้ก่อการทั้งหมด โดยเริ่มต้นได้วางจุดหมายหรือเป้าหมายอันดับหนึ่งไว้ที่ "มันสมองของคณะราษฎร" คือนายปรีดี พนมยงค์ ก่อน

ดังจะเห็นได้ว่า คล้อยหลังมาอีกหนึ่งวันหลังจากที่ถูกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรตำหนิอย่างรุนแรงหรือย่ำใหญ่ในวันที่ 31 มีนาคม 2476 รุ่งขึ้นวันที่ 1 เมษายน 2476 พระยามโนฯ และคณะได้ปฏิบัติการที่ถือเป็นการรัฐประหารดี ๆ นี่เอง

นั่นก็คือการประกาศปิดสภาผู้แทนราษฎรและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา ซึ่งการกระทำดังกล่าว "เท่ากับเป็นการนำพระปกเกล้าฯ ไปสู่ความมัวหมองในประวัติศาสตร์แห่งระบอบประชาธิปไตยด้วย" [149] เพราะการดำเนินการปิดสภาและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตราของพระยามโนฯ นั้นกระทำการโดยตราเป็นพระราชกฤษฎีกา ซึ่งต้องอาศัยพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สำคัญการกระทำดังกล่าวถือเป็น

การขัดรัฐธรรมนูญ เพราะไม่มีบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญมาตราใดที่ได้ให้อำนาจไว้

สำหรับความในพระราชกฤษฎีกาดังกล่าวมีว่า

..พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศทราบทั่วกันว่า

โดยที่ทรงพระราชดำริเห็นว่า สภาผู้แทนราษฎรในขณะนี้คงประกอบด้วยสมาชิกซึ่งตั้งขึ้นเป็นการชั่วคราวจนกว่าจะถึงเวลาอันสมควรที่จะโปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรตั้งผู้แทนขึ้นมา เพราะฉะนั้นจึงไม่เป็นการสมควรที่สภาจะพึงดำริการเปลี่ยนแปลงนโยบายสำคัญทางเศรษฐกิจอันเป็นรากเง่าแห่งความเป็นอยู่ของประเทศมาแล้วแต่โบราณกาล ณ บัดนี้ปรากฏว่ามีสมาชิกเป็นจำนวนมากแสดงความปรารถนาแรงกล้าเพียรที่จะทำการเปลี่ยนแปลงไปในทางนั้น โดยวิธีการอันเป็นอุบายในทางอ้อมที่จะบังคับข่มขู่ให้สภาต้องดำเนินการไปตามความปรารถนาของตนเป็นการไม่สมควรเป็นที่เห็นได้ชัดแล้วว่าจะประชุมกันบัญชาการของประเทศโดยความสวัสดิภาพไม่ได้แล้ว สามารถจะนำมาซึ่งความไม่มั่นคงต่อประเทศ และทำลายความสุขสมบูรณ์ของอาณาประชาราษฎร ทรงพระราชดำริเห็นว่า เป็นเวลาฉุกเฉินแล้วสมควรต้องจัดการป้องกันความหายนะอันจะมาสู่ประเทศและอาณาประชาราษฎรทั่วไป

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชกฤษฎีกาฉะบับนี้ขึ้น มีข้อความดั่งต่อไปนี้

1. ให้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรนี้เสีย และห้ามไม่ให้เรียกประชุมจนกว่าจะได้มีสภาผู้แทนราษฎรขึ้นใหม่ เมื่อได้มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรตามความในรัฐธรรมนูญนั้นแล้ว

2. ให้ยุบคณะรัฐมนตรีปัจจุบันนี้เสีย และให้มีคณะรัฐมนตรีขึ้นใหม่ กอบด้วยนายกรัฐมนตรีหนึ่งนาย กับรัฐมนตรีอื่น ๆ อีกไม่เกินยี่สิบนาย และให้นายกรัฐมนตรีคณะซึ่งยุบนี้เป็นนายกของคณะรัฐมนตรีใหม่ กับให้รัฐมนตรีผู้ซึ่งว่าการกระทรวงต่าง ๆ อยู่ในเวลานี้เป็นสมาชิกของคณะรัฐมนตรีใหม่โดยตำแหน่ง ส่วนรัฐมนตรีอื่น ๆ จะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งขึ้นโดยคำแนะนำของนายกรัฐมนตรีอีกต่อไป

3. ตราบใดที่ยังไม่ได้มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร ยังไม่ได้เรียกประชุมสภาผู้แทนราษฎรใหม่นั้น และยังไม่ได้ตั้งคณะรัฐมนตรีตามความในรัฐธรรมนูญแล้ว ให้คณะรัฐมนตรีใหม่ตามพระราชกฤษฎีกาฉะบับนี้ เป็นผู้ใช้อำนาจต่าง ๆ ซึ่งรัฐธรรมนูญได้ให้ไว้แก่คณะรัฐมนตรี

4. ตราบใดที่ยังไม่ได้มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร และยังไม่ได้เรียกประชุมสภาผู้แทนราษฎรใหม่นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติตามคำแนะนำและยินยอมของคณะรัฐมนตรี

5. ตราบใดที่ยังไม่ได้มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร ยังไม่ได้เรียกประชุมสภาผู้แทนราษฎรใหม่นั้น และยังไม่ได้ตั้งคณะรัฐมนตรีตามความในรัฐธรรมนูญแล้ว ให้รอการใช้บทบัญญัติต่าง ๆ ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งขัดกับพระราชกฤษฎีกานี้เสีย ส่วนบทบัญญัติอื่น ๆ ในรัฐธรรมนูญนั้น ให้เป็นอันคงใช้อยู่ต่อไป

ประกาศมา ณ วันที่ 1 เมษายน พุทธศักราช 2476 เป็นปีที่ 9 ในรัชชกาลปัจจุบัน" [150]

สำหรับผู้รับสนองพระบรมราชโองการพระราชกฤษฎีกาฉบับนี้นอกจากพระยามโนฯ นายกรัฐมนตรีแล้ว ยังประกอบด้วยรัฐมนตรีร่วม

คณะรัฐบาลอีก 13 คน คือ เจ้าพระยาวงษา เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พระยาเทพวิทุร พระยาราชวังสัน พระยาจ่าแสนยบดี พระยาศรีวิสารวาจา พ.อ.พระยาทรงสุรเดช พ.อ.พระยาฤทธิ์อัคเนย์ พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ นายประยูร ภมรมนตรี รวมทั้งพ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม และน.ต.หลวงสินธุสงครามชัย

ซึ่งในกรณีของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม และน.ต.หลวงสินธุสงครามชัย อดีตผู้นำการเปลี่ยนแปลงการปกครองคนสำคัญนั้น แม้จะเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการด้วย แต่ก็เป็นการลงนามโดยไม่ได้สมัครใจทั้งสิ้น ทั้งนี้มีบันทึกเล่าว่า ในส่วนของ "หลวงพิบูลสงครามและหลวงสินธุสงครามชัย ได้คัดค้านไม่เห็นด้วยในการที่ปิดสภาผู้แทนราษฎร" [151] แต่เนื่องจากเป็นผู้น้อยจำต้องลงนามไปก่อน ในกรณีของพระยาพหลพลพยุหเสนาก็เช่นเดียวกัน มีการบันทึกกันไว้ว่าช่วงที่จะมีการประกาศปิดสภาผู้แทนราษฎรนั้น พระยาพหลพลพยุหเสนาไม่ได้อยู่ในพระนคร แต่ได้ไปพักผ่อนที่ต่างจังหวัด ดังหลักฐานบันทึกเกี่ยวกับเรื่องนี้ที่ว่า

..พระยาพหลพลพยุหเสนาไปพักผ่อนร่างกายเสียที่จังหวัดราชบุรี โดยคำแนะนำของพระยามโนปกรณ์นิติธาดาและพระยาทรงสุรเดช เพื่อเป็นอุบายที่จะรวบหัวรวบหางปิดสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งพระยาพหลพลพยุหเสนาหารู้เห็นด้วยไม่ เมื่อพระยาพหลพลพยุหเสนากลับมาถึงพระนครแล้ว พระยามโนปกรณ์นิติธาดาจึงเอาประกาศปิดสภาผู้แทนราษฎรมาให้ลงนาม แต่พระยาพหลพลพยุหเสนาไม่ยอม พระยามโนปกรณ์นิติธาดาว่าต้องลงนาม จึงจำใจต้องลงนามไปเพราะเห็นว่าจะขัดขืนไปก็ไม่มีประโยชน์เอาไว้หาทางแก้ไขในภายหลัง [152]

หลังจากที่ได้มีประกาศพระราชกฤษฎีกาปิดสภา งดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตราและยุบคณะรัฐมนตรีแล้ว ในวันเดียวกันนี้ได้มีพระบรมราช

โองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งคณะรัฐมนตรีในตำแหน่งรัฐมนตรีลอยหรือรัฐมนตรีที่ไม่ได้ว่าการกระทรวงโดยตรงชุดใหม่ติดตามออกมาทันที เนื่องจากพระราชกฤษฎีกาปิดสภาได้กำหนดในส่วนของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเดิม ให้เป็นสมาชิกของคณะรัฐมนตรีชุดใหม่โดยตำแหน่งอยู่แล้ว สำหรับรายชื่อคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ในส่วนที่เพิ่มเติมประกอบด้วย

1. พระยาอุดมพงษ์เพ็ญสวัสดิ์
2. พล.ร.ต.พระยาปรีชาชลยุทธ
3. พระยามานวราชเสวี
4. พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา
5. พ.อ.พระยาทรงสุรเดช
6. พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์
7. พ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธ
8. พ.ต.หลวงพิบูลสงคราม
9. น.ต.หลวงสินธุสงครามชัย
10. นายประยูร ภมรมนตรี

มิเพียงแต่เท่านั้นในวันที่ 1 เมษายน 2476 วันเดียวกันนี้ รัฐบาลได้มีคำแถลงการณ์เกี่ยวกับเรื่องนี้ออกมาอีกครั้งหนึ่งความว่า

..รัฐบาลขอแถลงให้ประชาชนทราบเพื่อเป็นที่เข้าใจทั่วกันในเหตุผลอันสำคัญยิ่งซึ่งบังเกิดขึ้น กระทำให้เป็นความจำเป็นที่ต้องปิดสภาผู้แทนราษฎร ตั้งคณะรัฐมนตรีใหม่และงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา

ในคณะรัฐมนตรีณบัดนี้เกิดแตกกันเป็น 2 พวก มีความเห็นแตกต่างกันและไม่สามารถที่จะคล้อยตามกันได้ ความเห็นข้างน้อยนั้นปรารถนาที่จะวางนโยบายเศรษฐกิจไปในทางอันมีลักษณะเป็นคอมมิวนิสต์ ความเห็นข้างมากนั้นเห็นว่านโยบายเช่นนั้นเป็นการตรงกันข้ามแก่ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวสยาม และเป็นที่เห็นได้โดยแน่นอนทีเดียวว่า

นโยบายเช่นนั้นจักนำมาซึ่งความหายนะแก่ประชาราษฎรและเป็นมหันตภัยแก่ความมั่นคงของประเทศ

ในคณะรัฐมนตรีซึ่งมีรัฐมนตรีถึง 20 คน จะหวังให้มีความเห็นเหมือนกันไปทุกสิ่งทุกอย่างเสมอไปนั้นไม่ได้ ก็จริงอยู่ แต่ว่าถ้ารัฐบาลจักดำรงอยู่ในความสามารถบริหารราชการแผ่นดินโดยเรียบร้อยแล้ว เป็นความจำเป็นยิ่งที่รัฐมนตรีทุกคนจักต้องเป็นผู้ที่มีความเห็นไปในทางเดียวกันในนโยบายอันสำคัญ ๆ ความเป็นไปของคณะรัฐมนตรีในเวลานี้เป็นภาวะอันแสนสุดที่จะทนทานได้ ไม่ว่าจะเป็นอยู่ฤาจะเกิดขึ้นแก่บ้านเมืองใด และไม่ว่าจะมีรูปรัฐบาลเป็นอย่างไร

สมาชิกแห่งสภาผู้แทนราษฎรในเวลานี้เล่า ก็ประกอบขึ้นด้วยสมาชิกที่แต่งตั้งขึ้นตามรัฐธรรมนูญ สภานี้มีหน้าที่ในทางนิติบัญญัติจนกว่าจะได้มีสภาใหม่โดยราษฎรเลือกตั้งสมาชิกขึ้นมา สภาซึ่งประกอบด้วยสมาชิกที่แต่งตั้งขึ้นชั่วคราวเช่นนี้ หาควรไม่ที่จะเพียรวางนโยบายทางเศรษฐกิจใหม่เป็นการเปลี่ยนแปลงของเก่าอันมีอยู่ใช้อยู่ประดุจเป็นการพลิกแผ่นดิน ส่วนสภาในเวลานี้จะอ้างว่าไม่ได้ทำฤายังไม่ได้ทำกฎหมายอันมีลักษณะไปในทางนั้นก็จริงอยู่ แต่เป็นที่เห็นได้โดยชัดเจนแจ่มแจ้งว่ามีสมาชิกเป็นจำนวนมากคนมีความปรารถนาที่จะทำเช่นนั้น และมีความเลื่อมไสยศรัทธาต่อรัฐมนตรีอันมีจำนวนข้างน้อยในคณะรัฐมนตรี

ความแตกต่างกันในสภา ซึ่งมีหน้าที่ในทางนิติบัญญัติกับคณะรัฐมนตรีซึ่งมีหน้าที่ในทางบริหารดั่งนี้ เป็นที่น่าอันตรายอย่างยิ่งต่อความมั่นคงของประเทศ โดยกระทำให้ราชการชักช้า เกิดความแตกแยกกันในรัฐบาล ก่อให้เกิดความหวาดเสียวและความไม่แน่นอนแก่ใจประชาชนทั่วไป

ฐานะแห่งความเป็นอยู่เช่นนี้ จะปล่อยให้คงเป็นต่อไปอีกไม่ได้แล้ว ความปลอดภัยของประชาชนเป็นกฎหมายอันสูงสุดไม่ว่าในบ้านเมือง

ใด และโดยคติเช่นนั้นเท่านั้นที่บังคับให้รัฐบาลต้องปิดสภาและตั้งคณะรัฐมนตรีใหม่

รัฐบาลขอย้ำความข้อหนึ่งว่า พระราชกฤษฎีกานี้ให้รอการใช้รัฐธรรมนูญแต่ฉะเพาะบางมาตรา และเป็นการชั่วคราวเท่านั้น[153]

หลังจากที่รัฐบาลได้ออกพระราชกฤษฎีกาปิดสภา มีการตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่และออกแถลงการณ์ของรัฐบาลในวันที่ 1 เมษายน 2476 ผ่านไปแค่เพียงวันเดียว มาถึงวันที่ 2 เมษายน 2476 รัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ พุทธศักราช 2476 ซึ่งก็ถือได้ว่านี่เป็นครั้งแรกในประเทศไทยที่มีกฎหมายว่าด้วยคอมมิวนิสต์ออกมาใช้บังคับ

สำหรับพระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ ฉบับนี้มี 5 มาตรา โดยในมาตรา 3 ได้อธิบายคำว่าคอมมิวนิสต์ว่าหมายถึง "วิธีการหรือหลักการทางเศรษฐกิจซึ่งประกอบด้วยการเลิกล้างเสียทั้งหมดหรือแต่บางส่วน ซึ่งกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของเอกชนโดยให้ประเทศหรือประชาชนร่วมกันเข้าเป็นเจ้าของเสียเอง"[154]

ซึ่งโดยความหมายของพระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ดังกล่าว นักการศึกษารัฐศาสตร์ผู้หนึ่งเคยแสดงความเห็นกับผู้เขียนว่า นี่คงจะเป็นหลักการคอมมิวนิสต์แบบ "มโนเครซี่" หรือแบบพระยามโนปกรณ์นิติธาดาที่หากให้เจ้าลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างคาร์ลมาร์กหรือเองเกิ้ลมาอ่านดูก็คงจะงงงันไปหลายวัน เพราะการเลิกล้างหรือยกเลิกกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของเอกชนเพียงบางส่วน โดยให้รัฐเป็นเจ้าของนั้นมีอยู่โดยทั่ว ๆ ไปในทุก ๆ ประเทศเสรีนิยม

นักการศึกษารัฐศาสตร์คนเดียวกันนี้ยังให้ความเห็นต่อไปว่า หากนำกรณีของ พรบ.ดังกล่าวมาใช้หรือตีความกับกรณีของรัฐบาลพล.อ.เกรียงศักดิ์ในปี พ.ศ.2520 ที่มีการนำนโยบายรวมกิจการรถเมล์ของบริษัทเอกชนหลาย ๆ บริษัทมาเป็นหน่วยงานรัฐวิสาหกิจ ขสมก. หรือองค์การขนส่ง

มวลชนกรุงเทพ คงได้ติดคุกกันหัวโตฐานมีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ตาม พรบ.คอมมิวนิสต์ฉบับนี้ เพราะโดยมาตรา 4 แห่งพรบ.ฉบับนี้ได้กำหนดโทษ "ผู้สนับสนุนส่งเสริม" ไม่ว่าด้วยวาจาลายลักษณ์อักษรเอกสาร หรือ "ด้วยอุบายใด ๆ" ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกิน 10 ปีและให้ปรับไม่เกิน 5,000 บาทไว้ด้วย

กล่าวสำหรับพฤติกรรมและการกระทำของพระยามโนฯ ทั้งหมดดังที่กล่าวมา ถึงปัจจุบันวันนี้ถือกันว่านี่คือ "ต้นแบบของการรัฐประหารในประเทศไทย" กันทีเดียว ดังบันทึกความเห็นของประจวบ อัมพะเศวต ที่ว่า

..ได้มีผู้วิจารณ์กันมากว่า การกระทำของพระยามโนปกรณ์นิติธาดานี้เป็นการถอยหลังเข้าคลอง และเป็นต้นแบบให้แก่นักเผด็จการทั้งหลายต่อมา [155]

เชิงอรรถ

[138] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 130

[139] อ้างแล้ว ผนวก ข. รายงานการประชุมฯ เค้าโครงการเศรษฐกิจ หลวงประดิษฐ์ หน้า 108

[140] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 248

[141] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 249

[142] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 252

[143] อ้างแล้ว รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 59/2475 หน้า 973

[144] อ้างแล้ว รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 59/2475 หน้า 973

[145] อ้างแล้ว รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 59/2475 หน้า 977

[146] อ้างแล้ว รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 59/2475 หน้า 974-975

[147] อ้างแล้ว รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 59/2475 หน้า 982-983

[148] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 255

[149] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 260

[150] พระราชกฤษฎีกาให้เปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรและตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 1-4 วันที่ 1 เมษายน 2476

[151] อ้างแล้ว คำพิพากษาศาลพิเศษ หน้า 23

[152] อ้างแล้ว คำพิพากษาศาลพิเศษฯ หน้า 23

[153] คำแถลงการณ์ของรัฐบาล 1 เมษายน 2476 ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 7-9

[154] พรบ.ว่าด้วยคอมมิวนิสต์ พ.ศ.2476 ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 11

[156] อ้างแล้ว ประจวบ อัมพะเศวต แผนลิดรอนปรีดีฯ วันปรีดีฯ หน้า 60

14

ถูกเนรเทศ

จะเห็นได้ว่าในจำนวนรายชื่อคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ของรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดานั้น ไม่มีชื่อของนายปรีดี พนมยงค์ รวมอยู่ด้วย ซึ่งก็เป็นไปตามแผนที่ฝ่ายพระยามโนฯ และคณะได้วางเอาไว้ ในการจะขจัด "มันสมอง" ของคณะราษฎรผู้นี้เป็นเบื้องแรก ก่อนที่จะค่อย ๆ ขจัดบุคคลสำคัญของคณะราษฎรคนอื่น ๆ ต่อไป

ไม่เพียงแต่ไม่มีชื่อในคณะรัฐมนตรีชุดใหม่เท่านั้น ต่อมาในวันที่ 6 เมษายน 2476 หรือหลังจากที่ได้มีการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ผ่านไป 5 วัน และหลังจากที่มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ผ่านไปเพียง 4 วัน พระยามโนฯ ก็ได้เชิญนายปรีดี พนมยงค์ ไปพบที่วังปารุสกวัน พร้อมทั้ง "ขอร้องให้เดินทางออกนอกประเทศ โดยอ้างเหตุผลนานาประการขึ้นมาเกลี้ยกล่อม ส่วนว่าจะไปพำนักอยู่ประเทศไหนก็สุดแต่จะพอใจ และในการนี้รัฐบาลออกค่าใช้จ่ายให้ปีละ 1,000 ปอนด์"[156]

ต่อข้อเสนอของพระยามโนฯ ดังกล่าว สุพจน์ ด่านตระกูล ได้บันทึกไว้ว่า "เนื่องจากเป็นหน้าสิ่วหน้าขวานและไม่มีทางเลือก" อีกทั้งด้วยการรู้จักประมาณตนและกำลังของตน ประกอบกับความมีสายตาอันยาวไกล ถึงที่สุดนายปรีดีได้ยอมรับคำขอร้องนั้น

สงบ สุริยินทร์ ได้บันทึกเหตุการณ์หลังจากที่นายปรีดี พนมยงค์

กลับจากเข้าพบพระยามโนฯ แล้วถูกผู้สื่อข่าวหนังสือพิมพ์เดลิเมล์สัมภาษณ์เพื่อขอทราบรายละเอียดในการไปเข้าพบดังกล่าว ได้รับคำตอบว่า

..จะบอกให้ละเอียดในขณะนี้ยังไม่ได้ ขอให้รอไปอีก 2-3 วัน เวลานี้ยังตอบอะไรไม่ได้[157]

และเมื่อใกล้ถึงวันกำหนดเดินทางจากประเทศไทย นายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์อีกครั้งหนึ่งว่า

..การเดินทางไปต่างประเทศคราวนี้ ยังไม่มีกำหนดกลับเมื่อใด จนกว่ารัฐบาลจะเรียกกลับ[158]

เมื่อผู้สื่อข่าวถามเกี่ยวกับประเด็นถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ นายปรีดีได้ตอบว่า

..ข้าพเจ้าไม่ใช่คอมมิวนิสต์ ข้าพเจ้ายอมรับว่าข้าพเจ้าเป็นเพียงโซเชียลลิสต์ จะเป็นคอมมิวนิสต์ได้อย่างไร เมื่อโครงการข้าพเจ้านั้นมีทั้งโซเชียลลิสต์ ลิเบอรัล สหกรณ์รวมผสมอยู่ในโครงการของข้าพเจ้าด้วย[159]

ถึงช่วงเวลานี้ได้มีหมายกำหนดการเดินทางของนายปรีดี พนมยงค์ ไว้อย่างชัดเจนแล้วว่าจะเดินทางไปประเทศฝรั่งเศส ในวันที่ 12 เมษายน 2476

ไสว สุทธิพิทักษ์ ได้บันทึกเล่าเกี่ยวกับเหตุการณ์ก่อนที่นายปรีดีจะเดินทางออกจากประเทศไทยในวันที่ 12 เมษายน 2476 ไว้ว่า หนังสือพิมพ์แทบทุกฉบับได้พาดหัวเกี่ยวกับการเดินทางครั้งนี้อย่างครึกโครมหรือด้วย "หัวใหญ่" กันแทบทุกฉบับ พร้อมทั้งยกตัวอย่างกรณีหนังสือพิมพ์ศรีกรุงฉบับวันที่ 11 เมษายน พ.ศ.2476 ที่พาดหัวเรื่องนี้ว่า "หลวงประดิษฐมนูธรรมไปอยู่ฝรั่งเศสด้วยความจำเป็นอันเป็นกฎสูงสุดของมนุษย์" พร้อมทั้งเสนอเนื้อหาข่าวส่วนหนึ่งกล่าวถึงเรื่องนี้ในทำนองว่า อันที่จริงคณะรัฐบาลใหม่ในเวลานี้ก็คือคณะราษฎรนั่นเอง หาได้เปลี่ยนแปลงไปไม่แต่เมื่อนายปรีดีซึ่งถือเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงที่สำคัญคนหนึ่งในคณะราษฎร ที่มี

ความคิดเกี่ยวกับโครงการเศรษฐกิจของชาติ "แยก" หรือแตกต่างจากฝ่ายเสียงข้างมาก

..จึงมีทางดีอยู่ทางเดียว คือไปเสียให้ห่างจากกันด้วยความละมุลละม่อม ทางรัฐบาลก็ชอบด้วย และความดีของหลวงประดิษฐฯ ก็มีเป็นตราจารึกอยู่ในชาติไว้แล้วไม่น้อย รัฐบาลจึงยินดีสละค่าเลี้ยงชีพและค่าใช้สอยทุกอย่าง ปีละ 1,000 ปอนด์ (ราว 1 หมื่น 1 พันบาท) แง่นี้เองจะเป็นครูสอนให้ประชาชนมองเห็นรูปการปกครองประชาธิปไตยว่า การแพ้ชะนะกันด้วยความคิดไม่ใช่การผูกพยาบาทอาฆาตอย่างใดเลย คงเป็นความปรองดองกันด้วยดีเสมอ ทำนองทนายความว่าความในศาลอย่างหน้าดำหน้าแดง พอออกจากศาลแล้วก็ขึ้นรถยนต์คันเดียวกัน กลับสำนักงานของตนด้วยกันได้

ชั้นเดิมหลวงประดิษฐ์ฯ คิดจะไปญี่ปุ่น แต่ทางฝ่ายรัฐบาลเห็นว่าไปฝรั่งเศสสมควรกว่าหลวงประดิษฐ์จึงยอมไปฝรั่งเศส เวลานี้ได้เตรียมการเดินทางไว้พร้อมมูล ภรรยาของท่านก็ไปด้วย แต่บุตรสองคนน้อย ๆ ยังไม่น่าไป เพราะเกรงจะลำบากต่อเมื่อได้ไปอยู่ที่ไหนแน่นอนแล้วจึงค่อยรับไปภายหลัง ท่านตั้งใจจะไปอยู่นอกปารีส เพราะไม่ชอบความเริงรมย์อย่างปัจจุบัน ชอบแต่จะดูหนังสือตำหรับตำราเท่านั้น เราจึงไม่ต้องสงสัยว่าผู้ที่มีหัวใจรักชาติแน่วแน่เช่นนี้ คงจะศึกษาความเป็นไปของประเทศเพิ่มเติมตามสมัยเพื่อประโยชน์ต่อชาติภูมิเสมอ การไปของหลวงประดิษฐ์ฯ เป็นการไปเงียบ ๆ ในนามเดิม กำหนดจะออกเดินทางจากกรุงเทพฯ โดยเรือโกล่าจากท่าบีโอในวันที่ 12 เดือนนี้

โอกาสนี้เราและประชาชนขอส่งน้ำใจให้หลวงประดิษฐ์ฯ และภรรยาจงมีความสวัสดิภาพตลอดทาง และตลอดเวลาที่อยู่ในต่างประเทศนั่นด้วย[160]

ไสว สุทธิพิทักษ์ ยังได้บันทึกต่อไปว่า ในวันที่ 12 เมษายน 2476 อันตรงกับวันกำหนดการที่นายปรีดี พนมยงค์ จะเดินทางออกจากประเทศ

ไทยเพื่อไปพำนักอยู่ที่ประเทศฝรั่งเศสนั่นเอง ได้มีหนังสือชื่อ "บันทึกพระบรมราชวินิจฉัยเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม" หรือหนังสือ "ปกขาว" ออกมาแจกจ่ายเผยแพร่เป็นจำนวนถึง 3,000 เล่ม ซึ่ง ไสว สุทธิพิทักษ์ได้ให้ความเห็นว่า "มากพอดูสำหรับการลอบตีข้างหลังและการกระทืบซ้ำ" ต่อนายปรีดี พนมยงค์ ของกลุ่มพระยามโนฯ และคณะ

พระบรมราชวินิจฉัยเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดีขององค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ มีจริงหรือและมีว่าอย่างไรบ้าง

เรื่องนี้เมื่อได้อ่านพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทั้งหมดแล้ว เห็นได้ว่าพระบรมราชวินิจฉัยดังกล่าว ไม่เห็นด้วยกับเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ เกือบร้อยเปอร์เซ็นต์ คือจากหัวข้อทั้งหมดที่แบ่งเป็นหลายหมวด และแต่ละหมวดยังแบ่งเป็นบท เป็นหัวข้อย่อย ๆ ออกไปอีกมากนั้น พระบรมราชวินิจฉัยดังกล่าวมีเห็นด้วยอยู่ในหัวข้อย่อยของบทที่ 3 การจัดหาเงินทุน ที่ว่าด้วยความหมุนเวียนแห่งเงินทุน ในส่วนของวิธีจัดหาทุน ซึ่งเจ้าของร่างคือนายปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวถึงวิธีจัดหาทุนว่ามีทางทำได้หลายทางด้วยกันคือ โดยภาษีทางอ้อม ออกสลากกินแบ่ง กู้เงินและการหาเครดิต ซึ่งในพระบรมราชวินิจฉัยมีที่ทรงเห็นด้วยก็คือ การออกสลากกินแบ่ง (ลอตเตอรี่) ที่พระบรมราชวินิจฉัยไว้เพียงสั้น ๆ ว่า "ข้อนี้ไม่ขัดข้อง"[161] นอกเหนือจากนั้นล้วนมีพระบรมราชวินิจฉัยในทางที่ไม่เห็นด้วยทั้งสิ้น ดังตัวอย่างพระบรมราชวินิจฉัยดังต่อไปนี้

หมวดที่ 1 ว่าด้วยหลักของคณะราษฎร

..ข้อความในหมวดนี้ ข้าพเจ้าไม่มีความเห็นอันใดพิสดาร นอกจากว่าจะจัดการบำรุงเศรษฐกิจนั้นก็ดีแล้ว แต่ข้อสำคัญมีอยู่เพียงว่า ถ้าจะทำตามโครงการเศรษฐกิจนี้เมื่อใด ขอได้จัดการให้ราษฎรได้เป็นผู้เลือกที่จะได้ใช้การเศรษฐกิจดังนี้จริง ๆ คือ ขอให้ฟังเสียงราษฎรจริง ๆ อย่าได้หักโหมบังคับเอาโดยทางอ้อมหรือทางใดทางหนึ่ง ให้ออกเสียงเห็นด้วย ขออย่า

โกรธราษฎรถ้าเขาพากันออกเสียงว่าไม่ชอบวิธีเหล่านี้ ซึ่งย่อมทำให้เกิดความไม่พอใจแก่พวกของผู้เขียนโดยแน่นอน และอย่าได้ว่าราษฎรนั้นถือทิฐิมานะงมงายหรือเป็นอุบาทว์กาลีโลก [162]

หมวดที่ 2 ความแร้นแค้นของราษฎร

..ผู้เขียนเล่าว่าราษฎรเวลานี้นั้นแร้นแค้นอดอยากเต็มทน และราษฎรทั่วไปไม่ทราบเลยว่ารุ่งขึ้นจะมีอาหารเพียงพอไม่ขาดแคลนหรือไม่ ข้าพเจ้าขอกล่าวว่าราษฎรของเราตลอดจนชั้นคนขอทานมิปรากฏเลยว่าอดตาย คนที่อดตายจะมีก็แต่คนที่กลืนไม่ลงเพราะความเจ็บไข้นั้น แม้แต่สุนัขตามวัดก็ปรากฏยังไม่มีอดตาย แม้แต่ในปีน้ำท่วม พ.ศ.2460 ผู้เขียนก็ยังกล่าวในเค้าโครงการเศรษฐกิจภาค 2 ว่าไม่มีราษฎรอดตาย เพราะมีข้าวเพียงพอที่จะแจกกันกิน และยังมีเหลือเอาไปจำหน่ายยังต่างประเทศเสียด้วยซ้ำ ความอดตายแร้นแค้นนี้ย่อมแล้วแต่ตราชู อะไรชั่งเป็นเครื่องวัด คนที่ได้รับเงินเดือน 200 บาทก็นับว่าอดอยากแร้นแค้นก็ได้ ถ้าเทียบการกินอยู่กับผู้ที่ได้เงินเดือน ๆ ละ 1,000 บาท จริงอยู่ราษฎรของเรายังไม่มีตึกอยู่โดยทั่วไป และไม่มีเครื่องแต่งตัวฝรั่งแต่งโดยทั่วไป และไม่มีรายได้เท่ากับคนงานของฝรั่ง ถ้าคิดเทียบตามอัตราเงินแบบฝรั่งนั้น ได้มากก็ใช้มาก เพราะราคาเงินของเขาแม้จะสูงก็จริงเมื่อเทียบกับเงินของเรา แต่อำนาจในการซื้อของบำรุงร่างกายนั้นมีน้อยกว่าของเราแน่ ๆ ถ้าจะเปรียบถึงใจและความพอใจของราษฎรฝรั่งและราษฎรของเราแล้ว ข้าพเจ้าเชื่อว่าราษฎรของเรามีความสุขใจมากกว่าเสียอีก ข้าพเจ้ายอมรับว่าฐานะการกินอยู่ของราษฎรของเราแล้วยังต่ำกว่าฐานะของราษฎรในเมืองต่างประเทศ ดังเช่นอังกฤษหรืออเมริกา แต่ตามรายงานของโปรเฟซเซอร์ซิมเมอร์แมนนั้นกล่าวว่าฐานะของเรานี้สูงกว่าบรรดาราษฎรอื่น ๆ ในทวีปอาเซีย (เฉพาะบนพื้นทวีปไม่รวมเกาะต่าง ๆ) และมีความอดอยากแร้นแค้นทั้งกายและใจน้อยกว่าราษฎรชาวนาในประเทศรัสเซีย ซึ่งใช้โครงการเศรษฐกิจรูปนี้อยู่

ณ บัดนี้โดยแน่นอน ราษฎรของเรามีน้อยคนหรือเกือบจะไม่มีก็ได้ ที่นอนกลางคืนแล้วนึกว่ารุ่งขึ้นเช้าจะหากินไม่ได้ นอกจากผู้นั้นจะกระดุกกระดิกตัวไม่ได้ หาไม่ฉะนั้นคงหากินได้เสมอ ในประเทศรัสเซียเสียอีกที่ราษฎรนอนตาไม่หลับ รุ่งขึ้นไม่ทราบว่าจะได้อาหารกินเพียงพอหรือไม่ เพราะถ้าสหกรณ์หาอาหารมาไม่ได้เพียงพอ ซึ่งปรากฏอยู่เป็นของประจำวันแล้ว การซื้ออาหารก็หามากไม่ได้บางครั้งอาจต้องอดด้วยซ้ำ จะไปขอใครเขากินก็ไม่ได้ จะกลับไปทำของตัวกินก็ไม่ได้ เพราะไม่มีที่จะทำกินเสียแล้ว คนไทยเรายังมีนามีสวนที่จะปลูกข้าวปลูกผักได้แล้วก็ยังหวังอยู่ได้เสมอว่าจะพอหาข้าวกินได้ไม่อดอยาก นอกจากถ้าดำเนินกิจการแบบรัสเซียเข้าแล้ว ความอดอยากจนตายนี้อาจปรากฏกลายเป็นความจริงขึ้นมาได้ โปรเฟซเซอร์ซิมเมอร์แมนกล่าวว่ารายได้และฐานะการกินอยู่ของราษฎรไทยนั้นสูงกว่าราษฎรชาติใด ๆ ทั้งหมดในทวีปอาเซียที่อยู่บนพื้นทวีป ส่วนสำคัญย่อมเป็นเครื่องสนับสนุนความเห็นของข้าพเจ้าอีกส่วนหนึ่ง [163]

หรือในประเด็น**หมวดที่ 3 การประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร** ได้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่า

..การที่จะคิดประกันความสุขสมบูรณ์ดังนี้นั้น ตามจริงย่อมเป็นของดีแน่ แต่ตามธรรมดาของประกันย่อมจะต้องสละสิ่งใดสิ่งหนึ่งแลกเปลี่ยนเพื่อประกันความสุขสมบูรณ์ ตามแบบนี้นั้นผู้ประกันจะต้องเสียอะไรแลกเปลี่ยน แรงงาน และการเสียภาษีวันละเล็กละน้อยเท่านั้นละหรือที่จะเป็นค่าแลกเปลี่ยน ข้าพเจ้าอยากจะว่าค่าประกันความสุขสมบูรณ์อันนี้คือต้องสละเสรีภาพเสียละกระมัง การเป็นไทยจะกลายเป็นทาสเสียละกระมัง เพราะตามที่ปรากฏในประเทศรัสเซียซึ่งก็ใช้วิธีประกันแบบนี้เหมือนกัน ราษฎรต้องประกันความสุขด้วยเสรีภาพของเขา และยอมเป็นทาสของรัฐบาล เมื่อได้อ่านวิธีดำเนินการตามโครงการเศรษฐกิจที่เขียนมานี้ทั้ง 2 ภาค ซึ่งเป็นวิธีการเหมือนกับที่ใช้อยู่ในรัสเซียนี้แล้ว ก็ไม่มีทางอันใดอื่นที่จะเห็นได้

นอกจากว่าการมั่นคงต้องเป็นไปตามรูปเดียวเสียเป็นแน่ ก็เมื่อการประกันความสุขสมบูรณ์นี้ อาจต้องแลกด้วยเสรีภาพความเป็นไทยแล้ว ก็จะเป็นการยากสักหน่อยที่จะเลือกยินดีสละออกประกัน หรือว่าไม่เห็นยากอะไรที่จะสละเสรีภาพ[164]

ฯลฯ เป็นต้น

หรือพระบรมราชวินิจฉัยสรุปความตอนท้ายส่วนหนึ่งที่ว่า

..เรื่องที่ได้พิจารณามาแล้วนี้ย่อมเป็นความเห็นส่วนตัวของข้าพเจ้า ซึ่งจะเป็นการถูกต้องหรือไม่นั้นก็เป็นแต่ความคิดของข้าพเจ้าเท่านั้น การที่จะรู้ว่าใครเป็นคนถูกหรือผิดก็ต้องทดลองดูเท่านั้นจึงจะเห็นได้ แต่มีข้อสำคัญอันหนึ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนอย่างไม่ต้องสงสัยเลยว่า โครงการนี้นั้นเป็นโครงการอันเดียวอย่างแน่นอนกับที่ประเทศรัสเซียใช้อยู่ ส่วนใครจะเอาอย่างใครนั้นข้าพเจ้าไม่ทราบ สตาลินจะเอาอย่างหลวงประดิษฐ์ฯ หรือหลวงประดิษฐ์ฯ จะเอาอย่างสตาลินก็ตอบไม่ได้ ตอบได้ข้อเดียวว่าโครงการทั้ง 2 นี้เหมือนกันหมด เหมือนกันจนรายละเอียดเช่นที่ใช้และรูปของวิธีการกระทำ จะผิดกันก็แต่รัสเซียนั้นแก้เสียเป็นไทยหรือไทยนั้นแก้เป็นรัสเซีย ถ้าสตาลินเอาอย่างหลวงประดิษฐ์ฯ ข้าวสาลีแก้เป็นข้าวสาร หรือข้าวสารแก้เป็นข้าวสาลี รัสเซียเขากลัวอะไร ไทยก็กลัวอย่างนั้นบ้าง รัสเซียเขาหาวิธีตบตาคนอย่างไร ไทยก็เดินวิธีตบตาคนอย่างนั้นบ้าง

สภาบำรุงเศรษฐกิจของรัสเซียก็มีและในโครงการของเรามีโครงการภาคที่ 1 ที่ 2 ของหลวงประดิษฐ์ฯ นั้นตรงกับโครงการเศรษฐกิจอันใหม่และโครงการ 5 ปี นิวอิคโคโนมิคโปลีซีไฟร์เยียรแพลนของรัสเซียทุกอย่างไป และขั้นที่ 3 นั้นก็คือการเปลี่ยนสภาพประเทศไทยให้กลายเป็นคอมมิวนิสต์อย่างแท้จริงอย่างรัสเซีย ความข้อนี้มีข้อพิสูจน์อยู่อย่างชัดเจนในร่างพระราชบัญญัติการประกอบเศรษฐกิจ ในข้อนี้ไม่ยอมให้ราษฎรมีสิทธิในอสังหาริมทรัพย์ ก็เมื่อโครงการอย่างเดียวกับที่ใช้อยู่ในประเทศ

รัสเซียดังกล่าวแล้ว ถ้ารัฐบาลเรารับดำเนินการกระทำทุกอย่างไปโดยตลอด ก็เปรียบเหมือนรัฐบาลเราช่วยให้สมาคมเทอร์ตอินเตอรเนชั่นแนลที่มีความประสงค์จะเปลี่ยนโลกให้กลายเป็นคอมมิวนิสต์นั้น ดำเนินการไปถึงจุดประสงค์ได้โดยง่าย เพราะการที่เราจะดำเนินการตามนี้นั้นโดยไม่ต้องสงสัยเลยว่า ในที่สุดเราจะกลายเป็นคอมมิวนิสต์ไปอย่างแน่นอน การเป็นคอมมิวนิสต์นี้เป็นเพราะการเศรษฐกิจเป็นไปในทางคอมมิวนิสต์ ไม่ได้กล่าวความว่ารัฐบาลจะจัดทำให้ผู้หญิงเป็นของกลางดังที่ว่ากัน แต่อย่างไรก็ดี ประเทศไทยจะต้องกลายเป็นคอมมิวนิสต์ประเทศนับเป็นที่ 2 ของโลกรองจากประเทศรัสเซีย การที่ไทยจะได้ตำแหน่งอันนี้นั้น ไม่มีใครจะดีใจเท่ากับรัสเซียและสมาคมเทอร์ตอินเตอรเนชั่นแนล แต่ส่วนประเทศอื่น ๆ แล้วเขาคงไม่พอใจเลย ความไม่พอใจที่เขาแสดงต่อรัสเซียเวลานี้มีเท่าใด เราก็ย่อมเห็นประจักษ์ชัดเจนแล้ว เราจะอยากให้เขาไม่พอใจในเมืองเราดังนั้นหรือ การที่จะแก้ตัวว่า การทำดังนี้ ถ้าเราไม่ได้ไปรบกวนใครเป็นการทำภายในประเทศของเราเอง และไม่มีข้อใดที่ชี้ชัดในชั้นต้นว่าเป็นคอมมิวนิสต์นั้น ย่อมไม่มีประโยชน์ เพราะทุกชาติยิ่งเพื่อนบ้านของเราแล้วเขาไม่โง่เลยจะตบตาเขาเล่นไม่ได้คล่อง ๆ เป็นแน่ เพราะความจริงที่เขาเห็นว่าเราเดินอย่างรัสเซียนั้นก็พอที่จะทำให้เขาเข้าใจแล้วว่าเราจะกลายเป็นอะไรไปในที่สุด มิไยเราจะบอกว่าเราไม่เป็นคอมมิวนิสต์ให้คอแทบแตก เขาก็ไม่เชื่อเราเลย ก็เมื่อเขาไม่เชื่อเราดังนี้ก็จะเป็นภัยมากกว่าที่จะเป็นคุณตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ในเรื่องที่เราอาจถูกบุกรุกให้เป็นการเสียอิสรภาพได้ เราจะมัวพูดว่าไม่กลัวนั้น เป็นการพูดอย่างผู้หญิงที่เป็นฮีสทีเรียเท่านั้น เพราะใคร ๆ ก็ย่อมเห็นได้ชัดเจนว่าประเทศไทยมิได้มีฐานะเหมือนรัสเซียในการป้องกันภัยภายนอก รัสเซียใหญ่กว่าไทยมากนัก ใครจะไปทำอะไรก็ยากดังกล่าวมาแล้ว ก็เมื่อเป็นเช่นนี้จะเป็นการสมควรแล้วหรือที่เราจะยอมสละความเป็น

เอกราชของเราเพื่อให้เป็นที่พอใจประเทศรัสเซียชาติเดียว โครงการอันนี้นั้น อย่าว่าแต่จะทำเลย ถึงแม้จะได้ประกาศออกไปให้ตลอด 3 ภาครวมทั้งคำชี้แจงนี้เท่านั้นก็ตาม คนจะเริ่มตกใจกันเป็นอันมากถึงเกิดความไม่ปกติได้แล้วก็ผลร้ายอาจมีมากดังนี้ แล้วเราจะทำทำไม เวลานี้วิธีการที่จะทำอย่างอื่นก็พอทำได้ไปก่อนอีก ในขณะนี้มี อาทิเช่น คิดพยายามชักชวนให้ราษฎรเข้าตั้งสหกรณ์ดำเนินการดังที่ใช้กันอยู่ที่ประเทศเดนมาร์ก เป็นต้น มีผู้กล่าวกันว่า ถ้าเราไม่มีโครงการเศรษฐกิจเสียเร็ว ๆ แล้ว เราคงแพ้ในสงครามเศรษฐกิจเป็นแน่ เพราะราษฎรของเราไม่ใคร่ทำการค้าเอง แต่บัดนี้ฐานะประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงไปบ้างแล้ว มีราษฎรซึ่งเป็นชั้นขุนนางหรือเจ้านายที่ถูกปลดจากราชการเป็นจำนวนมาก กำลังจะก่อการทำมาหากินเอง แต่ยังมัววิตกกันอยู่อย่างเดียวว่ารัฐบาลจะไม่ยอมให้ตนไปทำการค้าขายอิสระ ถ้าขืนไปทำเข้าภายหลังอาจเสียหายได้เปล่า ๆ ก็ได้ เพราะฉะนั้นในขณะนี้ข้าพเจ้ายังไม่เห็นด้วยกับโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์ฯ [165]

ซึ่งพระบรมราชวินิจฉัยดังกล่าว มีบุคคลหลาย ๆ ฝ่ายต่างไม่มั่นใจว่าเป็นพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าจริงหรือไม่ ดังผู้ที่ไม่เชื่อว่าพระบรมราชวินิจฉัยดังกล่าวเป็นของพระปกเกล้าฯ เช่นกรณีของดร.เดือน บุนนาค ได้เคยแสดงความเห็นต่อเรื่องนี้ไว้ว่า

..ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าเป็นคำวินิจฉัยของท่านพระองค์แท้ แต่เชื่อว่าเป็นคำวินิจฉัยของข้าราชการบริพารของท่าน ซึ่งมุ่งหวังรักษาประโยชน์ของพวกเขา แต่พระองค์ท่านจะเป็นอย่างไรต่อไปนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจเหลือเกินว่าเหล่านั้นไม่ได้คำนึงถึงเลยขณะนั้น [166]

หรือในกรณีของไสว สุทธิพิทักษ์ ก็ไม่เชื่อว่าพระบรมราชวินิจฉัยดังกล่าวเป็นของพระปกเกล้าฯ ดังเหตุผลที่ไสว สุทธิพิทักษ์ ได้ให้ไว้ดังนี้

..1. ถ้อยคำสำนวนภาษาไทยที่ใช้ในหนังสือเล่มนั้น เป็นภาษาสำนวนหยาบคาย ซึ่งจะเป็นคำกล่าวของพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงไว้ซึ่งคุณธรรมอันประเสริฐไม่ได้ และ

2. คำวิจารณ์ตั้งแต่ต้นจนจบ เป็นการวิจารณ์และแสดงออกด้วยเจตนาร้ายทั้งสิ้น มองในแง่ร้ายและยึดมั่นอยู่ด้วยอคติทั้งปวง เป็นคำวิจารณ์เพื่อทำลายแต่อย่างเดียว เอาหลักการของคอมมูนิสต์มาตั้งแล้วผลักดันข้อความที่ปรากฏในร่างเค้าโครงการณ์เศรษฐกิจเท่าที่จะหาได้เข้าหาหลักการของคอมมูนิสต์แล้วสรุปลงให้เห็นว่าเค้าโครงการนั้นเป็นคอมมูนิสต์ และดร.ปรีดี พนมยงค์ เป็นคอมมิวนิสต์ ซึ่งถ้าเป็นคำวิจารณ์ของพระมหากษัตริย์ พระปกเกล้าจริงแล้ว พระองค์จะไม่ทำเช่นนั้น เพราะพระองค์ย่อมทรงทราบอยู่ว่าหลักการต่าง ๆ ในเค้าโครงการณ์เศรษฐกิจนั้นมีใช้อยู่ในโครงการณ์เศรษฐกิจของประเทศประชาธิปไตยที่เจริญแล้วมาหลายประเทศ และแล้วพระองค์ผู้ซึ่งหวังดีต่อชาติย่อมจะให้คำวินิจฉัยไปในทางที่จะช่วยกันส่งเสริมสร้างความเจริญในทางเศรษฐกิจให้แก่ชาติ มิใช่ในทางทำลายชาติ หรือแม้แต่ทำลายราษฎรของพระองค์ท่าน

3. ข้อเท็จจริงที่อาจปรากฏนั้นก็คือ พระปกเกล้ามิได้ทรงวินิจฉัยหรือเขียนคำวินิจฉัยเรื่องนี้โดยพระองค์เอง แต่พวกขุนนางเก่าผู้ภักดีต่อราชบัลลังก์จนเกินควร และทั้งเป็นผู้ที่มีอำนาจที่สุดในเวลานั้นจะเป็นผู้เขียนขึ้น

4. อีกประการหนึ่ง ถ้าเป็นไปได้คือถ้าหากว่าพระปกเกล้าฯ ทรงเขียนเรื่องนี้เอง ก็พึงเข้าใจว่าได้มีบุคคลบางคนอาจเป็นขุนนางที่กุมอำนาจในเวลานั้นหรือเจ้าบางองค์ใช้วิธีการบีบบังคับให้ท่านเห็นดีเห็นชอบ หรือให้ท่านเขียนขึ้นก็ได้ อย่างไรก็ตามในทางข้อกฎหมายแล้วคำวินิจฉัยนี้จะว่าเป็นบุคคลอื่นใดไม่ได้อยู่เอง [167]

ซึ่งความเห็นของดร.เดือน บุนนาค และ ไสว สุทธิพิทักษ์ เช่นนี้นับว่าสอดคล้องกับบันทึกเหตุการณ์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในส่วนที่ว่าด้วยเค้าโครงการเศรษฐกิจที่ปรากฏอยู่ในเอกสารคำพิพากษาศาลพิเศษ พุทธศักราช 2482 เรื่องกบฏที่ว่า

..พระยามโนปกรณ์นิติธาดากับพวกได้ทำพระราชวิจารณ์ตำหนิเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม ว่าไม่เหมาะสำหรับประเทศไทยและเป็นคอมมิวนิสต์ แล้วให้พระปกเกล้าฯ ลงพระนาม[168]

อย่างไรก็ตามไม่ว่าพระบรมราชวินิจฉัยดังกล่าวจะเป็นของพระปกเกล้าฯ จริงหรือไม่ก็ตาม แต่ก็จัดเป็นส่วนของความเห็นที่ไม่เห็นด้วยกับเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์

สำหรับความเห็นที่สนับสนุนหรือเห็นด้วยกับเค้าโครงการเศรษฐกิจในส่วนที่มิใช่บุคคลในคณะรัฐบาล คณะราษฎร หรือสภาผู้แทนราษฎรเล่ามีหรือไม่ มีอย่างแน่นอนดังกรณีที่ประชาชนจำนวนมากได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกสมาคมคณะราษฎร เพื่อแสดงออกถึงการสนับสนุนนายปรีดีกรณีเค้าโครงการเศรษฐกิจดังกล่าวแล้ว และแม้เวลาจะล่วงเลยมาจนถึงปัจจุบันวันนี้ ซึ่งเป็นเรื่องต่างยุคต่างสมัยกันแต่ก็ยังมีผู้เห็นด้วยกับเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ ดังเช่นกรณีความเห็นของนิคม จันทรวิทูร ที่ว่า

..เป็นที่น่าสนใจว่าท่านอาจารย์ปรีดีเขียนแผนพัฒนาชาติ หรือแผนเศรษฐกิจครั้งแรกเมื่อ 50 ปีก่อน แต่ขณะเดียวกันเป็นแผนที่ให้ความสำคัญทางสังคม เป็นแผนที่มองเห็นว่าการพัฒนาบ้านเมืองนี้มันไม่ใช่เรื่องเศรษฐกิจอย่างเดียว มันไม่ใช่เรื่องที่จะทำให้บ้านเมืองเติบโตขึ้นมาเป็นจำนวนร้อยละ 5 ร้อยละ 6 ร้อยละ 7 ซึ่งเป็นการวางแผนที่ผ่านมาในช่วงแผน 1 จนถึงแผน 5 แผนเศรษฐกิจของอาจารย์ปรีดีเน้นที่คน เน้นชาวไร่ชาวนา เน้นผู้ใช้แรงงานอันนี้เป็นที่ประหลาดมาก ผมไม่เข้าใจเหมือนกันว่า

ทำไมคนซึ่งเกิดสมัยโน้นและบ้านเมืองก็ยังมีความอยู่ดีกินดีพอสมควร แต่สามารถมองไกลไปถึงปัญหาต่าง ๆ ที่เรากำลังเผชิญอยู่ในทุกวันนี้ ฉะนั้นหลายท่านพูดว่าท่านปรีดีเป็นอัจฉริยะผมจึงไม่สงสัย ผมเห็นเรื่องนี้เป็นประเด็นที่สำคัญ ผมจะขออนุญาตวิเคราะห์ในประเด็นนี้สักเล็กน้อย ผมอยากใช้คำว่าแผนพัฒนาฉบับแรกของประเทศ อยู่ในเค้าโครงการเศรษฐกิจของอาจารย์ปรีดีเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง

เค้าโครงการเศรษฐกิจของอาจารย์ปรีดีแยกออกเป็น 3 ตอน ตอนที่ 1 คือโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติโดยทั่ว ๆ ไป ตอนที่ 2 คือเค้าโครงร่าง พรบ.ว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร อันนี้ก็คือการประกันสังคม อาจารย์ปรีดีเห็นว่ามนุษย์เรานี้โดยเฉพาะในหลักธรรมะที่ท่านยึดเสมอคือความไม่เที่ยง อนิจจัง ท่านเขียนไว้เยอะด้านนี้ ฉะนั้นท่านเห็นทันทีเมื่อ 50 ปีก่อนว่าบ้านเมืองจะมีความมั่นคงประชากรส่วนใหญ่จะอยู่กันอย่างมีความสุขนั้น จะต้องมีรายได้ที่มั่นคงฉะนั้นท่านจึงจัดระบบเรื่องนี้ไว้ ตอนที่ 3 เป็นเค้าร่าง พรบ.ว่าด้วยการประกอบเศรษฐกิจ อาจารย์ปรีดีคิดและเห็นความสำคัญของทางราชการที่จะเข้าไปดำเนินงานทางธุรกิจ ซึ่งเราจะเรียกกันปัจจุบันนี้ว่ารัฐวิสาหกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจการที่มีความสำคัญต่อความมั่นคง ความปลอดภัยและความผาสุขของประชากรคือรัฐวิสาหกิจ ซึ่งเป็นความคิดอ่านเมื่อสมัยนั้นแล้ว แต่เป็นที่น่าเสียดายเหลือเกินความคิดของท่านไม่เป็นที่ยอมรับ มิฉะนั้นแล้วเรื่องการประกันสังคมนี้ ป่านนี้คนไทยซึ่งตกงานอยู่ปีนี้ 1 แสนคนกำลังว่างงาน 2 ล้านคน จะมีรายได้ไปซื้ออาหารไปซื้อเสื้อผ้าซื้อของใช้จำเป็นให้ลูกเมียได้ หลายท่านมักจะพูดบอกว่าเรื่องว่างงานเป็นเรื่องธรรมดา ตอนนี้อังกฤษว่างงานกันตั้ง 5 ล้าน อเมริกาว่างงาน 12 ล้าน ข้อนี้จริงแต่อังกฤษ อเมริกาเขามีเงินประกันสังคม คนอังกฤษคนอเมริกาเขาสามารถเอาเงินเหล่านี้ไปใช้จ่ายได้ แต่ของเราเอาอะไรมาใช้จ่าย เรื่องเศรษฐกิจที่อาจารย์ปรีดีมอง ถือว่า

เป้าหมายสำคัญที่สุดอยู่ที่คนอยู่ที่ประชาชน โดยเฉพาะคนส่วนใหญ่ชาวไร่ชาวนา[169]

ในประเด็นเดียวกันนี้ นิคม จันทรวิทูร ได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมอีกครั้งในปี 2541 ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่า

..แนวทางอาจารย์ที่เขียนขึ้นในปี 2475 2 ปีต่อมาประธานาธิบดีอันยิ่งใหญ่ของสหรัฐ ประธานาธิบดีรุสเวล ออกกฎหมายออกมาเรียกว่า พระราชบัญญัติความมั่นคงทางสังคมออกมาในปี 2478 ต่อมา 2-3 ปี หลังจากอาจารย์ปรีดีคิดแล้ว เวลานี้กฎหมายอย่างนี้ทั่วโลกประมาณ 150 ประเทศ เค้ามีกฎหมายว่าด้วยความมั่นคงทางสังคม นึกแล้วแหมมันเสียใจมันน่าปวดหัวใจ ถ้าเราทำงานไม่ต้องทำเต็มที่เหมือนอาจารย์ปรีดีเสนอบางส่วนตั้งแต่ปี 2475 นี่ผมอยากถามเหมือนกัน ท่านที่มานั่งที่นี้ในวันนี้นั้นที่ไม่เป็นข้าราชการท่านอายุ 60 ปีแล้ว ท่านสบายดีหรือท่านมีอะไรบ้าง ท่านมีเงินมีทองที่เข้ามาประจำทุกเดือนสำหรับการจับจ่ายของท่าน แต่ผมเชื่อว่าคนทำงานเอกชนที่มานั่งอยู่นี่ด้วยความเคารพยกเว้นคุณมีมรดกคุณจะลำบากใจมากเพราะเงินทองเวลานี้ก็หายาก แล้วยิ่งอายุ 60 แล้วนี่คุณจะไปหางานที่ไหน ตรงข้ามกับสหรัฐอเมริกาเป็นประเทศที่ร่ำรวยมีการศึกษาสูง มีมาตรการทางสังคมหลายอย่าง แต่ขณะเดียวกันเวลานี้คนอเมริกันทุกคน 45 ล้านคน หลังจากทำงานมาอย่างน้อย 15 ปี เช็คจะเข้ามาทุกเดือนอย่างน้อย 60% ของเงินเดือนครั้งสุดท้าย คน 45 ล้านคนในสหรัฐอยู่ได้อย่างสบาย ไม่เหมือนพวกเราหลายคน ที่ทำงานภาคเอกชนจะต้องอาศัยลูกและอาศัยหลาน[170]

หรือความเห็นของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่ว่า

..เค้าโครงเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม หรือสมุดปกเหลือง..... โครงการนี้เป็นโครงการซึ่งล้ำสมัยล้ำยุค เพื่อให้ทุกคนไม่ว่างงานให้ราษฎรทุกคนแม้ไม่รับราชการ (แบบข้าราชการนั่งโต๊ะ-ผู้เขียน) ก็จะมีเงินสวัสดิการ

ทุกคนจะได้บำนาญเมื่อแก่ ทุกคนจะเข้าโรงพยาบาลฟรีและความคิดนี้ถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ต้องล้มเลิกไป อ.ปรีดีถูกไล่ออกจากรัฐบาลต้องไปอยู่ที่ฝรั่งเศส...แต่ความคิดนี้ครับรัฐบาลอังกฤษเอาไปใช้หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นความคิดที่เกิดขึ้นหลัง อ.ปรีดีประมาณ 20 ปี จะเห็นว่าอัจฉริยภาพนั้น บางครั้งมองเร็วเกินไปคนร่วมสมัยไม่เข้าใจ [171]

เหล่านี้คือความคิดเห็นที่เกี่ยวกับเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ ทั้งในด้านที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย ที่เป็นมาตั้งแต่ในยุคปี 2476 จนมาถึงปัจจุบันและคงจะมีต่อไปในอนาคตอีกยาวไกล

และก่อนจะผ่านประเด็นนี้ไป ขอพูดถึงผลงานของแฟรงกลิน ดี โรสเวลส์ ซึ่งได้ดำเนินการในราว ค.ศ.1935 หรือ พ.ศ.2478 ที่สำคัญคือ พระราชบัญญัติเสถียรภาพของสังคมที่มีลักษณะคล้ายกับหลักการการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎรหรือแนวคิดการประกันสังคมของนายปรีดี พนมยงค์ ต่างกันแต่ว่าแนวคิดของนายปรีดีให้รัฐเป็นผู้ประกัน ซึ่งแนวคิดเรื่องนี้ของโรสเวลต์ "ถือกันว่าสำคัญมาก ประธานาธิบดีโรสเวลต์เอง ถึงกับภาคภูมิใจว่าเป็นความก้าวหน้าสูงสุด เพราะเป็นการบังคับให้นายจ้างต้องมีหน้าที่รับผิดชอบให้ความอุปการะแก่ลูกจ้างในวัยชราและยามว่างงาน" [172]

นอกจากนี้ก่อนหน้านั้น การดำเนินการของโรสเวลต์ในเรื่องโครงการส่งเสริมปรับปรุงเกษตรกรรม การจัดตั้งหน่วยจัดหางานให้ผู้ว่างงาน พระราชบัญญัติสงเคราะห์ชาวไร่ชาวนา พระราชบัญญัติมอบอำนาจจัดการกับที่หุบเขาเทนเนสซี่ พระราชบัญญัติกู้ยืมสำหรับผู้มีบ้านเพื่อรับจำนอง ฯลฯ อันถือกันว่าเป็นรากฐานที่สำคัญที่ทำให้ประธานาธิบดีโรสเวลต์สามารถปฏิบัติการพลิกฟื้นเศรษฐกิจตกต่ำได้สำเร็จ และเป็นสาเหตุให้ "มีพวกที่เกลียดชังเขาอยู่มากเหมือนกัน โดยกล่าวหาว่าเขานิยมซ้ายโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือพวกนายทุน แต่ประชาชนส่วนใหญ่เลื่อมใสและบูชามาก" [173]

ซึ่งจากประเด็นนี้ทำให้พอสรุปได้ว่า การถูกกล่าวหาว่านิยมซ้ายหรือเป็นคอมมิวนิสต์จากฝ่ายผู้สูญเสียผลประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นพวกศักดินาหรือนายทุนต่อบุคคลที่คิดทำเพื่อประชาชนคนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะผู้ยากไร้ยากจนแล้ว เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ง่ายเหลือเกินไม่ว่ากรณีของนายปรีดี พนมยงค์ หรือกรณีของรัฐบุรุษอเมริกา แฟรงกลิน ดี โรสเวลส์

ขอย้อนกลับมาถึงเหตุการณ์วันที่ 12 เมษายน 2476 วันที่นายปรีดี พนมยงค์ จำต้องลาจากประเทศไทยหรือในทางที่เป็นจริง ก็คือวันที่ "ถูกเนรเทศ" นั่นเอง หนังสือพิมพ์หลักเมืองและหนังสือพิมพ์ศรีกรุง ฉบับประจำวันที่ 13 เมษายน 2476 ได้รายงานเป็นข่าวไว้ว่า ณ ท่าเรือบีไอในวันนั้นคลาคล่ำไปด้วยประชาชนผู้ไปส่งนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งมีทั้งรัฐมนตรี ผู้แทนราษฎร ภิกษุสามเณร ราษฎร กรรมกร ตลอดถึงนักเรียนและคหบดีรวมแล้วประมาณ 3-4 พันคน ดังรายละเอียดรายงานข่าวของหนังสือพิมพ์หลักเมืองที่ว่า

..ในจำนวนนี้มีคนชั้นรัฐมนตรีหลายท่าน เช่น พระยาพหลฯ พระยามานราชเสวี หลวงศุภชลาลัย หลวงพิบูลสงคราม นายแนบ พหลโยธิน นายตั้ว ลพานุกรม หลวงเดชสหกรณ์ พระยาฤทธิ์อัคเนย์ พระประสาทพิทยายุทธ ส่วนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรก็มีหลายสิบคน เช่น หลวงแสงนิติศาสตร์ พระวุฒิศาสตร์เนติญาณ พระนิติศาสตร์ไพศาล นายมานิต วสุวัต นายดิเรก ชัยนาม นายจรูญ สืบแสง นายจรูญ ณ บางช้าง หลวงชำนาญนิติเกษตร นายทวี บุณยเกตุ นายชุณ ปิณฑานนท์ นายสงวน ตุลารักษ์ นายชิม วีระไวทยะ นายหงวน ทองประเสริฐ นายวิเชียร สุวรรณทัต หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ หม่อมหลวงอุดม สนิทวงศ์ นายวิลาศ โอสถานนท์ นายบรรจง ศรีจรูญ หลวงอรรถกิติกำจร หลวงอรรถสารประเสริฐ หลวงทัศนัยนิยมศึก เป็นต้น และผู้มาส่งบาง

คนได้ร่วมเดินทางไปส่งถึงสิงคโปร์อีกด้วย คือ หลวงทัศนัยนิยมศึก นายจรูญ สืบแสง และ ร.ท.ทวน วิชัยขัทคะ[174]

ในส่วนของสงบ สุริยินทร์ ได้บันทึกเหตุการณ์ในวันนี้ไว้ว่า เนื่องจากมีประชาชนแห่แหนกันมาส่งนายปรีดี พนมยงค์ กันมากจนทางบริษัทเจ้าของท่าเรือบีไอกลัวว่าทรัพย์สินจะเสียหาย จึงสั่งให้ยามปิดประตูเสีย "นัยหนึ่งว่ารัฐบาลพระยามโนฯ สั่งให้บริษัทปิด" เพื่อกันไม่ให้คนไปส่งนายปรีดี พนมยงค์ มากเกินไป จนถึงกับได้เกิดการโต้เถียงกันขึ้นระหว่างผู้มาส่งกับบริษัท โดยผู้ไปส่งกล่าวหาบริษัทว่า มีสิทธิอะไรที่จะทำเช่นนี้ นี่มันประเทศไทย" ฝ่ายพนักงานบริษัทก็ตอบโต้ว่าบริษัทมีสิทธิอย่างสมบูรณ์ เพราะเป็นทรัพย์สินของบริษัทมิใช่สมบัติสาธารณะ แต่เป็นสมบัติส่วนตัว

..ขณะที่การโต้เถียงกันทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ขนาดจะฟาดปากกันอยู่นั้น พอดีพระยาพหลฯ และคุณหญิงนั่งรถมาถึงเข้า จึงได้ไปเจรจากับฝรั่งเจ้าของบริษัท รับรองว่าหากเกิดความเสียหายขึ้นท่านจะออกใช้ให้เรื่องมันจึงเรียบร้อยไป[175]

นอกจากนี้หนังสือพิมพ์ศรีกรุงฉบับประจำวันที่ 13 เมษายน 2476 เดียวกันนี้ ยังได้รายงานเป็นข่าวในรายละเอียดเพิ่มเติมไว้ว่า

..การส่งหลวงประดิษฐ์มนูธรรมออกจากกรุงเทพฯ ไปประเทศฝรั่งเศสณ วันที่ 12 เมษายน พุทธศักราช 2476 นั้น เป็นประวัติการณ์แห่งการส่งได้ครั้งหนึ่งตั้งแต่ได้มีการส่งอำลาซึ่งกันและกันมา การส่งกันเขาย่อมว่าถึงหากจะมีการร้องให้ก็เฉพาะในวงศาคณาญาติและมิตรที่รักสนิทสนมกันเท่านั้น แต่การส่งคราวนี้มองดูหน้าใคร ๆ เกือบเห็นน้ำตาไหลหรือหล่อหน่วยหรือดวงตาแดงก่ำไปเกือบทุกคน บางคนถึงกับสะอึกสะอื้นฟูมฟายก็มี แม้พระยาพหลฯ ผู้เป็นประธานในที่นั้นและตัวหลวงประดิษฐ์ฯ เองก็กลั้นกลืนน้ำตาไว้ไม่อยู่ ผู้ที่ไปกับหลวงประดิษฐ์ฯ คือนางประดิษฐ์มนูธรรมผู้ภรรยา

กับมีผู้ไปส่งถึงสิงคโปร์สามคน คือ หลวงทัศนัยนิยมศึก ร.ท.ทวน วิชัยขัทคะ และนายจรูญ สืบแสง

ถนนเจริญกรุงตอนท่าบีไอ ตั้งแต่เวลา 15 น. มีรถยนต์จอดสองข้างถนนยาวยืด และบางแห่งถึงกับจอดซ้อนกันแทบจะกั้นถนนมิให้เป็นทางสาธารณะ ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยที่จอดรถในบริเวณท่าเรือนั้นยัดเยียดไปด้วยรถยนต์และมหาชนที่ไปส่ง ทั้งประตูท่าเรือได้ปิดเสียครู่หนึ่ง โดยกลัวคนจะเข้าไปยุ่มย่ามทำความไม่เรียบร้อย จึงเกิดรอกันอย่างแออัด ครั้นเมื่อผู้ใหญ่ขอให้เปิดประตูได้แล้ว ก็พากันไหลหลั่งประดุจน้ำไหลเข้าไปที่สพานชานชลาท่าเรือ ทันใดนั้นพระยาพหลฯ พร้อมด้วยคุณหญิงตรงเข้าไปส่งกระเช้าผลไม้ให้นางประดิษฐ์มนูธรรม และพระยาพหลฯ ได้สวมพวงมาลัยอันร้อยกรองอย่างวิจิตให้แก่หลวงประดิษฐ์ฯ แล้วทั้งสองก็จูบลากันกลมไปก็กลมมาราว 5 นาที เสียงไชโยก็ระเบิดออกมาอย่างสนั่นก้อง เสียงร้องไห้ของสตรีเข้าแทรกแซงประดุจฆ้องไชย เสียงสะอึกสอื้นของหลายคนประดุจดนตรีบรรเลงพร้อมกันนั้นต่างชูหมวกและผ้าเช็ดหน้ากวัดแกว่งประดุจธงสบัด กล้องถ่ายรูปรอบข้างได้กระทำหน้าที่กันจ้าละหวั่น ครั้นแล้วพวกก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งร่วมตายมากับหลวงประดิษฐ์ฯ ทั้งทหารบก ทหารเรือ และพลเรือนก็เข้ากอดจูบและจับมือบีบด้วยความอาลัยทั้ง ๆ ที่มีน้ำตาบ้าง ไม่มีบ้าง

ต่อไปนี้หลวงประดิษฐ์ฯ ก็เดินขึ้นสะพานเรือจับมือสำแดงความอาลัยกับผู้ไปส่งตลอดทาง เสียงไชโยไม่ขาดสายจนกระทั่งเข้าไปห้องอาหาร ซึ่งมิตรสหายได้จัดของว่างไว้รับ ตอนนี้ก็ได้จับลากันพักใหญ่อีก บางคนได้สวมกอดจูบหลวงประดิษฐ์ฯ เช่น หลวงวิจิตรวาทการ พระสารศาสน์-ประพันธ์ เป็นอาทิ บางคนขอจูบมือด้วยความศรัทธา เมื่อหลวงประดิษฐ์ฯ ได้กราบลามารดาของท่านอีกแล้ว ก็ออกจากห้องอาหารขึ้นไปบนห้องโถง

บนเรือ ได้มีโอกาสจูบลากันกับคณะราษฎรผู้ก่อการทั่วหน้า และพอพระยาพหลฯ ตามขึ้นไปจูบสั่งลาเป็นครั้งสุดท้ายก็พอดีอาณัติสัญญาณเรือออก

ต่อไปนี้มหาชนก็ยืนรอกันที่สพานชานชลา เพื่อรอเวลาเรือกลับลำแล่นผ่านท่าอีกครั้ง เวลา 16.30 น.เศษ เรือโกล่าก็แล่นผ่านท่าเรือบีไอหลวงประดิษฐ์ฯ และคณะที่ไปก็แกว่งโบกด้วยผ้าเช็ดหน้า พูดขอลาก่อน ฝ่ายผู้ส่งก็โบกตอบและเปล่งเสียงไชโยกึกก้องจนกระทั่งเรือลับตาหายไป[176]

คือการเดินทางจากประเทศไทยเมื่อวันที่ 12 เมษายน 2476 ของนายปรีดี พนมยงค์ นั้นจากกรุงเทพฯ โดยเรือโกล่าได้มุ่งไปต่อเรือเดินสมุทรขนาดใหญ่ "ฮากูซานมารู" ที่สิงคโปร์ แล้วจึงค่อยเดินทางตรงไปยังประเทศฝรั่งเศสอีกที

เชิงอรรถ

[156] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล ชีวิตและงานของ ดร.ปรีดีฯ หน้า 114

[157] สงบ สุริยินทร์ ประวัตินายกรัฐมนตรี โรงพิมพ์ประจักษ์วิทยา (ไม่ระบุปีที่พิมพ์) หน้า 229

[158] อ้างแล้ว สงบ สุริยินทร์ ประวัตินายกฯ หน้า 229

[159] อ้างแล้ว สงบ สุริยินทร์ ประวัตินายกฯ หน้า 230

[160] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 276-277

[161] ผนวก ก.สมุดปกขาว พระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 78

[162] อ้างแล้ว ผนวก ก.สมุดปกขาว พระบรมราชวินิจฉัยฯ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 61

[163] อ้างแล้ว ผนวก ก.สมุดปกขาว พระบรมราชวินิจฉัยฯ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 61-62

[164] อ้างแล้ว ผนวก ก.สมุดปกขาว พระบรมราชวินิจฉัยฯ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 62

[165] อ้างแล้ว ผนวก ก.สมุดปกขาว พระบรมราชวินิจฉัยฯ เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ หน้า 98-100

[166] อ้างแล้ว ศ.ดร.เดือน บุนนาค ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโสฯ หน้า 55

[167] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีฯ หน้า 285-287

[168] อ้างแล้ว คำพิพากษาศาลพิเศษฯ หน้า 20

[169] ศ.นิคม จันทรวิทุร คำอภิปรายปรีดี พนมยงค์ ชีวิตและผลงาน วันปรีดีพนมยงค์ 11 พฤษภาคม 2539 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539 หน้า 21-22

[170] ศ.นิคม จันทรวิทุร ปาฐกถางานปรีดี พนมยงค์ ชีวิตและผลงาน วันปรีดีพนมยงค์ 11 พฤษภาคม 2541 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541 หน้า 15-16

[171] สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ ตามทัศนะ ส.ศิวรักษ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์ดี พ.ศ.2543 หน้า 168

[172] ประพัฒน์ ตรีณรงค์ ชีวิตและงานของประธานาธิบดี แฟรงกลินดี โรสเวลต์ แห่งสหรัฐอเมริกา. ธนบุรี : โรงพิมพ์อักษรสมิทธิ์, 2507 หน้า 152

[173] อ้างแล้ว ประพัฒน์ ตรีณรงค์ ชีวิตและงานของประธานาธิบดี แฟรงกลินฯ หน้า 148

[174] สุพจน์ ด่านตระกูล ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ตอนเผชิญวิกฤติทางการเมือง โรงพิมพ์ประจักษ์การพิมพ์, 2517 หน้า 23-24

[175] อ้างแล้ว สงบ สุริยินทร์ ประวัตินายกฯ หน้า 231

[176] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล ประวัติรัฐบุรุษอาวุโสฯ ตอนเผชิญวิกฤติทางการเมือง หน้า 24-26

15

ขุดคอคอดกระ

อีกแนวคิดหนึ่งทางด้านเศรษฐกิจ

หลังจากเรือฮากูซานมารูออกจากท่าเรือเมืองสิงคโปร์ได้ไม่กี่วัน เรือฮากูซานมารูก็ได้แล่นมาถึงคลองสุเอช คลองซึ่งเมื่อราว 10 ปีเศษที่ผ่านมาได้มีโอกาสต้อนรับหนุ่มปรีดี พนมยงค์ มาครั้งหนึ่งแล้ว ต่างกันแต่ว่าในครั้งนี้ผู้ที่อยู่เคียงข้างคือหญิงผู้เป็นภรรยา "พูนศุข พนมยงค์" ในขณะที่การเดินทางครั้งก่อนเพื่อนผู้ร่วมเดินทางคืออาจารย์เลเดแกร์ ผู้เป็นครูสอนพิเศษภาษาฝรั่งเศสของตน และต่างกันในแง่ว่าการเดินทางผ่านคลองนี้ในครั้งแรกเมื่อปี 2463 เป็นการเดินทางเพื่อไปศึกษาต่อทางด้านวิชากฎหมายที่ประเทศฝรั่งเศส แม้การเดินทางครั้งใหม่นี้จะมีจุดหมายที่ประเทศฝรั่งเศสเช่นเดียวกัน แต่ก็ต่างกันในแง่ของจุดมุ่งหมาย เพราะการเดินทางครั้งนี้เสมอด้วยการถูกเนรเทศ ไม่มีโอกาสล่วงรู้ด้วยซ้ำว่าเมื่อไหร่จะได้มีโอกาสกลับมาตุภูมิ แต่สำหรับนักคิดผู้มองการณ์ไกลอย่างนายปรีดี พนมยงค์แล้ว การได้เดินทางผ่านคลองสุเอชซึ่งถือเป็น "นวัตกรรม" จากน้ำมือมนุษย์อันยิ่งใหญ่ไม่ว่ากี่ครั้งต่อกี่ครั้ง ย่อมมีผลต่อความคิดความเห็นของบุรุษผู้นี้ในทางสร้างสรรทุก ๆ ที ดังที่นายปรีดีได้เคยบันทึกถึงความคิดความรู้สึกที่มีต่อคลองนี้ในการเดินทางผ่านเป็นครั้งแรกว่า

..เมื่อ พ.ศ.2463 ขณะที่เรือลำซึ่งข้าพเจ้าโดยสารไปยังประเทศฝรั่งเศส ได้แล่นผ่านคลองสุเอชนั้น ข้าพเจ้าได้ถามอาจารย์เลเดแกร์... ซึ่งเดินทางไปด้วย ถึงเรื่องราวของคลองสุเอช เมื่ออาจารย์ได้เล่าให้ฟัง

พอสมควรแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้ระลึกถึงเรื่องที่เคยได้ยินมาตั้งแต่ยังเป็นนักเรียนมัธยมอยู่ว่า รัฐบาลไทยสมัยราชกาลที่ 5 ได้ดำริห์ที่จะขุดคลองที่คอคอดกระแต่มีอุปสัค เนื่องจากปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ ข้าพเจ้าถึงได้ถามอาจารย์ผู้นั้นว่า ถ้าประเทศสยาม***จะฟื้นความคิดจะขุดคลองกระขึ้นมาอีกต่างประเทศจะว่าอย่างไร อาจารย์ตอบว่าสำหรับฝรั่งเศสไม่มีปัญหา คือถ้าขุดได้ก็เป็นการดีเพราะจะทำให้การคมนาคมระหว่างฝรั่งเศสกับอินโดจีนทางทะเลสั้นเข้าอีก[177]

นอกจากจะได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันเรื่องคลองสุเอช และการขุดคลองคอคอดกระแล้ว อาจารย์เลเดแกร์ยังได้เล่าให้นายปรีดีฟังถึงการที่เคยมีชาวต่างประเทศเสนอโครงการต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เพื่อขุดคลองคอคอดกระนี้ และยังได้แนะนำแก่นายปรีดีว่า หากสนใจที่จะทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ เมื่อได้ไปศึกษาในฝรั่งเศสแล้วก็ควรจะได้ศึกษาค้นคว้าเปรียบเทียบดูระหว่างคลองต่าง ๆ เช่น คลองสุเอช คลองปานามา คลองคีลของเยอรมัน หรือ คลองโครินธ์ของกรีกก็จะเป็นการดี ซึ่งในเรื่องนี้ต่อมาปรากฏว่าเมื่อคณะผู้ก่อการได้ประชุมกันเป็นครั้งแรกที่ประเทศฝรั่งเศส และได้มีมติมอบหมายให้นายปรีดีเป็น

*** ประเทศสยามซึ่งมีความหมายว่า "เมืองทอง" หรือ "สุวรรณภูมิ" เป็นชื่อที่พระมหากษัตริย์สยามได้เรียกชื่อประเทศของพระองค์มานานหลายศตวรรษ และเป็นชื่อที่เป็นที่รู้จักของต่างประเทศเป็นอย่างดีมานมนาน แต่ในสมัยรัฐบาล พ.อ.หลวงพิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีในปี พ.ศ. 2481 หลังจากหลวงวิจิตรวาทการ รัฐมนตรีลอยได้เดินทางไปชมกิจการโบราณคดีของสำนักตะวันออกไกลฝรั่งเศส "และได้นำแผนที่ซึ่งสำนักของฝรั่งเศสนั้นได้จัดทำขึ้น แสดงว่ามีคนไทยอยู่มากมายหลายแห่งในแหลมอินโดจีน" ทำให้เริ่มมีการโฆษณาเรื่อง "มหาอาณาจักรไทย" ที่จะรวมชนเชื้อชาติไทยในประเทศต่าง ๆ เข้าเป็นมหาอาณาจักรเดียวกัน และต่อมา พ.อ. หลวงพิบูลสงครามได้เสนอเป็นวาระด่วนให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาเปลี่ยนชื่อ "ประเทศสยาม" เป็น "ประเทศไทย" โดยมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้คัดค้าน แต่ต้องพ่ายแพ้มติคณะรัฐมนตรีเสียงส่วนใหญ่ (ดู ปรีดี พนมยงค์ ความเป็นมาของชื่อ "ประเทศสยามกับประเทศไทย" ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย หน้า 83-96)

ผู้พิจารณาเกี่ยวกับแผนการแก้เศรษฐกิจของชาติ นายปรีดีจึงได้เริ่มนำปัญหาการขุดคลองคอคอดกระมาพิจารณาอีกครั้ง พร้อมทั้งได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับกรณีการขุดคลองต่าง ๆ ตามที่อาจารย์เลเดแกร์เคยให้คำแนะนำไว้ เพื่อนำมาเปรียบเทียบถึงผลดีผลเสียต่าง ๆ โดยเฉพาะประเด็นในเรื่องความเป็นเอกราชสมบูรณ์ทั้งทางการเมือง และการเศรษฐกิจของไทยเอง

ซึ่งผลแห่งการศึกษาค้นคว้าดังกล่าว พบว่าในแง่ทางวิศวกรรมนั้นสามารถขุดได้ไม่มีปัญหาแม้สภาพภูมิประเทศจะเป็นภูเขาก็ตาม เช่นกรณีของคลองปานามาซึ่งสภาพภูมิประเทศก็เป็นภูเขาเช่นกันเป็นต้น แต่ปัญหาหลักจะอยู่ที่แรงงาน ทุน และการเมืองระหว่างประเทศ ดังที่นายปรีดีได้บันทึกผลของการศึกษาในเรื่องนี้ไว้ว่า

..เรื่องแรงงานนั้น ปรากฏว่าการขุดคลองสุเอซต้องใช้วิธีเกณฑ์แรงงานอาหรับ ซึ่งต้องล้มตายกันมาก ส่วนการขุดคลองปานามานั้นแม้จะใช้วิธีจ้างคนงาน แต่คนงานก็ต้องล้มตายเพราะไข้มาเลเรียมาก การขุดคลองคีลและคลองโครินธ์ไม่มีปัญหาดังกล่าวนี้ ข้าพเจ้าจึงคิดว่าถ้าจะขุดคลองกระแล้วก็ต้องใช้วิธีจ้างคนงานและเครื่องมือทุ่นแรงที่ทันสมัยกว่าแต่ก่อน และต้องระวังเรื่องโรคภัยไข้เจ็บของคนงาน ซึ่งรัฐบาลมีทางแก้ปัญหาเหล่านี้ได้

ในเรื่องเงินทุนนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าการขุดคลองคีลและคลองโครินธ์ได้ใช้จ่ายเงินของประเทศนั้น ๆ เอง จึงไม่มีปัญหาอันใดที่ต่างประเทศจะแทรกแซงในธุระกิจอันเป็นไปตามอธิปไตยของชาตินั้น แต่สำหรับคลองสุเอซนั้นก็รู้กันอยู่ทั่วไปแล้วว่าต้องใช้ทุนของหลายประเทศ อันทำให้อียคุปต์ต้องเสียอธิปไตยในเขตต์คลองนั้นไป ส่วนการขุดคลองปานามานั้นเดิมฝรั่งเศสได้รับสัมปทานจากประเทศโคลัมเบีย ซึ่งเป็นเจ้าของเขตต์ปานามา แต่บริษัทนั้นขุดไปไม่สำเร็จ การงานต้องหยุดชงักลงและมีการชำระบัญชีบริษัทนั้น ต่อมา ส.ร.อ. (สหรัฐอเมริกา-ผู้เขียน) ได้ทำการเจรจากับ

โคลัมเบียเพื่อขอสัมปทานขุดคลองปานามา รัฐบาลโคลัมเบียสมัยนั้นได้ประวิงการสัตยาบันข้อตกลงกับ ส.ร.อ. เพื่อเกี่ยงที่จะได้ประโยชน์ยิ่งขึ้น ใน ค.ศ.1903 ได้เกิดมีขบวนการแบ่งแยกดินแดนโคลัมเบีย โดยแยกเขตต์ปานามาออกเป็นอีกประเทศหนึ่งต่างหากจากโคลัมเบีย รัฐบาลโคลัมเบียได้ส่งกองทหารไปเพื่อจะปราบขบวนการนี้ แต่ได้ถูกต้านโดยนาวิกโยธินอเมริกันแห่งเรือลาดตระเวณ ส.ร.อ.ชื่อ "แนชวิลล์" ซึ่งอ้างนัยะของสัญญาที่มีไว้แต่ปางก่อนว่า ส.ร.อ.มีสิทธิ์คุ้มครองที่จะให้บริเวณคอคอดปานามานั้นเป็นแดนเปิด การสู้รบระหว่างกองทหารของรัฐบาลโคลัมเบียกับขบวนการเอกราชของปานามาจึงสงบลง ต่อมาอีกไม่กี่วันรัฐบาล ส.ร.อ.ก็รับรองประเทศปานามาที่ตั้งขึ้นใหม่นั้น และประเทศปานามาก็ทำสนธิสัญญายกเขตต์คลองปานามาให้อยู่ในความอารักขาของ ส.ร.อ. ฉะนั้นปัญหาเรื่องทุนก็เกี่ยวกับการเมืองระหว่างประเทศอย่างใกล้ชิด และอาจเป็นเหตุให้มีการแบ่งแยกดินแดนตั้งประเทศใหม่ เช่นประเทศปานามา เป็นต้น

ในส่วนที่เกี่ยวกับปัญหาการเมืองระหว่างประเทศโดยทั่วไปนั้น ก็เป็นที่เห็นประจักษ์อยู่แล้วสำหรับคลองสุเอซและคลองปานามา ส่วนคลองคีลและคลองโครินธ์ไม่มีปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ สำหรับการขุดคลองกระในสมัยที่ข้าพเจ้าศึกษาอยู่นั้น เห็นว่าปัญหามิได้อยู่แต่เพียงที่เราจะต้องระมัดระวังระบบอาณานิคมอังกฤษอย่างเดียวเท่านั้น คือต้องระลึกถึงตัวอย่างของคลองอื่น ๆ ที่จะมีผลในทางการเมืองตามมาอีกด้วย ถ้าหากเราไม่ระมัดระวังให้ดี และถ้าคิดหาทุนโดยการกู้เงินจากต่างประเทศ แทนที่จะเอาทุนของเราเองแล้ว จะทำให้มีภาระหลายอย่างติดตามมา[178]

อย่างไรก็ตามแม้จะได้ศึกษาพิจารณาปัญหา เรื่องการขุดคลองคอคอดกระในประเด็นเกี่ยวข้อง รวมทั้งทางหนีทีไล่ในเรื่องปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ มาอย่างดี แต่โครงการขุดคลองคอคอดกระก็ยังไม่มีโอกาสได้ดำเนินการ ทั้งนี้เนื่องมาจากปัญหาภาระกิจต่าง ๆ ของรัฐบาลภายหลังการ

อภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองก็ดี ความแตกแยกขัดแย้งระหว่างคณะรัฐบาล ระหว่างกลุ่มขุนนางเก่าที่นำโดยพระยามโนฯ ฝ่ายหนึ่ง และกลุ่มคณะราษฎรฝ่ายที่สนับสนุนนายปรีดีอีกฝ่ายหนึ่ง จนถึงที่สุดนายปรีดีต้องถูกเนรเทศไปอยู่ประเทศฝรั่งเศสดังกล่าว แต่ก็กล่าวได้ว่าโครงการนี้ยังอยู่ในความต้องการหรือความปรารถนาของนายปรีดีที่จะดำเนินการต่อไป ดังภายหลังที่นายปรีดีได้กลับมาสู่ประเทศไทยและได้เข้าร่วมรัฐบาลชุดพระยาพหลพลพยุหเสนา นายปรีดีก็ได้เริ่มสานต่อแนวคิดนี้อีกครั้ง ดังบันทึกของนายปรีดีที่ว่า

..ในระหว่าง พ.ศ.2478 ขณะที่ข้าพเจ้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยนั้น กรมโยธาเทศบาลสมัยนั้น (ที่ได้ตั้งขึ้นโดยรวมกรมทางกับกรมนครบาลเข้าเป็นกรมเดียวกัน มีหน้าที่ในการทางทั่วราชอาณาจักรและการคมนาคมส่วนท้องถิ่น) ได้จัดร่างโครงการณ์ทางทั่วราชอาณาจักรตามคำสั่งของข้าพเจ้าเสร็จแล้วได้เสนอร่างโครงการนั้นมายังข้าพเจ้าเพื่อพิจารณา เมื่อข้าพเจ้าพิจารณาถึงการสร้างทางจากชุมพรผ่านกระบี่ เพื่อไปยังระนองและพังงาแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้หวลระลึกถึงการขุดคลองที่คอคอดกระว่าสมควรที่จะได้ฟื้นขึ้นมาอีก แทนที่จะสร้างทางอย่างเดียวซึ่งจะเป็นวิถีทางอย่างหนึ่งในการช่วยให้ชาติไทย มีความเป็นเอกราชทางเศรษฐกิจสมบูรณ์ยิ่งขึ้นตามอุดมการณ์ของคณะราษฎร

แต่ปัญหาการขุดคลองกระนี้ เกินขอบเขตต์ของกระทรวงมหาดไทยโดยเฉพาะ ข้าพเจ้าจึงได้นำเรื่องไปเสนอเจ้าคุณพหลฯ นายกรัฐมนตรี เจ้าคุณพหลฯ ตอบว่าถ้าขุดได้ก็เป็นการดี เพราะท่านเองเคยผ่านคลองสุเอซมาเหมือนกัน และเคยอยู่ในประเทศเยอรมันที่มีคลองคีลเชื่อมทะเลเหนือกับบอลติก ที่คอคอดใกล้กับประเทศเดนมาร์ก จึงอยากให้เรามีคลองที่คอคอดกระบ้าง ท่านถามว่าเราจะเอาเงินมาจากไหน กับต้องระวังต่างประเทศ ข้าพเจ้าเรียนต่อท่านเจ้าคุณฯ ว่า ข้าพเจ้าก็มีความวิตกอย่างท่าน

แต่ก่อนอื่นทีเดียวเราจะขุดคลองนั้นต่อเมื่อเรามีทุนของเราเอง เพราะถ้าขืนใช้วิธีกู้ยืมจากต่างประเทศแล้วก็จะทำให้เราต้องผูกพันธ์กับเจ้าหนี้ ทั้งทางนิตินัยและพฤตินัย ข้าพเจ้าจะปรึกษาหลวงเดชาติวงศ์ (ม.ล.กรี เดชาติวงศ์ เพื่อนร่วมก่อการวันที่ 24 มิถุนายน ย้ายจากกรมรถไฟมาเป็นนายช่างในกรมโยธาเทศบาล ซึ่งเป็นผู้ร่างโครงการทางทั่วราชอาณาจักร์) ว่าการขุดคลองกระจะสิ้นค่าใช้จ่ายสักเท่าใด แล้วจะพิจารณาว่ากระทรวงการคลังจะมีเงินให้หรือไม่ ข้าพเจ้าเรียนท่านเจ้าคุณฯ ต่อไปว่า ปัญหาต่างประเทศนั้นนอกจากการป้องกันโดยไม่กู้เงินเขามาขุดคลองแล้ว เราจะต้องระวังไม่เพียงแต่อังกฤษเท่านั้น แต่ต่างชาติที่เป็นมหาอำนาจทั้งหมด เราจะต้องเอาเยี่ยงคลองคีลของเยอรมันและคลองโครินธ์ของกรีก ซึ่งอยู่ภายใต้อธิปไตยของชาตินั้นเด็ดขาด ไม่ใช่วิธีการอย่างคลองสุเอชหรือคลองปานามา[179]

นอกจากนี้นายปรีดียังได้ชี้แจงกับ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ว่าในข้อเท็จจริงแล้วเห็นได้ชัดว่าหากมีการขุดคลองคอคอดกระแล้ว ประเทศอังกฤษย่อมถูกกระทบกระเทือนในเรื่องผลประโยชน์เป็นการแน่นอน แต่นายปรีดีก็เชื่อว่าถ้าหากฝ่ายไทยได้ทำการชี้แจงกับทางฝ่ายอังกฤษไปว่า แม้สิงคโปร์จะขาดรายได้ไปเนื่องจากการผ่านของสินค้ามาทางคลองคอคอดกระก็ตาม แต่อังกฤษยังมีอินเดียและพม่าที่จะได้ประโยชน์จากคลองนี้อยู่ อีกทั้งพ่อค้าหรือนักธุรกิจที่ลอนดอนเองก็จะได้ประโยชน์มาก เพราะปีหนึ่ง ๆ อังกฤษซื้อสินค้า "หนัก" คือไม้สักและข้าวจากประเทศไทยเป็นจำนวนมาก เพราะฉะนั้นหากมีคลองคอคอดกระที่สามารถย่นระยะทางการขนส่งลง ก็ย่อมทำให้ค่าขนส่งถูกลงตามไปด้วย ซึ่งอันนี้เห็นได้ว่าทางพ่อค้าหรือนักธุรกิจของอังกฤษน่าจะได้ประโยชน์คุ้มค่า หรือมากกว่าที่ได้จากสิงคโปร์เสียอีก จากนั้นนายปรีดีก็ได้ชี้แจงกับพระยาพหลพลพยุหเสนาถึงประเด็นที่สำคัญ คือในเรื่องของเอกราชอธิปไตยว่า

..การที่เราจะขุดคลองกระตามอธิปไตยของเราได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับปัญหาแห่งการรักษาอธิปไตย และความเป็นเอกราชทั้งมวลของชาติ ข้าพเจ้าเห็นว่าวิธีการที่สำคัญก็คือ เราต้องรักษาดุลยภาพแห่งอำนาจไว้ให้ได้ โดยไม่ลำเอียงถ่วงตาเต็งหนักไปทางชาติใดชาติหนึ่ง ข้าพเจ้าเห็นว่ารัฐบาลที่ท่านเจ้าคุณฯ เป็นหัวหน้าอยู่นั้น ก็ได้รักษาดุลยภาพแห่งอำนาจไว้เป็นอย่างดี และถ้าเราช่วยกันประคองรักษาต่อไปเราจะรักษาความเป็นเอกราชของชาติไว้ได้ ท่านเจ้าคุณฯ ตอบว่า "จริง" แล้วท่านเสริมต่อไปว่าถ้าเราลงเสียดุลยภาพแห่งอำนาจแล้วดุลยภาพอื่น ๆ ก็เสียตามไปด้วย บ้านเมืองก็จะพังทะลาย

ข้าพเจ้าเรียนท่านเจ้าคุณฯ อีกว่า สิ่งที่ข้าพเจ้าเป็นห่วงอยู่ก็คือการเจรจาแก้ไขสัญญาที่ไม่เสมอภาค เวลานั้นยังไม่มีศัพท์สนธิสัญญากับต่างประเทศ คือถ้าเราลงมือขุดคลองก่อนแล้วก็จะทำให้การเจรจาแก้ไขสัญญาเช่นนั้นขลุกขลักได้ เราต้องจัดการแก้ไขสัญญาให้เรามีเอกราชสมบูรณ์ก่อน

เจ้าคุณพหลฯ เห็นด้วยในหลักการตามที่ข้าพเจ้าเสนอ แล้วท่านสั่งให้ข้าพเจ้ากลับไปพิจารณากับหลวงเดชาฯ เรื่องการช่าง และให้ข้าพเจ้าคิดหาเงินทุนต่อไป [180]

ต่อมานายปรีดี พนมยงค์ ได้เชิญหลวงเดชาติวงศ์ ซึ่งเป็นนายช่างในกรมโยธาเทศบาล และเคยเป็นอดีตนักเรียนเก่าอังกฤษทางด้านวิศวกรรมมาปรึกษาหารือ และ "กะประมาณกันอย่างเคร่า ๆ" เกี่ยวกับค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ถ้าหากจะขุดคลองที่คอคอดกระมีระยะทางยาวประมาณ 50 กิโลเมตร มีขนาดกว้างและลึกอย่างคลองสุเอช รวมทั้งการแต่งร่องน้ำจากปากคลองไปสู่ทะเลลึก ซึ่งคาดว่าจะใช้เงินทั้งหมดประมาณ 10 ล้านบาท เมื่อรวมกับเงินค่าใช้จ่ายในส่วนที่จะต้องสร้างเขื่อนและท่าเทียบเรือ คลังสินค้า เขื่อนกั้นคลื่นในทะเล รวมทั้งโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ เช่น ถนนและทางรถไฟริมฝั่งคลอง สะพานรถไฟ สะพานข้ามคลอง โรงไฟฟ้า โทรศัพท์ โทรเลข

กระโจมไฟ อาคารสถานที่ และอุปกรณ์อื่น ๆ ที่จำเป็นเพื่อความสะดวกในการเดินเรือผ่านคลอง นายปรีดีและหลวงเดชาติวงศ์ประมาณการว่าต้องใช้เงินงบประมาณอีกราว 8 ล้านบาท รวมค่าใช้จ่ายในการขุดคลองและการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ดังกล่าวประมาณไม่เกิน 18 ล้านบาท ซึ่งถือว่าน้อยมากหากมองตามค่าเงินในปัจจุบัน แต่สำหรับในช่วงเวลาดังกล่าวที่ตัวเลขค่าใช้จ่ายงบประมาณแผ่นดินแต่ละปีอยู่ระหว่าง 90-100 ล้านบาท เช่นงบประมาณของปี พ.ศ.2476 หลังการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองไม่นาน "มีเพียง 72,428,428 บาท" [181] เท่านั้น เพราะฉะนั้นเงินจำนวน 18 ล้านบาทจึงมีค่าเท่ากับ 20-25% ของงบประมาณแผ่นดินทีเดียว หรือหากจะเทียบกับในปัจจุบันเงินจำนวน 20-25% ของเงินงบประมาณประจำปี ก็จะเป็นเงินประมาณ 160,000-200,000 ล้านบาท (คิดจากเงินงบประมาณประจำปีที่ 800,000 ล้านบาท) อันถือได้ว่ามากมายมหาศาลทีเดียว

ในเรื่องเดียวกันนี้นายปรีดี พนมยงค์ ได้บันทึกเพิ่มเติมไว้ว่า

..เราได้คิดกันอีกแผนหนึ่งถึงการขุดคลองที่กว้างและลึกน้อยกว่าคลองสุเอช เช่นขนาดคลองโครินธ์ของกรีก เพื่อให้เรือเพียงขนาดที่เข้าปากน้ำเจ้าพระยาได้ผ่านเท่านั้น อันจะเป็นการกระทบกระเทือนอังกฤษไม่มากนัก ในการนี้เราอาจลดค่าใช้จ่ายสำหรับงานดินลงไปได้ประมาณ 6 ล้านบาท แต่เราก็ต้องสร้างเขื่อนสะพานข้ามคลองและการก่อสร้างอื่น ๆ เช่นเดียวกับการขุดคลองขนาดคลองสุเอชนั้นเอง เราได้คิดต่อไปว่าถ้าเราจะขุดเพียงขนาดกว้างลึกเท่าคลองโครินธ์ แล้วมีแผนการณ์ขยายให้เท่าคลองสุเอชในอนาคต แต่เราเห็นว่าการขยายคลองต่อไปนั้น จะต้องสิ้นค่าใช้จ่ายเกือบเท่าสร้างคลองใหม่ และสิ่งก่อสร้างบางอย่างก็ต้องทำใหม่ เช่นสะพานข้ามคลอง เป็นต้น ฉะนั้นจึงคิดว่าไหน ๆ จะขุดคลองกันตรงนี้แล้ว ก็ขุดกันเต็มอัตราทีเดียวเอาขนาดคลองสุเอชนั่นแหละ

หลวงเดชาฯ ถามข้าพเจ้าว่าจะเอาเงินมาจากไหน ข้าพเจ้าตอบว่าเงินคงคลังกับเงินสำรองใช้หนี้เงินกู้มีอยู่ที่กระทรวงการคลังซึ่งเก็บไว้เฉย ๆ นั้น

สมควรขอเอามาใช้จ่ายในการลงทุนของประเทศชาติได้ประมาณ 35 ล้านบาท ส่วนหนึ่งก็เอามาสร้างทางอีกส่วนหนึ่งก็เอามาสร้างคลองกระ แต่กระทรวงการคลังหวงเงินนั้น ข้าพเจ้าเห็นจะต้องอาสาไปเจรจาขอลดดอกเบี้ยเงินกู้เพื่อรัฐบาลจะได้อนุญาตให้ใช้เงินคงคลังและเงินสำรองใช้หนี้ได้สะดวก

หลวงเดชาฯ ได้ถามถึงปัญหาระหว่างประเทศ ข้าพเจ้าได้ตอบตามที่ได้เรียนเจ้าคุณพหลฯ ดังกล่าวแล้ว [182]

ผลจากการขุดคลองคอคอดกระ นอกจากประโยชน์โดยตรงที่จะได้จากคลองคอคอดกระ ที่จะช่วยย่นระยะทางของเรือเดินสมุทรขนาดใหญ่ที่วิ่งระหว่างทวีปยุโรปกับเอเชียและต่อไปทางจีน ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา ซึ่งประเทศเจ้าของคือประเทศไทย จะได้ค่าตอบแทนจากการเก็บค่าผ่านทางของเรือเดินสมุทรต่าง ๆ โดยตรงแล้ว

ในด้านผลพลอยได้ที่นายปรีดีคาดว่าจะได้อย่างเต็มที่อีกด้านหนึ่งก็คือในเรื่องที่ดินอันอุดมสมบูรณ์สองฝั่งคลองที่สามารถนำมาปรับปรุงพัฒนาให้กลายเป็นเขตเศรษฐกิจที่สำคัญได้อย่างดียิ่ง ดังบันทึกของนายปรีดีต่อเรื่องนี้ที่ว่า

..ในขณะที่เราดำริขุดคลองสมัยเจ้าคุณพหลฯ เป็นนายกรัฐมนตรีนั้น เราได้ดำริถึงสิ่งพลอยได้จากสภาพที่เห็นกันได้อย่างประจักษ์ ซึ่งข้าพเจ้าจะได้นำมาเล่าสู่กันฟังดังต่อไปนี้

การสร้างคลองนี้เราก็จะต้องมีประกาศหวงห้ามที่ดินในบริเวณคลองประมาณ 2 แสนไร่ และโดยเฉพาะที่ดินในบริเวณนั้นเป็นที่ดินอุดมสมบูรณ์ แต่ยังเป็นที่รกร้างว่างเปล่ามิได้มีผู้ใดทำประโยชน์ เมื่อขุดคลองขึ้นแล้วที่ดินสองฝั่งคลองต้องเจริญแน่ ดังนั้นข้าพเจ้าจึงบอกหลวงเดชาฯ ว่าจะให้รัฐบาลลงทุนอีก 2 ล้านบาท เพื่อจัดการปรุงแต่งที่ 2 แสนไร่นั้นให้เป็นสวน คือที่ดินบางแห่งเหมาะแก่สวนผลไม้ก็ทำเป็นสวนผลไม้ได้ เช่น บริเวณหลังสวน (อำเภอหลังสวน จ.ชุมพร ปัจจุบัน-ผู้เขียน) ที่ขึ้นชื่อว่าเป็นที่ดินอุดมสมบูรณ์สำหรับสวนผลไม้ นอกจากนั้นก็ปลูกยางพาราและ

มะพร้าว ต้นโกโก้ และไม้ยืนต้นอื่น ๆ ข้าพเจ้าคิดว่าเมื่อพ้นกำหนด 5 ปีแล้ว ที่สวนเหล่านั้นก็จะมีราคา (เมื่อก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง) ไม่น้อยกว่าไร่ละ 100 บาท และถ้าเป็นสวนผลไม้ก็มีราคามากขึ้นไปอีก ที่สวนสองแสนไร่ก็คงเป็นเงินยี่สิบล้านบาท ซึ่งเมื่อหักค่าใช้จ่ายในการสร้างสวนแล้ว รัฐบาลก็จะได้กำไรคืนทุนที่จะขุดคลอง เราเห็นกันว่าจะไม่ใช้วิธีถางป่าแบบเผาป่าที่ทำกันโดยโค่นต้นไม้ลงมา แล้วใช้ไฟเผาเพราะเราเสียดายไม้ของชาติ เราจะปรุงแต่งที่ดินสองฝั่งคลองอย่างปราณีต เช่นไม้ใหญ่ต้นใดสามารถทำเป็นซุง เพื่อใช้ทำเขื่อนได้ก็ต้องประคองให้เป็นซุง ไม้ใดที่เลื่อยเป็นแผ่นกระดานปลูกอาคารได้ก็ต้องเลื่อย ไม้ใดที่ทำเป็นเสาเข็มได้ก็ต้องเอามาเป็นเสาเข็ม ส่วนไม้ที่ใช้อย่างอื่นไม่ได้จึงเอามาเผาเป็นถ่าน ไม่ใช่เผาทิ้งให้เป็นขี้เถ้า ในการนี้รัฐบาลก็จะมีรายได้เพิ่มขึ้นอีกในการถางป่า

เราได้พิจารณากันว่าที่สวนที่สร้างขึ้นใหม่นั้น จะให้กรรมกรที่มาช่วยการขุดคลองมีสิทธิซื้อก่อนผู้อื่น เพื่อให้เขาเหล่านั้นมีที่ดินอันเป็นที่สวนอย่างอุดมสมบูรณ์ เป็นกรรมสิทธิ์ของแต่ละคนโดยให้ชำระเงินผ่อนเป็นงวด ๆ กรรมกรเหล่านี้อาจมาจากภาคอื่นทั่วราชอาณาจักร และเมื่อเขาได้ช่วยขุดคลองสำเร็จแล้วก็จะได้มีที่ดินพร้อมด้วยอาคารที่สร้างให้ด้วยราคาถูกอย่างผาสุก กรรมกรแต่ละคนก็เพียงแต่จะบำรุงพืชผลที่เราลงไว้ให้และต่อเติมตามที่เขาเห็นสมควร เขาก็จะเก็บผลได้อย่างสบายและนำไปส่งตลาดค้ากับต่างประเทศ ซึ่งอยู่ที่ปากคลองขุดใหม่นั้น ซึ่งเราจะได้ราคาดีขึ้นกว่าที่ต้องผ่านเมืองท่าของประเทศอื่น ที่ดินส่วนที่เหลือขายให้กับกรรมกรก็จะได้ขายให้แก่คนไทยซึ่งเป็นคนยากจน หรือคนที่ไม่มีหลักทรัพย์ของตนเองตามที่กรรมการขายที่ดินจะได้ตรวจสอบพิจารณาให้ถี่ถ้วน เพื่อป้องกันมิให้คนมั่งมีเอาเงินไปซื้อที่ดินจากกรรมกรหรือคนยากจนดังกล่าวแล้ว เราก็จะต้องมีข้อกำหนดว่าที่ดินซึ่งกรรมกรและคนยากจนรับซื้อไปนั้นจะซื้อขายหรือโอนโดยวิธีอื่น ๆ ไม่ได้ นอกจากโอนทางมรดกเท่านั้น[183]

ซึ่งแนวคิดของนายปรีดี พนมยงค์ ในเรื่องขุดคลองคอคอดกระนี้ จะเห็นได้ว่าหากมีโอกาสได้ดำเนินการตามแนวคิดนี้ จะส่งผลดีในทางเศรษฐกิจของประเทศอย่างมหาศาล ทั้งในเรื่องที่ดินสองฝั่งคลองที่จะกลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของชาติแห่งใหม่ อันเกิดจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม รวมทั้งการเป็นแหล่งผลิตทางการเกษตรเพื่อการส่งออกที่สำคัญ จากการที่รัฐได้เข้าไปปรับปรุงพื้นดินอันอุดมสมบูรณ์จำนวน 200,000 ไร่ ให้เป็นสวนผลไม้ สวนยางพารา และสวนโกโก้ ฯลฯ ที่สำคัญโครงการนี้จะสร้างงานให้แก่คนไทยจำนวนมหาศาล ทั้งที่เกี่ยวกับงานการขุดคลองโดยตรง ตลอดถึงที่เกี่ยวกับงานการจัดสร้างโครงการพื้นฐานต่าง ๆ เช่น สะพาน ทางรถไฟ เชื่อมกั้นสองฝั่งคลอง ท่าเรือ โรงไฟฟ้า โทรศัพท์ ประภาคาร ฯลฯ รวมทั้งงานอันเป็นผลเกี่ยวเนื่องจากการเกิดของอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม ตลอดถึงเกษตรกรรมดังกล่าว

เชิงอรรถ

[177] ปรีดี พนมยงค์ การขุดคลองคอคอดกระโดยปราศจากผลกระทบ (จดหมายจากนายปรีดี พนมยงค์ ถึงนายกสมาคมหนังสือพิมพ์ประเทศไทย กุมภาพันธ์ พ.ศ.2501) วันปรีดีฯ 11 พฤษภาคม 2539 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539 หน้า 53-54

[178] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ การขุดคลองคอคอดกระฯ วันปรีดีฯ หน้า 54-56

[179] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ การขุดคลองคอคอดกระฯ วันปรีดีฯ หน้า 56

[180] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ การขุดคลองคอคอดกระฯ วันปรีดีฯ หน้า 57

[181] พรบ.งบประมาณแผ่นดิน พ.ศ.2476 ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 54

[182] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ การขุดคลองคอคอดกระฯ วันปรีดีฯ หน้า 58

[183] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ การขุดคลองคอคอดกระฯ วันปรีดีฯ หน้า 59

16

กลับสู่อ้อมกอดเพื่อนร่วมอุดมการณ์

ขอย้อนกลับมาถึงสถานการณ์การเมืองไทย หลังจากการรัฐประหารเงียบของพระยามโนฯจนสามารถเนรเทศมันสมองของคณะราษฎรออกไปอยู่ยังต่างประเทศได้สำเร็จ อีกทั้งสามารถหยุดยั้งแนวทางการสร้างเศรษฐกิจของชาติ ตามเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ได้ และยังสามารถสร้างเครื่องมือป้องกันคือกฎหมายคอมมิวนิสต์ขึ้นใช้ได้สำเร็จเท่านั้นยังไม่พอยังมีการออกสมุดปกขาว หรือพระบรมราชวินิจฉัยของพระปกเกล้าฯ ออกมาเผยแพร่เพื่อสร้างกระแสการยอมรับและเห็นด้วยของประชาชน ในเรื่องที่ว่านายปรีดี พนมยงค์เป็นคอมมิวนิสต์ ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุผลสำคัญที่สุดก็คือเพื่อ "เป็นการขับไล่หลวงประดิษฐ์มิให้มีโอกาสกลับเข้ามาในประเทศไทยอีก" [184] ซึ่งผลสำเร็จดังกล่าวในระยะนั้นคงสร้างความเชื่อมั่น มั่นใจให้กับฝ่ายพระยามโนฯ และคณะได้มากว่า คงสามารถรุกคืบและสามารถมีชัยชนะเหนือฝ่ายคณะราษฎรได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ในอีกไม่ช้าไม่นานจากนี้ไป และคงด้วยความกระหยิ่มยิ้มย่องลำพองในชัยชนะดังกล่าว ทำให้มีผู้บันทึกไว้ว่า "..บรรดาทหารเสือฝ่ายพระยามโนฯมีพระยาทรงฯ และพ.ท.พระประศาสน์ฯมีการเคลื่อนไหวทางการทหารกันอย่างคึกคักมาก" [185]

นอกจากนี้ในอีกด้านหนึ่ง เพื่อเป็นการขุดรากถอนโคนฝ่ายผู้ก่อการผู้ยังยึดมั่นในอุดมคติอุดมการณ์ของคณะราษฎรให้หมดสิ้นไปอย่างแท้จริง

ดังนั้นการรุกของฝ่ายพระยามโนฯจึงยังคงดำเนินอยู่ตลอดมา ดังที่สงบ สุริยินทร์ได้บันทึกไว้ว่า

..แต่หลวงประดิษฐ์ฯ ก็เป็นคนสำคัญคนหนึ่ง นอกจากมีสมัครพรรคพวกฝ่ายพลเรือนเป็นจำนวนมากแล้ว ก็ยังมีผู้ใหญ่ฝ่ายทหารคือพระยาพหลพลพยุหเสนาผู้เป็นเสมือนเกราะคุ้มตัวหลวงประดิษฐ์ฯอยู่ ฉะนั้นการกำจัดหลวงประดิษฐ์ฯให้ได้ผลเด็ดขาด ก็ต้องหาอุบายกำจัดพระยาพหลฯด้วย ดังนั้น 3 ทหารเสือ คือ พระยาทรงฯ พระยาฤทธิ์ฯ และพระประศาสน์ฯ จึงเวียนไปหาพระยาพหลฯ บ่อย ๆ เพื่อเกลี้ยกล่อมให้ถอนตัวออกจากวงการเมือง และวงการทหาร โดยพระยาทรงฯเป็นผู้ใช้วาทศิลป์เป็นทำนองว่าการเมืองในระหว่างนี้ มันยุ่งเหยิงสิ้นดี ในฐานะที่เราเป็นทหารชั้นผู้ใหญ่ และได้เป็นผู้ก่อการทำงานสำคัญสำเร็จมาด้วยกัน ควรจะถอนตัวออกจากวงการเมืองดีกว่า ให้ผู้อื่นเขาดำเนินงานทางการเมืองต่อไป การที่เราอยู่นอกวงการเมืองนั้นชื่อเสียงเราไม่มีวันเสีย ส่วนในวงการทหารนั้นถ้าเราปล่อยหรือวางมือได้ก็จะเป็นการดีเหมือนกัน เมื่อพระยาทรงฯพูดเกลี้ยกล่อมพระยาพหลฯด้วยเหตุผลต่าง ๆ ชนิดชักแม่น้ำทั้งห้ามาบรรยายเช่นนี้ พระยาฤทธิ์ฯ และพระยาประศาสน์ฯ ก็ช่วยสนับสนุนอยู่ไม่ขาดปาก ผลที่สุดเสือเฒ่าพระยาพหลฯ จึงตกลงใจลาออกจากรัฐมนตรีและผู้บัญชาการทหารบกพร้อมทั้ง 3 ทหารเสือ [186]

ดังประกาศรัฐมนตรีลาออกลงวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2476 ที่ว่า

..มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า นายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) นายพันเอกพระยาทรงสุรเดช (เทพ พันธุมเสน) นายพันเอกพระยาฤทธิอัคเนย์ (สละ เอมะศิริ) และ นายพันโทพระประศาสน์ พิทยายุทธ (วัน ชูถิ่น) ได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรี ตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2476 เป็นต้นไป

โดยกราบบังคมทูลพระกรุณาว่าได้รับราชการตรากตรำในหน้าที่มาเป็นเวลาครบ 1 ปีแล้ว ทั้งบัดนี้มีความเจ็บป่วยอยู่เนือง ๆ จะไม่สามารถรับราชการสนองพระเดชพระคุณได้เต็มตามควรแก่การ..." [187] และในวันเดียวกันนี้ก็ได้มีประกาศเรื่องนายทหารขอลาออกจากประจำการ คือกรณีของ พ.อ. พระยาพหลพลพยุหาเสนา ลาออกจากผู้บัญชาการทหารบก พ.อ.พระยาทรงสุรเดชลาออกจากผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการ และรักษาการเจ้ากรมยุทธการ พ.อ.พระยาฤทธิอัคเนย์ลาออกจากผู้บังคับทหารปืนใหญ่ และพ.ท.พระประศาสน์พิทยายุทธลาออกจากเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก ทั้งนี้ให้มีผลตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายน 2476 เป็นต้นไป

และในขณะเดียวกันในวันที่ 18 มิถุนายน 2476 เดียวกันนี้ ได้มีประกาศตั้งรัฐมนตรีและประกาศเรื่องตั้งนายทหารรักษาราชการแทนออกมาด้วย คือในส่วนของรัฐมนตรีได้มีการแต่งตั้ง พล.ต.พระยาพิชัยสงคราม (แก๊บ สรโยธิน) และ พ.อ.พระยาศรีสิทธิสงคราม (ดิ่น ท่าราบ) เป็นรัฐมนตรีแทนรัฐมนตรีที่ได้ลาออกไป โดยให้มีผลทันทีตั้งแต่วันที่ 18 มิถุนายน 2476

สำหรับในส่วนของทหารได้มีการแต่งตั้งให้ พล.ต.พระยาพิชัยสงคราม เป็นผู้รักษาราชการในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก พ.อ.พระยาศรีสิทธิ-สงครามรักษาราชการในตำแหน่งเจ้ากรมยุทธการทหารบก และ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม เป็นผู้รักษาราชการในตำแหน่งผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกฝ่ายยุทธการ แทนนายทหารที่ลาออกจากราชการ ซึ่งแม้จะมีผลของการลาออกอย่างเป็นทางการในวันที่ 24 มิถุนายน 2476 เป็นต้นไป แต่เนื่องจากในขณะนั้นนายทหารดังกล่าวอยู่ระหว่างลาพักราชการ เพราะฉะนั้นคำสั่งแต่งตั้งนายทหารรักษาราชการแทนดังกล่าว จึงมีผลทันทีตั้งแต่วันที่ 18 มิถุนายน 2476 เช่นเดียวกับคำสั่งตั้งรัฐมนตรี

ในเรื่องที่พระยาพหลพลพยุหเสนายอมลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีและผู้บัญชาการทหารบกตามคำเกลี้ยกล่อมของพระยาทรงสุรเดชนี้ เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์กันในขณะนั้นมากในทำนองว่า "พระยาพหลฯนั้นซื่อจนเชื่อยอมตกหลุมพลางของพระยาทรงง่าย ๆ "[188]

แต่ในความเป็นจริงผู้ที่ควรจะได้รับฉายาว่าซื่อและเชื่อจนตามเกมไม่ทันนั้นก็คือนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์บางคนที่ไปวิพากษ์วิจารณ์พระยาพหลฯ ไว้ในวันที่ 18 มิถุนายนนั่นเอง เพราะหลังจากนั้นมาอีก 2 วัน คือในวันที่ 20 มิถุนายน เหตุการณ์ทางการเมืองไทยก็พลิกกลับไปอีกครั้งหนึ่งเมื่อคณะทหารและพลเรือนภายใต้การนำของ พ.อ.พระยาพหล-พลพยุหเสนา มี พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม เป็นเลขานุการฝ่ายทหารบก น.ท.หลวงศุภชลาสัย เป็นเลขานุการฝ่ายทหารเรือ หลวงนฤเบศร์มานิต เป็นเลขาฝ่ายพลเรือน ได้ร่วมกันทำการอภิวัฒน์***ยึดอำนาจจากรัฐบาลพระยามโนฯ ดังที่ไทยน้อยได้บันทึกไว้ว่า

..เมื่อเวลา 3น. ของวันที่ 20 มิถุนายน 2476 อันเป็นเวลาที่ห่างจากการปฏิวัติครั้งแรกเพียงยังไม่ถึงขวบปี เมื่อขบวนยานเกราะได้พุ่งออกมาบดขยี้ไปตามพื้นถนนโรยกรวดถนนราชดำเนินเข้าล้อมทำเนียบรัฐบาลวัง

*** นายปรีดี พนมยงค์ ผู้บัญญัติศัพท์คำว่า "อภิวัฒน์" ได้กล่าวถึงคำว่าอภิวัฒน์ ว่าประกอบด้วยคำ "อภิ" ซึ่งเป็นคำใช้นำหน้าศัพท์ มีความหมายว่า ยิ่ง วิเศษ เหนือ กับคำว่า "วัฒน์" ซึ่งแปลว่าความเจริญ ความงอกงาม เมื่อรวมความหมายของคำทั้งสองเข้าแล้ว จะได้ความหมายว่า "ความงอกงามอย่างยิ่งหรืออย่างวิเศษ" โดยสรุปผู้บัญญัติศัพท์เสนอให้ใช้คำดังกล่าวในความหมายของการเปลี่ยนแปลงที่มีลักษณะที่ก้าวหน้า ซึ่งถือ "เป็นการเปลี่ยนอย่างวิเศษ" เช่น การเปลี่ยนจากระบอบเผด็จการเป็นประชาธิปไตย ฯลฯ เป็นต้น
ส่วนคำว่ารัฐประหารนั้น คือ "การยึดอำนาจรัฐโดยฉับพลัน" ซึ่งหากการยึดอำนาจรัฐนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบบสังคมที่ก้าวหน้า ก็จะมีลักษณะเป็นการอภิวัฒน์ แต่หากเป็นการยึดอำนาจเพื่อนำสังคมถอยหลังเข้าคลอง รัฐประหารนั้นก็จะเรียกว่า "รัฐประหารปฏิกริยา" (ดู ปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย หน้า 39)

ปารุสสกวัน พร้อมกำลังทหารราบต่าง ๆ ได้เข้าล้อมคฤหาสน์ของรัฐมนตรีวงในทุกคนรวมทั้งสถานที่ราชการสำคัญ ๆ ตามจุดต่าง ๆ [189]

และต่อมาในเช้าของวันที่ 20 มิถุนายน 2476 นั้นเอง พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา และ พ.ท.หลวงพิบูลสงครามได้มีหนังสือถึงพระยามโนฯ มีใจความว่า

..กราบเรียนพระยามโนปกรณ์นิติธาดานายกรัฐมนตรี

ด้วยคณะทหารบก ทหารเรือและพลเรือนได้พิจารณาลงมติเห็นพร้อมกันเป็นเอกฉันท์ว่า จำเดิมแต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยาม โดยการกระทำของคณะราษฎรเป็นต้นมาจนบัดนี้ก็จวนเจียนจะครบรอบปีอยู่แล้ว คณะรัฐมนตรีซึ่งมีใต้เท้าเป็นนายกอยู่ตลอดมาได้บริหารราชการแผ่นดินไปมากหลาย มีกิจการบางอย่างซึ่งดำเนินการไปโดยชอบด้วยทำนองคลองธรรม และก่อให้เกิดคุณประโยชน์ให้แก่ชาติบ้านเมือง สมดังความมุ่งหมายของผู้ที่สละชีวิตเลือดเนื้อ เพื่อใคร่เห็นความเจริญของประเทศอยู่บ้าง แต่ก็มีกิจการอื่นอีกมากหลาย ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้ดำเนินไป อันก่อให้เกิดความไม่พึงประสงค์ของบุคคลทั่วไป และของคณะทหารบก ทหารเรือ และพลเรือน ถ้าได้พิจารณาโดยถ่องแท้แล้ว เห็นว่าการบริหารราชการแผ่นดินเท่าที่คณะรัฐมนตรีได้ปฏิบัติมานั้น ก็มีแต่จะทำให้ประเทศและชาติอันเป็นที่รักยิ่งของเราดำเนินไปสู่ความหายนะในที่สุดเป็นเที่ยงแท้

ฉะนั้นเพื่อเห็นแก่อิสระภาพความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง คณะทหารบกทหารเรือและพลเรือน จึงใคร่ให้ใต้เท้าพร้อมทั้งคณะสละตำแหน่งที่ประจำอยู่ในบัดนี้เสีย และขอให้ใต้เท้าซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรี นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อทรงเปิดสภาผู้แทนราษฎรและเลือกตั้งคณะรัฐมนตรีใหม่ต่อไป

ถ้าหากการนี้ขัดข้องไม่สามารถดำเนินไปได้ทันทีดังที่กราบเรียน คณะทหารบกทหารเรือและพลเรือนจะได้เชิญกระผม นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนามาเป็นผู้รักษาพระนครบริหารราชการแผ่นดินสืบไป [190]

หนังสือฉบับนี้ลงนามโดย พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา และพ.ท. หลวงพิบูลสงคราม และก็ไม่มีปัญหาแต่อย่างใด พระยามโนฯ จำใจต้องลาออกไปตามความต้องการของคณะทหารที่นำโดยพระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ถือได้ว่าเป็นการอภิวัฒน์ย่อย ๆ ทีเดียว เหตุที่ถือเป็นการอภิวัฒน์ก็เพราะการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ มีลักษณะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ก้าวหน้า คือจากระบอบเผด็จการของพระยามโนฯ ที่ทำการปิดสภาและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา มาสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญอีกครั้งหนึ่ง

และผลแห่งการอภิวัฒน์ครั้งนี้ สำหรับพระยามโนฯแล้วก็เท่ากับการปิดฉากชีวิตทางการเมืองของตนเองอย่างถาวร เพราะหลังจากได้ลาออกแล้วต่อมาพระยามโนฯ ได้เดินทางไปพักอยู่ที่เกาะปีนังตราบจนกระทั่งถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2491

สำหรับเหตุการณ์บ้านเมืองหลังการอภิวัฒน์ย่อย ๆ ของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา และ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม และ น.ท.หลวงศุภชลาสัยแล้ว แม้เหตุการณ์โดยทั่วไปจะเป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อยแต่ในอีกด้านหนึ่งก็ดูเหมือนได้เกิดความยุ่งยากสับสนอยู่พอสมควร อันเนื่องมาจากกระแสของข่าวลือข่าวปล่อยต่าง ๆ เช่นมีข่าวลือว่าคณะผู้ทำการอภิวัฒน์ชุดนี้ได้จับพระยามโนฯ พลเรือโทพระราชวังสัน พระยาศรีวิสารวาจา ฯลฯ ไปขังไว้ที่วังปารุสกวันบ้างละ หรือข่าวลือที่ร้ายที่สุดก็คือข่าวที่ว่าคณะอภิวัฒน์ชุดนี้มีนายปรีดี พนมยงค์ อยู่เบื้องหลัง และที่ทำการอภิวัฒน์ขึ้นก็เพื่อให้นายปรีดีได้เข้าร่วมรัฐบาลเพื่อดำเนินการปกครองแบบคอมมิวนิสต์

ซึ่งต่อข่าวลือดังกล่าว คณะอภิวัฒน์ก็ต้องคอยแก้ข่าวว่า ไม่เป็นความจริงแต่ประการใด บุคคลในรัฐบาลเก่าไม่มีผู้ใดถูกจับกุมแม้แต่คนเดียว และไม่มีเรื่องที่ว่าจะดำเนินการปกครองประเทศตามแบบคอมมิวนิสต์อย่างเด็ดขาด

และเพื่อให้สถาบันที่สำคัญในระบอบประชาธิปไตย คือสภาผู้แทนราษฎรที่ถูกสั่งปิดได้กลับมาทำหน้าที่ ตามครรลองที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้ต่อไป พร้อมทั้งความจำเป็นที่จะต้องมีรัฐบาลใหม่ขึ้นบริหารประเทศโดยรวดเร็ว อันจะเป็นวิถีทางหนึ่งที่จะช่วยดับกระแสข่าวลือต่าง ๆ ได้อย่างดีที่สุด ดังนั้นในวันที่ 20 มิถุนายน 2476 พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา จึงได้มอบให้เจ้าพระยาพิชัยญาติ ประธานสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้ไปกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระราชวังไกลกังวล หัวหิน เพื่อให้โปรดเกล้าฯ ให้เปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร ตามที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจำนวน 26 คน ได้เข้าชื่อกันยื่นคำร้องขอต่อประธานสภาในวันเดียวกันนี้

ผลจากการที่เจ้าพระยาพิชัยญาติ ประธานสภาผู้แทนราษฎร ได้เดินทางไปเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระราชวังไกลกังวลหัวหินในวันที่ 20 มิถุนายน ล่วงมาอีกหนึ่งวันคือในวันที่ 21 มิถุนายน 2476 ก็ได้มีพระบรมราชโองการประกาศให้เปิดสภาผู้แทนราษฎร ดังคำประกาศให้เปิดสภาผู้แทนราษฎรวันที่ 21 มิถุนายน 2476 ส่วนหนึ่งที่ว่า "จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปิดสภาผู้แทนราษฎร และเรียกประชุมวิสามัญได้ตามความประสงค์ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป" [191] และในวันเดียวกันนี้ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯประกาศแต่งตั้ง พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรีด้วย

ต่อมาในวันที่ 22 มิถุนายน จึงได้มีการประชุมสภาผู้แทนราษฎรขึ้นอีกครั้ง หลังจากที่ถูกปิดไปประมาณ 2 เดือนเศษ สำหรับบรรยากาศของ

การประชุม ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์ ได้บันทึกไว้ว่า ก่อนเริ่มการประชุม ประธานสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งหมายถึงพระยาพิชัยญาติได้แจ้งให้ที่ประชุมทราบว่า ก่อนที่ประธานสภาจะเดินทางไปหัวหิน เพื่อกราบบังคมทูลพระกรุณาให้มีการเรียกประชุมวิสามัญแห่งสภานั้น ได้รับหนังสือจากราชเลขานุการในพระองค์ หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ว่า พระองค์ทรงได้รับโทรเลขขอลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของพระยามโนฯ และได้ทรงพระราชทานอนุญาตแล้ว ดังนั้นประธานสภาควรจะได้มีความเห็นกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ผู้ใดสมควรจะได้รับการแต่งตั้ง เป็นนายกรัฐมนตรีด้วย ด้วยเหตุนี้เมื่อประธานสภาได้ไปเฝ้า ณ พระราชวังไกลกังวล และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรแล้ว ก็ได้กราบบังคมทูลต่อไปว่า พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นผู้เหมาะสมที่ควรจะได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนต่อไป ทรงเห็นชอบด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตั้งแต่วันที่ 21 มิถุนายนนี้แล้ว

หลังจากนั้นก็ถึงโอกาสที่ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาต้องชี้แจงต่อสภา ซึ่งโดยสรุปคำชี้แจงหรือที่แท้ก็คือสุนทรพจน์ พ.อ.พระยาพหล-พลพยุหเสนาได้กล่าวในทำนองว่า โดยข้อเท็จจริงแล้วตนเองนั้นเป็นนักรบ เพราะฉะนั้นจึงเป็นเรื่องธรรมดาที่จะไม่สันทัดในเรื่องการเมืองและการบริหารราชการแผ่นดินให้ดำเนินไปอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ได้ "แต่เมื่อโปรดเกล้าฯ ตามคำแนะนำของประธานสภาผู้แทนราษฎร และคณะทหารได้ขอร้องให้รับตำแหน่งฉะนั้นเพื่อความสงบเรียบร้อยในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อก็จะขอรับตำแหน่งไปเพียง 10 วัน หรือ 15 วันเท่านั้น"[192]

และเนื่องจากตามรัฐธรรมนูญ มาตรา 50 ได้กำหนดไว้ว่าในการบริหารราชการแผ่นดิน คณะรัฐมนตรีต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยความไว้วางใจจากสภาก่อน ดังนั้นผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งจึงต้องมาขอความไว้วางใจดังกล่าว

ซึ่งก็ปรากฏว่าสมาชิกสภาผู้แทนได้ลงมติไว้วางใจนายกรัฐมนตรีคนใหม่ "พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา" อย่างเป็นเอกฉันท์

หลังจากวันประชุมสภาผู้แทนราษฎรต่อมาอีกสองวัน คือในวันที่ 24 มิถุนายน 2476 หรือในวันแห่งการครบรอบหนึ่งปีการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตยนั่นเอง ได้มีประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่แทนที่รัฐมนตรีชุดของพระยามโนฯ ดังรายนามคณะรัฐมนตรีคือ

1. พล.ต.พระยาประเสริฐสงคราม	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
2. พระยาอุดมพงศ์เพ็ญสวัสดิ์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย
3. พระยาโกมารกุลมนตรี	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการ
4. เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพระคลัง
5. เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ
6. พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์	เป็นรัฐมนตรีทำการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม
7. พระยาสุริยานุวัตร	เป็นรัฐมนตรี
8. พล.ร.ต.พระยาปรีชาชลยุทธ์	เป็นรัฐมนตรี
9. พ.อ.พระสิทธิเรืองเดชพล	เป็นรัฐมนตรี
10. พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม	เป็นรัฐมนตรี
11. น.ท.หลวงศุภชลาศัย	เป็นรัฐมนตรี

12. น.ท.หลวงสินธุสงครามชัย เป็นรัฐมนตรี
13. หลวงนฤเบศร์มานิต เป็นรัฐมนตรี
14. หลวงสิริราชไมตรี เป็นรัฐมนตรี

ต่อมาถึงวันที่ 2 กรกฎาคม 2476 หลังจากที่คณะรัฐบาลพระยาพหลฯ ได้บริหารราชการงานเมืองมาชั่วระยะเวลาหนึ่ง สิ่งที่ไม่มีใครคาดคิดก็เกิดขึ้น นั่นก็คือพระยาพหลพลพยุหเสนาได้กราบถวายบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ตามที่ได้เคยให้สัญญาไว้กับสภาผู้แทนราษฎรว่าจะอยู่ในตำแหน่ง "เพียง 10-15 วันเท่านั้น" แต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถ์เลขาตอบ เมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม 2476 ทรงไม่อนุญาต

ดังนั้นต่อมาในวันที่ 4 กรกฎาคม ประธานสภาจึงได้นัดประชุมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพื่อแจ้งเรื่องนี้ให้ที่ประชุมทราบและพิจารณา ซึ่งปรากฏว่าเมื่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้รับทราบเรื่องดังกล่าว จึงได้มีการอภิปรายกันอย่างกว้างขวาง แต่ไม่ใช่การอภิปรายขับไล่หรือโจมตี หากแต่เป็นการอภิปรายหาเหตุผลมาขอร้องหรือชักจูงไม่ให้นายกรัฐมนตรี พระยาพหลฯ ลาออกจากตำแหน่ง เสร็จแล้วได้มีการลงมติไว้วางใจให้นายกรัฐมนตรีผู้นี้ดำรงตำแหน่งต่อไปอย่างเป็นเอกฉันท์

ก็เป็นอันว่า พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนายังคงดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของประเทศไทยสืบมา อนึ่งมีการบันทึกกันไว้ว่าหลังจากที่พระยาพหลฯ และคณะได้ทำการยึดอำนาจจากรัฐบาลพระยามโนฯแล้วเสร็จใหม่ ๆ หนังสือพิมพ์ได้รุมกันสัมภาษณ์พระยาพหลฯ เกี่ยวกับการเรียกตัวนายปรีดี พนมยงค์กลับประเทศไทยกันมาก ซึ่งพระยาพหลฯได้ตอบไปในทำนองว่ายังไม่คิดจะเรียกตัวกลับขณะนั้น แต่จะเรียกตัวกลับหลังการเลือกตั้งเสร็จแล้ว

ต่อมารัฐบาลได้ออกแถลงการณ์เกี่ยวกับนายปรีดี พนมยงค์ฉบับหนึ่งว่า

..โดยที่หลวงประดิษฐมนูธรรม รับรองว่าพร้อมที่จะร่วมมือกับรัฐบาลในอันที่จะดำเนินการตามหลักนโยบายซึ่งรัฐบาลวางไว้แล้วในการโภคกิจ กล่าวคือ

1. รักษาประโยชน์ของประชาชนทุกชั้นทุกเหล่า และสมานประโยชน์นั้นให้กลมกลืนกันโดยชนทุกชั้นทุกเหล่า ช่วยกันบำรุงเศรษฐกิจของชาติ

2. ให้ที่ดินของประเทศที่ยังว่างเปล่าอยู่มากเป็นประโยชน์ในทางเศรษฐกิจยิ่งขึ้น

3. ให้ราษฎรมีช่องทางประกอบการเลี้ยงชีพโดยครบถ้วนหน้า

4. ให้คนไทยเลื่อมใสทางกสิกรรม อุตสาหกรรม และพาณิชยกรรม โดยวิธีที่รัฐให้ความสะดวกช่วยการฝึกฝน การร่วมมือ และการควบคุมเท่าที่จำเป็น เพื่อผู้ประกอบการนั้น ๆ ได้รับผลเต็มที่ที่ตนควรได้และมีลู่ทางผ่อนความหนักของหนี้สินที่มีอยู่ให้เบาบางลง

5. ให้สินค้าขาออกของประเทศมีมากอย่าง และมีปริมาณมากยิ่งขึ้น

6. ให้ฐานะการเป็นอยู่ของคนไทยเขยิบดีขึ้นเป็นชั้น ๆ เป็นลำดับไป

อนึ่ง ในการที่จะดำเนินการไปสู่จุดมุ่งหมายข้างต้นนั้น รัฐบาลจะไม่ใช้วิธีใหม่ ๆ ที่จะบังคับซื้อที่ดินและบังคับจ้างแรงงานดังนี้

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หลวงประดิษฐมนูธรรม กลับมารับราชการเป็นรัฐมนตรีสืบไป [193]

ปรากฏว่าในขณะที่รัฐบาลได้ออกแถลงการณ์ฉบับนี้นั้น นายปรีดี พนมยงค์ ยังคงพำนักอยู่ที่ประเทศฝรั่งเศส และได้เริ่มออกเดินทางกลับจากประเทศฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 3 กันยายน 2476 ถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 29 กันยายน 2476

และในวันที่ 1 ตุลาคม 2476 ก็ได้มีพระบรมราชโองการประกาศแต่งตั้งนายปรีดี พนมยงค์ เป็นรัฐมนตรีลอย สำหรับเหตุผลที่ว่าทำไมจึง

ยังไม่แต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีว่าการ ก็เพราะนายปรีดี พนมยงค์ยังมีปัญหาในประเด็นถูกตั้งข้อสงสัยหรือข้อกล่าวหาว่าเป็นผู้นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์จากพระยามโนฯและคณะ ที่จะต้องทำการพิสูจน์กันให้เป็นที่ชัดเจนแจ่มแจ้งแก่สาธารณะชน หรือประชาชนในวงกว้างเสียก่อน ซึ่งก็อยู่ในแผนการของรัฐบาลที่จะดำเนินการต่อไป

แต่ยังไม่ทันที่ทางรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาจะได้ขยับในเรื่องนี้ ปรากฏว่าในวันที่ 11 ตุลาคมเดียวกันนั่นเอง ก็ได้เกิดเหตุการณ์กบฏของ "คณะกู้บ้านเมือง" ขึ้น ภายใต้การนำของ พล.อ.พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าบวรเดช กฤดากร อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหม โดยอาศัยกำลังสนับสนุนจากทหารในหัวเมืองหลายจังหวัด เช่น นครราชสีมา อุบลราชธานี อุดรธานี หรือทหารจากภาคกลางก็มี สระบุรี อยุธยา เพชรบุรี และราชบุรี ฯลฯ เป็นต้น ทั้งนี้จากคำขาดที่ฝ่ายกบฏโดยพระยาศรีสิทธิสงครามแม่ทัพฝ่ายทหารหัวเมือง ได้สั่งการให้นาวาเอกพระแสนสิทธิการ นายทหารเรือนอกราชการยื่นให้กับรัฐบาลพระยาพหลฯ ในตอนบ่ายของวันที่ 12 ตุลาคม หลังจากที่กองทัพฝ่ายกบฏสามารถยึดสนามบินดอนเมืองได้แล้วตั้งแต่ในคืนวันที่ 11 ตุลาคม ให้เหตุผลของการก่อกบฏส่วนหนึ่งว่า เป็นเพราะรัฐบาลได้นำนายปรีดี พนมยงค์กลับมา ดังข้อเสนอหรือคำขาดถึงรัฐบาลที่ว่า

..คณะรัฐมนตรี ปล่อยให้มีคนดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ และเอาหลวงประดิษฐ์มนูธรรมกลับมาเพื่อดำเนินการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ต่อไป จึงขอให้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งภายใน 1 ชั่วโมง มิฉะนั้นจะใช้กำลังบังคับ จนกว่าจะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นใหม่ซึ่งไม่มีนายทหารเข้าประจำการเข้าเกี่ยวข้องด้วย[194]

สำหรับท่าทีของฝ่ายรัฐบาลพระยาพหลฯ หลังจากที่ได้รับคำขาดจากฝ่ายกบฏแล้ว ก็ได้เรียกประชุมคณะรัฐมนตรีขึ้นเป็นการด่วน และมีความเห็นว่าการกระทำดังกล่าวมิได้เกิดจากเจตนาบริสุทธิ์ต่อชาติบ้านเมืองอย่าง

แท้จริงแต่จงใจก.ะทำการเป็นกบฏจึงได้แต่งตั้งให้ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม เป็นผู้บังคับการกองกำลังผสมทหารทุกเหล่าในกรุงเทพฯ เพื่อปราบกบฏ หลังจากนั้นรัฐบาลก็ได้ประกาศใช้กฎอัยการศึกขึ้นในกรุงเทพฯ และกองกำลังของฝ่ายรัฐบาลภายใต้การอำนวยการสู้รบของ พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม ก็ได้เริ่มเคลื่อนกำลังออกไปยันกับแนวรบของฝ่ายกบฏที่บริเวณสถานีรถไฟบางซื่อ

และก่อนที่ฉากสงครามใหญ่ระหว่างฝ่ายรัฐบาลกับฝ่ายกบฏจะเกิดขึ้นอย่างรุนแรง ในตอนเที่ยงของวันที่ 13 ตุลาคม 2476 ฝ่ายกบฏโดย พล.อ. พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าบวรเดชได้ยื่นคำขาด ให้กับฝ่ายรัฐบาลพระยาพหลฯเป็นครั้งที่สองโดยข้อเรียกร้องหรือคำขาดครั้งหลังนี้มีรายละเอียดว่าดังนี้

..1. ต้องจัดการทุกอย่างที่จะอำนวยผลให้ประเทศสยาม มีพระมหากษัตริย์ปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญชั่วกัลปาวสาน

2. ต้องดำเนินการโดยรัฐธรรมนูญอย่างแท้จริง เฉพาะอย่างยิ่งก็คือการตั้งและถอดถอนคณะรัฐบาลต้องเป็นไปตามเสียงหมู่มาก ไม่ใช่ทำโดยการจับอาวุธดังที่แล้วมา โดยเหตุนี้ต้องยอมให้มีคณะการเมืองที่ชอบด้วยกฎหมาย

3. ข้าราชการซึ่งอยู่ในตำแหน่งประจำการทั้งทางทหาร และพลเรือนต้องอยู่นอกการเมือง เว้นแต่ผู้อยู่ในตำแหน่ง ซึ่งมีหน้าที่อยู่ในการเมืองโดยตรง แต่ความข้างต้นนั้นไม่ตัดสิทธิในการที่ข้าราชการประจำจะนิยมยึดถือลัทธิการเมืองใด ๆ ที่ชอบด้วยกฎหมาย แต่ก็ห้ามมิให้ใช้อำนาจหรือโอกาสในตำแหน่งหน้าที่เพื่อสนับสนุนเผยแพร่ลัทธิที่ตนนิยม หรือบังคับขู่เข็ญโดยทางตรงหรือทางอ้อมให้ผู้อื่นถือตามลัทธิที่ตนนิยมนั้นเป็นอันขาด

ตำแหน่งฝ่ายทหารตั้งแต่ผู้บัญชาการทหารบก ทหารเรือลงไป ต้องไม่มีหน้าที่ในการเมือง

4. การแต่งตั้งบุคคลในตำแหน่งราชการ จักต้องถือคุณวุฒิความสามารถเป็นหลัก ไม่ถือเอาความเกี่ยวข้องในทางการเมืองเป็นความชอบหรือเป็นข้อรังเกียจในการบรรจุหรือเลื่อนตำแหน่ง

5. การเลือกตั้งผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 ต้องถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลือก

6. การปกครองกองทัพบก จักต้องมีหน่วยผสมตามหลักยุทธวิธี เฉลี่ยอาวุธสำคัญแยกกันไปประจำตามท้องถิ่น มิให้กำลังส่วนใหญ่อยู่เฉพาะแห่งใดแห่งหนึ่ง [195]

ซึ่งข้อเรียกร้องหรือคำขาดนี้ระบุว่ารัฐบาลต้องออกพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมให้แก่ฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองด้วย

แต่เนื่องจากทางรัฐบาลเห็นว่าข้อเรียกร้องส่วนใหญ่ ล้วนเป็นเรื่องที่รัฐบาลกำลังดำเนินการอยู่ หรือไม่ก็เป็นเรื่องที่มีกำหนดอยู่ในรัฐธรรมนูญแล้ว ไม่ว่าจะเป็นในประเด็นของการมีพระมหากษัตริย์ปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญ การตั้งหรือถอดถอนรัฐบาลก็ต้องดำเนินการโดยความเห็นของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเสียงส่วนใหญ่ตามที่รัฐธรรมนูญกำหนด การที่ฝ่ายกบฏหรือฝ่ายคณะกู้บ้านเมืองเรียกร้องในเรื่องนี้ โดยเห็นว่ากรณีการที่พระยาพหลฯ ได้ใช้กำลังถอดถอนรัฐบาลพระยามโนฯนั้น ก็เพราะรัฐบาลพระยามโนฯ ได้กระทำการล่วงละเมิดรัฐธรรมนูญและปิดสภานำประเทศไปสู่ความเป็นเผด็จการก่อน

หรือการเรียกร้องในเรื่องการแต่งตั้งบุคคลในตำแหน่งต่าง ๆ ว่าให้เป็นไปโดยยึดถือความรู้ความสามารถเป็นหลัก ในเรื่องนี้ก็ปรากฏชัดอยู่แล้วในเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ ในเค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร หมวด 2 ว่าด้วยการทำงาน มาตรา 8 ข้อ 1 ที่ว่า "ผู้ใดมีวุฒิอย่างไรก็ให้สมัครเข้าทำงานใน

ประเภทที่ใช้คุณวุฒินั้น ถ้างานประเภทใดมีผู้สมัครมากกว่างานประเภทนั้นต้องการจำนวนคน ก็ให้มีการสอบแข่งขัน ผู้ใดสอบได้ตามกำหนดก็ให้รับเข้าทำงานตามที่ผู้นั้นสมัคร"

ซึ่งกรณีนี้ก็เคยถูกรัฐบาลพระยามโนฯ เห็นว่า เป็นเค้าโครงการแบบคอมมิวนิสต์มาแล้ว และถึงกับคิดไล่ผู้ร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจไปอยู่ยังประเทศฝรั่งเศสด้วยซ้ำ ส่วนประเด็นข้อเสนอบางข้อนั้นก็เป็นเรื่องที่ขัดกับแนวทางความเป็นประชาธิปไตย เพราะฉะนั้นต่อข้อเรียกร้องหรือคำขาดของฝ่ายกบฏดังกล่าว ทางรัฐบาลพระยาพหลฯ จึงไม่ได้ให้ความสำคัญแม้แต่น้อย และได้สั่งปราบปรามอย่างเด็ดขาดจนฝ่ายกบฏต้องประสบกับความพ่ายแพ้อย่างยับเยินในที่สุด ถึงขนาดว่าพระยาศรีสิทธิสงคราม (ดิ่น ท่าราบ) เสนาธิการใหญ่ฝ่ายกบฏมือขวาของพระองค์เจ้าบวรเดช ถึงแก่ความตายในสนามรบ ส่วนพระองค์เจ้าบวรเดชหัวหน้ากบฏเองก็ถึงกับต้องขึ้นเครื่องบินหลบหนีไปลี้ภัยที่เมืองไซ่ง่อน

กล่าวสำหรับรัฐบาลพระยาพหลฯ หลังจากได้จัดการให้เกิดความสงบเรียบร้อยขึ้นในบ้านเมืองแล้ว ก็ได้จัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปเป็นครั้งแรก ซึ่งเป็นการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 คือสมาชิกสภาผู้แทนที่ประชาชนเป็นผู้เลือกตั้ง ตามรัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคม พุทธศักราช 2475 กำหนดไว้ แล้วรัฐบาลพระยาพหลฯ ก็ได้ลาออกเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2476 แต่ก็ได้รับการสนับสนุนจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรให้กลับเข้ามาบริหารประเทศอีกครั้งหนึ่ง อันถือเป็นการดำรงตำแหน่งหัวหน้ารัฐบาลสมัยที่สองของพระยาพหลฯ และต่อมาในวันที่ 16 ธันวาคม ก็ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ดังมีรายนามคือ

1. พล.ต.พระยาประเสริฐสงคราม เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม

2. เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง
3. พระยาอภิบาลราชไมตรี	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ
4. พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ
5. พระสารศาสตร์ประพันธ์	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงธรรมการ
6. พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย
7. พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม
8. พระยาวรพงษ์พิพัฒน์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัง
9. พระยาโกมารกุลมนตรี	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการ
10. พระดุลยธารปรีชาไวท์	เป็นรัฐมนตรี
11. ร.อ.หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์	เป็นรัฐมนตรี
12. หลวงนฤเบศร์มานิต	เป็นรัฐมนตรี
13. พ.ท.หลวงพิบูลสงคราม	เป็นรัฐมนตรี
14. พระยามานวราชเสวี	เป็นรัฐมนตรี
15. น.ท.หลวงศุภชลาศัย	เป็นรัฐมนตรี
16. พระยาสมันตรัฐบุรินทร์	เป็นรัฐมนตรี
17. พ.อ. พระสิทธิพลเรืองเดช	เป็นรัฐมนตรี
18. น.ท.หลวงสินธุ์สงครามชัย	เป็นรัฐมนตรี
19. พระยาสุริยานุวัตร	เป็นรัฐมนตรี

จะเห็นได้ว่าในรายชื่อคณะรัฐมนตรีชุดใหม่นี้ ไม่มีชื่อนายปรีดี พนมยงค์ ร่วมเป็นรัฐมนตรีอยู่ด้วย เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเป็นความต้องการของนายปรีดี พนมยงค์ ที่จะขอพิสูจน์ตัวเองเรื่องข้อกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ให้เสร็จเรียบร้อยเสียก่อนนั่นเอง

เชิงอรรถ

[184] อ้างแล้ว สงบ สุริยินทร์ ประวัตินายกฯ หน้า 37
[185] อ้างแล้ว สงบ สุริยินทร์ ประวัตินายกฯ หน้า 37
[186] อ้างแล้ว สงบ สุริยินทร์ ประวัตินายกฯ หน้า 37-38
[187] ประกาศรัฐมนตรีลาออก ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 378-379
[188] อ้างแล้ว สงบ สุริยินทร์ ประวัตินายกฯ หน้า 38
[189] ไทยน้อย พระยาพหลฯ พระนคร : แพร่พิทยา, 2497 หน้า 204
[190] อ้างแล้ว ไทยน้อย พระยาพหลฯ หน้า 211-213
[191] ประกาศให้เปิดสภาผู้แทนราษฎร ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 385-386
[192] ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์ รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517) กรุงเทพฯ : ช.ชุมนุมช่าง, 2517 หน้า 73
[193] อ้างแล้ว ไทยน้อย พระยาพหลฯ หน้า 236-238
[194] นิคม จารุมณี กบฏบวรเดช พ.ศ. 2476 วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิตแผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2519 หน้า 149
[195] อ้างแล้ว นิคม จารุมณี กบฏบวรเดชฯ หน้า 151-152

17

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

ดังเป็นที่ทราบกันดีว่า ด้วยความรู้ความสามารถเฉพาะตัวในระดับ "มันสมอง" ของคณะราษฎรดังกล่าวแล้ว ทำให้ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเมืองเช่นนี้ ความต้องการได้ตัวนายปรีดี พนมยงค์ มาร่วมรัฐบาลจากทุก ๆ ฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นหัวหน้ารัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา รัฐมนตรี และแม้แต่เสียงส่วนใหญ่ของสภาชิกสภาผู้แทนราษฎรจึงมีสูงมาก แต่ดังกล่าวแล้วว่าขณะนั้นนายปรีดียังมีชนักติดหลังอยู่ ในเรื่องถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ และเป็นความปรารถนาของนายปรีดีเองว่า จะเข้าร่วมรัฐบาลก็ต่อเมื่อได้มีการพิสูจน์กันในเรื่องนี้ให้เสร็จเรียบร้อยเสียก่อน

ต่อมาในการประชุมสภาผู้แทนราษฎรวันที่ 25 ธันวาคม 2476 หรือในวันที่พระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรีนำคณะรัฐมนตรีขอความไว้วางใจต่อสภานั่นเอง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดอุตรดิตถ์ นายฟัก ณ สงขลา จึงได้เสนอญัตติต่อสภาผู้แทนราษฎร ให้ตั้งกรรมาธิการวิสามัญขึ้นมาคณะหนึ่ง เพื่อพิจารณาในเรื่องนี้ ดังบันทึกรายงานการประชุมในส่วนของการอภิปรายของนายฟัก ณ สงขลาว่า

..นายฟัก ณ สงขลา กล่าวว่า ก่อนที่จะได้พิจารณาถึงญัตตินี้ ข้าพเจ้าขอแถลงความประสงค์ในการที่ข้าพเจ้าได้เสนอญัตติดังนี้

ท่านสมาชิกทั้งหลายคงจะยังจำได้ว่า เมื่อวันที่ 1 เมษายน ศกนี้ รัฐบาลพระยามโนฯ ได้สั่งปิดสภาผู้แทนราษฎรนี้ โดยกล่าวว่าเนื่องจาก

รัฐมนตรีส่วนน้อย มุ่งที่จะดำเนินการปกครองไปในทำนองแบบคอมมิวนิสต์ และสภาผู้แทนราษฎร ในสมัยนั้นมีสมาชิกเป็นส่วนมาก ไม่พยายามจะดำเนินตามญัตติของรัฐบาล คณะรัฐมนตรีส่วนมากจึงสั่งปิดสภาฯ นั้นเสีย ต่อมาปรากฏชัดว่า การปิดสภานั้นเป็นการไม่ชอบด้วยระบอบรัฐธรรมนูญ จึงได้มีการปฏิวัติขึ้นใหม่และเปิดสภาฯขึ้น และเมื่อได้เปิดสภาฯนี้ขึ้นแล้ว รัฐบาลได้แถลงว่ารัฐบาลจะไม่ดำเนินการปกครองตามลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่สมาชิกในสภาฯนั้นยังไม่ทราบชัด เพราะยังไม่ได้มีการพิจารณากัน บัดนี้รัฐบาลได้เรียกหลวงประดิษฐ์ฯ เข้ามาร่วมงาน คณะรัฐมนตรีส่วนน้อย ที่กล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์นั้น มีหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นคนสำคัญ เรื่องนี้จนกระทั่งบัดนี้ยังเคลือบคลุมอยู่ยังไม่ประจักษ์แจ้งลงไปว่า คณะรัฐมนตรีส่วนน้อยนั้นเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงเห็นเป็นการสมควร ที่จะให้พิจารณากันให้ประจักษ์แจ้งลงไปว่ามีมลทินหรือไม่ การพิจารณาว่ามีมลทินหรือไม่นั้น ก็อยู่ที่การพิจารณาว่าหลวงประดิษฐ์ฯ เป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ วิธีการพิจารณานี้ข้าพเจ้าเห็นว่าอาจทำได้ด้วยตั้งกรรมาธิการขึ้นคณะหนึ่ง ประกอบด้วยบุคคลผู้ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม ที่จะพิจารณาการนี้ได้[196]

ในประเด็นญัตติของนายฟัก ณ สงขลา นี้ หลังจากที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้มีการอภิปรายกันอย่างกว้างขวาง ที่ประชุมก็ได้มีมติตั้งคณะกรรมาธิการผู้ทรงคุณวุฒิและทรงความยุติธรรมขึ้นทำหน้าที่พิจารณาเรื่องนี้ จำนวน 3 คน คือ

1. หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ
2. พระยานลราชสุวัจน์
3. พระยาศรีสังกร

พร้อมทั้งได้อนุมัติให้เซอร์โรเบิร์ตฮอแลนด์กับมองซิเออร์กียอง มาทำหน้าที่คล้าย ๆ ที่ปรึกษากรรมาธิการวิสามัญชุดนี้ คือถือเป็นผู้เชี่ยวชาญ

ในเรื่องลัทธิคอมมิวนิสต์ ที่บุคคลผู้ที่เป็นกรรมาธิการจะสามารถสอบถามความเห็นต่าง ๆ ได้ ต่อมาในการประชุมคณะกรรมาธิการชุดนี้ ได้มีการเลือกประธานและเลขาธิการที่ประชุมขึ้น ซึ่งปรากฏว่า ม.จ.วรรณไวทยากรวรวรรณ ได้รับเลือกเป็นประธาน และพระยานลราชสุวัจน์ เป็นเลขาธิการ และจากการที่คณะกรรมาธิการได้เริ่มทำงานหรือเริ่มประชุมพิจารณาเรื่องนี้ในครั้งแรก ในวันที่ 4 มกราคม 2477 จนถึงการประชุม ครั้งสุดท้ายในวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2477 (นับอย่างปีปัจจุบัน-ผู้เขียน) ที่ประชุมได้มีมติเป็นเอกฉันท์ว่า นายปรีดี พนมยงค์ไม่ได้เป็นคอมมิวนิสต์ ตามข้อกล่าวหาของฝ่ายพระยามโนฯ และคณะแต่อย่างใด และในวันต่อมาคือวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2477 คณะกรรมาธิการก็ได้ทำหนังสือรายงานผลการสอบสวนดังกล่าว เสนอให้ประธานสภาผู้แทนราษฎรรับทราบ

และประธานสภาผู้แทนราษฎรได้นำรายงานการสอบสวนของคณะกรรมาธิการดังกล่าวบรรจุเข้าสู่วาระการพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร เพื่อรับรองในการประชุมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมัยที่ 2 เมื่อวันเสาร์ที่ 10 มีนาคม 2476 หรือหากจะนับอย่างปีปฏิทินในปัจจุบันจะตรงกับวันที่ 10 มีนาคม 2477 ซึ่งที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรในวันนั้นก็ได้มีมติอย่างเป็นเอกฉันท์รับรองรายงานการพิจารณาของคณะกรรมาธิการชุดดังกล่าว

ดังบันทึกรายงานการประชุมครั้งนี้ส่วนหนึ่งว่า

..ทำการแทนประธานสภาฯ กล่าวว่าในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นประธานของสมาชิก เวลานี้มีสมาชิกถูกกล่าวหาว่ามีมลทินในเรื่องคอมมิวนิสต์ แต่บัดนี้สภาฯก็ได้รับรองแล้วว่าไม่เป็นคอมมิวนิสต์ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าขอให้สมาชิก แสดงความชื่นใจต่อผู้ที่ถูกกล่าวหานี้ด้วย

สมาชิกแสดงอาการชื่นใจโดยการปรบมือพร้อมกัน

หลวงประดิษฐ์มนูธรรมกล่าวว่า ข้าพเจ้าขอถือโอกาสนี้ขอบคุณท่านสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหลาย ตลอดจนท่านกรรมาธิการและท่าน

ผู้เชี่ยวชาญในการที่ได้พิจารณา และสภาฯ ได้ลงมติในเรื่องที่ข้าพเจ้าได้มีมลทินมาในครั้งก่อน และข้าพเจ้าขอปฏิญาณให้สัตย์อีกครั้งหนึ่งว่าความคิดเห็นของข้าพเจ้านั้นไม่ได้มีไปในทางคอมมิวนิสต์เลย แม้แต่ในเรื่องโครงการเศรษฐกิจที่ได้พูดกันเมื่อกี้นี้ก็ตาม ถ้าหากว่าท่านได้เทียบดูกับรายงานของท่านกรรมาธิการแล้ว ท่านก็คงจะวินิจฉัยได้เอง ข้าพเจ้าไม่จำเป็นจะต้องพูดอะไรไปให้ยืดยาวอีก และขอขอบพระคุณท่านทั้งหลายด้วยใจจริง และยินดีที่จะรับใช้สภาฯนี้ และประจญให้ถึงสุขสมบูรณ์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป[197]

หลังจากที่นายปรีดีกล่าวจบแล้ว พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรีได้ลุกขึ้นกล่าวความในใจต่อสภา ด้วยน้ำเสียงที่สัมผัสได้ถึงความรู้สึกตื้นตันอย่างเต็มเปี่ยม ส่วนหนึ่งว่า

..เรื่องที่หลวงประดิษฐ์ฯต้องหานี้ ที่จริงข้าพเจ้ารักษาความเป็นกลางไว้ ข้าพเจ้ารู้ดีในเรื่องเหล่านี้ แต่ข้าพเจ้าไม่อยากจะแสดงออกไปให้มหาชนเห็นว่า ข้าพเจ้าเข้าข้างหลวงประดิษฐ์หรือข้าพเจ้ามีใจเอนเอียงไปทางนั้น เพราะฉนั้นข้าพเจ้าจึงปิดเนื้อความเอาไว้ในใจให้เป็นไปในทางที่บริสุทธิ์ดี ที่ข้าพเจ้ารู้สึกว่าความยุติธรรมหนีความยุติธรรมไม่พ้น ความยุติธรรมต้องเป็นความยุติธรรม เพราะฉนั้นจะต้องกระจ่างแจ้งออกมาให้แลเห็นชัดในวันหนึ่ง เพราะฉนั้นถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะรู้เต็มใจ ข้าพเจ้าก็ไม่ขยายให้แลเห็นให้ฟัง นี่ท่านจะแลเห็นได้ว่าเมื่อวันที่หลวงประดิษฐ์ไปจากพระนคร ในเวลาที่ลงเรือข้าพเจ้าไปส่ง ข้าพเจ้าได้แสดงกริยาอะไรหนังสือพิมพ์ก็ลงแล้ว ทำไมข้าพเจ้าจึงแสดงกริยาอย่างนั้น เพราะข้าพเจ้ารู้เต็มใจว่าไม่เป็นไป ดังนั้นเพราะฉนั้นข้าพเจ้าจึงกล้าทำ ถ้าว่าจะมีใครมาฆ่าข้าพเจ้าตาย ข้าพเจ้าก็ยอมตาย คือแสดงให้แลเห็นจริงใจว่าคนดี ๆ แล้วก็เป็นไปเสียอย่างนั้น เพราะฉนั้นเรื่องนี้ข้าพเจ้าจึงกล้าทำ กล้ายอมให้พร่าชีวิตของข้าพเจ้าแล้วก็

แสดงให้คนเห็นว่า ได้เข้าไปจูบเข้าไปกอดอะไรกันในที่นั้น ทำไมจึงกล้าทำเช่นนั้น ที่ทำเช่นนั้นเขาจะหาว่าข้าพเจ้าเป็นพวกเสียอีกคนหนึ่ง ข้าพเจ้าก็ยอม ความยุติธรรมต้องมีต้องแลเห็น เพราะฉนั้นจึงกล้าทำเช่นนั้น ข้าพเจ้าอยากจะให้ท่านผู้เป็นประมุขรู้สึกว่าเป็นอย่างไร จนกระทั่งมีคนถามว่าที่ทำดังนั้นไม่กลัวหรือ แต่เพราะเหตุที่ว่าคนไม่ผิดและคนดี ๆ แท้ ๆ แต่ทว่าพูดไม่ออก เพราะไม่รู้จะเอาอะไรแสดงให้แลเห็นว่า คนดีถูกกล่าวหาถูกเอาดินหม้อทาหน้า เพราะฉนั้นข้าพเจ้านิ่งไว้จนให้มหาชนแลเห็นให้ขาว

แต่ว่านั่นแหละเรื่องอย่างนี้ข้าพเจ้ารู้สึกในใจ ข้าพเจ้าบอกกับหลวงประดิษฐ์ฯทีหลัง บอกว่านี่คุณหลวงมีความรู้ดี แต่คุณหลวงขาดความชำนาญในเรื่องรู้จักมักคุ้นนิสัยของพวกเราในข้าราชการยังไม่ดีแท้ ข้าพเจ้าโดนอย่างนี้มาหลายครั้งหลายหนจึงได้รู้สึก แต่หลวงประดิษฐ์ฯเป็นคนมีความรู้แต่หาได้เคยชำนิชำนาญ เช่นกับเรื่องที่จะไปในการเมืองก็ดี คนทำราชการก็ดี จึงได้พลาดท่าลงนอนหงายทีเดียวเพราะฉนั้นเรื่องนี้ข้าพเจ้าชี้แจงให้ท่านเห็นเสียวันนี้ โดยที่ว่าคณะกรรมาธิการลงความเห็นบริสุทธิ์แล้วข้าพเจ้าจึงได้แสดงมา[198]

ก็เป็นอันว่า นายปรีดี พนมยงค์สามารถพิสูจน์ความบริสุทธิ์ ในข้อกล่าวหาของพระยามโนฯและคณะได้อย่างขาวสะอาด โดยผลของการสอบสวนของกรรมาธิการ และโดยการรับรองของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรดังกล่าวแล้ว ดังนั้นในเวลาต่อมาคือวันที่ 29 มีนาคม 2477 (นับอย่างปีปัจจุบัน-ผู้เขียน) นายปรีดี พนมยงค์ก็ได้ถูกพระยาพหลพลพยุหเสนาดึงเข้าร่วมรัฐบาลอีกครั้ง ในตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

เมื่อมานั่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย สิ่งแรกที่นายปรีดี พนมยงค์ในฐานะเจ้ากระทรวงได้ดำเนินการหรือสร้างขึ้นในกระทรวงนี้ก็คือในประเด็นที่เกี่ยวกับการดำเนินการให้ประชาชนหรือในภาษาที่ นายปรีดี

พนมยงค์ชอบใช้คือราษฎร ได้มีส่วนร่วมในการปกครองท้องถิ่นและท้องที่ ในส่วนที่เกี่ยวกับพระราชบัญญัติเทศบาล และการกวดขันให้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านและกำนันตามพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ แต่ในความเป็นจริงหากจะกล่าวถึงผลงานของนายปรีดี พนมยงค์ ที่สำคัญที่ทำให้แก่กระทรวงมหาดไทย หรือเป็นผลงานชิ้นโบว์แดงที่สร้างไว้ให้แก่ประเทศชาติและกระทรวงมหาดไทยก่อนหน้านี้ หรือก่อนที่จะมานั่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยจริง ๆ ก็คือในเรื่องที่นายปรีดีได้เป็นผู้ร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยามพุทธศักราช 2476 ซึ่งได้ร่างขึ้นในช่วงก่อนที่จะได้รับการแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย โดยได้ยกร่างขึ้นในช่วงที่เป็นรัฐมนตรีลอย คือในช่วงเดือนพฤศจิกายน 2476 เพราะพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้มีการประกาศใช้ในวันที่ 9 ธันวาคม 2476 หรือก่อนที่นายปรีดี พนมยงค์จะมานั่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2477 (นับอย่างปีปัจจุบัน-ผู้เขียน) ถึง 3 เดือน 20 วัน ซึ่งสาระสำคัญของพระราชบัญญัติฉบับนี้ที่ทำให้นักวิชาการอย่างนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ กล่าวถึงนายปรีดี พนมยงค์ ว่าเป็นผู้ "มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการวางแนวคิด ที่เป็นโครงสร้างหลักของรัฐไทยสมัยใหม่" [199] ก็คือลักษณะการจัดระเบียบบริหารราชการของไทยออกเป็น 3 ส่วนที่ชัดเจน คือ (1) ราชการบริหารส่วนกลาง (2) ราชการบริหารส่วนภูมิภาค (3) ราชการบริหารส่วนท้องถิ่น

(1) ราชการบริหารส่วนกลาง ก็คือรูปแบบการบริหารในส่วนของกระทรวงทบวงกรม และระเบียบการบริหารจัดการภายในกระทรวง ทบวงต่าง ๆ เช่นการกำหนดให้มีรัฐมนตรีเป็น "ผู้ว่าการบังคับบัญชารับผิดชอบ" ของกระทรวงหรือทบวง และในกระทรวงหนึ่ง ๆ ให้จัดระเบียบราชการออกเป็น 3 ส่วน คือ (1) สำนักงานเลขานุการรัฐมนตรี (2) สำนักงานปลัดกระทรวง (3) กรม

(2) ราชการบริหารส่วนภูมิภาค ก็คือรูปแบบการบริหารที่แบ่งเขตการปกครองเป็นจังหวัด และอำเภอและระเบียบการบริหารจัดการภายในจังหวัดอำเภอ

(3) ราชการบริหารส่วนท้องถิ่น ก็คือรูปแบบการบริหารส่วนท้องถิ่นที่แบ่งเป็นเทศบาลตำบล เทศบาลเมืองและนครบาล รวมทั้งสหเทศบาลหรือการรวมกันของเทศบาลต่าง ๆ เพื่อการทำกิจการบางชนิดหรือประเภทตลอดถึงหน้าที่ของเทศบาลนั้น ๆ

สำหรับเหตุผลที่นายปรีดี ได้ร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยามออกมาในลักษณะเช่นนี้ ก็ด้วยเหตุผลที่สำคัญคือ เพื่อให้การบริหารราชการแผ่นดินมีความสอดคล้องกับรูปแบบการปกครองตามรัฐธรรมนูญ ดังคำกล่าวปาฐกถาของนายปรีดี พนมยงค์ ให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฟัง เมื่อวันอังคารที่ 2 มกราคม 2477 หรือภายหลังที่พระราชบัญญัตินี้ได้ประกาศใช้บังคับได้ไม่นานส่วนหนึ่งว่า

..การที่เราจำเป็นจะต้องจัดระเบียบราชการบริหารออกเป็น 3 ส่วน มีนามตามที่ได้กล่าวมาแล้วก็เพราะเหตุว่าท่านทั้งหลายย่อมทราบอยู่ว่าราชการบริหารนั้นมีวงกว้าง และยิ่งในประเทศที่มีพลเมืองมากอยู่แล้ว พลเมืองในเขตหนึ่ง ๆ หรือในส่วนหนึ่งแห่งราชอาณาจักรสยามย่อมจะมีส่วนได้เสียหรือผลประโยชน์เหมือนกันหมดก็มี หรือพลเมืองในท้องถิ่นหนึ่งอาจมีส่วนได้เสียต่างกับพลเมืองในอีกท้องถิ่นหนึ่งก็มี เหตุฉนั้นจึงเป็นความจำเป็นอยู่เองที่เราจะรวมอำนาจบริหารมาไว้ในศูนย์กลาง เช่นในกรุงเทพฯ แห่งเดียวเช่นนี้ย่อมจะทำไม่ได้ เพราะจะเป็นการเพิ่มความติดขัดและไม่สะดวกแก่ราชการ เหตุฉนั้นจึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องแยกราชการบริหารออกเป็นส่วนต่าง ๆ แต่ปัญหาสำคัญมีอยู่ว่าการแบ่งแยกจะต้องแบ่งให้มีรูปโครงอย่างไร

เพราะเหตุว่า ในครั้งก่อนคือเมื่อยังไม่มีพระราชบัญญัติธรรมนูญราชการฝ่ายพลเรือน หรือพระราชบัญญัติใหม่ฉบับนี้ ราชการบริหารก็ได้มีการแบ่งแยกไปไว้ในท้องถิ่นแล้วเหมือนกัน แต่การแบ่งนั้นได้กระทำไปโดยที่ครั้งกระนั้นเราประสงค์ที่จะควบคุมอำนาจในท้องถิ่นและในส่วนภูมิภาคให้ยิ่งไปกว่านี้ แต่ในเวลานี้เราได้มีการปกครองแบบรัฐธรรมนูญแล้ว การแบ่งแยกราชการบริหารไปให้ท้องถิ่นจัดทำเอง ย่อมจะนำมาซึ่งผลดีแก่ราชการ เหตุฉนั้นเราจึงได้มีระเบียบที่จะแบ่งแยกราชการบริหารออกเป็น 3 ส่วน คือ 1.ราชการบริหารส่วนกลางอย่างหนึ่ง 2. ราชการบริหารส่วนภูมิภาคอย่างหนึ่ง 3. ราชการบริหารส่วนท้องถิ่นอย่างหนึ่ง ในต่อไปนี้ข้าพเจ้าจะขอแถลงถึงความหมายของคำว่าราชการบริหารส่วนต่าง ๆ นี้เป็นลำดับต่อไป

ในประการแรก ตัวบทแห่งพระราชบัญญัตินี้ ท่านเรียกว่า "ระเบียบการบริหารส่วนกลาง" นี้ก็หมายถึงระเบียบราชการบริหารซึ่งจักใช้บังคับต่อพลเมืองทั่วไปในพระราชอาณาจักร ซึ่งแต่เดิมเรียกว่ารัฐบาลกลางแต่ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่เหมาะ เพราะเหตุว่าประเทศสยามเราเป็นประเทศที่ตามรัฐธรรมนูญเรียกว่า เป็นราชอาณาจักรอันหนึ่งอันเดียวจะแบ่งแยกมิได้ ตามรัฐธรรมนูญหมายความว่าประเทศเรามีรัฐบาลอยู่รัฐบาลเดียวเท่านั้น เช่นอย่างจังหวัดเลยหรือจังหวัดนครพนม เราจะมีรัฐบาลอีก 2 รัฐบาลก็หาไม่ ตกลงเราคงมีอยู่แต่รัฐบาลเดียวเท่านั้น จะไปเรียกว่ารัฐบาลกลางหรือรัฐบาลท้องถิ่นนั้นไม่เหมาะ ซึ่งต่างกับประเทศที่มีรัฐบาลหลายรัฐบาลและประเทศนั้น ๆ เรามักเรียกกันว่ารัฐผสมหรือสหรัฐ เช่นสหปาลีรัฐอเมริกา เป็นต้น ในกรณีเช่นนี้เขามีหลายรัฐบาลได้ หรืออย่างในประเทศอื่น ๆ ที่มีการปกครองทำนองสหรัฐหรือที่มีหลายรัฐ เขารวมกันเข้าก็มีหลายรัฐบาลได้เหมือนกัน เหตุฉนั้นในพระราชบัญญัติใหม่นี้แทนที่เราจะเรียกว่ารัฐบาลกลาง เราจึงเรียกว่าราชการบริหารส่วนกลาง ....ต่อไปใน

ประการที่ 2 ที่พระราชบัญญัติเรียกว่าราชการบริหารส่วนภูมิภาคคำนี้เป็นคำใหม่ ซึ่งหมายถึงราชการของรัฐบาลที่ได้แบ่งแยกออกไปในส่วนต่าง ๆ ของพระราชอาณาจักรในเวลานี้ก็คือ ราชการจังหวัดและอำเภอ ข้อที่จะต้องสังเกตุก็คือว่าราชการส่วนภูมิภาคนี้ไม่ใช่เป็นราชการท้องถิ่นนั้นเพราะเป็นราชการของรัฐบาลที่ได้แยกไปประจำอยู่ในส่วนนั้น ๆ เหตุฉนั้นข้อที่จะต้องพิจารณาในทางกฎหมายก็คือว่าราชการบริหารส่วนภูมิภาคนี้ ไม่ได้แยกออกเป็นนิติบุคคลต่างหากจากราชการส่วนกลาง คืองบประมาณส่วนภูมิภาค ก็คงใช้งบประมาณของรัฐบาลนั้นเอง ไม่ได้มีงบประมาณหรือรายจ่ายได้โดยเฉพาะ และตามนัยนี้ข้าราชการที่รับราชการในส่วนภูมิภาคต่าง ๆ เช่นในจังหวัดและในอำเภอคงเป็นราชการของรัฐบาล

ในข้อนี้ เราจะต้องแยกให้ต่างกันกับราชการบริหารส่วนท้องถิ่นหรือเทศบาล ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป ราชการบริหารส่วนท้องถิ่นนั้นได้แยกออกเป็นนิติบุคคล ต่างหากออกจากราชการบริหารส่วนกลาง เพราะฉนั้นงบประมาณของท้องถิ่นก็มีได้โดยเฉพาะ และอาจมีพนักงานของท้องถิ่นนั้นซึ่งไม่ใช่ข้าราชการของรัฐบาลและเมื่อเทศบาลทั้งหลายในจังหวัดนั้นรวมกันตั้งเป็นสหเทศบาลจังหวัด เพื่อประกอบกิจการของท้องถิ่นร่วมกันแล้ว สหเทศบาลนั้นอาจมีงบประมาณของตนได้เพื่อประกอบกิจการของท้องถิ่นต่างหากจากงบประมาณของรัฐบาล

ในประการที่ 3 ตัวบทเรียกว่า ราชการบริหารส่วนท้องถิ่น ในที่นี้หมายถึงราชการบริหารบางอย่าง ซึ่งจะได้ตัดแยกออกจากราชการบริหารส่วนกลางมาให้ท้องถิ่นทำเอง โดยมีคณะหรือบุคคลซึ่งราษฎรได้เลือกตั้งเป็นผู้จัดราชการ เขาเรียกกันโดยทั่ว ๆ ไปว่าการปกครองแบบเทศบาล การปกครองหรือระเบียบบริหารส่วนท้องถิ่น ย่อมแตกต่างกับระเบียบราชการบริหารส่วนภูมิภาคตามที่ได้กล่าวแล้ว [200]

และตามที่กล่าวมาแล้วว่า ถ้าจะพูดถึงผลงานที่สำคัญของนายปรีดี พนมยงค์ ที่ทำให้หรือสร้างไว้ให้แก่ประเทศชาติและกระทรวงมหาดไทย การเป็นผู้ร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยามพุทธศักราช 2476 ก็ถือได้ว่าเป็นอีกหนึ่งผลงานชิ้นโบแดงของนายปรีดี แต่หากจะกล่าวถึงผลงานชิ้นแรกที่นายปรีดีได้ดำเนินการ ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยก็ต้องถือว่า พระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล พุทธศักราช 2476 ที่ได้ประกาศใช้บังคับเมื่อวันที่ 31 มีนาคม 2476 หรือหากนับแบบปีปฏิทินปัจจุบันก็คือ วันที่ 31 มีนาคม 2477 นั้น นับเป็นผลงานชิ้นแรกของนายปรีดีในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย เพราะดังกล่าวแล้วสำหรับ พ.ร.บ. ว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยามฯ นายปรีดีได้ดำเนินการก่อนที่จะมานั่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

สำหรับเหตุผลที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้ร่างพระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาลออกมาใช้อีกก็เพื่อให้สอดคล้องกับพระราชบัญญัติระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยามฯ ที่ได้กำหนดหรือให้มีราชการส่วนท้องถิ่นอยู่ด้วย แต่หากจะกล่าวถึงเหตุผลที่แท้จริงก็คงด้วยความต้องการของนายปรีดีที่จะสร้างหน่วยการปกครองท้องถิ่น ที่มีลักษณะเป็นประชาธิปไตยขึ้นนั่นเอง คือการให้ท้องถิ่นรู้จักการปกครองตนเองในรูปของสภาและคณะมนตรี ดังเช่นที่พระราชบัญญัติฉบับนี้ได้กำหนดลักษณะหรือรูปองค์กรของเทศบาลตำบลว่าให้ประกอบด้วย (1) สภาตำบล (2) คณะมนตรีตำบล โดยในส่วนของสภาตำบลได้กำหนดว่า สมาชิกสภาตำบลต้องมาจากการเลือกตั้งของประชาชนในหมู่บ้าน "หมู่บ้านละหนึ่งนาย ถ้าหมู่บ้านใดมีราษฎรมากกว่า 200 คน ให้หมู่บ้านนั้นเลือกสมาชิกเพิ่มขึ้นอีก 1 นายทุก ๆ 200 คน เศษของ 200 ถ้าถึงครึ่งให้นับเป็น 200 ถ้าต่ำกว่าครึ่งไม่นับ"[201] เป็นต้น

หรือในส่วนคณะมนตรีตำบล พระราชบัญญัตินี้ในมาตรา 22 ได้กำหนดให้ข้าหลวงประจำจังหวัด เป็นผู้เลือกตั้งคณะมนตรีตำบล ประกอบด้วยนายกมนตรีตำบลหนึ่งคน และมนตรีตำบลอย่างน้อย 2 คน และอย่างมากไม่เกิน 4 คน โดยกำหนดให้ประธานสภาตำบลเป็นผู้ลงนาม "รับสนองหมายตั้ง" ให้คณะมนตรีตำบลมีอำนาจหน้าที่บริหารการเทศบาลตำบลนั้น ๆ

และหากจะพิจารณาลึกไปถึงบทบาทหรือหน้าที่ของเทศบาลตำบลกันด้วยแล้ว จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า จุดประสงค์ที่สำคัญของการตราพระราชบัญญัตินี้ขึ้นใช้ของนายปรีดี พนมยงค์นั้น ก็คงด้วยเหตุผลที่ต้องการให้ประชาชนรู้จักปกครองตนเองตามแบบวิธีการประชาธิปไตยเป็นสำคัญที่สุด จริง ๆ ดังที่มีการกำหนดบทบาทอำนาจหน้าที่ ของเทศบาลตำบลไว้ในมาตรา 27 ของ พ.ร.บ. นี้ว่ามีหน้าที่ที่จะต้องทำ คือ (1) จัดการสาธารณสุข (2) จัดการให้ราษฎรได้มีน้ำจืดบริโภค (3) จัดให้มีและบำรุงถนนและทางกับการระบายน้ำในเขตต์เทศบาล (4) จัดการให้ราษฎรได้มีความสะดวกในการสื่อสาร (5) จัดการแก้ไขและส่งเสริมการทำมาหากินของราษฎรให้ดีขึ้นตามสมควร (6) จัดการให้ราษฎรได้รับการศึกษาอบรมชั้นประถม (7) จัดการอบรมให้ราษฎรเข้าใจในการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ (8) จัดการรักษาความปลอดภัยความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดี อีกทั้งระงับเหตุรำคาญในท้องถิ่นตลอดจนป้องกันมิให้ผู้ใดละเมิดกฎหมาย (9) จัดให้มีศาลาเทศบาล (10) อำนาจหน้าที่อื่น ๆ ที่กฎหมายบังคับให้เป็นอำนาจหน้าที่ของเทศบาลตำบล

ซึ่งจะเห็นได้ว่าหน้าที่ที่เทศบาลตำบลต้องดำเนินการ หรือต้องกระทำนั้นมีทั้งการให้รู้จักพึ่งตนเองในเรื่องต่าง ๆ เช่น การสาธารณสุข น้ำสำหรับดื่มกิน ดูแลบำรุงถนนหนทางและทางระบายน้ำ การส่งเสริมประชาชนเรื่องการทำมาหากิน ไปจนถึงการป้องกันรักษาความปลอดภัย แล้วก็มีเรื่องการ

ส่งเสริมการศึกษาเล่าเรียนของประชาชน ทั้งในส่วนของการศึกษาเล่าเรียนความรู้ทั่ว ๆ ไป และการศึกษาอบรมที่เกี่ยวกับความรู้ทางการเมืองระบอบประชาธิปไตย หรือที่ พรบ.กำหนดไว้ว่า "จัดการอบรมให้ราษฎรเข้าใจในการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ" ซึ่งหน้าที่อันนี้ถือเป็นเรื่องสำคัญมากของรัฐที่มีการปกครองระบอบประชาธิปไตย ที่ควรจะต้องถือเป็นบทบาทหน้าที่ของรัฐหรือขององค์กรปกครองท้องถิ่นต่าง ๆ ควรจะต้องดำเนินการจัดการให้การศึกษาอบรมให้กับประชาชนในเรื่องนี้ตลอดมา ไม่ว่าในปี พ.ศ. 2476 หรือถึงปีปัจจุบัน

เพราะต้องยอมรับกันว่า หากไม่มีการให้การศึกษาอบรมในเรื่องความรู้ทางการเมืองระบอบประชาธิปไตยให้กับประชาชนพลเมืองกันอย่างเพียงพอแล้ว ประชาชนจำนวนส่วนใหญ่หรือจำนวนมากก็จะไม่มีความเข้าใจระบอบการปกครองนี้อย่างดีพอ และมักจะถูกนักการเมืองเลว ๆ ทั้งหลายนำประเด็นเรื่องหลักการประชาธิปไตยบางข้อบางด้าน มาใช้หาประโยชน์ใส่ตนหรือใส่พรรคของตนกันแบบหน้าด้าน ๆ ตลอดมา เช่นมักจะอ้างถึงความชอบธรรมที่จะทำอะไรก็ได้ แม้จะขัดกับหลักการของความเป็นประชาธิปไตยโดยเพียงแต่อ้างว่าตนมาจากการเลือกตั้งเท่านั้น เช่นการทุจริตคอรัปชั่นกันอย่างเมามัน การไม่ใส่ใจแก้ไขแก้ปัญหาความยากลำบากทางการเป็นอยู่หรือทางเศรษฐกิจของประชาชนคนส่วนใหญ่ หรือประเภท "ชอบอุ้มคนรวยไม่ช่วยคนจน" การขายเอกราชอธิปไตยของชาติทั้งทางการเมืองและการเศรษฐกิจให้กับต่างชาติ ฯลฯ เหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องที่ขัดกับหลักการประชาธิปไตยที่แท้จริงทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะโดยหัวใจของระบอบประชาธิปไตยแล้ว รัฐต้องมุ่งเพื่อคนส่วนใหญ่เป็นหลักแต่ก็ไม่ลืมในประเด็นของคนส่วนน้อย และการดำเนินการใด ๆ ก็ต้องเป็นไปตามหลักเหตุผล นั้นก็คือความถูกต้องชอบธรรมและเป็นธรรม ตลอดไปถึงหลักสิทธิเสรีภาพ เสมอภาค และ ภราดรภาพ ดังที่นายปรีดีเคยกล่าวถึงการใช้สิทธตาม

ระบอบประชาธิปไตย ส่วนหนึ่งว่า "ต้องทำโดยความบริสุทธิ์ใจ มุ่งหวังผลส่วนรวมจริง ๆ ไม่ใช่มุ่งหวังส่วนตัว" แต่เท่าที่เป็นอยู่ดูเหมือนนับวันประชาธิปไตยในความหมายของนักการเมืองไทย ก็คือ "การได้มาจากการเลือกตั้งของประชาชน" เท่านั้น

เพราะฉะนั้นการที่นายปรีดี พนมยงค์ได้ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้กำหนดให้องค์กรส่วนท้องถิ่นต้องให้การศึกษาอบรมให้แก่ประชาชนในทางการเมืองระบอบประชาธิปไตยด้วย จึงต้องนับว่าเป็นการมองการณ์ไกลของนายปรีดี อย่างแท้จริง

ที่สำคัญอีกข้อหนึ่งที่เห็นได้ชัดว่า "มันสมอง" ของคณะราษฎรผู้นี้ไม่ธรรมดาจริง ๆ ก็คือการกำหนดให้เทศบาลตำบลหรือองค์กรการปกครองตนเองระดับย่อยสุดของประเทศอย่างเทศบาลตำบลต้อง "จัดการให้ราษฎรได้มีความสะดวกในการสื่อสาร" เพราะโดยข้อเท็จจริงยิ่งโดยเฉพาะในยุคสมัยปัจจุบันคงเห็นกันแล้วว่า ไม่มีอะไรที่ทรงพลานุภาพ ความสำคัญยิ่งไปกว่าการสื่อสาร ดังที่โลกยุคปัจจุบันได้ชื่อว่า "โลกาภิวัฒน์" หรือโลกของการสื่อสาร เพราะการสื่อสารคือเครื่องมือที่ทรงอำนาจที่สุดที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมค่านิยม หรือวัฒนธรรมของคนในสังคมใด ๆ ได้อย่างดีวิเศษที่สุด

การที่นายปรีดี พนมยงค์ในยุคปี 2476 มองเห็นความสำคัญของการสื่อสารขนาดต้องระบุไว้ว่าเป็นหน้าที่ขององค์กรการปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างเทศบาลตำบล ที่จะต้องจัดการให้ความสะดวกกับประชาชนจึงเป็นข้อพิสูจน์ถึงความเป็น "อัจฉริยะ" ของบุคคลผู้นี้ได้อย่างดีที่สุดอีกข้อหนึ่ง เพราะแม้การสื่อสารในความหมายของนายปรีดีในสมัยนั้น อาจไม่กว้างไกลเหมือน การสื่อสารในยุคปัจจุบัน อาจจะเป็นเพียงการรับส่งจดหมายข้อมูลการไปมาหาสู่กัน การได้แลกเปลี่ยนความคิดความเห็นกัน การได้รับเอกสารข้อมูลต่าง ๆ ในทางสังคม เศรษฐกิจ การศึกษา ทั้งจากในระดับ

ตำบลด้วยกัน อำเภอ จังหวัด ตลอดถึงในระดับประเทศที่ดีขึ้นรวดเร็วขึ้นก็ตาม สิ่งเหล่านี้ล้วนจะเป็นพลังสนับสนุนที่สำคัญในการยกระดับและการพัฒนาคนของประเทศในสมัยที่เริ่มการเปลี่ยนแปลงการปกครองทั้งสิ้น

พ้นจากความพยายามที่จะให้มีการปกครองตนเองในรูปของเทศบาล ซึ่งกำหนดไว้ใน 3 รูปแบบ คือ เทศบาลตำบล เทศบาลเมือง และเทศบาลนครแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ยังได้คิดต่อไปถึงการให้เทศบาลหลาย ๆ เทศบาลได้รวมตัวกันเป็น "สหเทศบาล" เพื่อประกอบกิจบางอย่างบางประเภทที่เห็นว่าเทศบาลแต่เพียงลำพังไม่สามารถทำได้ แต่ทั้งนี้การจัดตั้งสหเทศบาลดังกล่าวจะกระทำได้ก็แต่โดยการตราเป็นพระราชบัญญัติเท่านั้น

สำหรับกรณีของสหเทศบาลนี้ยังมีประเด็นที่น่าสนใจคือ ในส่วนที่เกี่ยวกับการเงินการคลังที่จะใช้ "ประกอบกิจ" โดย พ.ร.บ.ดังกล่าว นายปรีดีได้วางหลักไว้ว่า การเงินการคลังของสหเทศบาลอาจได้มาจากทั้งเงินอุดหนุนจากรัฐบาล หรือโดยการกู้เงินเองเมื่อรัฐบาลอนุญาต นี้จึงเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่เห็นได้ว่าผู้จัดวางกรอบคือนายปรีดีมีความคิดกว้างไกลไปมากขนาดที่จะให้องค์กรส่วนท้องถิ่นในระดับ "สห" หรือหลาย ๆ องค์กรมีความเป็นตัวของตัวเองสูงจนสามารถที่จะกู้เงินเองได้ แม้จะมีกรอบควบคุมไว้ว่า "เมื่อรัฐบาลอนุญาติแล้ว" ก็ตาม (มาตรา 59)

ในเรื่องนี้จะเห็นได้ว่า แม้แต่ในยุคปัจจุบัน (พ.ศ.2543) อย่างกรณีของการปกครองส่วนท้องถิ่นกรุงเทพมหานคร นายสมัคร สุนทรเวช ผู้ว่าราชการคนใหม่ได้เปิดเผยว่ากรรมาธิการพิจารณางบประมาณประจำปี ก็ได้ให้ความเห็นหรือแนะนำไว้ว่าต่อไปกรุงเทพมหานคร ก็น่าจะกู้เงินมาบริหารหรือใช้ในกิจการของกรุงเทพมหานครได้เอง ซึ่งก็ยังไม่แน่ว่าจะเป็นเมื่อไหร่ แต่กรณีเดียวกันนี้ นายปรีดี พนมยงค์ได้กำหนดให้สหเทศบาลสามารถกระทำได้มาตั้งแต่ปี 2476 หรือเมื่อ 67 ปีที่แล้วมาด้วยซ้ำ

และแม้ว่าในทางการปฏิบัติจริง การดำเนินการในการจัดตั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างเทศบาลโดยเฉพาะเทศบาลตำบลจะมีน้อยมากเมื่อเทียบกับจำนวนตำบลที่มีอยู่ อันน่าจะเป็นผลมาจากการโยกย้ายไปนั่งในตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของนายปรีดี พนมยงค์ ในวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2479 และต่อมารัฐบาลได้มีการตราพระราชบัญญัติเทศบาลพุทธศักราช 2481 ขึ้นใช้แทนพระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล พุทธศักราช 2476 ซึ่งได้มีการแก้ไขในรายละเอียดเช่นเกี่ยวกับหน้าที่ของเทศบาลตำบล ที่นายปรีดี พนมยงค์ เคยกำหนดบทบาทภาระหน้าที่ที่สำคัญและถือว่ามีลักษณะที่ก้าวหน้ามาก อย่างการมีหน้าที่ให้การศึกษาหรือ "จัดอบรมให้ราษฎรเข้าใจในการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ" และการจัดการ "ให้ราษฎรได้มีความสะดวกในการสื่อสาร" ก็ไม่มีอีกต่อไป แต่อย่างไรก็ตามจากการศึกษาของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ พบว่าในยุคที่นายปรีดี พนมยงค์ ยังคงมีบทบาททางการเมืองและยังอยู่ในประเทศไทยระหว่างปี 2475-2489 ได้มีการจัดตั้งเทศบาลขึ้นถึง 120 แห่ง ในขณะที่ตั้งแต่ปี 2490-2540 กลับมีการจัดตั้งเทศบาลเพิ่มขึ้นเพียง 29 แห่งเท่านั้น

นอกจากเรื่องเทศบาลตามพระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล พ.ศ. 2476 ดังกล่าวแล้ว โดยพระราชบัญญัติฉบับเดียวกันนี้ นายปรีดี พนมยงค์ ยังได้สร้างองค์กร "สภาจังหวัด" สำหรับเป็นสภาท้องถิ่นระดับจังหวัด ที่มีสมาชิกมาจากการเลือกตั้งของทุกอำเภอ อำเภอละหนึ่งคนเป็นอย่างต่ำทั้งนี้มีข้อยกเว้นว่าหากอำเภอใดมีประชาชนมากกว่า 10,000 คน ให้นับจำนวนที่เกินกว่าครึ่งปัดขึ้นให้มีผู้แทนจากอำเภอนั้นเพิ่มขึ้นได้อีก 1 คน และยังได้จัดวางบทบาทหน้าที่ของสภาจังหวัดให้มีหน้าที่ดังต่อไปนี้คือ

(1) การตรวจและรายงานเรื่องงบประมาณของจังหวัด รวมทั้งสอบสวนการคลังของจังหวัด

(2) ทำหน้าที่แบ่งสรรเงินอุดหนุนของรัฐบาล ให้แก่เทศบางต่าง ๆ ในจังหวัด

(3) ทำหน้าที่เสนอข้อแนะนำแก่รัฐบาล เกี่ยวกับเรื่องการเงินการคลัง การจัดเก็บภาษีอากร การเกษตร การหัตถกรรม และกิจการทั้งปวงที่เกี่ยวกับจังหวัดนั้น ๆ

(4) มีหน้าที่ตั้งกระทู้ถาม "กรมการจังจังหวัด" หรือคณะกรรมการจังหวัดในที่ประชุมสภาในประเด็นอันเกี่ยวกับหน้าที่การงานของคณะกรรมการจังหวัด

(5) ให้มีหน้าที่ให้คำปรึกษาในปัญหาต่าง ๆ ตามที่รัฐบาลร้องขอ

โดยรูปแบบของสภาจังหวัดตามแนวคิดของนายปรีดี พนมยงค์เช่นนี้ นักวิชาการทางด้านรัฐศาสตร์อย่างนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ได้ให้เครดิตไว้ว่านี่เป็นรูปแบบหนึ่งของธรรมรัฐหรือธรรมภิบาลทีเดียว ดังความเห็นของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ที่ว่า

..จากที่กล่าวสรุปข้างต้น คงจะพอเห็นได้ว่าสภาจังหวัดจัดเป็นสภาท้องถิ่น ที่มีการหน้าที่สำคัญทั้งต่อส่วนท้องถิ่นเอง และต่อการเข้าควบคุมและให้ข้อเสนอแนะแก่ ฝ่ายรัฐบาลกลางและส่วนภูมิภาคคือทางจังหวัดซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐบาลกลาง นี่เป็นแนวคิดของการจัดการปกครองสองทางในระหว่างท้องถิ่นกับรัฐ และระหว่างผู้แทนของประชาชน กับทางฝ่ายของภาคราชการ ซึ่งในสมัยปัจจุบันนี้เรานิยมเรียกเสียใหม่ว่า คือการปกครองแบบธรรมรัฐหรือธรรมภิบาล (good governance)[202]

พ้นจากบทบาทของการวางโครงสร้างหลักของรัฐไทยสมัยใหม่ในเรื่องการจัดแบ่งอำนาจทางการบริหารราชการ ออกเป็นราชการส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค ส่วนท้องถิ่นดังกล่าวแล้ว ในช่วงที่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ระหว่างวันที่ 29 มีนาคม 2477 ถึง 11 กุมภาพันธ์ 2479 นายปรีดี พนมยงค์ ยังได้เคยมีบทบาทที่สำคัญต่อ

ประเทศเป็นส่วนรวม ที่มิใช่เป็นเรื่องของกระทรวงมหาดไทยโดยตรงอีกต่างหาก คือในบทบาทการเดินทางไปต่างประเทศเพื่อเจรจาขอลดดอกเบี้ยเงินกู้ ที่รัฐบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี 2466 ได้ทำสัญญากู้เงินไว้กับเนชั่นแนลโปรวินเชียลแบงก์ และซาเตอร์แบงก์ ณ ลอนดอน เป็นจำนวนเงิน 3,000,000 ปอนด์ ดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปี พร้อมกันนั้นในการเดินทางไปครั้งนี้ นายปรีดียังได้ทาบทามรัฐบาลต่างประเทศหลาย ๆ ประเทศ เพื่อที่จะขอแก้ไขสนธิสัญญาไม่เสมอภาคด้วย ซึ่งในเรื่องความสำเร็จในการเจรจาลดดอกเบี้ยเงินกู้ดังกล่าว พระยาพหล-พลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรีได้กล่าวอ้างเป็นผลงานของรัฐบาล ในคราวเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรสมัยวิสามัญเมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2479 ไว้ส่วนหนึ่งดังนี้

..ท่านผู้เป็นประธานและท่านสมาชิกผู้มีเกียรติทั้งหลาย

ในนามของคณะรัฐมนตรี ข้าพเจ้าขอต้อนรับท่านทั้งหลายในการเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรสมัยวิสามัญนี้ ข้าพเจ้ามีความยินดีที่จะแจ้งให้ท่านทราบว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเกษมสำราญดี ความสัมพันธ์กับนานาประเทศเป็นไปโดยเรียบร้อยยิ่งขึ้น เสนาธิการและคณะทหารเรือซึ่งออกไปรับเรือตอปิโด 2 ลำ ซึ่งสร้างเสร็จในประเทศอิตาลีนั้น ได้รับความรับรองเป็นอย่างดี เรือรบอังกฤษได้เข้ามาเยี่ยมประเทศสยาม 2 ลำ การเยี่ยมเยียนนี้ได้เป็นไปโดยอัธยาศัยไมตรีเช่นเคย รัฐบาลได้ทราบข่าวสมเด็จพระเจ้ายอร์ชที่ 5 แห่งประเทศอังกฤษสวรรคตนั้นด้วยความเศร้าสลดใจ และในการพิธีสวดอุทิศถวาย ณ ไครสต์เชอร์ช ได้จัดกองทหารเกียรติยศไปร่วมพิธีในฐานที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งนายพลเอกในกองทัพสยาม ส่วนทางพระราชไมตรีทั่ว ๆ ไปนั้น การที่รัฐมนตรีว่าการ

กระทรวงมหาดไทย ได้ไปราชการยังประเทศต่าง ๆ ได้เป็นการเจริญความสัมพันธ์สนิทสนมยิ่งขึ้น

ราชการสำคัญที่ได้จัดการเป็นผลสำเร็จอย่างหนึ่งก็คือ การแปลงเงินกู้ต่างประเทศรายดอกเบี้ยร้อยละหกต่อปี โดยลดอัตราดอกเบี้ยลงมาเป็นร้อยละสี่ต่อปี ทั้งนี้ถ้าจะพูดเฉพาะงบประมาณประจำปีพุทธศักราช 2479 ก็ประหยัดเงินได้ประมาณ 800,000 บาทแล้ว [203]

ในเรื่องเดียวกันนี้ ขุนวรสิษฐ์ดรุณเวทย์ ผู้แทนราษฎรจังหวัดหนองคายได้อภิปรายสดุดี รัฐบาลและนายปรีดี พนมยงค์ ส่วนหนึ่งว่า

..ในการที่เราแปลงหนี้มาได้นี้ ทำให้เห็นได้ว่าประเทศสยามมีเครดิตดีมาก การที่ทำให้เขาเห็นว่าประเทศสยามมีเครดิตดีมากนี้ นับว่าเป็นประโยชน์ อันยิ่งใหญ่ของประเทศเรา ที่นี้ข้าพเจ้าอยากจะกล่าวต่อไปอีกสักเล็กน้อยว่า ในการที่เราได้ผลประโยชน์หรือคุณประโยชน์มานี้ ก็อาศัยความสามารถของคณะรัฐบาลนี้ คือว่า ท่านได้จัดสรรบุคคลไปถูกกาลเทศะ โดยเฉพาะคือหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ท่านได้ใช้ความสามารถอันนี้ทำให้เราได้เงิน ทุ่นเงินที่จะต้องใช้จ่ายปีละ 800,000 บาท ตามที่ท่านนายกรัฐมนตรีได้แถลงเมื่อกี้นี้ เพราะฉะนั้นคิดจำนวน 30 ปี ซึ่งเราจะต้องกู้ต่อไปคงลดเงินได้ 24,000,000 บาท นี่เรียกว่า หลวงประดิษฐ์มนูธรรมได้ทำงาน คือทำเงินให้สยาม 24,000,000 บาท ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า ควรจะบันทึกไว้เป็นประวัติการณ์และขอบใจด้วย [204]

เหตุที่ขุนวรสิษฐ์ดรุณเวทย์ อภิปรายว่าจะทุ่นเงินให้รัฐบาลปีละ 800,000 บาท เป็นจำนวน 30 ปีนั้น ก็เพราะว่าสัญญาเงินกู้ที่รัฐบาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทำไว้กับธนาคารพาณิชย์ของอังกฤษเป็นสัญญาเงินกู้ระยะยาว 40 ปี หรือหากไม่ไถ่ถอนเสียก่อนจะครบกำหนดในปี 2506 หรือหากนับจากปีนั้นก็ร่วม ๆ 30 ปี สัญญานี้กำหนดว่าเมื่อ

พ้นกำหนดสิบปี คือพ้นวันที่ 25 มีนาคม 2476 ไปแล้ว รัฐบาลไทยสามารถไถ่ถอนเงินต้นคืนได้ โดยมีเงื่อนไขว่าเพียงแต่ต้องบอกล่วงหน้า 3 เดือน อย่างไรก็ตามการเจรจาของนายปรีดีที่สามารถลดดอกเบี้ยเงินกู้ลงจากร้อยละ 6 เหลือเพียงร้อยละ 4 ทำให้รัฐบาลสามารถประหยัดเงินค่าดอกเบี้ยได้ถึงปีละ 800,000 บาทนั้น หากคิดกันตามค่าเงินในสมัยนั้นแล้วนับว่าเป็นจำนวนเงินที่มากมายเหลือเกิน เพราะในระยะปี 2478-2479 งบประมาณแผ่นดินประจำปีจะอยู่ระหว่าง 100-110 ล้านบาทเท่านั้น เพราะฉะนั้นเงิน 800,000 บาทก็จะเท่ากับ 0.7% ของงบประมาณประจำปี หรือหากเปรียบเทียบกับค่าเงินในสมัยนี้เงิน 0.7% ของงบประมาณแผ่นดินประจำปีซึ่งมีทั้งหมดประมาณ 900,000 ล้านบาทก็จะเป็นจำนวน 6,300 ล้านบาท ถือได้ว่ามากมายมหาศาลทีเดียว

เหล่านี้คือผลงานที่สำคัญ ๆ ของรัฐมนตรีมหาดไทย นามปรีดี พนมยงค์

เชิงอรรถ

[196] รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ.2476 ครั้งที่ 2/2476 หน้า 49-50

[197] อ้างแล้ว รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 24/2476 (สามัญ) สมัยที่ 2 หน้า 1533-1534

[198] อ้างแล้ว รายงานการประชุมสภาฯ ครั้งที่ 24/2476 (สามัญ) สมัยที่ 2 หน้า 1534-1535

[199] นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ปรีดี พนมยงค์กับการปกครองท้องถิ่นไทย วารสารธรรมศาสตร์ ฉบับที่ 1 มกราคม-เมษายน พ.ศ.2542 หน้า 39

[200] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล ชีวิตและงานของ ดร.ปรีดี ฯ หน้า 211-215

[201] พ.ร.บ. จัดระเบียบเทศบาล พ.ศ.2476 มาตรา 6 ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 51 หน้า 84

[202] อ้างแล้ว นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ปรีดีกับการปกครองท้องถิ่นไทย วารสารธรรมศาสตร์ หน้า 42

[203] อ้างแล้ว ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์ รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปีฯ หน้า 211-212

[204] อ้างแล้ว ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์ รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปีฯ หน้า 212-213

18

ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

ด้วยความคิดความเห็นว่า การจะพัฒนาระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทยให้ลงหลักปักฐานอย่างมั่นคงแข็งแรง จนสามารถพัฒนาไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ในโอกาสต่อไปได้ จำเป็นอยู่เองที่จะต้องมีสถาบันเพื่อให้การศึกษาอบรมในทางวิชาการต่าง ๆ รวมทั้งการเป็นสถาบันเพื่อการเผยแพร่และปลูกฝังให้ประชาชน ข้าราชการได้เข้าใจในระบอบการปกครองนี้ ทำให้ต่อมานายปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอรัฐบาลให้จัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้น ดังบันทึกของ นายปรีดี ที่กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

..เสนอรัฐบาลให้จัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เพื่อให้เป็นตลาดวิชาอำนวยการศึกษาวิชากฎหมาย วิชาเศรษฐศาสตร์ และวิชาการอื่น ๆ อันเกี่ยวกับธรรมศาสตร์และการเมือง เพื่อส่งเสริมให้ข้าราชการและประชาชนมีโอกาสศึกษาได้อย่างแพร่หลาย ซึ่งเป็นการเผยแพร่และปลูกฝังระบอบประชาธิปไตย ให้รู้หน้าที่การปกครองบ้านเมืองในระบบนี้[205] ส่วนเหตุผลในด้านอื่น ๆ ในการเสนอจัดตั้งมหาวิทยาลัยแห่งนี้นั้น ก็คงเป็นไปตามที่นายปรีดี พนมยงค์ได้กล่าวรายงานเหตุผลความเป็นมาของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ ที่ว่าเพื่อให้มีสถานศึกษาครบบริบูรณ์ทุกชั้น ซึ่งหมายถึงการศึกษาชั้นสูงที่ยังมีน้อยมาก คือมีเพียงจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแห่งเดียวเท่านั้นในขณะนั้น ทั้งนี้เพื่อเปิดโอกาสให้ราษฎรได้ใช้

เสรีภาพที่จะศึกษาเล่าเรียนได้อย่างเต็มที่ตามหลัก 6 ประการของคณะราษฎร รวมทั้งเหตุผลที่ว่าเพื่อให้เป็นสถาบันในการสร้างคนและพัฒนาคน เพื่อไปรับใช้ระบอบการเมืองการปกครองใหม่นั่นเอง

ส่วนทางด้านแนวคิดหรือพัฒนาทางความคิด ในการจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองของนายปรีดี พนมยงค์ นั้น เชื่อกันว่าน่าจะเป็นผลมาจากความปรารถนาที่จะยกฐานะโรงเรียนกฎหมายเดิม ซึ่งนายปรีดีมีอดีตเป็นทั้งศิษย์เก่าและอาจารย์ผู้สอน ขึ้นเป็นมหาวิทยาลัย ทั้งนี้จะเห็นได้จากบันทึกของนายสงัด ศรีวณิก อดีตศิษย์เก่าแห่งโรงเรียนกฎหมายและธรรมศาสตร์บัณฑิตรุ่นปี 2481 ที่ว่า

..ภายหลังเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อเดือนมิถุนายน 2475 แล้ว พวกเราประมาณ 4-5 คน ซึ่งเป็นนักเรียนกฎหมายอยู่ในเวลานั้น ได้ไปเยี่ยมท่านอาจารย์หลวงประดิษฐ์มนูธรรมที่บ้านป้อมเพชร ถนนสีลม ซึ่งระหว่างนั้นท่านอาจารย์หลวงประดิษฐ์ฯเพิ่งหายจากป่วยไข้หวัด เราได้สนทนาและปรารภกันถึงฐานะของโรงเรียนกฎหมาย ซึ่งถือว่าเป็นการศึกษาชั้นสูง เพราะในสมัยก่อนนั้น ผู้ที่เป็นเนติบัณฑิตได้รับเกียรติ และได้รับการยกย่องจากรัฐบาลสูงกว่าข้าราชการฝ่ายอื่น ๆ คือเมื่อเข้ารับราชการและได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้พิพากษา ก็จะได้รับพระราชทานเงินเดือนถึง 3 ชั่ง (240 บาท) และมีโอกาสได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวง โดยไม่ต้องไต่เต้าไปจากขุนตามลำดับ แต่ยังมีฐานะเพียงโรงเรียนควรจะได้รับการสถาปนาให้เป็นมหาวิทยาลัยบ้างหรือไม่ ท่านอาจารย์หลวงประดิษฐ์ฯ เห็นพ้องด้วย [206] และแม้จะเห็นด้วยกับศิษย์เรื่องยกฐานะโรงเรียนกฎหมายให้เป็นมหาวิทยาลัย แต่นายปรีดีก็ยังไม่ได้ดำเนินการอะไร จนกระทั่งตนเองต้องประสบกับปัญหาโดนพิษภัยทางการเมืองเล่นงานเข้าอย่างจัง เรื่องถูกหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ จากการเสนอร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจและต้องถูกเนรเทศไปอยู่ที่ประเทศฝรั่งเศสดังกล่าวแล้ว

ซึ่งในช่วงระยะเวลานี้การณ์ปรากฏว่า ได้มีประกาศพระบรมราชโองการให้โอนโรงเรียนกฎหมายไปรวมกับคณะนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมีพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2476 แต่การโอนดังกล่าวก็เป็นไปโดยทางนิตินัยเท่านั้น เพราะโดยพฤตินัยแล้วสถานที่เรียนของโรงเรียนกฎหมายก็ยังอยู่ที่บริเวณเชิงสะพานผ่านพิภพลีลา ถนนราชดำเนินเช่นเดิม

การดำเนินการในการจัดตั้งมหาวิทยาลัยแห่งใหม่มาเริ่มมีผลอีกครั้งภายหลังจากที่รัฐบาล พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้เรียกตัวนายปรีดี พนมยงค์กลับจากฝรั่งเศส โดยในครั้งนั้นนายปรีดี พนมยงค์ ได้ร่วมกับหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร และ ดร.เดือน บุนนาค ร่วมกันร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้น ดังที่ชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะได้บันทึกถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

..ร่างพระราชบัญญัตินี้เข้าที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร 2 ครั้ง เมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ และ 5 มีนาคม 2476 (ปฏิทินใหม่ 2477) และออกเป็นพระราชบัญญัติเมื่อวันที่ 17 มีนาคม ปีนั้นเอง ดังนั้นจากระยะเวลาของการที่ร่างพระราชบัญญัติเข้าสภาผู้แทนราษฎร ออกเป็นพระราชบัญญัติแล้วก็จัดการสถาปนามหาวิทยาลัยขึ้นมาได้นั้น ก็กินเวลาประมาณ 5 เดือน ซึ่งนับได้ว่าค่อนข้างรวดเร็ว ทั้งนี้น่าจะเนื่องมาจากกระแสของความปรารถนาที่จะเปลี่ยนโรงเรียนกฎหมายให้เป็นมหาวิทยาลัยดังที่กล่าวมาแล้ว [207]

ซึ่งผลของการประกาศใช้พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เมื่อวันที่ 17 มีนาคม 2476 หรือหากจะนับแบบปีปฏิทินปัจจุบันก็คือวันที่ 17 มีนาคม 2477 นอกจากจะก่อให้เกิดมีมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ "วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง" ขึ้นมาแล้ว โดยผลของ พ.ร.บ. นี้ได้มีการโอนคณะนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตลอดจนถึงส่วนที่เป็นโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรมเดิม เข้ามารวมกับมหาวิทยาลัยแห่งใหม่นี้ด้วย

..และต่อมาในวันที่ 11 เมษายน 2477 โดยการแนะนำของสภาผู้แทนราษฎรหรือโดยความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรแล้วได้นำความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าแต่งตั้งให้นายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนับตั้งแต่นั้นมา***

หลังจากได้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยเรียบร้อยแล้ว ต่อมาในวันที่ 27 มิถุนายน 2477 ได้มีพิธีเปิดมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองอย่างเป็นทางการขึ้น โดยเสด็จในกรมพระนริศรานุวัติวงศ์ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้เสด็จมาเป็นประธานในพิธี ซึ่งนายปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยได้กล่าวรายงานถึงความเป็นมา ตลอดถึงวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งมหาวิทยาลัยแห่งใหม่นี้ส่วนหนึ่งว่า

..ขอพระราชทานกราบทูลทรงทราบใต้ฝ่าละอองพระบาท วันนี้เป็นวันมงคลดิถีบรรจบพร้อมกัน 2 ประการ ประการหนึ่ง วันที่ 27 มิถุนายน เป็นวันพระราชทานรัฐธรรมนูญชั่วคราวแห่งราชอาณาจักรสยาม ประการที่สองมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ได้พยายามเร่งรัดการงาน

***ในทางนิตินัยถือได้ว่านายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาการธรรมศาสตร์และการเมืองจนถึงปี พ.ศ. 2495 หรือดำรงตำแหน่งนี้ติดต่อกันนานรวม 18 ปี จนกระทั่งรัฐบาลจอมพล. ป. พิบูลสงคราม ได้เสนอร่าง พ.ร.บ.มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ขึ้นใหม่ในวันที่ 18 มีนาคม 2495 จึงได้มีการยุบตำแหน่งผู้ประศาสน์การ แต่ในทางพฤตินัยกล่าวได้ว่า นายปรีดี พนมยงค์ ได้พ้นจากตำแหน่งผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนับตั้งแต่วันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 ซึ่งมีรัฐประหารเกิดขึ้น และนายปรีดีได้หลบหนีภัยของคณะรัฐประหารออกไปอยู่ต่างประเทศ

ให้สามารถเปิดได้ในวันนี้ เพื่อดำเนินการสอนวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ตามพระราชบัญญัติที่ได้ประกาศตั้งมหาวิทยาลัยนี้ขึ้นให้ทันในวันที่ 1 กรกฎาคมนี้

การตั้งสถานศึกษาตามลักษณะของมหาวิทยาลัยย่อมเป็นเครื่องพิสูจน์ และเป็นปัจจัยในการแสดงความก้าวหน้าของประเทศ ประชาชนชาวสยามจะเจริญอารยะธรรมได้ก็โดยอาศัยการศึกษาอันดี ตั้งแต่ขั้นต่ำตลอดจนถึงการศึกษาชั้นสูง เพราะฉะนั้นในการที่จะอำนวยความประสงค์และประโยชน์ของราษฎรในสมัยนี้ จึงจำต้องมีสถานศึกษาให้ครบบริบูรณ์ทุกชั้น มหาวิทยาลัยย่อมอุปมาประดุจบ่อน้ำบำบัดความกระหายของราษฎรผู้สมัครแสวงหาความรู้อันเป็นสิทธิและโอกาสที่เขาควรมีควรได้ ตามหลักแห่งเสรีภาพในการศึกษา รัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรเห็นความจำเป็นในข้อนี้ จึงได้ตราพระราชบัญญัติจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้น

ในปัจจุบันนี้ ประเทศสยามมีความประสงค์อันใหญ่ยิ่งที่จะปรับระดับการศึกษาของราษฎรให้เจริญถึงขนาดเหมาะแก่กาลสมัย ถ้าระดับการศึกษายังไม่เจริญถึงขนาดตราบใด การก้าวหน้าของประเทศก็ยังจะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นอีกนาน ยิ่งในสมัยที่ประเทศของเราดำเนินการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญเช่นนี้แล้ว เป็นการจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีมหาวิทยาลัยสำหรับประศาสน์ความรู้ในวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแก่พลเมืองให้มากที่สุดที่จะเป็นได้ เปิดโอกาสแก่พลเมืองที่จะใช้เสรีภาพในการศึกษากว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติสืบไป [208]

มหาวิทยาลัยแห่งใหม่ในชื่อว่า "มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง" หรือในชื่อภาษาอังกฤษว่า "University of Moral and Political Sciences" นั้น ทำไมจึงต้องมีชื่อเช่นนี้

เรื่องนี้เนื่องจากไม่มีการระบุหรือบันทึกไว้ โดยผู้ก่อตั้งหรือผู้ประศาสน์การ ดังนั้นจึงมีการคิดวิเคราะห์หรือตีความเรื่องชื่อของสถาบันการศึกษา

แห่งนี้ไว้มากพอสมควร เช่นกรณีของชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะได้แสดงความเห็นไว้ว่า

..น่าสังเกตว่ามหาวิทยาลัยนี้ มีชื่อภาษาอังกฤษในสมัยก่อนว่า University of Moral and Political Sciences ซึ่งคำนี้จะตรงกับภาษาฝรั่งเศสว่า Sciences morales et politiques ในประเทศฝรั่งเศสมีการตั้งสถาบันหนึ่งที่เรียกว่า Institute de France ซึ่งตั้งมาแต่ ค.ศ.1793 ภายหลังการปฏิวัติฝรั่งเศส สถาบันฝรั่งเศสนี้มีลักษณะคล้าย ๆ กับสิ่งที่ไทยพยายามสร้างขึ้นมาเป็นราชบัณฑิตสถาน (2476) สถาบันฝรั่งเศสแบ่งงานออกเป็น 5 สำนัก มีสำนักหนึ่งที่เรียกว่า Academie des sciences morales et politiques สำนักดังกล่าวนี้เมื่อแปลเป็นอังกฤษก็จะตรงกับศัพท์ที่ มธก. ใช้เป็นชื่อมหาวิทยาลัยของตนในภาษาอังกฤษนั่นเอง ดูเหมือนคำว่า "วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง" ก็กินใจความกว้างขวางเช่นเดียวกับคำว่า Sciences morales et Politiques และก็น่าเชื่อว่าสถาบันฝรั่งเศสมีอิทธิพลทางด้านความคิดต่อราชบัณฑิตยสถาน และ มธก.ของไทย [209] และในอีกด้านหนึ่งก็เชื่อกันว่าคำว่า "ธรรมศาสตร์" ที่นายปรีดีเลือกมาใช้เป็นชื่อมหาวิทยาลัย น่าจะเกี่ยวกับการเป็นสถาบันที่เน้นการสอนในทางกฎหมาย เพราะ "คำว่า "ธรรมศาสตร์" เป็นแนวความคิดเดิมของสังคมไทย พระธรรมศาสตร์ที่ไทยได้รับมาจากอารยธรรมอินเดีย โดยผ่านมากับพุทธศาสนา และติดต่อกับชนชาติมอญ (ซึ่งอยู่ในตอนล่างของประเทศพม่า) นั้น ถือได้ว่าเป็นกฎหมายสูงสุด และเป็นแม่บทแห่งกฎหมายเก่าที่ใช้ปกครองควบคุมสังคมไทย" [210]

ส่วนในด้านการเรียนการสอนเนื่องจากนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นผู้ดำเนินการจัดตั้งมหาวิทยาลัย ปรารถนาที่จะให้มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแห่งนี้ เป็นสถาบันที่คอยปลูกฝังความรู้ความเข้าใจในทางการเมืองระบอบประชาธิปไตย จึงได้กำหนดเป้าหมายที่สำคัญไว้ที่การ

เปิดโอกาสให้แก่ประชาชนที่จะใช้เสรีภาพในการศึกษาให้กว้างขวางขึ้น หรือพยายามกำหนดเงื่อนไขในการเข้าศึกษาของประชาชนพลเมืองให้น้อยที่สุด ดังนั้นมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในระยะเริ่มต้น จึงเปิดเป็นมหาวิทยาลัยในลักษณะตลาดวิชา ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามาเรียนได้ง่าย โดยกำหนดเงื่อนไขผู้เข้าเรียนน้อย เช่นกำหนดอายุของผู้สมัครขั้นต่ำไว้ที่ 17 ปี โดยไม่กำหนดอายุขั้นสูง แต่ในกรณีของผู้มีอายุน้อยกว่า 17 ปี หากจบชั้นมัธยมบริบูรณ์ของกระทรวงธรรมการก็มีสิทธิเข้าเรียนได้ ส่วนในแง่ความรู้ขั้นต่ำของผู้สมัคร แม้จะได้กำหนดเรื่องการจบชั้นมัธยมบริบูรณ์เป็นหลัก แต่ก็ได้เปิดโอกาสให้ผู้ที่สอบเทียบความรู้และผู้สำเร็จการศึกษาในระดับประกาศนียบัตรต่าง ๆ อีกมากมาย นอกจากนี้ในช่วงแรกของการเปิดมหาวิทยาลัย (ภายใน 1 ปี) มหาวิทยาลัยแห่งใหม่นี้ยังได้ผ่อนผันให้ผู้ที่มิได้มีพื้นความรู้ดังกล่าวมา ให้สามารถสมัครเข้าเรียนได้หากบุคคลผู้นั้น เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหรือผู้แทนตำบล*** หรือเป็นข้าราชการที่ได้รับการรับรองจากผู้บังคับบัญชา ตลอดถึงการเคยเป็นนักเรียนของโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรมเดิม ฯลฯ

นอกจากนี้ในแง่ของการจัดเก็บค่าเล่าเรียน มหาวิทยาลัยใหม่แห่งนี้ก็เก็บค่าเล่าเรียนถูกมากเมื่อเทียบกับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คือเก็บเพียงปีละ 20 บาท ในขณะที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเก็บถึง 90 บาท หรือแพงกว่ากัน ถึง 4 เท่าครึ่งทีเดียว หรือเทียบกับการจัดเก็บค่าเล่าเรียนชั้นมัธยมปลายที่เก็บปีละ 40 บาท ฯลฯ เป็นต้น

ด้วยการเปิดกว้างในลักษณะตลาดวิชาเช่นนี้ ทำให้เพียงปีแรกที่เปิดมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองมีผู้สมัครเข้าเรียนสูงถึง 7,094 คน

*** การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกปี 2476 เป็นการเลือกตั้งทางอ้อม จากระดับตำบล มีการเลือกตั้งผู้แทนตำบล แล้วผู้แทนตำบลมาเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอีกทีหนึ่ง

เทียบกับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศไทย ที่มีนักศึกษาทั้งหมดขณะนั้นเพียงไม่กี่ร้อยคน ในขณะที่มีสถิติยืนยันว่า ช่วงเวลานั้นประเทศไทยมี "ประชากรประมาณ 12 ล้านคน มีนักเรียนระดับประถมและมัธยม 794,602 คน ในจำนวนนี้เป็นนักเรียนเตรียมอุดมศึกษา (มัธยม 7-8 เดิม) เพียง 2,206 คน และกรุงเทพมหานครมีประชากร 5 แสนคน"[211] เท่านั้น

ตารางจำนวนนักศึกษา 2477-2482

พ.ศ.	จำนวนที่สมัครเข้า	จำนวนที่สำเร็จ	จำนวนรวม
2477	7,094	19	7,075
2478	612	137	7,550
2479	292	126	7,716
2480	986	138	8,564
2481	1,200	163	9,601
2482	1,121	228	10,494

(จากสำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ.2477-2511 หน้า 93)

ซึ่งในจำนวนผู้สมัครเข้าเรียนนี้ ปรากฏว่าส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีรายได้น้อย และมาจากครอบครัวชั้นกลางระดับล่างหรือระดับล่าง เช่น ข้าราชการชั้นผู้น้อย ทนายความชั้น 2 ตำรวจและทหารชั้นประทวน ฯลฯ เป็นต้น ดังรายงานการศึกษาของชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะได้ระบุถึงประเด็นในเรื่องนี้ไว้ว่า

..จากการสุ่มตัวอย่างนักศึกษารุ่นแรก อันเป็นรุ่นที่มีการสมัครนักศึกษามากที่สุดพบว่า 79 เปอร์เซ็นต์ เป็นข้าราชการทหารและตำรวจชั้นประทวน นอกจากนั้นยังได้พบว่านักศึกษา มธก. โดยส่วนใหญ่จะมีอายุ

ระหว่าง 20-25 ปี อันอาจแสดงให้เห็นว่าเป็นวัยที่ผ่านเลย จากผู้เข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษาโดยทั่วไปแล้ว[212]

นี่จึงย่อมเห็นได้ชัดว่าการเปิดมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในยุคนั้นได้มีคุณูปการต่อผู้ใฝ่ศึกษาในวิชาการความรู้อย่างมากมายมหาศาลจริง ๆ หากจะเทียบกับสถาบันระดับอุดมศึกษาอย่างจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่เปิดมาก่อนหน้านี้ประมาณ 18 ปี คือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้รับการจัดตั้งขึ้นเมื่อปี 2459

ประเด็นต่อมาที่จะกล่าวถึงก็คือในเรื่องของวิชาที่เปิดสอน ซึ่งจะเห็นได้ว่าเมื่อทำการเปิดสอนแล้ว มหาวิทยาลัยใหม่แห่งนี้สามารถเปิดสอนถึงระดับปริญญาเอกได้เลยในทันที ตามที่มาตรา 25 แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ.2476 กำหนดไว้ว่า "ปริญญามหาวิทยาลัยมี 3 ชั้น" คือระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก

ทั้งนี้ในระดับปริญญาตรีมีเพียงสาขาเดียว คือ "นิติศาสตร์บัณฑิต" ใช้อักษรย่อว่า "ธ.บ." หรือธรรมศาสตร์บัณฑิต ซึ่งแม้จะมีเพียงปริญญาสาขาเดียวคือด้านนิติศาสตร์ แต่ก็ได้มีการกำหนดให้ผู้เรียนในระดับนี้ต้องเรียนรู้อย่างกว้างขวาง ในหลากหลายสาขาวิชามิใช่เพียงแต่เรียนในวิชาทางกฎหมายเท่านั้น เช่นกำหนดให้ต้องเรียนวิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป (ธรรมศาสตร์) ธรรมนูญศาลยุติธรรม กฎหมายรัฐธรรมนูญ กฎหมายการเลือกตั้ง กฎหมายปกครอง กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กฎหมายอาญา กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีอาญา ตลอดถึงวิธีพิจารณาความแพ่ง วิธีพิจารณาความอาญา กฎหมายลักษณะล้มละลาย กฎหมายลักษณะพยานและจิตวิทยา รวมถึงวิชาลัทธิเศรษฐกิจ เศรษฐศาสตร์ กฎหมายการคลังและระเบียบปฏิบัติราชการ ฯลฯ เป็นต้น

เหตุที่กำหนดให้นักศึกษาผู้เรียนในระดับปริญญาตรี "นิติศาสตร์บัณฑิต" ต้องเรียนรู้อย่างกว้างขวางเช่นนี้ กล่าวกันว่าน่าจะเป็นผลมาจาก

การที่ทั้ง นายปรีดี พนมยงค์ และดร.เดือน บุนนาค ผู้มีส่วนช่วยร่าง พ.ร.บ.มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ฯ เป็นอดีตนักเรียนเก่าฝรั่งเศส ที่ประเทศนี้ แม้จะให้ความสำคัญในการศึกษาทางด้านกฎหมายเป็นหลักใหญ่ แต่ในระดับปริญญาตรีแล้ว จะมุ่งให้ผู้สำเร็จการศึกษามีความรู้ "มาตรฐาน พอเพียง" อย่างกว้างขวางที่สุด ชนิดที่ว่าจบออกมาแล้วสามารถทำงานได้เกือบทุกสายงานอาชีพ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านกฎหมาย เศรษฐกิจ การต่างประเทศ จึงได้กำหนดหลักสูตรไว้เช่นนี้ และคงด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงรับรู้กันต่อมาว่า นักศึกษาที่จบหลักสูตร "ธรรมศาสตร์บัณฑิต" ในยุคนั้น จะได้รับการยอมรับในวิทยะฐานะจากทางฝรั่งเศสในระดับที่ทัดเทียมและเสมอกับผู้สำเร็จ Licencie en droit ของฝรั่งเศสทุกอย่าง และผู้สำเร็จหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตนี้ สามารถที่จะเข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาโทของฝรั่งเศสได้ในทันที

ส่วนการเรียนการสอนในระดับปริญญาโท และเอกนั้น กำหนดให้มีสี่สาขา คือ นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และการทูต ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ได้บันทึกในประเด็นรายละเอียดของเรื่องนี้ไว้ว่า

..ในระดับปริญญาตรีและโทนั้นมีการเรียนการสอน ส่วนในระดับปริญญาเอกไม่มีการเรียนการสอน (แบบยุโรป) ถ้าจะลองดูจากหลักสูตรปริญญาเอกจะมีดังนี้

1. ให้ทำการค้นคว้าจากภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส ค้นคว้าจนเป็นที่น่าพอใจ

2. ให้แต่งตำราเป็นภาษาไทย ถ้าจะแปลความในสมัยปัจจุบันก็คือเขียนวิทยานิพนธ์แล้วก็สอบปากเปล่า เมื่อกรรมการพอใจก็ได้รับปริญญาเอกไป

อันนี้เป็นสิ่งที่คิดว่ามหัศจรรย์มาก ธรรมศาสตร์เกิดขึ้นมา พ.ศ.2477 มีถึงปริญญาเอกทันที น่าเสียดายที่ต่อมาปริญญาเอกหายไป ได้สัมภาษณ์

บุคคลบางคนที่ได้รับปริญญาเอก เช่น ดร.บรรจบ อิศดุลย์ ซึ่งเคยสอนอยู่ที่คณะรัฐศาสตร์ ถามท่านว่ามันหายไปไหน ท่านก็บอกไม่ทราบเหมือนกันอยู่ดี ๆ มันก็หายไปดื้อ ๆ เหลือแต่ปริญญาโทถ้าจะมีปริญญาเอกคงต้องมาตั้งต้นกันใหม่ (ดังที่กำลังดำเนินการกันอยู่ในขณะนี้) [213]

ที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งคือในด้านของการบริหารจัดการ จะเห็นได้ว่าถึงปัจจุบันวันนี้ประเด็นเรื่องจะให้มหาวิทยาลัยออกจากระบบราชการ หรือในลักษณะมหาวิทยาลัยของรัฐนอกระบบราชการ แบบเดียวกับที่ได้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารีขึ้นมา และสามารถพิสูจน์ได้ว่าความเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐนอกระบบราชการ สามารถดำเนินการไปได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่า จึงได้เริ่มมีการพูดถึงและพยายามผลักดันมหาวิทยาลัยของรัฐทั้งหมด หรือเกือบทั้งหมดให้ก้าวไปสู่จุดนั้นนัยว่าเพื่อแก้ปัญหาในเรื่องประสิทธิภาพของการดำเนินงาน ที่มหาวิทยาลัยที่เป็นส่วนราชการทำได้ยาก

ซึ่งเรื่องนี้ในวันนี้ถือกันว่าเป็นเรื่องใหม่ และถือกันว่าเป็นแนวทางการบริหารจัดการมหาวิทยาลัยของรัฐที่ดีที่ก้าวหน้าและมีประสิทธิภาพมาก แต่เชื่อหรือไม่ว่าแนวทางที่เห็นกันว่าจะสามารถช่วยแก้ปัญหาการดำเนินการที่ไม่ค่อยมีประสิทธิภาพ ของระบบมหาวิทยาลัยในปัจจุบันนี้ได้ นายปรีดี พนมยงค์ได้เลือกที่จะนำมาใช้บริหารจัดการมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ของปี 2477 หรือเมื่อ 66 ปีที่แล้ว "มหาวิทยาลัยวิชาการธรรมศาสตร์และการเมือง" มาแล้ว นี่จึงเป็นอีกหลักฐานหนึ่งที่สำคัญที่ชี้ให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่ามันสมองและการเป็นคนมองการณ์ไกลหรือความมีวิสัยทัศน์ของนายปรีดี พนมยงค์นั้น อยู่ในระดับยอดเยี่ยมหรือเหนือกาลเวลาจริง ๆ

และนับตั้งแต่เปิดดำเนินการ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแม้จะได้ชื่อว่า เป็นมหาวิทยาลัยของรัฐที่ได้รับเงินสนับสนุนช่วยเหลือจากรัฐด้วย เช่นเดียวกับกรณีของมหาวิทยาลัยของรัฐนอกระบบราชการ

อย่างมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารีในปัจจุบัน แต่โดยข้อเท็จจริงแล้ว มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง สามารถอยู่ได้ด้วยการพึ่งตนเอง ดังที่ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

..ในด้านการบริหารและจัดการนั้น เข้าใจว่า มธก.อาจจะเป็นมหาวิทยาลัยเดียวที่กำเนิดเป็นอิสระแต่ต้น (แต่จะถูกทำให้กลายเป็นระบบราชการในภายหลัง) ไม่ขึ้นเป็นองค์กรส่วนของราชการตามปรกติ มหาวิทยาลัยเลี้ยงตัวเองมาแต่เริ่มแรก ขอให้เรามาดูจากรายรับรายจ่ายของมหาวิทยาลัย

2477 รายรับ 6 แสนบาท รายจ่าย 1 แสนบาท (เพราะมีนักศึกษาสมัครเข้ามามากดังกล่าวข้างต้น)

2485 รายรับ 4 แสนบาท (น้อยลงไปเพราะตอนนี้นักศึกษาคงตัวแล้ว) รายจ่าย 2 แสนบาท

2489 (ก่อนสิ้นสุดสมัยท่านผู้ประศาสน์การ) รายรับ 1 ล้าน 3 แสนบาท รายจ่าย 7 แสนบาท

กล่าวโดยย่อมหาวิทยาลัยมีรายรับมากกว่ารายจ่ายทุกปี ในสมัยท่านผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยเลี้ยงตัวเองมาตลอด ส่วนหนึ่งมาจากค่าบำรุงของนักศึกษา ค่าเล่าเรียนในสมัยนั้นปีละ 20 บาท ถูกกว่าค่าเล่าเรียนมัธยมปลายครึ่งต่อครึ่ง ค่าเล่าเรียนมัธยมปลายสมัยนั้น 40 บาท (และถูกกว่าทางจุฬาฯ ซึ่งต้องสอบเข้าอีกต่างหาก) ธรรมศาสตร์เก็บ 20 บาท ก็ยังมีกำไรเลี้ยงตัวเองได้เพราะฉะนั้นท่านผู้ประศาสน์การพูดเอาไว้ ในสมัยที่ท่านอาจารย์ป๋วย อึ้งภากรณ์เป็นอธิการบดีว่า ส่วนหนึ่งมหาวิทยาลัยนี้มีทรัพย์สิน ที่ดิน มีตึกของตนเองนั้น ก็ได้ด้วยเงินที่เก็บมาจากนักศึกษาทั้งสิ้น นักศึกษารุ่นแรก 7,094 คน ที่มาเสียค่าบำรุงในปีแรกนั้นนั่นแหละที่เงินของเขาและเธอซื้อที่ดินและสร้างตึกโดม ทำให้มธก.มีความเป็นอิสระจากระบบราชการ ธรรมศาสตร์ "ถูกบิดเบี้ยว" และยึดให้กลายเป็นส่วนหนึ่ง

ของราชการและเป็นมหาวิทยาลัย "ปิด" อย่างที่เห็นกันในปัจจุบันก็เมื่อหลัง พ.ศ.2500 ในยุคที่บ้านเมืองเข้าสู่สมัยของการพัฒนา และลัทธิการทหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนรัชต์ นั่นเอง แต่ระหว่างปี 2477-2500 ธรรมศาสตร์เป็นอิสระ และล้ำหน้าเกินยุคสมัยในเรื่องของการจัดการและการบริหาร[214]

ประเด็นสุดท้ายที่จะกล่าวถึงในที่นี้ ก็คือผลแห่งการก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนี้ ตรงกับเจตนารมย์ของผู้ก่อตั้งคือ นายปรีดี พนมยงค์ หรือไม่

สำหรับในเรื่องนี้ เอาแค่เฉพาะประเด็นความรับรู้เข้าใจและหวงแหนต่อระบอบการเมืองการปกครองประชาธิปไตย ซึ่งน่าจะเป็นประเด็นที่ตรงกับใจผู้ก่อตั้ง หรือนายปรีดี พนมยงค์มากที่สุด เพียงประเด็นเดียวก็พอจะกล่าวได้ว่า การตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแห่งนี้ขึ้นมาถือว่าคุ้มเกินกว่าคุ้มจริง ๆ ทั้งนี้ยังไม่ต้องกล่าวถึงการผลิตบัณฑิตที่มีคุณภาพไปรับใช้ประเทศชาติ จากปี 2477 ถึงปีปัจจุบันอีกนับเป็นจำนวนแสน ๆ คน

อย่างในประเด็นความรับรู้เข้าใจ หรือรวมไปถึงความรักและหวงแหนต่อระบอบประชาธิปไตยนั้น กล่าวได้ว่านักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์หรือมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในอดีต ถือได้ว่าอยู่ในระดับแนวหน้า ไม่ว่าจะมองจากประเด็นเรื่องที่เป็นนามธรรม อย่างกรณีของคำขวัญ "ฉันรักธรรมศาสตร์เพราะธรรมศาสตร์สอนให้ฉันรักประชาชน" หรือมองในแง่การกระทำคือการต่อสู้เพื่อระบอบประชาธิปไตยครั้งสำคัญ ๆ ทั้ง 2 ครั้ง คือเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งเป็นเหตุการณ์การต่อสู้เรียกร้องประชาธิปไตยครั้งสำคัญที่สุดครั้งหนึ่งในประประวัติศาสตร์ไทย หรือเหตุการณ์การต่อสู้เพื่อพิทักษ์ระบอบประชาธิปไตย (คัดค้านการกลับมาของเผด็จการถนอม-ประภาส) เมื่อวันที่ 5-6 ตุลาคม 2519 ที่ศูนย์กลางสำคัญของการต่อสู้ล้วนอยู่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทั้งสองครั้งสองคราว

และแม้ว่าบทบาทดังกล่าวในยุคสมัยปัจจุบัน ดูจะมีลักษณะเฉื่อยเนื่อยลงไปมาก แต่หากจะสรุปโดยภาพรวม โดยมองจากประวัติของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ นับตั้งแต่วันที่ก่อตั้งมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันแล้ว ต้องถือว่าอยู่ในระดับเยี่ยมทีเดียว หรือดังที่บุญชู โรจนเสถียร ศิษย์เก่าผู้มีชื่อเสียงคนหนึ่งของสถาบันแห่งนี้ ได้สรุปไว้อย่างชัดเจนในประเด็นนี้ว่า

..ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองปี 2475 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน แม้ระบอบประชาธิปไตยที่ตั้งใจปลูกฝังลงในแผ่นดินไทย จะมีอันเป็นไปต่าง ๆ นานา จะต้องอับเฉาน่าสลด แต่สิ่งหนึ่งซึ่งได้สร้างขึ้นเพื่อสนองเจตนาของการเปลี่ยนแปลงครั้งนั้น และยังคงแกร่งฉกรรจ์เติบกล้าอยู่อย่างทนงองอาจ ก็คือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วิญญาณที่ปฏิสนธิขึ้นในมหาวิทยาลัยแห่งนี้ อันมีส่วนเกื้อหนุนระบอบประชาธิปไตย ก็นับวันเจริญงอกงามกอร์ปด้วยความรัก 4 ประการ คือ รักประเทศชาติ รักประชาชน รักประชาธิปไตยและรักความเป็นธรรม วิญญาณนี้ได้ฝังลงในใจชาวธรรมศาสตร์อย่างล้ำลึก จนเจตนาและความพยายามกำหราบหรือ "ตราสัง" วิญญาณนี้ ดังที่ได้ปรากฏขึ้นแต่ละยุคแต่ละสมัยต่างก็ไร้ผลเป็นหมันไปทุกคราว [215]

และนี่ก็คืออีกหนึ่งคุณูปการที่สำคัญที่นายปรีดี พนมยงค์ มอบไว้ให้แก่แผ่นดินไทย

เชิงอรรถ

[206] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวประวัติย่อนายปรีดีฯ หน้า 22

[206] ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะ สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ.2477-2511 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2535 หน้า 42

[207] อ้างแล้ว ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะ สำนักนั้นธรรมศาสตร์ฯ หน้า 43-44

[208] ปรีชา สุวรรณทัต "ประวัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์" ที่ระลึกวันสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ครบรอบ 41 ปี 27 มิถุนายน, 2518 หน้า 2-3

[209] อ้างแล้ว ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะ สำนักนั้นธรรมศาสตร์ฯ หน้า 46

[210] อ้างแล้ว ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะ สำนักนั้นธรรมศาสตร์ฯ หน้า 44

[211] อ้างแล้ว ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะ สำนักนั้นธรรมศาสตร์ฯ หน้า 34

[212] อ้างแล้ว ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะ สำนักนั้นธรรมศาสตร์ฯ หน้า 93

[213] ชาญวิทย์ เกษตรศิริ "ปรีดี พนมยงค์ กับมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง" คือวิญญาณเสรี ปรีดี พนมยงค์ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543 หน้า 126

[214] อ้างแล้ว ชาญวิทย์ เกษตรศิริ "ปรีดี พนมยงค์ กับมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ฯ" คือวิญญาณเสรีฯ หน้า 128

[215] บุญชู โรจนเสถียร "ธรรมศาสตร์คือความหวัง" ธรรมศาสตร์ 50 ปี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527 หน้า 661

19

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ

ดังกล่าวแล้วว่าผลจากการทำสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค ระหว่างประเทศไทยในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กับประเทศมหาอำนาจนักล่าอาณานิคมทั้งหลาย เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น ฮอลันดา ฯลฯ ได้ก่อให้เกิดผลเสียกับประเทศไทยอย่างใหญ่หลวง จนเสมือนได้สูญเสียเอกราชอธิปไตยของชาติไปส่วนหนึ่ง เช่นเกิดปัญหากรณีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต เกิดการเอารัดเอาเปรียบในเรื่องทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการเก็บภาษีร้อยชักสาม หรือการต้องสูญเสียดินแดนบางส่วนให้กับประเทศนักล่าอาณานิคม รวมถึงการมีอำนาจอิทธิพลทางการเมืองเหนือประเทศไทยจากประเทศมหาอำนาจบางประเทศ ฯลฯ เป็นต้น.

ซึ่งการจะแก้ไขปัญหาในเรื่องเหล่านี้ แน่นอนว่าวิธีการที่จะทำได้สำหรับประเทศเล็ก ๆ ที่ยากจนและไม่เข้มแข็งอย่างประเทศไทย ก็มีแต่การเจรจาทางการทูตเท่านั้น แต่ก็เป็นที่ทราบกันดีว่าการเจรจาทางการทูตที่จะให้สำเร็จได้นั้น พลังความพร้อมหรือศักยภาพของประเทศในเรื่องต่าง ๆ ถือเป็นสิ่งที่สำคัญมาก ซึ่งสำหรับประเทศไทยในเวลานั้นดังกล่าวแล้วว่ามีน้อยมาก หรือแทบจะไม่มีเลย ประเด็นของการเจรจาทางการทูตที่จะให้สำเร็จ จึงมีเหลืออยู่เพียงประตูเดียวจริง ๆ นั่นคือโดยต้องอาศัยความรู้ความสามารถและความฉลาดปราดเปรื่อง ตลอดถึงบุคลิกภาพอันน่าเชื่อถือของบุคคลผู้ทำการเจรจาเป็นสำคัญ ซึ่งในเวลานั้น พ.อ.พระยา

พหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรีมองเห็นว่า มีแต่ "มันสมอง" ของคณะราษฎรคือ นายปรีดี พนมยงค์ คนเดียวเท่านั้น ที่มีศักยภาพความพร้อมในทุก ๆ ด้านดีที่สุด ที่จะรับภาระหน้าที่อันใหญ่หลวงนี้ได้ ดังนั้นเมื่อเห็นว่านายปรีดี พนมยงค์ได้วางรากฐานและจัดระบบระเบียบบริหารราชการในกระทรวงมหาดไทยจนอยู่ในสภาพที่น่าพอใจในระดับหนึ่งแล้ว พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา จึงได้ขอให้นายปรีดี พนมยงค์ มารับภาระหน้าที่ที่ต้องทำให้แก่ประเทศชาติอย่างใหญ่หลวงที่กระทรวงการต่างประเทศในทันที โดยนายปรีดี พนมยงค์ ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศเป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2479 (นับอย่างปีปัจจุบัน-ผู้เขียน)

แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงบทบาทและภาระหน้าที่ของนายปรีดี พนมยงค์ในตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศต่อไป จะขอกล่าวถึงสภาพหรือความสูญเสียที่ประเทศไทยได้รับจากสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมและไม่เสมอภาคที่รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ทำไว้กับประเทศนักล่าอาณานิคมต่าง ๆ เสียก่อน ทั้งในประเด็นเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต การถูกเอารัดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจ การสูญเสียดินแดนรวมทั้งอิทธิพลต่อระบบการเมืองการปกครองโดยตรงดังต่อไปนี้

ประเด็นการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ความหมายอย่างง่าย ๆ ของสภาพนอกอาณาเขตก็คือการที่บุคคลได้รับสิทธิพิเศษไม่ต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ข้อบังคับทางกฎหมายของสังคมหรือประเทศที่ตนอาศัยอยู่ ซึ่งมีได้สองกรณีคือ ในเรื่องเอกสิทธิ์ทางการทูตที่ถือเป็นหลักสากลที่ทุกประเทศปฏิบัติกันอยู่ อันนี้ถือเป็นเรื่องถูกต้องและเป็นเรื่องธรรมดา

ส่วนอีกกรณีหนึ่งซึ่งถือว่าไม่ถูกต้องหรือไม่ธรรมดาก็ คือ การให้เอกสิทธิหรือสิทธิพิเศษแก่คนของต่างประเทศที่อยู่ในประเทศใด แล้วไม่

จำเป็นต้องประพฤติปฏิบัติตามกฎหมายของประเทศนั้น โดยในทางปฏิบัติประเทศที่คนของเขาได้รับสิทธิพิเศษดังกล่าว จะเข้ามาจัดตั้งศาลกงศุลขึ้นในประเทศนั้น เพื่อคอยชำระคดีซึ่งเกิดพิพาทขึ้นระหว่างคนของเขา หรือในเมื่อคนของประเทศนั้นถูกกล่าวหาหรือตกเป็นจำเลย ซึ่งการที่ประเทศใดจำยอมให้สิทธิพิเศษแก่คนของต่างชาติเช่นนี้ส่วนใหญ่ก็เพราะการถูกบังคับข่มเหงโดยประเทศที่ใหญ่กว่า หรือจากประเทศนักล่าอาณานิคมทั้งหลายที่มักจะยื่นคำขาดเอากับประเทศที่เล็กกว่า โดยมักอ้างเอาสาเหตุแห่งความล้าหลังล้าสมัยของกฎหมาย หรือประมวลกฎหมายของประเทศนั้น ๆ เป็นประเด็นที่จะต้องให้สิทธิพิเศษแก่ประเทศเขา หากประเทศใดไม่ยอมก็จะใช้กำลังทหารเข้ายึดครองเอา ในลักษณะเช่นนี้จึงเห็นได้ชัดว่า ประเทศใดมีกรณีของสภาพนอกอาณาเขตขึ้น ก็เท่ากับว่าประเทศนั้นได้สูญเสียเอกราชอธิปไตยไปส่วนหนึ่งแล้ว หรือกล่าวในอีกทางหนึ่งเท่ากับว่าประเทศนั้น มีเอกราชอธิปไตยที่ไม่สมบูรณ์นั่นเอง

ในกรณีของประเทศไทยมีหลักฐานยืนยันว่า ในการทำสัญญาทางพระราชไมตรีในสมัยกรุงศรีอยุธยาประมาณ พ.ศ.2207 ทำให้ประเทศไทยจำต้องสูญเสียสภาพนอกอาณาเขตเป็นครั้งแรก ดังที่ ดิเรก ชัยนามได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

..สัญญาทางพระราชไมตรีของกรุงสยามฉบับแรก เท่าที่ทราบได้คือสัญญากับบริษัทดัชยูไนเตทอิสต์อินเดีย ในความควบคุมของสเตตเยเนราลแห่งประเทศยูไนเตดเนเดร์แลนด์ ลงนามกันเมื่อวันที่ 22 สิงหาคม คริสศักราช 1664 ที่กรุงศรีอยุธยา โดยสัญญาฉะบับนี้กรุงสยามยอมให้บริษัทผูกขาดการค้าบางประการได้โดยมีเงื่อนไขว่า ถ้าคนของบริษัทกระทำผิดอาญาชะนิดอุกฉกรรจ์ขึ้นในกรุงสยาม พระเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงสยามไม่มีพระราชอำนาจที่จะเอาตัวไปพิจารณาพิพากษาได้ แต่ต้องส่งตัวให้กับผู้เป็นประมุขของบริษัท เพื่อจะได้ลงโทษตามกฎหมายวิลันดา ถ้าผู้เป็นประมุข

แห่งบริษัทกระทำผิด พระเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงสยามจะทรงกักขังตัวไว้จนกว่าได้ส่งคำบอกกล่าวไปยังผู้สำเร็จราชการแห่งรัฐเนเดรแลนด์[216]

ต่อมาในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้มีการเซ็นสัญญาทางพระราชไมตรีที่เมืองลพบุรีกับฝรั่งเศสอีก 2 ฉบับ คือสัญญาฉบับแรกลงวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2228 หรือ ค.ศ.1685 "กรุงสยาม" ยอมให้ชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาอาศัยอยู่ในพระราชอาณาจักร มีสิทธิเที่ยวสอนศาสนาคริสเตียนได้

ส่วนสัญญาฉบับที่สอง ซึ่งลงนามกันในวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ.2228 หรือถัดมาอีกหนึ่งวันนั้น "กรุงสยาม" ยอมให้สิทธิในการที่ฝรั่งเศสจะชำระคดีพิพาทในระหว่างคนของเขาเอง

จวบจนกระทั่งถึง พ.ศ.2230 หรือ ค.ศ.1687 ประเทศไทยได้เซ็นสัญญากับฝรั่งเศสอีกในวันที่ 11 ธันวาคม ซึ่งสัญญาฉบับใหม่นี้ถือเป็นการแก้ไขเปลี่ยนแปลงข้อความในสัญญาฉบับเดิมในลักษณะที่ "กรุงสยาม" ยอมให้บริษัทฝรั่งเศสมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีแพ่งและคดีอาญาทุกประเภท ในระหว่างคนของบริษัทด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นคนของฝรั่งเศสหรือไม่ก็ตาม และยังได้ให้ "สิทธิพิเศษแก่บริษัทฝรั่งเศส เช่นให้บริษัทซื้อขาย ณ จังหวัดกรุงศรีอยุธยาได้โดยไม่ต้องเสียจังกอบ ขนอนและฤชา เว้นแต่สินค้าต้องห้ามคือ ดินประสิวขาว ดินประสิวดำ สุพรรณถัน (กำมะถัน) ปืนและเครื่องศัตราวุธเท่านั้นที่ต้องขออนุญาต บริษัทฝรั่งเศสได้ผูกขาดการซื้อดีบุกในเมืองถลาง บางคลี"[217] นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังส่งกองทหารประมาณ 1,400 คน เข้ามาประจำอยู่ในประเทศไทยด้วย แต่หลังจากที่พระนารายณ์เสด็จสวรรคต สัญญาเหล่านี้ถูกยกเลิกไป เพราะพระประมุของค์ใหม่สมเด็จพระเพทราชา ทรงเห็นว่าการให้สิทธิพิเศษดังกล่าวมากมายจะเป็นภัยต่อเอกราชของชาติไทยได้

หลังจากนั้นประเทศไทยได้ว่างเว้น ในการทำสนธิสัญญาพระราชไมตรีกับต่างประเทศเป็นเวลานานร่วม 140 ปี จนกระทั่งถึง พ.ศ.2369 หรือ ค.ศ.1826 ไทยได้ทำสัญญาพระราชไมตรีกับประเทศอังกฤษ เป็นสัญญาที่ต่างได้สิทธิเสมอภาคกัน และต่อมาในปี พ.ศ.2376 หรือ ค.ศ. 1833 ไทยได้เซ็นสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศสหรัฐอเมริกาอีกประเทศหนึ่ง ๆ เป็นสัญญาที่มีลักษณะเดียวกับที่เซ็นกับอังกฤษคือ ต่างมีความเสมอภาคกัน เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ก่อนปี พ.ศ.2398 ถือได้ว่าประเทศไทยมีสิทธิอย่างสมบูรณ์ในการพิจารณาคดีทุกประเภท หรือไม่เสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้ประเทศใด

จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2398 หรือ ค.ศ.1855 อันตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ประเทศไทยก็ต้องสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตอีกครั้งหนึ่ง จากการลงนามในสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศอังกฤษ และยังมีผลให้ต้องทำสัญญากับประเทศอื่น ๆ อีกหลายสิบประเทศ ดังที่ดิเรก ชัยนาม ได้บันทึกถึงประเด็นในเรื่องนี้ไว้ว่า

..ประเทศอังกฤษเป็นประเทศแรกที่ตั้งให้เซอร์ยอนโบวริงเป็นราชทูตเข้ามาเจรจาทางพระราชไมตรี ในที่สุดได้ลงนามกันเมื่อวันที่ 18 เมษายน ค.ศ.1855 โดยสัญญาฉบับนี้ประเทศอังกฤษเริ่มมีอำนาจและได้สิทธิพิเศษอย่างเต็มเปี่ยม สัญญาอังกฤษได้จูงเอาประเทศต่าง ๆ เข้ามาทำสัญญาด้วยอีกหลายประเทศ โดยดำเนินแบบเดียวกับสัญญาอังกฤษแทบทั้งสิ้น มีลำดับก่อนและหลังต่อไปนี้ สหปาลีรัฐอเมริกา (วันที่ 19 พฤษภาคม ค.ศ. 1856) ฝรั่งเศส (วันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ.1856) ดันมาร์ค (วันที่ 21 พฤษภาคม ค.ศ.1858) ประเทศแฮนซิเอติกริปุบบลิก (วันที่ 25 ตุลาคม ค.ศ.1858) โปรตุเกส (วันที่ 10 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1859) เยอรมันนี (วันที่ 7 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1862) เนเดรลันต์ (วันที่ 17 ธันวาคม ค.ศ.1860)

สวีเดนและนอร์เวย์ (วันที่ 18 พฤษภาคม ค.ศ.1868) เบลเยี่ยม (วันที่ 29 สิงหาคม ค.ศ.1868) อิตาเลีย (วันที่ 3 ตุลาคม ค.ศ.1868) สเปญ (วันที่ 23 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1870) ตามสัญญาเหล่านี้ประเทศสยามยอมให้ประเทศซึ่งเป็นอัครภาคีทั้งหลาย มีสิทธิตั้งศาลกงศุลสำหรับชำระคดีคนของเขาได้ โดยไม่ต้องคำนึงว่าจะเป็นคดีแพ่งหรือคดีอาญา[218]

ดิเรก ชัยนาม ยังได้กล่าวถึงกรณีนี้ต่อไปว่า ต่อมาประเทศทั้งหลายเหล่านี้ ต่างได้ถือเอาว่าสัญญาดังกล่าวใช้บังคับรวมถึงบุคคลเชื้อชาติเอเชียในบังคับของเขาด้วย

..ผลก็คือชนชาติ เขมร ญวน ลาว ที่มาจากอินโดจีน ชะวา พม่า จีนที่เกิดที่หมาเก๊าซึ่งเข้ามาพึ่งแผ่นดินสยามย่อมพลอยหลุดพ้นจากอำนาจศาลสยามไปด้วย กล่าวคือแม้คนเหล่านี้จะทำผิดกฎหมายสยามให้ร้ายแรงปานใด ประเทศสยามก็ไม่มีอำนาจเข้าเกี่ยวข้องด้วยเป็นอันขาด การกระทำเช่นนี้เป็นการปลุกส่งเสริมชนชาวเอเชียทั้งหลายที่มีภูมิลำเนาในสยามให้เห็นลู่ทางที่จะหลีกเลี่ยงอาญาเป็นอันมาก พระยากัลยาณไมตรี ดอกเตอร์ แฟรนซิสบีแซยร์ กล่าวว่า มีคนเชื้อชาวเอเชียเป็นอันมากถึงกับอาศัยแอบแฝงการเป็นคนในบังคับต่างประเทศเพื่อหากินในทางทุจริต[219]

นี่คือผลของการลงนามในสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรม ที่ทำให้ประเทศไทยต้องสูญเสียสภาพนอกอาณาเขตให้กับประเทศคู่สัญญานับเป็นจำนวนสิบ ๆ ประเทศ และแม้ต่อมาจะมีกรณีของบางประเทศ เช่น อังกฤษ และฝรั่งเศสจะได้ยินยอมผ่อนผันผ่อนปรนให้ประเทศไทยสามารถตั้งศาลต่างประเทศและศาลคดีต่างประเทศ ซึ่งมีผู้พิพากษาไทยและที่ปรึกษากฎหมายชาวยุโรปร่วมกันพิจารณาพิพากษาคดีคนในบังคับของอังกฤษและฝรั่งเศสได้ก็ตาม แต่ในสนธิสัญญาดังกล่าวยังได้กำหนดเงื่อนไขไว้ว่า

..ถ้าความเห็นของผู้พิพากษาไทยขัดแย้งกับที่ปรึกษาชาวยุโรป ก็ให้ถือเอาความเห็นของที่ปรึกษาชาวยุโรปนั้นเป็นใหญ่กว่าความเห็นของผู้

พิพากษาไทย โดยไม่ต้องคำนึงว่าผู้พิพากษาไทยมีจำนวนมากกว่าที่ปรึกษาชาวยุโรป แม้กระนั้นในสนธิสัญญาก็ยังได้กำหนดไว้อีกว่า คดีที่อยู่ในศาลต่างประเทศนั้น กงสุลอังกฤษก็ยังมีอำนาจที่จะถอนคดีไปชำระที่ศาลกงสุลอังกฤษได้ สถานกงสุลของหลายประเทศมีศาลและมีคุกสำหรับคนในบังคับของตนโดยเฉพาะ และมีสิทธิพิเศษอื่น ๆ ที่เรียกตามศัพท์กฎหมายระหว่างประเทศว่า "สภาพนอกอาณาเขต" (Extraterritoriality)[220]

ในกรณีของฝรั่งเศสก็ในทำนองเดียวกัน คือกงสุลฝรั่งเศสอาจถอนคดีไปพิจารณาที่ศาลกงสุลฝรั่งเศสได้ หากเห็นว่าการพิจารณาคดีดำเนินไปอย่างไม่ยุติธรรม ซึ่งก็คือความยุติธรรมในความเห็นและความหมายของผลประโยชน์ประเทศเขานั่นเอง

ประเด็นการเอารัดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจ จากผลของสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคที่ประเทศไทยทำกับประเทศมหาอำนาจต่าง ๆ ดังกล่าวมา นอกจากจะทำให้ประเทศต้องสูญเสียในเรื่องของสิทธิสภาพนอกอาณาเขตแล้ว ผลที่ตามมาอีกทางหนึ่งก็คือ การที่ประเทศไทยถูกเอารัดเอาเปรียบในทางเศรษฐกิจในหลาย ๆ กรณีเช่น

(1) ถูกบังคับให้เก็บภาษีขาเข้าได้เพียงร้อยละ 3 ของราคาสินค้าขาเข้า นั้นก็หมายความว่าหากสินค้าขาเข้ามีมูลค่าราคาของสินค้า 100 บาท ประเทศไทยก็มีสิทธิที่จะเก็บภาษีได้เพียง 3 บาท ซึ่งเห็นได้ว่าเป็นอัตราภาษีที่มีลักษณะเอารัดเอาเปรียบต่อประเทศไทยมาก เพราะเป็นอัตราภาษีที่ถูกกำหนดให้เก็บในอัตราที่ถูกมากเกินไป เมื่อเทียบกับประเทศอื่น ๆ เช่นในกรณีของประเทศตุรกีที่มีระบบสภาพนอกอาณาเขตในระยะเวลาเดียวกับประเทศไทย แต่ก็ได้รับความยินยอมให้เก็บภาษีขาเข้าได้ถึงร้อยละ 11 เป็นต้น

(2) ประเทศไทยไม่มีอำนาจอธิปไตยที่จะตั้งด่านศุลกากรในบางท้องที่เป็นที่รับทราบกันว่า สำหรับจังหวัดริมแม่น้ำโขงก่อนปี 2480 นั้น แม้

ดินแดนดังกล่าวคือส่วนหนึ่งของประเทศไทย แต่ประเทศไทยก็ไม่มีอำนาจอธิปไตยพอที่จะตั้งด่านศุลกากร ในท้องที่ใดภายในเขต 25 กิโลเมตรจากฝั่งขวาของแม่น้ำโขงได้ "บริเวณนั้นจึงมีสินค้าจากอินโดจีนฝรั่งเศสเข้ามาขายได้อย่างเสรี โดยไม่ต้องเสียภาษีศุลกากร" [221]

(3) คนต่างชาติมีกรรมสิทธิในอสังหาริมทรัพย์เท่าคนไทย ก่อนหน้าปี 2480 คนในบังคับของประเทศมหาอำนาจ สามารถมีกรรมสิทธิในอสังหาริมทรัพย์ ในประเทศไทยได้เท่าเทียมกับคนไทย ซึ่งต่อมาในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ดร.แซร์หรือพระยากัลยาณไมตรีคนที่ 2 จะได้เจรจาแทนรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้คนไทยมีกรรมสิทธิในอสังหาริมทรัพย์ในประเทศมหาอำนาจนักล่าอาณานิคมได้เท่าเทียมกับการที่คนในบังคับของประเทศดังกล่าวสามารถมีกรรมสิทธิในอสังหาริมทรัพย์ได้เท่ากับคนไทยก็ตาม แต่ในความเห็นของนายปรีดี พนมยงค์ เห็นว่านั่นมิได้แสดงว่า "สยามกับประเทศจักรวรรดินิยมมีสิทธิเสมอกัน" เพราะในทางปฏิบัติไม่ได้เป็นเช่นนั้นเพราะ "คนไทยเราที่จะไปอยู่นานาประเทศนั้น น้อยกว่าที่คนต่างประเทศที่จะเข้ามาในสยาม" [222]

(4) รัฐบาลไทยไม่มีสิทธิผลิตบุหรี่ออกขายได้ ผลจากการทำสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคกับประเทศมหาอำนาจนักล่าอาณานิคมอย่าง อังกฤษและอเมริกา มีผลให้บริษัทบริติช-อเมริกันสามารถเข้ามาผูกขาดการผลิตและค้าบุหรี่ในประเทศไทยได้เกือบจะเบ็ดเสร็จเด็ดขาด คือเป็นผู้ผลิตและผู้จำหน่ายรายใหญ่สุด ซึ่งสามารถทำกำไรให้แก่บริษัทในแต่ละปีอย่างมหาศาล ทั้งนี้เพราะข้อตกลงต่อท้ายสัญญาได้กำหนดไว้ในลักษณะที่ว่าหากรัฐบาลไทยจะทำการ "ผูกขาดบุหรี่" ที่บริษัทบริติช-อเมริกันดำเนินการอยู่ ก็ต้องจ่ายเงินทดแทนทั้งราคาโรงงานผลิต และต้องจ่ายเงินทดแทนกำไรที่บริษัทควรจะได้ด้วย ซึ่งเมื่อกำหนดไว้ดังนี้ในทางปฏิบัติ ประเทศไทยย่อมจะหมดหนทางที่จะซื้อกิจการนี้กลับมาได้ เพราะบริษัทดังกล่าว

อาจเรียกเงินทดแทนผลกำไรไปเป็นจำนวน 50-100 ปีก็ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็สามารถทำให้บริษัทบริติช-อเมริกันสามารถ "ผูกขาดทางพฤตินัย" ไปได้ตลอด

นอกจากนี้ผลของสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคและไม่เป็นธรรมดังกล่าวยังส่งผลให้ประเทศมหาอำนาจนักล่าเมืองขึ้นทั้งหลายได้รับสิทธิพิเศษทางด้านเศรษฐกิจในประเทศไทยกรณีอื่น ๆ อีกมาก เช่น ได้รับสัมปทานป่าไม้เหมืองแร่ การเดินเรือ ฯลฯ เป็นต้น

ประเด็นที่ประเทศไทยต้องสูญเสียดินแดนให้กับต่างชาติ ผลของการทำสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคและไม่เป็นธรรมในประการต่อมาก็คือทำให้ไทยต้องสูญเสียดินแดนให้แก่ประเทศมหาอำนาจนักล่าอาณานิคมหรือนักล่าเมืองขึ้นอย่างฝรั่งเศสและอังกฤษไปไม่ใช่น้อย เช่นในกรณีของ พ.ศ. 2410 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยเสียเขมรส่วนนอกให้แก่ฝรั่งเศส หรือผลของสนธิสัญญาฉบับปักปันเขตแดนระหว่างอังกฤษกับไทย พ.ศ.2411 ตรงกับ ค.ศ.1868 ทำให้ไทยต้องสูญเสียดินแดนส่วนหนึ่งไปให้แก่ประเทศอังกฤษ

และที่นับว่าร้ายแรงที่สุดก็คือเหตุการณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เรียกกันว่า "วิกฤติการณ์สยาม ร.ศ.112 (พ.ศ.2436) ที่ทำให้ไทยต้องสูญเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงส่วนใหญ่ให้แก่ประเทศฝรั่งเศส และจากวิกฤติการณ์ครั้งนี้ ซึ่งฝรั่งเศสได้ยึดเมืองจันทรบุรีไว้เป็นประกัน ทำให้ต่อมาใน พ.ศ.2446 ไทยต้องยอมเสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง คือ หลวงพระบาง และจำปาศักดิ์ ให้แก่ฝรั่งเศส เพื่อแลกกับการที่ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากเมืองจันทรบุรี แต่หลังจากที่ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากเมืองจันทรบุรีแล้ว ฝรั่งเศสกลับไปยึดเมืองตราดไว้แทน ทำให้ต่อมาใน พ.ศ.2449 ไทยต้องยอมสละมณฑลบูรพา คือ พระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ เพื่อแลกกับการถอนทหารฝรั่งเศสออกไปจากเมืองตราดอีก ฯลฯ

ประเด็นอำนาจทางการเมืองเหนือประเทศไทย นอกจากเรื่องที่ว่าไทยต้องสูญเสียดินแดนให้แก่ประเทศมหาอำนาจ ต้องถูกเอารัดเอาเปรียบทางด้านเศรษฐกิจแล้ว มีหลักฐานว่าครั้งหนึ่งประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสยังพร้อมใจกันจะยึดเอาประเทศไทยเป็นอาณานิคมของสองประเทศนี้ด้วย ดังบันทึกของนายปรีดี พนมยงค์ที่กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

..ปรากฏตามข้อตกลงระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสฉบับ ค.ศ.1896 (พ.ศ.2439) ซึ่งอังกฤษและฝรั่งเศสยินยอมให้สยามเป็นเอกราชเพื่อเป็น "ประเทศกันชน" (Buffer state) ระหว่างอาณานิคมของ 2 ประเทศในแหลมอินโดจีน โดยกำหนดเงื่อนไขไว้ในข้อตกลงว่า ข้อตกลงนั้น**ไม่ตัดสิทธิที่ 2 ประเทศจะยกกำลังมายึดเอาสยามไปเป็นอาณานิคมของแต่ละประเทศนั้นได้**[223]

ซึ่งจากผลของข้อตกลงดังกล่าว นายปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวถึงต่อมาว่า แม้ประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสมิได้ตั้งเจ้าหน้าที่ไปปกครองประเทศไทย เหมือนดังอาณานิคมอื่น ๆ ก็ตาม แต่ประเทศทั้งสองนี้ก็มีข้อตกลงโดยตรงกับประเทศไทย ให้ประเทศไทยจำต้องจ้างคน "สัญชาติจักรวรรดินิยม" เป็นที่ปรึกษา

..แต่มิใช่เป็นที่ปรึกษาที่ให้ความเห็นตามธรรมดา หากเป็นที่ปรึกษาชนิดที่มีอำนาจเหนือราชการไทย เช่นกรณีที่ได้กล่าวไว้แล้วถึงที่ปรึกษาชาวยุโรป ที่สยามจ้างมาประจำศาลต่างประเทศ และศาลคดีต่างประเทศนั้น

นอกจากสยามจำต้องทำสัญญาโดยตรง กับอังกฤษและฝรั่งเศสเพื่อจ้างที่ปรึกษาที่มีอำนาจพิเศษดังกล่าว...สยามก็ยังต้องจ้างที่ปรึกษาชนิดที่มีอิทธิพล (Influence) ทั้งนี้สืบมาจากสยามถูกคุกคามที่จะตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษและฝรั่งเศสตามข้อตกลงระหว่าง 2 ประเทศนั้น... ฉะนั้น รัฐบาลสยามจึงต้องมี "ความเข้าใจต่อกัน" (Understanding) ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรโดยตรงกับอังกฤษและฝรั่งเศส หากต้องปฏิบัติเพื่อมิให้

กระทบผลประโยชน์ของประเทศทั้งสองในทางการเมืองและเศรษฐกิจ ในการนั้นรัฐบาลสยามจำต้องจ้างคนอังกฤษและฝรั่งเศสเป็นที่ปรึกษาที่มี "อิทธิพล" เกี่ยวกับราชการส่วนที่ประเทศนั้น ๆ มีผลประโยชน์อาทิ การคลัง (Finance) รวมทั้งการธนาคาร ซึ่งเป็นกุญแจสำคัญทางเศรษฐกิจ สยามจำต้องจ้างชาวอังกฤษเป็น "ที่ปรึกษาการคลังของรัฐบาลสยาม" เรียกชื่อตำแหน่งเป็นภาษาอังกฤษว่า "Financial Adviser to the Government of Siam" ซึ่งมีฐานะสูงกว่าที่ปรึกษากระทรวงที่ขึ้นต่อเสนาบดีกระทรวงนั้น แต่ที่ปรึกษาของรัฐบาลสยามมีฐานะถวายความเห็นตรงต่อพระมหากษัตริย์ได้ เพราะตามระบบสมบูรณาฯ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขของรัฐและพระประมุขของรัฐบาล [224]

นี่คือผลจากการทำสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค ต่อการเมืองการปกครองไทย ซึ่งแม้รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสมัยต่อ ๆ มา เช่น ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสองเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศคนสำคัญ สมเด็จกรมพระยาเทวงศ์วโรปการเสนาบดีสมัย ร.6 และกรมหมื่นเทวงศ์วโรทัย อดีตเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศสมัย ร.7 จะได้มีความเพียรพยายามเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรม กับนานาประเทศนานถึง 7 ปี คือระหว่างปี 2462-2469 อันมีผลให้หลาย ๆ ประเทศลดหย่อนผ่อนปรนอำนาจและสิทธิพิเศษเหนือประเทศไทยลงบ้างในบางด้านบางประเด็น

แต่โดยหลักใหญ่หรือโดยใจความสำคัญแล้ว ก็ต้องถือว่าประเทศไทยยังมีสภาพเป็นรัฐที่ไม่มีอำนาจอธิปไตยของชาติที่สมบูรณ์อยู่นั่นเอง ทั้งนี้เพราะ

1. ในเรื่องอำนาจศาล ประเทศมหาอำนาจนักล่าเมืองขึ้น ส่วนมากยังมีสิทธิถอนคดีที่คนชาติของเขาเป็นจำเลยไปจากศาลไทยได้ นอกจากศาลฎีกา เพื่อเอาไปพิจารณาพิพากษาในศาลกงสุลได้ ทั้งนี้โดยมีเงื่อนไขว่า

จนกว่าประเทศไทยจะได้ประกาศประมวลกฎหมายครบถ้วนแล้วไม่น้อยกว่า 5 ปี และในเรื่องพิกัดอัตราศุลกากรก็ยังมีข้อจำกัดการเก็บอากรสินค้าขาเข้าบางอย่าง เช่น ฝ้ายและวัตถุทำด้วยฝ้าย เหล็กหรือวัตถุทำด้วยเหล็ก รถยนต์ เครื่องจักร หมวก นมข้น และเหล้า ทั้งนี้มีกำหนด 10 ปี ซึ่งจะสิ้นสุดลงในปี 2479 (ค.ศ.1936)

2. ยังมีข้อความในสนธิสัญญาที่ผูกมัดให้ไทยต้องปฏิบัติตามแต่ฝ่ายเดียว ในหลาย ๆ เรื่อง เช่น

ก. การคืนอากรกระสอบป่าน

ข. การไม่มีสิทธิเก็บภาษีอากรในเขต 25 กิโลเมตรทางชายแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง

ค. การให้ผลปฏิบัติอย่างคนชาติพื้นเมืองในเรื่องอสังหาริมทรัพย์

ง. การยอมรับสัญชาติต่างประเทศของคนบางประเภท ซึ่งเกิดในประเทศไทย

3. ไทยตั้งการผูกขาดหรือเรียกเกณฑ์เพื่อการทหารไม่ได้

และแม้จะมีการกำหนดเงื่อนไขไว้ เช่นในเรื่องอำนาจศาล ประเทศไทยจะมีอำนาจในทางศาลอย่างสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อ หลังจาก 5 ปีไปแล้วนับจากวันที่มีการประกาศและใช้ประมวลกฎหมายครบถ้วน แต่ในความเป็นจริงแต่ละประเทศคู่สัญญาที่พร้อมจะยินยอมในเรื่องดังกล่าว ต่างก็ได้กำหนดเงื่อนไขรายละเอียด ในลักษณะที่เอารัดเอาเปรียบประเทศไทยไว้อย่างเต็มที่ อย่างเช่นในกรณีของสหรัฐอเมริกา แม้ในวันที่มีการแลกเปลี่ยนสัตยาบันสัญญานั้น จะกล่าวถึงไว้ว่าฝ่ายอเมริกันจะไม่ถอนคดีจากศาลไทยไปชำระที่ศาลกงสุล ภายหลังที่ประเทศไทยใช้ประมวลกฎหมายครบถ้วนแล้ว 5 ปีก็ตาม แต่ในข้อความต่อท้ายสัญญาในข้อ 2 กลับกำหนดเงื่อนไขที่แสนหฤโหดไว้ว่า "ถ้าสหปาลีรัฐอเมริกา คิดเห็นภายในเวลาอันสมควรตั้งแต่วันประกาศใช้ประมวลกฎหมายทั้งหลายที่กล่าวแล้ว ว่ามีข้อ

รังเกียจอยู่ในประมวลกฎหมายอาญา ประมวลกฎหมายแพ่งและการค้าขาย ประมวลกฎหมายกระบวนพิจารณาและพระธรรมนูญศาลทั้งหลายนี้แล้ว รัฐบาลสยามจะพยายามที่จะแก้ไขข้อรังเกียจเช่นนี้ด้วย"

ซึ่งในเรื่องนี้ นายปรีดี พนมยงค์ก็ได้เคยแสดงความเห็นวิพากษ์วิจารณ์ไว้ว่า เท่ากับประเทศไทยต้องสูญเสียอำนาจอธิปไตยให้แก่ประเทศอเมริกันไป ดังความเห็นของนายปรีดีในเรื่องนี้ที่ว่า

..ทั้งนี้ผู้ที่อ่านอย่างพินิจพิเคราะห์ก็จะเห็นได้ชัดว่า ฝ่ายสยามต้องเสียอธิปไตยให้แก่อเมริกันคือ จำต้องแก้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ได้มีอยู่แล้วนั้นให้เป็นไปตามที่ฝ่ายอเมริกันเสนอ ส่วนในทางปฏิบัติสยามก็ได้ปฏิบัติตามคำเรียกร้องของอเมริกัน และประเทศจักรวรรดินิยมดังกล่าวนั้น คือเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2466 สยามได้ประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 1 และ 2 โดยให้ใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2467 แต่รัฐบาลของประเทศจักรวรรดินิยมได้ตั้งข้อรังเกียจบทบัญญัติหลายมาตรา สยามจึงต้องจัดทำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 1-2 ขึ้นใหม่ โดยประกาศเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2467 และให้ใช้ตั้งแต่ วันที่ 1 มกราคม 2468 ส่วนบรรพ 3 ประกาศครั้งแรกเมื่อวันที่ 1 มกราคม 2467 ก็ต้องยกเลิกและจัดทำขึ้นใหม่ และประกาศเมื่อวันที่ 1 มกราคม 2471 ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2472 ซึ่งแสดงถึงว่าสยามเสียอธิปไตยสมบูรณ์ที่จำต้องทำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 1-2 และ 3 เพื่อให้เป็นไปตามความต้องการของฝ่ายอเมริกันและประเทศจักรวรรดินิยมอื่น ๆ (น่าเสียดายที่การสอนกฎหมายและรัฐบาลรวมทั้งการทูตในมหาวิทยาสยามปัจจุบันนี้ มิได้สอนความจริงให้นิสิตนักศึกษาทราบเรื่องนี้เลย ทั้ง ๆ ที่มีตัวบทชัดแจ้งอยู่) [225]

ยุทธวิธีการเจรจาต่อสู้กับประเทศมหาอำนาจของนายปรีดี พนมยงค์ ดังกล่าวแล้วว่า ในการเจรจาต่อรองกับประเทศมหาอำนาจนัก

ล่าอาณานิคมทั้งหลาย ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ที่จะให้ประเทศไทยได้มีอำนาจที่สมบูรณ์ในทางศาลนั้น ประเทศมหาอำนาจต่าง ๆ ดังกล่าวยินยอม โดยตั้งเงื่อนไขว่าต่อเมื่อประเทศไทยได้ประกาศและใช้ประมวลกฎหมายครบถ้วนแล้ว และนับจากนั้นไปอีก 5 ปีก็จะยินยอมให้ประเทศไทยได้มีอำนาจที่สมบูรณ์ในทางศาลได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งประเทศมหาอำนาจเหล่านั้นพยายามแสดงออกถึงการรังเกียจเดียดฉันท์ในทำนองว่าประเทศไทยยังมีกฎเกณฑ์กฎหมายที่ล้าหลังกว่าเขา หรือยังไม่เป็นอารยะเพียงพอ ต่อเมื่อประเทศไทยเป็นได้ดั่งเขาแล้วจึงจะยินยอม ซึ่งแม้จะเป็นความจริงอยู่บ้าง แต่นี่ก็คงไม่ใช่เหตุผลที่สำคัญที่สุด เพราะก่อนหน้านั้นคือหลังจากยุคสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่เคยทรงทำสัญญาพระราชไมตรีที่ทำให้ต้องเสียเปรียบชาติตะวันตกทั้งในเรื่องการเศรษฐกิจและการสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตมาแล้ว และมาถูกยกเลิกในสมัยพระเพทราชา เนื่องจากพระองค์เห็นว่าสัญญาดังกล่าวกระทบต่ออำนาจอธิปไตย และภายหลังประมาณ ปี 2369 ที่ประเทศไทยได้เริ่มทำสัญญาพระราชไมตรีครั้งใหม่กับประเทศอังกฤษในลักษณะเป็นสัญญาเสมอภาค หรือต่อมาในปี 2376 ประเทศไทยก็ได้ทำสัญญาเสมอภาคกับประเทศสหรัฐอเมริกาอีก ซึ่งหากจะพูดถึงประเด็นความล้าหลัง ก็ต้องยอมรับกันว่าประเทศไทยย่อมมีความล้าหลังกว่าทั้งประเทศอังกฤษและอเมริกาในหลายเรื่อง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องทางกฎหมายหรือเรื่องอื่น ๆ แต่ก็ไม่ปรากฏว่าได้มีกรณีที่ประเทศทั้งสองดังกล่าวได้ตั้งเงื่อนไขอะไรเป็นพิเศษ หรือได้ตั้งข้อรังเกียจในเรื่องโน้นนี่แต่อย่างใด

ดังนั้นกรณีที่ประเทศมหาอำนาจทั้งหลาย ได้มาตั้งเงื่อนไขหรือข้อรังเกียจในการเจรจาขอแก้สัญญาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัชสมัยพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าว ก็คงด้วยเหตุผล

ประการเดียวคือเหตุผลที่จะรักษาไว้ซึ่งเงื่อนไขที่ประเทศเหล่านั้นสามารถเอารัดเอาเปรียบประเทศไทยไว้ให้ได้อย่างยาวนานที่สุดนั่นเอง

และเพื่อเป็นการแก้เกมในข้ออ้างของประเทศมหาอำนาจนักล่าอาณานิคมเหล่านี้ ภายหลังจากการอภิวัฒน์เปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี 2475 หนังสือ "ประวัติการทูตไทย" ได้บันทึกไว้ว่า

..ประเทศไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ ได้รีบจัดการออกประมวลกฎหมายให้ครบถ้วน คือได้ออกประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 5 และ บรรพ 6 ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา และกฎหมายว่าด้วยธรรมนูญศาล ซึ่งได้ประกาศและใช้เป็นอันครบถ้วนใน พ.ศ.2478 [226]

ซึ่งแน่นอนว่าบุคคลสำคัญที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงผู้หนึ่งในการเร่งรัดจัดทำประมวลกฎหมายดังกล่าว ก็คือนายปรีดี พนมยงค์ ปริญญาเอกเกียรตินิยมทางกฎหมายจากประเทศฝรั่งเศสนั่นเอง

นี่จึงเห็นได้ชัดว่า ได้มีการเตรียมการของรัฐบาล พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาอย่างเป็นระบบเป็นขั้นตอน สำหรับการเตรียมเจรจาแก้ไขสัญญาไม่เสมอภาคดังกล่าว ก่อนที่จะส่งนายปรีดี พนมยงค์ มานั่งในตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ

ทั้งนี้เพราะเมื่อเงื่อนไขอันเป็นข้อด้อยและเป็นอุปสรรค ที่เป็นข้ออ้างของประเทศมหาอำนาจนักล่าอาณานิคมทั้งหลายได้รับการแก้ไขเสร็จเรียบร้อยแล้ว ปัญหาความสำเร็จหรือล้มเหลวของการเจรจาต่อไปก็ต้องฝากไว้ที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ นายปรีดี พนมยงค์ ว่าจะมีฝีไม้ลายมือพอหรือไม่ ซึ่งปรากฏผลต่อมาว่าเป็นไปตามความคาดหวังของ พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรี ทว่าเป็นการนอกเหนือจากการคาดหมายของประเทศมหาอำนาจนักล่าเมืองขึ้นทั้งหลายอย่างสิ้นเชิง เพราะหากจะดูตามเงื่อนไขสัญญาเดิม โดยเฉพาะในประเด็น

อำนาจสมบูรณ์ในทางศาล ที่ประเทศมหาอำนาจเหล่านี้จะยินยอมให้ไทยมีอำนาจสมบูรณ์ในเรื่องนี้ ก็ต่อเมื่อประเทศไทยได้ประกาศและใช้ประมวลกฎหมายครบถ้วนมาแล้วไม่ต่ำกว่า 5 ปี ซึ่งหากนับจากปี 2478 ก็จะครบในปี 2483 ดังนั้นเพื่อแก้ปัญหาเงื่อนไขผูกมัดในข้อนี้ เมื่อเริ่มการเจรจายุทธวิธีที่นายปรีดี พนมยงค์ เลือกใช้จึงเป็นยุทธวิธีขอบอกเลิกสัญญาที่ไม่เสมอภาคและไม่เป็นธรรมเดิม พร้อม ๆ กันนั้นก็ได้ยื่นร่างสนธิสัญญาใหม่ให้ประเทศมหาอำนาจคู่สัญญาได้พิจารณาในทันที ดังบันทึกของนายปรีดีที่ได้เล่าไว้เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

..เมื่อปรีดีฯ ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในรัฐบาลพระยาพหลฯ แล้ว พระยาพหลฯ นายกรัฐมนตรีจึงมอบหน้าที่ให้ปรีดีฯ เป็นผู้ปฏิบัติการ เพื่อเจรจาสนธิสัญญาฉบับใหม่กับนานาประเทศเพื่อให้สยามมีเอกราชและอธิปไตยสมบูรณ์ ปรีดีฯ จึงใช้ยุทธวิธีบอกเลิกสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับประเทศจักรวรรดินิยมต่าง ๆ นั้น และได้ยื่นร่างสนธิสัญญาฉบับใหม่ที่สยามได้เอกราชและอธิปไตยสมบูรณ์นั้นแก่ประเทศจักรวรรดินิยมพิจารณา ปรีดีฯ ได้ใช้ความอุตสาหะพยายามเจรจาโดยอาศัยหลัก "ดุลยภาคแห่งอำนาจ" ซึ่งทำให้จักรวรรดินิยมแต่ละประเทศนั้น ๆ ยอมทำสนธิสัญญาฉบับใหม่ ที่สยามได้เอกราชและอธิปไตยสมบูรณ์[227]

ในเรื่องเดียวกันนี้ "ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ" ได้บันทึกไว้ใน "ประวัติการทูตของไทย" ว่า

..เพื่อปลดเปลื้องอุปสรรคดังกล่าวแล้วข้างต้น รัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญได้ดำเนินการเจรจาทำสนธิสัญญาใหม่ กับนานาประเทศเพื่อให้สนธิสัญญาใหม่เป็นแบบเดียวกับที่อารยประเทศทำต่อกัน คือแบบสนธิสัญญาเสมอภาค โดยถือหลักการถ้อยทีถ้อยปฏิบัติต่อกัน หลักความเป็นธรรม และหลักคุณประโยชน์แก่กันและกันเป็นเกณฑ์ กล่าวคือให้ผลปฏิบัติอย่างชาติที่ได้รับอนุเคราะห์ยิ่งในเรื่องการพาณิชย์และการเดินเรือ

และให้ผลปฏิบัติอย่างชาติพื้นเมืองในเรื่องภาษีอากร สนธิสัญญาเหล่านี้มีกำหนดอายุ 5 ปี และต่อจากนั้นก็บอกเลิกได้ เผื่อว่าถ้ามีข้อความใดยังไม่สะดวกในทางปฏิบัติ จะได้ทำการแก้ไขใหม่ได้

สนธิสัญญาที่ทำกันใหม่นั้น มีดังต่อไปนี้

1. สนธิสัญญาทางไมตรี และพาณิชย์กับสวิส พ.ศ.2480 (ค.ศ.1937)
2. สนธิสัญญาทางไมตรี พาณิชย์ และการเดินเรือกับสหภาพเศรษฐกิจ เบลโก-ลุกเซมเบอร์ก พ.ศ.2480 (ค.ศ.1937)
3. อนุสัญญาการตั้งถิ่นฐานกับประเทศเบลเยี่ยม พ.ศ. 2480 (ค.ศ. 1937)
4. สนธิสัญญาทางไมตรี พาณิชย์ และการเดินเรือกับประเทศเดนมาร์ก พ.ศ.2480 (ค.ศ.1937)
5. สนธิสัญญาทางไมตรี พาณิชย์ และการเดินเรือกับประเทศสวีเดน พ.ศ.2480 (ค.ศ.1937)
6. สนธิสัญญาทางไมตรี พาณิชย์ และการเดินเรือกับสหรัฐอเมริกา พ.ศ.2480 (ค.ศ.1937)
7. สนธิสัญญาทางไมตรี พาณิชย์ และการเดินเรือกับประเทศนอรเวย์ พ.ศ.2480 (ค.ศ.1937)
8. สนธิสัญญาการพาณิชย์ และการเดินเรือกับประเทศอังกฤษ พ.ศ.2480 (ค.ศ.1937)
9. สนธิสัญญาทางไมตรี พาณิชย์ และการเดินเรือกับประเทศอิตาลี พ.ศ.2480 (ค.ศ. 1937)
10. สนธิสัญญาทางไมตรี พาณิชย์ และการเดินเรือกับประเทศฝรั่งเศส พ.ศ.2480 (ค.ศ.1937)
11. สนธิสัญญาทางไมตรี พาณิชย์ และการเดินเรือกับประเทศญี่ปุ่น พ.ศ.2480 (ค.ศ.1937)

12. ข้อตกลงพาณิชย์และศุลกากรกับประเทศฝรั่งเศส เกี่ยวกับอินโดจีน พ.ศ.2480 (ค.ศ.1937)
13. สนธิสัญญาทางไมตรี พาณิชย์ และการเดินเรือกับประเทศเยอรมัน พ.ศ.2480 (ค.ศ.1937)
14. สนธิสัญญาทางไมตรี พาณิชย์ และการเดินเรือกับเนเทอร์แลนด์ พ.ศ.2480 (ค.ศ.1937)
15. สนธิสัญญาทางไมตรี พาณิชย์ และการเดินเรือกับประเทศโปรตุเกส พ.ศ.2481 (ค.ศ.1938)

โดยสนธิสัญญาเหล่านี้ ประเทศไทยได้อิสรภาพในเรื่องอำนาจศาลและการภาษีอากรกลับคืนมาโดยเต็มที่ ศาลยุติธรรมของไทยชำระชาวต่างประเทศได้เหมือนกับคนไทย ส่วนศุลกากรและภาษีอากรอย่างอื่นก็เก็บได้ตามที่เห็นสมควร อนึ่ง จะเรียกเกณฑ์เพื่อการทหารและตั้งการผูกขาดก็ได้ จะเอาบุคคลทั้งปวงที่เกิดในประเทศไทยไว้เป็นคนชาติไทยก็ได้ และจะสงวนที่ดินสาธารณสมบัติของแผ่นดินที่ยังไม่มีเจ้าของไว้ให้แก่คนชาติไทยก็ได้ ประเทศไทยกลับเป็นเอกราชโดยสมบูรณ์แล้ว [228]

นี่คืออีกผลงานที่สำคัญและยิ่งใหญ่ที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้ทำไว้ให้แก่แผ่นดินไทย

เชิงอรรถ

[216] ดิเรก ชัยนาม การสิ้นสุดแห่งสภาพนอกอาณาเขตต์. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกูล, 2479 หน้า 7

[217] ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ ประวัติการทูตของไทย. พระนคร, 2501 หน้า 24

[218] อ้างแล้ว ดิเรก ชัยนาม การสิ้นสุดแห่งสภาพนอกอาณาเขตต์ หน้า 12

[219] อ้างแล้ว ดิเรก ชัยนาม การสิ้นสุดแห่งสภาพนอกอาณาเขตต์ หน้า 13

[220] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวประวัติย่อของนายปรีดีฯ หน้า 24

[221] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวประวัติย่อของนายปรีดีฯ หน้า 107

[222] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวประวัติย่อของนายปรีดีฯ หน้า 141

[223] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวประวัติย่อของนายปรีดีฯ หน้า 106

[224] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวประวัติย่อของนายปรีดีฯ หน้า 107-108

[225] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวประวัติย่อของนายปรีดีฯ หน้า 122

[226] อ้างแล้ว ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ ประวัติการทูตฯ หน้า 60

[227] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวประวัติย่อของนายปรีดีฯ หน้า 24

[228] อ้างแล้ว ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ ประวัติการทูตฯ หน้า 60-62

20

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง

หลังจากได้ปฏิบัติหน้าที่ ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี สามารถเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคไม่เป็นธรรม กับประเทศมหาอำนาจนักล่าอาณานิคมต่าง ๆ จนสามารถนำความเสมอภาค เกียรติภูมิ ศักดิ์ศรี และที่สำคัญคืออำนาจอธิปไตยทั้งในทางศาล เศรษฐกิจ การเมืองกลับคืนมาให้แก่ประเทศชาติได้เรียบร้อยแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ก็ถูกขอร้องจากผู้นำคนใหม่ พ.อ.หลวงพิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีคนที่สามของประเทศไทย ให้เข้ามาช่วยรับภาระปรับปรุงและกอบกู้ระบบการเงินและการคลังของประเทศต่อไป โดยได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้นายปรีดี พนมยงค์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2481

คือหลังจาก พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งสุดท้าย เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม 2480 ต่อมาสภาผู้แทนราษฎรชุดที่ให้ความไว้วางใจแก่คณะรัฐมนตรี ซึ่งมี พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรีได้หมดวาระลงในวันที่ 11 กันยายน 2481 มีผลให้คณะรัฐมนตรีต้องลาออกตามไปด้วย ทั้งนี้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญมาตรา 51 และแม้ต่อมาจะได้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดใหม่แล้วก็ตาม แต่พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาได้ตัดสินใจอย่างเด็ดขาด ที่จะขอวางมือจากวงการเมืองไปอย่างถาวร สภาผู้แทนราษฎรจึงได้มีการประชุม

ชาวเสียงหาบุคคลผู้จะมาเป็นนายกรัฐมนตรีคนใหม่ ปรากฏว่ามีผู้ได้รับการเสนอชื่อขอรับมติความไว้วางใจจากสภาผู้แทนราษฎร 2 คน คือ พ.อ. หลวงพิบูลย์สงคราม และพ.อ.พระยาทรงสุรเดช ผลปรากฏว่า พ.อ.หลวงพิบูลสงครามได้รับความไว้วางใจให้เป็นนายกรัฐมนตรีคนใหม่ของประเทศไทยสืบต่อจาก พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา โดยได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯแต่งตั้ง พ.อ.หลวงพิบูลสงคราม ให้เป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม 2481

กล่าวสำหรับนายปรีดี พนมยงค์ หลังจากมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังแล้ว รัฐมนตรีคลังคนใหม่ผู้นี้ก็ได้ลงมือปฏิบัติหน้าที่ที่สำคัญนี้ในทันที ทั้งนี้งานแรกที่นายปรีดี พนมยงค์ ลงมือดำเนินการก็คือ การสร้างหรือที่นายปรีดีเองเรียกว่า "สถาปนา" ประมวลรัษฎากรขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย ทั้งนี้การดำเนินการ "สถาปนา" ประมวลรัษฎากรนี้กล่าวได้ว่านายปรีดีได้กระทำโดยถือเป็นงานเร่งด่วน คือนับจากวันที่เข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ในวันที่ 20 ธันวาคม 2481 หลังจากนั้นเพียง 3 เดือนเศษ ๆ คือในวันที่ 31 มีนาคม 2481 หรือหากจะนับอย่างปีปฏิทินปัจจุบันก็คือวันที่ 31 มีนาคม 2482 รัฐบาลก็สามารถประกาศใช้ "พระราชบัญญัติให้ใช้บทบัญญัติแห่งประมวลรัษฎากร พุทธศักรราช 2481" ได้ และดูเหมือนรัฐบาลเองจะได้ใช้ประเด็นในเรื่องนี้ เป็นดั่งของขวัญวันปีใหม่ที่มอบให้แก่ประชาชนชาวไทยด้วย ทั้งนี้เพราะในมาตรา 3 แห่งพระราชบัญญัติฉบับนี้ ได้กำหนดการใช้บังคับไว้ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน 2482 หรือเริ่มให้มีผลบังคับใช้นับตั้งแต่วันขึ้นปีใหม่เป็นต้นไป ที่สำคัญการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้มีผลให้เป็นการยกเลิกการจัดเก็บภาษี ที่ไม่เป็นธรรมต่าง ๆ ทันทีในหลายรายการ (มาตรา 4) เช่น พระราชบัญญัติเงินรัชชูปการพุทธศักราช 2468 พระราชบัญญัติลักษณะเก็บเงินค่านา ร.ศ.119 พระราช

บัญญัติลักษณะการเก็บภาษีค่าที่ไร่อ้อยพุทธศักราช 2464 พระราชบัญญัติเปลี่ยนวิธีเก็บภาษียา ร.ศ.119 และพระราชบัญญัติภาษีเงินได้พุทธศักราช 2475 ฯลฯ เป็นต้น

ซึ่งการยกเลิกพระราชบัญญัติการจัดเก็บภาษีต่าง ๆ เหล่านี้ เช่น พระราชบัญญัติลักษณะเก็บเงินค่านา ที่หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองปกครองใหม่ ๆ โดยการผลักดันของนายปรีดี พนมยงค์และกรรมการราษฎรสายคณะราษฎร ทำให้รัฐบาลใหม่ได้เคยประกาศลดค่านาลงครึ่งต่อครึ่ง หรือลงร้อยละห้าสิบไปครั้งหนึ่งแล้ว อันได้ส่งผลต่อการปลดเปลื้องภาระค่าใช้จ่ายของชาวนากระดูกสันหลังของชาติลงเป็นอันมาก มาในครั้งนี้เมื่อรัฐบาลตัดสินใจยกเลิกการเก็บเงินค่านาไปเลยจึงมีผลเท่ากับเป็นการปลดเปลื้องภาระค่าใช้จ่าย หรือที่แท้ก็คือความทุกย์ยากเดือดร้อนของชาวนาครั้งสำคัญที่สุดอีกครั้งหนึ่งนั่นเอง

หรือในประการที่สำคัญที่สุดจากผลของการประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้ก็คือการยกเลิกเงินค่าราชการหรือเงินรัชชูปการที่นายปรีดี พนมยงค์ถือว่าเป็นภาษีอันเป็น "ซากตกค้างจาก "เงินส่วย" ซึ่งราษฎรที่เป็นไพร่ของเจ้าศักดินาต้องเสียให้เจ้าศักดินา" [229] อันถือเป็นการปลดเปลื้องภาระการแบกรับความไม่เป็นธรรมให้แก่ประชาชนหรือราษฎรครั้งใหญ่ที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ชาติไทยทีเดียว

ส่วนที่ว่าทำไมหรือเพราะเหตุใดนายปรีดี จึงได้กล่าวถึงเงินรัชชูปการว่าเป็นภาษี "ซากตกค้างจากเงินส่วย" เรื่องนี้เพื่อการเข้าใจที่ถูกต้องและเพื่อความเป็นธรรมแก่ราษฎรไทยในอดีต จึงขอกล่าวถึงในรายละเอียดดังนี้ คือตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พลเมืองสามัญหรือราษฎรไทยทุกคนนับตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาล้วนมีฐานันดรเป็น "ไพร่" และต้องถูกบังคับเกณฑ์แรงงานให้ไปทำงานโยธา เช่น สร้างถนน ขุดคลอง สร้างวัดวาอาราม

ฯลฯ ตลอดมา ซึ่งนักประวัติศาสตร์อย่างขจร สุขพานิช ถึงกับระบุไว้ว่า "ฐานันดรไพร่" นั้นมีมา "ตั้งแต่ พ.ศ.1884 หรือ 9 ปีก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี" [230] ด้วยซ้ำ เหตุที่เชื่อเช่นนี้เพราะในกฎหมายตราสามดวงลักษณะเบ็ดเสร็จ ที่ได้ตราขึ้นใน พ.ศ.1884 ตรงกับพระนามพระเจ้าแผ่นดินว่า "สมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีศรีวิสุทธิสุริวงษ์" นั้น ได้ระบุถึงการที่จะรับรองสิทธิของบุคคลเกี่ยวกับทรัพย์สิน "บ้านเรือนและเรือกสวนไร่นา" ตลอดไปถึงสิทธิเกี่ยวกับ "ลูกเมียวัวควาย" ก็ต่อเมื่อบุคคลนั้นต้องสังกัดอยู่กับเจ้าหมู่มูลนายเสียก่อน ซึ่งข้อกำหนดดังกล่าวปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวงในลักษณะรับฟ้อง

นี่คือมูลเหตุของการมีฐานันดรไพร่ขึ้นในแผ่นดินสยามหรือแผ่นดินไทย ส่วนเหตุผลที่ต้องมีก็ว่าเพื่อให้ผู้คนรวมเป็นหมู่เป็นพวก "ไม่แตกพวกออกเพ่นพ่านพเนจร ซึ่งจะยากแก่การควบคุมดูแล" [231] และเพื่อความจำเป็นของ "แผ่นดิน" หรือ "เมืองหลวง" ในเวลาต่อมา ในการเรียกระดมกำลังผู้คนในยามฉุกเฉิน เป็นต้น และดังที่ได้กล่าวแล้วว่าในความเป็นฐานันดร "ไพร่" นั้น ทำให้ราษฎรต้องถูกบังคับเกณฑ์แรงงาน หรือไม่ก็ในลักษณะของการต้องส่งส่วยเป็นสิ่งของ เช่น ดีบุก หญ้าช้าง ฯลฯ เป็นต้น

อย่างในสมัยกรุงศรีอยุธยา ไพร่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานปีหนึ่งถึง 6 เดือน หรือที่เรียกกันว่า "เข้าเดือนออกเดือน" มาถึงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือในสมัยรัชกาลที่ 1 ไพร่ถูกเกณฑ์แรงงานหรือที่เรียกกันว่า "ไพร่ต้องรับราชการงานโยธา" ปีหนึ่ง 4 เดือน มาถึงรัชกาลที่ 2 รัชกาลที่ 3 รัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ตอนต้น ไพร่หลวงที่เคยถูกบังคับเกณฑ์แรงงานหรือ "ต้องรับราชการงานโยธาปีหนึ่ง 4 เดือนก็ได้ลดเหลือเพียง 3 เดือน ส่วนคำว่า "รับราชการงานโยธา" จะมีความหมายว่าอย่างไรนั้น ขจร สุขพานิช ได้กล่าวไว้ดังนี้

..มีกฎหมายเกณฑ์แรงงานให้ต้องปฏิบัติเรียกว่า "รับราชการงานโยธา" ในปีหนึ่ง ๆ จะต้องเข้ารายงานตัว และถูกควบคุมเป็นหมู่เหล่าให้ปฏิบัติงาน ทำถนน ขุดคลอง สร้างสะพาน ฯลฯ ตลอดระยะเวลา 1 เดือน แล้วจึงได้รับการปลดปล่อยให้กลับบ้าน 3 เดือน พ้น 3 เดือนไปแล้วก็ต้องกลับมา "รับราชการงานโยธา" ต่อไปอีก 1 เดือน แล้วกลับบ้านไปอีก 3 เดือน เช่นนี้ปีหนึ่ง ๆ จึงต้องมาใช้แรงงานปฏิบัติกันให้รัฐบาล 3 เดือน จึงเป็น 3 เดือนแห่งการไร้เสรีของทุก ๆ ปี เครื่องมือ เช่น มีด จอบ เสียมและอาหารพร้อมทั้งเสื้อผ้า ไพร่ต้องหามาเองรัฐบาลไม่ได้จ่ายให้ แต่ไพร่ที่ปรารถนาจะซื้อเสรีก็ย่อมทำได้ ดังกฎหมายกำหนดให้ชำระเงินแทนแรงงานเดือนหนึ่งเป็นเงิน 6 บาท ถ้าจะซื้อเสรีทั้ง 3 เดือนก็ต้องชำระเงิน 18 บาท เสรีของไพร่ยังซื้อหากันได้เป็นเงินตามกฎหมายกำหนด และไพร่ก็หมายถึงไพร่ชายตั้งแต่อายุ 18 ปี ถึง 60 ปี หญิงนั้นย่อมอยู่นอกขอบข่ายของกฎหมายนี้[232]

นี่กล่าวเฉพาะไพร่หลวงคือไพร่สังกัดวังหลวง หากไพร่สังกัดวังอื่นอันหมายถึงวังของขุนนางชั้นสูงอื่น ๆ และไพร่สังกัดกรมของข้าราชการผู้ใหญ่ในกระทรวงต่าง ๆ ขจร สุขพานิช สันนิษฐานว่า ไพร่ประเภทนี้เรียกว่าไพร่สมและไพร่กำลังเป็นลำดับ แม้ต้องมารายงานตัวปฏิบัติ "ราชการงานโยธา" เหมือนไพร่หลวง แต่กฎหมายก็กำหนดให้มาใช้แรงงานเพียง 1 เดือน หรือจะใช้เงินทดแทนก็เพียง 6 บาทเท่านั้น ต่อมาถึงวันที่ 22 มีนาคม 2439 ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้มีประกาศเกี่ยวกับฐานันดรไพร่ใหม่ดังนี้

..บรรดาไพร่หลวงทั้งปวงแต่เดิมมา ถ้าเป็นไพร่หลวงจ่ายเดือนไม่มาเข้าเดือนประจำราชการต้องเสียเงินแทนค่าแรงประจำปีราชการปีละ 18 บาท ส่วนไพร่หลวงส่วยอันต้องเกณฑ์ส่งสิ่งของต่าง ๆ ใช้ราชการนั้น ถ้าไม่ได้

ของส่งต้องส่งเงินราคาของแทน เป็นเงินตั้งแต่ 6 บาทขึ้นไปจนถึง 12 บาท ตามชนิดของราคาซึ่งต้องเกณฑ์สิ่งนั้น ทรงพระราชดำริว่าการที่หมู่ไพร่หลวงต่าง ๆ ต้องเสียเงินค่าราชการไม่เสมอกันเช่นนี้เป็นที่เดือดร้อน เพราะฉะนั้น ตั้งแต่รัตนโกสินทร์ศก 116 ต่อไป บรรดาเลขไพร่หลวงทั้งปวงที่ต้องเสียเงินค่าราชการกว่าปีละ 6 บาทขึ้นไป ให้เก็บเงินค่าราชการแต่เพียงปีละ 6 บาท [233]

ถึง พ.ศ.2448 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการตรา "พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารรัตนโกสินทร์ศก 124" ขึ้นมาใช้บังคับ โดยมีการกำหนดการยกเว้นให้ "ไพร่" ที่เป็น "ชายฉกรรจ์" ที่ถูกเกณฑ์ทหารและรับราชการทหารถึงเกณฑ์ที่กำหนดก็จะได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียเงินค่าราชการตลอดชีวิต โดยเกณฑ์ดังกล่าวกำหนดไว้ว่าสำหรับชายฉกรรจ์ "ที่ได้รับราชการทหารเต็มตามพระราชบัญญัตินี้ กล่าวคือได้รับราชการในกองประจำการ 2 ปี ได้รับราชการในกองหนุนชั้นที่ 1 ครบ 5 ปี และได้รับราชการในกองหนุนชั้นที่ 2 ครบ 10 ปีแล้ว แต่นั้นไปทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้นั้นพ้นจากที่จะต้องเสียเงินค่าราชการอย่างใด ๆ จนตลอดชีวิต" [234]

ซึ่งในทางปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้ เมื่อ "ชายฉกรรจ์" ถูกเกณฑ์เข้ารับราชการทหารในกองประจำการก็จะได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียเงินค่าราชการทันที และหากการเข้ารับราชการทหารดังกล่าว เป็นไปตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในมาตรา 9 ก็จะได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียเงินค่าราชการไปตลอดชีวิต แต่สำหรับชายฉกรรจ์หรือชายไทยที่ไม่ถูกเกณฑ์ทหาร ก็ยังต้องถูกเกณฑ์แรงงานหรือหากไม่ต้องการให้ถูกเกณฑ์แรงงาน ก็ยังต้องจ่ายเงินทดแทนหรือเงินค่าราชการอยู่ดี ซึ่งคนประเภทที่ยังต้องเสียเงินค่าราชการนี้นับได้ว่ามีอยู่เป็นจำนวนมากเหมือนกัน เพราะนอกจากชายฉกรรจ์

ที่ไม่ถูกเกณฑ์ทหาร***แล้ว ยังมีกรณีของชายไทยที่มีอายุเกิน 40 ปีขึ้นไป ที่ พ.ร.บ.นี้บัญญัติไว้ว่าไม่ต้องมีหน้าที่รับราชการทหาร (มาตรา 5) รวมอยู่ด้วย

จากการที่มีการตราพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารรัตนโกสินทร์ศก 124 ขึ้นใช้ ใน พ.ศ.2448 นี้เอง ที่ขจร สุขพานิช ได้ตีความว่านี้คือการยุบเลิก "ฐานันดรไพร่" ที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา พ.ศ.1884 และเป็นการเริ่มยุคให้ราษฎรเป็นอิสระ อันเท่ากับว่าฐานันดรไพร่มีอายุครอบคลุมยืนยาวมาถึง 564 ปี

อย่างไรก็ตามการเก็บเงินราษฎรในลักษณะเงินค่าราชการ และการเกณฑ์แรงงานในกรณีที่ราษฎรไม่มีเงินจ่ายให้หลวงก็ยังมีอยู่ตลอดมา เพียงแต่ได้มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงในประเด็นรายละเอียดไปบ้างเท่านั้น เช่นถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ได้มีการเปลี่ยนการเรียกชื่อ "เงินค่าราชการ" เป็นเงิน "เงินรัชชูปการ" ตามพระราชบัญญัติเงินรัชชูปการ พุทธศักราช 2462 และ มีการให้ความหมายคำว่า "เงินรัชชูปการ" ว่าคือ **"บรรดาเงินซึ่งบุคคลต้องถวายหลวง"** (มาตรา 2)

นอกจากนี้พระราชบัญญัตินี้ ยังได้กำหนดให้เก็บเงินรัชชูปการได้ไม่เกินคนละ 6 บาทต่อปี ทั้งนี้สำหรับในแต่ละท้องที่จะกำหนดเท่าใด ให้

***มาตรา 10 แห่ง พ.ร.บ.ลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ.124 กำหนดไว้ว่า ในกรณีจำนวนคนในกองประจำการครบเสียแล้ว "คนเหลือนั้นให้สังกัดไว้ในกองเกินอัตรามีกำหนด 7 ปี แล้วปลดไปเป็นกองหนุนชั้น 2" ซึ่งมาตรา 11 แห่ง พ.ร.บ. นี้ได้กำหนดไว้ว่า ผู้ซึ่งอยู่ในกองเกินอัตราหรือ "คนกองเกินอัตรา" ซึ่งปลดไปเป็นกองหนุนชั้น 2 "ถ้าปีใดต้องระดมการฝึกซ้อมวิธียุทธ์ หรือระดมในราชการทหารอย่างใด จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินให้แก่ผู้ที่ต้องระดมนั้น สำหรับเสียแทนเงินค่าราชการในปีนั้น" นี่จึงเห็นได้ชัดว่าสำหรับชายฉกรรจ์ที่ไม่ "ถูกเกณฑ์ทหารโดยตรง" โดยเฉพาะเมื่อต้องอยู่ในระหว่างกองเกินอัตรา 7 ปี หรือแม้เมื่อปลดไปเป็นกองหนุนชั้น 2 แล้ว หากไม่มีการระดมในราชการทหารหรือระดมเพื่อการฝึกก็ต้องเสียเงินค่าราชการอยู่นั่นเอง

อยู่ในอำนาจของเสนาบดีที่จะกำหนดได้ แต่ต้องไม่เกินคนละ 6 บาทต่อปี (มาตรา 3) ที่สำคัญ พ.ร.บ.นี้ได้มีการกำหนดโทษผู้ที่ไม่เสียเงินรัชชูปการไว้ว่า ให้นายอำเภอมีอำนาจที่จะยึดทรัพย์สมบัติของผู้ที่ไม่เสียเงินรัชชูปการหรือยังค้างเงินรัชชูปการขายทอดตลาดได้ ส่วนผู้ที่ไม่มีสมบัติให้ยึดมาขายทอดตลาด พ.ร.บ.นี้ก็ได้ให้อำนาจนายอำเภอที่จะสั่งให้เอาตัวราษฎรผู้นั้นไปใช้งานโยธามีกำหนด 30 วันได้ (มาตรา 11)

พระราชบัญญัติเงินรัชชูปการ พ.ศ.2462 ดังกล่าว ต่อมาถูกยกเลิกโดยพระราชบัญญัติเงินรัชชูปการ พุทธศักราช 2468 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่โดยเนื้อหาสาระแล้วก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน เพียงแต่ได้เปลี่ยนแปลงในเงื่อนไขบางด้านบางประเด็นเพิ่มขึ้นเท่านั้น เช่นมีการกำหนดระยะเวลาที่ให้ประชาชนหรือราษฎรต้องเสียเงินรัชชูปการไว้อย่างชัดเจน คือตั้งแต่ต้นเดือนเมษายนจนถึงวันสิ้นเดือนกันยายนของทุกปี หากไปเสียภายหลังจากนั้นให้รัฐเก็บในอัตราทวีคูณ (มาตรา 4) หรือในกรณีที่ประชาชนไม่มีเงินจ่ายหรือค้างจ่ายเงินรัชชูปการก็กำหนดให้สามารถใช้งานโยธาได้เพียง 15 วัน (มาตรา 10) เป็นต้น

ด้วยเหตุผลและเงื่อนไขการเรียกเก็บเงินจากราษฎร ที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงพัฒนามาดังกล่าว จนเป็นเงินภาษีรัชชูปการในที่สุด ที่นายปรีดี พนมยงค์ มีความเห็นว่าเป็นลักษณะเงินภาษีที่เป็นซากตกค้างมาจาก "เงินส่วย ซึ่งราษฎรที่เป็นไพร่ของเจ้าศักดินาต้องเสียให้เจ้าศักดินา" ที่ไม่มีความเป็นธรรมสำหรับประชาชนหรือราษฎรเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นภาษีที่เรียกเก็บเท่าเทียมกันระหว่างประชาชนผู้ยากไร้ยากจนกับคนมั่งมี หรือแม้แต่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และแม้จะกำหนดให้เป็นอำนาจของเสนาบดี ที่จะกำหนดอัตราการเรียกเก็บแต่ละท้องที่ได้ตามที่เห็นสมควร แต่เท่าที่เป็นมาอัตราเรียกเก็บจะอยู่ระหว่าง 4-6 บาทโดยส่วนใหญ่

ด้านหนึ่ง พ.ร.บ.ฉบับนี้ยังมีส่วนของการจัดเก็บภาษีแบบก้าวหน้ารวมอยู่ด้วย นั่นก็คือในส่วนของการจัดเก็บภาษีเสริมในกรณีที่บุคคลใดมีรายได้สูงเกินกว่าปรกติ ดังจะเห็นได้จากกรณีที่มาตรา 48 แห่ง พ.ร.บ.นี้ มีการกำหนดอัตราเงินได้สุทธิที่ต้องเสียภาษีอากรไว้ดังนี้ (1) เงินรายได้สุทธิ 1,200 บาท ลงมาให้เสีย 1 ใน 8 ของอัตราภาษีปกติ (2) เงินได้สุทธิเกิน 1,200 บาท ถึง 2,400 บาทให้เสีย 1 ใน 4 ของอัตราปกติ (3) จำนวนเงินได้สุทธิที่เกินกว่า 2,400 บาท จนถึง 3,600 บาท ให้เสีย 1 ใน 2 ของอัตราปกติ (4) จำนวนเงินได้สุทธิเกินกว่า 3,600 บาทจนถึง 6,000 บาท ให้เสีย 5 ใน 8 ของอัตราปกติ (5) จำนวนเงินได้สุทธิที่เกินกว่า 6,000 บาทให้เสียในอัตราภาษีปกติ (6) จำนวนเงินได้สุทธิเกินกว่า 12,000 บาทขึ้นไปต้องเสียภาษีเสริมอีกอัตราหนึ่ง

ทั้งนี้ พ.ร.บ.นี้ได้กำหนดอัตราการเสียภาษีปกติที่บุคคลต้องเสียคือร้อยละ 8 สำหรับอัตราภาษีเสริมได้กำหนดในอัตราดังนี้ เช่น (1) จำนวนเงินได้สุทธิเกินกว่า 12,000 บาท แต่ไม่เกิน 15,000 บาท ต้องเสียภาษีเสริมเพิ่มอีกร้อยละ 4 (2) จำนวนเงินได้สุทธิเกินกว่า 15,000 บาท แต่ไม่เกิน 20,000 บาท ร้อยละ 6 ของจำนวนที่เกิน 15,000 บาท หรือ (6) จำนวนเงินสุทธิเกินกว่า 100,000 บาท ร้อยละ 15 ของจำนวนเงินที่เกิน 100,000 บาท เป็นต้น นี่คือลักษณะการจัดเก็บภาษีอัตราก้าวหน้าที่ถูกนำมาใช้เป็นครั้งแรกในประเทศไทยโดยนายปรีดี พนมยงค์

สำหรับผลของการยกเลิกระบบการจัดเก็บภาษีที่ไม่เป็นธรรมต่าง ๆ และหันมาเก็บภาษีรายได้ทั้งจากบุคคลธรรมดา บริษัทห้างร้านหรือห้างหุ้นส่วนนิติบุคคลต่าง ๆ ตลอดถึงภาษี "โกดัง" ซึ่งรวมถึงโรงงานอุตสาหกรรมในอัตราที่เป็นธรรมและก้าวหน้า ทำให้เกิดผลดีที่ชัดเจนนั้นก็คือรัฐบาลมีรายได้เพิ่มขึ้น ดังจะเห็นได้จากรายการรายได้รายจ่ายจริง ของธนาคารแห่งประเทศไทยระหว่างปี 2480-2487 ที่จำนวนเงินรายได้และ

รายจ่ายจริงช่วงปลายปี 2482 ถึงสิ้นปี 2483 (ตุลาคม 2482-ธันวาคม 2483) ซึ่งเป็นช่วงที่ผลจากการใช้ พ.ร.บ.ประมวลรัษฎากรใหม่ ที่มีผลใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน 2482 น่าจะก่อผลในการจัดเก็บรายได้ภาษีอากรที่แท้จริงอยู่ในลักษณะที่ดีที่สุด หากจะเปรียบเทียบจากปี 2480 คือมีการขาดดุลย์เพียง 6,241,792 บาท ในขณะที่ปีก่อนหน้านั้นหรือปี 2480 ปี 2481 และปี 2482 (ครึ่งปีแรก) มียอดขาดดุลย์สูงมากกว่าปีละ 14 ล้านบาทขึ้นไป

ส่วนกรณีของปี 2484-2487 นั้น เนื่องจากเป็นช่วงระยะเวลาของสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งถือได้ว่าเป็นช่วงเหตุการณ์ไม่ปกติ แต่ละประเทศที่อยู่ในเป้าหมายของสงครามรวมทั้งประเทศไทยย่อมมีรายจ่ายสูงมากทั้งสิ้น จึงไม่อาจประเมินอะไรได้นัก

ตารางรายได้รายจ่ายจริงตั้งแต่ 2480-2487 (เสถียรภาพแห่งค่าของเงินบาท)

ปีงบประมาณ	รายได้	รายจ่าย	รายได้ ต่ำกว่า-สูงกว่า+ รายจ่าย
2480	109,412,310.00	125,940,867.00	-16,528,557.00
2481	118,351,337.00	132,913,013.00	-14,561,676.00
เม.ย-ก.ย. 2482	59,611,536.00	74,198,340.00	-14,586,804.00
ต.ค.2482-ก.ย.2483	146,478,068.00	161,480,147.00	-15,002,079.00
ต.ค.2483-ธ.ค.2483	37,180,468.00	28,419,181.00	+8,761,287.00
2484	161,064,608.00	198,411,870.00	-37,347,262.00
2485	142,154,471.00	198,711,420.00	-56,556,949.00
2486	176,733,761.00	249,055,953.00	-72,322,192.00
2487	267,413,378.00	363,731,217.00	-96,317,839.00

(จากวิวัฒน์ไชยานุสรณ์ หน้า 197)

นอกจากผลงานที่สำคัญในเรื่องการตรา พ.ร.บ.ประมวลรัษฎากรขึ้นมาใช้แล้ว ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ผู้มีสายตาอันยาวไกล ทำให้นายปรีดี พนมยงค์ คาดการณ์ว่าการที่ประเทศไทยได้กำหนดใช้เงินปอนด์สเตอร์ลิงค์ เป็นทุนสำรองเงินตราของประเทศนับมาจากอดีตรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยได้ฝากไว้กับธนาคารในประเทศอังกฤษนั้น นายปรีดีวิเคราะห์ว่าในอนาคตเงินปอนด์สเตอร์ลิงค์มีแต่จะลดค่าลงตามลำดับ ฉะนั้นนายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังจึงตัดสินใจที่จะเปลี่ยนระบบทุนสำรองเงินตราใหม่ จึงสั่งการให้เอาเงินปอนด์สเตอร์ลิงค์ที่เป็นทุนสำรองเงินตราดังกล่าวส่วนหนึ่ง มาซื้อทองคำและเงินดอลล่าส์สหรัฐอเมริกา เพื่อเก็บไว้เป็นเงินทุนสำรองแทน ดังคำแถลงการณ์ของกระทรวงการคลังเมื่อวันที่ 26 สิงหาคม 2482 ที่ว่า

..เพื่อที่จะให้ฐานะการเงินของประเทศไทยดีขึ้นตามควร รัฐบาลจึงได้ดำริที่จะเปลี่ยนหลักทรัพย์ของรัฐบาลที่มีอยู่เป็นปอนด์สเตอร์ลิงค์ บางส่วนเป็นทองคำหรือดอลล่าร์สหรัฐอเมริกา ในการที่รัฐบาลได้กระทำเช่นนี้ รัฐบาลไม่มีความประสงค์ที่จะลดค่าแห่งเงินตรา กล่าวคือค่าแห่งเงินตรานั้นยังคงอยู่กับปอนด์สเตอร์ลิงค์ เว้นแต่หลักทรัพย์ในบางส่วนเท่านั้น ซึ่งเพื่อความแน่นอนรัฐบาลก็จำต้องถือไว้เป็นทองคำ หรือเป็นดอลล่าร์สหรัฐอเมริกา และหลักทรัพย์บางส่วนก็ยังถือไว้เป็นปอนด์สเตอร์ลิงค์ตามเดิม

อนึ่งสมควรจะชี้แจงให้ทราบด้วยว่า ตามที่รัฐบาลได้เคยแถลงมาแล้วว่า ได้เอาเงินค่าขายเหรียญบาทซึ่งเป็นรายได้จำนวนสุทธิ 9,581,672.45 เหรียญอเมริกัน แล้วไปซื้อทองคำนั้นต่อจากนั้นมารัฐบาลได้เอาเงินปอนด์สเตอร์ลิงค์ ซึ่งถอนได้ทันทีไปซื้อทองคำเพิ่มมาอีก 3,900,000 ปอนด์ ขณะที่ซื้อนั้น ราคาทองคำประมาณ 148 ชิลลิง 6 เพ็นนีต่อ 1 เอานซ์ รวมทองคำทั้งสิ้นได้สั่งซื้อแล้ว 795,660 เอานซ์ การซื้อซึ่งรัฐบาลได้กระทำไปนั้น นับได้ว่ากระทำไปในเวลาอันสมควร คือทองคำในเวลานี้กลับมีราคาสูง

ขึ้นเป็นราคาประมาณ 157 ชิลลิง 2 เพ็นนี ต่อ 1 เอานซ์ ฉะนั้นทองคำที่รัฐบาลได้สั่งซื้อมานั้นจึงมีราคาเพิ่มขึ้นประมาณ 346,000 ปอนด์สเตอร์ลิงค์ คิดเป็นเงินตราไทยประมาณ 3,806,000 บาท อันเป็นจำนวนเงินซึ่งนับว่าประเทศไทยได้มีเพิ่มขึ้นเนื่องจากซื้อทองคำเข้ามา

อนึ่ง เมื่อวันที่ 24 เดือนนี้ รัฐบาลได้โทรเลขสั่งซื้อดอลล่าร์สหรัฐอเมริกาเป็นราคา 2,000,000 ปอนด์ ในวันที่ซื้อนั้นได้ซื้อในอัตรา 1 ปอนด์ ต่อ 4.681/8 ดอลลาร์ ได้เงินดอลล่าร์ 9,362,500 ดอลล่าร์ ครั้นวันรุ่งขึ้นจากได้ซื้อดอลล่าร์แล้ว เงินปอนด์มีราคาเพียงปอนด์ละ 4.42 ดอลล่าร์ ฉะนั้นเมื่อคำนวณค่าแห่งดอลล่าร์ ซึ่งได้ซื้อไว้แล้วมาเป็นเงินปอนด์ก็จะเห็นได้ว่า เงินดอลล่าร์ที่ซื้อไว้จะกลับเป็นเงินปอนด์ได้มากขึ้นอีกประมาณ 113,000 ปอนด์ หรือคิดเป็นเงินตราไทยประมาณ 1,243,000 บาท อันเป็นส่วนที่ทำให้ประเทศไทยได้มีค่าแห่งหลักทรัพย์เพิ่มขึ้นอีก

รวมความว่า ในการที่รัฐบาลได้ซื้อทองทั้ง 2 คราวก็ดี และที่ได้รับซื้อดอลล่าร์เมื่อวันที่ 24 เดือนนี้ก็ดี กระทำให้หลักทรัพย์ของรัฐบาลมีเพิ่มขึ้นอีกประมาณ 5,049,000 บาท[236]

ซึ่งสำหรับเงินจำนวน 5 ล้านบาทของปี พ.ศ.2482 นั้น นับได้ว่าเป็นเงินจำนวนมหาศาล เพราะมีค่าประมาณถึง 3% ของเงินงบประมาณประจำปีนั้นทีเดียว หรือหากจะเปรียบเทียบกับจำนวนเงิน 3% ของเงินงบประมาณแผ่นดินในปีปัจจุบัน (2544) ประมาณ 900,000 ล้านบาท ก็จะเป็นจำนวนเงินมากถึง 27,000 ล้านบาททีเดียว

ในประเด็นเรื่องนี้นายปรีดี พนมยงค์เองก็ได้เคยบันทึกไว้ว่า

..เมื่อครั้งระบบสมบูรณาฯ ได้ใช้วิธีมีเงินปอนด์สเตอร์ลิงค์เป็นทุนสำรองเงินตราฝากธนาคารอังกฤษไว้ในประเทศอังกฤษ ปรีดีฯ คาดคะเนว่าเงินปอนด์สเตอร์ลิงค์จะต้องลดค่าลงตามลำดับ ฉะนั้นจึงได้จัดการเอาเงินปอนด์ที่เป็นทุนสำรองเงินตราจำนวนหนึ่งซื้อทองคำเป็นจำนวนน้ำหนัก

ประมาณ 1 ล้านเอานซ์ (35 ล้านกรัม) ในราคาประมาณเอานซ์ละ 35 เหรียญสหรัฐอเมริกา และได้นำทองคำนั้นมาเก็บไว้ในห้องนิรภัยกระทรวงการคลัง ซึ่งยังคงรักษาไว้เป็นทุนสำรองเงินบาทอยู่จนทุกวันนี้ บัดนี้ทองคำในตลาดโลกมีราคาประมาณเอานซ์ละ 350 เหรียญสหรัฐ ฉะนั้นต้นทุนที่ปรีดีฯ ในฐานะรัฐมนตรีคลังได้ใช้จ่ายเพื่อซื้อทองคำเข้ามาเก็บในห้องนิรภัยของกระทรวงการคลังเป็นราคา 35 ล้านเหรียญสหรัฐนั้น บัดนี้ทองคำดังกล่าวของชาติไทยมีค่า 350 ล้านเหรียญสหรัฐฯ [237]

นอกจากนี้ผลงานในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังของนายปรีดี พนมยงค์ ที่สมควรบันทึกไว้ในที่นี้ด้วยก็ คือ การเจรจายกเลิกการผูกขาดการผลิตบุหรี่ของบริษัทอังกฤษ-อเมริกัน พร้อมทั้งซื้อกิจการดังกล่าวมาเป็นของประเทศไทยในราคาที่เป็นธรรม ดังบันทึกของนายปรีดีที่กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

..ปรีดีจึงเจรจาตามความเสมอภาคด้วยความเป็นธรรม อันเป็นผลว่าถ้าสยามทำการผูกขาดยาสูบ และต้องซื้อโรงงานทำบุหรี่ซิกาแรตแล้ว สยามก็จะชำระเพียงราคาตามความเป็นธรรม แต่ไม่ต้องให้ค่าทดแทนกำไรที่บริษัทใด ๆ ควรได้ในอนาคต

ดังนั้นเมื่อใช้สนธิสัญญาใหม่ฯ (เจรจาแก้สนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับต่างประเทศสำเร็จ-ผู้เขียน) แล้ว ปรีดีย้ายจากกระทรวงการต่างประเทศไปดำรงตำแหน่ง รมต.คลังนั้น ปรีดีจึงเจรจาซื้อโรงงานยาสูบของบริษัทบริติช-อเมริกัน โดยจ่ายเพียงราคาโรงงานเท่านั้น [238]

ซึ่งการโอนกิจการผูกขาดจากบริษัทบริติช-อเมริกันมาเป็นของรัฐบาลไทย กระทำได้สำเร็จก่อนหน้าที่ญี่ปุ่นจะรุกรานประเทศไทยประมาณ 6 เดือน ทั้งนี้นายปรีดีเคยคาดการณ์ว่า หากกิจการผูกขาดดังกล่าวยังอยู่ในมือของบริษัทบริติช-อเมริกันแล้ว เมื่อญี่ปุ่นรุกรานประเทศไทยในเดือนธันวาคม 2484 ก็คงจะเข้ายึดกิจการนี้ไปเป็น "ทรัพย์สินเชลย" ของญี่ปุ่น

ประมาณ 1 ล้านเอานซ์ (35 ล้านกรัม) ในราคาประมาณเอานซ์ละ 35 เหรียญสหรัฐอเมริกา และได้นำทองคำนั้นมาเก็บไว้ในห้องนิรภัยกระทรวงการคลัง ซึ่งยังคงรักษาไว้เป็นทุนสำรองเงินบาทอยู่จนทุกวันนี้ บัดนี้ทองคำในตลาดโลกมีราคาประมาณเอานซ์ละ 350 เหรียญสหรัฐ ฉะนั้นต้นทุนที่ปรีดีฯ ในฐานะรัฐมนตรีคลังได้ใช้จ่ายเพื่อซื้อทองคำเข้ามาเก็บในห้องนิรภัยของกระทรวงการคลังเป็นราคา 35 ล้านเหรียญสหรัฐนั้น บัดนี้ทองคำดังกล่าวของชาติไทยมีค่า 350 ล้านเหรียญสหรัฐฯ[237]

นอกจากนี้ผลงานในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังของนายปรีดี พนมยงค์ ที่สมควรบันทึกไว้ในที่นี้ด้วยก็ คือ การเจรจายกเลิกการผูกขาดการผลิตบุหรี่ของบริษัทอังกฤษ-อเมริกัน พร้อมทั้งซื้อกิจการดังกล่าวมาเป็นของประเทศไทยในราคาที่เป็นธรรม ดังบันทึกของนายปรีดีที่กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

..ปรีดีจึงเจรจาตามความเสมอภาคด้วยความเป็นธรรม อันเป็นผลว่าถ้าสยามทำการผูกขาดยาสูบ และต้องซื้อโรงงานทำบุหรี่ซิกาแรตแล้ว สยามก็จะชำระเพียงราคาตามความเป็นธรรม แต่ไม่ต้องให้ค่าทดแทนกำไรที่บริษัทใด ๆ ควรได้ในอนาคต

ดังนั้นเมื่อใช้สนธิสัญญาใหม่ฯ (เจรจาแก้สนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับต่างประเทศสำเร็จ-ผู้เขียน) แล้ว ปรีดีย้ายจากกระทรวงการต่างประเทศไปดำรงตำแหน่ง รมต.คลังนั้น ปรีดีจึงเจรจาซื้อโรงงานยาสูบของบริษัทบริติช-อเมริกัน โดยจ่ายเพียงราคาโรงงานเท่านั้น[238]

ซึ่งการโอนกิจการผูกขาดจากบริษัทบริติช-อเมริกันมาเป็นของรัฐบาลไทย กระทำได้สำเร็จก่อนหน้าที่ญี่ปุ่นจะรุกรานประเทศไทยประมาณ 6 เดือน ทั้งนี้นายปรีดีเคยคาดการณ์ว่า หากกิจการผูกขาดดังกล่าวยังอยู่ในมือของบริษัทบริติช-อเมริกันแล้ว เมื่อญี่ปุ่นรุกรานประเทศไทยในเดือนธันวาคม 2484 ก็คงจะเข้ายึดกิจการนี้ไปเป็น "ทรัพย์สินเชลย" ของญี่ปุ่น

อันจะทำให้ญี่ปุ่นผลิตบุหรี่ขึ้นจำหน่ายในประเทศไทยตลอดสงครามโลกครั้งที่สองทำกำไรได้อย่างมหาศาล

ผลงานของนายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ที่สมควรบันทึกไว้ในที่นี้อีกประการหนึ่งก็คือ ผลงานการเป็นผู้บุกเบิกและวางรากฐานธนาคารแห่งประเทศไทย สำหรับประเด็นในเรื่องนี้จะเห็นได้อย่างชัดเจนหากจะได้กลับไปอ่านร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับเค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกอบเศรษฐกิจ หมวดที่ 3 ที่ได้กำหนดเกี่ยวกับการจัดตั้งธนาคารแห่งชาติไว้ด้วย ซึ่งแม้การดำเนินการในเรื่องนี้ไม่อาจประสบความสำเร็จในครั้งนั้นได้ อันเนื่องมาจากความเห็นคัดค้านของกลุ่มพระยามโนฯ และคณะก็ตาม เมื่อนายปรีดี พนมยงค์ ได้มีโอกาสเข้ามานั่งในตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังก็ได้พยายามสานต่องานในเรื่องนี้อีก

อนึ่งก่อนหน้านี้ คือในสมัยรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาชุดแรกในการแถลงนโยบายของรัฐบาล โดยเฉพาะนโยบายการจัดการโภคกิจเพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศ ปรากฏว่ามีนโยบายที่เกี่ยวกับการเงินหรือสถาบันการเงินข้อหนึ่ง กล่าวถึงการพิจารณาจัดตั้งสภาเงินตราอิสระเพื่อให้ทำหน้าที่จัดการเกี่ยวกับการเงินของประเทศอยู่ด้วย ทำให้มีการเคลื่อนไหวสนับสนุนให้มีธนาคารชาติขึ้นอีก ถึงขนาดว่าได้มีการพูดถึงธนาคารชาติ รวมถึงหน้าที่ของธนาคารชาติในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีกันทีเดียว แต่ถึงที่สุดเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศรัฐมนตรีคลังในสมัยนั้น ภายหลังที่ได้หารือเรื่องนี้กับนายเจมส์ แบ๊กซ์เตอร์ที่ปรึกษาทางการคลังของรัฐบาลในขณะนั้นแล้ว ได้ทำหนังสือถึงพระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 18 กันยายน 2476 อ้างถึงรายงานความเห็นของนายแบ๊กซ์เตอร์ว่าประเทศไทยยังไม่สมควรที่จะจัดตั้งธนาคารกลางขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากนายแบ๊กซ์เตอร์มีความเห็นว่า

..ประเทศไทยเป็นประเทศกสิกรรม สิ่งที่ยังขาดคือระบบสินเชื่อการเกษตรที่ดี ซึ่งมิใช่หน้าที่ของธนาคารกลาง นอกจากนั้นประเทศไทยยังไม่มีผู้รู้ผู้ชำนาญทางด้านการธนาคาร ไม่มีทุน และยังไม่มีระบบธนาคารพาณิชย์ของคนไทยด้วย ธนาคารไทยซึ่งมีอยู่เพียงธนาคารเดียวมีผู้จัดการเป็นชาวต่างประเทศ ธนาคารอื่นเป็นสาขาของธนาคารต่างประเทศ ซึ่งคงจะไม่ใช้ธนาคารกลาง จึงไม่สมควรแก่เวลาที่จะจัดตั้งธนาคารกลางขึ้น[239]

อย่างไรก็ตามในเรื่องนี้ต่อมา พระยาสุริยานุวัตร รัฐมนตรีผู้หนึ่งในรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาได้มีหนังสือถึงพระยาพหลฯ นายกรัฐมนตรี พร้อม "โครงการของธนาคารชาติ" เพื่อให้รัฐบาลได้ใช้เป็นแนวทางประกอบการพิจารณาจัดตั้งธนาคารชาติขึ้น นอกจากนี้ยังมีความเห็นของพระสาร-สาสน์พลขันธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการที่มีหนังสือด่วนถึงนายกรัฐมนตรีสนับสนุนเรื่องการจัดตั้ง "แม่แบงก์" หรือแบงก์ชาติ อีกทั้งต่อมาหลวงวรนิติปรีชา (วรดี พรหมสาขา ณ สกลนคร) ผู้แทนราษฎรจังหวัดสกลนครได้เสนอร่าง พ.ร.บ. จัดตั้งธนาคารชาติ พ.ศ.2478 ต่อสภาผู้แทนราษฎร สภาผู้แทนราษฎรจึงได้ส่งเรื่องให้คณะรัฐมนตรีพิจารณา ปรากฏผลการประชุมของคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2478 ก็ยังตัดสินใจอะไรไม่ได้ในเรื่องนี้ แต่ได้ส่งเรื่องให้กระทรวงการคลังพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง ปรากฏว่าผลของการพิจารณาของกระทรวงการคลัง โดยมอบให้อธิบดีกรมบัญชีกลางเป็นผู้พิจารณาประกอบด้วยความเห็นของที่ปรึกษากระทรวงการคลังคนใหม่ นายดอลล์ ต่างมีความเห็นว่าประเทศไทยยังไม่สมควรจะจัดตั้งธนาคารชาติขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้ร่างกฎหมาย พ.ร.บ.ฉบับนี้ต้องตกไปในที่สุด

ต่อมาในรัฐบาล พล.ต.หลวงพิบูลสงคราม หลังจากที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้เข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังคนใหม่ ก็ได้

เริ่มต้นรื้อฟื้นเรื่องธนาคารชาติขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ดังบันทึกของธนาคารแห่งประเทศไทยในเรื่องนี้ที่ว่า

..เมื่อเข้ารับตำแหน่งแล้ว หลวงประดิษฐ์มนูธรรมได้รื้อฟื้นเรื่องธนาคารชาติมาดำเนินการ และได้โอน ม.จ.วิวัฒนไชย ไชยันต์ อธิบดีกรมศุลกากรในขณะนั้น มาดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาฝ่ายไทยของกระทรวงการคลัง ซึ่งแต่ก่อนมามีแต่ที่ปรึกษาชาวต่างประเทศ

เนื่องจากนายดอลล์ที่ปรึกษาฝ่ายต่างประเทศของกระทรวงการคลังไม่เห็นด้วยกับการจัดตั้งธนาคารกลางมาแต่เดิม หลวงประดิษฐ์มนูธรรม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง จึงได้พยายามทำความเข้าใจกับนายดอลล์เกี่ยวกับวัตถุประสงค์ที่จะจัดให้มีธนาคารแห่งชาติขึ้น หน้าที่ที่ต้องการให้ธนาคารนี้ปฏิบัติ และชี้แจงว่าจะดำเนินการเป็นขั้น ๆ ไป คือในขั้นแรกจะจัดตั้งองค์กรขึ้นเพื่อเตรียมการต่าง ๆ รวมทั้งฝึกหัดเจ้าหน้าที่ให้มีความชำนาญพอสมควรก่อน แล้วจึงจะจัดตั้งธนาคารชาติสมบูรณ์แบบขึ้น นายดอลล์ก็เข้าใจในเจตนารมณ์ของหลวงประดิษฐ์ และให้ความร่วมมือด้วยดี โดยร่างกฎหมายจัดตั้งธนาคารชาติเสนอไว้ก่อนที่ตนจะออกเดินทางกลับไปพักผ่อนยังต่างประเทศ หลังจากนั้นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังได้มอบหมายให้ ม.จ.วิวัฒนไชย ไชยันต์ ที่ปรึกษาฝ่ายไทยทรงดำเนินการต่อ ซึ่งในที่สุดได้มีการเสนอร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการเตรียมจัดตั้งธนาคารชาติไทยต่อนายกรัฐมนตรี โดยหนังสือด่วนที่ น.724/2482 ลงวันที่ 21 กันยายน 2482 [240]

ทั้งนี้หนังสือด่วนที่นายปรีดี พนมยงค์ มีถึงนายกรัฐมนตรี พล.ต. หลวงพิบูลสงครามในครั้งนี้มีสาระสำคัญในทำนองว่า สถานการณ์ในขณะนั้นซึ่งเริ่มมีสภาพการสงครามเกิดขึ้น (หมายถึงสภาพการณ์สงครามภายนอกประเทศไทย-ผู้เขียน) ทำให้ประเทศอังกฤษและเครือจักรภพอังกฤษได้เริ่ม

มีการควบคุมการแลกเปลี่ยนเงินตรา สำหรับประเทศไทยเองประชาชนผู้ฝากเงินก็เริ่มไปถอนเงินจากธนาคารออกมาเป็นจำนวนมาก อันได้ทำให้ฐานะของธนาคารต่าง ๆ ที่มีอยู่เสื่อมทรุดลงตามลำดับ เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่ามีความจำเป็นที่จะเริ่มเตรียมจัดตั้งธนาคารชาติไทยขึ้นเสียแต่บัดนี้ โดยได้ให้เหตุผลเพิ่มเติมไว้ในหนังสือฉบับนี้ต่อไปว่า

..ถ้าได้ตั้งธนาคารชาติขึ้น ก็จะเป็นทางที่ช่วยค้ำจุนธนาคารเหล่านั้น และแทนที่จะให้ผู้ถอนเงินมาเก็บไว้เฉย ๆ ผู้ที่ถอนเงินก็อาจจะนำมาฝากยังธนาคารชาติ และธนาคารชาติจะได้จัดการทำให้เงินทุนนั้นหมุนเวียน นอกจากนี้ในส่วนความต้องการของกระทรวงทะบวงกรมต่าง ๆ ที่จะประกอบกิจการในทางอุตสาหกรรมและทางพาณิชยกรรมตลอดจนการเดินเรือนั้น ก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องจัดเตรียมเครดิตไว้

เพื่อป้องกันความเข้าใจผิดต่อนานาประเทศอันเกี่ยวด้วยธนาคารชาติไทย ข้าพเจ้าได้ให้นายดอลแบร์ ซึ่งรักษาการในตำแหน่งที่ปรึกษากระทรวงการคลังด้วยนั้น ได้ไปติดต่อและชี้แจงกับธนาคารต่างประเทศที่สำคัญ ๆ ในกรุงเทพฯนี้ ให้ทราบว่าการเตรียมการจัดตั้งธนาคารชาติไทยก็ดี หรือการจัดตั้งธนาคารชาติไทยก็ดี ได้กระทำไปโดยมิได้คิดที่จะข่มเหงธนาคารต่าง ๆ แต่กลับจะเป็นการตรงกันข้าม คือในยามที่เครดิตระหว่างประเทศฝืดเคืองเช่นนี้ ธนาคารชาติไทยก็ดี หรือสำนักงานธนาคารชาติอันเริ่มตั้งขึ้นในระยะเตรียมการนี้ก็ดี จะเป็นพี่เลี้ยงให้ธนาคารทั้งหลายในกรุงเทพฯ นายดอลแบร์ได้มารายงานว่าธนาคารที่สำคัญ ๆ ในกรุงเทพฯ ได้เข้าใจวัตถุประสงค์นี้ดีแล้ว ข้าพเจ้าจึงเห็นเป็นการสมควรที่เสนอร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการเตรียมจัดตั้งธนาคารชาติไทย พุทธศักราช 2482 มาพร้อมหนังสือนี้

ในการจัดตั้งธนาคารชาติไทยนั้นจะต้องเตรียมการเป็น 2 ระยะ คือ

1. ในระยะแรก จัดตั้งสำนักงานธนาคารชาติขึ้นเป็นทะบวงการเมือง สังกัดกระทรวงการคลัง โดยยังมิให้มีบุคคลภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้อง ถือว่าเป็นส่วนราชการอย่างหนึ่ง หรือถ้าจะสมมติให้ง่ายขึ้นก็คล้ายกับเป็นการตั้งองค์การของรัฐบาลโดยโอนหน้าที่บางอย่างอันเกี่ยวแก่กิจการธนาคารมาให้สำนักงานนี้ และเปิดรับฝากและจ่ายเงินขึ้นบ้างโดยค่อยทำค่อยไป แต่ส่วนใหญ่จะกระทำต่อทะบวงการเมือง หรือต่อเทศบาล

2. เมื่อการเตรียมการนี้ได้ลุล่วงไป ประกอบจนฝึกหัดเจ้าหน้าที่เห็นว่าจะตั้งเป็นรูปธนาคารชาติไทยได้แล้ว ในกรณีนั้นก็จะต้องจัดตั้งธนาคารชาติไทยเยี่ยงทำนองธนาคารชาติทั้งหลายในโลก โดยตราพระราชบัญญัติว่าด้วยธนาคารชาติไทย

ในเรื่องเงินทุนสำหรับสำนักงานธนาคารชาตินั้น เห็นว่าในชั้นนี้รัฐบาลได้มีกำไรเนื่องจากการซื้อทองคำใน พ.ศ.2482 และผลดอกเบี้ยอันเกิดแต่ทุนสำรองเงินตรา สมควรที่จะเอาเงินนั้นมาเป็นเงินทุนแห่งสำนักงานธนาคารชาติ แทนที่จะเอาเงินภาษีอากร[241]

ต่อมามีการนำเรื่องนี้เข้าสู่การพิจารณาของคณะรัฐมนตรี เพื่อพิจารณาทั้งในส่วนของร่างพระราชบัญญัติและในส่วนของหลักการเหตุผล เมื่อคณะรัฐมนตรีได้เห็นชอบแล้ว จึงได้ส่งเรื่องให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณาอีกทีหนึ่ง คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจาณาแล้วเห็นควรแก้ไขร่างใหม่โดยได้เปลี่ยนชื่อร่างพระราชบัญญัติจากเดิมที่ใช้ว่า "ร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการเตรียมจัดตั้งธนาคารชาติไทย พุทธศักราช 2482" เป็น "ร่างพระราชบัญญัติจัดตั้งสำนักงานธนาคารชาติไทย" ทั้งนี้เพื่อให้เหมาะสมกับเนื้อหาสาระในร่างเดิม ซึ่งต้องการจัดตั้งสำนักงานธนาคารชาติไทย ขึ้นมารองรับการจัดตั้งธนาคารชาติไทยหรือธนาคารแห่งประเทศไทยในโอกาสต่อไป เมื่อเงื่อนไขและความพร้อมด้านต่าง ๆ มีอย่างเพียงพอแล้ว

เป็นอันว่าในที่สุดรัฐบาลก็สามารถตราพระราชบัญญัติจัดตั้งสำนักงานธนาคารชาติขึ้นใช้บังคับได้เมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2482 หลังจากนั้นจึงได้มีการจัดตั้งสำนักงานธนาคารชาติไทยขึ้น และได้เริ่มเปิดปฏิบัติงานเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม 2483 โดยสถานที่ตั้งสำนักงานในระยะแรกได้อาศัยปฏิบัติงานที่กรมบัญชีกลาง หลังจากนั้นได้ย้ายมาใช้อาคารสองชั้นริมกำแพงพระบรมมหาราชวังข้างประตูวิเศษไชยศรี ซึ่งเป็นที่ทำการเดิมของกรมคลังเป็นที่ทำงาน โดยเริ่มต้นได้โอนข้าราชการจากกรมบัญชีกลางมาช่วยราชการเป็นการชั่วคราว 8 คน และข้าราชการจากกระทรวงอื่น ๆ รวมแล้ว 18 คน และต่อมาได้มีการทำพิธีเปิดอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2483 โดยมีนายปรีดี พนมยงค์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังเป็นประธานในพิธี ซึ่งในพิธีเปิดดังกล่าว นายปรีดี พนมยงค์ยังได้กล่าวย้ำถึงเจตนารมณ์ความต้องการในการที่จะจัดตั้งธนาคารชาติไทยไว้อย่างชัดเจน ส่วนหนึ่งว่า

..สำนักงานธนาคารชาติไทยนี้ จะเป็นที่ก่อให้เกิดธนาคารชาติไทยขึ้นในอนาคต นับตั้งแต่ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองเข้าสู่ระบอบประชาธิปไตยเป็นต้นมา คณะรัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญมีความปรารถนาอันแรงกล้าในอันที่จะสถาปนาการเงินของประเทศให้วัฒนาถาวรเช่นเดียวกับอารยประเทศทั้งหลาย ทั้งนี้ก็ด้วยความมุ่งหมายที่จะก่อให้เกิดเครดิตหมุนเวียนเพิ่มขึ้นตามกำลังของประเทศ ที่จะพึงกระทำได้และการจะบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวนี้ได้ ก็จะต้องจัดให้มีธนาคารชาติไทยทำหน้าที่เป็นธนาคารกลางขึ้น[242]

และแม้ในข้อเท็จจริง สำนักงานธนาคารชาติไทยที่เพิ่งก่อตั้งขึ้นนี้จะมีอำนาจและหน้าที่ที่กำหนด เป็นเพียงหน้าที่บางส่วนของความเป็นธนาคารชาติไทยก็ตาม แต่ต่างก็เป็นที่ยอมรับกันว่าสำนักงานธนาคารชาติไทยคือจุดเริ่มต้นหรือพื้นฐานของการก่อตั้งธนาคารแห่งประเทศไทยที่แท้จริง

และต่างก็ยอมรับกันว่าบุคคลผู้ที่ได้วางรากฐานในการก่อตั้งธนาคารชาติไทย หรือธนาคารแห่งประเทศไทยคนสำคัญที่สุดก็คือนายปรีดี พนมยงค์นั้นเอง ทั้งนี้จะเห็นได้จากกรณีเมื่อมีการก่อตั้งธนาคารแห่งประเทศไทยขึ้นในอีกประมาณ 2 ปีเศษต่อมา และในพิธีเปิดอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2485 ในการกล่าวรายงานต่อนายกรัฐมนตรีจอมพล ป.พิบูล-สงครามประธานในพิธี พล.ต.เภา เพียรเลิศบริภัณฑ์ยุทธกิจ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังขณะนั้นได้กล่าวสดุดีคุณูปการของนายปรีดี พนมยงค์ ที่ได้เป็นผู้วางรากฐานการจัดตั้งธนาคารแห่งประเทศไทยไว้ด้วยความชื่นชมส่วนหนึ่งว่า

..พนะท่านผู้เปนประธาน

ไนนามของธนาคารแห่งประเทสไทย ฉันขอขอบคุณพนะท่านที่ได้กรุณาให้เกียรติยสแก่ธนาคาร โดยได้มาเป็นประธานในพิธีเปิดธนาคารในวันนี้

การตั้งธนาคารกลางขึ้นในประเทศไทย เป็นความดำหริที่รัถบาลของพนะท่านได้มีมาแล้วช้านาน เมื่อ พ.ศ.2483 พนะท่านปรีดี พนมยงค์ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งรัถมนตรีว่าการกะซวงการคลัง จึงได้วางรากถานลงไว้ โดยจัดตั้งสำนักงานธนาคารชาติไทย เป็นทบวงการเมืองสังกัดขึ้นหยู่ในกะซวงการคลัง เพื่อประก่อบธุระกิจอันอยู่ในหน้าที่ของธนาคารกลางไปก่อนบางประเภทและเตรียมการจัดตั้งธนาคารกลางขึ้นต่อไป การงานของสำนักงานธนาคารชาติไทยได้เจรินมาเป็นลำดับด้วยอาสัยปรีชาสามารถของท่านรัถมนตรีว่าการกะซวงการคลังผู้นั้นเป็นลำดับ ความมุ่งหวังของพนะท่านที่จะให้มีธนาคารกลางในประเทสไทย เพื่อประกอบธุระกิจอันเป็นสาธารณะประโยชน์นั้นก็จักได้สำเหร็ดรูปนะวันรัถธัมนูญนี้[243]

และเหล่านี้ก็คือผลงานอันทรงคุณค่าของนายปรีดี พนมยงค์ เมื่อนั่งว่าการเป็นรัฐมนตรีคลัง

เชิงอรรถ

[229] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวประวัติย่อของนายปรีดีฯ หน้า 25

[230] ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2519 หน้า (ก)-(ข)

[231] อ้างแล้ว ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่ หน้า 28

[232] อ้างแล้ว ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่ หน้า 28

[233] อ้างแล้ว ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่ หน้า 58

[234] มาตรา 9 พ.ร.บ.ลักษณะเกณฑ์ทหารรัตนโกสินทร์ศก 124 ราชกิจจานุเบกษาเล่ม 22 หน้า 515

[235] บัญชีหมายเลข 2 ข้าราชการพลเรือนสามัญ รัฐพาณิชย์ในพระองค์ และฝ่ายสภาผู้แทนราษฎร ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 52 (ภาค 2) หน้า 840

[236] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล ชีวิตและงานของดร.ปรีดีฯ หน้า 284-285

[237] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวประวัติย่อของนายปรีดีฯ หน้า 26

[238] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวประวัติย่อของนายปรีดีฯ หน้า 142

[239] ความเห็นของนายแบ็กซ์เตอร์ ที่ระลึกในการเปิดอาคารสำนักงานใหญ่ธนาคารแห่งประเทศไทย 12 กรกฎาคม 2525 กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2525 หน้า 44

[240] อ้างแล้ว การดำเนินการของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ที่ระลึกในการเปิดอาคารสำนักงานใหญ่ฯ หน้า 58-59

[241] อ้างแล้ว สำเนาหนังสือด่วนที่ น.724/2482 ที่ระลึกในการเปิดอาคารสำนักงานใหญ่ฯ หน้า 60-61

[242] อ้างแล้ว ที่ระลึกในการเปิดอาคารสำนักงานใหญ่ฯ หน้า 74

[243] อ้างแล้ว ที่ระลึกในการเปิดอาคารสำนักงานใหญ่ฯ หน้า 79

21

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

ย่างขึ้นสู่ปี พ.ศ.2482 แม้เหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่เกี่ยวกับการบริหารของรัฐบาล และการมุ่งแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จะยังคงดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยก้าวหน้าเป็นอย่างดี ทว่าในส่วนสถานการณ์ของโลก โดยเฉพาะในกรณีของประเทศมหาอำนาจในยุโรปขณะนั้น ดูเหมือนสถานการณ์ความตึงเครียดระหว่างประเทศจะมีเพิ่มขึ้นตามลำดับ ทั้งนี้เพราะอย่างในกรณีของเยอรมันซึ่งนับได้ว่า "มีทั้งอำนาจและดินแดนกว้างขวางใหญ่โตที่สุดในยุโรป" [244] ในเวลานั้น แต่สำหรับอดอล์ฟ ฮิตเลอร์ ผู้นำเยอรมันแล้ว มิได้มีความต้องการเพียงแค่นั้น เพราะปรากฏว่าต่อมาฮิตเลอร์ได้แสดงออกมาว่าต้องการได้ "ดานซิก" ซึ่งเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของโปแลนด์มาร่วมกับเยอรมัน ทั้งขอมีสิทธิสร้างถนนข้ามดินแดนดานซิกด้วย แต่โปแลนด์ไม่ยินยอมโดยมีฝรั่งเศสและอังกฤษสนับสนุนอยู่อย่างเต็มที่ ต่อมาในวันที่ 1 กันยายน 2482 ฮิตเลอร์จึงได้ตัดสินใจส่งกองทหารเข้ายึด "ดานซิก" แบบสายฟ้าแลบ อังกฤษและฝรั่งเศสพยายามเจรจากับเยอรมันทว่าไม่สามารถตกลงกันได้ ดังนั้นเพียงสองวันหลังจากเยอรมันบุกยึดดานซิก คือในวันที่ 3 กันยายน 2482 อังกฤษและฝรั่งเศสจึงได้ประกาศสงครามกับเยอรมัน นี่จึงเท่ากับเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการเกิดสงครามโลกครั้งที่สองนั่นเอง

ย้อนกลับมาสู่ประเทศไทยบ้าง ในทันทีที่ควันไฟแห่งสงครามเริ่มลุกโชนขึ้นในผืนแผ่นดินยุโรป คณะรัฐมนตรีของรัฐบาล พล.ต.หลวงพิบูลสงครามก็ได้มีการประชุมพิจารณากำหนดท่าทีต่อการสงครามในยุโรปขึ้นในทันที ถึงที่สุด "ตามความเสนอแนะของท่านปรีดี" [245] รัฐบาลโดยมติของคณะรัฐมนตรีได้เห็นชอบที่จะให้ประเทศไทยใช้นโยบาย "การรักษาความเป็นกลาง" เป็นหลัก สำหรับในสถานการณ์สงครามเช่นนี้

และเพื่อให้นโยบายเรื่องนี้เป็นที่เชื่อถือ ยอมรับจากนานาประเทศอย่างแท้จริง ต่อมาคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยพระบาทสำเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล จึงได้มีการประกาศพระบรมราชโองการในการรักษาความเป็นกลางขึ้น เมื่อวันที่ 5 กันยายน 2482 ดังประกาศพระบรมราชโองการที่ว่า

...โดยที่บัดนี้ สถานะสงครามอยู่ในบริเวณใหญ่ ฝรั่งเศสและเยอรมันนี และโดยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำรงเป็นผาสุกอยู่ในสันติภาพและมิตรภาพกับพระมหากษัตริย์และประมุขแห่งรัฐตลอดจนอาณาประชาชนและคนชาติแห่งรัฐนั้น ๆ แต่ละรัฐ และโดยที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะให้อาณาประชาราษฎรของพระองค์คงได้รับประโยชน์เป็นมั่นคงอยู่ในสันติภาพอันเป็นคุณหาที่สุดมิได้ และการนี้ทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะรักษาความเป็นกลางอย่างเคร่งครัด และเที่ยงธรรมในสถานะสงครามดังกล่าวแล้ว

ฉะนั้นคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงได้ตราประกาศขึ้นไว้ดังต่อไปนี้

ให้บรรดาข้าราชการและอาณาประชาราษฎรไทย และบรรดาบุคคลซึ่งมีถิ่นที่อยู่ในประเทศไทย ปฏิบัติตามความเป็นกลางอย่างเคร่งครัด และเที่ยงธรรมระหว่างที่มีสถานะสงครามอยู่นี้ และขอให้ปฏิบัติตามบรรดากฎหมายระหว่างประเทศว่าด้วยความเป็นกลางด้วย [246]

พระบรมราชโองการดังกล่าวมี พล.ต.หลวงพิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

หลังจากที่รัฐบาลได้ประกาศพระบรมราชโองการ ให้ปฏิบัติความเป็นกลางไปแล้ว ต่อมาในวันที่ 16 กันยายน 2482 เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจกับประชาชนเพิ่มเติมเกี่ยวกับการปฏิบัติในเรื่องความเป็นกลาง รัฐบาลจึงได้มอบให้กรมประชาสัมพันธ์ หรือ "สำนักโฆษณาการ" ได้ออกแถลงการณ์ชี้แจงเรื่องสิทธิและหน้าที่ของประเทศและพลเมืองในประเทศที่เป็นกลาง ดังความส่วนหนึ่งว่า

..โดยที่ในบัดนี้ได้มีสงครามเกิดขึ้นในยุโรป และรัฐบาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้ประกาศพระบรมราชโองการให้ปฏิบัติตามความเป็นกลาง โดยให้ข้าราชการอาณาประชาราษฎรไทย และบรรดาบุคคลซึ่งมีถิ่นฐานที่อยู่ในประเทศไทย ปฏิบัติตามความเป็นกลางอย่างเคร่งครัดและโดยเที่ยงธรรมในระหว่างที่มีสงครามอยู่นี้ และให้ปฏิบัติตามบรรดากฎหมายแห่งราชอาณาจักรนี้ กับทั้งข้อผูกพันตามสนธิสัญญาและกฎหมายระหว่างประเทศว่าด้วยความเป็นกลางแล้วนั้น

สำนักงานโฆษณาการจึงเห็นสมควรแถลงให้อาณาประชาราษฎรได้ทราบถึงสิทธิและหน้าที่ของประเทศ และพลเมืองในประเทศที่เป็นกลาง และของบรรดาบุคคลซึ่งมีถิ่นที่อยู่ในประเทศไทยว่าพึงมีประการใด เพื่อจักได้อนุโลมปฏิบัติตนให้ต้องตามประกาศพระบรมราชโองการดังกล่าวได้ด้วยดี และเพื่อรักษาความเป็นกลางได้อย่างเคร่งครัดและโดยเที่ยงธรรม[247]

ในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้ เพื่อเป็นการรณรงค์ให้ประเทศทั้งหลายได้ตระหนักถึงคุณค่าของสันติภาพ นายปรีดี พนมยงค์ได้ดำเนินการสร้างภาพยนตร์ไทยเสียงในฟิลม์ เป็นภาษาอังกฤษเรื่อง "พระเจ้าช้างเผือก" ขึ้น ทั้งนี้ "พระเจ้าช้างเผือก" มีรายละเอียดเนื้อหาโดยย่อว่า

..พระเจ้าจักราแห่งอโยธยาเป็นธรรมราชา สนพระทัยในความทุกข์สุขของราษฎร ประเพณีที่ล้าหลังเช่นการต้องรับสนมถึง 365 คนนั้นก็ไม่ทรงรับ ส่วนพระเจ้าหงสาเป็นทรราชต้องการสงครามมีนโยบายรุกราน ดังนั้นเมื่อเกิดสงครามพระเจ้าจักราก็ท้าพระเจ้าหงสาชนช้างตัวต่อตัว ไม่ต้องให้ไพร่ทหารบาดเจ็บล้มตาย พระเจ้าจักราถือว่าเป็นความขัดแย้งระหว่างกษัตริย์ต่อกษัตริย์ การทำสงครามมิได้ต้องการพิชิตสงครามในความหมายเก่า มิต้องการทำลายชีวิตราษฎร แต่ต้องการสันติภาพแก่มวลมนุษย์ และเรื่องก็จบลงด้วยการที่อโยธยามีสันติภาพ พระเอกและนางเอกก็รักกันอยู่กันด้วยความสุข [248]

ต่อมาในปี 2484 หนังสือ "พระเจ้าช้างเผือก" ก็ถูกพิมพ์ออกจำหน่ายเป็นภาษาอังกฤษในชื่อว่า "King of The White Elephant" โดยโรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองและคงได้มีการส่งไปวางจำหน่ายยังตลาดหนังสือต่างประเทศด้วย ดังที่ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ได้บันทึกเล่าไว้ว่าขณะที่กำลังเรียนหนังสืออยู่ที่อเมริกา วันหนึ่งได้ไปพบหนังสือเล่มนี้เข้าที่ร้าน แพรากอน ในนครนิวยอร์ค จุดสำคัญที่สะท้อนถึงว่าผู้เขียนเรื่องนี้คือ นายปรีดี พนมยงค์ มุ่งหวังจะใช้ภาพยนตร์และหนังสือเล่มนี้เพื่อการรณรงค์ให้เห็นถึงคุณค่าของสันติภาพ ก็คือในวรรคสุดท้ายคำนำของหนังสือนายปรีดีได้เขียนไว้ว่า "ขออุทิศให้แก่สันติภาพ เพราะสันติภาพมีชัยชนะไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าสงคราม"

นอกจากนี้ถึงปี พ.ศ.2483 คือในวันที่ 12 มิถุนายน 2483 ประเทศไทยยังได้ทำสัญญาการไม่รุกรานกับสามประเทศมหาอำนาจที่สำคัญ คือ ฝรั่งเศส อังกฤษ และญี่ปุ่นอีกด้วย

แต่สำหรับกรณีของฝรั่งเศส ปรากฏว่าหลังจากได้ลงนามสัญญาการไม่รุกรานกับประเทศไทยได้ไม่ถึง 10 วัน คือถึงวันที่ 22 มิถุนายน 2483 ปรากฏว่าแนวต้านทานทางทหารของฝรั่งเศสที่พยายามต่อต้านกองทัพนาซี

ของอดอร์ฟ ฮิตเลอร์ มาได้ประมาณ 9 เดือนเศษ หลังวันประกาศสงคราม ต่อกัน ก็อยู่ในสภาพที่ไม่อาจต้านทานกองกำลังที่เหนือกว่า ทั้งในด้านอาวุธ ยุทธโธปกรณ์และพลังใจของการต่อสู้ของกองทัพเยอรมันได้ จำต้องทำสัญญายอมแพ้หรือสงบศึกที่ป่าเมืองคอมเบียน เมื่อวันที่ 22 มิถุนายน 2483

ซึ่งผลของการยอมแพ้ดังกล่าว มีผลเกี่ยวเนื่องมาถึงประเทศไทยในทันที นั้นก็คือรัฐบาล พล.ต.หลวงพิบูลสงคราม ได้ถือโอกาสนี้เรียกร้องดินแดนที่ไทยเคยเสียให้แก่ฝรั่งเศสไปในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น พระตะบอง เสียมราฐ หลวงพระบาง และจำปาศักดิ์คืน โดยที่นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะนักกฎหมายและนักการทูตคนสำคัญไม่เห็นด้วยกับ พล.ต.หลวงพิบูลสงครามในเรื่องนี้ โดยมองว่ามีช่องทางที่ประเทศไทยจะได้ดินแดนดังกล่าวคืนมา โดยวิธีทางกฎหมายระหว่างประเทศได้ จึงได้เข้าพบพล.ต.หลวงพิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี เพื่อเสนอความเห็นต่อประเด็นปัญหานี้ ดังบันทึกของนายปรีดี ที่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

..เมื่อประเทศฝรั่งเศสได้ยอมแพ้แก่เยอรมันแล้ว เวลานั้นผมเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง เห็นว่ามีช่องทางที่ประเทศไทยจะได้ดินแดนที่ได้เสียไปคืนมาเป็นของไทย โดยวิธีทางกฎหมายระหว่างประเทศ ผมจึงได้พบท่านจอมพลป. ที่วังสวนกุหลาบ แสดงทรรศนะของผมว่าเป็นการสมควรที่รัฐบาลไทยจะนำเรื่องนี้ขึ้นสู่ศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ หรือศาลโลกในสมัยนั้นให้วินิจฉัยว่า ดินแดนที่ฝรั่งเศสได้ไปจากประเทศไทยตั้งแต่ ร.ศ.112 เป็นต้นมาต้องคืนมาเป็นของประเทศไทย เพราะประเทศไทยได้โอนดินแดนเหล่านั้นให้ฝรั่งเศสเพื่อให้อยู่ใน "อารักขา" ของฝรั่งเศส เมื่อฝรั่งเศสยอมแพ้เยอรมัน และบ้านเมืองระส่ำระสาย ก็เป็นการแสดงว่าประเทศฝรั่งเศสไม่สามารถที่จะอารักขาดินแดนที่ประเทศไทยได้โอนให้ไปนั้นได้อีก ประเทศไทยจึงมีสิทธิโดยชอบธรรมที่จะได้คืนดินแดนนั้น (ทั้งนี้

เป็นเหตุผลที่ฝ่ายไทยมีทางชนะได้ในสมัยที่ฝรั่งเศสยังเป็นรัฐอารักขาดินแดนเหล่านั้น ซึ่งต่างกับเหตุผลที่รัฐบาลสฤษดิ์อ้างต่อศาลโลกในกรณีเขาพระวิหารภายหลังที่กัมพูชาเป็นเอกราชแล้ว)[249]***

แต่ข้อเสนอดังกล่าวของนายปรีดี ปรากฏว่า พล.ต.หลวงพิบูลสงคราม ไม่เห็นด้วย ในทางตรงข้ามรัฐบาล พล.ต.หลวงพิบูลสงคราม กลับใช้วิธียื่นบันทึกให้รัฐบาลฝรั่งเศสคืนดินแดนให้แก่ฝ่ายไทย เมื่อรัฐบาลฝรั่งเศสไม่ยินยอม รัฐบาล พล.ต.หลวงพิบูลสงคราม จึงหันมาใช้วิธีการทางทหารด้วยเหตุนี้สงครามระหว่างไทยกับอินโดจีนของฝรั่งเศสจึงระเบิดขึ้น แต่ยังไม่ทันที่ผลของสงครามจะแพ้ชนะเด็ดขาดกันอย่างไร ญี่ปุ่นก็ได้สอดเข้ามาโดยเรียกร้องให้ทั้งฝ่ายไทยและฝรั่งเศสหยุดรบ พร้อมกับจัดให้มีการเจรจากันขึ้นที่กรุงโตเกียวโดยมีญี่ปุ่นเป็นตัวกลาง แต่การเจรจาก็ไม่ได้สำเร็จโดยง่าย ต้องอาศัยเวลาที่ยืดเยื้อยาวนานมาถึง 2-3 เดือน เหตุเพราะฝรั่งเศสเองก็ไม่อยากคืนดินแดนให้แก่ฝ่ายไทยตามคำเรียกร้อง ถึงที่สุดจากการเข้ามาช่วยไกล่เกลี่ยแกมบังคับของญี่ปุ่น ฝรั่งเศสจึงยินยอมคืนดินแดนให้แก่ประเทศไทยบางส่วน คือ หลวงพระบาง จำปาศักดิ์ เสียมราฐ และพระตะบอง ซึ่งต่อมารัฐบาลได้ตรา "พระราชบัญญัติจัดการปกครองดินแดนที่ประเทศไทยได้คืนจากประเทศฝรั่งเศส พุทธศักราช 2484" ขึ้นใช้บังคับ และได้มีการเปลี่ยนชื่อดินแดนที่ได้คืนมานี้เสียใหม่คือ (1) หลวงพระบางฝั่งขวาแม่น้ำโขง เป็นจังหวัดลานช้าง (2) จำปาศักดิ์ ฝั่งขวาแม่น้ำ

***บันทึกของนายปรีดี พนมยงค์ เกี่ยวกับข้อเสนอให้จอมพลป.พิบูลสงครามใช้วิธีกฎหมายระหว่างประเทศ เพื่อเรียกร้องดินแดนคืนจากประเทศฝรั่งเศส เป็นบันทึกที่เขียนในรูปจดหมายถึงท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม ชี้แจงข้อเท็จจริงในกรณีที่ พล.ต.อนันต์ พิบูลสงคราม เขียนบทความเรื่อง "ชีวิตของคุณพ่อ" ซึ่งต่อมาหนังสือพิมพ์เดลินิวส์ได้คัดมาลงพิมพ์ อันมีข้อความเกี่ยวกับนายปรีดีคราดเคลื่อนต่อความเป็นจริง นายปรีดี พนมยงค์จึงได้เขียนจดหมายเพื่อชี้แจงข้อเท็จจริงดังกล่าวมาจากนครกวางตุ้งซึ่งนายปรีดีพักอาศัยอยู่ในขณะนั้น โดยจดหมายดังกล่าวลงวันที่ 16 สิงหาคม 2507

โขง เป็นจังหวัดนครจำปาศักดิ์ (3) เสียมราฐเป็นจังหวัดพิบูลสงคราม (4) พระตะบอง เป็นจังหวัดพระตะบอง (มาตรา 3) และผลจากการที่ พล.ต. หลวงพิบูลสงครามได้ใช้นโยบายการทหารทำการต่อสู้กับฝรั่งเศสจนทำให้ได้ดินแดนคืนมานี้ ต่อมาทางกระทรวงกลาโหมได้รายงานเสนอคุณงามความดีและขอพระราชทานเลื่อนยศขึ้นเป็น นายพลเอก นายพลเรือเอก และนายพลอากาศเอก ทั้งนี้ให้เหตุผลว่า "กองทัพไทยมีความปรารถนาที่จะเห็นท่านผู้นำได้รับพระราชทานยศให้สมกับความดีความชอบที่ทำไว้แก่ประเทศชาติ" ต่อมา ในวันที่ 28 กรกฎาคม 2484 ทางคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พล.ต.พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา และพล.อ.พิชเยนทรโยธิน ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานยศจอมพล จอมพลเรือ และจอมพลอากาศ พร้อมเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นโบราณมงคล นพรัตนราชวราภรณ์ กับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ปฐมจุลจอมเกล้าฯ พร้อมด้วยสายสร้อยทองคำให้แก่ พล.ต.หลวงพิบูลสงคราม***

ในอีกด้านหนึ่งแม้ประเทศไทยจะได้ดินแดนคืนมาจากฝรั่งเศสบางส่วนโดยเฉพาะสี่จังหวัดดังกล่าวแล้ว แต่ในขณะเดียวกันกองกำลังของนายพลเดอโกลส์ หรือที่รู้จักกันในนามฝรั่งเศสเสรีซึ่งต่อมาได้ตั้งเป็นฝ่ายต่อต้านเยอรมันกลับไม่เห็นด้วย และไม่ยอมรับการคืนดินแดนดังกล่าว นายปรีดีจึงได้เข้าพบนายกรัฐมนตรีหลวงพิบูลสงคราม หรือในฐานะจอมพลคนใหม่จอมพลป.พิบูลสงคราม เพื่อเสนอความเห็นในเรื่องนี้อีกครั้งว่า

***ในเรื่องที่มีการแต่งตั้งยศจอมพลให้แก่ พล.ต.หลวงพิบูลสงครามหลังกรณีพิพาทเรื่องดินแดนอินโดจีนฝรั่งเศสนั้น พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา อดีตผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้เคยให้การต่อศาลอาชญากรสงคราม เมื่อวันที่ 19 ตุลาคม 2488 ไว้ว่า นายประยูร ภมรมนตรีได้มาพบและถามว่าเมื่อนายกรัฐมนตรีมีความชอบมากมายเช่นนี้จะตั้งเป็นอะไร พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ได้ตอบว่าเมื่อเป็น พลตรีอยู่ก็ตั้งเป็นพลโท นายประยูร กลับบอกว่าไม่ได้ ทางกองทัพไม่ยอมต้องเป็นจอมพล และต้องให้สายสะพายนพรัตน์ด้วย พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ถึงกับกล่าวไว้ในคำให้การดังกล่าวว่า "การใช้อำนาจกองทัพมาชู่ข้าพเจ้านี้ใช้บ่อยเหลือเกิน"

..ผมจึงได้ไปเตือนท่านจอมพลป.ว่า ต้องพิจารณาท่าทีของเดอร์โกลส์กับสัมพันธมิตรของเขาในสมัยนั้นให้มาก เพราะถ้าสัมพันธมิตรในขณะนั้นเป็นฝ่ายชนะสงครามแล้ว ข้อตกลงที่ฝ่ายรัฐบาลทำไว้กับรัฐบาลวิชี่ที่ญี่ปุ่นเป็นผู้ค้ำประกันนั้นก็จะต้องถูกยกเลิก และฝรั่งเศสก็จะได้ดินแดนกลับคืนไป ผมยังได้ชี้แจงด้วยว่าถ้าได้ใช้วิธีการตามที่ผมได้เสนอไว้ในครั้งแรก คือนำเรื่องขึ้นสู่ศาลยุติธรรมระหว่างประเทศแล้ว ถ้าศาลยุติธรรมระหว่างประเทศตัดสินใจให้เราชนะคดี เพราะเรามีทางชนะก็ย่อมเป็นการตัดสินผูกพันประเทศฝรั่งเศสทั้งมวล ต่างกับข้อตกลงที่ทำไว้กับรัฐบาลวิชี่ที่ฝ่ายนายพลเดอร์โกลส์ กับฝ่ายสัมพันธมิตรของเขาไม่รับรอง[250] แต่ดูเหมือนว่าถึงขณะนั้นข้อเสนอของนายปรีดี ในเรื่องนี้หาได้อยู่ในความใส่ใจหรือสนใจของจอมพลป. ไม่

สำหรับสถานการณ์ของสงครามโลกในระยะนี้ หรือหลังจากที่สงครามในยุโรปได้ระเบิดขึ้นจนขยายใหญ่โตทั่วไปแล้ว ทางด้านเอเชียมหาอำนาจยักษ์แคระคือญี่ปุ่น แม้จะไม่ได้แสดงออกว่าจะก้าวเข้าสู่สงครามใหญ่นี้หรือไม่อย่างไร แต่ในข้อเท็จจริงญี่ปุ่นได้กลายเป็นชาติผู้รุกรานมาตั้งแต่ก่อนหน้านี้แล้วหลายปี โดยการส่งกำลังทหารเข้าไปรุกรบและยึดครองดินแดนภาคอีสานของจีนตั้งแต่วันที่ 18 กันยายน 2474 และได้ดำเนินสงครามนั้นเรื่อยมา แต่ดูเหมือนโลกก็ไม่ได้สนใจใยดีกับท่าทีการรุกรานของญี่ปุ่นอย่างจริงจังอะไรนัก จวบจนกระทั่งในเช้าของวันที่ 7 ธันวาคม 2484 ญี่ปุ่นก็ทำเอาโลกทั้งโลกต้องตกตะลึง เมื่อญี่ปุ่นได้ส่งเครื่องบินทิ้งระเบิดเข้าโจมตีเพิร์ลฮาเบอร์ฐานทัพเรือของอเมริกาแบบสายฟ้าแลบ พร้อมทั้งได้ประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกาและอังกฤษอย่างเป็นทางการในวันนั้นด้วย

และเพียงคล้อยหลังมาอีกหนึ่งวัน คือในวันที่ 8 ธันวาคม 2484 ญี่ปุ่นก็ได้สำแดงถึงความเป็นประเทศมหาอำนาจนักล่าอาณานิคมที่แท้จริงออกมาให้เห็น ด้วยการฉีกสัญญาไม่รุกรานที่เคยทำกับประเทศไทยทิ้ง และ

ส่งกองกำลังทหารบุกเข้าสู่ประเทศไทยและมาเลเซียในทันที ซึ่งก็ได้ทำให้เกิดวิกฤตของประเทศไทยขึ้นในหลาย ๆ ด้านในทันที ไม่ว่าในทางการเมือง การทหารและเศรษฐกิจ

คือในทางการทหารเมื่อทหารญี่ปุ่นเหยียบแผ่นดินไทย กองกำลังทหารไทยตลอดถึงตำรวจและประชาชน ก็ได้เข้าทำการสู้รบต่อต้านญี่ปุ่นอย่างขนานใหญ่ เช่นที่ ประจวบคีรีขันธ์ ชุมพร นครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี สงขลา ปัตตานี ฯลฯ เป็นต้น ในขณะเดียวกันญี่ปุ่นก็ได้ยื่นข้อเสนอขอเดินทัพผ่านประเทศไทยเพื่อเข้าไปสู่พม่า ทำให้มีผลทางการเมืองเกิดขึ้นซ้อนตามมาในทันทีเช่นกัน นั่นก็คือในเวลา 7.00 นาฬิกาของวันที่ 8 ธันวาคม จอมพลป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีได้ประชุมคณะรัฐมนตรี เพื่อพิจารณาถึงท่าทีที่ญี่ปุ่นรุกรานไทยและยื่นข้อเสนอดังกล่าวขึ้นเป็นการด่วน อันที่จริงในคืนวันที่ 7 ธันวาคม 2484 เวลา 22.00 น. รองนายกรัฐมนตรี พล.ต.ต.อดุล อดุลเดชจรัส ก็ได้เรียกประชุมด่วนคณะรัฐมนตรี ในกรณีที่ผู้แทนรัฐบาลญี่ปุ่นคือเอกอัคราชทูตและทูตทหารญี่ปุ่นได้มายื่นบันทึกต่อรัฐบาลขอเดินทัพผ่านประเทศไทยเพื่อไปโจมตีอังกฤษในพม่า และได้แจ้งแก่รัฐบาลไทยว่าได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและอเมริกาแล้ว จึงจะเข้าตีประเทศเหล่านี้พร้อม ๆ กัน โดยขออย่าให้ไทยขัดขวางซึ่งญี่ปุ่นรับรองว่าจะไม่ทำลายอธิปไตยของไทย นอกจากจะขอผ่านทางกรุงเทพฯ และบางเมืองที่จำเป็นในทางทหารเท่านั้น และญี่ปุ่นได้ขอให้ฝ่ายไทยให้คำตอบในเวลา 1.00 น. ของวันที่ 8 ธันวาคม หรือ 2.30 น. ตามเวลาประเทศญี่ปุ่น หรือในตอนดึกของคืนวันที่ 7 นั่นเอง แต่เนื่องจากจอมพลป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีไปตรวจราชการแถวจังหวัดพระตะบอง ทางคณะรัฐมนตรีที่ประชุมอยู่จึงยังตัดสินใจอะไรไม่ได้ โดยเฉพาะในประเด็นที่ฝ่ายญี่ปุ่นขอร้องให้รัฐมนตรีที่กำลังประชุมอยู่นี้ ช่วยสั่งการมิให้ [illegible]และกองกำลังฝ่ายไทยต่อสู้ต่อต้านญี่ปุ่น แต่ทางคณะรัฐมนตรีในขณะ

นั้นก็ไม่สามารถสั่งการในเรื่องนี้ได้ เพราะในขณะนั้นอำนาจสั่งการทหารทั่วไปขึ้นอยู่กับผู้บัญชาการทหารสูงสุดแต่เพียงผู้เดียว ซึ่งก็คือ จอมพล ป.พิบูลสงคราม

การรอคอยคำตอบของฝ่ายญี่ปุ่นซึ่งเคยยื่นคำขาดไว้ว่าให้ตอบภายในเวลา 1.00 น. ของวันที่ 8 ธันวาคม ดังกล่าว จึงต้องเลื่อนมาเรื่อย ๆ จนกระทั่งนายกรัฐมนตรีจอมพล ป.พิบูลสงครามเดินทางมาถึงและเข้าร่วมประชุมคณะรัฐมนตรีในตอนเช้าของวันที่ 8 ธันวาคม เวลา 7.00 น. ดังกล่าวแล้ว

สำหรับผลของการประชุม หลังจากใช้เวลาพิจารณาไม่นาน ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีก็สรุปความเห็นว่า จะให้มีการหยุดยิงเสียก่อน เพราะเห็นกันว่าหากจะปล่อยให้มีการต่อสู้กันต่อไปก็จะเสียหายมาก นายกรัฐมนตรีจอมพล ป.พิบูลสงคราม ในฐานะผู้บัญชาการทหารสูงสุด จึงได้ตัดสินใจสั่งให้มีการหยุดยิงและระงับการต่อสู้อันเกิดจากกองกำลังทหาร ตำรวจ และประชาชนไทย ที่ได้ลุกขึ้นต่อสู้ต่อต้านทหารญี่ปุ่นในหลาย ๆ ท้องที่ในทันที

ในเรื่องนี้บันทึกของนายทวี บุญยเกตุ ในฐานะเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ซึ่งต้องเป็นเลขานุการของที่ประชุมคณะรัฐมนตรีในวันนั้น ได้บันทึกไว้ว่าหลังจากที่นายกรัฐมนตรีได้ตกลงหยุดยิง และออกจากที่ประชุมไปพร้อมกับนายดิเรก ชัยนาม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เพื่อไปพบกับเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นกับคณะของเขา ซึ่งนั่งรอคำตอบจากรัฐบาลไทยอยู่ประมาณ 1 ชั่วโมง นายกรัฐมนตรีก็กลับมาพร้อมกับข้อเสนอของฝ่ายญี่ปุ่นให้ฝ่ายไทยเลือกรับว่าจะตกลงเอาข้อใดคือ

..(1) จะให้ประเทศไทยเข้าเป็นไตรภาคี ตามกติกาสัญญาไตรภาคี ฉบับลงวันที่ 27 กันยายน ค.ศ.1940 ซึ่งได้มีการลงนามกันระหว่างผู้นำของประเทศเยอรมันนี ประเทศอิตาลี และประเทศญี่ปุ่นที่เราเรียกกันว่า "อักษะประเทศ" หรือ

(2) ประเทศไทยจะให้ความร่วมมือทางทหารกับประเทศญี่ปุ่น โดยอนุญาตให้กองทัพญี่ปุ่นเดินทัพผ่านประเทศไทย และอำนวยความสะดวกเท่าที่จำเป็นทุกประการในการที่กองทัพญี่ปุ่นจะเดินทัพผ่านไปนี้ กับทั้งจะได้จัดการโดยทันทีเพื่อป้องกันการปะทะกันที่อาจเกิดมีขึ้นระหว่างทหารญี่ปุ่นกับทหารไทยหรือ

(3) ประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่นทำสัญญาพันธไมตรีทางทหารร่วมรบร่วมรุกและร่วมการป้องร่วมกัน

ทั้งนี้ญี่ปุ่นจะให้หลักประกันว่า เอกราชอธิปไตยและเกียรติยศของประเทศไทยจะได้รับความเคารพนับถือ และเขาจะร่วมมือกับประเทศไทยในการที่จะเอาดินแดน ซึ่งประเทศไทยได้เสียไปคืนมา[251]

นายทวี บุณยเกตุยังได้บันทึกต่อไปว่า เมื่อญี่ปุ่นมีข้อเสนอมาเช่นนี้ นายปรีดี พนมยงค์ได้แสดงความเห็นว่า ตามข้อเสนอของญี่ปุ่นนั้น "ถ้าหากไม่รบกับเขาก็ต้องยอมรับเป็นพวกเดียวกับเขาเช่นนี้ใช่หรือไม่" แล้วรัฐมนตรีคนอื่น ๆ ก็ได้แสดงความเห็นอภิปรายถกเถียงกันอยู่นาน แต่ก็ตัดสินใจไม่ได้ว่าจะเลือกหนทางใดใน 3 แนวทางที่ญี่ปุ่นเสนอมานั้น ในที่สุดจอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีถึงกับต้องเป็นผู้สรุปประเด็นปัญหาให้กระชับขึ้น เพื่อเป็นแนวทางให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาเลือกว่า "เราจะรบเขาหรือไม่รบเท่านั้นเอง" ถึงช่วงนี้นายปรีดีได้เสนอความเห็นขึ้นว่า

..เมื่อเราสั่งให้หยุดยิงและวินิจฉัยไปในทางที่เราจะไม่รบกับญี่ปุ่นแล้ว เราก็ควรจะตกลงกับเขาด้วยว่าเราจะไม่รบกับอีกฝ่ายหนึ่ง คือจะไม่รบอังกฤษและอเมริกาด้วย และควรจะเอาแบบประเทศเดนมาร์กให้แต่ทางผ่านไปเท่านั้น แต่เราจะไม่ช่วยอะไรหมด เพราะตามข้อเสนอของญี่ปุ่นนั้นเป็นเรื่องการร่วมมือทางทหารทั้งนั้น ไม่ใช่เพียงแต่ให้เดินทัพผ่านอย่างเดียว จึงเห็นว่าเราควรร่างข้อตกลงของเราเอามาดูกันเสียใหม่ ให้เป็นไปในรูปให้แต่ทางผ่านอย่างเดียว[252]

อย่างไรก็ตามแม้รัฐมนตรีส่วนมากจะออกความเห็นไปในทาง ที่ไม่ประสงค์จะร่วมมือกับญี่ปุ่นและไม่ต้องการที่จะสู้รบกับญี่ปุ่น แต่ในที่สุดก็ได้โยนภาระการตัดสินใจไปให้นายกรัฐมนตรีจอมพลป.พิบูลสงครามซึ่งจอมพลป. ก็ตัดสินใจไปตามแนวทางที่รัฐมนตรีเสียงส่วนใหญ่เห็นด้วย ก็คือจะยอมแค่ให้ญี่ปุ่นเดินทัพผ่านเท่านั้น เมื่อตกลงเช่นนี้แล้วได้มอบให้หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ นายดิเรก ชัยนาม กับนายวนิช ปานะนนท์ เป็นผู้แทนไปเจรจาบอกกล่าวกับฝ่ายญี่ปุ่น แต่เมื่อผู้แทนชุดนี้กลับมาปรากฏว่าญี่ปุ่นกลับมีข้อเสนอเพิ่มเติมเข้ามาอีกคือ ญี่ปุ่นยอมตกลงตามที่ฝ่ายไทยต้องการเรื่องยอมให้ญี่ปุ่นเดินทัพผ่านได้ แต่ยังต้องการตกลงกับไทยในเรื่องทางเศรษฐกิจและการคลังอีกด้วย โดยญี่ปุ่นจะขอเจรจากับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการเอง

บันทึกของนายทวี บุณยเกตุกล่าวถึงเหตุการณ์ในช่วงนี้ว่า

..นายปรีดี พนมยงค์รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังจึงได้กล่าวขึ้นว่า เรื่องเอกราชและอธิปไตยของเรานั้นญี่ปุ่นจะต้องเคารพอย่างเคร่งครัด และที่เราได้ตกลงกับเขาก็เฉพาะเรื่องทหารอย่างเดียวเท่านั้น ไม่เกี่ยวกับเรื่องการเงินจะมาเอาเรื่องอื่น เช่นเรื่องการเศรษฐกิจและการคลังมาพัวพันด้วยไม่ได้ ขอให้ทำความเข้าใจกับญี่ปุ่นตามนี้ให้เป็นที่แจ่มแจ้งด้วย ที่ประชุมเห็นชอบด้วยกับข้อท้วงติงของนายปรีดี พนมยงค์ จึงได้มอบให้คณะผู้แทนชุดเดิมไปทำความเข้าใจกับฝ่ายญี่ปุ่นอีกครั้งหนึ่ง โดยมีหลักการในการเจรจาอยู่ 4 ข้อว่า

(1) การที่ยอมให้ฝ่ายญี่ปุ่นนำทหารเดินผ่านดินแดนของประเทศไทยนี้ต้องไม่ปลดอาวุธทหารไทย

(2) เรื่องกองทัพญี่ปุ่นขอผ่านนั้น จะเพียงแต่ผ่านเท่านั้นจะไม่พักอยู่ที่กรุงเทพฯ

(3) ข้อตกลงที่จะตกลงกันนี้ ให้มีขีดจำกัดเฉพาะในเรื่องการทหารเท่านั้น

.และ

(4) ข้อตกลงนี้เป็นอันเด็ดขาด จะไม่มีขออะไรเพิ่มเติมเข้ามาภายหลังอีก [253]

บันทึกของนายทวี บุณยเกตุ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ต่อมาว่า หลังจากที่รัฐบาลไทยและญี่ปุ่นสามารถเจรจาตกลงกันในประเด็นเรื่องให้ญี่ปุ่นเดินทัพผ่านประเทศไทย และมีการเซ็นสัญญากันได้ไม่กี่วัน รัฐบาลญี่ปุ่นก็มาในไม้ใหม่ คือได้เริ่มเจรจาขอกู้เงินจากประเทศไทยเพื่อนำไปใช้จ่ายในกิจการทางทหารของญี่ปุ่น ทว่านายปรีดี พนมยงค์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังไม่เห็นด้วย และได้เสนอความเห็นต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรีในทำนองว่า การที่จะให้รัฐบาลญี่ปุ่นกู้เงินไปเพื่อใช้จ่ายในกิจการทหารของเขานั้น เข้าใจว่าคงจะไม่กู้แต่เพียงจำนวนเท่านี้ แต่คงจะต้องขอกู้มาอีกเรื่อย ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด ตามความจำเป็นในทางทหารของญี่ปุ่น หากประเทศไทยให้กู้ก็จะต้องพิมพ์ธนบัตรเพิ่มขึ้น ซึ่งจะทำให้มีธนบัตรหมุนเวียนในท้องตลาดมากขึ้นอย่างรวดเร็ว อันจะส่งผลเสียในทางเศรษฐกิจคือจะทำให้เกิดเงินเฟ้อ จึงเห็นว่าทางที่ดีที่สุดควรจะให้ทหารญี่ปุ่นพิมพ์ธนบัตรขึ้นใช้เองในกองทัพญี่ปุ่น เรียกว่า Invasion notes จะดีกว่า ทั้งนี้เพื่อว่าเมื่อสงครามสงบแล้ว ประเทศไทยจะได้ประกาศยกเลิกธนบัตรเหล่านี้เสีย ซึ่งหากทำได้เช่นนี้เมื่อสงครามเสร็จสิ้นลงแล้ว การเงินและการเศรษฐกิจของประเทศก็จะได้ไม่ถูกกระทบกระเทือน และจะไม่ทำให้เกิดเงินเฟ้อขึ้น แต่ในเรื่องนี้ปรากฏว่าจอมพลป.พิบูลสงครามไม่เห็นด้วย

..นายกรัฐมนตรีได้กล่าวแย้งว่า การที่จะปฏิบัติตามความเห็นและตามข้อเสนอของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังนั้น แม้จะเป็นการป้องกันมิให้เกิดเงินเฟ้อขึ้นได้ก็ตาม แต่ก็เท่ากับเป็นการแสดงว่าเราได้เสียเอกราช

และอธิปไตยไปแล้วจึงไม่เห็นด้วย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังจึงได้แถลงค้านว่าก็การที่เรายอมให้ทหารญี่ปุ่นเข้ามาอยู่เต็มบ้านเต็มเมือง และทำอะไรได้ต่าง ๆ น่ะไม่ได้แปลว่าเราได้เสียเอกราชและอธิปไตยไปแล้วดอกหรือ ในเรื่องนี้รู้สึกว่าได้มีการถกเถียงกันอย่างรุนแรงระหว่างนายกรัฐมนตรีกับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง แต่ในที่สุดนายกรัฐมนตรีก็คงยืนยันในความเห็นที่จะให้กองทัพญี่ปุ่นยืมเป็นเงินบาท โดยพิมพ์ธนบัตรออกใช้เพิ่มเติมให้มากขึ้นตามความจำเป็น[254]

นี่จึงเป็นเหตุการณ์ครั้งที่สอง ที่ซ้ำเติมให้ความขัดแย้งระหว่างนายปรีดี พนมยงค์ กับจอมพลป.พิบูลสงคราม ที่เคยคุกรุ่นมาก่อนในกรณีเรื่องสงครามอินโดจีนมีเพิ่มขึ้น และประกอบกับประเด็นความไม่พอใจของญี่ปุ่นเอง ที่เห็นว่านายปรีดีจะเป็นผู้ขัดขวางญี่ปุ่นคนสำคัญจึงได้เริ่มหาทางที่จะจำกัดออกไปเสีย โดยได้ใช้วิธีแสดงความไม่พอใจนั้นเป็นแรงกดดันผ่านไปถึงจอมพลป.พิบูลสงครามโดยตรง ในอันที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงผู้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังเสียใหม่ ดังบันทึกคำให้การของพล.ต.ต.อดุล อดุลเดชจรัส รองนายกรัฐมนตรีของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ที่ได้ให้การต่อคณะกรรมการอาชญากรสงคราม เมื่อวันที่ 17 ธันวาคม 2488 กล่าวถึงประเด็นเรื่องนี้ไว้ว่า

..ข้าฯได้ไปที่วังสวนกุหลาบ ซึ่งเป็นที่พักของนายกรัฐมนตรีสมัยนั้น ได้พบนายกรัฐมนตรีกับนายวนิช ปานะนนท์ นายวนิชฯ ได้พูดว่าทางฝ่ายญี่ปุ่นมีความรังเกียจหลวงประดิษฐ์มนูธรรมและนายวิลาศ โอสถานนท์ เพราะสองคนนี้เอนเอียงไปทางอังกฤษ คณะรัฐมนตรีจะมีความคิดเห็นร่วมกับญี่ปุ่นด้วยประการใด ๆ ก็ทำไม่สะดวก เพราะสองคนนี้มีความคิดเห็นไม่ตรงกับญี่ปุ่น เขาจะให้สองคนนี้ออกจากคณะรมต. เฉพาะหลวงประดิษฐ์นั้นฝ่ายญี่ปุ่นเสนอว่า ควรแต่งตั้งให้เป็นคณะผู้สำเร็จราชการ

แผ่นดิน ที่ญี่ปุ่นมีความประสงค์จะให้หลวงประดิษฐ์เป็นผู้สำเร็จราชการนั้น ข้าฯคิดว่า หลวงประดิษฐ์ฯยังเป็นผู้ที่มีอิทธิพล ข้าราชการและประชาชนยังนับถืออยู่มาก ถ้าได้เป็นผู้สำเร็จแล้วจะได้พ้นจากหน้าที่การเมือง และญี่ปุ่นคิดว่าคงจะไม่ทำให้ประชาชนเห็นว่าญี่ปุ่นรังแกหลวงประดิษฐ์ฯ เมื่อนายวนิชฯ ได้พูดกับข้าฯดังนั้นแล้ว นายกรัฐมนตรีก็ได้พูดกับข้าฯเช่นเดียวกันและขอร้องให้ข้าฯ เชิญหลวงประดิษฐ์และนายวิลาศ โอสถานนท์ และนายทวี บุณยเกตุ มาปรับความเข้าใจแล้วดำเนินการต่อไป ข้าฯจึงได้เชิญบุคคลทั้ง 3 มาที่วังสวนกุหลาบ ได้ชี้แจงเหตุการณ์และความประสงค์ให้ฟัง หลวงประดิษฐ์ฯตอบว่าจะไปปรึกษาพวกพ้องดูก่อน ส่วนนายวิลาศฯนั้นว่าไม่ขัดข้องอะไร ครั้นเย็นในวันนั้นหลวงประดิษฐ์ฯได้ไปหาข้าฯ ที่วังปารุสกวันซึ่งเป็นที่พักของข้าฯ ได้ชี้แจงกับข้าฯว่าได้หารือพวกพ้องแล้ว แต่ยังรู้สึกตะขิดตะขวงใจในการที่จะร่วมคณะผู้สำเร็จราชการนั้น เป็นการไม่เหมาะสมหรือไม่ดีงาม ข้าฯได้พยายามชี้แจงแสดงเหตุผลด้วยประการต่าง ๆ ว่ามีความจำเป็นเพื่อเหตุการณ์อันไกล ในที่สุดหลวงประดิษฐ์ก็ยอม[255]

ด้วยเหตุผลที่แท้จริงเช่นนี้ทำให้นายปรีดี พนมยงค์ ต้องพ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และได้ก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งนายปรีดี ได้เข้าปฏิญาณตนต่อสภาผู้แทนราษฎรในฐานะเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม 2484

เชิงอรรถ

[244] สมบูรณ์ ธรรมคลองอาตม์ ประวัติศาสตร์อารยธรรมโลก 2 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2518 หน้า 355

[245] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล ชีวิตและงานของดร.ปรีดีฯ หน้า 313

[246] ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 56 หน้า 847

[247] อ้างแล้ว ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 56 หน้า 836

[248] ชาญวิทย์ เกษตรศิริ "แกะรอยพระเจ้าช้างเผือก" ปรีดีนิวัติสัจจะคืนเมือง, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรสาส์น, 2529 หน้า 80

[249] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล ชีวิตและงานของดร.ปรีดีฯ หน้า 303

[250] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล ชีวิตและงานของดร.ปรีดีฯ หน้า 305

[251] ทวี บุณยเกตุ "ข้อเท็จจริงเพิ่มเติมเกี่ยวกับเหตุการณ์ในประเทศไทยในระหว่างมหาสงครามโลกครั้งที่ 2" ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2 โดย ดิเรก ชัยนาม แพร่พิทยา 2509, หน้า 353-354

[252] อ้างแล้ว ทวี บุณยเกตุ ข้อเท็จจริงเพิ่มเติมฯ หน้า 355

[253] อ้างแล้ว ทวี บุณยเกตุ ข้อเท็จจริงเพิ่มเติมฯ หน้า 356

[254] อ้างแล้ว ทวี บุณยเกตุ ข้อเท็จจริงเพิ่มเติมฯ หน้า 358

[255] ปรีดี พนมยงค์ "การก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นและเสรีไทย" ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543 หน้า 102-103

22

“ รู้ธ ” ผู้นำเสรีไทย

กล่าวสำหรับสถานการณ์สงคราม หลังจากที่ญี่ปุ่นได้ประกาศสงครามอย่างเป็นทางการกับฝ่ายสัมพันธมิตรเมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2484 แล้ว กองทัพญี่ปุ่นก็ได้ทำการรุกรบอย่างมีชัยชนะในทุกสมรภูมิและในทุกกองกำลังรบ ไม่ว่าจะเป็นกำลังทางบก ทางเรือและทางอากาศ เช่นกองกำลังรบทางบกเมื่อกองทัพญี่ปุ่นยกพลขึ้นเหยียบแผ่นดินมาลายู ก็สามารถรุกรบยึดพื้นที่ได้อย่างรวดเร็ว โดยที่กองทัพอังกฤษไม่สามารถที่จะต่อสู้ต้านทานได้เลย หรือในกรณีของสิงคโปร์ก็ถูกกองกำลังทางอากาศของญี่ปุ่นบินถล่มอย่างหนักตลอดเวลา

ยิ่งสมรภูมิทางเรือด้วยแล้ว กองทัพเรือและกองทัพอากาศญี่ปุ่นถึงกับได้ทำให้โลกต้องตะลึงงงันกันทีเดียวในเมื่อสามารถใช้เวลาเพียงวันเดียวจมเรือรบที่ได้ชื่อว่ายอดเยี่ยมที่สุด เพราะเป็นเรือรบที่มีเกราะหุ้มเรือที่หนาสามารถทนต่อการโจมตีของข้าศึกได้อย่างดีเยี่ยม จนกองทัพเรืออังกฤษเชื่อว่าเป็น “เรือรบที่ไม่มีวันจม” ถึงขนาดกล่าวกันว่าแม้แต่กองทัพเรือและกองทัพอากาศเยอรมัน ที่ได้พยายามจมเรือทั้งสองลำนี้มาช้านานในการรบทางทะเลในสมรภูมิยุโรป แต่ก็ยังไม่มีน้ำยาที่จะทำอะไรเรือทั้งสองลำนี้ได้ ดังนั้นเมื่อเกิดสงครามในเอเชียบูรพาขึ้น อังกฤษจึงได้ตัดสินใจส่งเรือรบที่ยิ่งใหญ่ทั้ง 2 ลำนี้ คือเรือพริ้นซ์ออฟเวลส์ หรือ เจ้าแห่งเวลส์และเรือรีพัลส์ มาปฏิบัติการป้องกันมาลายูและสิงคโปร์พร้อมกับหน่วยรบอื่น ๆ

อันเป็นเหตุให้เรือรบที่มีชื่อเสียงทั้ง 2 ลำนี้ต้องมาสังเวยให้กับกองกำลังทางเรือและทางอากาศของญี่ปุ่นในที่สุด

และจากสถานการณ์สงครามที่ญี่ปุ่นได้แสดงศักยภาพทางทหาร ถึงขั้นสอนมวยมหาอำนาจทางนาวีอย่างประเทศอังกฤษให้พ่ายแพ้ลงอย่างย่อยยับดังกล่าว ประกอบกับแนวรบด้านยุโรป ที่กองทัพเยอรมันยังคงรุกรบมีชัยชนะเหนือกองกำลังของฝ่ายสัมพันธมิตรในเกือบจะทุกแนวรบ ได้ทำให้สถานการณ์เกี่ยวกับการตัดสินใจทางด้านการเมือง และการทหารของไทยปรับเปลี่ยนไปอย่างชนิดหน้ามือกับหลังมืออีกครั้งหนึ่ง เพราะทำให้นักการทหารและนักการเมืองบางคนได้เริ่มเสนอความเห็นไปยังนายกรัฐมนตรี จอมพลป.พิบูลสงครามในทำนองว่าในที่สุดฝ่ายอักษะจะต้องเป็นฝ่ายได้รับชัยชนะอย่างแน่นอน เพราะฉะนั้นหากประเทศไทยจะเข้าข้างฝ่ายญี่ปุ่นแบบเต็มที่เต็มตัว โดยประกาศสงครามกับอังกฤษและอเมริกาเสียเลยก็เป็นที่เชื่อว่าไทยจะต้องเป็นฝ่ายได้ชัยชนะ และได้ส่วนแบ่งผลประโยชน์ที่คุ้มค่า ส่วนจะเป็นใครบ้างที่เป็นผู้เสนอแนวคิดดังกล่าว บันทึกของผู้ใกล้ชิดศูนย์กลางอำนาจในสมัยนี้ เนื่องจากดำรงตำแหน่งเลขาธิการคณะรัฐมนตรี นายทวี บุณยเกตุย่อมให้คำตอบเรื่องนี้ได้อย่างดีที่สุดดังบันทึกของนายทวีที่ว่า

..ในความรู้สึกของข้าพเจ้านั้น เนื่องจากเรือรบของอังกฤษ 2 ลำ ที่ถูกฝ่ายญี่ปุ่นทำลายจมลงในวันเดียวกันนี่เอง จึงเป็นเหตุให้รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ คือหลวงวิจิตรวาทการเสนอความเห็นต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรีว่า เห็นควรให้ประเทศไทยประกาศสงครามกับประเทศอังกฤษและอเมริกา ซึ่งก็ได้รับการสนับสนุนจากนายกรัฐมนตรีในฐานะเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศด้วย และได้ตกลงให้ถือเอาเวลาเที่ยงตรง (คือ 12.00 น.) ของวันที่ 25 มกราคม 2485 เป็นวันประกาศสงคราม และเมื่อได้ร่างประกาศเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ได้เสนอให้นายก

รัฐมนตรีลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ แล้วจึงส่งไปให้คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ลงนามเพื่อประกาศต่อไป [256]

บันทึกของนายทวี บุณยเกตุ ดังกล่าว นอกจากจะแสดงให้เห็นว่าใครบ้างที่สนับสนุนให้จอมพลป.พิบูลสงคราม ประกาศสงครามกับทางฝ่ายสัมพันธมิตรแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่าจอมพลป.พิบูลสงคราม ได้ทำตัวเป็นศูนย์กลางของอำนาจอย่างไม่อินังขังขอบกับระเบียบประเพณีปฏิบัติใด ๆ ทั้งสิ้น อย่างกรณีในเรื่องการลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ ซึ่งในทางที่ถูกจะต้องให้ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินลงนามมาก่อน นายกรัฐมนตรีจึงจะเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ แต่จอมพลป. กลับลงนามก่อนแล้วจึงส่งให้ผู้สำเร็จราชการเป็นผู้ลงนามตาม นี่จึงพอจะเป็นเค้าลางให้เห็นได้ถึงลักษณะจิตใจที่นิยมอำนาจนิยมของจอมพลป.ได้อย่างชัดเจน ซึ่งในเรื่องนี้นายทวี บุณยเกตุได้บันทึกไว้ต่อไปว่า

..ตามระเบียบนั้น จะเป็นพระราชบัญญัติก็ตาม หรือพระบรมราชโองการใด ๆ ก็ตาม พระมหากษัตริย์หรือผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ จะต้องทรงลงพระปรมาภิไธยหรือลงนามก่อน แล้วนายกรัฐมนตรีจึงจะเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการในภายหลัง แต่ในสมัยที่จอมพลป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีและมีคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์นั้น จอมพลป.พิบูลสงคราม มักจะลงนามรับสนองพระบรมราชโองการก่อนเสมอ แล้วจึงเสนอให้คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ลงนามในภายหลัง การประกาศสงครามครั้งนี้ก็เป็นเช่นเดียวกัน คือจอมพลป.พิบูลสงครามนายกรัฐมนตรีได้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการก่อนแล้ว จึงได้ส่งให้คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ลงนาม คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในขณะนั้นมีอยู่ด้วยกัน 3 คน คือ (1) พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา (2) พลเอกเจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน และ (3) นายปรีดี พนมยงค์

ในวันประกาศสงครามนั้นตรงกับวันที่ 25 มกราคม 2485 และเป็นวันที่มีการประชุมคณะรัฐมนตรีเป็นพิเศษด้วย เมื่อได้ตกลงในเรื่องการประกาศสงครามแล้วก็ได้กำหนดให้อ่านประกาศ ในเวลา 12.00 น. ตรง พอเวลาประมาณ 11.00 น.เศษ ได้มีเจ้าหน้าที่มารายงานนายกรัฐมนตรีว่า คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์มีอยู่ในกรุงเทพฯเพียง 2 คนเท่านั้น คือ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา กับพลเอกเจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน ส่วนผู้สำเร็จราชการอีกคนหนึ่งคือ นายปรีดี พนมยงค์ ไม่ได้อยู่ในพระนครทราบว่าไปต่างจังหวัด คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จึงลงพระนาม และลงนามเพียง 2 คนเท่านั้น[257]

จากบันทึกของนายทวี บุณยเกตุ จะเห็นได้ว่าการลงนามในประกาศสงครามระหว่างไทยกับสัมพันธมิตรอังกฤษและอเมริกานั้น คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ลงพระนามและลงนามเพียง 2 คนเท่านั้น เนื่องจากนายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อีกคนไม่อยู่ แต่เนื่องจาก "เกรงจะประกาศให้ทันเที่ยงวันของวันนี้ไม่ได้" ประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาได้มีรับสั่งให้ประกาศชื่อของนายปรีดี พนมยงค์ ลงไปด้วยแม้จะไม่ได้ลงนาม โดยอ้างว่าท่านจะเป็นผู้รับผิดชอบเอง นี่คือข้อเท็จจริงของการประกาศสงครามของประเทศไทยต่อสัมพันธมิตรอังกฤษและอเมริกาเมื่อวันที่ 25 มกราคม 2485

สำหรับกรณีการไม่ได้ลงนามของนายปรีดีนั้น ก็เนื่องจากขณะนั้นนายปรีดีได้ไปดูแลปฏิบัติมารดาซึ่งป่วยหนักอยู่ที่จังหวัดอยุธยา แต่แม้นายปรีดีจะอยู่ในพระนครก็ไม่แน่ว่านายปรีดีจะยอมลงนามหรือไม่ เพราะปรากฏว่าก่อนหน้านี้เมื่อจอมพลป.พิบูลสงคราม ได้นำเรื่องความตกลงเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นทั้งใน "ทางรุกและป้องกัน" เข้าสู่การพิจารณาของที่ประชุมคณะรัฐมนตรีในวันที่ 10 ธันวาคม 2484 ปรากฏว่านายปรีดี พนมยงค์เป็นรัฐมนตรีผู้หนึ่งที่ได้แสดงการคัดค้านอย่างรุนแรงมาแล้ว อีกทั้งใน

ความคิดความเห็นของนายปรีดี พนมยงค์ ได้อ่านสถานการณ์ของสงครามครั้งนี้ไว้ว่าฝ่ายสัมพันธมิตรจะเป็นฝ่ายชนะ และญี่ปุ่นจะต้องเป็นฝ่ายพ่ายแพ้อย่างแน่นอน ดังที่นายดิเรก ชัยนาม ได้บันทึกเล่าถึงเรื่องนี้ไว้ว่า หลังจากประเทศไทยได้ยินยอมให้กองทัพญี่ปุ่นเดินทัพผ่านประเทศไทยได้ ตัวนายดิเรก ชัยนามเองก็ได้ขอให้มีการเปลี่ยนตัวรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศใหม่ หรือไม่ก็นายดิเรกขอลาออกแต่ก็ไม่สำเร็จ ต่อมาปรากฏว่าจอมพลป.ได้ตัดสินใจที่จะมานั่งเก้าอี้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศเสียเอง และปรับนายดิเรก ชัยนาม ไปเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศแทน หลังจากนั้นในวันที่ 20 ธันวาคม 2484 จอมพลป.ได้ให้ พล.ต.ต.อดุล อดุลเดชจรัส รองนายกรัฐมนตรีได้มาทาบทามนายดิเรกในทำนองว่า "ประเทศไทยได้เปลี่ยนนโยบายจากเดิมไปมากมายกับญี่ปุ่น กลายเป็นทำนองพันธมิตรแล้ว" จึงอยากเปลี่ยนตัวทูตญี่ปุ่นคนใหม่ โดยจะให้นายดิเรก ชัยนาม เป็นผู้ไปเป็นทูตแทน แต่นายดิเรก ชัยนามไม่ยินยอมเนื่องจากไม่เห็นด้วยกับแนวนโยบายสงครามของญี่ปุ่น หลังจากนั้นอีกราว 2-3 วันจอมพลป. ได้ให้นายดิเรกไปพบที่ทำเนียบ พร้อมกับขอให้นายดิเรกยอมไปเป็นทูตที่ประเทศญี่ปุ่น โดยบอกว่าได้ขอความเห็นชอบจากญี่ปุ่นเป็นทางการแล้ว และญี่ปุ่นก็ตอบตกลงแล้วด้วย แต่นายดิเรก ชัยนาม ก็ยังยืนกรานที่จะไม่ไปเป็นทูตที่ญี่ปุ่นเหมือนเดิม ซึ่งเมื่อนายดิเรกยังคงยืนกรานเช่นนี้ ได้ทำให้จอมพลป. พิบูลสงครามโกรธถึงกับลุกขึ้นเข้าห้องไป และกล่าวกับนายดิเรกว่า "ถ้านายดิเรกไม่ไปจอมพลป.จะไปเอง" และด้วยเหตุผลความยากลำบากในการตัดสินใจในเรื่องนี้ ทำให้ในตอนบ่ายวันนั้นเองนายดิเรกได้เดินทางไปพบนายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เพื่อขอคำแนะนำหรือคำปรึกษาในเรื่องนี้ ดังบันทึกของนายดิเรก ชัยนาม ที่ว่า

..บ่ายวันนั้นเองข้าพเจ้าได้ไปพบผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และปรารภถึงฐานะความยากลำบากของข้าพเจ้า นายปรีดีได้ให้ความเห็นว่าเมื่อเรื่องไปไกลถึงขอความเห็นชอบจากญี่ปุ่นแล้วยากมาก แต่ถ้าไปก็ดีเหมือนกันเพราะสงครามคราวนี้ทำอย่างไรเสียฝ่ายสัมพันธมิตรคงชนะ ถ้าไทยเดินไม่ดีอาจเสียเอกราช ฉะนั้นเมื่อเหตุการณ์บีบบังคับเช่นนี้ก็จำต้องไป แต่ก็ควรถือโอกาสศึกษาสถานการณ์ว่าจะติดต่อกับรัฐบาลจอมพลเจียงไคเช็คได้หรือไม่ เพื่อให้สัมพันธมิตรเห็นว่าฝ่ายเราพยายามช่วยเหลือสัมพันธมิตรทุกวิถีทาง และควรเลือกเลขานุการที่ไว้วางใจได้ไปด้วย คืนวันนั้นนายพลตำรวจเอกอดุลย์ อดุลย์เดชจรัสได้มาพบข้าพเจ้าอีก เราได้อภิปรายถึงเหตุการณ์และสถานการณ์ทั่ว ๆ ไปในที่สุดข้าพเจ้าได้ยอมตกลง [258]

ไม่เพียงแต่วิเคราะห์สถานการณ์สงครามว่า สัมพันธมิตรจะเป็นฝ่ายได้ชัยชนะและญี่ปุ่นจะพ่ายแพ้อันจะทำให้ประเทศไทยพลอยล่มจมไปด้วย นอกทางหนึ่งเนื่องจากนายปรีดีและมิตรผู้ใกล้ชิด ต่างมีความเห็นนับตั้งแต่ที่ญี่ปุ่นส่งกองทหารรุกรานแผ่นดินไทยว่าคงไม่อาจหวังพึ่งรัฐบาลจอมพลป. "ว่าจะรักษาเอกราชและอธิปไตยของชาติไทยให้สมบูรณ์อยู่ได้ คือจะต้องยอมตามคำเรียกร้องของญี่ปุ่นมากยิ่งขึ้น จนกระทั่งนำประเทศชาติเข้าผูกพันกับญี่ปุ่นอย่างเต็มตัว [259] ดังนั้นในคืนวันที่ 8 ธันวาคม 2484 นั่นเองขบวนการหรือ "องค์การต่อต้านญี่ปุ่น" ภายใต้การนำของนายปรีดี พนมยงค์ จึงได้ถือกำเนิดขึ้น ดังบันทึกของนายปรีดี พนมยงค์ ที่เล่าถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

..ในระหว่างที่ข้าพเจ้าประชุม ค.ร.ม.ตอนบ่ายของวันที่ 8 ธ.ค. กองทหารญี่ปุ่นจากพระตะบองก็ได้เคลื่อนเข้ามากรุงเทพฯแล้ว...เมื่อเสร็จการประชุม ค.ร.ม.เวลา 17.55 น. แล้ว ข้าพเจ้าได้นั่งรถยนต์กลับบ้าน สังเกตเห็นประชาชนไทย 2 ฟากถนนได้ยืนชุมนุมกันอยู่เป็นจำนวนมากด้วยน้ำตา

ไหล อันเป็นสภาพตรงกับที่หนังสือพิมพ์อเมริกัน Washington Times Herald (วอชิงตัน ไทม์ ฮีราลด์) ฉบับวันที่ 18 ธ.ค. ได้ลงพิมพ์จากรายงานของผู้สื่อข่าว น.ส.พ.นั้น ที่ได้เล็ดรอดออกจากประเทศไทยส่งไปให้มีข้อความดังต่อไปนี้

"The Thailanders, shocked by news of The surrender, wept as they stood dazed in the streets"

แปลเป็นไทยว่า

"ชาวไทยได้ทราบข่าวยอมจำนนญี่ปุ่น ด้วยความตกตะลึงและพากันยืนงงงันในถนนด้วยน้ำตานอง"

เมื่อข้าพเจ้ากลับถึงบ้านแล้ว ก็พบเพื่อนหลายคนที่มาคอยอยู่อาทิ หลวงบรรณกรโกวิท (เปาว์ จักกะพาก) นายสงวน ตุลารักษ์ นายจำกัด พลางกูร นายวิจิตร ลุลิตานนท์ นายเตียง ศิริขันท์ นายถวิล อดุล ม.ล.กรี เดชาติวงศ์ (หลวงเดชาติวงศ์วราวัฒน์) ฯลฯ เพื่อนที่มาพบนั้นก็ได้ชี้แจงถึงความรู้สึกของตนเองและของราษฎรส่วนมากที่ได้ประสบเห็นภาพที่กองทหารญี่ปุ่นซึ่งเป็นทหารต่างด้าวได้เข้ามารุกรานประเทศไทย และการที่ราษฎรไทยได้หลั่งน้ำตานั้นมิใช่เพราะความขลาดหรือกลัวตาย หากหลั่งน้ำตาเพราะ "เจ็บใจ" และ "แค้นใจ"

ที่ว่า "เจ็บใจ" นั้นก็เพราะถูกต่างชาติรุกราน ที่ว่า "แค้นใจ" นั้นก็เพราะรัฐบาลไม่ทำตามที่ได้โฆษณาเรียกร้องทั้งทางหนังสือพิมพ์และทางวิทยุกระจายเสียงให้ราษฎรเสียสละต่อสู้ผู้รุกราน คือเมื่อสู้ทางอาวุธไม่ได้ ก็ให้เผาอาคารบ้านเรือน ยุ้งฉาง ก่อนที่ศัตรูเข้ามารุกให้เหลือแต่ผืนดินเท่านั้นที่ศัตรูจะยึดเอาไปได้ดังที่รัฐบาลตั้งคำขวัญว่า "ให้ศัตรูยึดได้แต่ปฐพี" อีกทั้งโฆษกของรัฐบาลโฆษณาให้ใช้อาวุธทุกชนิดที่พลเมืองมีอยู่ เช่น ปืน, ดาบ, หอก, หลาว ฯลฯ รวมทั้งสัตว์และพืชที่มีพิษ เช่น งู ตะขาบ แมงป่อง ผักหมามุ่ย ฯลฯ ...แต่เมื่อถึงคราวญี่ปุ่นรุกรานเข้ามาจริง ๆ ทหาร

ตำรวจ และราษฎร ที่ชายแดนก็ได้พร้อมกันเสียสละชีวิตต่อสู้ญี่ปุ่น แต่รัฐบาลก็ยอมญี่ปุ่นโดยไม่ทำตามที่ตนชักชวนเรียกร้องให้ราษฎรต่อสู้ [260]

คือหลังจากรัฐบาลจอมพลป.ได้ประกาศนโยบายความเป็นกลางได้ไม่นาน ต่อมารัฐบาลก็ได้มีการตราพระราชบัญญัติกำหนดหน้าที่คนไทยในเวลารบพุทธศักราช 2484 ขึ้นใช้ ซึ่งโดยสาระสำคัญของพระราชบัญญัตินี้ก็คือ คนไทยทุกคนและทุกเพศทุกวัยไม่ว่าหญิงหรือชาย เด็กหรือผู้ใหญ่ ตลอดจนคนเฒ่าคนแก่ จะต้องทำการต่อต้านต่อสู้ข้าศึกศัตรูผู้รุกรานในทุกรูปแบบและทุกวิธีการดังที่โฆษกรัฐบาลได้โฆษณาการใช้อาวุธทุกชนิด รวมทั้งสัตว์และพืชมีพิษต่อสู้ศัตรู ที่บันทึกของนายปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวไว้ แต่เมื่อมีสถานการณ์การรุกรานของศัตรูเกิดขึ้นจริง รัฐบาลจอมพลป. ก็ได้ตัดสินใจในทางตรงข้ามกับการปลุกใจประชาชนมาตลอด ทำให้เกิดกรณีที่ประชาชนต้องยืนร้องไห้อยู่ตามข้างถนนเป็นกลุ่ม ๆ ดังกล่าว

สำหรับในส่วนของเพื่อน มิตร และศิษย์ที่มาพบนายปรีดี พนมยงค์ ในคืนวันที่ 8 ธันวาคมนั้น หลังจากที่ได้ร่วมปรึกษาหารือกันแล้ว นายปรีดีได้บันทึกไว้ว่า "ผู้ที่มาประชุมวันนั้นได้ตกลงพลีชีพ เพื่อชาติเพื่อกอบกู้เอกราชอธิปไตยสมบูรณ์ของชาติไทย เพื่อการนั้นจึงตกลงจัดตั้ง "องค์การต่อต้านญี่ปุ่น" ประกอบด้วยคนไทยที่รักชาติทุกชนชั้นวรรณะ ทั้งที่อยู่ในประเทศไทย และที่อยู่ในต่างประเทศ ที่ประชุมได้มอบภาระให้ข้าพเจ้าเป็นหัวหน้าและกำหนดแผนการปฏิบัติต่อไป" [261]

นอกจากนี้การประชุมปรึกษาหารือกันในวันนี้ ยังรวมไปถึงประเด็นที่สำคัญอีก 2 ประเด็นคือ ในเรื่องภาระกิจขององค์การต่อต้านญี่ปุ่น และการปฏิบัติตัวหรือวินัยและการระมัดระวังตัวของสมาชิกภายในประเทศไทย

ซึ่งในส่วนของภารกิจขององค์การต่อต้านญี่ปุ่นนั้น ในชั้นต้นได้กำหนดภารกิจที่จะต้องปฏิบัติไว้ 2 ด้าน คือ

..(1) ต่อสู้ญี่ปุ่นผู้รุกราน โดยพลังของคนไทยผู้รักชาติและร่วมกับสัมพันธมิตรสมัยนั้น

(2) ปฏิบัติการเพื่อให้สัมพันธมิตรรับรองว่า เจตนารมณ์แท้จริงของราษฎรไทยไม่เป็นศัตรูต่อสัมพันธมิตร [262]

และภายหลังที่รัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม ได้ประกาศสงครามและก่อสถานะสงครามต่อฝ่ายสัมพันธมิตรแล้ว ภารกิจองค์การต่อต้านญี่ปุ่นก็ได้ถูกกำหนดให้มีเพิ่มขึ้นเป็น 3 ข้อ คือ "(3) ปฏิบัติการเพื่อให้สัมพันธมิตรรับรองว่าประเทศไทยไม่ตกเป็นฝ่ายแพ้สงคราม และการผ่อนหนักเป็นเบา"

เหตุผลที่ต้องกำหนดภารกิจไว้ 3 ข้อดังกล่าว นายปรีดี พนมยงค์ ได้ให้เหตุผลเพิ่มเติมไว้ว่าเพราะ

..ถ้าต่อสู้ญี่ปุ่นทางอาวุธด้านเดียวโดยไม่ทำความเข้าใจกับสัมพันธมิตร ประเทศไทยก็จะถูกสัมพันธมิตรถือว่าเป็นศัตรูต่อเขา อันจะทำให้ประเทศไทยเป็นฝ่ายแพ้สงครามได้ แต่ถ้าจะใช้เพียงคำพูดเจรจากับสัมพันธมิตรด้านเดียวโดยไม่มีการปฏิบัติทางอาวุธต่อญี่ปุ่นภายในประเทศไทย สัมพันธมิตรก็คงไม่ยอมให้ฝ่ายไทยใช้เพียงคำพูดแก้ปัญหาที่ไทยเข้าพัวพันในสงครามนั้นได้ [263]

ในส่วนของการปฏิบัติตัวของสมาชิกของขบวนการ หรือในด้านวินัยและการระมัดระวังตัวของสมาชิกภายในประเทศนั้น นายปรีดีได้บันทึกไว้ว่าตนในฐานะหัวหน้าขบวนการ ได้ขอร้องให้เพื่อนผู้ร่วมก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นในประเทศไทย และผู้ที่จะเข้ามาเป็นสมาชิกของขบวนการนี้ต่อไปนั้น จะต้องระลึกอยู่เสมอว่าการปฏิบัติงานจะสำเร็จได้และไม่ก่อความเสียหายให้แก่องค์การ ก็ต่อเมื่อผู้ร่วมก่อตั้งและสมาชิกทุกคนต้องรู้จักรักษาความลับและปฏิบัติตามวินัยอย่างเคร่งครัด ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้ศัตรูทำลายขบวนการได้ โดยนายปรีดีได้ขอให้ทุกคนคำนึงถึงอยู่เสมอว่า แม้

เขตปฏิบัติการของขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นจะอยู่ในประเทศไทยก็จริง แต่ก็คือดินแดนไทยที่ตกอยู่ภายใต้การยึดครองของญี่ปุ่นและของรัฐบาลไทยที่อยู่ภายใต้อำนาจอิทธิพลของญี่ปุ่น นอกจากนี้นายปรีดียังชี้ให้เพื่อนผู้ร่วมก่อตั้งขบวนการได้ตระหนักยิ่งขึ้นว่า สำหรับกองกำลังของญี่ปุ่นนั้นมิได้มีเฉพาะแต่ทหารหน่วยรบและหน่วยพลาธิการเท่านั้น หากแต่ยังมีหน่วย "เคมเปโต" หรือหน่วยสารวัตรทหารพิเศษที่มีหน้าที่เช่นเดียวกับหน่วย "เกสตาโป" ของเยอรมัน ซึ่งมีอำนาจจับบุคคลผู้ที่ต้องสงสัยว่าเป็นศัตรูกับญี่ปุ่นไปกักขังทรมานและเข่นฆ่าได้

..นอกจากนั้นสารวัตรทหารไทยและตำรวจไทย ที่ยังมิได้เข้าร่วมกับขบวนการต่อต้านของเรานั้นก็เอาใจใส่ที่จะปราบปรามบุคคลที่กระทำการหรือสงสัยว่าเตรียมการต่อต้านญี่ปุ่นอันเป็นการผิดความประสงค์ของรัฐบาลไทย บุคคลเหล่านั้นก็อาจถูกสารวัตรทหารหรือตำรวจไทยจับกุมไปคุมขังไว้ได้ ฉะนั้นตราบใดที่สมาชิกองค์การต่อต้านยังคงอยู่ในวงล้อมของญี่ปุ่นและของรัฐบาลที่อยู่ภายใต้อำนาจและอิทธิพลของญี่ปุ่นดังกล่าวนั้น ก็จำต้องใช้ความระมัดระวังและปฏิบัติการโดยวิธี "อำพลาง" หรือที่เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า "Cover story"

แต่ถ้าเมื่อใดองค์การสามารถยึดพื้นที่นอกกรุงเทพฯได้ แล้วตั้งรัฐบาลต่อต้านขึ้น ผู้ที่ไปร่วมกับรัฐบาลต่อต้านญี่ปุ่นก็ไม่ต้องอำพรางประการใด คือต่อสู้ญี่ปุ่นได้โดยเปิดเผย และประกาศให้ฝ่ายสัมพันธมิตรรู้และสนับสนุนรัฐบาลต่อต้านได้อย่างเปิดเผย [264]

บันทึกของนายปรีดีในเรื่องนี้ให้รายละเอียดการประชุมในวันที่ 8 ธันวาคม 2484 ต่อไปว่า หลังจากใช้เวลาประชุมกันค่อนข้างยาวนานจนถึงเวลา 23. นาฬิกา นายปรีดีได้ขอให้เพื่อนผู้ร่วมก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นทุกคนกลับบ้านไปก่อน แต่ได้มอบภาระกิจเบื้องต้นให้ทุกคนช่วยกัน "พิจารณาสถานการณ์ ความรู้สึกนึกคิดของราษฎรโดยทั่วไป" เพื่อจะได้ใช้

ว่าจะเต็มใจเดินทางไปโดยเรือยนต์ด่วนที่สุดเพื่อไปยังปากน้ำโพ (นครสวรรค์) และติดต่อกับเพื่อนทหารของ น.อ.อ.กาจฯ ให้เห็นแก่ชาติ โดยร่วมมือกันยึดทางรถไฟที่ปากน้ำโพและต่อต้านมิให้ญี่ปุ่นยกพลขึ้นไปทางเหนือ ซึ่งพวกเราจะเล็ดรอดไปตั้งรัฐบาลต่อต้านญี่ปุ่น [265]

แต่ในที่สุดแผนการอันนี้ก็ล้มเหลว เมื่อนาวาอากาศเอกกาจ เก่งระดมยิง ซึ่งได้เดินทางขึ้นไปนครสวรรค์ในตอนเช้ามืดของวันที่ 9 ธันวาคม 2484 ได้กลับมารายงานนายปรีดี พนมยงค์ ในวันที่ 11 ธันวาคม ว่าที่นครสวรรค์นั้นญี่ปุ่นได้ยึดทางรถไฟไว้ได้หมดแล้ว

นายปรีดี พนมยงค์จึงได้เปลี่ยนมาใช้แผนใหม่ นั่นก็คือ "การจัดตั้งกองกำลังในต่างจังหวัดโดยวิธีจัดตั้งหน่วยกำลังต่าง ๆ เป็นการลับในหลายท้องที่" [266] ขึ้น ในอีกด้านหนึ่งก็ได้ใช้มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองที่ตนยังคงเป็นผู้ประศาสน์การเป็นที่ตั้งลับกองบัญชาการต่อต้านญี่ปุ่นแทน

ในส่วนของรัฐบาลภายใต้การนำของนายกรัฐมนตรีจอมพลป.พิบูลสงครามนั้น นอกจากได้ยินยอมให้กองทหารญี่ปุ่นเดินทัพผ่านประเทศไทยได้แล้ว ต่อมาในวันที่ 11 ธันวาคม 2484 เวลา 11.20 นาฬิกา รัฐบาลจอมพลป. ก็ได้ดำเนินการในทางที่เห็นได้ชัดว่า มุ่งเพิ่มความสัมพันธ์กับญี่ปุ่นในลักษณะที่กระชับยิ่งขึ้น นั่นก็คือการตัดสินใจลงนามในความตกลงกับรัฐบาลญี่ปุ่น ในลักษณะที่จะเป็นพันธมิตรกันทั้ง "ทางรุกและป้องกัน" ดังแถลงการณ์ของรัฐบาลในเรื่องนี้ผ่านกรมโฆษณาการเมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2484 ความว่า

..เนื่องจากแถลงการณ์ซึ่งรัฐบาลได้ประกาศให้ประชาชนทราบ เมื่อวันที่ 8 เดือนนี้ว่า รัฐบาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ตกลงผ่อนผันให้ทางเดินแก่กองทัพญี่ปุ่นนั้น

บัดนี้ รัฐบาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ลงนามในความตกลงกับรัฐบาลญี่ปุ่น เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม ศกนี้ เวลา 11.20 น. อีก ความตกลงนั้นคือไทยกับญี่ปุ่นเป็นพันธมิตรกันทั้งการรุกและการป้องกัน ไทยจะให้ความร่วมมือทางทหารแก่ญี่ปุ่นตามที่จำเป็น สำหรับความมุ่งหมายที่กล่าวข้างต้น ซึ่งรวมถึงการให้ทางเดินแก่กองทัพญี่ปุ่นผ่านดินแดนไทยและความสะดวกอื่น ๆ ด้วย ประเทศญี่ปุ่นรับประกันว่าจะเคารพเอกราชอธิปไตย และเกียรติศักดิ์ของประเทศไทยทุกประการ

รัฐบาลขอแจ้งให้ประชาชนทราบว่า การที่ได้ตกลงกับรัฐบาลญี่ปุ่นดั่งกล่าวนั้น ก็โดยได้พิจารณาแล้วอย่างรอบคอบ และเห็นว่าเป็นทางดีที่สุดที่จะปฏิบัติให้เป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติในสภาพการณ์เช่นนี้ ฉะนั้นแต่บัดนี้เป็นต้นไป ขอให้ตระหนักแน่ว่า ญี่ปุ่นเป็นมิตรกับไทย เพื่อร่วมกันเชิดชูเกียรติศักดิ์ให้รุ่งโรจน์ยิ่งขึ้นไป

ขอให้ประชาชนชาวไทยร่วมมือกับรัฐบาลในการรักษาความสงบภายในประกอบกิจการงานทุกอย่างด้วยความมานะพยายาม เพื่อความรุ่งเรืองถาวรของประเทศไทยอันเป็นที่รักของเรา [267]

หลังจากลงนามในความตกลงพันธมิตรกัน "ทั้งทางรุกและป้องกัน" ในวันที่ 11 ธันวาคม 2484 แล้ว ต่อมาในวันที่ 21 ธันวาคม 2484 รัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม ก็ได้ดำเนินนโยบายกระชับความสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับญี่ปุ่นยิ่งขึ้น นั้นก็คือการร่วมลงนามในสัญญา "พันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น" และต่อมาอีกเพียงเดือนเศษ ๆ คือในวันที่ 25 มกราคม 2484 รัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม ก็ได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา

นอกเหนือจากการลงนามในสัญญา "พันธไมตรีกับญี่ปุ่นแล้ว" ในอีกทางหนึ่งปรากฏว่ารัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม ได้ดำเนินการที่จะ

โน้มน้าวให้รัฐบาลจีนเข้าร่วมกับญี่ปุ่นด้วย ดังบันทึกของนายปรีดีที่กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

..ระหว่างวันที่ 25 ธันวาคม 2484 กับ 31 ธันวาคม 2484 ท่านจอมพลพิบูลฯ ได้ประกาศสาส์นของท่านถึงจอมพลเจียงไคเช็คทางวิทยุกระจายเสียงและโฆษณาทางหนังสือพิมพ์ ชักชวนให้เจียงไคเช็คทำความเข้าใจและปรองดองกับญี่ปุ่น และเข้ามาร่วมงานกู้ชาติของเอเชียเพราะญี่ปุ่นทำด้วยเจตนาดีต่อชาวเอเชีย [268] บันทึกของนายปรีดี พนมยงค์ยังได้ให้รายละเอียดต่อไปว่าหลังจากที่รัฐบาลจอมพลป. ได้ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรแล้วไม่นาน รัฐบาลจอมพลป. ก็ได้มีการปฏิบัติทางทหารต่อประเทศจีน คือการส่งกองทหารไปรบกองทัพจีนที่ตั้งอยู่ในพันธรัฐฉาน (Shan States) ของอังกฤษ

..และการรับรองรัฐบาลจูกั๋วะซึ่งเป็นรัฐบาลอีสานของจีนที่ญี่ปุ่นยึดเอาไปตั้งเป็นรัฐหุ่นของญี่ปุ่นนั้น อีกทั้งรัฐบาลไทยสมัยสงครามได้รับรองรัฐบาล "วังจิงไว" ที่ญี่ปุ่นตั้งขึ้นที่นครนานกิงว่าเป็นรัฐบาลของจีนจึงเท่ากับประกาศสถานะสงครามกับจีน เพราะถือว่ารัฐบาลแห่งชาติจีนมิใช่เป็นรัฐบาลที่ถูกต้องของจีน หากถือว่ารัฐบาลวังจิงไวเป็นรัฐบาลที่ถูกต้องของจีน [269]

นี่คือลักษณะการก่อสัมพันธ์กับฝ่ายอักษะ แต่ปฏิบัติการเป็นศัตรูกับฝ่ายสัมพันธมิตรของรัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม

ขอย้อนกลับมาที่เหตุการณ์ในประเทศไทยภายหลังจากที่รัฐบาล ได้ตกลงกติกาความร่วมมือพันธมิตร "ทั้งการรุกและการป้องกัน" กับญี่ปุ่นแล้ว การดำเนินการต่อมาของรัฐบาลไทยก็คือการเตรียมการที่จะเข้าจับกุมคนสัญชาติอังกฤษและอเมริกัน เพื่อเอาไปกักกันไว้ในลักษณะของชนชาติฝ่ายศัตรู เนื่องจากหากรัฐบาลไทยไม่จัดการ กองทหารญี่ปุ่นจะขอจัดการเอง ดังนั้นรัฐบาลไทยจึงได้มอบหมายให้ พล.ต.ต.อดุล อดุลเดชจรัส รองนายก

รัฐมนตรีเป็นผู้ดำเนินการในเรื่องนี้ ต่อมาพล.ต.ต.อดุล จึงได้เข้าพบนายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย ขอแบ่งสถานที่ส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เพื่อใช้เป็นสถานที่กักกันคนสัญชาติอังกฤษและอเมริกันดังกล่าว

ซึ่งข้อเสนอของรองนายกรัฐมนตรี พล.ต.ต.อดุล อดุลเดชจรัสในเรื่องนี้ นายปรีดี พนมยงค์ได้ตอบตกลง

..ข้าพเจ้าในฐานะผู้ประศาสน์การตกลงรับข้อเสนอของรองนายกรัฐมนตรีดังกล่าว เพราะเห็นว่า

ประการที่ 1 คนสัญชาติดังกล่าวที่อยู่ในประเทศไทย จะรอดพ้นจากการถูกจับกุมโดยฝ่ายญี่ปุ่นที่อาจจะใช้วิธีการทรมาน ดังที่ญี่ปุ่นได้เคยทำแก่คนอังกฤษอเมริกันในประเทศ

ประการที่ 2 การช่วยคนสัญชาติสัมพันธมิตรดังกล่าว เป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่สัมพันธมิตรจะผ่อนหนักเป็นเบาให้แก่ประเทศไทย ถ้าหากสัมพันธมิตรเป็นฝ่ายชนะสงคราม[270]

และเพื่อให้การดูแลคนอังกฤษและอเมริกาเป็นไปด้วยมิตรจิตมิตรใจอย่างดียิ่ง นายปรีดีได้มอบให้นายวิจิตร ลุลิตานนท์ เลขาธิการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง และทำหน้าที่เป็นเลขาธิการองค์การต่อต้านญี่ปุ่น เป็นหัวหน้าพนักงานมหาวิทยาลัยฝ่ายความเป็นอยู่ของผู้ถูกกักกันเหล่านั้น ส่วนทางฝ่ายทหารนั้นได้ตั้ง ม.ร.ว.พงศ์พรหม จักรพันธุ์ นายพันตรี กองหนุนที่รับราชการอยู่ในกรมศุลกากรกระทรวงการคลังซึ่งเคยเป็นผู้ใต้บังคับบัญชาของนายปรีดี พนมยงค์ มาก่อนเป็นผู้บังคับการค่าย อีกทั้งนายปรีดีได้กำชับให้มหาวิทยาลัยหรือนายวิจิตร ลุลิตานนท์ จัดเจ้าหน้าที่เพื่อดูแลผู้ถูกกักกันชาวต่างชาติเหล่านี้อย่างดีที่สุด

นี่คือในส่วนของการดำเนินการขององค์การต่อต้านญี่ปุ่นที่ได้เริ่มขึ้นแล้วในประเทศไทยภายใต้การนำของนายปรีดี พนมยงค์

ในลักษณะเช่นเดียวกันกับขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นในประเทศไทย ปรากฏว่าสำหรับสถานการณ์การต่อต้านญี่ปุ่นของคนไทยภายนอกประเทศก็ได้เริ่มขึ้นเกือบจะพร้อม ๆ กันในสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ

คือในสหรัฐอเมริกาปรากฏว่า เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2484 หรือ 3 วันภายหลังจากที่ญี่ปุ่นส่งกองทหารบุกเข้ามาในประเทศไทย ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช อัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตันได้เปิดการแถลงต่อสื่อมวลชนหนังสือพิมพ์ในสหรัฐ และได้ส่งโทรเลขมายังรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯมีใจความว่า "สถานทูตไทยที่วอชิงตัน จะทำตามคำสั่งของรัฐบาลที่สถานทูตเห็นว่ามิใช่เป็นคำสั่งที่ญี่ปุ่นสั่งให้ทำ" [271] เท่านั้น และต่อมาในวันที่ 12 ธันวาคม 2484 เมื่อสถานทูตไทยในสหรัฐอเมริกาทราบข่าวเกี่ยวกับการที่รัฐบาลไทยได้ทำข้อตกลงร่วมมือทางทหารกับญี่ปุ่น หรือข้อตกลงพันธมิตรกันทั้ง "ทางรุกและป้องกัน" สถานทูตไทยในอเมริกาจึงได้แจ้งต่อรัฐบาลอเมริกันถึงการที่สถานทูตไทยไม่ยอมรับรู้ข้อตกลงดังกล่าวของรัฐบาลไทยกับญี่ปุ่น และได้แจ้งต่อรัฐบาลอเมริกันต่อไปว่าทางอัครราชทูตและข้าราชการสถานทูตไทยพร้อมที่จะจัดตั้งองค์การเสรีไทยขึ้น ซึ่งต่อมาปรากฏว่ารัฐบาลอเมริกันได้หารือเรื่องนี้ต่อไปยังรัฐบาลอังกฤษ แต่รัฐบาลอังกฤษได้ตอบรัฐบาลอเมริกันกลับมาตามบันทึกสถานเอกอัครราชทูตอังกฤษ ลงวันที่ 24 มกราคม ค.ศ.1941 หรือ พ.ศ. 2484 ซึ่งปรากฏอยู่ในหนังสือรัฐบาลสหรัฐอเมริกา (Foreign Relations of the United States) ค.ศ.1941 เล่ม 5 หน้า 302 มีความตอนหนึ่งที่แปลเป็นภาษาไทยแล้วว่า

..รัฐบาลของพระราชาธิบดีในสหราชอาณาจักร (อังกฤษ) ยินดีต้อนรับข้อเสนอตามบันทึกของกระทรวงว่าการรัฐ ฉบับลงวันที่ 18 ธันวาคม ในการดำเนินต่อไปที่รับรองอัครราชทูตไทยในวอชิงตันเป็นตัวแทนในสหรัฐอเมริกาของประชาชนเสรีแห่งประเทศไทย เมื่อปัญหาเกิดขึ้นเรื่องจัดตั้งขบวนการเสรีไทยนั้นบุคคลที่อาจเป็นไปได้ที่จะเป็นหัวหน้านั้นก็เป็นธรรมดา

ที่จะต้องพิจารณาอย่างรอบคอบและรัฐบาลของพระราชาธิบดีกำลังดำเนินการเกี่ยวกับปัญหานี้ เท่าที่เกี่ยวข้องกับสหราชอาณาจักร อัครราชทูตไทยในกรุงลอนดอนมิได้แสดงความปรารถนาอย่างเปิดเผยที่จะคัดค้านระบบปกครองในกรุงเทพฯ และรัฐบาลของพระราชาธิบดีเห็นว่าจะเป็นการดีที่สุดที่จะให้เขาเดินทางออกไป [272]

ส่วนรัฐบาลอเมริกันเมื่อได้รับบันทึกของเอกอัครราชทูตอังกฤษดังกล่าว ก็ได้มีบันทึกตอบกลับไปในวันที่ 19 มกราคม ค.ศ.1941 หรือ พ.ศ.2485 มีความตอนหนึ่งว่า

..ส่วนที่เกี่ยวกับอัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตันนั้น รัฐบาลนี้ (ส.ร.อ.) ได้ตัดสินภายหลังที่ได้พิจารณาอย่างรอบคอบทั้งกรณีทั้งหลายที่เกี่ยวแล้ว จึงไม่ดำเนินต่อไปในปัจจุบันนี้ เกี่ยวกับข้อเสนอที่จะรับรองอัครราชทูตไทยว่า "เป็นตัวแทนในสหรัฐอเมริกาของประชาชนเสรีไทยในประเทศไทย" และตั้งใจในสถานการณ์ปัจจุบันที่จะดำเนินรับรองเขาต่อไปในฐานะ "อัครราชทูตของประเทศไทย" [273]

จากบันทึกของรัฐบาลอังกฤษถึงรัฐบาลสหรัฐอเมริกาดังกล่าว จะเห็นได้ว่าแม้รัฐบาลอังกฤษยังคงสงวนท่าที ในการรับรองอัครราชทูตไทยในกรุงวอชิงตันเป็นหัวหน้าขบวนการเสรีไทยก็ตาม แต่ต่อมา ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และข้าราชการสถานทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน ก็ได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนจากรัฐบาลสหรัฐอเมริกาในการจัดตั้งกองกำลังเสรีไทยที่ประกอบด้วยคนไทยผู้รักชาติและอาสาสมัครที่จะเดินทางมาต่อสู้ญี่ปุ่นในประเทศไทยนับตั้งแต่บัดนั้นมา

นี่คือการถือกำเนิดของขบวนการเสรีไทยในประเทศอเมริกา

ในขณะเดียวกัน สำหรับความเคลื่อนไหวของกลุ่มคนไทยผู้รักชาติรักประชาธิปไตยในประเทศอังกฤษต่อกรณีการคัดค้านต่อต้านญี่ปุ่นก็เริ่มมีตามมาเช่นกัน แม้จะเป็นภายหลังวันที่ 25 มกราคม 2485 แล้วก็ตาม

ดังที่ป๋วย อึ๊งภากรณ์ได้บันทึกเล่าไว้ว่า เมื่อประเทศไทยได้ประกาศสงครามกับประเทศอังกฤษ คนไทยที่อยู่ในประเทศนี้จึงมีสถานะของความเป็นพลเมืองของชนชาติศัตรูไปในทันที ซึ่งมีผลให้ข้าราชการสถานทูตและคนไทยต่างต้องถูกกำหนดให้อยู่ในกรอบข้อบังคับอันเข้มงวดยิ่ง แต่ก็ยังไม่ถึงกับถูกกักกัน นอกจากเจ้าหน้าที่สถานทูตที่จะถูกส่งตัวกลับในระยะใกล้ ๆ นั้นก็อาจถูกกักกันบ้าง สำหรับนักเรียนไทยโดยทั่วไปได้รับการยกเว้นไม่ต้องถูกกักกัน เพียงแต่ถูกห้ามไม่ให้ออกนอกสถานที่พักอาศัยในยามวิกาล แต่ปัญหาสำคัญที่นักเรียนไทยต้องผจญในขณะนั้นก็คือ นักเรียนไทยต้องถูกตัดเงินที่เคยได้รับจากประเทศไทยทำให้ส่วนใหญ่ต้องหารายได้เอง เช่น ต้องไปรับจ้างทำนาหรือไม่ก็ไปทำงานในโรงงาน แต่ก็มีนักเรียนไทยบางกลุ่มที่ไม่ประสบปัญหาในเรื่องนี้มากนัก คือกลุ่มนักเรียนไทยที่ได้รับทุนเล่าเรียนของประเทศอังกฤษ

เวลาผ่านไปดูเหมือนปัญหาของนักเรียนไทยในอังกฤษก็ยิ่งเขม็งเกรียวหรืออยู่ในภาวะตึงเครียดยิ่งขึ้น เมื่อได้รับคำสั่งจากรัฐบาลไทยให้เตรียมตัวเดินทางกลับประเทศไทยในการแลกเปลี่ยนตัวกับเชลยศึกชาวอังกฤษ จึงทำให้เกิดภาวะที่แต่ละคนจะต้องตัดสินใจว่าจะเดินทางกลับบ้านเกิดหรือจะอยู่ต่อเพื่อคิดทำอะไรที่เป็นประโยชน์แก่อนาคตของประเทศชาติบ้านเมืองไทยต่อไปบ้าง ดังที่ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ได้บันทึกเหตุการณ์ช่วงนี้ไว้ว่า

..นักเรียนไทยในขณะนั้น กระจัดกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ ที่มีมากอยู่สักหน่อยก็มีเคมบริดจ์ ซึ่งมีทั้งนักเรียนเคมบริดจ์แท้ เช่น นายเสนาะ ตันบุญยืน นายเสนาะ นิลกำแหง ม.ล.จิรายุ นพวงศ์ นายยิ้มยล แต้สุจิ ม.จ.ภีศเดช รัชนี กับนักเรียนอพยพไปอาศัยเคมบริดจ์ เช่นนักเรียนเศรษฐศาสตร์จากลอนดอน (รวมทั้งข้าพเจ้า) และนักเรียนแพทย์บางคน ฉะนั้นเมื่อมีข่าวว่ารัฐบาลไทยได้ประกาศสงครามกับอังกฤษ หลังจากที่ได้

ทำสัญญาพันธมิตรกับญี่ปุ่นแล้ว การเคลื่อนไหวทางด้านนักเรียนจึงเกิดขึ้นที่เคมบริดจ์เป็นแหล่งแรก

นักเรียนไทยในเคมบริดจ์ก็เหมือนกับคนไทยทั่ว ๆ ไป มีความคิดและความรู้สึกต่าง ๆ กันไปแต่ละคน แต่ก็เหมือนกับคนไทยอื่น ๆ อีกในแง่ที่เป็นห่วงใยในอิสระภาพอธิปไตยของประเทศ เมื่อญี่ปุ่นยกทัพขึ้นดินแดนไทย เราก็ภาวนาขอให้มีช่องทางอย่างใดให้ญี่ปุ่นออกไปเสีย ครั้นรัฐบาลไทยก้าวล้ำเข้าไปอีกขั้นหนึ่งโดยทำสัญญาร่วมกับญี่ปุ่น และประกาศสงครามกับสหรัฐฯ และสหราชอาณาจักร เราก็ยิ่งเกิดความพรั่นพรึงว่าเมื่อญี่ปุ่นแพ้สงครามและไทยก็ร่วมแพ้ด้วย เห็นทีหายนะจะเกิดแก่ชาติเราเป็นแน่ ถ้าหากว่าคนไทยทุกคนเชื่อผู้นำและทำอะไรตามผู้นำไปหมด [274]

ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ได้บันทึกเล่าไว้ต่อไปว่าต่อกรณีเรื่องนี้ นักเรียนไทยที่ดูเหมือนว่าได้แสดงออกซึ่งความเดือดเนื้อร้อนใจมากที่สุด คือนายเสนาะ ตันบุญยืน รองลงมาก็คือนายเสนาะ นิลกำแหง และนายสว่าง สามโกเศศ เพราะสามคนนี้เป็นผู้ที่ได้พยายามวิ่งเต้นหาบุคคลต่าง ๆ ที่จะให้มาเป็นหัวหน้าเสรีไทยในอังกฤษให้ได้ถึงขนาดว่าต่อมานายเสนาะ ตันบุญยืน ได้เป็นผู้ที่เขียนจดหมายไปถึง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ทางอังกฤษให้ทราบ และได้เชิญให้ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เดินทางมาที่ประเทศอังกฤษเพื่อ "รับเอานักเรียนไทยที่อาสาสมัครเข้าในขบวนการเสรีไทย" ที่ ม.ร.ว.เสนีย์ จัดตั้งขึ้นในสหรัฐอเมริกา แต่เนื่องจากภาระกิจที่มากมาย ม.ร.ว.เสนีย์ จึงได้ส่งนายมณี สาณะเสน มาแทน "คณะเสรีไทยในเคมบริดจ์ได้ประชุมกันและลงมติให้นายเสนาะ ตันบุญยืน กับข้าพเจ้าเป็นผู้ติดต่อกับนายมณี สาณะเสน ที่ลอนดอน ขณะนั้นล่วงเข้ามาในเดือนเมษายน หรือพฤษภาคม 2485 แล้ว" [275]

ในส่วนของตัวตนหรือประวัติของนายมณีผู้นี้ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมไว้ว่า นายมณีเป็นบุตรของอดีตอัครราชทูตไทยในกรุง

ลอนดอน ซึ่งได้เดินทางมาอยู่ที่ประเทศอังกฤษตั้งแต่อายุน้อย ๆ และเล่าเรียนที่อังกฤษจนกระทั่งสำเร็จการศึกษาทางด้านกฎหมาย แล้วได้เริ่มต้นทำงานในสันนิบาตชาติที่สวิสเซอร์แลนด์ตลอดมา จนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่สองเกิดขึ้น จึงได้รับการชักชวนจากผู้ใหญ่ในกรุงเทพฯ ให้กลับมารับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ แต่ขณะที่กำลังเดินทางกลับประเทศไทยผ่านสหรัฐอเมริกา ก็เผอิญมีอุปสรรคในการเดินทางเนื่องจากปัญหายามสงคราม กระทรวงการต่างประเทศจึงมีคำสั่งให้ช่วยราชการอยู่ในสถานทูตไทย ณ กรุงวอชิงตันนับตั้งแต่เวลานั้น แต่เนื่องจากนายมณีเป็นผู้ที่ได้ชื่อว่ารู้จักมักคุ้นกับข้าราชการทางอังกฤษมาก ทั้งข้าราชการฝ่ายพลเรือนและทหาร ม.ร.ว.เสนีย์ จึงมอบหมายให้นายมณีเดินทางมาทำหน้าที่ช่วยรวบรวมคณะเสรีไทยในอังกฤษแทนดังกล่าว

บันทึกของป๋วย อึ๊งภากรณ์ กล่าวต่อมาว่า

..นายมณีได้เริ่มเปิดสำนักงานขึ้นที่โรงแรมบราวน์ในกรุงลอนดอน และได้เริ่มติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลอังกฤษ เพื่อให้รัฐบาลอังกฤษรับรองคณะเสรีไทยในอังกฤษทำนองเดียวกันกับในสหรัฐฯ แต่รัฐบาลอังกฤษขัดข้องอยู่ตลอดมาจนกระทั่งในวาระสุดท้าย เมื่อได้ทราบแน่แน่ว่าคณะเสรีไทยในอังกฤษนี้มีจำนวนมากกว่า 40 คน และแต่ละคนมีเจตนาที่จะไม่ยอมกลับประเทศไทยจนกว่าจะเสร็จศึก กับเจตนาจะรับใช้ประเทศไทยด้วยการอาสาสมัครในกองทัพอังกฤษโดยไม่เลือกงาน รัฐบาลอังกฤษจึงได้เริ่มรับรองคณะเสรีไทยอังกฤษภายใต้การนำของนายมณี สาณะเสน โดยระบุไว้อย่างชัดแจ้งว่า ที่รับรองนี้มิใช่เป็นการรับรองเป็นรัฐบาลนอกประเทศ[276]

สำหรับรายชื่อเสรีไทยในอังกฤษ ทั้งในส่วนที่เป็นพลเรือนและทหาร ซึ่งได้เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากกว่า 50 คนในเวลาต่อมานั้น กล่าวได้ว่ามีตั้งแต่เชื้อพระวงศ์ระดับสูงจนกระทั่งนักเรียนนักศึกษา เช่นตัวอย่างเสรีไทย

ในอังกฤษสายพลเรือนที่ป๋วย อึ๊งภากรณ์ บันทึกไว้มีดังนี้ (1) สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี (2) ม.จ.หญิง ผ่องผัสมณี สวัสดิวัตน (จักรพันธ์) (3) นายมณี สาณะเสน (4) นายเสนาะ ตันบุญยืน ... (17) น.ส.อนงค์ แต้สุจิ หรือเสรีไทยที่เป็นทหารเช่น (1) หลวงอาจพิศาลกิจ (3) นายกลิ่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา ... (7) ม.จ.ภีศเดช รัชนี (มั่น) ... (9) ม.ร.ว.กิตินัดดา กิติยากร (14) นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ (เข้ม)... (23) นายกำแหง พลางกูร (หลอ)... (31) นายทศ พันธุมเสน (บุญ)... (37) ม.จ.ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน (อรุณ) ฯลฯ เป็นต้น

ในส่วนของความมุ่งหมายของเหล่าเสรีไทยในอังกฤษกว่า 50 ชีวิต โดยเฉพาะในส่วนของเสรีไทยที่เป็นทหารนายป๋วยได้ระบุไว้ว่ามีดังนี้

..(1) พวกเราเข้าเป็นทหารอังกฤษมิใช่เพื่อรับใช้ชาติอังกฤษ แต่ต้องการรับใช้ชาติไทยโดยอาศัยอังกฤษร่วมมือ

(2) คณะของเรามิต้องการที่จะเกี่ยวข้องกับการเมืองภายในประเทศไทย และไม่ยอมเป็นเครื่องมือในการเมืองของพรรคใด ผู้ใดที่เป็นเสรีไทยภายในประเทศเพื่อต่อต้านญี่ปุ่น คณะของเราจะร่วมด้วยทั้งนั้นและเมื่อเลิกสงครามแล้วคณะเสรีไทยอังกฤษก็จะสลายตัวไป

(3) คณะเสรีไทยจะไม่ถือโอกาสแอบอ้างผลความดีใด ๆ มาเรียกร้องแสวงหาประโยชน์ส่วนตัวในด้านลาภยศหรือด้านอื่นใด

(4) คณะเสรีไทยอังกฤษ ได้แสดงให้ทางการอังกฤษเห็นแจ้งชัดแต่เริ่มแรกว่า คณะของเราต้องการกระทำการใด ๆ ในระหว่างสงครามในลักษณะทหาร กล่าวคืออยู่ในเครื่องแบบและยศทหาร แม้ว่าจะเป็นพลทหารก็ยินยอม ทั้งนี้หมายความว่าไม่ยอมเป็นเครื่องมือในลักษณะจารชน ถ้าจะต้องปฏิบัติราชการลับก็ทำในฐานะเป็นทหาร[277]

บันทึกของป๋วย อึ๊งภากรณ์ ได้ให้รายละเอียดต่อไปว่า ในทางปฏิบัติแล้วทหารเสรีไทยในอังกฤษได้เริ่มเข้าเป็นทหารในระดับชั้นยศพลทหารเมื่อ

วันที่ 7 สิงหาคม 2485 ฝึกและปฏิบัติงานอยู่ในอังกฤษจนถึงเดือนมกราคม 2486 จึงได้รับมอบหมายให้ไปปฏิบัติงานที่อินเดีย ถึงเมืองบอมเบย์ประเทศอินเดียในราวปลายเดือนเมษายน 2486

ในเรื่องเดียวกันนี้สวัสดิ์ ศรีสุข หนึ่งในอดีตทหารเสรีไทยในอังกฤษที่ถูกส่งมาปฏิบัติงานในอินเดียได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมไว้ว่า

..วันที่ 26 เมษายน พ.ศ.2486 (ค.ศ.1943) เรือสแตรทแอร์ดเข้าจอดเทียบท่าเมืองบอมเบย์ อินเดีย เขาก็ให้เราหอบหิ้วของลงจากเรือ ป่วยและพวกเราอีกสิบกว่าคนเขาแยกพาไป นัยว่าพวกนั้นเป็นพวก "ช้างเผือก" เขาพาไปฝึกอบรมที่เมืองปูน่า และเป็นพวกกองกำลัง 136 พวกที่เหลือรวมทั้งผมด้วย เขาพามายังค่ายพักผ่าน (ทรานสิท แคมป์) ณ โคลาบา ชาน เมืองบอมเบย์ ...เราพักอยู่ที่โคลาบาเกือบ 1 เดือน แล้วเขาจึงจัดให้เดินทางโดยรถไฟไปกรุงเดลฮี ที่เดลฮีเขาจัดให้อยู่ในเต้นท์ กางในสนามกีฬาชื่อเออร์วิน อากาศมันร้อนแห้งสิ้นดี สองยามก็ยังไม่หายร้อน[278]

เหล่านี้ คือสภาพการณ์การเกิดขึ้นของขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นในประเทศไทย หน่วยเสรีไทยในประเทศสหรัฐอเมริกาและหน่วยเสรีไทยในอังกฤษ ซึ่งต่อมาได้ประสานรวบรวมกันเป็นขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นในชื่อว่า "ขบวนการเสรีไทย" ตามที่ต่างประเทศที่ติดต่อกับขบวนการนี้เรียกว่า "Free Siamese Movement" ภายใต้การนำของ "รู้ธ" หรือนายปรีดี พนมยงค์ นั่นเอง

เชิงอรรถ

[256] อ้างแล้ว ทวี บุณยเกตุ ข้อเท็จจริงเพิ่มเติมฯ หน้า 361

[257] อ้างแล้ว ทวี บุณยเกตุ ข้อเท็จจริงเพิ่มเติมฯ หน้า 363

[258] ดิเรก ชัยนาม ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2 หน้า 213

[259] ปรีดี พนมยงค์ "การก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นและเสรีไทย" บันทึกปฏิบัติงานใต้ดินของอดีตเสรีไทย กรุงเทพฯ เรือนแก้วการพิมพ์, 2543 หน้า 3

[260] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ การก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นฯ หน้า 1-2

[261] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ การก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นฯ หน้า 3

[262] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ การก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นฯ หน้า 3

[263] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ การก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นฯ หน้า 3

[264] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ การก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นฯ หน้า 4

[265] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ การก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นฯ หน้า 5-6

[266] สุพจน์ ด่านตระกูล ปรีดี พนมยงค์ เล่าเรื่องขบวนการเสรีไทย กรุงเทพ : สำนักพิมพ์จิรวรรณนุสรณ์ หน้า 68

[267] แถลงการณ์ของรัฐบาล 120 ปีกระทรวงการต่างประเทศ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อัมรินทร์, 2539 หน้า 60

[268] ปรีดี พนมยงค์ จดหมายของนายปรีดี พนมยงค์ ถึงพระพิศาลสุขุมวิทฯ กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2522 หน้า 14

[269] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ จดหมายของนายปรีดี พนมยงค์ ถึงพระพิศาลสุขุมวิทฯ หน้า 14

[270] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ การก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นฯ หน้า 10

[271] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ การก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นฯ หน้า 15

[272] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ การก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นฯ หน้า 17

[273] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ การก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นฯ หน้า 18

[274] ป่วย อึ้งภากรณ์ "ทหารชั่วคราว" ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2 หน้า 383

[275] อ้างแล้ว ป่วย อึ้งภากรณ์ ทหารชั่วคราว หน้า 384

[276] อ้างแล้ว ป่วย อึ้งภากรณ์ ทหารชั่วคราว หน้า 385-386

[277] อ้างแล้ว ป่วย อึ้งภากรณ์ ทหารชั่วคราว หน้า 390

[278] สวัสดิ์ ศรีสุข "เล่าเรื่องปฏิบัติการเสรีไทยส่วนตัว" บันทึกปฏิบัติงานใต้ดินฯ หน้า 103

23

ปฏิบัติการของเสรีไทย

หลังจากจัดตั้งเป็นขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นเรียบร้อยแล้ว ภาระกิจประการหนึ่งนอกเหนือจากการขยายสมาชิกขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นออกไป ก็คือการหาทางประสานกับกองกำลังฝ่ายสัมพันธมิตร ซึ่งภาระกิจนี้ถือเป็นภาระกิจที่สำคัญมาก เพราะการที่ขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นจะดำเนินการไปโดยปราศจากการรับรู้หรือยอมรับจากกองกำลังฝ่ายสัมพันธมิตรนั้น เป็นเรื่องที่ไม่มีผลดีใด ๆ เลยกับทั้งขบวนการเอง ซึ่งต่อไปจำเป็นต้องพึ่งพาอาวุธยุทธโธปกรณ์ต่าง ๆ เพื่อเตรียมการต่อสู้กับกองทัพญี่ปุ่น และยิ่งไม่เป็นผลดีอย่างยิ่งสำหรับอนาคตของประเทศชาติและประชาชนไทย หากญี่ปุ่นเป็นฝ่ายพ่ายแพ้สงคราม ซึ่งตามความเห็นของผู้นำขบวนการต่อต้านญี่ปุ่น นายปรีดี พนมยงค์แล้วเห็นว่า ญี่ปุ่นจะต้องพ่ายแพ้สงครามอย่างแน่นอน ดังนั้นตามความคิดความต้องการของนายปรีดีหรือ "รู้ธ" เห็นว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรีบติดต่อกับกองกำลังฝ่ายสัมพันธมิตรให้ได้โดยรวดเร็วที่สุด

ด้วยเหตุนี้ต่อมาถึงวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2486 นายปรีดี พนมยงค์จึงได้ตัดสินใจส่งนายจำกัด พลางกูร อดีตบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยอ๊อฟอร์ดสมาชิกผู้ร่วมก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่น ให้เดินทางเข้าไปยังประเทศจีนเพื่อติดต่อกับฝ่ายสัมพันธมิตรภาคพื้นเอเชีย ที่มีจอมพลเจียงไคเช็คประธานาธิบดีจีน เป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุดของสัมพันธมิตรในยุทธภูมิจีน

และให้หาทางติดต่อกับรัฐบาลสัมพันธมิตรอังกฤษและสหรัฐอเมริกาต่อไป ทั้งนี้ภาระกิจหรือหน้าที่ที่สำคัญของนายจำกัด พลางกูร ที่ได้รับมอบหมายให้ไปดำเนินการก็คือ

..เป็นผู้แทนมีอำนาจเต็มขององค์การที่จะออกไปปฏิบัติการในต่างประเทศ เขาจะต้องเดินทางด้วยการเสี่ยงภัย ผ่านอินโดจีนฝรั่งเศสซึ่งขณะนั้นเต็มไปด้วยกองทหารญี่ปุ่นไม่ต่างอะไรกับประเทศไทย และในทันทีทันใดที่เข้าเขตจีนอิสระ ปลอดพ้นจากเอื้อมมือญี่ปุ่น เขาจะต้องส่งโทรเลขถึงจอมพลเจียงไคเช็ค ดร.ที.วี.ซุง และหม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช บอกว่ามาด้วยเรื่องสำคัญและด่วนมาก ขอให้รีบส่งจำกัดไปจุงกิง

ครั้นเมื่อถึงจุงกิง เขาต้องตรงไปที่สถานทูตอเมริกา ขอร้องให้สถานทูตแห่งนั้นส่งโทรเลขต่อไปนี้โดยรหัสของเขาคือ

1. ถึง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช โดยผ่านกระทรวงการต่างประเทศสหรัฐอเมริกาที่วอชิงตัน เชิญให้อัครราชทูตไทย นายวิลลิส เป็ค อัครราช-ทูตอเมริกาคนสุดท้ายประจำประเทศไทย และนายดอลแบร์ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศไทย ไปประชุมกับจำกัดที่กรุงลอนดอนโดยด่วน

2. ถึงกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ ขอให้จัดการให้เซอร์โจไซอาห์ครอ็สบี อัครราชทูตอังกฤษคนสุดท้ายประจำไทย และนายดอลล์ที่ปรึกษากระทรวงการคลังของไทย ไปประชุมเจรจาที่ลอนดอนตามวันและสถานที่ ที่จะได้กำหนดต่อไป [279]

นอกจากนี้นายจำกัด พลางกูร ยังได้รับมอบหมายอำนาจสิทธิ์ขาดจากหัวหน้าขบวนการเสรีไทย นายปรีดี พนมยงค์ ให้เจรจากับรัฐบาลอังกฤษและอเมริกาในเรื่องที่สำคัญคือ

1. ให้ตกลงว่า การประกาศสงครามซึ่งรัฐบาลจอมพลป. ได้กระทำต่อประเทศอังกฤษและอเมริกาเมื่อเวลาเที่ยงวันของวันอาทิตย์ที่ 25 มกราคม พ.ศ.2485 นั้นเป็นโมฆะ เพราะผิดรัฐธรรมนูญเนื่องจากเวลาประกาศ

นายปรีดีซึ่งเป็นผู้หนึ่งในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ยังอยู่ที่อยุธยา หาได้ลงนามหรือเห็นชอบด้วยไม่ นายปรีดี เพิ่งกลับถึงกรุงเทพฯ เมื่อเวลา 15.00 น. หลังจากประกาศสงครามไปแล้ว 3 ชั่วโมง

2. เมื่อสถานะสงครามไม่ได้เกิดขึ้น สัญญาสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกา ซึ่งได้ใช้บังคับอยู่เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2484 เป็นอันว่าคงใช้อยู่ต่อไป

และตามสัญญานี้จำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยนทูตกัน แต่เนื่องจากประเทศไทยอยู่ในภาวะถูกยึดครอง การแลกเปลี่ยนทูตกับนานาชาติยังทำไม่ได้ เพื่อรื้อฟื้นสัมพันธไมตรีกับอังกฤษและอเมริกาดังกล่าว ไทยจึงมีความจำเป็นต้องไปตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นในดินแดนของฝ่ายสัมพันธมิตรโดยในเบื้องต้นนี้ขอไปตั้งรัฐบาลขึ้นที่อินเดีย ขอให้รัฐบาลอังกฤษและอเมริการับรองรัฐบาลพลัดถิ่นที่จะจัดตั้งขึ้นว่าเป็นรัฐบาลที่ถูกต้องตามกฎหมาย สำหรับผู้ที่จะจัดตั้งรัฐบาลพลัดถิ่น อย่างน้อยจะประกอบด้วยผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ รัฐมนตรีหนึ่งคน และประธานสภาผู้แทนราษฎร

3. ขอให้รัฐบาลอังกฤษให้ความเอื้อเฟื้อและเกียรติยศแก่รัฐบาลพลัดถิ่นของไทย เช่นเดียวกับที่ให้แก่รัฐบาลพลัดถิ่นของฮอลแลนด์และนอรเวย์ด้วย

4. ขอให้รัฐบาลอังกฤษและสหรัฐอเมริกาปล่อยเงินของรัฐบาลไทยซึ่งถูกกักไว้เพื่อรัฐบาลพลัดถิ่นของไทยจะได้ใช้เงินจำนวนนี้ทำสงครามกับญี่ปุ่นต่อไป

นายจำกัด พลางกูรได้บันทึกเหตุการณ์วันที่เขาต้องลาจากแผ่นดินไทยไปปฏิบัติภาระกิจอันสำคัญระดับสุดยอดนี้ไว้ในจดหมายเหตุประจำวันของเขาส่วนหนึ่งว่า

..ตอนเย็น (วันที่ 27 กุมภาพันธ์) ข้าพเจ้าไปรับประทานอาหารและปรึกษาเรื่องทั่ว ๆ ไปกับอาจารย์ปรีดี เป็นครั้งสุดท้าย ...ท่านได้มอบเงิน

รวมทั้งธนบัตรจุงกิง 13,000 และทองให้ข้าพเจ้าสำหรับไปขายกลางทางเมื่อขัดสน จนกระทั่งราว 21.30 น. จึงได้กราบลาท่านมา ท่านกล่าวว่า "เพื่อชาติเพื่อ Humanity นะคุณ เคราะห์ดีที่สุดอีก 45 วันก็คงได้พบกัน เคราะห์ไม่ดีนักอย่างช้าอีก 2 ปีก็ได้พบกัน และถ้าเคราะห์ร้ายที่สุดก็ได้ชื่อว่าสละชีวิตเพื่อชาติไป ข้าพเจ้าตื้นตันน้ำตาคลอตาเมื่อท่านเดินตามลงมาส่งถึงบันไดตึก [280]

และในวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2486 นั้นเอง นายจำกัด พลางกูร พร้อมกับล่าม นายไพศาล ตระกูลลี้ ก็ได้ออกเดินทางจากรุงเทพฯมุ่งไปสู่ภาคอีสาน ซึ่งที่นี้นายเตียง ศิริขันธ์ ได้จัดคนนำทางให้เพื่อนำนายจำกัด พลางกูร ข้ามแม่น้ำโขงไปสู่เมืองท่าแขกฝั่งอินโดจีน จากนั้นนายจำกัดก็ได้เดินทางไปยังเมืองฮานอยและจากหนังสือแนะนำตัวและฝากฝังของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระองค์เจ้าธานีนิวัติ ทำให้ที่เมืองฮานอย นายจำกัด ได้รับการช่วยเหลือจากศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ซึ่งเคยเป็นอดีตข้าราชการวิสามัญประจำหอสมุดแห่งชาติของไทยหลายปี และม.ร. บริอองวาลอดีตเลขานุการสถานทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ทำให้ในที่สุดนายจำกัด สามารถเดินทางเล็ดลอดสู่ประเทศจีนทางด้านเมืองมองกาย-ตงเฮง ได้สำเร็จเมื่อวันศุกร์ที่ 19 มีนาคม 2486 เวลา 13.00 น.

ในอีกทางหนึ่งพร้อม ๆ กับที่ได้ส่งตัวนายจำกัด พลางกูร ไปติดต่อกับฝ่ายสัมพันธมิตรโดยมีภาระกิจที่นายจำกัดต้องทำการเจรจาข้อหนึ่งก็คือเรื่องการจัดตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นของไทยขึ้นในอินเดีย ดังนั้นเพื่อเตรียมการจัดตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นดังกล่าว นายปรีดีจึงได้เริ่มต้นดำเนินการในเรื่องนี้ต่อไปในทันที ดังบันทึกของนายทวี บุณยเกตุ ที่ได้เล่าไว้เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

..ครั้นในเดือนกุมภาพันธ์ 2486 ข้าพเจ้าก็ได้ลาออกจากราชการ คือจากรัฐมนตรีและจากตำแหน่งเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เนื่องจากมีความเห็นขัดแย้งกับจอมพลป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี เกี่ยวกับการที่นายก

รัฐมนตรีได้ยื่นใบลาออกจากตำแหน่ง แต่แล้วก็ไม่ออก ข้าพเจ้าจึงไปพักผ่อนอยู่ที่บังกาโลหัวหิน ค่ำวันหนึ่งในเดือนกุมภาพันธ์ 2486 แต่จะเป็นวันที่เท่าใดข้าพเจ้าจำไม่ได้ นายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้ให้คนมาเชิญข้าพเจ้าไปพบที่บ้านพักในพระราชวังไกลกังวล (หัวหิน) เมื่อข้าพเจ้าไปถึงและได้นั่งคุยกันอยู่สองต่อสอง นายปรีดีก็เอ่ยปากชวนข้าพเจ้าให้ร่วมทำงานเสรีไทยด้วยกัน โดยกล่าวเป็นใจความว่า นายปรีดีได้เริ่มติดต่อกับอังกฤษและอเมริกาโดยส่งคนออกไปพบกับผู้แทนเสรีไทยนอกประเทศหลายคนแล้ว โดยแบ่งออกเป็นสาย ๆ ...นายปรีดีได้ชี้แจงกับข้าพเจ้าว่าควรจะไปตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นขึ้นที่นอกประเทศ ทำนองเดียวกับที่นายพลชาลส์ เดอโกลส์ ได้ไปตั้งรัฐบาลฝรั่งเศสที่ประเทศอังกฤษ โดยจะได้หาทางเจรจาชี้แจงเหตุผลกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เพื่อให้ลงมติเลือกให้ข้าพเจ้าเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรและเมื่อข้าพเจ้าได้เป็นประธานสภาฯ แล้ว

นายปรีดีในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ กับข้าพเจ้าในฐานะที่เป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรอันชอบด้วยกฎหมาย พร้อมด้วยม.ล.กรีเดชาติวงศ์ ซึ่งในขณะนั้นเป็นรัฐมนตรีอยู่ในคณะรัฐบาลของจอมพลป. พิบูลสงคราม ก็จะได้ร่วมเดินทางไปยังต่างประเทศด้วยกัน เพื่อไปตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นอยู่นอกประเทศ เพราะเมื่อมีตัวผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ มีตัวประธานสภาผู้แทนราษฎร และมีรัฐมนตรีนายหนึ่งที่ถูกต้องตามกฎหมายและรัฐธรรมนูญเช่นนี้แล้ว จะทำอะไรหรือจะประกาศอะไรออกมาก็ถือว่าประกาศนั้นเป็นพระบรมราชโองการและสมบูรณ์ตามกฎหมายถูกต้องตามรัฐธรรมนูญ นายปรีดีกับข้าพเจ้าได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันจนเป็นที่ตกลง และข้าพเจ้ายินดียอมรับร่วมมือในงานเสรีไทยเพื่อช่วยกอบกู้เอกราชของชาติไทยในครั้งนี้ [281]

บันทึกของนายทวี บุณยเกตุ กล่าวถึงเหตุการณ์ในระยะนั้นต่อไปว่า ครั้นถึงวันที่ 26 มิถุนายน 2486 ในการประชุมสภาผู้แทนราษฎรสมัยสามัญเพื่อเลือกตั้งประธานและรองประธานสภาผู้แทนราษฎร ที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติเลือกให้นายทวี บุณยเกตุ เป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรและนายควง อภัยวงศ์ เป็นรองประธานสภาผู้แทนราษฎร แต่ในที่สุดแผนการอันนี้ของนายปรีดี พนมยงค์ ก็มีอุปสรรคอีก เพราะแม้จะได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งประธานและรองประธานสภาผู้แทนราษฎรลงมาแล้ว แต่นายกรัฐมนตรีจอมพลป.พิบูลสงครามไม่ยอมลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ ซึ่งเป็นการผิดรัฐธรรมนูญ

..เรื่องจึงอลเวงกันอยู่หลายวัน ในที่สุดรัฐบาลก็ได้ขอให้สภาฯ พิจารณาเลือกบุคคลอื่น ซึ่งไม่ใช่ข้าพเจ้าหรือนายควง อภัยวงศ์ โดยอ้างเหตุผลทางการเมืองว่าหากข้าพเจ้าได้รับเลือกเป็นประธานสภาฯแล้วจะเกิดเรื่องใหญ่เพราะญี่ปุ่นไม่ไว้วางใจ เนื่องจากข้าพเจ้าและนายควง อภัยวงศ์ เอาใจฝักใฝ่กับอังกฤษและอเมริกา และได้อ้างเหตุผลทางทหารต่าง ๆ นานา จนในที่สุดสภาฯต้องประชุมเลือกประธานฯกันใหม่ เป็นอันว่าข้าพเจ้าไม่ได้เป็นประธานสภาฯ [282] ทำให้แผนการในเรื่องนี้ของนายปรีดี พนมยงค์ ไม่ประสบผลสำเร็จตามไปด้วย

ขอย้อนกลับมาถึงภาระกิจของนายจำกัด พลางกูร ที่ประเทศจีนต่อหลังจากที่นายจำกัดสามารถเดินทางเล็ดลอดสู่ประเทศจีนสำเร็จในวันศุกร์ที่ 19 มีนาคม 2486 ดังกล่าวแล้ว แต่เนื่องจากเป็นยามสงครามที่มีข้อกำหนดกฎเกณฑ์หรือระเบียบข้อบังคับอันหยุมหยิมเข้มงวดไปหมด ประกอบกับฝ่ายจีนไม่ไว้วางใจ เนื่องจากกองทัพไทยที่จอมพลป.ส่งไปรบกับกองทัพจีนที่เชียงตุงทำให้นายจำกัดต้องประสบกับปัญหาความยุ่งยากในการติดต่อประสานงานกับโลกภายนอกเป็นอย่างมาก และทำให้นายจำกัดต้องรออยู่จนถึงวันที่ 7 เมษายน 2486 จึงสามารถเริ่มปฏิบัติตามแผนที่

กำหนดไว้ในทางที่เป็นจริงได้ นั้นคือการส่งโทรเลขถึงจอมพลเจียงไคเช็ค ดร.ที.วี.ซุง รัฐมนตรีต่างประเทศจีน สถานทูตอังกฤษ สถานทูตอเมริกา และม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช

ต่อมานายจำกัด พลางกูร ได้รับโทรเลขจากสถานทูตอังกฤษมีความว่า ให้ไปเจรจากับกงสุลใหญ่อังกฤษที่เมืองกุยหลิน ซึ่งที่กุยหลินนั้นนับเป็นโชคดีที่นายจำกัดได้มีโอกาสพบกับเพื่อนเก่า ที่เคยรู้จักกันมาก่อนที่มหาวิทยาลัยอ๊อกฟอร์ด "แอล.ที.ไรด์" ขณะนั้นมียศเป็นพันเอก และมีตำแหน่งหน้าที่เป็นผู้แทนฝ่ายทหารของอังกฤษ

พันเอกไรด์ข้องใจเรื่องการทำสัญญาพันธมิตรทั้งการรุกและการป้องกันที่รัฐบาลจอมพลป. ทำกับญี่ปุ่นเป็นพิเศษ แต่นายจำกัด พลางกูร ก็สามารถพิสูจน์จนเป็นที่พอใจ พันเอกไรด์ได้ว่า "สัญญานั้นเป็นโมฆะ ทำนองเดียวกับการประกาศสงคราม เพราะกระทำไปโดยมิได้รับความเห็นชอบยินยอมของสภาผู้แทนราษฎรก่อน ฉะนั้นจึงจะถือว่าเป็นสัญญาสมบูรณ์ตามรัฐธรรมนูญไม่ได้" [283]

และจากการช่วยเหลือให้หยิบยืมเงินจำนวน 9,300 เหรียญ ของพ.อ.ไรด์ ทำให้ในวันที่ 21 เมษายนนั้นเองนายจำกัด พลางกูร ซึ่งกำลังอยู่ในฐานะของคนสิ้นเนื้อประดาตัว สามารถจับเครื่องบินเดินทางต่อไปถึงจุงกิงได้

ที่จุงกิงแม้นายจำกัด พลางกูร จะได้รับโทรเลข ลงวันที่ 20 เมษายน จาก ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ว่าได้รับโทรเลขลงวันที่ 7 เมษายน ของนายจำกัดแล้ว และได้พิจารณาเรื่องราวแล้ว แต่ในอีกด้านหนึ่งนายจำกัดกลับต้องพบกับความผิดหวังอย่างรุนแรง เพราะอุปทูตอเมริกันบอกให้นายจำกัดเจรจากับทางฝ่ายจีนให้เรียบร้อยก่อน จึงจะเดินทางไปวอชิงตันได้ ในขณะเดียวกันต่อมานายจำกัดได้รับแจ้งว่า เซอร์โจไซอาห์ครอสบี อดีตอัครราชทูตอังกฤษในประเทศไทยแจ้งมาว่าไม่รู้จักนายจำกัดและไม่เคยรู้เรื่องของขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นในประเทศไทย และต่อมาในวันที่ 25

พฤษภาคม 2486 รัฐบาลอังกฤษก็ได้ตอบปฏิเสธข้อเสนอที่นายจำกัดส่งไปอังกฤษในเรื่องที่ว่าการประกาศสงครามเป็นโมฆะ และสัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับอังกฤษยังคงเหมือนเดิม รวมถึงแผนการที่จะไปจัดตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นในอินเดียของอังกฤษ และการปล่อยเงินที่ทางอังกฤษกักกันไว้ แต่จะดำเนินนโยบายกับประเทศไทยตามเดิม เพราะเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาที่สนับสนุนองค์การต่อต้านและยังเห็นว่ากองทัพไทยไม่มีกำลังพอที่จะสู้รบกับญี่ปุ่นได้ ดังนั้นจึงเห็นว่ากองทัพไทยจะเป็นเครื่องถ่วงให้หนักใจมากกว่าจะเป็นส่วนที่ช่วยเหลือ อย่างไรก็ตามรัฐบาลอังกฤษเห็นว่าขบวนการต่อต้านควรจะได้ดำเนินการต่อไปด้วยความระมัดระวัง เพื่อร่วมสนับสนุนการปฏิบัติการของฝ่ายสัมพันธมิตรในโอกาสข้างหน้า พร้อมกับให้ความเห็นว่าควรจะดำเนิน "การรุก" ในทางการเมืองต่อไปอย่างช้า ๆ

นอกจากกรณีของ นายจำกัด พลางกูร แล้ว ด้วยความหวังและความต้องการของคนไทยฝ่ายต่าง ๆ ที่จะประสานร่วมมือกันในการต่อต้านญี่ปุ่น โดยตั้งความหวังที่จะอาศัยจีนเป็นจุดเริ่มต้นในการประสานหรือติดต่อไปยังแหล่งอื่น ๆ รวมทั้งเป็นจุดเริ่มในการเดินทางเข้าไปปฏิบัติงานต่อสู้ต่อต้านญี่ปุ่นในประเทศไทย ด้วยเหตุผลดังกล่าว ปรากฏว่าถึงวันที่ 7 มิถุนายน 2486 พ.ท.ม.ล.ขาบ กุญชร หัวหน้าเสรีไทยฝ่ายทหารในสหรัฐอเมริกาก็ได้เดินทางจากประเทศสหรัฐอเมริกาถึงประเทศจีน เพื่อมาเตรียมการไว้สำหรับการเดินทางของคณะเสรีไทยจากอเมริกาคนอื่น ๆ ซึ่งในทางที่ควรจะเป็น เมื่อ พ.ท.ม.ล.ขาบ กุญชร เดินทางถึงประเทศจีน บุคคลผู้นี้น่าจะได้พบกับนายจำกัด พลางกูร ในทันทีในฐานะของผู้ที่มีจิตใจที่คิดจะกอบกู้บ้านเมืองเหมือน ๆ กัน แต่เนื่องจากความไม่ไว้วางใจกันของฝ่ายต่าง ๆ ดังนั้นจึงมีความพยายามกีดกันไม่ให้บุคคลทั้งสองนี้ได้พบกัน ซึ่งในช่วงนี้บันทึกกันไว้ว่า "จำกัดอยู่ในฐานะลำบากที่สุดในชีวิตของเขา เขาไม่มีหวัง ไม่มีเพื่อน ไม่มีเงิน ต้องเที่ยวขายกำไลเพชรซีก นาฬิกาข้อมือ แหวน

และสร้อย ที่เตียงและนางนิวาศน์ ศิริขันธ์ให้ไป ตัวเองก็เจ็บไข้ด้วยมาเลเรียกิน" [284]

จนกระทั่งถึงวันที่ 28 มิถุนายน 2486 สถานการณ์ของนายจำกัด พลางกูร ที่จุงกิงจึงดูเหมือนได้คลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น เมื่อจอมพลเจียง-ไคเช็คยอมให้นายจำกัดเข้าเยี่ยมคำนับได้หลังจากต้องผจญอยู่กับสถานการณ์คล้าย ๆ ถูกหน่วงเหนี่ยวกักขังอยู่ร่วม ๆ 2 เดือน โดยผู้นำสูงสุดของจีนผู้นี้บอกกับนายจำกัดว่า ยินดีจะช่วยเหลือให้ได้เดินทางไปพบกับ ม.ร.ว.เสนีย์ ขอเพียงแต่ให้ ม.ร.ว.เสนีย์ แจ้งมาว่าต้องการพบนายจำกัดเท่านั้น และในวันเดียวกันนี้นายจำกัดก็ได้รับโทรเลขจาก ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมชว่า "ยินดีจะพบ กำลังทำทุกอย่างเพื่อให้ความสะดวกในการเดินทาง"

นายจำกัด พลางกูร จึงได้ลอกข้อความในโทรเลขดังกล่าวส่งไปให้จอมพลเจียงไคเช็ค แต่ปรากฏว่าเกิดการโยนกลองขึ้นระหว่างจอมพลเจียงกับ ม.ร.ว.เสนีย์ ซึ่งต่อมานายจำกัดได้บันทึกเหตุการณ์ในช่วงนี้ไว้สำหรับรายงานนายปรีดี พนมยงค์ หัวหน้าขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นในประเทศไทยว่า

...ทางจอมพลเจียงได้สั่งให้ ดร.ชุง ไปถามเสนีย์ดูว่า อยากพบผมหรือไม่ และว่าขาบเป็นผู้แทนของเสนีย์แท้จริงหรือไม่ เพราะเสนีย์ทำให้กระทรวงการต่างประเทศจีนเข้าใจไปอย่างนั้น...เสนีย์ตอบมาทางจีนว่าขาบไม่ได้เป็นผู้แทนของเขา และเรื่องผมจะไปพบเขาที่อเมริกานั้นขอให้รัฐบาลจีนวินิจฉัยเอาเองว่าควรให้อนุญาตผมไปหรือไม่ ถ้าทางจีนเห็นสมควรก็ให้ไป ถ้าเห็นไม่สมควรก็ไม่จำเป็นต้องไป เขาว่าถ้าผมมีเรื่องอะไรที่จะพูดกับเขา ๆ จะส่งผู้แทนของเขามาจุงกิงก็ได้ [285]

สำหรับประเด็นที่ว่าทำไม ม.ร.วเสนีย์ ปราโมช จึงไม่ไว้วางใจ พ.ท.ม.ล.ขาบ กุญชร ก็คงเนื่องมาจากกรณีที่ว่า ม.ล.ขาบ เป็นผู้ที่ได้ชื่อว่าสนิทสนมกับจอมพลป. ในฐานะผู้ใต้บังคับบัญชาของจอมพลป.มาก่อน

และเป็นผู้ที่จอมพลป.ได้เลือกให้ไปเป็นทูตทหารที่วอชิงตันด้วยตนเอง เมื่อมีความระแวงกันระหว่างคนไทยด้วยกันเช่นนี้ นอกเหนือไปจากความไม่วางใจของฝ่ายจีน ทำให้ พ.ท.ม.ล.ขาบ และทหารเสรีไทยจากอเมริการวมทั้งนายจำกัด พลางกูร จึงถูกหน่วงหนี่ยวกีดกันไม่ให้มีโอกาสพบกันอยู่นานมาก

เป็นอันว่านายจำกัด พลางกูร ก็ต้องรอคอยกันต่อไป จนกระทั่งถึงเดือนกรกฎาคม นายจำกัดจึงได้รับโทรเลขตอบโทรเลขของเขาที่ส่งไปก่อนหน้านี้จาก ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช แจ้งว่ากำลังเจรจากับดร.ที.วี.ซุง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของจีน ซึ่งได้เดินทางไปวอชิงตัน เพื่อที่จะให้ความสะดวกในการเดินทางของนายจำกัดอยู่

ด้วยความร้อนใจที่เวลายิ่งผ่านไปแต่กลับไม่มีอะไรคืบหน้า ทำให้ในวันที่ 26 และ 29 กรกฎาคม นายจำกัดได้โทรเลขถึง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เร่งให้ ม.ร.ว.เสนีย์ จัดการให้ได้พบกันโดยด่วนที่สุด แต่ทุกอย่างก็ยังอยู่ในอาการเงียบสงบ ไม่มีความคืบหน้าไม่มีคำตอบกลับมาจาก ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช

การโยนกลองกันไปโยนกลองกันมา ระหว่างกระทรวงการต่างประเทศจีนก็ดี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และรวมทั้งอุปทูตอเมริกาก็ดี ทำให้นายจำกัด พลางกูร ต้องตกอยู่ในสถานะผู้ที่ต้องรอคอยต่อไปอย่างแทบจะมองไม่เห็นแสงสว่างแห่งความหวัง

อย่างไรก็ตามถึงวันที่ 2 สิงหาคม 2486 ดูเหมือนเหตุการณ์สำหรับนายจำกัด พลางกูร ได้กลับแปรผันไปในทางที่ตรงข้ามกับที่ผ่านมาอย่างสิ้นเชิง ดังที่ พล.อ.เนตร เขมะโยธิน ผู้ปฏิบัติงานของหน่วยเสรีไทยที่ได้ทำการศึกษาค้นคว้าและบันทึกเรื่องนี้ไว้อย่างละเอียดอีกผู้หนึ่ง ได้กล่าวถึงไว้ว่า

..แต่จะเนื่องด้วยเหตุผลอย่างไรก็ตาม ความหวังของจำกัดได้ทอแสงขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งในทันทีทันใด เมื่อนายพลโทโจ๊ะ (ผู้ซึ่งต่อมาภายหลังสงครามได้มาเป็นทูตทหารของจีน ประจำกรุงเทพฯ) นายพลคนสำคัญของจอมพลเจียง ได้มาติดต่อกับจำกัดเป็นทางการว่าจอมพลเจียงได้อนุญาตให้จำกัดเดินทางต่อไปยังวอชิงตันได้แล้ว ยังคอยเครื่องบินอยู่เท่านั้น จำกัดได้ทราบข่าวนี้เมื่อวันที่ 2 สิงหาคม 2486 นับตั้งแต่นั้นมาฐานะของจำกัดก็กระเตื้องขึ้น เขาพ้นจากการควบคุมของเจ้าหน้าที่ฝ่ายจีน และได้รับอิสระภาพให้ไปไหนมาไหนได้โดยไม่ต้องมี "องครักษ์" ควบคุม ทุกฝ่ายทั้งอังกฤษ อเมริกาและจีนให้ความสนใจในตัวเขาอย่างจริงจัง[286]

ถึงช่วงนี้ข่าวคราวของนายจำกัด พลางกูร ก็ได้ไปถึงกองกำลัง 136 หรือ Force 136 ของอังกฤษ ซึ่งเป็นหน่วยที่มีหน้าที่พิเศษในการปฏิบัติงานหลังแนวรบของข้าศึก เช่น การสืบราชการลับ ก่อวินาศกรรม และทำการรบแบบใต้ดิน ฯลฯ เป็นต้น หน่วย 136 มีกองบัญชาการตั้งอยู่ที่เมืองแคนดี เกาะลังกา ทำให้อังกฤษได้ตัดสินใจส่ง พ.ต.ม.จ.ศุภสวัสดิ์ สวัสดิวัฒน์ พระเชษฐาของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี และ พ.ต.ครุ๊ต (Krut) มาที่จุงกิง เพื่อพบกับนายจำกัดในเดือนสิงหาคม 2486 ต่อหน้าอัครราชทูตอังกฤษประจำจุงกิง ซึ่งเป็นผู้ที่ให้การรับรองว่าจะยื่นบันทึกของนายจำกัดไปให้กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง

ในระยะเดียวกัน นายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้ตัดสินใจส่งนายสงวน ตุลารักษ์ และคณะมาที่จุงกิงอีกคณะหนึ่ง อันเนื่องจากการเงียบหายไปของนายจำกัด ดังบันทึกของ พล.อ.เนตร เขมะโยธิน ที่ได้กล่าวถึงสถานการณ์ช่วงนี้ไว้ว่า

..ขณะเดียวกันก็มีข่าวว่า นายสงวน ตุลารักษ์และคณะจะมาถึงจุงกิงในไม่ช้านัก ทางราชการของจีนเตรียมการรับรองอย่างสมเกียรติ

พ.ต.ม.จ.ศุภสวัสดิ์ กับ พ.ต.ครุ๊ต บินกลับอินเดียพร้อมด้วยแผนการของขบวนการเสรีไทยและข่าวเกี่ยวกับประเทศไทย ไปเสนอแม่ทัพใหญ่ของอังกฤษ แม่ทัพใหญ่เห็นชอบด้วยแล้ว ทั้งสองคนก็บินต่อไปยังกรุงลอนดอนในเดือนกันยายน เพื่อติดต่อกับรัฐบาลอังกฤษต่อไป

นายสงวน ตุลารักษ์ และคณะ ซึ่งมีนายแดง คุณะดิลก กับครอบครัวของสงวน ตุลารักษ์ และนายวิบูลย์วงศ์ วิมลประภา มาถึงจุงกิงในราวต้นเดือนกันยายน เป็นคณะที่นายปรีดี พนมยงค์ ส่งออกมาติดต่อกับสัมพันธมิตรอีกรุ่นหนึ่ง ในเมื่อข่าวคราวของจำกัดเงียบหายไป การมาของบุคคลคณะนี้ทำให้เกิดความเชื่อถือของอังกฤษ สหรัฐอเมริกา และ จีนต่อขบวนการเสรีไทยภายในประเทศดีขึ้นเป็นอันมาก ทั้งทำให้จำกัดได้ทราบภาวะอันแท้จริงของเหตุการณ์ภายในประเทศไทยที่ผันแปรไป ตั้งแต่เขาได้ออกจากเมืองไทยมาแล้วอีกด้วย

คณะของนายสงวน ตุลารักษ์ ได้รับการรับรองอย่างดีจากจอมพลเจียงไคเช็ค เขาได้พบกับ พ.ท.ม.ล.ขาบ และ น.อ.มิลตันไมล์แห่งหน่วย O.S.S ในที่สุดรัฐบาลจีนและสหรัฐก็ได้มีความเห็นสอดคล้องต้องกัน ที่จะให้ความสนับสนุนแผนการของขบวนการเสรีไทยคือ

1. จะส่งเครื่องบินไปรับนายปรีดี พนมยงค์และครอบครัวออกมา
2. อเมริกาจะให้ความช่วยเหลือในเรื่องอาวุธยุทธภัณฑ์
3. จีนรับรองจะให้ความสะดวกในการจัดตั้งกองทหาร และองค์การเสรีไทยขึ้นที่ชายแดนจีน-ไทย มีกำลัง 1 กองพล
4. จะส่งคนไปเจรจากับ ม.ร.ว เสนีย์ ปราโมช ณ กรุงวอชิงตัน

สำหรับประการสุดท้ายนี้ ขั้นต้นตกลงจะส่งนายสงวน ตุลารักษ์ กับนายแดง คุณะดิลกไปอเมริกา ส่วนนายจำกัด พลางกูร กลับเข้าไปรายงานนายปรีดี พนมยงค์ ในเมืองไทย แต่ฝ่ายจีนไม่เห็นด้วยจึงเปลี่ยนเป็นสงวน

กับจำกัดจะไปอเมริกา นอกจากนั้นให้คอยอยู่ในเมืองจีนจนกว่าจะได้รับคำสั่งต่อไป การเดินทางได้กำหนดไว้แล้ว แต่ก็ต้องเลื่อนต่อไป ...ต่อไป

เพราะปรากฏว่าอาการป่วยของจำกัด พลางกูร ซึ่งเข้าใจในชั้นแรกว่าเป็นโรคลำไส้ เกิดกำเริบขึ้นถึงขนาดต้องนอนอยู่ในห้องไปไหนไม่ได้ ยิ่งนานวันเข้าอาการก็ไม่ดีขึ้น กว่านายแพทย์จะทราบว่า จำกัด พลางกูร เป็นโรคมะเร็งในลำไส้ก็หมดทางเยียวยาเสียแล้ว

ในวันที่ 7 ตุลาคม 2486 จำกัด พลางกูรผู้เสียสละก็จากเราไป พร้อมกับวาจาที่แผ่วเบาหลุดมาจากริมฝีปากเป็นครั้งสุดท้ายว่า..เพื่อชาติ.. เพื่อ Humanity..[287]

และจากจุดนี้ที่ขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นในประเทศไทย หน่วยเสรีไทยในอังกฤษในอเมริกาเริ่มได้ประสานงานร่วมงานกันนี้เอง ขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นจึงได้เปลี่ยนชื่อเป็นขบวนการชื่อเดียวกันว่า "ขบวนการเสรีไทย" ซึ่งความจริงชื่อนี้มาจากชื่อภาษาอังกฤษที่ฝ่ายสัมพันธมิตรได้ใช้ติดต่อถึงนายปรีดี หรือ "รู้ธ" หัวหน้าเสรีไทยว่า "Free Siamese Movement" นั้นเอง

เมื่อขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นทั้งสายภายในประเทศไทย สายอังกฤษและสายอเมริกาสามารถประสานกันได้ดังกล่าว การร่วมมือปฏิบัติการเพื่อต่อต้านญี่ปุ่นในนามของขบวนการเสรีไทย และการติดต่อประสานงานในทางลึกของผู้นำขบวนการเสรีไทยคือ นายปรีดี "รู้ธ" กับฝ่ายสัมพันธมิตรจึงได้เริ่มขึ้นในทันที ดังที่ ป๋วย อึ้งภากรณ์ ได้บันทึกเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

..ในกลางปี พ.ศ.2486 เราพอจะทราบได้แน่นอนแล้วว่ากองต่อต้านในประเทศไทยนั้นมีอยู่จริง ไม่ใช่แต่เพียงเป็นสิ่งที่เราคาดหวังเท่านั้น เพราะเหตุว่าเราทราบว่าได้มีผู้เดินทางออกจากประเทศไทยไปถึงเมืองจุงกิงและได้ติดต่อกับผู้แทนฝ่ายสหประชาชาติแล้ว (ฝ่ายสัมพันธมิตร-ผู้เขียน)

ส่วนมากของเสรีไทยจากประเทศอังกฤษซึ่งเราเรียกกันว่า "ช้างเผือก" (White Elephants) กำลังฝึกหัดกลยุทธ์แบบกองโจรเป็นวาระสุดท้ายที่

นอกเมืองปูนาในประเทศอินเดีย เราได้ยินข่าวว่า ม.จ.ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน ได้เดินทางไปยังจุงกิงเพื่อจะติดต่อกับ นายจำกัด พลางกูร ซึ่งลักลอบเดินทางออกไปจากประเทศไทย และภายหลังเราก็ได้ทราบว่า ม.จ. ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท ได้รับมอบอำนาจจากทางราชการอังกฤษส่งคนจากยูนนาน เดินทางบุกเข้ามากรุงเทพฯ ถือหนังสือจากกองทัพอังกฤษมาถึง "รู้ธ" หัวหน้าเสรีไทยในประเทศไทย คือนายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ขอร้องให้ "รู้ธ" จัดการต้อนรับพวก "ช้างเผือก" คณะแรกที่เดินทางมาโดยเรือใต้น้ำ กำหนดจะขึ้นบกในฝั่งตะวันตกของประเทศไทย ในเดือนธันวาคม พ.ศ.2486 คณะ "ช้างเผือก" นี้จะเข้ามาพร้อมด้วยเครื่องส่งและรับวิทยุ เพื่อจะได้ตั้งสถานีติดต่อระหว่างประเทศไทยกับฐานทัพอังกฤษในอินเดียได้เป็นการประจำ

ในเดือนกันยายน 2486 ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งจากผู้บังคับบัญชาว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่งซึ่งจะเดินทางโดยเรือใต้น้ำนั้น และหน่วยของข้าพเจ้าเรียกว่า "Pritchard" คณะของข้าพเจ้าประกอบด้วย นายประทาน เปรมกมล "แดง" เป็นนักวิทยุ นายสำราญ วรรณพฤกษ์ "เค็ง" และข้าพเจ้า "แดง" ได้ถูกส่งไปเมียรุตสำหรับจะฝึกหัดการรับวิทยุเพิ่มเติม ส่วน "เค็ง" และข้าพเจ้าได้เดินทางไปยังโรงเรียนพิเศษโรงเรียนหนึ่ง นอกเมืองกัลกัตตา เพื่อฝึกสำหรับจะปฏิบัติราชการพิเศษ

ต่อมา "แดง" ได้เดินทางมาร่วมคณะที่กัลกัตตา และหลังจากที่ได้มีการฝึกวิธีขึ้นบกโดยเรือใต้น้ำ ทั้งในเวลากลางวันและกลางคืนที่ตำบลทริงโกมาลี ในเกาะลังกาเมื่อเดือนพฤศจิกายนแล้ว คณะของเราก็ได้เดินทางโดยเรือใต้น้ำจากเมืองโคลอมโบ ในเรือใต้น้ำนั้นมีนายทหารบกกองทัพอังกฤษ 2 คน กับสิบเอกอีก 1 คน สำหรับจะมาส่งเราขึ้นบก เมื่อได้เดินทางมาถึงที่ที่กำหนดแล้ว เรือใต้น้ำก็ได้ลอยลำ และดำน้ำอยู่ห่างจากฝั่งประมาณ 4-5 ไมล์ เป็นเวลา 1 สัปดาห์ เวลากลางวันก็จมลงไป

และเวลากลางคืนก็ขึ้นมาลอยลำ คอยดูอาณัติสัญญาณ แต่หาได้ปรากฏอาณัติสัญญาณไม่ ต่อมาภายหลังเราจึงทราบว่า "จีน" ผู้ถือหนังสือจากยูนนานเข้ามาในประเทศนั้น กว่าจะเข้ามาได้ถึงกรุงเทพฯก็เป็นเวลาหลังจากเดือนมิถุนายน 2487[288]

แม้ว่าคณะช้างเผือกคณะแรกจากเสรีไทยสายอังกฤษ ไม่สามารถขึ้นบกที่ฝั่งตะวันตกของประเทศไทยได้ เนื่องจากการติดต่อประสานงานกับฝ่ายไทยทำไม่ได้ แต่ต่อมาคณะช้างเผือก 2 กลุ่ม กลุ่มละ 2-3 คน รวมทั้งนายป่วย อึ้งภากรณ์ ก็ถูกกำหนดให้เข้ามาสู่ประเทศไทยด้วยการกระโดดร่ม พร้อมด้วยเครื่องรับและส่งวิทยุ โดยกำหนดให้กระโดดร่มแบบสุ่ม (blind-dropping) หรือหมายถึงว่าไม่มีใครมารับที่บนพื้นดิน โดยกำหนดที่จะลงเป็นป่าทางตะวันตกเฉียงเหนือระหว่างสุโขทัยกับสวรรคโลก และกำหนดเวลาไว้ในเวลา "ข้างขึ้นหรือข้างแรมอ่อน ๆ" ของเดือนมีนาคมและเมษายน 2487 ทั้งนี้ภาระกิจหรือหน้าที่สำคัญของคณะช้างเผือก 2 คณะนี้ถูกกำหนดไว้ 4 ประการคือ (1) รักษาตัวให้รอด (2) ติดต่อทางวิทยุกับฐานทัพ (3) รับคนที่จะมาโดดร่มในภายหลัง และ (4) ถ้าทำได้และในโอกาสที่จะทำได้ ให้ติดต่อกับขบวนการต่อต้านข้างใน

แต่ปรากฏว่าการกระโดดร่มของคณะช้างเผือกคณะแรก ซึ่งประกอบด้วยนายป่วย หรือ "เข้ม" "แดง" และ "ดี" แม้จะกระทำได้สำเร็จ แต่เป้าหมายที่ลงก็ผิดไปจากเป้าหมายเดิมมาก คือแทนที่จะลงทางตะวันตกเฉียงเหนือระหว่างจังหวัดตากกับนครสวรรค์ ก็กลับปรากฏว่ากระโดดลงใกล้ ๆ หมู่บ้านแห่งหนึ่งของอำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท ในตอนรุ่งสางเวลาประมาณ 4 นาฬิกาของวันหนึ่ง และหลังจากหลบซ่อนอยู่ใกล้ ๆ หมู่บ้านนั้นจนย่างเข้าวันที่ 3 นายป่วย อึ้งภากรณ์ ก็เป็นคนแรกที่ถูกล้อมจับโดยชาวบ้านกับปลัดอำเภอและพลตำรวจแห่งหมู่บ้านวังน้ำขาวดังบันทึกเหตุการณ์และความรู้สึกของป่วย อึ้งภากรณ์ ต่อเรื่องนี้ส่วนหนึ่งที่ว่า

..รุ่งขึ้นเวลา 10 นาฬิกา ดี กับ แดง ก็ไปส่งวิทยุในที่ซ่อนวิทยุนั้น ข้าพเจ้านั่งยามอยู่คนเดียวเช่นเดิม เพื่อนของข้าพเจ้าไปได้ประมาณ 5 นาที ข้าพเจ้าก็เห็นคนหลายคนเดินผ่านไปห่าง ๆ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเขาไม่ได้เห็นข้าพเจ้าในครั้งนั้น ข้าพเจ้านั่งเฝ้าคอยอยู่เป็นเวลาสักอึดใจก็มีคนเป็นจำนวนมากโผล่ขึ้นมาล้อมที่พักของเรา ชาวบ้านเหล่านั้นเข้ามาทั้งทางซ้าย ทางขวา ข้างหน้า ข้างหลัง ชูปืนพกอยู่หลายกระบอก เกมของเราสิ้นสุดลงเพียงแค่นี้ อย่างน้อยก็เกมของข้าพเจ้าเอง ข้าพเจ้าทำอะไรอย่างอื่นไม่ได้นอกจากจะตะเบ็งเสียงขึ้นว่า "ยอมแพ้จับไปเถิด" หวังว่าเสียงที่ข้าพเจ้าตะเบ็งจะได้ยินไปถึงเพื่อนข้าพเจ้า และทำให้เขามีเวลาหนีไป

ข้าพเจ้าแทบจะไม่สามารถเชื่อได้ภายในเวลาไม่ถึง 1 วินาทีในขณะนั้น ความคิดต่าง ๆ แล่นพล่านเข้ามาในศีรษะของข้าพเจ้าเป็นอันมาก ตั้งแต่เวลาที่ข้าพเจ้ารู้ตัวว่ามีคนมาล้อมข้าพเจ้าจนถึงเวลาที่เขาเข้ามาถึงตัว ในสมองข้าพเจ้าได้เกิดความคิดความเห็นหลายอย่าง จนไม่ทราบว่าอะไรมาก่อนอะไรมาหลัง คิดถึงคู่รักของข้าพเจ้าที่ลอนดอน คิดถึงคำสุดท้ายของคุณมณี สาณะเสน ที่ได้กล่าวแก่ข้าพเจ้าเมื่อก่อนเราเดินทางออกจากประเทศอังกฤษ คิดถึงเพื่อนของข้าพเจ้าที่ยังอยู่ในอินเดีย คิดถึงเพื่อนอีก 2 คนของข้าพเจ้าที่อยู่ในพุ่มไม้ใกล้เคียง คิดถึงญาติและมิตรที่อยู่กรุงเทพฯ คิดถึงสาส์นจากกองบัญชาการถึง "รู้ธ" ที่ยังอยู่ในกระเป๋าของข้าพเจ้า และคิดถึงยาพิษที่อยู่ในกระเป๋าหน้าอกของข้าพเจ้า ความคิดข้อสุดท้ายนี้เป็นความคิดที่มาหลังสุด ข้าพเจ้าควรจะกลืนยาพิษเข้าไปไหม หรือจะควรยอมให้จับเป็น ให้เขาจับตายเถิด เพราะเหตุว่าความลับที่ข้าพเจ้านำมานั้นมีอยู่มากเหลือเกิน[289]

สำหรับเหตุผลที่ว่าทำไมหน่วย 136 ของอังกฤษ จึงได้ตัดสินใจเลือกนายป๋วย อึ้งภากรณ์ ให้เป็นผู้เข้ามาติดต่อกับขบวนการเสรีไทยเป็นคนแรก นายป๋วยเคยให้เหตุผลไว้ว่า เพราะเจ้าหน้าที่อังกฤษทราบดีว่าขบวนการ

เสรีไทยในประเทศไทยนั้น มีนายปรีดี พนมยงค์เป็นหัวหน้า และมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองก็เป็นสถานที่ที่สำคัญแห่งหนึ่งของขบวนการเสรีไทยในประเทศไทย ในขณะที่นายป๋วยเองก็คือธรรมศาสตร์บัณฑิตผู้หนึ่ง อีกทั้งเคยทำงานในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองอยู่ระยะหนึ่ง แม้จะไม่รู้จักคุ้นเคยกับนายปรีดี หรือผู้ประศาสน์การเป็นส่วนตัวก็ตาม แต่นายป๋วยก็ได้เคยกล่าวถึงความสัมพันธ์ที่มีกับนายปรีดีว่าเป็นดังนี้

..(ก) ข้าพเจ้าสำเร็จได้ปริญญา ธ.บ. เมื่อมิถุนายน 2479 ซึ่งเป็นบัณฑิตรุ่นแรกในหมู่นักศึกษาที่เริ่มเรียนตั้งแต่ พ.ศ.2477 แรกตั้ง มธก. บัณฑิตรุ่นนี้เป็นรุ่นแรกที่มีการอบรมในมหาวิทยาลัยก่อนรับปริญญา พอจะได้คุ้นเคยวิสาสะกับคณาจารย์อยู่บ้าง

(ข) เมื่อข้าพเจ้าสอบไล่ได้ปริญญาตรีเศรษฐศาสตร์ ที่มหาวิทยาลัยลอนดอนนั้น ทางมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง โดยอาจารย์วิจิตร ลุลิตานนท์ ได้ทราบถึงคะแนนและผลที่สอบได้เกียรตินิยมสูง ได้นำความเสนอผู้ประศาสน์การ และผู้ประศาสน์การได้มีโทรเลขแสดงความยินดีทั้งในฐานะผู้ประศาสน์การ และฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังเจ้าสังกัด

ฉะนั้นสรุปความแล้ว หากข้าพเจ้าสามารถเล็ดลอดเข้ามาพบกับหัวหน้าขบวนการเสรีไทยในประเทศ ก็คงจะเป็นการสะดวกที่จะให้ความไว้วางใจและเชื่อถือในด้านขบวนการภายใน ไม่ต้องสอบสวนยืดยาว หรือเป็นที่เคลือบแคลงสงสัย

แท้จริงก็เป็นเช่นนั้น เพราะเมื่อข้าพเจ้าและพวกถูกจับกุมมาอยู่ที่กองตำรวจสันติบาล นายตำรวจผู้ควบคุมข้าพเจ้า คือร้อยตำรวจเอก พโยม จันทรัคคะ ธ.บ. (ปัจจุบัน พ.ต.อ.) และก่อนที่อธิบดีกรมตำรวจ (พลตำรวจเอกอดุลย์ อดุลยเดชจรัส) จะอนุญาตให้ตั้งสถานีวิทยุ (ที่พระ

ที่นั่งอุดรฯ) ติดต่อได้กับฐานทัพในอินเดีย คุณพโยมก็ได้เสี่ยงอันตรายแอบเอาเครื่องวิทยุไปตั้งทดลองส่งที่บ้านของตน ทั้งนี้โดยติดต่อกับอาจารย์วิจิตร ลุลิตานนท์ (เลขาธิการ ม.ธ.ก. ขณะนั้น) และอาจารย์วิจิตรเป็นสื่อติดต่อกับอาจารย์ปรีดีอีกชั้นหนึ่ง คุณพโยมได้ลอบนำข้าพเจ้าไปพบอาจารย์ปรีดี เป็นครั้งแรกที่บ้านอาจารย์วิจิตรที่บางเขน เพื่อเสนอสารจากผู้บัญชาการสูงสุดของสหประชาชาติ (หลอดหลุยส์ เมานต์แบตเตน) ต่อหัวหน้าขบวนการเสรีไทย ในระหว่างที่ลักลอบกระทำการโดยยังมิได้รับอนุมัติจากอธิบดีกรมตำรวจนั้น เพื่อน ๆ ข้าพเจ้าได้สามารถติดต่อทางวิทยุกับอินเดียเป็นผลสำเร็จ ได้สามารถรับเอาคุณประเสริฐ ปทุมานนท์ และคุณกฤษณ์ โตษยานนท์ มาลงร่มที่ใกล้หัวหิน และได้ติดต่อสัมพันธ์กับหัวหน้าเสรีไทยผู้อื่นเป็นครั้งคราว รวมทั้งอาจารย์ดิเรก ชัยนาม ด้วย[290]

นี่คือส่วนหนึ่งของเสรีไทยสายอังกฤษที่ได้เข้ามาติดต่อประสานงานและปฏิบัติงานใต้ดินในประเทศไทยในระยะนั้น

สำหรับเสรีไทยสายอเมริกาเล่าเป็นอย่างไรบ้าง มีการบันทึกกันไว้ว่าเสรีไทยสายอเมริกาชุดแรกได้เข้ามาสู่ประเทศไทยในเดือนมิถุนายน 2487 คือในวันที่ 1 มิถุนายน เสรีไทยสายอเมริกาสองคนแรกคือการะเวก ศรีวิจารณ์ กับ สมพงษ์ ศัลย์พงษ์ ได้ถูกส่งให้ลอบเข้ามาในประเทศไทยทางด้านแม่น้ำโขง เพราะขณะนั้นเสรีไทยจากสหรัฐอเมริกา ภายใต้การบังคับบัญชาของ พ.ท.ม.ล.ขาบ กุญชร กับนักเรียนไทยอีกจำนวนหนึ่งได้เดินทางไปปฏิบัติงานอยู่ที่เมืองคุณหมิง เมืองทางตอนใต้ของประเทศจีนซึ่งไม่ไกลจากประเทศไทยมากนักอยู่แล้ว แต่ทั้งสองก็ต้องถูกตำรวจไทยจับได้และถูกยิงทิ้งในที่สุด "โดยข้ออ้างว่าเป็นแนวที่ 5 ของข้าศึก แต่ปรากฏเหรียญทองคำมีค่าประมาณ 20,000 บาท (ในขณะนั้น) และของมีค่าอย่างอื่น ที่บุรุษหนุ่มผู้รักชาติทั้งสองติดตัวมาก็หายไปด้วย"[291]

ส่วนเสรีไทยสายอเมริกาชุดแรกที่เหลืออีก 8 คน ถูกตำรวจจับและนำไปขังไว้ที่กองตำรวจ ตำรวจสันติบาล เช่นเดียวกับเสรีไทยสายอังกฤษ

ทศ พันธุมเสน และ จินตนา ยศสุนทร ให้รายละเอียดเกี่ยวกับเสรีไทยสายอเมริกาส่วนที่ถูกคุมขังอยู่ที่กองตำรวจสันติบาลไว้ว่า

..ในวันที่ 5 ตุลาคม เป้า ขำอุไร เสรีไทยจากอเมริกาส่งวิทยุจากกองตำรวจสันติบาล ติดต่อได้กับพวกที่รออยู่ในคุณหมิง หลังจากนั้นเสรีไทยสายอเมริกา ก็ทยอยเข้าประเทศไทยตามมาอีก[292]

เมื่อเสรีไทยสายอเมริกาสามารถติดต่อกับเสรีไทยในประเทศไทยได้แล้ว ทางฝ่ายหน่วย O.S.S ของอเมริกา ซึ่งเป็นหน่วยปฏิบัติการแนวหลังทั้งการสืบราชการลับ ก่อวินาศกรรม ฯลฯ เช่นเดียวกับหน่วย 136 ของอังกฤษ ก็ได้ส่งหน่วยใต้ดินเป็นนายทหารอเมริกัน 3 คน เข้ามาติดต่ออย่างใกล้ชิดกับนายปรีดี หรือ "รู้ธ" ซึ่งนายทหารทั้งสามคนนี้ พล.อ.เนตร เขมะโยธิน ระบุว่าคือ ร.อ.ปาลเมอร์ พ.ต.จอห์น เวสเตอร์ และอเล็กซานเดอร์ แมคโดแนล

ถึงเดือนเมษายน 2488 หน่วย 136 ของอังกฤษ ก็ได้ส่งผู้แทนเข้ามาพบปะกับ "รู้ธ" หรือนายปรีดี พนมยงค์ รวม 3 คนคือ พ.ต.ม.จ. ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์ หรือท่านชิ้นพระเชษฐาของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พล.จ.เจ็ค และพ.ต.หอบส์

เมื่อสามารถประสานงานกันในทางลึกได้ขนาดนี้ ต่อมาทางฝ่ายไทยจึงจำต้องส่งนายทหารไปเป็นตัวแทนติดต่อทั้งในหน่วย O.S.S ของอเมริกาและหน่วย 136 ของอังกฤษบ้าง

โดยหน่วย O.S.S ของอเมริกานั้นทางฝ่ายไทยได้ส่ง น.ท.ทวี จุลละทรัพย์ หรือผู้มีนามระหัสว่า "ดิ๊กกี้" กับ พ.ท.เอกศักดิ์ ประพันธโยธิน เป็นผู้แทนฝ่ายไทยไปประจำที่หน่วยนี้ที่แคนดี เกาะลังกา

และสำหรับหน่วย 136 ทางฝ่ายไทยได้ตัดสินใจส่ง พ.อ.เนตร เขมะโยธิน ไปประจำที่หน่วยนี้ ดังบันทึกของ พล.อ.เนตร เขมะโยธิน เล่าถึงวันที่ได้ไปพบหัวหน้าใหญ่เสรีไทยก่อนไปประจำที่หน่วย 136 ที่แคนดีว่า

..ครั้นแล้ว วันสำคัญวันหนึ่งในชีวิตของข้าพเจ้าก็มาถึง ขณะนั้นเห็นจะอยู่ในราวต้นเดือนมีนาคม 2488 พล.ท.หลวงสินาดฯ รองแม่ทัพใหญ่โทรศัพท์นัดให้ข้าพเจ้าไปพบที่กองบัญชาการกองทัพใหญ่สวนจิตรลดา เมื่อข้าพเจ้าไปพบท่านรองแม่ทัพใหญ่ตามคำสั่ง ประโยคแรกที่ท่านกล่าวแก่ข้าพเจ้าก็คือ "วันนี้อั๊วจะพาลื้อไปพบท่านปรีดี! เวลาบ่ายโมงครึ่ง ลื้อไปยืนคอยอั๊วอยู่ใกล้ประตูสวนจิตรฯ ทางด้านเขาดินเมื่อรถของอั๊วผ่านไป อั๊วจะรับลื้อขึ้นรถไปด้วยกัน" ข้าพเจ้าไม่มีคำตอบใด ๆ นอกจากรับคำว่าเข้าใจตามคำสั่งนั้นแล้ว [293]

พล.อ.เนตร เขมะโยธิน ได้บันทึกเล่ารายละเอียดเกี่ยวกับการไปพบนายปรีดี พนมยงค์ หรือ "รู้ธ" หัวหน้าใหญ่ขบวนการเสรีไทยเป็นครั้งแรกที่ทำเนียบท่าช้างต่อไปว่า เมื่อรองแม่ทัพใหญ่และตนได้ทำความเคารพนายปรีดีเรียบร้อยแล้ว นายปรีดีได้กล่าวแสดงความยินดีที่ได้พบกับ พล.อ.เนตรและได้กล่าวต่อไปว่า

..ผมยินดีที่ทราบว่า คุณสมัครใจเข้าร่วมปฏิบัติกับพวกเรา ผมได้ทราบมาเหมือนกันว่าคุณเคยร่วมงานใต้ดินมาตั้งแต่สมัยท่านจอมพลเป็นรัฐบาล และได้ยินชื่อเสียงของคุณมานานแล้ว หัวหน้าใหญ่เสรีไทยหยุดไปชั่วขณะ แล้วจึงกล่าวสืบไปว่า "แต่งานของเราครั้งนี้มีความสำคัญมากเกี่ยวกับความเป็นความตายของประเทศชาติ พวกเราทุกคนที่ร่วมงานนี้ได้ตกลงกันแล้วว่า ทุกคนจะต้องปฏิบัติงานโดยการเสียสละไม่ใช่เพื่อหวังผลตอบแทนอย่างใด" และได้กล่าวต่อไปว่า

..เวลานี้เราติดต่อกับฝ่ายอังกฤษและอเมริกันได้แล้ว เขากำลังส่งคนของเขามาติดต่อกับเราในกรุงเทพฯ และทางฝ่ายเราได้ส่งผู้แทนของเราไปพบกับกองบัญชาการสัมพันธมิตรที่แคนดี ซึ่งผมได้ส่งคุณดิเรก ชัยนาม คุณหลวงชาตินักรบ กับ คุณถนัด คอมันต์ ออกไปตกลงกับเขามาแล้ว เมื่อเร็ว ๆ นี้ ทางเขาได้ขอร้องให้เราส่งนายทหารของเราคนหนึ่งไปประจำที่แคนดี ทำหน้าที่เป็นนายทหารติดต่อ พวกเราได้ตกลงกันแล้วว่าจะให้คุณไปทำหน้าที่นี้[294]

เหล่านี้คือปฏิบัติการของขบวนการเสรีไทยที่กำลังเป็นไปด้วยดี

เชิงอรรถ

[279] "นายฉันทนา" X.O.Group เรื่องภายในขบวนการเสรีไทย พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2507 หน้า 75-76

[280] อ้างแล้ว "นายฉันทนา" X.O.Group เรื่องภายในขบวนการฯ หน้า 83

[281] อ้างแล้ว ทวี บุณยเกตุ ข้อเท็จจริงเพิ่มเติมฯ หน้า 363-364

[282] อ้างแล้ว ทวี บุณยเกตุ ข้อเท็จจริงเพิ่มเติมฯ หน้า 365

[283] อ้างแล้ว "นายฉันทนา" X.O.Group เรื่องภายในขบวนการฯ หน้า 91

[284] อ้างแล้ว "นายฉันทนา" X.O.Group เรื่องภายในขบวนการฯ หน้า 114

[285] อ้างแล้ว "นายฉันทนา" X.O.Group เรื่องภายในขบวนการฯ หน้า 119

[286] เนตร เขมะโยธิน งานใต้ดินของพันเอกโยธี พระนคร : เกษมบรรณกิจ, 2510 หน้า 360-361

[287] อ้างแล้ว เนตร เขมะโยธิน งานใต้ดินฯ หน้า 361-364

[288] อ้างแล้ว ป่วย อึ้งภากรณ์ ทหารชั่วคราว หน้า 396-398

[289] อ้างแล้ว ป่วย อึ้งภากรณ์ ทหารชั่วคราว หน้า 411-412

[290] อ้างแล้ว ป่วย อึ้งภากรณ์ ทหารชั่วคราว หน้า 428-429

[291] อ้างแล้ว เนตร เขมะโยธิน งานใต้ดินฯ หน้า 70

[292] ทศ พันธุมเสน, จินตนา ยศสุนทร จากมหาสงครามสู่สันติภาพ กรุงเทพฯ โรงพิมพ์ธนธัช 2542 หน้า 81

[293] อ้างแล้ว เนตร เขมะโยธิน งานใต้ดินฯ หน้า 85

[294] อ้างแล้ว เนตร เขมะโยธิน งานใต้ดินฯ หน้า 91

24

ประกาศสันติภาพ

กล่าวสำหรับรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม หลังจากทำสนธิสัญญาพันธไมตรีกับญี่ปุ่น ในวันที่ 21 ธันวาคม 2484 และได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา ในวันที่ 25 มกราคม 2485 แล้ว ดูเหมือนความสัมพันธ์กับทางฝ่ายญี่ปุ่นก็ยิ่งกระชับแน่นขึ้นทุกที เช่นการยอมให้ญี่ปุ่นกู้เงินบาทเป็นจำนวนมากไปใช้ในกิจการทหารของญี่ปุ่น หรือการส่งทหารไปรบกับกองทหารจีนในรัฐฉานของอังกฤษ และในขณะเดียวกันก็ได้ประกาศให้การรับรองรัฐบาล "วังจิงไว" ที่ญี่ปุ่นจัดตั้งขึ้นที่นครนานกิงว่าเป็นรัฐบาลของจีน ในวันที่ 7 กรกฎาคม 2485 อันเท่ากับเป็นการไม่ยอมรับรัฐบาลแห่งชาติจีนภายใต้การนำของจอมพลเจียงไคเช็คว่าเป็นรัฐบาลที่ถูกต้องนั่นเอง เหตุที่รัฐบาลจอมพลป. กระทำไปเช่นนี้ก็ด้วยความเชื่อมั่นว่า ถึงที่สุดแล้วพันธมิตรฝ่ายอักษะต้องเป็นฝ่ายได้ชัยชนะอย่างแน่นอน

และคงด้วยความเชื่อมั่นเช่นนี้ ในขณะที่นายดิเรก ชัยนาม เป็นทูตอยู่ที่ประเทศญี่ปุ่น จอมพลป.พิบูลสงคราม ถึงกับได้ทำหนังสือลับมากไปถึงนายดิเรก ชัยนาม ขอให้เจรจาให้รัฐบาลจอมพลป.ได้เข้าร่วมกับฝ่ายอักษะหรือเยอรมัน อิตาลี ญี่ปุ่น อย่างเต็มตัวอีกด้วย

นอกจากนี้ด้วยความเชื่อมั่นมั่นใจต่อพันธมิตรสงครามระหว่างกันดังกล่าว ต่อมาทางฝ่ายญี่ปุ่นและฝ่ายไทยได้เพิ่มความกระชับทางสัมพันธไมตรีกันยิ่ง ๆ ขึ้น ดังจะเห็นได้ว่าถึงวันที่ 3 กรกฎาคม 2486 พล.อ.โตโจ นายก

รัฐมนตรีญี่ปุ่นถึงขนาดได้เดินทางเข้ามาในกรุงเทพฯ เพื่อพบกับจอมพลป. พิบูลสงคราม และพ้นมาอีก 1 วัน คือวันที่ 4 กรกฎาคม 2486 ทั้งสองฝ่ายได้ออกแถลงการณ์ร่วมกัน กล่าวถึงไมตรีจิตอันดียิ่งระหว่างญี่ปุ่นกับไทย พร้อมกันนั้นญี่ปุ่นได้ตกลงมอบรัฐเปอร์ลิส ไทรบุรี กลันตัน และตรังกานู ที่ญี่ปุ่นยึดได้มาจากอังกฤษ ให้กับฝ่ายไทยพร้อมด้วยรัฐเชียงตุง และเมืองพานในสหพันธฉานด้วย

แต่หลังจากนั้นไม่นาน คือในช่วงปลายปี 2486 ถึงต้นปี 2487 จอมพลป.พิบูลสงคราม ก็ได้เริ่มมีคำสั่งให้เกณฑ์คนไปหักร้างถางพง เพื่อสร้างเพชรบูรณ์เป็นเมืองหลวงขึ้นใหม่ ทั้งนี้ตามบันทึกของ พล.อ.เนตร เขมะโยธิน ได้ให้เหตุผลเกี่ยวกับแผนการดังกล่าวของจอมพลป.ว่าก็เพื่อ "ที่จะใช้บริเวณนั้นเป็นปราการขั้นสุดท้ายสำหรับต่อต้านกองทัพญี่ปุ่นในกรณีจำเป็น" [295] ทั้งนี้คงเนื่องมาจากว่าในเวลานั้นจอมพลป.อาจเริ่มประเมินได้แล้วว่า ในที่สุดญี่ปุ่นจะต้องเป็นฝ่ายพ่ายแพ้อย่างแน่นอน และเห็นว่าจังหวัดเพชรบูรณ์มี "ลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสม เนื่องจากมีทิวเขาล้อมรอบทั้งสี่ด้าน และทางที่จะเข้าไปสู่จังหวัดเพชรบูรณ์ จะกระทำได้เฉพาะตามช่องทางที่จำกัด เพราะฉะนั้นแม้ว่าเราจะมีกำลังน้อยก็อาจที่จะต่อต้านข้าศึกที่มีกำลังมากกว่าได้เป็นเวลานาน" [296]

กล่าวกันว่า การเกณฑ์คนไปหักร้างถางพงเป็นจำนวนพันจำนวนหมื่นดังกล่าว ได้ทำให้ผู้คนล้มเจ็บและตายไปเป็นจำนวนมาก ด้วยพิษภัยของไข้มาเลเรีย

อันที่จริงลางแห่งความพ่ายแพ้ของฝ่ายอักษะ เยอรมัน อิตาลี และญี่ปุ่น ได้มีมาก่อนหน้านั้นนานแล้ว และจอมพลป.ก็คงจะมองเห็นได้ก่อนหน้านั้นแล้ว เพราะตามประวัติการต่อสู้ระหว่างฝ่ายสัมพันธมิตรและฝ่ายอักษะมีผลการต่อสู้ที่ปรากฏว่าฝ่ายอักษะเริ่มประสบปัญหาและเริ่มพ่ายแพ้ตามระยะเวลาต่าง ๆ ดังนี้

พ.ศ.2485 (ค.ศ.1942)

18 เมษายน กรุงโตเกียวถูกกองทัพอากาศอเมริกันทิ้งระเบิดลงเป็นครั้งแรก

พ.ศ.2486 (ค.ศ.1943)

2 กุมภาพันธ์ เยอรมันยอมแพ้ต่อรัสเซียที่เลนินกราดเป็นครั้งแรก

9-10 กรกฎาคม สัมพันธมิตรยกพลขึ้นบกที่เกาะซิซิลีของอิตาลี

19 กรกฎาคม กรุงโรมของอิตาลีถูกสัมพันธมิตรทิ้งระเบิดเป็นครั้งแรก

25 กรกฎาคม มุสโสลินีผู้นำของอิตาลีถูกปลด และจอมพลบาโดกลีโอ ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีแทน

8 กันยายน อิตาลียอมจำนน

10 กันยายน กองทัพเยอรมันเข้ายึดกรุงโรม

13 ตุลาคม อิตาลีหันกลับมาประกาศสงครามกับเยอรมนี

พ.ศ.2487 (ค.ศ. 1944)

4 มิถุนายน กองทัพอเมริกันและอังกฤษยึดกรุงโรมได้

6 มิถุนายน สัมพันธมิตรยกพลขึ้นบกที่นอรมังดีในฝรั่งเศส หรือ ที่เรียกกันว่าวัน D-DAY

ฯลฯ เป็นต้น

(จากส่วนหนึ่งของสรุปเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 - ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2 หน้า 208-209)

และคงด้วยเหตุผลที่จอมพลป.พิบูลสงคราม เริ่มมองเห็นลางแห่งความหายนะในการเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นนี้เอง เพราะฉะนั้นนอกเหนือจากแผนการย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่เพชรบูรณ์แล้ว ในเดือนกุมภาพันธ์ 2487 นั้นเอง จอมพลป.พิบูลสงครามได้สั่งการให้ผู้บัญชาการกองพลที่ 3 ของไทย ซึ่งขณะนั้นกองพลที่ 3 ของไทยได้ตั้งประจันหน้าอยู่กับกองพลที่ 93

ของจีนที่เมืองเชียงล้อ ให้ส่งนายทหารชั้นผู้น้อยข้ามพรมแดนไปพบกับผู้บัญชาการกองพลที่ 93 ของจีน เพื่อเป็นการหยั่งท่าทีกันดูโดยในขณะนั้นผู้บัญชาการกองพลที่ 3 คือ พล.ต.หลวงหาญสงครามจึงได้ส่ง พ.อ.หลวงไกรนารายณ์ พ.ท.แสวง ทัพภะสุต กับนายทหารอีก 2-3 นาย ลอบไปพบและติดต่อกับผู้บัญชาการทหารจีนที่เมืองเชียงล้อเป็นครั้งแรก ซึ่งผลการพบปะดังกล่าวตามบันทึกของ พล.อ.เนตร เขมะโยธิน กล่าวถึงว่าได้ผลดีมาก

..ครั้งนั้นทางกองพลที่ 3 ได้รายงานตรงมายังจอมพลป.พิบูลสงครามครั้นแล้วท่านจอมพลได้ส่งมาให้ พล.ท.จีระ วิชิตสงคราม เสนาธิการกองทัพบกสนามทราบ ปรากฏว่าได้ผลเป็นที่พึงพอใจ แต่การพบปะกันครั้งนั้นเป็นเพียงการเริ่มต้น และเป็นการพบกันระหว่างผู้บังคับหน่วยทหารในแนวรบเท่านั้น ทั้งสองฝ่ายจึงนัดพบกันอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งจะเป็นการพบปะครั้งสำคัญ เพราะได้ตกลงกันว่าทั้งสองฝ่ายจะแต่งตั้งผู้แทนของผู้บัญชาการทหารสูงสุดของแต่ละฝ่ายซึ่งมีอำนาจเต็มไปเจรจาหารือกันต่อไป ในตอนนี้เองที่ข้าพเจ้าได้มีบทบาทร่วมการปฏิบัติงานใต้ดินกับเขาด้วย [297]

ต่อมาปรากฏว่าทางฝ่ายผู้แทนจีนและไทยได้พบเจรจากันอีก เมื่อวันที่ 2 เมษายน 2487 ทั้งนี้บันทึกของ พล.อ.เนตร เขมะโยธิน ระบุไว้ว่าผู้แทนของกองทัพจีนประกอบด้วย "พล.ต.ลิววีเอ็ง ผู้บัญชาการกองพลที่ 93 ของจีนเป็นหัวหน้า ในฐานะผู้แทนจอมพลเจียงไคเช็ค กับคณะนายทหารเสนาธิการของเขา คือ พ.ต.ลีเต้ฉ่าย พ.ต.โฮ้วซองเซา กับมีนายบุญศรี รัตนตัน ลูกจีนซึ่งเคยอยู่ในเมืองไทยทำหน้าที่ล่ามภาษาไทยของฝ่ายจีน" [298] สำหรับผู้แทนฝ่ายไทยนั้นประกอบด้วย พล.ต.หลวงหาญ-สงคราม ในฐานะตัวแทนผู้บัญชาการทหารสูงสุด หรือจอมพลป. พ.อ.เนตร เขมะโยธิน พ.ท.กระจ่าง ผลเพิ่ม พ.ท.แสวง ทัพภะสุต ร.ท.สมาน

วีระไวทยะ และ ร.ต.ท.ธานี สาทรกิจ ทำหน้าที่เป็นล่าม ซึ่งผลของการพบปะเจรจากันดังกล่าว พล.อ.เนตรได้กล่าวถึงไว้ว่า

..ทั้งสองฝ่ายได้ปรับความเข้าใจกันในเรื่องต่าง ๆ และได้ตกลงในหลักการที่จะไม่เป็นศัตรูต่อกัน พล.ต.ลิวีเอ็ง ได้ให้คำมั่นแก่เราว่าจะนำข้อความทั้งหมดที่เราเจรจากันนี้ รายงานตรงไปยังจอมพลเจียงไคเช็ค เพื่อดำเนินงานทางด้านการเมือง และแผนการทางทหารร่วมมือกันต่อไป ทางฝ่ายไทยได้ขอร้องด้วยว่า ขอให้ทางฝ่ายจีนนำเรื่องนี้ติดต่อกับฝ่ายสหรัฐอเมริกาและอังกฤษให้ทราบด้วย เขาก็รับคำ [299]

และในบันทึกต่อ ๆ มาของ พล.อ.เนตร ถึงกับระบุว่า พล.ท.จีระวิชิตสงคราม เสนาธิการกองทัพบกสนาม เคยเรียกไปพบและบอกว่าได้รับคำสั่งจากจอมพลป.พิบูลสงคราม ให้คัดเลือกนายทหารเสนาธิการคนหนึ่งไปประจำที่กองบัญชาการฝ่ายสัมพันธมิตรที่จุงกิง เพื่อทำหน้าที่นายทหารติดต่อและเพื่อวางแผนร่วมกัน จึงเป็นประเด็นที่ขัดแย้งกับหลักฐานที่ปรากฏทางฝ่ายจีนอย่างสิ้นเชิง เพราะในข้อเท็จจริงนั้น แม้นายทหารฝ่ายไทยและฝ่ายจีนจะเคยประชุมเจรจาร่วมกันใกล้ ๆ แม่น้ำลำในเขตเมืองเชียงล้อของจีน ซึ่งบันทึกของ พล.อ.เนตร อ้างว่ามีตัวแทนของทั้งฝ่ายจอมพลป.และจอมพลเจียงไคเช็คก็ตาม แต่โดยท่าทีที่แท้จริงของผู้นำจีนแล้ว ปรากฏว่าได้มีความไม่พอใจจอมพลป. อย่างรุนแรงมาตั้งแต่ครั้งที่รัฐบาลจอมพลป. ได้ส่งทหารไปรบกองทหารจีนในรัฐฉาน และในกรณีที่ได้รับรองรัฐบาลหุ่น "วังจิงไว" ที่ญี่ปุ่นตั้งขึ้น เหตุที่รัฐบาลจีนโกรธประเทศไทยมาก นายปรีดี เคยให้เหตุผลไว้ว่า เพราะตามธรรมเนียมแล้ว "รัฐบาลแห่งชาติจีนถือว่าเป็นผู้ใหญ่ จึงใช้ธรรมเนียมของจีนโบราณที่จะต้อง "ให้บทเรียน" หรือ "ทำการสั่งสอน" เด็กคือประเทศไทยที่ไม่เกรงใจ ผู้ใหญ่" [300]

ซึ่งการแสดงออกของความไม่พอใจ ตลอดถึงท่าทีคุกคามดังกล่าวได้แสดงออกทางสถานีวิทยุกระจายเสียงจุงกิงของรัฐบาลกลางจีนหรือ

รัฐบาลเจียงไคเช็คหลายครั้ง และได้แสดงการคุกคามหนักยิ่งขึ้นตอนที่รัฐบาลไทยรับรองรัฐบาล "วังจิงไว"

สำหรับในกรณีที่จอมพลป. สั่งให้ผู้บัญชาการกองพลที่ 3 พล.ต. หลวงหาญสงครามและคณะทำการเจรจากับคณะของพล.ต.ลิววีเอ็ง ผู้บัญชาการกองพลที่ 93 เมื่อวันที่ 2 เมษายน 2487 นั้น เมื่อทางฝ่ายคณะนายทหารจีนทำรายงานเสนอจอมพลเจียงไคเช็ค เมื่อวันที่ 15 เมษายน พ.ศ.2487 มีหลักฐานว่าจอมพลเจียงไคเช็คได้เขียนไว้ในหัวรายงานในข้อที่ 4 ว่า "จีนไม่ก้าวก่ายยุทธภูมิของเมาท์แบทเตน แต่พิบูลฯ ยั่วจะให้กองทัพจีนเข้าไปในประเทศไทยให้ได้"

ซึ่งเหตุผลความไม่พอใจ และการไม่ยอมรับต่อรัฐบาลจอมพลป.ของจอมพลเจียงไคเช็คดังกล่าว จะได้กล่าวถึงในรายละเอียดในตอนต่อ ๆ ไป

ขอย้อนกลับมาถึงบทบาทของจอมพลป.พิบูลสงครามต่อ กล่าวได้ว่านับตั้งแต่วันที่ญี่ปุ่นบุกเข้ามาในแผ่นดินไทย และรัฐบาลไทยประกาศสัญญาพันธไมตรีกับญี่ปุ่น ตลอดถึงการประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร สำหรับท่าทีของญี่ปุ่นแล้วมีการบันทึกกันไว้ว่า ยิ่งนานวันพฤติกรรมต่าง ๆ ของทหารญี่ปุ่น ซึ่งได้เข้ามาอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ รวมทั้งในกรุงเทพมหานครได้สร้างความระทมขมขื่นแก่คนไทยมากขึ้นตามลำดับ ในอีกด้านหนึ่งสำหรับจอมพลป.พิบูลสงครามเอง ยิ่งนานวันก็ยิ่งแสดงออกซึ่งความเป็นผู้นำที่โน้มไปทางเผด็จการยิ่ง ๆ ขึ้น เช่นมีการออกนโยบาย "เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย" มีการบังคับประชาชนในเรื่องต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ยิ่งเวลาผ่านไปความเสื่อมศรัทธาและความไม่พอใจของประชาชนที่มีต่อรัฐบาลจอมพลป. ก็ยิ่งมีมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากบันทึกของนายทวี บุณยเกตุ ที่ได้บันทึกเหตุการณ์ภายในประเทศไทยในช่วงต้นปี 2486 ไว้ว่า

..เหตุการณ์ภายในประเทศไทยในระยะนี้ก็เริ่มระส่ำระส่ายขึ้น รัฐบาลของจอมพลป.พิบูลสงครามไม่สู้จะได้รับความนิยมจากประชาชน เพราะได้

มีการบังคับจิตใจต่าง ๆ นานา เช่น บังคับให้ผู้หญิงใส่หมวก บังคับให้ตัดต้นตาล ห้ามกินหมาก สั่งให้ตัดต้นหมาก หากใครไม่ใส่หมวกก็จะไปติดต่อกับทางราชการไม่ได้[301]

หรือในส่วนที่เกี่ยวกับสภาผู้แทนราษฎรและรัฐบาล ตามบันทึกของนายทวี บุณยเกตุ ได้กล่าวถึงไว้ว่าระยะนี้เริ่มมีความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับสภาผู้แทนราษฎรบ่อยขึ้น แต่รัฐบาลจอมพลป.ก็อยู่มาได้และอยู่ทนมาจนถึงวันที่ 23 กรกฎาคม 2487 เพราะเพียงให้หลังมาอีก 1 วัน คือวันที่ 24 กรกฎาคม 2487 รัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงครามก็มีอันต้องลาออกจากการเป็นรัฐบาล เพราะการแพ้เสียงในสภาผู้แทนราษฎร เกี่ยวกับการเสนอพระราชบัญญัติพระราชกำหนดระเบียบราชการบริหารนครบาลเพชรบูรณ์ พ.ศ.2487 และร่างพระราชบัญญัติอนุมัติพระราชกำหนดจัดสร้างพุทธบุรีมณฑล พ.ศ.2487

หลังจากที่รัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงครามลาออกในวันที่ 24 กรกฎาคม 2487 แล้ว ปรากฏว่าพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และทำหน้าที่ประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ก็ได้ลาออกด้วย ซึ่งก่อนหน้านี้ พล.อ.เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อีกคนหนึ่งก็ได้ถึงแก่อสัญกรรม ดังนั้นถึงเวลานี้ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จึงเหลือเพียง นายปรีดี พนมยงค์ คนเดียว ต่อมาถึงวันที่ 1 สิงหาคม 2487 สภาผู้แทนราษฎรจึงได้ลงมติแต่งตั้งให้นายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เพียงคนเดียว

ในทางการเมือง เมื่อรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงครามลาออก นายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งในขณะนั้นถือได้ว่ามีอำนาจและบารมีทางการเมืองสูงสุดในประเทศไทย ด้วยมีเสียงสนับสนุนจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรส่วนใหญ่ได้สนับสนุนให้นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้มีมติเห็นชอบให้นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีในวันที่ 1

สิงหาคม 2487 และต่อมาในวันที่ 2 สิงหาคม 2487 ได้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ดังมีรายนามต่อไปนี้

1. พ.ต.ควง อภัยวงศ์	เป็นนายกรัฐมนตรี
2. พล.ร.ท.สินธุ์ กมลนาวิน	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
3. พ.ต.ควง อภัยวงศ์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง
4. นายเล้ง ศรีสมวงศ์	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง
5. นายศรีเสนา สมบัติศิริ	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ
6. นายจิตร ศรีธรรมาธิเบศ	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข
7. พล.ร.ต.ผัน นาวาวิจิตร	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม
8. ม.ล.อุดม สนิทวงศ์	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม
9. พล.ร.ท.สินธุ์ กมลนาวิน	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตราธิการ
10. พ.ต.ควง อภัยวงศ์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม
11. นายสพรั่ง เทพหัสดิน ณ อยุธยา	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงคมนาคม
12. น.อ.บุง ศุภชลาศัย	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

13. ม.ล.เดช สนิทวงศ์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์

14. นายจิตร์ ศรีธรรมาธิเบศ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม

15. นายทวี บุณยเกตุ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

16. นายเดือน บุนนาค เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

17. นายศรีธรรมราช กาญจนโชติ เป็นรัฐมนตรี

18. พล.ต.พิน อมรวิสัยสรเดช เป็นรัฐมนตรี

19. น.อ.ทหาร ขำหิรัญ เป็นรัฐมนตรี

20. น.อ.ชลิต กุลกำธร เป็นรัฐมนตรี

21. พล.ท.ชิด มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์ เป็นรัฐมนตรี

22. นายโปรง สมาหาร เป็นรัฐมนตรี

23. พล.อ.พจน์ พหลโยธิน (พระยาพหลพลพยุหเสนา) เป็นรัฐมนตรี

จะเห็นได้ว่ารัฐบาลชุดนายควง อภัยวงศ์ นอกจากมีรัฐมนตรีที่เป็นสมาชิกเสรีไทยจำนวนหลายคน เช่น นายทวี บุณยเกตุ พล.ท.ชิด มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์ น.อ.บุง ศุภชลาศัย ฯลฯ แล้ว ปรากฏว่ายังมี พล.อ.พจน์ พหลโยธิน หรือพระยาพหลพลพยุหเสนา อดีตนายกรัฐมนตรีและหัวหน้าคณะราษฎรเป็นรัฐมนตรีรวมอยู่ด้วย แต่เป็นประเภทรัฐมนตรีลอย ทั้งนี้เนื่องจากในช่วงระยะเวลาดังกล่าว พระยาพหลพลพยุหเสนาเริ่มมีสุขภาพไม่ค่อยสมบูรณ์ "ป่วยกระเสาะกระแสะอยู่ตลอดเวลา" แต่กล่าวกันว่าเมื่อได้รับการขอร้องจากนายปรีดี พนมยงค์ อดีตรัฐมนตรีมือขวาในคณะรัฐบาลของท่านมาขอร้อง พระยาพหลพลพยุหเสนาก็เลยยอมรับเป็นรัฐมนตรีลอยให้ และยังยอมรับที่จะมานั่งในตำแหน่งแม่ทัพใหญ่ที่ถูกตั้งขึ้น

แทนตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดที่ถูกยกเลิกไป พร้อมกับนั่งควบตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก โดยมีพล.ท.ชิด มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์เป็นรองแม่ทัพใหญ่และรองผู้บัญชาการทหารบก แต่ในทางปฏิบัติเนื่องจากพล.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา มีอาการป่วยกระเสาะกระแสะดังกล่าวแล้ว พล.ท.ชิด มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์ จึงเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนเป็นส่วนใหญ่

สำหรับเหตุผลในการที่นายปรีดี พนมยงค์ เลือกที่จะสนับสนุนนายควง อภัยวงศ์ ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีในยามหน้าสิ่วหน้าขวานที่มีตนเองนั่งในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และยังต้องทำหน้าที่ของ "รู้ธ" ผู้นำใหญ่ของเสรีไทยควบคู่ไปด้วย ก็ด้วยเหตุผลที่ต้องการพลางญี่ปุ่นในเรื่องของขบวนการเสรีไทยให้สำเร็จ ดังที่นายปรีดีเคยกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

..การที่จะพรางให้สำเร็จได้นั้น จะต้องใช้บุคคลซึ่งตีหน้ากับญี่ปุ่นได้ก็พิจารณาเห็นคน ๆ หนึ่งที่จะทำหน้าที่อยู่หน้าฉากได้ดี [302] ซึ่งบุคคลที่นายปรีดีกล่าวถึงนี้ก็คือ นายควง อภัยวงศ์ นั่นเอง ทั้งนี้กล่าวกันว่านายควงนอกจากเป็นผู้ที่บุคลิกเป็นคนยิ้มแย้มแจ่มใส และมีอารมณ์ขันแล้ว ยังได้ชื่อว่าเป็นคนมีปฏิภาณเฉียบแหลม สามารถเปลี่ยนสภาวะคับขันเป็นภาวะตลกขบขันได้ดี อันจะช่วยในเรื่องการพรางได้มาก

กล่าวสำหรับการปฏิบัติงานของเสรีไทยภายหลังที่เปลี่ยนผู้นำรัฐบาลใหม่จากจอมพลป.พิบูลสงคราม มาเป็นนายควง อภัยวงศ์ ที่มีคณะรัฐมนตรีประกอบด้วยสมาชิกขบวนการเสรีไทยเป็นจำนวนมากนั้น ได้ทำให้งานสร้างและขยายสมาชิกขบวนการเสรีไทยดำเนินไปอย่างรุดหน้ายิ่ง เพราะมีรัฐมนตรีที่เป็นสมาชิกเสรีไทยเป็นผู้ลงมือดำเนินการโดยตรง เช่นในกรณีของนายทวี บุณยเกตุ ที่ได้บันทึกถึงการดำเนินการขยายสมาชิกขบวนการเสรีไทยในขณะดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในรัฐบาลควงไว้ว่า

..ข้าพเจ้าได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในคณะรัฐบาลของนายควง อภัยวงศ์ ด้วย จึงได้มีโอกาสรวบรวมบรรดานิสิตของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมาฝึกอาวุธและคัดเลือกส่งไปเป็นเสรีไทยประจำค่ายที่จังหวัดชลบุรีหลังวัดเขาบางทราย ภายใต้การควบคุมของพลเรือตรี สังวรณ์ สุวรรณชีพ ซึ่งนับว่าเป็นค่ายที่มีจำนวนพลพรรคมากที่สุด และมีสมรรถภาพสูงที่สุดแห่งหนึ่ง คือมีทั้งพวกนิสิตซึ่งล้วนเป็นผู้ที่มีการศึกษาอยู่ในระดับสูง และมีทหารเรือฝ่ายพรรคนาวิกโยธินด้วย [303]

นี่คือในส่วนที่เป็นด้านบวกของการมีรัฐบาลใหม่ ส่วนในแง่ที่เป็นด้านลบแม้จะไม่เกิดกับฝ่ายรัฐบาลโดยตรง เพราะญี่ปุ่นเองก็รู้ว่าถึงเวลานั้นประชาชนก็ไม่เอารัฐบาลจอมพลป.แล้ว แต่ก็มีประเด็นของสถานการณ์ที่เริ่มมีผลทำให้ญี่ปุ่นกับรัฐบาลควงเริ่มกระทบกระทั่งหรือเริ่มไม่ไว้วางใจกันขึ้นบ้างแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังเมื่อฝ่ายเสรีไทยและฝ่ายสัมพันธมิตรสามารถติดต่อประสานงานกันได้เป็นอย่างดี จนกระทั่งถึงขนาดได้เริ่มส่งผู้แทนของแต่ละฝ่ายไปประจำยังกองบัญชาการของแต่ละฝ่ายแล้ว สัมพันธมิตรก็ได้เริ่มส่งอาวุธยุทธภัณฑ์ รวมทั้งหยูกยาสารพัดมาให้ขบวนการเสรีไทยมากขึ้นทุกที ซึ่งการส่งอาวุธยุทธโธปกรณ์และหยูกยาดังกล่าวกระทำโดยการนำเครื่องบินมาลงตามสนามบินลับ ที่ขบวนการเสรีไทยสร้างขึ้นมากมายนับสิบแห่งตามภูมิภาคต่าง ๆ รวมทั้งการทิ้งมากับร่ม และด้วยวิธีการทิ้งมากับร่มนี่เอง ปรากฏว่าครั้งหนึ่งฝ่ายสัมพันธมิตรได้เอายามาทิ้งที่กลางสนามหลวงในเวลากลางวัน แม้ตำรวจไทยซึ่งเตรียมการรอรับยาอยู่แถวนั้นได้รีบขนยาหายไปในทันที แต่ปรากฏว่าญี่ปุ่นได้รู้เรื่องนี้จนได้ และได้ขอเชิญนายกรัฐมนตรีนายควง อภัยวงศ์ ไปกินอาหารเย็นเพื่อจะสอบถามถึงประเด็นในเรื่องนี้ แต่ในที่สุดนายควง อภัยวงศ์นายกรัฐมนตรีผู้ได้ชื่อว่ามีไหวพริบปฏิภาณดีก็สามารถแก้สถานการณ์เรื่องนี้ให้ผ่านไปได้ด้วยดีในลักษณะที่ไม่มีอะไรเกิดขึ้น

ในอีกด้านหนึ่งปรากฏว่าระยะนี้เครื่องบินของฝ่ายสัมพันธมิตรก็ได้บินมาทิ้งระเบิดที่ซ่อนยุทธปัจจัยของญี่ปุ่น เช่น รถยนต์ น้ำมัน ฯลฯ อยู่เสมอ ทั้งนี้โดยการส่งข่าวให้ทราบของหน่วยเสรีไทยประจำจังหวัดต่าง ๆ ยังผลให้การปฏิบัติการของฝ่ายสัมพันธมิตรได้ผลดีมาก

จนมาถึงเดือนพฤษภาคม 2488 สถานการณ์ความตึงเครียดระหว่างไทยกับญี่ปุ่นยิ่งมีมากยิ่งขึ้น เมื่อปรากฏว่าญี่ปุ่นขอร้องแกมบังคับมาจะขอกู้เงินจากไทยอีก 100 ล้านบาท ซึ่งนายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการและหัวหน้าขบวนการเสรีไทยมีความเห็นว่าหากยอมให้กู้มากมายขนาดนั้นอีกจะทำให้ฐานะการเงินของไทยถึงขั้นวิกฤตเอาทีเดียว เพราะเงินจำนวน 100 ล้านบาทในยุคของปี 2488 มีมูลค่ามากมายคิดเป็นจำนวนเกือบถึง 30% ของงบประมาณแผ่นดินในปีนั้นทีเดียว (มีสถิติว่ารายจ่ายของประเทศในปี 2487 เท่ากับ 363 ล้านบาท) และก่อนหน้านี้ญี่ปุ่นก็ได้กู้เงินจากไทยไปเป็นจำนวนมากแล้ว ดังนั้นหากให้กู้อีก 100 ล้านบาท ก็เป็นอันว่าฐานะทางการเงินของไทยจะถึงซึ่งการวิกฤตอย่างแน่แท้ เพราะเงินเฟ้อจะเป็นไปอย่างรุนแรงมาก ด้วยเหตุนี้นายปรีดีหรือ "รู้ธ" จึงมีความเห็นว่าจะไม่ยอมให้ญี่ปุ่นกู้อีก และพร้อมแล้วที่จะนำกำลังเสรีไทยพร้อมกองทัพไทยลุกขึ้นต่อสู้ต่อต้านญี่ปุ่น อีกทั้งรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ก็ไม่เห็นด้วยที่จะให้ญี่ปุ่นกู้เงินจำนวนนี้ หากญี่ปุ่นยังยืนยันหรือบีบบังคับที่จะกู้เงินเงินจำนวนนี้ให้ได้ รัฐบาลควงก็จะลาออก แต่เมื่อนายปรีดี พนมยงค์ แจ้งแผนการนี้ไปยังกองบัญชาการใหญ่สัมพันธมิตรภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ ที่มี ลอร์ดหลุยเมาท์แบทเตน เป็นแม่ทัพใหญ่ และแจ้งไปยังรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งกระทรวงการต่างประเทศสหรัฐฯ "ได้รับเมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม ค.ศ. 1945" [304] หรือ 21 พฤษภาคม 2488 นั้น ทางฝ่ายสัมพันธมิตรได้แจ้งกลับมาว่าให้ทางไทยประคับประคองสถานการณ์ไปก่อน จนกว่าฝ่ายสัมพันธมิตรจะมีความพร้อมที่จะเปิดฉากการรุกใหญ่

นอกจากประเด็นความตึงเครียดอันเกิดจากสถานการณ์ที่ว่าแล้ว ยังมีประเด็นความตึงเครียดอันเกิดจากความตั้งใจหรือจงใจสร้างขึ้น เพื่อขู่หรือกดดันฝ่ายไทยจากฝ่ายญี่ปุ่นด้วย หลังจากเริ่มระแคะระคายเกี่ยวกับขบวนการต่อสู้ใต้ดิน ซึ่งกรณีอย่างนี้อาจจะเรียกเป็นทำนองว่า "ดินเนอร์พิฆาต" หรือ "ฆาตกรรมหมู่ใต้แสงเทียน" ก็พอจะได้

คือจะเป็นไปในลักษณะที่ทางฝ่ายญี่ปุ่นจะเชิญผู้หลักผู้ใหญ่ หรือบุคคลสำคัญไปร่วมรับประทานอาหารเย็น หรือดินเนอร์ใต้แสงเทียนอะไรทำนองนั้น เมื่อถึงเวลาก็จะใช้วิธีฆาตกรรมหมู่หรือฆ่าหมู่ อย่างที่เคยเกิดขึ้นในอินโดนีเซียเมื่อเดือนมีนาคมก่อนหน้านี้ ซึ่งในครั้งนั้นญี่ปุ่นได้เชิญข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และบุคคลชั้นนำในประเทศอินโดนีเซียไปรับประทานอาหารเย็น และแล้วก็ถือโอกาสนั้นฆ่าหมู่บรรดาหัวหน้าฝ่ายต่อต้านอินโดนีเซียทั้งหมด แล้วกองทัพญี่ปุ่นก็ถือโอกาสนั้นเข้ายึดอำนาจปกครองอินโดนีเซียอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดไปเลย

เหตุการณ์คล้าย ๆ กันนี้ ที่สร้างความวิตกกังวลให้กับบรรดาผู้นำเสรีไทยโดยเฉพาะ "รู้ธ" หรือนายปรีดี พนมยงค์ เป็นอย่างยิ่งก็คือ ในราวเดือนมิถุนายน 2488 ปรากฏว่า นายพลนากามูระ แม่ทัพใหญ่กองทัพญี่ปุ่นในประเทศไทย ได้มีกำหนดการที่จะฉลองครั้งใหญ่ขึ้นในวันที่ 28 มิถุนายน และได้ออกบัตรเชิญข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายไทย ทั้งทหารและพลเรือนไปร่วมรับประทานอาหารที่กองบัญชาการกองทัพญี่ปุ่นถนนสาธร ดังที่พล.อ. เนตร เขมะโยธิน ได้บันทึกไว้ว่า

..เมื่อ "รู้ธ" ทราบข่าวนี้ รู้สึกกังวลใจมาก แต่เมื่อไม่สามารถจะปฏิเสธคำเชิญของ "มหามิตร" ได้ ก็จำใจต้องรับเชิญ แต่อย่างไรก็ดี "รู้ธ" ได้สั่งการไปยังบรรดาหัวหน้าเสรีไทยให้ไปร่วมงานตามคำเชิญนั้นเพียงครึ่งหนึ่ง อีกครึ่งหนึ่งให้เตรียมพร้อมไว้ สำหรับผู้ที่ไปร่วมงานให้พกอาวุธไปด้วยทุกคน

คืนนั้นทหารไทยทุกหน่วยและหน่วยใต้ดิน อยู่ในลักษณะเตรียมพร้อมที่จะปฏิบัติงานได้ทันที ถ้ามีเหตุการณ์ฉุกเฉินเกิดขึ้น

การเลี้ยงฉลองที่กองบัญชาการกองทัพญี่ปุ่น ถนนสาธรคืนนั้นดำเนินไปอย่างราบรื่น ท่ามกลางบรรยากาศที่ต่างฝ่ายต่างคุมเชิงกันตลอดเวลา และยุติลงด้วยความเรียบร้อย [305]

ซึ่งการปฏิบัติงานในสถานการณ์ที่ต้องระแวดระวัง และเต็มไปด้วยสายลับที่คอยสอดส่องกลุ่มต่อต้านของญี่ปุ่นเช่นนี้ นับว่าได้ทำให้ผู้ปฏิบัติงานต้องประสบกับการที่ประสาทต้อง "ตึงเต้น" หรือตึงเครียดอยู่ตลอดเวลา จนถึงขนาดทำให้ผู้ปฏิบัติงานชาวต่างประเทศ ซึ่งเป็นตัวแทนฝ่ายสัมพันธมิตรบางคนต้องคลุ้มคลั่งเป็นประสาทต้องส่งตัวกลับไปรักษาพยาบาลเป็นการด่วนก็มี แต่ถ้าจะเปรียบเทียบกับบุคคลระดับนำของขบวนการเสรีไทยอย่าง นายปรีดี พนมยงค์ แล้ว ภาระความรับผิดชอบที่มีอยู่นับว่าต้องอาศัยความอดทน และจิตใจที่เข้มแข็งอย่างสูงยิ่งทีเดียว ดังที่ พล.อ.เนตร ได้แสดงความเห็นไว้ว่า

..ถ้าจะเปรียบเทียบกับบรรดาหัวหน้าเสรีไทย เฉพาะอย่างยิ่ง "รู้ธ" หัวหน้าใหญ่ด้วยแล้ว เป็นการแน่นอนว่าบุคคลที่กล่าวหลังนี้ อยู่ในฐานะที่ล่อแหลมและเสี่ยงอันตรายยิ่งกว่าพวกฝรั่งเสียอีก เพราะบรรดาหัวหน้าเสรีไทยเหล่านี้ต้องทำงานทั้ง "บนดิน" และ "ใต้ดิน" ในขณะเดียวกัน และยังต้องระแวดระวังทั้งคนไทยด้วยกันและญี่ปุ่นอีกด้วย ไม่รู้ว่าจะถูกญี่ปุ่นตะครุบตัวเมื่อใด ยิ่งต้องรอเวลาเปิดฉากการปฏิบัติการกวาดล้างกองทัพญี่ปุ่นเนิ่นนานเพียงใด ก็ยิ่งเป็นการทรมานประสาทมากเพียงนั้น เพราะฉะนั้นบุคคลที่ทำงานเสียสละอย่างนี้จำเป็นต้องมีระบบประสาทเข้มแข็งเป็นพิเศษ [306]

ถึงต้นเดือนสิงหาคม 2488 ซึ่งขณะนั้นประมาณกันว่าพลพรรคเสรีไทยทั่วประเทศได้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นถึง "ประมาณ 80,000 คน และ

[illegible]00,000 คน พร้อมที่จะเข้าร่วมเมื่อคราวจำเป็น"[307] ดูเหมือนปัญหาอุณหภูมิจากความหวาดระแวงที่จะนำไปสู่สงครามระหว่างฝ่ายญี่ปุ่นและฝ่ายไทยได้พุ่งสูงขึ้นอย่างพรวดพราดอีกครั้ง เมื่อปรากฏว่าญี่ปุ่นได้ค้นพบสนามบินลับบางแห่ง โดยเริ่มจากนายทหารระดับพันเอกของญี่ปุ่นได้แจ้งกับทางฝ่ายไทยว่าทางฝ่ายญี่ปุ่นทราบว่า มีเครื่องบิน C 47 ของอเมริกันได้มาทิ้งร่มในภาคอีสานของประเทศไทย ดังนั้นทางฝ่ายญี่ปุ่นจึงขอให้ฝ่ายไทยเดินทางร่วมไปกับฝ่ายญี่ปุ่น เพื่อตรวจค้นสนามบินลับตามความเชื่อของฝ่ายญี่ปุ่นที่ว่ามีอยู่จริง

ทั้งนี้เมื่อฝ่ายทหารแจ้งเรื่องให้นายปรีดี พนมพยงค์ "รู้ธ" ทราบ หัวหน้าใหญ่เสรีไทยได้ยินยอมที่จะให้ฝ่ายไทย นำฝ่ายญี่ปุ่นไปตรวจสนามบินลับในภาคอิสานได้ เพื่อให้หมดข้อสงสัย ทั้งนี้ "รู้ธ" ได้สั่งการเพิ่มเติมให้ฝ่ายไทยรีบแจ้งให้บรรดาหัวหน้าเสรีไทยภาคอิสานทราบล่วงหน้า พร้อมวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า โดยสนามบินแห่งแรกที่ฝ่ายไทยนำไปตรวจคือสนามบินภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งก็สามารถผ่านไปได้ด้วยดี หลังจากนั้นนายทหารฝ่ายไทย พ.ท.สำเริง เนตรายน ก็นำนายทหารญี่ปุ่นเดินทางต่อไป แต่ตามบันทึกของ พล.อ.เนตร. ได้กล่าวไว้ว่า ในขณะที่เครื่องบินบินอยู่เหนือจังหวัดสกลนครเขตปฏิบัติการของหัวหน้าเสรีไทยสายอิสานคนสำคัญ "พลูโต" นายเตียง ศิริขันธ์ ซึ่งได้สร้างสนามบินลับไว้หลายแห่ง และเนื่องจากทางฝ่ายญี่ปุ่นคงรู้มาบ้างอย่างเลา ๆ ดังนั้นนายทหารญี่ปุ่นจึงได้ขอให้นักบินลดเพดานบินให้ต่ำลง พร้อมทั้งให้บินวนเวียนเพื่อตรวจดูในท้องที่หลายแห่ง จนทำให้พบสนามบินลับในจังหวัดนี้ถึง 3 แห่ง อันทำให้ฝ่ายญี่ปุ่นโกรธมาก และเมื่อกลับถึงกรุงเทพฯ ก็ได้ขอเข้าพบนายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในทันที เพื่อรายงานผลการตรวจค้นให้ทราบ ซึ่งเมื่อเหตุการณ์เป็นไปเช่นนี้ นายปรีดี พนมยงค์

ก็ตกอยู่ในฐานะที่จนแต้มที่จะตอบปฏิเสธ เลยได้ตอบยอมรับไปว่าได้ทราบการมีอยู่จริงของสนามบินดังกล่าวนี้มานานแล้ว ทั้งนี้เป็นเพราะก่อนสงครามจะมีขึ้น ประเทศไทยได้สนใจในความก้าวหน้าของการบินพาณิชย์เป็นอย่างมาก จึงได้ส่งเสริมให้ประชาชนที่อยู่ภายนอกเขตชุมชนหรือในเขตชนบทช่วยกันหักร้างถางพงเพื่อสร้างสนามบินขนาดเล็ก ๆ ที่พอจะให้เครื่องบินใช้ได้ในยามจำเป็นหรือยามฉุกเฉินขึ้นหลายแห่งแต่เท่าที่ทราบก็ไม่ได้มีการใช้บ่อยนัก เมื่อนายปรีดีกล่าวมาถึงตรงนี้ พ.อ.กิชินามิ นายทหารญี่ปุ่นได้กล่าวขึ้นอย่างประชดประชันว่า

..ฯพณฯ ผู้สำเร็จราชการคงจะเคยเดินทางไปไหนมาไหน ภายในประเทศของ ฯพณฯ บ่อย ๆ... เราสังเกตจากทางอากาศเห็นว่า สนามบินแห่งนี้อยู่ในสภาพที่ใช้งานได้ดี และมีการใช้งานเป็นอย่างมากทีเดียว [308]

บันทึกของ พล.อ.เนตร เขมะโยธิน ได้กล่าวต่อมาว่า เมื่อสถานการณ์มาถึงขั้นที่ญี่ปุ่นได้ตรวจพบสนามบินลับหลายแห่งในจังหวัดสกลนคร ซึ่งก็ย่อมหมายถึงว่าความลับบางส่วนในการปฏิบัติงานของขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นได้ถูกจับได้แล้ว นายปรีดี พนมพยงค์ หรือ "รู้ธ" ผู้กุมชะตากรรมของประเทศชาติบ้านเมืองไทยในเวลานั้น ก็มีทางเลือกเพียง 2 ทางเท่านั้นคือ

หนึ่งยอมรับตามข้อเสนอแกมบังคับของฝ่ายญี่ปุ่นในการกวาดล้างและกำจัดการใช้สนามบินลับ รวมทั้งการทิ้งอาวุธยุทธภัณฑ์หยูกยาจากทางเครื่องบินลงอย่างสิ้นเชิง และประวิงเวลาการเริ่มลงมือปฏิบัติการกวาดล้างใหญ่กองทัพญี่ปุ่นต่อไป จนกว่าจะถึงเดือนพฤศจิกายนที่คาดกันว่าฝ่ายสัมพันธมิตรน่าจะมีความพร้อมสำหรับการเปิดฉากการรุกใหญ่ ซึ่งโดยวิธีนี้ย่อมหมายถึงว่าจะทำให้งานของเสรีไทยในประเทศต้องหยุดชงักลงบ้าง โดยเฉพาะในด้านการจะได้รับอาวุธยุทธภัณฑ์โดยวิธีการส่งทางอากาศ และอาจทำให้กำลังใจของฝ่ายผู้รักชาติทั้งหลายต้องสูญเสียไปบ้าง แต่ที่ร้ายที่สุดก็คือการยอมผ่อนปรนเช่นนี้จะทำความพอใจให้แก่ฝ่ายญี่ปุ่นได้จริงหรือไม่

หรืออาจจะทำให้ญี่ปุ่นฮึกเหิมยิ่งขึ้นจนถึงขนาดที่จัดการปลดอาวุธกองทัพไทย และยึดครองประเทศไทยไปเลยก็เป็นได้

ส่วนวิธีที่สอง ที่ "รู้ธ" จะต้องเลือกเมื่อความลับถูกเปิดเผยเช่นนี้ แทนที่จะยอมอ่อนข้อดังกล่าวก็พร้อมที่จะเสี่ยงไปตายเอาดาบหน้า นั่นก็คือ ลงมือเปิดฉากกวาดล้างใหญ่กองทัพญี่ปุ่นที่ตั้งอยู่ในประเทศไทยในขณะนั้น ในทันทีก่อนที่จะกลายเป็นฝ่ายถูกกระทำ เพราะว่าถึงช่วงเวลานั้นโดยกองกำลังเสรีไทยก็ดี โดยกองทัพทั้งสามกองทัพและตำรวจก็ดี ถือได้ว่าอยู่ในความพร้อมและมีความเป็นปึกแผ่นที่ดีพอสมควร แต่ด้วยวิธีนี้ก็มีจุดอ่อนอยู่ คือ หากเปิดฉากปฏิบัติการกวาดล้างใหญ่ญี่ปุ่นในช่วงนี้ ฝ่ายไทยจะหวังพึ่งความช่วยเหลืออย่างจริงจังจากกองกำลังสัมพันธมิตรหาได้ไม่

ซึ่งในขณะนั้นกองกำลังทหารของญี่ปุ่นในประเทศไทยประมาณกันว่ามีไม่ต่ำกว่า 1 แสนห้าหมื่นคน นอกจากนี้ยังมีกองกำลังทหารญี่ปุ่นในประเทศใกล้เคียง เช่น อินโดนีเซีย พม่า มาลายู ที่สามารถระดมมาเสริมได้อีกหลายหมื่นคน ดังนั้นตามการประเมินของฝ่ายไทยเองคาดว่าลำพังกองกำลังเสรีไทย และทหารไทยทั้งสามเหล่าทัพ จะสามารถต่อสู้ต้านทานกองกำลังทหารญี่ปุ่นได้ไม่เกิน 10 วัน หลังจากนั้นก็คงต้องถอยไปทำการสู้รบแบบกองโจรตามป่าเขาเป็นแน่แท้

อย่างไรก็ตาม ถึงที่สุดแล้วก็ยังไม่มีอะไรเกิดขึ้น เพียงแต่ว่าต่างฝ่ายต่างก็เตรียมพร้อมกันอย่างเต็มที่ด้วยความหวาดระแวงกันเท่านั้น เช่นฝ่ายไทยก็จัดวางกำลังทหารไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ ในลักษณะเตรียมพร้อมมากขึ้น หรือฝ่ายญี่ปุ่นเองก็เตรียมการอย่างเต็มที่ เช่น บริเวณรอบสนามบินดอนเมืองได้มีการตั้งปืนใหญ่ต่อสู้อากาศยานไว้อย่างหนาแน่น แถมวางระสอบทรายซ้อนกันเป็นกำแพงด้วย ทั้งนี้ตามบันทึกของ พล.อ.เนตร เขมะโยธิน ได้อ้างถึงข้อความในหนังสือเรื่อง "นายพลลี้ภัย" ของนายพล

จือยิ เซสิน ว่า การวางกำลังเตรียมพร้อมดังกล่าวเช่นนี้ ก็เพื่อป้องกันการลุกฮือขึ้นกวาดล้างใหญ่ของฝ่ายไทยนั่นเอง

ในข้อเท็จจริงจากหนังสือของนายพลจือยิ เซสิน ได้กล่าวไว้ว่าก่อนหน้านี้ ทางกองบัญชาการสูงสุดของญี่ปุ่นเอง ก็กำลังใคร่ครวญที่จะทำการปลดอาวุธฝ่ายไทยอยู่เช่นกัน แต่เนื่องจากความพ่ายแพ้ในสมรภูมิต่าง ๆ ของญี่ปุ่นที่เริ่มมีมากขึ้นตลอดเวลาในช่วงนั้น เช่นการสูญเสียเกาะโอกินาวาให้แก่แม่ทัพอเมริกัน นายพลแม็คอาเธอร์ ฯลฯ เป็นต้น ทำให้ผู้บัญชาการสูงสุดของญี่ปุ่นภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้มอบภาระการตัดสินใจในการปลดอาวุธกองทัพไทยให้แก่ พล.ท.นากามูรา แม่ทัพญี่ปุ่นประจำประเทศไทยเป็นผู้พิจารณาแต่เพียงผู้เดียว

ซึ่งต่อมา พล.ท.นากามูรา ก็ได้เรียกประชุมกองเสนาธิการเพื่อพิจารณาในเรื่องนี้ขึ้น แต่เนื่องจากเมื่อประเมินโดยรวมแล้วเห็นว่า ไม่ว่าญี่ปุ่นจะชนะหรือแพ้สงครามในเอเชียอาคเนย์หรือไม่ก็ตาม กองทหารญี่ปุ่นก็ไม่มีทางกลับสู่แผ่นดินปิตุภูมิได้อีก เพราะขณะนั้นอเมริกันกำลังรุกใกล้หมู่เกาะญี่ปุ่นเข้าไปทุกที เพราะฉะนั้นเมื่อประเมินได้เช่นนี้ ฝ่ายญี่ปุ่นจึงเห็นว่าการเลือกอยู่ร่วมกันอย่างสันติและฉันท์มิตรนับเป็นทางเลือกที่ดีที่สุด และสิ่งที่พึงกระทำขณะนั้นก็คือการจัดวางกำลังในลักษณะเตรียมพร้อมไว้เท่านั้น

จนกระทั่งต่อมาในตอนต้นเดือนสิงหาคม 2488 แม้ฝ่ายญี่ปุ่นจะได้ตรวจพบสนามบินลับของฝ่ายไทยหลายแห่ง อันได้สร้างความโกรธแค้นให้กับฝ่ายญี่ปุ่นเป็นอย่างมาก แต่การที่เมืองฮิโรชิมาของญี่ปุ่นถูกสหรัฐอเมริกาทิ้งระเบิดปรมาณู เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2488 เวลา 8.45 น. มีผลให้ชาวญี่ปุ่นเสียชีวิตทันทีถึง 220,000 คน พร้อมกับความพินาศย่อยยับไปในทันทีของมหานครนี้ และจากนั้นเพียง 3 วันอีกต่อมาคือในวันที่ 9 สิงหาคม 2488 อเมริกาได้ทิ้งระเบิดปรมาณูลูกที่สองลงที่เมืองนางาซากิ ซึ่งได้ยังผล

เสียหายทั้งในเรื่องชีวิตของประชาชนพลเมืองและตึกรามบ้านช่องอย่างมากมายมหาศาลไม่แพ้นครฮิโรชิมา ได้ทำให้แม่ทัพนายกองฝ่ายทหารญี่ปุ่นในประเทศไทยช็อกไปตาม ๆ กัน และคงได้มองเห็นภาพแห่งความพ่ายแพ้ที่ชัดเจนที่สุดแล้วด้วย จึงทำให้ฝ่ายกองทัพญี่ปุ่นในประเทศไทยไม่คิดที่จะจัดการใด ๆ กับประเทศไทยต่อไปอีก แม้จะเห็นอยู่อย่างชัดเจนว่ามีขบวนการต่อสู้ต่อต้านหรือไม่เอาญี่ปุ่นในประเทศไทยจริง ๆ ก็ตาม

และเพียงให้หลังมาจากวันที่อเมริกาทิ้งระเบิดเมืองนางาซากิเพียง 5 วัน คือวันที่14 สิงหาคม 2488 ประเทศญี่ปุ่นก็ประกาศยอมแพ้ต่อฝ่ายสัมพันธมิตร อังกฤษ อเมริกา รัสเซีย และจีนอย่างไม่มีเงื่อนไข

หลังจากนี้อีก 1 วัน คือในวันที่ 15 สิงหาคม รัฐบาลไทยก็ได้รับแจ้งอย่างเป็นทางการถึงการยอมแพ้แบบไม่มีเงื่อนไขของฝ่ายญี่ปุ่น พร้อมกับคำแนะนำของแม่ทัพใหญ่ฝ่ายสัมพันธมิตรประจำภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ ลอร์ดหลุยเมาท์แบทเตน ถึง "รู้ธ" หรือนายปรีดี พนมยงค์ ให้รีบประกาศว่าการประกาศสงครามของรัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม ต่ออังกฤษและสหรัฐอเมริกาเป็นโมฆะ ดังบันทึกของนายปรีดี พนมยงค์ ที่กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

..ต่อมาในวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ.1945 (พ.ศ.2488) พระจักรพรรดิญี่ปุ่นได้สั่งให้กองทัพและประชาชนญี่ปุ่นยอมจำนน (แพ้) สัมพันธมิตร ลอร์ดเมาท์แบทเตนจึงได้รับอนุญาตจากรัฐบาลอังกฤษ (รัฐบาลแรงงานที่มี มร.แอทลี เป็นนายกรัฐมนตรี) ให้ส่งสาส์นถึงผมด่วนแนะนำให้รีบประกาศว่าการประกาศสงครามต่อบริเตนใหญ่ และ ส.ร.อ. นั้นเป็นโมฆะ ตามข้อความตรงกันกับที่กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษแจ้งให้อเมริกันทราบ ส.ร.อ. ได้นำความในสาส์นลงพิมพ์ในหนังสือของรัฐบาลนั้นชื่อ Foreing Relations of The United States ค.ศ.1945 เล่ม 6 หน้า 1278-1279 มีความดังต่อไปนี้...

สถานเอกอัครราชทูตบริติชแจ้งเราว่า

(ก) กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษได้อนุญาตเมาท์แบทเตน แนะนำเป็นส่วนตัวมายัง "รูธ" ให้ประกาศโดยเร็วที่สุดที่จะเป็นได้ภายหลังญี่ปุ่นยอมจำนนในที่สุดแล้วนั้น บอกปฏิเสธการประกาศสงครามของไทยต่อบริเตนใหญ่ และ ส.ร.อ. อีกทั้งมาตรการทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากการนั้นที่ดำเนินไปเป็นที่เสียหายแก่สัมพันธมิตร ยกเลิกการเป็นพันธมิตรและข้อตกลงอย่างอื่นทั้งสิ้นกับญี่ปุ่น ให้ประเทศไทยและกองกำลังทหารไทยบริการสัมพันธมิตร และแถลงว่าพร้อมที่จะส่งผู้แทนไปยังนครแคนดีทันทีเพื่อติดต่อกับสัมพันธมิตร บริติชได้เสนอว่าประกาศนั้นอาจกล่าวด้วยว่า "รูธ" ได้แจ้งแก่รัฐบาลบริติชและอเมริกาตั้งแต่ระยะเนิ่น ๆ แล้วว่าขบวนต่อต้านต้องการริเริ่มปฏิบัติการต่อสู้ศัตรูอย่างเปิดเผย และยับยั้งไว้ก็เพราะคำร้องขอโดยเฉพาะเจาะจงของสัมพันธมิตรเพื่อการปฏิบัติทางการทหาร

(ข) ให้เมาน์ทแบทเตนแจ้งด้วยว่า ถ้า "รูธ" ริเริ่มที่จำเป็นตามคำแนะนำนั้น บริเตนก็พร้อมแล้วเพราะความอุปการะของขบวนต่อต้านของไทยและคำร้องขอของสัมพันธมิตรที่มิให้ลงมือปฏิบัติการเปิดเผยเมื่อเดือนพฤษภาคมที่แล้วมา ในการที่ (บริติช) ไม่ดำเนินต่อไปซึ่งการบังคับให้ (ไทย) ทำเอกสารการยอมจำนน (ยอมแพ้) โดยไม่มีเงื่อนไขซึ่งตามสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ก็เป็นวิธีธรรมดา (ที่ต้องทำเช่นนั้น) และ (บริติช) จะปรับปรุงนโยบายของตนตามที่ไทยพร้อมจะคืนให้ซึ่งสิ่งที่แล้วมาในอดีตและที่จะร่วมมือในภายหน้า

(ค) ถ้า "รูธ" ทำตามคำแนะนำและส่งผู้แทนไปยังนครแคนดี บริติชเสนอที่จะติดต่อกับกระทรวงการต่างประเทศอเมริกันก่อนที่จะตั้งต้นเจรจาเกี่ยวกับข้อความที่เขา (ไทย) เตรียมทำให้สถานะสงครามสุดสิ้นลง [309]

บันทึกของ นายปรีดี พนมยงค์ ในเรื่องนี้ได้ให้รายละเอียดต่อไปว่า เมื่อได้รับสาส์นดังกล่าวในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ นายปรีดีจึง

ได้เชิญนายควง อภัยวงค์นายกรัฐมนตรี และ นายทวี บุณยเกตุ รัฐมนตรีสั่งราชการสำนักนายกรัฐมนตรีมาปรึกษาในเรื่องที่จะประกาศสันติภาพและได้เห็นควรว่า นายทวี บุณยเกตุ เป็นผู้เหมาะสมที่จะเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ ต่อมาในวันที่ 16 สิงหาคม 2488 นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จึงได้ประกาศสันติภาพ มีความว่า

..โดยที่ประเทศไทยได้เคยถือนโยบายอันแน่วแน่ที่จะรักษาความเป็นกลางอย่างเคร่งครัด และจะต่อสู้การรุกรานของต่างประเทศทุกวิถีทาง ดังปรากฏเห็นได้ชัดจากการที่ได้มีกฎหมายกำหนดหน้าที่คนไทยในเวลารบเมื่อพุทธศักราช 2484 อยู่แล้วนั้น ความจำนงอันแน่วแน่ดังกล่าวนี้ได้แสดงให้เห็นประจักษ์แล้วในเมื่อญี่ปุ่นได้ยาตราทัพเข้าในดินแดนประเทศไทย ในวันที่ 8 ธันวาคม พุทธศักราช 2484 โดยได้มีการต่อสู้การรุกรานทุกแห่ง และทหาร ตำรวจ ประชาชนพลเมืองได้เสียชีวิตไปในการนี้เป็นอันมาก

เหตุการณ์อันปรากฏเป็นสักขีพยานนี้ได้แสดงให้เห็นอย่างแจ่มแจ้งว่า การประกาศสงครามเมื่อวันที่ 25 มกราคม พุทธศักราช 2485 ต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา ตลอดทั้งการกระทำทั้งหลายซึ่งเป็นปรปักษ์ต่อสหประชาชาตินั้น เป็นการกระทำอันผิดจากเจตจำนงของประชาชนชาวไทย และฝ่าฝืนขืนขัดต่อบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญและกฎหมายบ้านเมือง ประชาชนชาวไทยทั้งภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งอยู่ในฐานะที่จะช่วยเหลือสนับสนุนสหประชาชาติผู้รักที่จะให้มีสันติภาพในโลกนี้ ได้กระทำการทุกวิถีทางที่จะช่วยเหลือสหประชาชาติ ดังที่สหประชาชาติส่วนมากย่อมทราบอยู่แล้ว ทั้งนี้เป็นการแสดงเจตจำนงของประชาชนชาวไทยอีกครั้งหนึ่งที่ไม่เห็นด้วยต่อการประกาศสงคราม และการกระทำอันเป็นปฏิปักษ์ต่อสหประชาชาติดังกล่าวมาแล้ว

บัดนี้ ประเทศญี่ปุ่นได้ยอมปฏิบัติตามคำประกาศของสหรัฐอเมริกา บริเตนใหญ่ จีน และสหภาพโซเวียต ซึ่งได้กระทำ ณ นครปอตสดัมแล้ว

สันติภาพจึงกลับคืนมาสู่ประเทศไทย อันเป็นความประสงค์ของประชาชนชาวไทย

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงขอประกาศโดยเปิดเผยแทนประชาชนชาวไทยว่า การประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกาและบริเตนใหญ่เป็นโมฆะไม่ผูกพันประชาชนชาวไทย ในส่วนที่เกี่ยวกับสหประชาชาติ ประเทศไทยได้ตัดสินใจที่จะให้กลับคืนมาซึ่งสัมพันธไมตรีอันดีอันเคยมีมากับสหประชาชาติเมื่อก่อนวันที่ 8 ธันวาคม พุทธศักราช 2484 และพร้อมที่จะร่วมมือเต็มที่ทุกทางกับสหประชาชาติในการสถาปนาเสถียรภาพในโลกนี้

บรรดาดินแดนซึ่งญี่ปุ่นได้มอบให้ไทยครอบครอง คือรัฐกลันตัน ตรังกานู ไทรบุรี ปะริด เชียงตุง และเมืองพานนั้น ประเทศไทยไม่มีความปรารถนาที่จะได้ดินแดนเหล่านี้ และพร้อมที่จะจัดการเพื่อส่งมอบในเมื่อบริเตนใหญ่พร้อมที่จะรับมอบไป

ส่วนบรรดาบทกฎหมายอื่น ๆ ใดอันมีผลเป็นปฏิปักษ์ต่อสหรัฐอเมริกา บริเตนใหญ่และเครือจักรวรรดิก็จะได้พิจารณายกเลิกไปในภายหน้า บรรดาความเสียหายอย่างใด ๆ จากกฎหมายเหล่านั้นก็จะได้รับชดใช้โดยชอบธรรม

ในที่สุดนี้ ขอให้ประชาชนชาวไทยทั้งหลาย ตลอดจนชนต่างด้าวซึ่งอยู่ในราชอาณาจักรไทย จงตั้งอยู่ในความสงบ และไม่กระทำการใด ๆ อันเป็นการก่อกวนความสงบเรียบร้อย พึงยึดมั่นในอุดมคติซึ่งได้วางไว้ในข้อตกลงของสหประชาชาติ ณ นครซานฟรานซิสโก

ประกาศ ณ วันที่ 16 สิงหาคม พุทธศักราช 2488 เป็นปีที่ 12 ในรัชกาลปัจจุบัน[310]

นี่จึงเท่ากับเป็นการปิดฉากสงครามโลกครั้งที่สองลงอีกฉากหนึ่ง โดยเฉพาะฉากของการร่วมมือเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ทำไว้

เชิงอรรถ

[295] อ้างแล้ว เนตร เขมะโยธิน งานใต้ดินฯ หน้า 16

[296] อ้างแล้ว เนตร เขมะโยธิน งานใต้ดินฯ หน้า 17

[297] อ้างแล้ว เนตร เขมะโยธิน งานใต้ดินฯ หน้า 20

[298] อ้างแล้ว เนตร เขมะโยธิน งานใต้ดินฯ หน้า 24

[299] อ้างแล้ว เนตร เขมะโยธิน งานใต้ดินฯ หน้า 24-25

[300] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ จดหมายของ นายปรีดี พนมยงค์ ถึง พระพิศาลสุขุมวิทฯ หน้า 21

[301] อ้างแล้ว ทวี บุณยเกตุ ข้อเท็จจริงเพิ่มเติมฯ หน้า 363

[302] ปรีดี พนมยงค์ เบื้องหลังการก่อตั้งขบวนการเสรีไทย สำนักพิมพ์สันติธรรม, 2517 หน้า 27

[303] อ้างแล้ว ทวี บุณยเกตุ ข้อเท็จจริงเพิ่มเติมฯ หน้า 373

[304] สุพจน์ ด่านตระกูล นายปรีดี พนมยงค์ เล่าเรื่องขบวนการเสรีไทย สำนักพิมพ์จิรวรรณนุสรณ์ หน้า 109

[305] อ้างแล้ว เนตร เขมะโยธิน งานใต้ดินฯ หน้า 481-482

[306] อ้างแล้ว เนตร เขมะโยธิน งานใต้ดินฯ หน้า 480

[307] ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าและ 21 ปีที่ลี้ภัยในสาธารณรัฐราษฎรจีน กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, 2529 หน้า 107

[308] อ้างแล้ว เนตร เขมะโยธิน งานใต้ดินฯ หน้า 507

[309] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ จดหมายของนายปรีดี พนมยงค์ ถึงพระพิศาลสุขุมวิทฯ หน้า 49-51

[310] ประกาศสันติภาพ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 58 พ.ศ.2488 หน้า 353-355

25

ยับยั้งกองทัพจีนของจอมพลเจียงไคเช็ค

แม้ตามสภาพที่แท้จริง สงครามโลกครั้งที่สองจะจบลงแล้วก็ตาม แต่ยังมีปัญหาที่เกี่ยวข้องและเกี่ยวเนื่องอื่น ๆ ให้แต่ละฝ่าย แต่ละประเทศต้องสะสางกันต่อไปอีกมาก สำหรับประเทศไทยนั้นแม้ฝ่ายสัมพันธมิตรจะเห็นด้วยและเห็นชอบกับการประกาศของนายปรีดี พนมยงค์ ว่าการประกาศสงครามต่ออังกฤษและสหรัฐอเมริกาของรัฐบาลจอมพลป. เป็นโมฆะ ซึ่งทำให้ประเทศไทยสามารถรอดพ้นจากหายนะของประเทศผู้แพ้สงครามไปได้อย่างเฉียดฉิวก็ตาม แต่ก็ยังมีประเด็นรายละเอียดต่าง ๆ ที่จะต้องเจรจาทำความเข้าใจกับฝ่ายสัมพันธมิตรอยู่อีกมากนัก แต่ยังไม่ทันที่รัฐบาลไทยจะขยับอะไรเกี่ยวกับเรื่องนี้ ประเด็นปัญหาหนึ่งที่สอดแทรกเข้ามาเขย่าประสาทบรรดาผู้นำเสรีไทยก็คือ เรื่องที่จอมพลเจียงไคเช็คประธานาธิบดีของจีน ในฐานะผู้บัญชาการทหารสูงสุดของสัมพันธมิตรในยุทธภูมิจีน ได้สั่งทหารจำนวนมากให้เตรียมพร้อมเพื่อที่จะเคลื่อนกำลังทหารเหล่านั้นเข้ามายังแคว้นเชียงตุงเพื่อจะลงมายังภาคเหนือของประเทศไทย จนถึงบริเวณเหนือเส้นขนานที่ 16 ที่จอมพลเจียงไคเช็คถือว่าอยู่ในเขตยุทธภูมิจีน*** ซึ่งดินแดนไทยเหนือเส้นขนานที่ 16 ก็คือ บริเวณตั้งแต่ "อำเภออุ้มผาง อำเภอบางมูลนาค อำเภอเขมราฐ กิ่งอำเภอหนองบัวแดง อำเภอบ้านไผ่ อำเภอบรบือ จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอเสลภูมิ บ้านหนองทับม้าขึ้นไป" [311] ทั้งนี้เพื่อทำการปลดอาวุธของญี่ปุ่นผู้แพ้สงคราม

และที่สำคัญก็เพื่อให้บทเรียนหรือทำการ "สั่งสอนไทย" ในกรณีที่รัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงครามได้เคยทำไว้กับจีนในหลาย ๆ กรณีดังกล่าวแล้ว เช่น ในเรื่องการส่งกองทหารไทยไปรบกองทัพจีนที่ตั้งอยู่ในรัฐฉานของอังกฤษ การให้การรับรองรัฐบาลมานจูกั๊วะในดินแดนภาคอีสานของจีนที่ญี่ปุ่นยึดไปและได้จัดตั้งรัฐบาลหุ่นของญี่ปุ่นขึ้นที่นั้น โดยเฉพาะการให้การรับรองรัฐบาล "วังจิงไว"*** ที่ญี่ปุ่นสนับสนุนให้จัดตั้งขึ้นที่นครนานกิง ในเวลาต่อมา อันเท่ากับเป็นการประกาศสงครามกับจีนดี ๆ นี่เอง เพราะการกระทำดังกล่าวเท่ากับเป็นการไม่ยอมรับรัฐบาลแห่งชาติจีนของจอมพลเจียงไคเช็คว่าเป็นรัฐบาลที่ถูกต้อง ในขณะที่รัฐบาล "วังจิงไว" เองก็ได้ดำเนินนโยบายตามก้นญี่ปุ่นอย่างเต็มที่ นั้นคือในเดือนมกราคม 2486 รัฐบาล "วังจิงไว" ได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา

การที่รัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม ได้ให้การรับรองรัฐบาล "วังจิงไว" ในครั้งนั้น ดิเรก ชัยนาม ได้บันทึกไว้ว่า ทำให้รัฐบาลจอมพลเจียงไคเช็คโกรธมาก เพราะฉะนั้นเมื่อสงครามสิ้นสุดลง หนังสือพิมพ์ตากุงเป้าอันเป็นกระบอกเสียงของรัฐบาลจีนในขณะนั้นจึงลงบทความเรียกร้อง "ให้รัฐบาล

***นายปรีดี พนมยงค์ ระบุว่าหลักฐานแห่งความพยายามของจอมพลเจียงไคเช็คเพื่อให้สัมพันธมิตรยอมรับว่าเขตยุทธภูมิของจอมพลเจียงฯ ตอนใต้จดถึงเส้นขนานที่ 16 รัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้นำลงพิมพ์ไว้ในหนังสือของรัฐบาลสหรัฐชื่อ Foreign Relations of The United States หรือในชื่อไทยว่า "ความสัมพันธ์ต่างประเทศของสหรัฐอเมริกา" ค.ศ.1945 เล่ม 6 หน้า 1275 ต่อท้ายบันทึกลงวันที่ 25 มิถุนายน ค.ศ.1945 (พ.ศ.2488) ของอเมริกัน เกี่ยวกับปัญหาประเทศไทย (บรีดี พนมยงค์เล่าเรื่อง ขบวนการเสรีไทย หน้า 88)

***วังจิงไวเคยเป็นสมาชิกในคณะรัฐบาลของจอมพลเจียงไคเช็ค แต่ภายหลังมีความเห็นขัดแย้งกับจอมพลเจียงไคเช็คในเรื่องนโยบายที่มีต่อญี่ปุ่น คือในขณะที่จอมพลเจียงไคเช็คต่อต้านญี่ปุ่น แต่วังจิงไวกลับอยากจะร่วมมือกับญี่ปุ่น อีกทั้งมีความเชื่อมั่นว่าฝ่ายอักษะคือ เยอรมัน อิตาลี และญี่ปุ่นจะเป็นผู้ชนะสงคราม ต่อมาวังจิงไวได้หนีไปญี่ปุ่นเพื่อเจรจาให้ญี่ปุ่นช่วยเหลือจัดตั้งรัฐบาลจีนใหม่ที่มีเขาเป็นผู้นำขึ้น ซึ่งในที่สุดญี่ปุ่นก็ยอมให้วังจิงไวตั้งรัฐบาลจีนใหม่ขึ้นที่นครนานกิงในเดือนมีนาคม พ.ศ.2483

ไทยทำพิธีการยอมแพ้ เช่น ประเทศศัตรูอื่น ๆ และให้จับตัวบุคคลสำคัญ ๆ ในรัฐบาลรวมทั้งจอมพลป. พิบูลสงคราม ส่งไปขึ้นศาลอาชญากรสงคราม"[312] รวมทั้งการเตรียมส่งกองทหารจำนวนมากสู่แผ่นดินไทยดังกล่าว ซึ่งต่อประเด็นปัญหาในเรื่องนี้ นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และหัวหน้าเสรีไทย ได้ดำเนินการแก้เกมอย่างฉับพลันทันทีที่จะป้องกันมิให้ทางจอมพลเจียงไคเช็ค ส่งกองทหารจีนเข้ามาในดินแดนไทยเหนือเส้นขนานที่ 16 ด้วยการโทรเลขด่วนถึงรัฐบาลอเมริกันให้ช่วยเหลือ ดังบันทึกของ นายปรีดี พนมยงค์ เกี่ยวกับเรื่องนี้ที่ว่า

..เมื่อพระจักรพรรดิญี่ปุ่นและประชาชนญี่ปุ่นยอมจำนนสัมพันธมิตรในวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ.1945 (พ.ศ.2488) ผมจึงได้ขอให้นายทหารอเมริกันที่ประจำกองบัญชาการเสรีไทยส่งโทรเลขด่วนมากของผมไปยังรัฐบาลอเมริกันว่า ถ้ากองทัพจีนเข้ามาปลดอาวุธญี่ปุ่นในดินแดนส่วนเหนือของไทยแล้ว "ความไม่สงบเรียบร้อยจะเกิดขึ้น"

ต่อมาอีก 18 วัน คือในวันที่ 2 กันยายน ปีนั้น ประธานาธิบดีทรูแมนได้ออกคำสั่งทั่วไปหมายเลข 1 ให้กำลังทหารญี่ปุ่นทั่วทั้งดินแดนประเทศไทยยอมจำนนต่อผู้บัญชาการทหารสูงสุดสัมพันธมิตรภาคอาเซียอาคเนย์ (ลอร์ดหลุยส์เมาท์แบทเตน)[313]

การที่ประธานาธิบดีทรูแมนได้ออกคำสั่งให้กำลังทหารญี่ปุ่นในประเทศไทยยอมจำนนต่อลอร์ดหลุยส์เมาท์แบทเตน หรือยอมจำนนต่อกองทัพอังกฤษนี้ได้ทำให้คนจีนในประเทศไทยที่นิยมฝ่ายก๊กมินตั๋งของจอมพลเจียงไคเช็ค ซึ่งเคยตั้งความหวังไว้ว่าจะเห็นกองทัพจีนของจอมพลเจียงไคเช็คยกเข้ามาในประเทศไทยเพื่อปลดอาวุธญี่ปุ่นและสั่งสอนหรือ "ให้บทเรียน" แก่ประเทศไทยผิดหวังมาก จึงได้รวมตัวก่อความวุ่นวายกรณี "เลียะพะ" ขึ้นที่บริเวณถนนเยาวราช ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองสงบลงไม่นาน

มีการตั้งข้อสังเกตกันไว้ว่ากรณีที่รัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรหากไม่มี นายปรีดี พนมยงค์ ลุกขึ้นมานำขบวนการเสรีไทยต่อสู้แล้ว เป็นที่แน่นอนว่าประเทศไทยน่าจะถูกแบ่งแยกเป็น 2 ประเทศ คือไทยใต้ที่จะถูกยึดครองโดยอังกฤษและไทยเหนือจากเส้นขนานที่ 16 ขึ้นไป จะถูกยึดครองโดยจอมพลเจียงไคเช็ค เหมือนประเทศอื่น ๆ ที่ถูกแบ่งเขตยึดครองหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยสัมพันธมิตร เช่นเยอรมันที่ถูกแบ่งออกเป็นเยอรมันตะวันตกกับเยอรมันตะวันออก เกาหลีถูกแบ่งออกเป็นเกาหลีเหนือกับเกาหลีใต้

ในส่วนที่เป็นประเด็นสำคัญที่ขอบันทึกไว้ในที่นี้ด้วยก็คือผลจากการที่รัฐบาลจอมพลเจียงไคเช็คเรียกร้องให้ไทยส่งผู้รับผิดชอบในการก่อสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร คือจอมพลป.พิบูลสงคราม และคณะไปชำระคดีที่ศาลอาชญากรสงครามของสัมพันธมิตร ตามข้อตกลงระหว่างสัมพันธมิตรเมื่อปี 2486 ซึ่งได้ตั้งอนุกรรมาธิการอาชญากรสงครามสำหรับตะวันออกไกลขึ้นที่นครจุงกิงประเทศจีน อันมีผลต่อมาทำให้ผู้ก่อสงครามอย่างจอมพลป.พิบูลสงคราม คงรู้สึกหวั่นไหวถึงภัยอันตรายที่จะมาถึงตนมาก จึงได้มีจดหมายถึง นายปรีดี พนมยงค์ เพื่อขอให้ช่วยให้ตนไม่ต้องเป็นอาชญากรสงคราม ดังเนื้อความจดหมายของจอมพลป.ถึงนายปรีดีที่ว่า

..เรียนอาจารย์ที่เคารพและนับถือ

ผมเห็นงานของอาจารย์มีมาก ไม่หยากจะมารบกวนอะไร แต่บัดนี้ผมเป็นคนเคราะห์ร้ายไม่รู้จะหันไปพึ่งใครได้ ก็จำเป็นต้องขอพึ่งอาจารย์ตามแต่จะกรุณาได้ ประการแรกหยากขอปรับความเข้าใจแก่อาจารย์ซึ่งบางทีจะมีเมตตาจิตเกิดแก่ผมบ้างตามสมควน ถ้าอาจารย์จะผูกพยาบาทผมเกี่ยวแก่เรื่องเดิม ๆ มาบ้าง ซึ่งอาดเป็นการเข้าใจไม่ตรงตามเป็นจิง อาจารย์จะได้ซาบความจิงไว้ คือบางที

อาจารย์อาดเข้าใจว่าผมเป็นคนช่วยปิดสภาและเนรเทศอาจารย์เกี่ยวแก่หาว่าเป็นคอมมูนิสต์ เรื่องนี้ผมไม่ได้เป็นผู้ทำเลย การปิดสภานั้นพระยามโนเรียกผมไป ซึ่งเวลานั้นผมเป็นเด็กอยู่มากในการเมือง เกลี้ยกล่อมผมให้เซ็นเปนคนสุดท้าย ครั้นเห็นทุกคนเขาลงชื่อกัน ผมจะไม่ลงชื่อกับเขาก็เกรงจะเป็นภัยร้ายแรง จึงได้ลงชื่อตามพระยาพหลไป เรื่องเนรเทสอาจารย์นั้น ถามหลวงอดุลย์ฯ ดูว่าเป็นใครวิ่งเต้น ความจิงจะซาบว่าพระยาทรงสุรเดช ผม กับ หลวงอดุลย์ ก็ถูกหาว่าเปนคอมมูนิสต์ วันหนึ่งไปพบพระยาทรงฯ ท่านยังถามว่าลื้อกับอดุลย์แดงเรื่อ ๆ แล้วน๊ะ เมื่อผมเปิดสภาฯ พระยาราชวังสัน ยังโทรสัพท์ถามผมว่าจะเอาอะไร ผมตอบว่าเปิดสภาฯ ท่านยังถามต่อไปว่าไม่แดงน๊ะ หรือจะแดงกัน ผมเลยวางหูโทรสัพท์

การทำการกันครั้งนั้น เขาประชุมกัน 4-5 คน มีพระยามโนเป็นหัวน่า เมื่อเขาจะทำอะไรเขาก็ทำกันไป ผมรู้จิงจังภายหลังเสมอ ซึ่งแก้อะไรไม่ได้ เพราะเป็นเด็กในการเมืองหยู่มาก การลาออกของ 4 ทหารเสือ ผมก็ไม่รู้ต้นสายปลายเหตุเลย หยู่ ๆ ก็ลาออกกันไป เขาจะทำกันหย่างไรไม่ซาบผมเป็นแต่มีคนมาบอกหยู่เสมอ ๆ ว่าพระยาทรงฯ จะออก นอกนั้นผมมิได้วิ่งเต้นอะไร ครั้นออกไปแล้วผมไม่ซาบอะไร เปลี่ยนการปกครองใหม่ ๆ ยังอ่อนในการเมือง พระยามโน ถามว่า ใครที่พอจะเปนผู้บันชาการทหาน และเสนาธิการได้ ผมก็ตอบไปตามความเป็นจิง ตามหลักทางทหานว่าพระยาพิชัยรณรงค์กับพระยาดิ่นท่าราบ เขาก็เห็นดีด้วยและบรรจุโดยพระบรมราชโองการ เรื่องเก่ามีความจิงหย่างนี้เมื่อพระยาทรงฯ ออกไปแล้วผมอยู่รักสาการณ์ที่กาแฟนรสิงห์ตอนกลางคืน ผมจำได้ว่าไปกับหลวงอดุลย์ ซาบภายหลังว่าพระยาราชวังสัน พระยาสิทธิ์ พระยามโน จะให้ทหารเรือจับผมขังที่นั่น เข้าใจว่า พล.ต.ขำหิรัน

เป็นผู้ถูกชวน เรื่องเก่า ๆ มีความจิงหย่างนี้ ขออาจารย์กรุนาเข้าใจว่าผมไม่ได้เป็นคนแกล้งอะไรเพื่อนฝูงเลย คนอื่นเขาทำกันเองแล้วผมยังช่วยในเมื่อมีโอกาส

ตอนยี่ปุ่นเข้ามามันจะเล่นงานอาจารย์ ถามหลวงอดุลย์ดูผมไม่เคยได้ติดต่อหรือขออำนาดญี่ปุ่นมาเล่นงานอาจารย์เลย ผมจึงเสนอให้อาจารย์เป็นผู้สำเหร็ด

ตามที่เรียนมานี้ขอพระและสิ่งสักดิ์สิทธิเปนพะยานว่า เป็นความจิงทุกประการ ถ้าอาจารย์ไม่เชื่อ วันข้างน่าจะเป็นพะยานเอง

ผมเรียนมานี้หวังจะได้รับความกรุนาจากอาจารย์บ้างตามสมควน ในทางการเมืองของผมนั้นเวลานี้หรือต่อไปผมเข็ด และรู้สึกตัวว่าโงไม่มีความสามารถเพียงพอ ขืนทำอีกก็มีภัยมาสู่ตัวร่ำไป ผมเลยขอเป็นชาวไร่ชาวนาดีกว่า ขออาจารย์หย่าเป็นห่วงผม ในทางการเมืองผมเข็ดแล้ว เป็นตามีตามาดีกว่าสำหรับตัวผม

ผมพูดมามากแล้ว ถ้ามีผิดและรบกวนอาจารย์ ก็ขออภัยด้วย ผมได้เขียนเล่าการปฏิบัติการต่อสู้ยี่ปุ่น และส่งไปทางประธานสภาฯ และให้เพื่อนฝูงอ่าน มีความประสงค์อย่างเดียว จะช่วยให้เพื่อนฝูงไม่เป็นอาชญากรสงครามรวมทั้งผมด้วย ตามสันชาติญานของคนต้องป้องกันตน อาจารย์ขอได้กรุนาแก่ผมในเรื่องนี้ด้วย เพราะถ้านิ่งไว้คนไม่รู้เหตุผลการปฏิบัติของเราก็จะหาว่า เป็นคนขายชาติหยู่ตลอดไป ชื่อเสียงก็จะเสีย ผมดีใจแล้วว่าที่เราทำมาแล้วนั้นหย่างน้อยพระแก้วมรกตยังหยู่ ยี่ปุ่นไม่ขนเอาไปหย่างแห่งอื่น[314]

ขอย้อนกลับมาที่สถานการณ์หลังสงครามโลกครั้งที่สองยุติลงใหม่ ๆ และประเทศไทยซึ่งได้ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรอังกฤษ อเมริกา รวมทั้งท่าทีที่เป็นศัตรูต่อรัฐบาลจีนของจอมพลเจียงไคเช็ค โดยรัฐบาล

จอมพลป.พิบูลสงคราม แต่ด้วยการมองการณ์ไกลหรือวิสัยทัศน์ของ นายปรีดี พนมยงค์ ที่เห็นว่าถึงอย่างไรฝ่ายอักษะอันรวมถึงญี่ปุ่นจะต้องพ่ายแพ้อย่างแน่นอน ดังนั้นจึงได้ดำเนินการจัดตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นหรือเสรีไทยขึ้นในทันทีที่ญี่ปุ่นได้รุกรานประเทศไทยเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2488 อันทำให้เมื่อญี่ปุ่นต้องกลายเป็นฝ่ายพ่ายแพ้สงคราม ประเทศไทยกลับมิได้พ่ายแพ้ตามไปด้วย

ด้วยเหตุนี้ต่อมาในวันที่ 26 กันยายน 2488 กองกำลังเสรีไทยจำนวนหนึ่งประมาณ 8,000 คน จากทั่วประเทศได้เดินสวนสนามผ่านอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยบริเวณถนนราชดำเนิน โดยมี นายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และหัวหน้าขบวนการเสรีไทยเป็นประธาน การสวนสนามดังกล่าวของขบวนการเสรีไทยมีวัตถุประสงค์นอกเหนือไปจากการแสดงพลังความสำเร็จของภารกิจการกู้ชาติก่อนที่จะสลายตัวแล้ว ในอีกด้านหนึ่งก็เพื่อแสดงให้เห็นว่าบรรดาอาวุธยุทธภัณฑ์ที่ได้รับจากสัมพันธมิตรยังอยู่ครบไม่ได้สูญหายไปไหน

และเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองให้แก่ความสำเร็จของพลังความสามัคคีดังกล่าว ในตอนเย็นวันเดียวกันนี้ "รู้ธ" หรือ นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะหัวหน้าใหญ่ของขบวนการเสรีไทยได้เชิญผู้แทนกองกำลังเสรีไทยทุกหน่วยไปร่วมงานสโมสร ณ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งในงานสโมสรของเย็นวันนั้น นายปรีดี ได้กล่าวคำปราศรัยต่อหน้าผู้แทนหน่วยต่าง ๆ ของเสรีไทยจากทั่วประเทศ ดังความต่อไปนี้

..สหายทั้งหลาย

ข้าพเจ้าเชิญท่านมาร่วมสโมสรในวันนี้ ไม่ใช่ในฐานะตำแหน่งราชการของข้าพเจ้าหรือของท่าน ข้าพเจ้าเชิญท่านมาในฐานะสหายที่ได้ร่วมกันรับใช้ประเทศ ข้าพเจ้าจักต้องขออภัยสหายอื่นอีกมากมายที่ข้าพเจ้าไม่สามารถเชิญท่านมาในคราวเดียวพร้อมกันได้หมด เนื่องด้วยสถานที่

คับแคบเกินกว่าจำนวน ฉะนั้น จึงขอร้องท่านทั้งหลายช่วยติดต่อไปยังสหายตามหมวดหมู่ต่าง ๆ ให้ทราบถึงคำปรารภของข้าพเจ้าในวันนี้โดยทั่วกันด้วย

ในโอกาสนี้ ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะแสดงเปิดเผยในนามของสหายทั้งหลายถึงเจตนาอันบริสุทธิ์ ซึ่งเราทั้งหลายได้ถือเป็นหลักเป็นคติในการรับใช้ชาติครั้งนี้ว่า เรามุ่งจะทำหน้าที่ในฐานะที่เราเกิดมาเป็นคนไทย ซึ่งจะต้องสนองคุณชาติ เราทั้งหลายไม่ได้มุ่งหวังทวงเอาตำแหน่งในราชการมาเป็นรางวัลตอบแทน การกระทำทั้งหลายไม่ใช่ทำเพื่อประโยชน์ของบุคคลหรือหมู่คณะใด แต่ได้ทำไปเพื่อประโยชน์ของคนไทยทั้งมวล

การกระทำคราวนี้มิได้ก่อตั้งเป็นคณะหรือพรรคการเมือง แต่เป็นการร่วมงานกันประกอบกิจ เพื่อให้ประเทศชาติได้กลับคืนสู่สถานะก่อนวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ.2484 แม้ว่าการดำเนินงานจะได้จัดให้มีองค์การบริหาร คือ กองบัญชาการสำนักงานหรือสาขาใด ๆ ขึ้น ก็เพื่อความจำเป็นที่จะให้งานนี้ได้มีระเบียบอันนำมาซึ่งวินัยและสมรรภาพ สมาคมซึ่งมีสมาชิกน้อยกว่าผู้ร่วมงานคราวนี้ต้องมีกรรมการฉันใด ผู้ร่วมงานคราวนี้ซึ่งมีจำนวนมากก็ยิ่งจำต้องมีองค์การบัญชาการฉันนั้น เมื่อองค์การในการรับใช้ชาติจำเป็นต้องมีขึ้นดังกล่าวแล้ว ก็จำเป็นจะต้องมีนามสำหรับในการนี้ หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้แทนของประชาชนชาวไทยอยู่ในต่างประเทศได้รับความรับรองตลอดมา ก็มีความจำเป็นที่จะต้องเรียกองค์การและผู้ร่วมงานในต่างประเทศว่า "เสรีไทย" เพราะเวลานั้นต่างประเทศเข้าใจว่า ประเทศไทยอยู่ภายใต้ครอบครองของญี่ปุ่น เสรีไทยไม่ใช่ผู้ที่อยู่ใต้ครอบครองของญี่ปุ่น ความหมายก็คือไทยที่เป็นเสรีไทยทั้งหลายที่ต้องการให้ประเทศของตนเป็นอิสระ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ต่างประเทศรับรองการกระทำของผู้ที่อยู่ในต่างประเทศหาใช่เป็นคณะหรือพรรคการเมืองไม่ ส่วนองค์การต่อต้านภายในประเทศนั้น ในชั้นเดิมไม่มีชื่อเรียกองค์การว่าอย่างไร

การชักชวนให้ร่วมงานตั้งแต่วันที่ 8 ธันวาคม 2488 เป็นต้นมา ก็ชักชวนเพื่อต่อต้านญี่ปุ่นให้พ้นประเทศ และเมื่อองค์การภายในและภายนอกประเทศได้ติดต่อกันแล้วในชั้นหลัง สาส์นที่เจ้าหน้าที่ต่างประเทศได้มีมายังข้าพเจ้า เรียกขานองค์การที่เราร่วมงานระหว่างคนไทยทั้งภายในและนี้ว่า Free Siamese Movement หรือขบวนการเสรีไทย เป็นนามสมญาที่ควรยอมรับ ข้าพเจ้าก็ได้ถือเอานามนี้โต้ตอบกับต่างประเทศโดยใช้องค์การว่าองค์การขบวนเสรีไทย ซึ่งเราทั้งหลายก็จะเห็นได้ชัดอีกว่า ไม่ใช่เรื่องคณะพรรคการเมือง

วัตถุประสงค์ของเราที่ทำงานคราวนี้มีจำกัดดังกล่าวแล้วและมีเงื่อนเวลาสุดสิ้น กล่าวคือเมื่อสภาพการเรียบร้อยลงแล้วองค์การเหล่านี้ก็จะเลิก และสิ่งซึ่งจะเหลืออยู่ในความทรงจำของเราทั้งหลายก็คือมิตรภาพอันดีในทางส่วนตัวที่เราได้ร่วมรับใช้ชาติด้วยกันมา โดยปราศจากความคิดที่จะเปลี่ยนสภาพองค์การเหล่านี้ให้เป็นคณะหรือพรรคการเมือง และเพราะเหตุที่การกระทำคราวนี้เป็นการสนองคุณชาติ ผู้ใดจะรับราชการในตำแหน่งใดหรือไม่นั้น จึงต้องเป็นไปตามความสามารถตามกฎหมายและระเบียบแบบแผนเหมือนดังคนไทยอื่นทั้งหลาย เราพึงพอใจด้วยความระลึกและด้วยความภูมิใจว่า เราได้ปฏิบัติหน้าที่ที่เกิดมาเป็นคนไทย จริงอยู่ ในระหว่างที่สะสางให้สภาพของประเทศกลับเข้าสู่ฐานะเดิม ได้มีผู้ร่วมงานคราวนี้บางคนรับตำแหน่งในราชการ แต่ทั้งนี้ขอให้เข้าใจว่า บุคคลเหล่านั้นเข้ารับหน้าที่ซึ่งได้รับมอบหมายโดยพระบรมราชโองการให้ปฏิบัติ หรือนัยหนึ่งเป็นการปฏิบัติตามคำสั่ง เพื่อจัดการเรื่องที่เกี่ยวพันอยู่กับนานาประเทศให้เสร็จสิ้นไปเท่านั้น หาใช่เป็นการเอาตำแหน่งราชการมาเป็นรางวัลไม่

ผู้ที่ได้ร่วมงานกับข้าพเจ้าคราวนี้ ถือว่าทำหน้าที่เป็นผู้รับใช้ชาติ มิได้ถือว่าเป็นผู้กู้ชาติ การกู้ชาติเป็นการกระทำของคนไทยทั้งปวง ซึ่งแม้ผู้ไม่ได้ร่วมในองค์การนี้โดยตรงก็ยังมีอีกประมาณ 17 ล้านคน ที่ได้กระทำ

โดยอิสระของตนในการต่อต้านด้วยวิถีทางที่เขาเหล่านั้นสามารถจะทำได้ หรือเอากำลังใจช่วยขับไล่ให้ญี่ปุ่นพ้นไปจากประเทศไทยโดยเร็วก็มี หรือแม้แต่คนไทยที่นิ่งอยู่โดยไม่ทำการขัดขวางผู้ต่อต้านญี่ปุ่นหรือผู้รับใช้ชาติ ซึ่งเท่ากับเปิดโอกาสให้ผู้รับใช้ชาติทำการได้สะดวก ฯลฯ เป็นต้น คนไทยทั้งปวงเหล่านี้ทุกคนร่วมกันทำการกู้ชาติของตนด้วยกันทั้งสิ้น ส่วนผู้ที่คอยขัดขวางการต่อต้านของผู้รับใช้ชาติจะเป็นโดยทางกาย ทางวาจาหรือทางใจนั้นก็มีบ้างเล็กน้อยเป็นธรรมดา แต่เขาเหล่านั้นในทางพฤตินัย ไม่ใช่คนไทย เพราะการกระทำของเขาเหล่านั้นไม่ใช่การกระทำของคนที่เป็นไทย เขามีสัญชาติไทยแต่เพียงโดยนิตินัย คือเป็นคนไทยเพราะกฎหมายกำหนดไว้เท่านั้น

ข้าพเจ้าจึงกล่าวได้ในนามของสหายทั้งหลายว่า ราษฎรทั้งปวงประมาณ 17 ล้านคนที่เป็นไทยทั้งโดยทางนิตินัยและพฤตินัยนั้นเอง เป็นผู้กู้ชาติไทย ฉะนั้น ผู้ซึ่งข้าพเจ้าจะต้องขอขอบคุณอย่างสูงยิ่งก่อนอื่นก็คือคนไทยทั้งปวงนี้

ในส่วนผู้ร่วมงานกับข้าพเจ้าในการรับใช้ชาติ ข้าพเจ้าขอขอบใจหม่อมราชวงศ์ เสนีย์ ปราโมช และขอบใจคนไทยในสหรัฐอเมริกา คนไทยในอังกฤษ คนไทยในจักรภพของอังกฤษ และคนไทยในประเทศจีน ผู้ที่ได้ช่วยเหลือกิจการอยู่ในต่างประเทศ

ส่วนภายในประเทศข้าพเจ้าขอขอบใจหัวหน้าผู้ใหญ่ในกองบัญชาการ คือ นายทวี บุณยเกตุ นายพลตำรวจเอกอดุล อดุลเดชจรัส พลเรือตรี สังวร สุวรรณชีพ นายดิเรก ชัยนาม พลโทชิด สินาดโยธารักษ์ นาวาเอก หลวงศุภชลาศัย ซึ่งได้เป็นหัวหน้าบัญชาการในการต่อต้านให้ดำเนินไปด้วยดี ข้าพเจ้าขอขอบใจหัวหน้ารองและผู้ที่ประจำในกองบัญชาการ ขอบใจหัวหน้าพลพรรคและพลพรรคอื่นทั้งหลาย ซึ่งถ้าจะระบุนามในที่นี้ก็จะเป็น

การยืดยาว การกระทำของท่านเหล่านี้จะปรากฏอยู่ในสมุดที่ระลึกซึ่งข้าพเจ้าจะสั่งให้รวบรวมขึ้น ข้าพเจ้าขอขอบใจทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ และตำรวจที่ได้ร่วมมือร่วมใจกับข้าพเจ้าในงานรับใช้ชาติคราวนี้โดยทั่วกัน

ในงานปฏิบัติหน้าที่คราวนี้ ได้มีสหายของเราเสียชีวิตไปหลายคน อาทิพระองค์เจ้าจีระศักดิ์ นายจำกัด พลางกูร นายสมพงศ์ ศัลยพงศ์ นายการะเวก ศรีวิจารณ์ และพลพรรคอื่นอีกหลายคน ซึ่งหัวหน้าพลพรรคกำลังสำรวจรายนาม ขอให้สหายทุกคนซึ่งอยู่ ณ ที่นี้ตั้งจิตอธิษฐานให้วิญญาณของผู้ซึ่งได้เสียชีวิตไปแล้วในงานนี้ จงอยู่โดยผาสุกในสัมปรายภพ

ในที่สุดนี้ ขอให้สหายทั้งหลายจงพร้อมใจกันเปล่งเสียงชโย เพื่อสดุดีคนไทยทั้งปวง โดยขอให้คนไทยทั้งปวงเสวยความสุขเกษมสำราญในสันติภาพอันถาวร และอวยพรให้ชาติไทยตั้งมั่นเป็นเอกราชอยู่ชั่วกัลปาวสาน[315]

ก็เป็นอันว่าขบวนการเสรีไทยที่ก่อตั้งขึ้นมารับใช้ชาติในภาวะอันคับขันที่สุด คือในยามสงครามได้สลายตัวลงหรือสิ้นสุดลง นับแต่วินาทีที่นายปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวคำปราศรัยนี้จบลง พร้อม ๆ กับวีรกรรมของพวกเขาที่ยังจะจารึกอยู่ในประวัติศาสตร์ชาติไทยตลอดไป

ผลจากการก่อตั้งขบวนการเสรีไทยที่มีผลเป็นคุณูปการต่อประเทศเพื่อนบ้านของไทยในการต่อสู้ปลดปล่อยประเทศจากระบบอาณานิคมที่ควรบันทึกไว้ในที่นี้ด้วยก็คือในกรณีของประเทศเวียดนาม ซึ่งหลังจากสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง โฮจิมินห์ ผู้นำขบวนการประชาชนเวียดนามได้ติดต่อขออาวุธมา นายปรีดี จึงได้สั่งให้มอบอาวุธอันทันสมัยของขบวนการเสรีไทยส่วนหนึ่งให้ไป ดังบันทึกของนายปรีดีที่กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

..เมื่อสิ้นสงครามแล้ว ผู้รักชาติเวียดนามได้ติดต่อขออาวุธ ข้าพเจ้าก็ได้จัดอาวุธเสรีไทยจำนวนหนึ่งมอบให้ โดยคุณหลวงสังวรฯใช้สารวัตรทหารคุมขบวนรถไฟบรรทุกไปที่ชายแดนพระตะบองขณะนั้นยังอยู่กับไทย

โฮจิมินห์ได้เขียนจดหมายมาขอบใจว่าอาวุธที่ได้ไปนั้น ได้จัดตั้งทหารรักชาติเวียดนามได้ 2 กองพัน จึงให้ชื่อเป็นเกียรติว่า "กองพันสยาม" [316]

ในเรื่องนี้ ศุขปรีดา พนมยงค์ บุตรชายคนหนึ่งของนายปรีดีได้เคยกล่าวกับผู้เขียนถึงจดหมายสำคัญถึง นายปรีดี พนมยงค์ 2 ฉบับ หนึ่งในฉบับดังกล่าวก็คือจดหมายของ ประธานาธิบดีโฮจิมินห์ ที่เขียนมาขอบคุณนายปรีดี พนมยงค์ เกี่ยวกับอาวุธทันสมัยจากขบวนการเสรีไทยที่ได้รับจากอังกฤษและอเมริกาในสงครามโลกครั้งที่สองที่ได้มอบให้ฝ่ายเวียดนามจนสามารถติดอาวุธให้กำลังทหารรักชาติเวียดนาม ได้ถึง 2 กองพัน คือ "กองพันสยาม 1 และกองพันสยาม 2" [317]

บันทึกของ นายปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวถึงกรณีที่เกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน และผู้นำประชาชนที่รักชาติของประเทศเหล่านี้ต่อไปว่า สำหรับในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สองนั้น ประเทศไทยนับได้ว่าเป็นประเทศเดียวในเอเชียอาคเนย์ที่เป็นเอกราช และเป็นประเทศดั้งเดิมของสันนิบาตชาติ ซึ่งก่อตั้งขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ในขณะที่ประเทศเพื่อนบ้านอื่น ๆ ล้วนตกเป็นอาณานิคมของต่างชาติ เช่น เวียดนาม กัมพูชา ลาว เป็นประเทศอาณานิคมของฝรั่งเศส พม่า มาเลเซีย และ สิงคโปร์เป็นอาณานิคมของอังกฤษ ส่วนอินโดนีเซียเป็นอาณานิคมของเนเธอร์แลนด์ และฟิลิปปินส์เป็นอาณานิคมของสหรัฐอเมริกา และจากการที่ผู้นำประชาชนผู้รักชาติเหล่านี้ซึ่งต่างก็มีแนวคิดและอุดมการณ์ในทางการเมืองที่ต่างกัน แต่ล้วนปรารถนาที่จะต่อสู้ให้ได้มาซึ่งเอกราชและอธิปไตยของประเทศตน ทำให้เป็นสาเหตุที่ผู้นำผู้รักชาติเหล่านี้จำนวนหนึ่งต้องหลบหนีหลบซ่อนการปราบปรามของประเทศเจ้าอาณานิคมเข้ามาอยู่ในประเทศไทย ซึ่งหนึ่งในบรรดาผู้ลี้ภัยเหล่านี้มี "เหงียนไอก๊อก" หรือ "เหงียนผู้รักชาติ" หรือที่รู้จักกันดีในนาม "โฮจิมินห์" รวมอยู่ด้วย นายปรีดี พนมยงค์ ได้บันทึกเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

..ข้าพเจ้ามีความเห็นใจผู้รักชาติลี้ภัยทุกคนที่ข้าพเจ้ารู้จัก โดยไม่แบ่งแยกอุดมการณ์ เพราะแต่ละคนมีเสรีภาพที่จะเลือกทางของตน[318] บันทึกของนายปรีดีได้กล่าวถึงบรรดาผู้นำประชาชนผู้รักชาติที่เป็นประเทศอาณานิคมเพื่อนบ้านใกล้เคียงไทยเหล่านี้ต่อไปว่า เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่สองขึ้นและญี่ปุ่นบุกประเทศไทย ผู้นำประชาชนของประเทศเพื่อนบ้านที่ได้หลบซ่อนอยู่ในประเทศไทยมีจำนวนหนึ่งที่ได้เข้าร่วมขบวนการต่อสู้ต่อต้านญี่ปุ่น ทำให้พวกเขาได้รับความรู้ทั้งทางทฤษฎีและการปฏิบัติเกี่ยวกับการทำสงครามเป็นอย่างดี ถึงขนาดบางคนได้รับความรู้จากนายทหารอเมริกาหรืออังกฤษโดยตรงก็มี

..อย่างไรก็ตาม หลังจากญี่ปุ่นยอมจำนนแล้ว นักล่าอาณานิคมชาวตะวันตกกลุ่มเก่าก็มายึดเอาอาณานิคมเดิมของตน แต่พวกเขาก็ต้องเผชิญกับการต่อต้านของผู้รักชาติในประเทศนั้น ๆ ผู้รักชาติจำนวนหนึ่งก็ได้เดินทางเข้ามาในประเทศไทย เพื่อขอความช่วยเหลือจากเรา

จากการที่ข้าพเจ้าได้สนทนากับผู้รักชาติเหล่านี้ เราได้ลงความเห็นกันว่าในอนาคตอันใกล้นี้ ทุกประเทศในเอเชียอาคเนย์จะได้รับเอกราช อันเป็นผลมาจากความพยายามของพวกเขาเอง แต่เราจะต้องเผชิญหน้ากับยักษ์ใหญ่สองประเทศ ได้แก่จีนซึ่งโดดเด่นขึ้นมาหลังได้ชัยชนะต่อญี่ปุ่น อีกประเทศคืออินเดียซึ่งได้เอกราชจากอังกฤษ ฉะนั้นหากพวกเราแต่ละประเทศต่างคนต่างอยู่ ภายหลังทุกประเทศในภูมิภาคนี้ได้เอกราชแล้ว ก็จะเป็นการยากที่จะป้องกันตนเอง ในกรณีที่ยักษ์ใหญ่สองประเทศรุกรานเรา

ด้วยเหตุนี้ เราจึงก่อตั้งสมาคมสหชาติแห่งเอเชียอาคเนย์ขึ้นมา เพื่อให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการป้องกันประเทศ องค์การนี้มิได้เป็นสหภาพหรือสมาพันธรัฐ เนื่องจากแต่ละประเทศมีอิสระทั้งในกิจการภายในและกิจการต่างประเทศของตนอย่างสมบูรณ์ องค์การนี้เป็นเพียง "ความเข้าใจกันอย่างฉันมิตร" ระหว่างรัฐสมาชิกด้วยกันเท่านั้น เพื่อที่จะทำให้

ประชาชนในภูมิภาคนี้ยอมรับสมาคมดังกล่าว จึงจำเป็นต้องเริ่มก่อตั้งสมาคมให้เป็นองค์การของประชาชน เนื่องจากประเทศสยามตั้งอยู่ในใจกลางภูมิภาคนี้ ข้าพเจ้าจึงรับที่จะให้กรุงเทพฯ เป็นที่ตั้งของศูนย์กลางแห่งแรกขององค์การ ด้วยการให้สร้างที่ทำการและจัดสรรเงินช่วยเหลือตามความจำเป็น

ผู้รักชาติในประเทศเอเชียอาคเนย์จำนวนหนึ่ง ได้เข้าร่วมสมาคมนี้[319]

และเหล่านี้ก็คืออีกคุณูปการหนึ่งที่ นายปรีดี พนมยงค์ ได้มอบให้แก่ประเทศเพื่อนบ้านเรือนเคียงที่ทุกข์ยาก ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

เชิงอรรถ

[311] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เล่าเรื่องขบวนการเสรีไทย หน้า 88

[312] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ เล่าเรื่องขบวนการเสรีไทย หน้า 89-90

[313] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ จดหมายของ นายปรีดี พนมยงค์ ถึงพระพิศาลสุขุมวิทฯ หน้า 60

[314] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล ชีวิตและงานของดร.ปรีดีฯ หน้า 426-428

[315] สุนทรพจน์ของรู้ธ 16 สิงหาคมวันสันติภาพไทย กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2533 หน้า 15-17

[316] ปรีดี พนมยงค์ "ระลึกถึงคุณหลวงสังวรยุทธกิจ (สังวร สุวรรณชีพ)" พล.ต.สังวร สุวรรณชีพ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2516 หน้า 14-15

[317] สัมภาษณ์ นายศุขปรีดา พนมยงค์ 10 กันยายน 2543

[318] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ หน้า 85

[319] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ หน้า 88-89

26 ถวายความปลอดภัยแด่พระราชวงศ์ระหว่างสงคราม

นอกจากทำหน้าที่เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และหัวหน้าใหญ่เสรีไทยระหว่างสงครามแล้ว งานอีกหน้าที่หนึ่งซึ่งดูเหมือน นายปรีดี พนมยงค์ มีความตั้งใจที่จะปฏิบัติอย่างยิ่งก็คือ ในเรื่องการถวายความปลอดภัยแด่พระราชวงศ์ระหว่างสงคราม

คือในช่วงต้นของสงครามโลกครั้งที่สองนั้น สมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พระราชมารดาของเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ หรือสมเด็จย่าของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้ทรงประทับที่โรงพยาบาลศรีราชา แต่ต่อมาปรากฏว่าฝ่ายสัมพันธมิตรได้ส่งเครื่องบินมาทิ้งระเบิดลงที่เกาะสีชัง และบริเวณรอบ ๆ เกาะนี้บ่อยขึ้น และเนื่องจากเกาะสีชังนั้นถือได้ว่ามิได้อยู่ห่างจากศรีราชามากนัก ทำให้ "ดูน่าพรั่นพรึง" อยู่ ผู้ควบคุมขบวนเสด็จ ม.จ.หญิงอัปภัศราภา เทวกุล จึงนำความเข้ามาทูลประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา เมื่อประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทรงทราบแล้วได้ตรัสว่า

..เรื่องนี้น่ะรออีก 3 วันค่อยมาฟัง เพราะท่านปรีดีได้บอกไว้ว่า ถ้าถึงคราวจะอพยพสมเด็จพระพันวัสสา ท่านปรีดีจะจัดถวายเอง [320]

เมื่อได้ทราบรับสั่งของประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ดังนี้ ทำให้เป็นที่งุนงงสงสัยของ ม.จ.หญิงอัปภัศราภา เทวกุล และผู้ติดตามเป็น

อย่างมาก เพราะดูเหมือนทุกคนไม่สามารถเข้าใจได้ว่า เหตุใด นายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งถือเป็นบุคคลระดับหัวหน้าคนสำคัญ "ในการบั่นทอนอธิปไตยของพระมหากษัตริย์ กลับมาขออาสาเป็นธุระในการที่ถวายความปลอดภัย ความสะดวกแด่สมเด็จพระอัยยิกาเจ้า" [321] แต่ไม่ว่าเจ้าหลายคนอาจจะแคลงใจ หรือบางคนอาจจะชื่นชม แต่เพื่อความปลอดภัยของสมเด็จพระอัยยิกาเจ้าที่อยู่เหนือเหตุผลใด ๆ แล้ว สำหรับผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในขบวนเสด็จอพยพก็ต้องยินยอมตาม

ดังนั้นต่อมา สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ก็ได้เสด็จจากโรงพยาบาลศรีราชามาประทับที่โรงพยาบาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยา คงเหลืออยู่แต่พระองค์เจ้าวาปีประทับรักษาพระองค์อยู่ต่อไป เนื่องจากยังทรงพระประชวร ซึ่งในการเสด็จดังกล่าว นายปรีดี พนมยงค์ ได้เดินทางมารับเสด็จด้วยตนเอง และเชิญสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เสด็จลงประทับในเรือพระที่นั่งประพาสแสงจันทร์ แล้วนำเรือไปจอดอยู่ที่นนทบุรี ตรงข้ามกับเรือนจำบางขวาง 15 วัน เพื่อรอการจัดที่ประทับที่อยุธยาให้เสร็จเรียบร้อยเสียก่อน

และหลังจากที่สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ได้เสด็จประทับที่อยุธยาแล้ว ปรากฏว่า นายปรีดี พนมยงค์ และภรรยาได้เข้าเฝ้าแหนกราบทูลซักถามถึงความสะดวกสบายอยู่เป็นเนืองนิจ จนบุคคลที่คลางแคลงอยู่บางคนซักจะไม่แน่ใจในความคิดความคลางแคลงใจเดิมของตน ทั้งนี้ตามรับสั่งของ ม.จ.หญิงอัปภัศราภา เทวกุล ได้กล่าวถึงเหตุผลไว้ว่า "เพราะกิริยาพาทีในเวลาเข้าเฝ้านั้นเรียบร้อยนัก นุ่มนวลนัก นัยน์ตาก็ไม่มีแววอันควรจะระแวง" [322]

ม.จ.อัปภัศราภายังได้ทรงตรัสเล่าไว้ต่อไปว่า

..ครั้งแรกที่เข้าเฝ้า...กราบทูลว่าหลวงประดิษฐ์ฯมาเฝ้า สมเด็จฯไม่เคยรู้จักหลวงประดิษฐ์ฯมาก่อนเลย หลวงประดิษฐ์ฯคนเดียวที่ทรงรู้จัก

คือหลวงประดิษฐ์บาทุกา*** เจ้าของห้างทำรองเท้ามีชื่อแห่งหนึ่งในพระนคร เป็นผู้ที่ทรงพระกรุณาในเรื่องเงินทองอยู่เสมอจึงตรัสว่า

"อ๋อเขาเอาเงินมาใช้ฉันน่ะ"

"ไม่ใช่เพคะ.." ม.จ.อัปภัศราภา กราบทูล

"ไม่ใช่คนนี้ คนนี้เขาเป็นผู้แทนพระองค์ พระเจ้าอยู่หัว" กราบทูล แล้วเห็นสมเด็จฯ ยังทรงสงสัยอยู่ ก็กราบทูลต่อไปว่า

"สมเด็จเจ้าพระยายังไงล่ะเพคะ"

สมเด็จฯก็ทรงเข้าพระทัยทันที ทรงมีพระราชปฏิสันฐานด้วยเป็นอย่างดี

"มาซิ พ่อคุณ อุตส่าห์มาเยี่ยม"

ตรัสซักถามถึงที่พัก และเมื่อทรงทราบว่าพักอยู่ที่คุ้มขุนแผน ก็ทรงหันไปทางข้าหลวงตรัสสั่งว่า

"ดูข้าวปลาไปให้เขากินนะ"

เวลาเย็น ๆ ผู้สำเร็จราชการฯก็เชิญเสด็จประทับรถยนต์ประพาสรอบ ๆ เกาะ

"หลานฉันยังเด็กนะ ฝากด้วย"

เป็นกระแสพระราชดำรัสครั้งหนึ่ง ผู้สำเร็จราชการฯ ก็กราบทูลสนองพระราชประสงค์เป็นอย่างดีด้วยความเคารพ ทำให้ผู้ที่ชื่นชมก็ทวีความชื่นชมยิ่งขึ้น ผู้ที่คลางแคลงก็เริ่มจะไม่แน่ใจตนเอง[323]

ในการที่ นายปรีดี พนมยงค์ ได้เฝ้าถวายความปลอดภัย และคอยดูแลความสะดวกให้แก่พระราชวงศ์ โดยเฉพาะสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้านั้น ม.จ.หญิงอัปภัศราภา เทวกุล ได้ทรงรับสั่งเล่าไว้แก่ สมภพ จันทรประภา ต่อไปว่า วันหนึ่งที่วัดมงคลบพิตรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

***หลวงประดิษฐ์บาทุกา มีชื่อเดิมว่าเซ่งชง

สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าได้ตรัสว่า "ฉันจะไปปิดทอง" เมื่อตรัสแล้วก็ได้เสด็จไปซื้อทองคำเปลวที่วางขายอยู่บริเวณนั้น แต่เมื่อเสด็จไปถึงองค์พระปรากฏว่าปิดไม่ถึง นายปรีดี ซึ่งเฝ้าอยู่ที่นั้นด้วยจึงกราบทูลว่า "ข้าพเจ้าจะไปปิดถวาย" สมเด็จพระพันวัสสาฯ จึงประทานทองให้พร้อมตรัสว่า

..เอาไปปิดเถอะ คนที่ทำบุญด้วยกัน ชาติหน้าก็เป็นญาติกัน

เล่าลือกันว่ากระแสพระราชดำรัสนั้นทำให้ผู้สำเร็จราชการซาบซึ้งมาก พวกที่ชื่นชมก็สรรเสริญพระปรีชาสามารถในสมเด็จฯ ว่าทรงเปลี่ยนใจคนที่เคยเขียนประกาศประนามพระราชวงศ์ได้อย่างตรงไปตรงมา พวกที่เคลือบแคลงอยู่ก็ยังคงเฝ้าดูต่อไป [324]

สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงประทับอยู่ที่อยุธยาได้เพียง 3 เดือน ก็ต้องทรงอพยพครั้งใหม่อีก เนื่องจากได้เกิดพายุใหญ่พัดเอาหลังคาที่ประทับพังลง และต้องเสด็จคืนเข้าสู่พระนคร แต่ก็ไม่ได้กลับไปประทับที่วังสระปทุม เพราะบริเวณนั้นได้ชื่อว่าเป็นแดนญี่ปุ่นไปเสียแล้ว จึงได้เสด็จประทับที่ตำหนักในพระบรมมหาราชวัง

แต่หลังจากที่ประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวังได้ประมาณ 6 เดือน บันทึกกันไว้ว่าวันหนึ่งพระองค์ก็ต้องตกพระทัยอย่างยิ่ง เพราะวันนั้นเป็นวันที่ฝ่ายสัมพันธมิตรได้ทิ้งระเบิดกรุงเทพฯ ครั้งใหญ่ ทั้งที่บางกอกน้อย วัดสุทัศน์ รวมทั้งในพระบรมมหาราชวังเองก็ปรากฏว่าระเบิดได้ลงที่พระที่นั่งบรมพิมาน และพระที่นั่งพิมานรัถยา อันอยู่ขวาซ้ายของพระตำหนักที่ประทับไม่ไกลนัก

นายปรีดี พนมยงค์ จึงได้เชิญเสด็จหลบภัยไปประทับอยู่ที่พระราชวังบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยาอีกครั้ง พร้อมพระราชวงศ์ท่านอื่น ๆ

..โดยทอดเรือพระที่นั่งประพาสแสงจันทร์ให้เป็นที่ประทับอยู่หน้าพระที่นั่งวโรภาศ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสองค์ ประทับที่ตำหนักของสมเด็จฯ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารี ประทับที่ตำหนักพระราชเทวี สมเด็จ

เจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ประทับที่ "เก้าห้อง" พระองค์เจ้าอาทรฯ ประทับที่ตำหนักพระราชชายา ข้าราชบริพารก็พักตามเรือนเล็ก ตำหนักน้อยทั่วกันไป ม.จ.พูนพิศมัย ดิศกุล และ ม.จ.พัฒนายุ ดิศกุล ประทับที่วัดนิเวศธรรมประวัติตรงข้ามพระราชวัง พระราชวังบางปะอินก็กลับคืนสู่สภาพมีชีวิตขึ้นบ้าง ผู้สำเร็จราชการนั้นจอดเรือตะวันส่องแสงอยู่ที่หน้า "สภาคารราชประยูร" อันเคยเป็นที่ประทับของสมเด็จเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร เขตพระราชวังบางปะอินก็เป็นเขตพระราชฐานโดยแท้จริง ผู้ใดจะกล้ำกลายเข้าไปไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นพลเรือนหรือทหารทั้งไทยทั้งญี่ปุ่น พระบารมีของสมเด็จฯแผ่ครอบบางปะอินเป็นที่ร่มรื่นอยู่นานถึงเก้าเดือน[325]

เกี่ยวกับเรื่องที่หัวหน้าเสรีไทย นายปรีดี พนมยงค์ ได้ปฏิบัติตนในการที่จะถวายความปลอดภัยแก่พระราชวงศ์ดังกล่าวนี้ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ได้บันทึกเล่าไว้ว่า ครั้งหนึ่งขณะที่นายป๋วยซึ่งเป็นทหารสังกัดหน่วย 136 ของอังกฤษที่เข้ามากระโดดร่มลงในประเทศไทยและต่อมาได้ช่วยทำหน้าที่ผู้ส่งวิทยุ เพื่อประสานงานระหว่างขบวนการเสรีไทยที่มีนายปรีดีเป็นผู้นำกับกองทัพและรัฐบาลฝ่ายสัมพันธมิตรอยู่นั้น ทางการทหารอังกฤษก็ได้ส่งเครื่องบินมาทิ้งระเบิดในประเทศไทยอยู่เป็นระยะ ๆ

..หัวหน้าเสรีไทยจึงได้มีโทรเลขแจ้งไปยังอังกฤษว่า บางทีเครื่องบินทหารอังกฤษมาทิ้งระเบิดเปะปะขอให้ระมัดระวังให้ดี เฉพาะอย่างยิ่งอย่าทิ้งที่พระบรมมหาราชวังหรือวังของเจ้านายต่าง ๆ ให้หลีกเลี่ยงพระบรมวงศานุวงศ์และที่ตั้งรัฐบาล กับที่ทำการเสรีไทยต่าง ๆ ได้แจ้งสถานที่ต่าง ๆ ที่ควรหลีกเลี่ยงไปอย่างชัดเจน ทางอังกฤษก็ตอบรับว่าจะปฏิบัติตาม

ครั้งหนึ่งมีพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งจะเป็นผู้ใดบ้างผมจำไม่ได้ หลายองค์เสด็จหลบภัยไปบางปะอิน เผอิญในระยะนั้นมีเครื่องบินของอังกฤษบินไปทางบางปะอินและทิ้งระเบิดด้วย แต่เคราะห์ดีที่ไม่มีผู้ใดเป็นอันตราย

รุ่งขึ้นผมได้รับคำต่อว่าอย่างรุนแรงจากหัวหน้าเสรีไทยในเรื่องนี้ และได้ส่งคำประท้วงไปอย่างดุเดือดต่อกองบัญชาการทหารอังกฤษ ทางการอังกฤษจึงมีโทรเลขตอบขอโทษ และรับรองว่าจะพยายามมิให้เกิดความพลาดพลั้งอย่างนี้ขึ้นอีก [326]

นอกจากเรื่องที่ นายปรีดี พนมยงค์ ได้ถวายความปลอดภัยแด่พระบรมวงศ์ศานุวงศ์แห่งราชวงศ์จักรีเป็นอย่างดีในช่วงสมัยสงครามโลกครั้งที่สองดังกล่าวแล้วนั้น นายปรีดี พนมยงค์ อีกนั้นแหละที่ได้แสดงความบริสุทธิ์ใจ จริงใจ ที่จะร่วมทำงานกับพระราชวงศ์ ซึ่งถือได้ว่าเคยมีอะไรคลางแคลงใจกันอยู่มากหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง และพร้อมจะให้ความเป็นธรรมแก่พระราชวงศ์ ซึ่งต้องคดีการเมืองต่าง ๆ อยู่ขณะนั้นด้วย ดังที่ป่วย อึ้งภากรณ์ ได้บันทึกไว้ในเรื่องเดียวกันนี้ว่า เมื่อฝ่ายตนซึ่งถือเป็นตัวแทนของหน่วย 136 ของอังกฤษ สามารถติดต่อทางวิทยุกับฝ่ายสหประชาชาติหรือฝ่ายพันธมิตรได้แล้ว ปรากฏว่าทางกองบัญชาการอังกฤษเองได้ปรารภว่าอยากจะส่งพลจัตวาเจ๊กส์ และพลตรีฮอบส์เข้ามาหารือและเจรจากับ "รู้ธ" หัวหน้าขบวนการเสรีไทย ซึ่ง "รู้ธ" ก็ได้ตอบรับเชื้อเชิญให้เข้ามา ปรากฏว่าในโทรเลขฉบับต่อมาของทางฝ่ายอังกฤษ ได้มีคำถามตามมาด้วยว่า ในคณะของพลจัตวาเจ๊กส์นั้น จะขอให้หม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์ สวัสดิวัตน์ ซึ่งทรงยศเป็นนายทหารอังกฤษยศนายร้อยเอกเข้ามาด้วย "ไม่ทราบหัวหน้าเสรีไทยจะยินดีต้อนรับหรือไม่"

เหตุที่ทางอังกฤษต้องมีโทรเลขถามมาดังกล่าว ก็เพราะเหตุว่าหม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์หรือท่านชิ้นนั้น ในฐานะหนึ่งท่านคือพระเชษฐาของสมเด็จพระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี และในอีกฐานะหนึ่งท่านเคยเป็นเลขานุการใกล้ชิดพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นในฐานะที่นายปรีดีเคยเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ที่พระมหากษัตริย์อยู่ใต้

รัฐธรรมนูญ ดังนั้นทางฝ่ายอังกฤษจึงเกรงว่าทางหัวหน้าเสรีไทย นายปรีดี พนมยงค์ หรือ "รู้ธ" อาจจะมีความรังเกียจหรือเข้าใจผิด ด้านการเมืองอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นได้ จึงได้โทรเลขขอความเห็นมาก่อน และไม่เป็นที่ผิดหวัง

..หัวหน้าเสรีไทยได้ตอบโทรเลขไปทันทีว่า ขอเชิญท่านชิ้นเสด็จเข้ามาด้วยความยินดี ใจความในโทรเลขนั้นตอนหนึ่งว่า เรื่องการเมืองภายในประเทศนั้นเป็นอันยุติไม่มีปัญหาอีกต่อไป เสรีไทยมีความมุ่งหมายอยู่อย่างเดียวที่จะรักษาเอกราชและอิสรภาพของประชาชาติไทย ฉะนั้นคนไทยทุกคนไม่ว่าจะเป็นเจ้านายหรือราษฎรธรรมดา ที่มีความรักชาติอย่างเดียวกันต้องถือเป็นคณะเดียวกันมีความสามัคคีเป็นหลักการใหญ่ ทางราชการอังกฤษยังไม่แน่ใจ ได้มีโทรเลขถึงผมเป็นการส่วนตัวถามว่า ที่หัวหน้าเสรีไทยส่งโทรเลขตอบไปนั้นคำตอบมาจากใจจริง หรือว่าส่งไปเป็นเพียงพิธีและเพื่อแสดงอัธยาศัย diplomatic เท่านั้น ผมเองได้ตอบยืนยันไปตามที่ได้สังเกตมาก่อนว่า คำตอบของนายปรีดี พนมยงค์ นั้น ผมแน่ใจว่ามาจากใจโดยสุจริต [327]

บันทึกของนายป๋วยได้กล่าวถึงอีกว่า ต่อมาหม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์ ได้ทรงส่งวิทยุโทรเลขของตนเองมาถึง นายปรีดี พนมยงค์ โดยตรงอีกฉบับหนึ่ง แสดงการขอบใจที่หัวหน้าเสรีไทยยินดีต้อนรับ และได้ทรงแสดงเจตนามาว่าจะร่วมงานนี้ด้วยอย่างจริงใจ "แต่ใคร่จะขอถามว่าเพื่อนฝูงของท่านชิ้น หลายท่านต้องโทษการเมืองอยู่ที่เกาะตะรุเตาบ้าง บางขวางบ้างที่อื่น ๆ บ้างนั้น นายปรีดี พนมยงค์จะกระทำอย่างไร"

..หัวหน้าเสรีไทยตอบไปโดยฉับพลันว่า กรมขุนชัยนาทฯ และผู้อื่นซึ่งต้องโทษการเมืองอยู่ที่เกาะตะรุเตา บางขวาง และที่อื่นนั้น ทางกรุงเทพฯ จะหาทางปลดปล่อย และมิใช่จะปลดปล่อยอย่างเดียว จะออกกฎหมายนิรโทษกรรมด้วย...

ท่านชิ้นและทางราชการอังกฤษก็มีความพอใจ คณะของพลจัตวาเจ๊กส์ และท่านชิ้นจึงได้เข้ามากรุงเทพฯ และได้เข้าพบบรรดาหัวหน้าเสรีไทยหลายครั้ง ที่จำได้แน่ก็คือบนเรือซึ่งลอยลำวิ่งขึ้นลงอยู่ในแม่น้ำเจ้าพระยา (ซึ่งปลอดจากญี่ปุ่น) และที่ตึกโดมของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ชั้นสูง ซึ่งใช้เป็นที่ทำการแห่งหนึ่งของขบวนการเสรีไทย... ส่วนนักโทษการเมืองนั้น เมื่อถึงโอกาสดังกล่าวมาข้างต้น นายปรีดี พนมยงค์ผู้สำเร็จราชการฯและหัวหน้าเสรีไทย ก็ได้ปฏิบัติตามที่ได้ตั้งใจไว้แต่เดิม คือ ปลดปล่อยให้เป็นอิสระและออกนิรโทษกรรม และคืนยศให้ทั่วทุกท่าน งานด้านนี้นายทวี บุณยเกตุ ขณะนั้นเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ทำหน้าที่รัฐมนตรีสั่งราชการสำนักนายกรัฐมนตรี และเป็นเลขาธิการขบวนการเสรีไทยภายในประเทศเป็นผู้รับคำสั่งโดยตรงจากหัวหน้าเสรีไทย ให้ร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรม แล้วนำเสนอคณะรัฐมนตรีพิจารณาเสร็จแล้วเสนอสภาผู้แทนราษฎรลงมติเป็นกฎหมาย โดยมี นายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้ลงนามในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และนายควง อภัยวงศ์ นายกรัฐมนตรีเป็นผู้ลงนามรับสนองตามระเบียบ [328]

กล่าวถึงเรื่องภาระกิจของหัวหน้าเสรีไทยในการคอยเฝ้าดูแลถวายความปลอดภัยแด่สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า และพระบรมวงศานุวงศ์ที่บางปะอินจังหวัดพระนครศรีอยุธยาต่อ จากการที่สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าได้เสด็จประทับอยู่ที่บางปะอินเป็นเวลานานนับได้ถึงร่วม 9 เดือนนั้น มีผลอย่างสำคัญประการหนึ่งก็คือ ทำให้ประชาชนหรือชาวบ้านละแวกนั้นกลับมามีขวัญและกำลังใจดีขึ้นมากและได้ชวนกันมาเฝ้าอยู่บ่อย ๆ มิเพียงแต่เท่านั้น ยังได้จัดหาการแสดงถวายให้ทอดพระเนตร เพื่อทรงพระสำราญดังที่ทางบรรพบุรุษเคยปฏิบัติมาแต่กาลก่อน เช่นบางวันก็มาแข่งเรือถวายให้ทอดพระเนตร บางวันก็พากันเล่นเพลงเรือถวายให้ทรงฟัง หรือบางคืนก็ชวนกันมารำวงถวาย ฯลฯ เป็นต้น

สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าก็ได้ทรงพระราชทาน เสื้อผ้า ผ้าห่ม แก่ประชาชนเหล่านั้นเสมอ ๆ ซึ่งของเหล่านี้ในระหว่างสงครามนั้น นอกจากจะหายากแล้วยังมีราคาสูงมากด้วย แต่นายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้จัดหาของเหล่านี้มาถวายจากร้าน "อ.จ.ส." หรือร้านค้าของทางราชการในราคาถูก

ม.จ.หญิงอัปภัศราภา เทวกุล ได้ทรงเล่าเกี่ยวกับเรื่องนี้เพิ่มเติมไว้ว่า

..เย็น ๆ ก็เสด็จขึ้นทรงโครเก ที่สนามพระที่นั่งวโรภาศและก็เช่นเคย ทรงรำลึกถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรัสว่า "ฉันเคยเล่นโครเก กับพระพุทธเจ้าหลวงที่สนามข้างใน นี่ไม่มีใครจะเล่นกับฉันได้ตายกันเสียหมด"

ผู้สำเร็จราชการก็หมั่นเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่เสมอ จนเจ้านายที่ตามเสด็จที่เคยไม่โปรดก็เริ่มจะโปรด เสด็จพระองค์ประดิษฐาเคยตรัสเล่าให้ผู้เขียนฟังวันหนึ่งว่า "ผู้สำเร็จฯนี่เขาดีนะ เมื่อวานเขาเดินผ่านมาเห็นขุดดินปลูกต้นไม้อยู่ เขาว่าดีได้ออกกำลัง"

วันเกิดผู้สำเร็จฯ ผู้คุมกระบวนเสด็จก็จัดให้มีการแสดงละครสิ่งละอันพันละน้อยให้เป็นการตอบแทนน้ำใจ พวกที่ชื่นชมยินดีในการกลับใจได้ของ ดร.ปรีดี ก็ชื่นชมไป ฝ่ายที่คลางแคลงและหัวแข็งก็ยังไม่ยอมลงใจ สนิท เก้าเดือนในบางปะอินเป็นเก้าเดือนแห่งความสุขของทุกคนที่บางปะอินอย่างดีที่สุด ที่จะหาได้ในยามสงคราม ส่วนสมเด็จฯนั้นทรงพระประชวรไข้หวัด เมื่อหายประชวนแล้ว พระอธิษฐานที่เคยทรงไว้เมื่อครั้งถวายพระเพลิง สมเด็จพระราชธิดาของพระองค์ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ว่าขอให้ทรงลืมทุกสิ่งทุกอย่างให้หมด เริ่มจะเป็นผลบ้าง แต่ทุกคราวที่มีคนมาเฝ้าก็ตั้งพระสติได้ ผู้สำเร็จราชการนั้นทุกคราวที่มาเฝ้า จะทรงต้อนรับอย่างดี เคยตรัสด้วยว่า "พ่อคุณเถอะ ฝากหลานด้วยนะ พ่อมาทำบุญกับคนแก่นี่พ่อได้กุศล"

ผู้สำเร็จฯก็รับพระราชเสาวณีย์ด้วยกิริยามารยาทอันงดงาม เจ้านายทั้งหลายเห็นใจในการที่ผู้สำเร็จฯมาอยู่ใกล้ชิดเป็นประจำ ทำให้อุ่นพระทัยกันทั่ว แต่ไม่มีสักพระองค์หรือสักคนจะทราบว่าภายใน "สภาคารราชประยูร" อันเป็นที่พักของผู้สำเร็จฯนั้น คือสถานที่บัญชาการเสรีไทยในประเทศ มีเครื่องรับ-ส่งวิทยุอันทันสมัยอยู่ชั้นล่างอย่างมิดชิด [329]

นอกจากได้ปฏิบัติตน คอยอำนวยความสะดวกและถวายความปลอดภัยแก่พระบรมวงศานุวงศ์แล้ว หลังจากสงครามเสร็จใหม่ ๆ นาย ปรีดี พนมยงค์ โดยความช่วยเหลือร่วมมือของพระราชวงศ์ ก็ได้ร่วมกันรับใช้ชาติในการต้อนรับอาคันตุกะคนสำคัญของชาติ โดยเรื่องนี้ ม.จ. พูนพิศมัย ดิศกุล ได้บันทึกไว้ใน "สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น พายุพัดไป" ว่า ในช่วงสุดท้ายของสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งทั้ง ม.จ.พูนพิศมัย ดิศกุล และ ม.จ.พัฒนายุ ดิศกุล ที่ได้หลบภัยสงครามไปประทับที่วัดนิเวศธรรม-ประวัติตรงข้ามกับพระราชวังบางปะอิน อันย่อมหมายถึงว่า หม่อมเจ้าแห่งราชตระกูลดิศกุลทั้ง 2 ท่านนี้ ได้อยู่ในการถวายความปลอดภัยของ นาย ปรีดี พนมยงค์ ด้วยนั้น ต่อมาเมื่อสงครามสงบก็ได้เดินทางจากบางปะอินเข้ามาในกรุงเทพฯ ในเช้าของวันที่ 19 สิงหาคม 2488 อันเนื่องมาจากความไม่สบายของพี่น้อง "หญิงพิลัย" แล้วก็ได้รับคำแนะนำจากน้อง "ชายดิศฯ" บอกให้รีบกลับจากบางปะอินเสีย ก่อนที่เขาจะปล่อยทหาร

..ข้าพเจ้ากับหญิงเหลือ จึงรีบกลับขึ้นไปบางปะอิน ในวันที่ 29 สิงหาคม เพราะวันนั้นมีรถยนต์ของพระราชวังจะขึ้นไปบางปะอิน คุณหญิงพูนศุขจะกลับขึ้นไปด้วย เราจึงขึ้นรถที่ทำเนียบเป็นเหตุให้พบกับท่านปรีดี 2-3 นาทีเป็นครั้งแรกแต่เลิกสงคราม

ข้าพเจ้าแสดงความยินดีด้วย แต่ท่านปรีดีกำลังไม่สบายบอกว่า "ถ้าไม่เสร็จใน 3 วันนี่แล้วกระหม่อมตายแน่ เหนื่อยทั้งกายเหนื่อยทั้งใจ"

พูดกัน 2-3 คำแล้ว เราก็ออกรถไปบางปะอิน เราทำบุญเลี้ยงพระทั้งวัด แล้วก็ขนของลงเรือกลับมากรุงเทพฯ เวลา 8.00 น.เช้า ถึงท่าเรือเวลาเที่ยงครึ่ง ขนของจัดบ้านอยู่จนเย็น

ค่ำชายพิสิษฐ์ฯมีเลี้ยงอาหารเย็นและรำวงฉลองสันติภาพ พี่น้องทุกคนทำอาหารไปคนละสิ่ง เรา 2 คนไม่มีเวลาทำอะไรทัน เขาก็เรียกไปกินด้วย

กำลังกินกันอยู่ยังไม่ทันอิ่ม ชายดิศฯ ตะโกนเรียกข้าพเจ้าว่า "เจ้าพี่คุณเฉลียว (ราชเลขาฯในพระองค์) เอารถมารับว่าผู้สำเร็จให้เชิญไปพบเรื่องราชการเดี๋ยวนี้"

ทุกคนตะลึงมองดูกันด้วยไม่รู้ว่าอะไร มีคุณคึกฤทธิ์ ปราโมช คนเดียวที่ตะโกนออกมาว่า "อุ๊ยท่านหญิงพูนอีกแล้ว ไม่รู้จักจบจักสิ้นทุกยุคทุกสมัย"

ข้าพเจ้าเดินไปหาคุณเฉลียว เขาบอกว่า "ท่านผู้สำเร็จให้เชิญเสด็จฝ่าบาท กับท่านหญิงมารยาตรไปเดี๋ยวนี้"

เมื่อถึงทำเนียบแล้ว ผู้สำเร็จบอกว่า "Lady Louise Mount batten" จะมาถึงพรุ่งนี้ เรื่องสภากาชาดกระหม่อมเห็นว่าเป็น First impression อยากให้ดีสักหน่อย เห็นแต่ฝ่าบาทจะทรงช่วยรับรองได้ และทางกาชาดก็มีแต่ท่านหญิงมารยาตรที่จะทำประโยชน์ให้เขาพอใจได้ จึงเชิญเสด็จมาปรึกษาในฐานะกระหม่อมเป็น Regent ทูลขอให้พระราชวงศ์ทรงช่วย

ข้าพเจ้าตอบว่า ยินดีจะช่วยทุกอย่าง แต่การรับรองนั้นจะได้เพียงเป็นผู้พาเที่ยว เพราะทางบ้านข้าพเจ้าเพิ่งกลับมาเช้านี้เอง ข้าวของยังเลอะเทอะเต็มไปหมด และขอรับไปบอกหญิงมารยาตรให้เข้าใจเอง เพราะเวลานี้เธออยู่ที่สภากาชาด

เมื่อตกลงกันเรียบร้อยแล้ว คุณหญิงพูนศุขก็เรียกรถไปกับข้าพเจ้าเดี๋ยวนั้น ผู้สำเร็จฯสั่งให้เอานายโปลิศนั่งไปด้วยหน้ารถ ไปตามทางพบ

ทหารแต่งเครื่องสนามครบยืนเป็นหมู่ ๆ เป็นระยะ ๆ เขาหยุดรถเราถามว่ารถใคร และดูเบอร์รถไว้ทุกแห่ง

ข้าพเจ้าจึงเข้าใจสถานะว่ายังอยู่ในความคับขัน เพราะมัวนึกถึงแต่ธุระที่จะทำให้สำเร็จเรียบร้อย เราไปช่วยเอาตัวหญิงมารยาตร ช่วยจัดของใส่กระเป๋าแล้วเอากลับมาบ้านในเวลา 11.00 น. คืนนั้น รุ่งเช้าจับใส่ยูนิฟอร์มกาชาดส่งไปรับ Lady Louise ที่ดอนเมือง [330]

เหล่านี้คือเรื่องราวของ นายปรีดี พนมยงค์ ในด้านที่ถวายความปลอดภัยแก่พระราชวงศ์ระหว่างสงคราม และการทำงานรับใช้ประเทศชาติร่วมกับพระราชวงศ์หลังสงครามสงบใหม่ ๆ ในการต้อนรับลอร์ดหลุยเม้าท แบทเตน ผู้บัญชาการใหญ่ฝ่ายทหารภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ของสัมพันธมิตร และภริยา

เชิงอรรถ

[320] สมภพ จันทรประภา สมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พระนคร : สำนักพิมพ์ผดุงศึกษา, 2514 หน้า 392

[321] อ้างแล้ว สมภพ จันทรประภา สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ หน้า 393

[322] อ้างแล้ว สมภพ จันทรประภา สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ หน้า 394

[323] อ้างแล้ว สมภพ จันทรประภา สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ หน้า 395

[324] อ้างแล้ว สมภพ จันทรประภา สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ หน้า 396

[325] อ้างแล้ว สมภพ จันทรประภา สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ หน้า 411

[326] ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ "พระบรมวงศานุวงศ์และขบวนการเสรีไทย" 16 สิงหาคม วันสันติภาพไทย หน้า 32-33

[327] อ้างแล้ว ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ พระบรมวงศานุวงศ์ฯ หน้า 30-31

[328] อ้างแล้ว ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ พระบรมวงศานุวงศ์ฯ หน้า 31-32

[329] อ้างแล้ว สมภพ จันทรประภา สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ หน้า 412-413

[330] ม.จ.พูนพิศมัย ดิศกุล "สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น พายุพัดไป" มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับประจำวันอังคารที่ 25 มกราคม 2543 หน้า 37

27

รัฐบุรุษอาวุโส

หลังจากไฟแห่งสงครามโลกครั้งที่ 2 อันร้อนแรงได้สงบลง และสันติภาพได้กลับคืนมาสู่ดินแดนไทยอย่างเป็นทางการอีกครั้ง เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2488 นายควง อภัยวงศ์ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นก็ได้นำคณะรัฐมนตรีกราบถวายบังคมลาออกทั้งคณะ ทั้งนี้ด้วยเหตุผลเพื่อความเหมาะสมและภาพพจน์ที่ดีงามของประเทศหลังสงคราม เพราะรัฐบาลชุด นายควง อภัยวงศ์ แม้จะไม่ใช่รัฐบาลชุดที่ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร แต่ก็กล่าวได้ว่าเป็นรัฐบาลที่สืบต่อมาจากรัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นพันธมิตรกับฝ่ายญี่ปุ่น และเป็นศัตรูกับฝ่ายสัมพันธมิตร ดังนั้นเมื่อถึงเวลานี้ที่ฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นฝ่ายชนะในสงคราม รัฐบาลที่ร่วมกับฝ่ายผู้แพ้จึงต้องลาออกไปเพื่อเปิดทางให้มีการจัดตั้งรัฐบาลใหม่ที่จะเข้ามาดูแลและแก้ไขปัญหาสถานการณ์ภายหลังสงคราม เพื่อให้เกิดผลดีแก่ประเทศชาติอย่างสูงสุดต่อไป

ในเรื่องนี้ปรากฏว่า เมื่อนายควง อภัยวงศ์ นำคณะรัฐมนตรีลาออกแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ร่วมด้วย นายทวี บุณยเกตุ พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส น.อ.หลวงศุภชลาสัย พล.ท.ชิด มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์ พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ และนายดิเรก ชัยนาม ได้ร่วมประชุมปรึกษาหารือกัน โดยมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นประธานที่ประชุม เพื่อพิจารณาถึง

บุคคลที่เห็นควรจะมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในช่วงของสถานการณ์เช่นนี้ ถึงที่สุดที่ประชุมเห็นพ้องกันว่า

..ในเหตุการณ์และสถานการณ์เช่นนี้ควรมอบให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เพราะเป็นหัวหน้าเสรีไทยในสหรัฐอเมริกา ไม่สมควรที่ผู้อยู่ในประเทศจะรับตำแหน่งนี้ แต่ระหว่างที่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ยังเดินทางมาไม่ถึงกรุงเทพฯจำเป็นจะต้องมีรัฐบาลบริหารไปก่อนชั่วคราว เพราะมีเรื่องที่จะรีบปฏิบัติมากมาย ทหารฝ่ายสัมพันธมิตรก็กำลังทยอยกันเข้ามา จึงตกลงให้กราบบังคมทูลแต่งตั้ง นายทวี บุณยเกตุ เป็นนายกรัฐมนตรีชั่วคราว [331] ไปก่อน

ต่อมานายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้โปรดเกล้าฯแต่งตั้ง นายทวี บุณยเกตุ เป็นนายกรัฐมนตรีด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 2488 และได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 1 กันยายน 2488 ซึ่งแม้จะเป็นนายกรัฐมนตรีชั่วคราว แต่โดยภารกิจและบทบาทหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติเพื่อประเทศชาติแล้ว นายกรัฐมนตรีและคณะรัฐบาลชุดนี้ก็ต้องปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มความรู้ความสามารถไม่แพ้รัฐบาลชุดใด ๆ ดังนั้นเพื่อเป็นเกียรติประวัติแก่รัฐบาลชุดนี้ ขอจารึกนามของคณะรัฐบาลชุดนี้ไว้ในที่นี้ด้วยดังนี้

1. นายทวี บุณยเกต	เป็นนายกรัฐมนตรี
2. นายดิเรก ชัยนาม	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง
3. นายทวี บุณยเกตุ	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ
4. พล.ท.ชิด มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม

5. พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม
6. พล.อ.ท.หลวงเทวฤทธิพันลึก	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม
7. นายทวี บุณยเกตุ	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตราธิการ
8. นายทวี บุณยเกตุ	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข
9. นายประจวบ บุนนาค	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงสาธารณสุข
10. นายสพรั่ง เทพหัสดิน ณ อยุธยา	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม
11. นายสพรั่ง เทพหัสดิน ณ อยุธยา	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม
12. นายดิเรก ชัยนาม	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม
13. น.อ.หลวงศุภชลาศัย	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์
14. นายเดือน บุนนาค	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์
15. น.อ.หลวงศุภชลาศัย	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย
16. พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย

17. นายทวี บุณยเกตุ	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
18. นายทวี ตะเวทิกุล	เป็นรัฐมนตรี
19. นายวิจิตร ลุลิตานนท์	เป็นรัฐมนตรี
20. พระยาอรรถการีย์นิพนธ์	เป็นรัฐมนตรี
21. พระตีรณสารวิศวกรรม	เป็นรัฐมนตรี
22. นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์	เป็นรัฐมนตรี
23. นายเตียง ศิริขันธ์	เป็นรัฐมนตรี
24. นายถวิล อดุล	เป็นรัฐมนตรี
25. นายพึ่ง ศรีจันทน์	เป็นรัฐมนตรี
26. นายทอง กันทาธรรม	เป็นรัฐมนตรี
27. นายสงวน ตุลารักษ์	เป็นรัฐมนตรี
28. หลวงบรรณกรโกวิท	เป็นรัฐมนตรี
29. นายจำลอง ดาวเรือง	เป็นรัฐมนตรี
30. นายวุฒิ สุวรรณรักษ์	เป็นรัฐมนตรี

สำหรับบทบาทหน้าที่ของรัฐบาลชุด นายทวี บุณยเกตุ ในช่วงนี้ที่สำคัญก็คือ บทบาทในการลดกระแสการเผชิญหน้าและการผ่อนหนักให้เป็นเบา ต่อการคุกคามจากรัฐบาลจีนของจอมพลเจียงไคเช็ค อันเนื่องมาจากกรณีที่รัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม ได้ทำไว้กับรัฐบาลจีนในหลาย ๆ กรณีดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ทำให้เมื่อสงครามสิ้นสุดลงหนังสือพิมพ์และวิทยุกระจายเสียงของรัฐบาลจีนของจอมพลเจียงไคเช็คถึงกับเรียกร้องให้ประเทศไทย "ทำพิธียอมแพ้สงคราม" และเอาตัวผู้รับผิดชอบในการก่อสงครามไปชำระคดีที่ศาลอาชญากรสงคราม ดังนั้นเพื่อลดกระแสการคุกคามและการเผชิญหน้ากับทางฝ่ายประเทศจีนในทันทีที่เข้าปฏิบัติหน้าที่

บริหารประเทศ นายกรัฐมนตรีคนใหม่ นายทวี บุณยเกตุ ได้ดำเนินการในเรื่องนี้เป็นกรณีเร่งด่วนมากดังนี้ คือ

(1) ได้สั่งการให้กระทรวงกลาโหมจัดการถอนกองกำลังทหารไทยออกจากแคว้นเชียงตุงในรัฐฉานโดยทันที ทั้งนี้เพื่อลดกระแสการเผชิญหน้าและดูประหนึ่งว่ากองกำลังทหารไทยจะไปตั้งท้าทายทางฝ่ายจีนอยู่ ซึ่งการสั่งให้ถอนกองกำลังทหารไทยออกจากดินแดนดังกล่าวอย่างรวดเร็ว นายปรีดี ได้กล่าวถึงไว้ว่า ทำให้ "มูลเหตุที่จีนถือว่าไทยก่อสถานะสงครามกับจีน โดยการทหารได้สิ้นสุดลงไปแล้ว ทหารไทยจึงไม่ต้องทำพิธีแพ้สงครามกับจีน"[332] อีกต่อไป

(2) ได้สั่งการให้อธิบดีกรมตำรวจ พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส ดำเนินการปิดสถานทูตมานจูกั๊วะประจำกรุงเทพฯ ในทันทีหลังจากที่ได้มีการประกาศสันติภาพแล้ว ในส่วนของคณะทูตสถานทูตมานจูกั๊วะนั้นก็เป็นดั่งประเภทนกรู้ เพราะในทันทีที่ทราบว่าทางฝ่ายญี่ปุ่นได้ประกาศยอมแพ้แล้ว ก็รีบหลบหนีหายไปอย่างไร้ร่องรอย ทำให้รัฐบาลจีนของจอมพลเจียงไคเช็คไม่สามารถที่จะเรียกร้องรัฐบาลไทยให้จับตัวคณะทูตมานจูกั๊วะส่งให้รัฐบาลจีนได้

ส่วนสถานทูตไทยซึ่งรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงครามได้จัดตั้งขึ้นที่กรุง "ชินกิง" หรือฉางชุนของรัฐมานจูกั๊วะก็หมดสภาพไปตั้งแต่วันที่ 6 สิงหาคม 2488 หรือก่อนที่ญี่ปุ่นจะยอมแพ้ถึง 9 วัน หลังจากที่สหภาพโซเวียตได้ประกาศสงครามต่อญี่ปุ่น และกองทัพโซเวียตกับกองทัพมองโกเลียนอกได้บุกยึดกรุงชินกิงและดินแดนส่วนใหญ่ของรัฐนี้แบบสายฟ้าแลบ

สำหรับกรณีของรัฐบาล "วังจิงไว" นั้น ยังไม่มีสถานทูตในประเทศไทย แต่ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างรัฐบาลวังจิงไวกับรัฐบาลไทยสมัยจอมพลป. ได้ดำเนินการผ่านสถานทูตไทยและสถานทูตวังจิงไวในกรุง

โตเกียวเป็นหลัก เมื่อรัฐบาลญี่ปุ่นพ่ายแพ้ต่อฝ่ายสัมพันธมิตร รัฐบาลหุ่นวังจิงไวจึงสลายตัวตามไปด้วย ส่วนตัวของนายวังจิงไวผู้นำรัฐบาลหุ่นนี้ก็ได้ตายไปตั้งแต่ปี พ.ศ. 2487 แล้ว

นี่คือบทบาทเฉพาะหน้าที่มีความสำคัญมากที่รัฐบาลนายทวี บุณยเกตุได้ดำเนินการแก้ไขและผ่อนหนักให้เป็นเบาในกรณีการเผชิญหน้าและข้อเรียกร้องของรัฐบาลจอมพลเจียงไคเช็ค ดังกล่าวแล้ว

ต่อมาเมื่อ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้เดินทางถึงประเทศไทย นายทวี บุณยเกตุจึงได้นำคณะรัฐบาลกราบถวายบังคมลาออกทั้งคณะ เพื่อเปิดโอกาสให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช จัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ต่อไป ซึ่ง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 17 กันยายน 2488 พร้อมกันนั้นก็ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งคณะรัฐมนตรีชุด ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ดังรายนามต่อไปนี้

1. ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช	เป็นนายกรัฐมนตรี
2. พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส	เป็นรองนายกรัฐมนตรี และ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข
3. พล.ท.ชิด มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
4. นายดิเรก ชัยนาม	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง
5. ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ
6. พระยาอรรถการีย์นิพนธ์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตราธิการ

7. ม.ล.อุดม สนิทวงศ์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ และกระทรวงการอุตสาหกรรม
8. นายสพรั่ง เทพหัสดิน ณ อยุธยา	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม
9. นายทวี บุณยเกตุ	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย
10. พระยานลราชสุวัจน์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม
11. พระตีรณสารวิศวกรรม	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
12. นายประจวบ บุนนาค	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการสาธารณสุข
13. นายทวี ตะเวทิกุล	เป็นรัฐมนตรี
14. นายสงวน ตุลารักษ์	เป็นรัฐมนตรี
15. นายวิจิตร ลุลิตานนท์	เป็นรัฐมนตรี
16. นายเตียง ศิริขันธ์	เป็นรัฐมนตรี
17. นายทอง กันทาธรรม	เป็นรัฐมนตรี
18. นายพึ่ง ศรีจันทร์	เป็นรัฐมนตรี
19. นายจำลอง ดาวเรือง	เป็นรัฐมนตรี
20. นายจรูญ สืบแสง	เป็นรัฐมนตรี
21. พระสุทธิอรรถนฤมนตร์	เป็นรัฐมนตรี
22. เจ้าวรทัศน์ ณ ลำพูน	เป็นรัฐมนตรี
23. นายชิต เวชประสิทธิ์	เป็นรัฐมนตรี

หลังจากที่ได้เข้าปฏิบัติหน้าที่ในฐานะรัฐบาลแล้ว ประเด็นปัญหาหนึ่งที่เกี่ยวเนื่องมาจากท่าทีการคุกคามของรัฐบาลจีนของจอมพลเจียงไคเช็คที่รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้เข้ามาสานต่อจากรัฐบาล นายทวี บุณยเกตุ ก็คือในเรื่องที่รัฐบาลจีนของจอมพลเจียงไคเช็คเรียกร้องให้ทางไทยส่งบรรดาผู้ก่อสงคราม หรือบรรดาอาชญากรสงครามทั้งหลายไปชำระคดีที่ศาลอาชญากรสงครามของสัมพันธมิตร ตามข้อตกลงระหว่างสัมพันธมิตรเมื่อ พ.ศ.2486 ซึ่งได้มีการตั้งอนุกรรมาธิการอาชญากรสงครามสำหรับตะวันออกไกลขึ้นที่นครจุงกิงประเทศจีนนั้น ในเรื่องนี้เพื่อเป็นการรักษาไว้ซึ่งอำนาจอธิปไตยของประเทศไทยที่ถูกต้องสมบูรณ์ต่อไป นั่นก็คือประเทศไทยมีสิทธิที่จะพิจารณาคดีของคนไทยที่มีการกระทำเป็นอาชญากรสงครามโดยประเทศไทยเอง ดังนั้นต่อมารัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช จึงได้ดำเนินการเสนอ พระราชบัญญัติอาชญากรสงครามพุทธศักราช 2488 ต่อสภาผู้แทนราษฎร ทั้งนี้เพื่อให้ศาลฎีกาไทยมีอำนาจชำระคดีคนไทยที่มีการกระทำเป็นอาชญากรสงคราม แทนที่จะส่งผู้ต้องหาเหล่านี้ให้แก่ทางรัฐบาลจอมพลเจียงไคเช็คหรือฝ่ายสัมพันธมิตรเพื่อนำไปชำระคดีในศาลของสัมพันธมิตร ซึ่งหากเป็นเช่นนั้นเป็นที่เชื่อได้ว่าบรรดาผู้ได้ชื่อว่าเป็นอาชญากรสงครามทั้งหลายคงรอดยาก และภายหลังจากที่สภาผู้แทนราษฎรได้ให้ความเห็นชอบ และมีการประกาศใช้ "พระราชบัญญัติอาชญากรสงคราม" เมื่อวันที่ 8 ตุลาคม 2488 แล้วรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ จึงได้เริ่มปฏิบัติตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ คือการจับกุมบรรดาอาชญากรสงครามของไทย ซึ่งแน่นอนบุคคลที่ได้ชื่อว่าเป็นอาชญากรหมายเลข 1 ก็คือ จอมพลป. พิบูลสงครามนั่นเอง เมื่อมีการจับกุมอาชญากรสงครามโดยรัฐบาลไทยดังกล่าวแล้ว ทางฝ่ายรัฐบาลจอมพลเจียงไคเช็คจึงได้ยุติการเรียกร้องให้รัฐบาลไทยส่งตัวบุคคลที่ทางรัฐบาลจีนถือว่าเป็นอาชญากรสงครามให้แก่ทางฝ่ายจีน

ในเรื่องนี้ต่อมาปรากฏว่า ศาลฎีกาไทยได้ตัดสินให้ปล่อยผู้ต้องหาทั้งหมด เนื่องจากมีการตีความว่าพระราชบัญญัติอาชญากรสงครามเป็นโมฆะ เพราะขัดรัฐธรรมนูญ

กรณีเรื่องพระราชบัญญัติอาชญากรสงครามนี้ มีการบันทึกกันไว้ว่า เมื่อรัฐบาลเสนอร่างพระราชบัญญัติอาชญากรสงครามนี้เข้าสู่สภา นายทองเปลว ชลภูมิ ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นบุคคลหนึ่งที่ใกล้ชิดและสนับสนุน นายปรีดี พนมยงค์ ได้อภิปรายคัดค้านว่าการออกกฎหมายบัญญัติความผิดและโทษย้อนหลังย่อมกระทำไม่ได้ จะเป็นโมฆะเพราะขัดรัฐธรรมนูญ แต่ในที่สุดสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรส่วนใหญ่ก็ได้ลงมติให้ร่าง พ.ร.บ.ฉบับนี้ผ่านออกมาเป็นกฎหมายโดยสมบูรณ์ ทำให้มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์กันต่อมา อันเนื่องมาจากการที่ นายทองเปลว ชลภูมิ ซึ่งเป็นผู้ที่ใกล้ชิด นายปรีดี พนมยงค์ คัดค้าน พ.ร.บ.นี้ว่า เป็นความต้องการของ นายปรีดี พนมยงค์ ที่ไม่อยากให้ออกกฎหมายอาชญากรสงคราม เพื่อจะให้สหประชาชาติหรือฝ่ายสัมพันธมิตรได้จับตัวจอมพลป.พิบูลสงครามไปขึ้นศาลและแขวนคอจอมพลป.เสียในลักษณะที่ว่า "เป็นการยืมมือสหประชาชาติฆ่าเพื่อนร่วมสาบาน"

แต่ในความเห็นของนักการศึกษาสถานการณ์ทางการเมืองในอดีตอย่าง สงบ สุริยินทร์ กลับมองว่าการที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเสียงข้างมากยอมผ่านร่าง พ.ร.บ.นี้ออกมาเป็นกฎหมาย นี่ต่างหากที่ควรจะเป็นแผนการของ นายปรีดี พนมยงค์ ที่จะช่วยเหลือเพื่อนร่วมสาบาน นอกเหนือจากการป้องกันการละเมิดอำนาจอธิปไตยของฝ่ายสัมพันธมิตรในเรื่องของเอกราชทางศาล เพราะในฐานะที่ นายปรีดี พนมยงค์ มีเสียงสนับสนุนจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นจำนวนมาก เพราะฉะนั้น "หากท่านปรีดีคิดจะฆ่าจอมพลป.พิบูลสงคราม จริง ๆ แล้วย่อมทำได้ กระดิกนิ้วบัญชางามิให้ ส.ส.ทั้งหลายผ่าน พ.ร.บ.ฉบับนี้ไปได้ เท่านั้นเองก็สิ้นเรื่อง" [333]

และหากมองในอีกด้านหนึ่งจะเห็นได้ว่า แม้แต่บุคคลระดับลูกศิษย์หรือผู้ใกล้ชิดอย่าง นายทองเปลว ชลภูมิ ยังทราบว่ากฎหมายฉบับนี้จะเป็นโมฆะเพราะขัดรัฐธรรมนูญ แล้วบุคคลระดับอาจารย์ผู้สอนทางกฎหมายอย่าง นายปรีดี พนมยงค์ เล่า ทำไมจึงจะไม่ทราบว่าผลของการออกกฎหมายฉบับดังกล่าวจะเป็นประการใด เรื่องนี้จึงพอจะสันนิษฐานได้ว่าการผ่านกฎหมายฉบับนี้ออกมาใช้บังคับ นอกจากประเด็นเพื่อการรักษาไว้ซึ่งอำนาจอธิปไตยสมบูรณ์ของชาติแล้ว ในอีกด้านหนึ่งก็คงเป็นเรื่องของการสนองตอบคำขอร้องทางจดหมายของจอมพลป.ที่ขอให้ช่วยตนเองและคณะให้พ้นจากการเป็นอาชญากรสงครามของ นายปรีดี พนมยงค์ นั่นเอง

หลังจากที่รัฐบาลของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช บริหารราชการแผ่นดินมาได้ระยะหนึ่ง จนสถานการณ์ในด้านต่าง ๆ ของประเทศไทยภายหลังสงครามคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้นเรื่อย ๆ จากการช่วยเหลือประคับประคองของหลาย ๆ ฝ่าย โดยเฉพาะ นายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และอดีตหัวหน้าใหญ่เสรีไทย นายกรัฐมนตรี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และคณะรัฐมนตรี ตลอดถึงสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและประชาชนคนไทยทั้งมวล

ถึงโอกาสนี้ นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ จึงเห็นว่าเป็นเวลาที่เหมาะสมแล้วที่จะได้เชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ซึ่งตลอดระยะเวลาของสงครามได้เสด็จประทับอยู่ที่เมืองโลซานส์ ประเทศสวิสเซอร์แลนด์ ได้เสด็จนิวัติพระนครเพื่อให้ประชาชนชาวไทยทั้งมวลได้ชื่นชมพระบารมีในองค์พระประมุขเยาวกษัตริย์ไทยพระองค์นี้ หลังจากที่ต้องผจญกับมหาภัยของสงครามโลกครั้งที่สองมาอย่างยาวนานถึง 4 ปี ทั้งนี้เพื่อเป็นมิ่งขวัญและศิริมงคลแก่ประเทศชาติในยามนี้ จึงได้ให้คำแนะนำแก่รัฐบาลของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กราบ

บังคมทูลเชิญพระองค์เสด็จนิวัติพระนครดังกล่าว

และในวันที่ 5 ธันวาคม 2488 เวลา 9.00 น.นั่นเอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลผู้เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนไทยทั้งชาติ พระอนุชา และสมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ (พระนามขณะนั้น) ก็ได้เสด็จถึงสนามบินดอนเมืองโดยเครื่องบินพระที่นั่งที่รัฐบาลอังกฤษจัดถวาย ซึ่ง ณ ที่นั้นนายกรัฐมนตรี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช คณะรัฐมนตรีและประชาชนได้เฝ้ารับเสด็จอย่างล้นหลาม

จากสนามบินดอนเมือง พระองค์ได้เสด็จประทับรถไฟพระที่นั่งมาถึงสถานีรถไฟสวนจิตรลดา ณ ที่นั้นในเวลานั้น นายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่และทูตานุทูตได้เฝ้าคอยรับเสด็จ และทันทีที่พระองค์เสด็จลงจากรถไฟพระที่นั่งสู่สถานีจิตรลดาแล้ว นายปรีดี พนมยงค์จึงได้กราบถวายบังคมทูลพระกรุณาว่า

..ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

บัดนี้เป็นศุภวาระดิถีมงคลที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้เสด็จพระราชดำเนินนิวัติสู่มหานครไทยโดยสวัสดิภาพ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณา โดยอาศัยประกาศประธานสภาผู้แทนราษฎร ลงวันที่ 20 กันยายน 2488 ว่า ความเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ของข้าพระพุทธเจ้าได้สิ้นสุดลงตั้งแต่ขณะนี้เป็นต้นไป ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายพระพรชัยให้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จอยู่ในราชสมบัติ วัฒนาสถาพร เป็นมิ่งขวัญของประชาชนและประเทศชาติในระบอบประชาธิปไตย ตามรัฐธรรมนูญชั่วกัลปาวสาน ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ [334]

ในขณะเดียวกันพระองค์ทรงพระราชดำรัสตอบดังนี้

..ท่านปรีดี พนมยงค์

ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้กลับมาสู่พระมหานครเพื่อบำเพ็ญพระกรณียกิจตามหน้าที่ของข้าพเจ้าต่อประชาชนและประเทศชาติ ข้าพเจ้าขอขอบใจท่านเป็นอันมากที่ได้ปฏิบัติกรณียกิจแทนข้าพเจ้ามาด้วยความซื่อสัตย์สุจริตต่อข้าพเจ้าและประเทศชาติ ข้าพเจ้าขอถือโอกาสนี้แสดงไมตรีจิตในคุณงามความดีของท่านที่ได้ส่งเสริมความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ประเทศชาติและช่วยบำรุงรักษาความเป็นเอกราชของชาติไว้[335]

ในการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้เสด็จนิวัติพระนครในครั้งนี้ เนื่องจากทรงเห็นว่า นายปรีดี พนมยงค์ ได้ปฏิบัติหน้าที่รับใช้ประเทศชาติมาด้วยความรู้ความสามารถมองการณ์ไกล และซื่อสัตย์สุจริตอย่างแท้จริง ต่อมาพระองค์จึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมยกย่องให้ นายปรีดี พนมยงค์ เป็น "รัฐบุรุษอาวุโส" ของประเทศเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2488 ทั้งนี้เพื่อให้ทำหน้าที่คอยให้คำแนะนำปรึกษาราชการแผ่นดินสืบไป ดังประกาศพระราชโองการในเรื่องนี้ที่มีความส่วนหนึ่งว่า

..โดยที่ทรงพระราชดำริห์เห็นว่า นายปรีดี พนมยงค์ ได้เคยรับหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินในตำแหน่งสำคัญ ๆ มาแล้วหลายตำแหน่ง จนในที่สุดได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และปรากฏว่าตลอดเวลาที่ นายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งเหล่านี้ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และด้วยความจงรักภักดีต่อ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ ทั้งได้แสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ในความปรีชาสามารถบำเพ็ญคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติเป็นเอนกประการ

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมยกย่อง นายปรีดี พนมยงค์ ไว้ในฐานะรัฐบุรุษอาวุโส และให้มีหน้าที่รับปรึกษากิจราชการแผ่นดิน เพื่อความวัฒนาถาวรของชาติสืบไป[336]

โดย ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นายกรัฐมนตรี เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ ซึ่งก็กล่าวได้ว่า นายปรีดี พนมยงค์ คือ รัฐบุรุษอาวุโสคนแรกและคนเดียวของประเทศไทยนับตั้งแต่นั้นมา

เชิงอรรถ

[331] ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 62 ตอน 47 หน้า 509-511

[332] อ้างแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ จดหมายของนายปรีดี พนมยงค์ถึงพระพิศาลสุขุมวิทฯ หน้า 60

[333] อ้างแล้ว สงบ สุริยินทร์ ประวัตินายกฯ หน้า 203

[334] กรมศิลปากรและมูลนิธิอัฏฐมราชานุสรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ส.ศิลป์ (2521) จำกัด, 2529 หน้า 83

[335] อ้างแล้ว กรมศิลปากรและมูลนิธิอัฏฐมราชานุสรณ์ฯ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล หน้า 83

[336] ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 62 ตอนที่ 70 หน้า 699

28

นายกรัฐมนตรี

หลังจากที่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้เข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสืบต่อจาก นายทวี บุณยเกตุ เมื่อวันที่ 17 กันยายน 2488 ต่อมาถึงวันที่ 15 ตุลาคม 2488 ได้มีพระราชกฤษฎีกายุบสภาผู้แทนราษฎร เพื่อให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชุดใหม่ ทั้งนี้เพราะสภาผู้แทนราษฎรชุดเก่าถูกยืดอายุหรือวาระการดำรงตำแหน่งมา 2 สมัยแล้ว อันเป็นผลเนื่องมาจากภาวะสงคราม ดังนั้นเมื่อสงครามยุติลงมีภาวะของสันติภาพเข้ามาแทน จึงเห็นกันว่าสมควรที่จะต้องมีการเลือกตั้งสภาผู้แทนราษฎรกันใหม่ โดยได้กำหนดวันเวลาไว้เป็นวันที่ 6 มกราคม 2489 และหลังจากการเลือกตั้งเสร็จ ถึงวันที่ 30 มกราคม 2489 ได้มีการประชุมสภาผู้แทนราษฎร เพื่อซาวเสียงหาผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนใหม่ขึ้น ปรากฏว่าที่ประชุมโดยมติของเสียงส่วนใหญ่เห็นควรให้ นายปรีดี พนมยงค์ ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนต่อไป ดังบันทึกรายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎรในวันดังกล่าวที่ว่า

..ประธานสภาผู้แทนราษฎรได้นัดประชุมสมาชิกสภาเพื่อหารือเป็นการภายในสอบถามความเห็นว่าผู้ใดสมควรจะได้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี สมาชิกส่วนมากเห็นควรให้ นายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ประธานสภาฯ จึงได้ไปแจ้งความเห็นของสมาชิกส่วนข้างมากให้นายปรีดี พนมยงค์ ทราบ แต่นายปรีดี พนมยงค์ ปฏิเสธไม่ขอรับตำแหน่ง

โดยแจ้งว่ามีภารกิจต่าง ๆ อยู่มาก ดังนั้นประธานสภาฯ จึงได้หารือสมาชิกอีกครั้งหนึ่ง แจ้งให้ที่ประชุมทราบว่า นายปรีดี พนมยงค์ ปฏิเสธไม่ขอรับตำแหน่ง

ที่ประชุมจึงได้หารือต่อไป ในที่สุดเห็นควรให้ พ.ต.ควง อภัยวงศ์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ประธานสภาจึงได้นำความกราบบังคมทูลตามความเห็นของสมาชิก [337] จึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2489 และได้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีในวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2489 สำหรับรายนามสมาชิกคณะรัฐบาลชุดนี้ประกอบด้วย

1. พ.ต.ควง อภัยวงศ์	เป็นนายกรัฐมนตรี
2. พระยาศรีวิสารวาจา	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง
3. ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ
4. พระสุทธิอรรถนฤมนตร์	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ
5. พล.ท.ชิด มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
6. พระยาอัชราชทรงสิริ	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตราธิการ
7. พล.ท.หลวงเกรียงศักดิ์พิชิต	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข
8. นายประจวบ บุนนาค	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงสาธารณสุข

9. น.อ.หลวงศุภชลาศัย เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม

10. พ.ต.ควง อภัยวงศ์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม

11. เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม

12. พล.อ.ต.มุนี มหาสันทนะ เวชยันต์รังสฤษดิ์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์

13. นายศรีเสนา สมบัติศิริ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

14. พระตีรณสารวิศวกรรม เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

15. นายชม จารุรัตน์ เป็นรัฐมนตรี

16. พ.อ.น้อม เกตุนุติ เป็นรัฐมนตรี

17. นายเลียง ไชยกาล เป็นรัฐมนตรี

18. หลวงอังคณานุรักษ์ เป็นรัฐมนตรี

19. นายสุวิชช พันธเศรษฐ เป็นรัฐมนตรี

20. นายใหญ่ ศวิตชาติ เป็นรัฐมนตรี

21. นายฟอง สิทธิธรรม เป็นรัฐมนตรี

22. นายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ เป็นรัฐมนตรี

แต่ปรากฏว่ารัฐบาล นายควง อภัยวงศ์ ก็อยู่มาได้เพียงเดือนเศษ ๆ ก็ต้องลาออกไปเมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2489 ทั้งนี้เนื่องจากแพ้มติในสภาผู้แทนราษฎร เกี่ยวกับการที่ฝ่ายค้านโดย นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ได้เสนอร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองค่าใช้จ่ายของประชาชน หรือพระราชบัญญัติควบคุมราคาสินค้านั้นเอง แต่รัฐบาลนายควงกลับแถลงว่ารัฐบาล

ไม่สามารถรับร่างพระราชบัญญัตินี้ได้ และเมื่อมีการออกเสียงลงมติกันปรากฏว่ารัฐบาลเป็นฝ่ายแพ้ด้วยคะแนน 63 ต่อ 65 เพราะฉะนั้น นายควง อภัยวงศ์ จึงจำต้องนำคณะรัฐบาลกราบถวายบังคมลาออกทั้งคณะในวันที่ 18 มีนาคม 2489 ดังกล่าว

เมื่อรัฐบาล นายควง อภัยวงศ์ ต้องล้มคว่ำลงอย่างไม่เป็นท่า หลังจากที่เพิ่งได้รับการแต่งตั้งเพียงเดือนเศษ ๆ ก็มีความจำเป็นที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจะต้องชาวเสียงหานายกรัฐมนตรีคนใหม่ต่อไป

ดังนั้นในวันที่ 19 มีนาคม 2489 ประธานสภาผู้แทนราษฎรจึงได้เรียกประชุมสภาผู้แทนราษฎรเพื่อประชุมปรึกษาหารือชาวเสียงเลือกนายกรัฐมนตรีขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ตามบันทึกรายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎรในวันนี้ที่ว่า

..วันที่ 19 มีนาคม 2489 ประธานสภาฯ ได้นัดประชุมสภาชิกเป็นการภายใน เพื่อหารือว่าเมื่อนายกรัฐมนตรี (นายควง อภัยวงศ์) กราบถวายบังคมลาออกแล้วเช่นนี้ ผู้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไปควรจะเป็นผู้ใด สมาชิกในที่ประชุมได้มีความเห็นว่า ควรเป็น นายปรีดี พนมยงค์ มีสมาชิกบางท่านได้ให้ความเห็นว่า นายปรีดี พนมยงค์ ไม่อาจรับตำแหน่ง เพราะแม้แต่ตำแหน่งสมาชิกประเภทที่ 2 ก็ยังแจ้งว่า ไม่สามารถมาประชุมได้สม่ำเสมอควรจะสอบถามผู้ถูกเสนอเสียก่อน ดังนั้นจึงพักการหารือไว้ชั่วระยะหนึ่งเพื่อรอฟังการทาบทามตัว

ประธานสภาฯ จึงได้ไปพบ นายปรีดี พนมยงค์ ที่ทำเนียบท่าช้างวังหน้า ได้มีสมาชิกอีกหลายคนไปด้วย ประธานสภาฯ ได้แจ้งให้ทราบว่าได้หารือกันระหว่างสมาชิกสภาฯ พิจารณาหาผู้ที่สมควรจะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนต่อไป สมาชิกส่วนมากเห็นว่า นายปรีดี พนมยงค์ ควรจะดำรงตำแหน่งนี้ จึงมาเรียนให้ทราบก่อนที่จะนำความขึ้นกราบบังคมทูล

ในการนี้ได้มีสมาชิกที่ร่วมไปด้วยได้กล่าวขอร้องเป็นทำนองว่า ในภาวะคับขันและสถานการณ์เช่นนี้ ซึ่งจะต้องมีการเจรจากับพันธมิตรในปัญหาต่าง ๆ อยู่ต่อไปด้วย ผู้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีควรจะเป็น นายปรีดี พนมยงค์ ในที่สุด นายปรีดี พนมยงค์ จึงยอมรับตำแหน่ง ประธานสภาฯ จึงกลับมาแจ้งให้ที่ประชุมสมาชิกสภาฯ ทราบ[338]

ต่อมาในวันที่ 24 มีนาคม 2489 ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี และมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งคณะรัฐบาลชุดที่มี นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี ดังมีรายนามคณะรัฐมนตรีดังต่อไปนี้

1. นายปรีดี พนมยงค์	เป็นนายกรัฐมนตรี
2. พล.ท.จีระ วิชิตสงคราม	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
3. นายปรีดี พนมยงค์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง
4. นายดิเรก ชัยนาม	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ
5. นายทวี บุณยเกตุ	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตราธิการ
6. พระยาสุนทรพิพิธ	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข
7. นายสงวน จูฑะเตมีย์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม
8. นายสพรั่ง เทพหัสดิน ณ อยุธยา	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม

9. ม.ล.กรี เดชาติวงศ์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์
10. พ.อ.ช่วง เชวงศักดิ์สงคราม	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย
11. หลวงชำนาญนิติเกษตร	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม
12. นายเดือน บุนนาค	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
13. นายวิจิตร ลุลิตานนท์	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง
14. ขุนระดับคดี	เป็นรัฐมนตรี
15. นายวิโรจน์ กมลพันธ์	เป็นรัฐมนตรี
16. พ.อ.ทวน วิชัยขัทคะ	เป็นรัฐมนตรี
17. นายอิ้น บุนนาค	เป็นรัฐมนตรี

ล่วงมาอีกหนึ่งวันคือในวันที่ 25 มีนาคม 2489 รัฐบาล นายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้แถลงนโยบายการบริหารราชการแผ่นดินต่อสภาผู้แทนราษฎร ดังรายละเอียดคำแถลงนโยบายของนายกรัฐมนตรี ปรีดี พนมยงค์ ต่อสภาผู้แทนราษฎรดังต่อไปนี้

..ท่านประธานสภาผู้แทนราษฎรและท่านสมาชิกผู้มีเกียรติทั้งหลาย

เพื่อสนองตามความต้องการของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรส่วนมากที่จะให้ข้าพเจ้ารับใช้ประเทศชาติในยามคับขัน ข้าพเจ้าก็จำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามความประสงค์ของท่าน

บัดนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งคณะรัฐมนตรีตามประกาศลงวันที่ 24 มีนาคม พุทธศักราช 2489 ดังที่ท่านทราบแล้ว รัฐบาลจึงขอแถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎรดังต่อไปนี้

1. เป็นที่ทราบกันอยู่ทั่วไปว่า ขณะนี้ประเทศไทยก็คล้ายกับประเทศอื่น ๆ อีกหลายประเทศที่ต้องตกอยู่ในภาวะอันยากแค้นซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากมหาสงคราม ฉะนั้นไม่ว่ารัฐบาลใดที่จะเข้ามาบริหาร ย่อมจะต้องเผชิญกับปัญหามากมายหลายประการ รัฐบาลนี้มิได้มองข้ามความยากลำบากที่จะต้องประสบ แต่ก็จะพยายามฝ่าฟันอุปสรรคให้ได้ผลดีแก่ประเทศชาติมากที่สุดเท่าที่จะทำได้

2. เป็นความจำเป็นที่ประเทศไทยจะต้องส่งเสริมสัมพันธไมตรีตลอดทั้งความเข้าใจอันดีให้สนิทสนมกับสหประชาชาติ และร่วมมือตามอุดมคติซึ่งสหประชาชาติได้วางไว้ และดำเนินการเจรจากับสหประชาชาติและนานาประเทศอื่น เพื่อปลดเปลื้องและผ่อนผันภาระให้หมดหรือลดน้อยลงไป ในการนี้จึงจำเป็นที่คนไทยทั้งหลายจะต้องมีความสามัคคีกลมเกลียวและแสดงให้เห็นถึงเสถียรภาพและความมั่นคงภายในประเทศอันจะเป็นรากฐานที่แสดงให้นานาประเทศเห็นถึงความเป็นปึกแผ่นและกำลังจิตใจของประชาชนคนไทย

3. ขณะนี้การครองชีพและความสงบเรียบร้อยภายในเป็นปัญหาอันใหญ่สำหรับประชาชนภายในทั่วทั้งประเทศ ซึ่งรัฐบาลจะได้เอาใจใส่เป็นพิเศษ ในการนี้จะต้องอาศัยความสมานและประสานนโยบายภายในต่าง ๆ ดังจะได้กล่าวในข้อต่อ ๆ ไป

4. การทหาร รัฐบาลนี้ถือว่ากำลังทหารที่มีอยู่นั้นเป็นของประเทศชาติโดยเฉพาะ และจะได้ปรับปรุงการจัดการปกครองทางทหารให้สอดคล้องกับการปกครองแบบประชาธิปไตยตามที่เหมาะสมกับประเทศของเรา

จะจัดการให้ทหารได้รับการเลี้ยงดูดีขึ้นโดยเร็ว และจะให้ทหารเป็นกำลังหนุนเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองในการปราบปรามโจรผู้ร้ายเพื่อความสงบสุขของประชาชน

5. การคลัง

(1) จะพยายามหาทางเจรจาขอให้สหประชาชาติถอนการยึดเงินของประเทศไทย ซึ่งจะเป็นทางให้ประเทศไทยได้นำเงินมาซื้อของที่จำเป็นให้พลเมือง

(2) จะพยายามให้ได้เปิดการปริวรรตเงินกับต่างประเทศโดยเร็วที่สุด เพื่อให้การค้ากับต่างประเทศดำเนินไปได้

(3) จะเริ่มการปรับปรุงรายจ่ายรายได้ให้เหมาะสมแก่กาละและเป็นธรรมแก่สังคม

(4) จะดำเนินการไปสู่รากฐานในอันที่จะธำรงไว้ซึ่งเสถียรภาพของเงินตราไทย

อนึ่ง รัฐบาลได้คำนึงเห็นว่า กิจการของประเทศจะดำเนินไปโดยเรียบร้อยได้ก็ด้วยอาศัยข้าราชการเป็นตัวจักรสำคัญ และโดยเหตุที่ข้าราชการในปัจจุบันนี้ตกอยู่ในฐานะลำบาก รัฐบาลจึงเห็นสมควรที่จะช่วยเหลือให้ข้าราชการทุกฝ่ายมีการครองชีพอันสมควรแก่อัตภาพ

6. การเกษตร รัฐบาลจะให้ความสนใจพิเศษ อาทิเช่น จะเพาะและส่งเสริมการสหกรณ์และให้มีกสิกรชั้นกลางขึ้นให้มากที่สุดที่จะมากได้ จะเร่งบำรุงและส่งเสริมพืช 4 ชนิดเป็นการใหญ่ คือ ข้าว ถั่วเหลือง ฝ้าย และยาสูบ การเผยแพร่พันธุ์ข้าวที่รัฐบาลได้บำรุงคัดเลือกแล้วให้มีปริมาณแพร่หลายยิ่งขึ้น จะบำรุงสัตว์พันธุ์พื้นเมืองให้ได้พันธุ์ที่ดีแทนที่จะมุ่งนำพันธุ์สัตว์จากต่างประเทศมาสืบพันธุ์แต่ทางเดียว จะให้บรรดาสหกรณ์ชาวนาเป็นผู้ถือหุ้นส่วนใหญ่ในบริษัทข้าวไทยจำกัด จะได้ดำเนินการก่อสร้างการชลประทานที่ได้วางไว้ให้สำเร็จรูป และจะได้สำรวจดูด้วยว่า นอกจากในภาคกลางแล้ว จะมีทางทำการชลประทานเพื่อช่วยเหลือการกสิกรรมในภาคนั้น ๆ ได้เพียงใดหรือไม่ นโยบายดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้ บางอย่างเป็นนโยบายที่จะต้องกระทำในระยะเวลานาน ซึ่งรัฐบาลนี้แถลงให้

ทราบเพื่อเป็นอุดมคติอันมุ่งไปสู่เท่านั้น แต่เพียงในระยะเวลาอันสั้นนี้ จะพยายามรีบเร่งกระทำดังนี้

(1) จะดำเนินการห้ามการฆ่ากระบือ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญของชาวนา

(2) จะรีบเร่งหาพันธุ์ข้าวปลูกให้ราษฎรชาวนาที่ขัดสนได้ยืมไปทำพันธุ์ในฤดูการทำนาที่จะถึงนี้ อันเป็นการสอดคล้องกับโครงการที่รัฐบาลชุดก่อน ๆ ได้วางไว้สืบเนื่องกันมา

(3) จะระดมสัตวแพทย์ให้มาป้องกันและปราบปรามโรคระบาดสัตว์ ซึ่งเวลานี้กระบือในจังหวัดภาคกลางและภาคที่เป็นอู่ข้าวอู่น้ำได้ประสบภัยนี้อยู่

(4) จะเริ่มวางวิธีการให้สหกรณ์ชาวนาเป็นผู้ถือหุ้นส่วนใหญ่ในบริษัทข้าวไทยจำกัด

7. การคมนาคม รัฐบาลจะส่งเสริมการบำรุงและบูรณะให้ได้มากที่สุดเท่าที่กำลังเงินจะทำได้โดยจัดการให้ได้สิ่งของที่จำเป็นสำหรับการนี้มาจากต่างประเทศโดยเร็วที่สุด

8. การพาณิชย์และอุตสาหกรรม ในระยะเวลาอันสั้นนี้ รัฐบาลจะได้พยายามแก้ปัญหาเรื่องราคาเครื่องอุปโภคและบริโภคสูง ซึ่งเป็นการเดือดร้อนแก่ราษฎรอยู่ในเวลานี้โดยด่วน ทั้งนี้จะได้ร่วมมือกับกระทรวงมหาดไทยในเรื่องเร่งรัดปราบปรามโจรผู้ร้าย เพื่อให้การขนส่งปลอดภัยแก่พ่อค้าและสินค้า และร่วมมือกับกระทรวงคมนาคมเพื่อให้การขนส่งสะดวกและประหยัดขึ้น นอกจากนั้นรัฐบาลจะได้รีบเจรจาขอซื้อสินค้าอันจำเป็นเพื่อส่งเสริมให้เครื่องอุปโภคมีราคาย่อมเยาลง

ในทางอุตสาหกรรม รัฐบาลจะได้ปรับปรุงกิจการภายในโรงงานอุตสาหกรรมที่เป็นของรัฐบาลให้มีสมรรถภาพในการผลิตยิ่งขึ้น และจะได้ส่งเสริมการอุตสาหกรรมของสหกรณ์และของเอกชนให้มีปริมาณเพิ่มขึ้น

9. การมหาดไทย เพื่อให้บังเกิดความสงบเรียบร้อยภายในและความปลอดภัยของประชาชนซึ่งเป็นที่ปรารถนาอยู่โดยทั่วกันนั้นโดยเร็ว จะได้เร่งรัดจัดการให้เจ้าหน้าที่ทั้งฝ่ายปกครองและฝ่ายปราบปรามได้ประสานงานกันโดยใกล้ชิด และส่งเสริมให้มีสมรรถภาพยิ่งขึ้น และถ้าจำเป็นก็จะได้ร่วมมือกับฝ่ายทหารเพื่อให้เป็นกำลังหนุนในการปราบปรามนี้ด้วย

โดยเฉพาะเส้นทางคมนาคมซึ่งไม่ปลอดภัยในการขนส่ง จะได้ดำเนินการป้องกันเพื่อให้การขนส่งมีความสะดวกและปลอดภัยเป็นพิเศษ

10. การสาธารณสุข เพื่อที่จะปลดเปลื้องความทุกข์ของประชาชนในด้านโรคภัย รัฐบาลจะได้พยายามเร่งรัดจัดการปราบปรามและป้องกันโรคระบาด ซึ่งกำลังเกิดแพร่หลายอยู่ในขณะนี้ให้บรรเทาเบาบางลงโดยเร็ว และจะได้ดำเนินการเพิ่มพูนปริมาณยารักษาโรคชนิดที่จำเป็นโดยการคิดทำขึ้นหรือหาซื้อจากทั้งภายในภายนอกประเทศ เพื่อสำหรับใช้และจำหน่ายให้เป็นความสะดวกแก่ประชาชนที่จะซื้อหาและได้ราคาย่อมเยาลงกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

อนึ่ง ในเรื่องสถานพยาบาลและปริมาณจำนวนนายแพทย์ ซึ่งขณะนี้ยังมีไม่พอแก่การดังเป็นที่ทราบกันอยู่แล้ว และรัฐบาลชุดก่อน ๆ ก็ได้ดำริในอันที่จะจัดการให้มีปริมาณเพิ่มขึ้นให้ได้จำนวนพอแก่การนั้น รัฐบาลนี้ก็จะได้ดำเนินการสืบเนื่องต่อไป เพื่อให้บังเกิดผลสมปรารถนาในอนาคต

11. การศึกษา รัฐบาลนี้ยินดียอมรับการเข้าร่วมมือของเอกชนในการจัดตั้งโรงเรียนและการจัดทำตำราเรียน และในระยะเวลาอันใกล้กับการเปิดสมัยการศึกษานี้ รัฐบาลจะเอาใจใส่เป็นพิเศษในเรื่องสถานที่เล่าเรียนและตำราที่ใช้ในการเรียน รัฐบาลจะจัดการตามความสามารถให้นักเรียนมีที่เรียน และมีตำราเรียนให้ทั่วถึง

12. การศาล รัฐบาลจะรักษาฐานะของผู้พิพากษาตามควรแก่อิสระ

ที่มีในการพิจารณาคดี และจะได้สอดส่องให้กระบวนพิจารณาในศาลได้ดำเนินไปโดยเร็วตามควร

ในที่สุดนี้ หวังว่าสภาผู้แทนราษฎรคงจะได้รับฟังนโยบายของรัฐบาลนี้ด้วยดี และพิจารณาดำเนินการตามมาตรา 50 แห่งรัฐธรรมนูญ [339]

ปรากฏว่าภายหลังจากที่นายกรัฐมนตรี นายปรีดี พนมยงค์ แถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎรแล้วภายในวันเดียวกันนี้ สภาผู้แทนราษฎรได้มีมติให้ความไว้วางใจรัฐบาล นายปรีดี พนมยงค์ อย่างเป็นเอกฉันท์ด้วยคะแนน 115 เสียงต่อ 3 เสียง

ดังที่กล่าวแล้วว่า การเข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในครั้งนี้ของ นายปรีดี พนมยงค์ ก็ด้วยเหตุที่ว่าสถานการณ์ของประเทศในขณะนั้นถือว่าอยู่ในภาวะคับขัน ที่สำคัญก็คือเหตุผลตามที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ได้เข้าพบและขอร้องนายปรีดีให้ยอมรับดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในครั้งนี้อ้างถึงในประเด็นที่ว่า "จะต้องมีการเจรจากับพันธมิตรในปัญหาต่าง ๆ" นั้น เป็นประเด็นที่ถือได้ว่าสำคัญที่สุด เพราะในระยะนั้นมีปัญหาเรื่องสัญญาสมบูรณ์แบบ ที่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นายกรัฐมนตรีภายหลังสงครามเสร็จใหม่ ๆ ได้ลงนามไว้กับประเทศอังกฤษ ซึ่งได้ยังผลให้เกิดความเสียหายให้กับผลประโยชน์ของประเทศชาติอย่างใหญ่หลวง โดยเฉพาะในเรื่องการที่ประเทศไทยต้องยอมให้ข้าวสารฟรี หรือโดยไม่คิดมูลค่าแก่ฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นจำนวนถึง 1 ล้านห้าแสนตัน เป็นเสมือนเงื่อนตายที่มัดประเทศชาติไทยอยู่ในเวลานั้น และหากประเด็นในเรื่องนี้แก้ไม่ได้หรือแก้ไม่สำเร็จ ผลเสียจะตามมาอย่างมหาศาล ซึ่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในเวลานั้นคงพิจารณาเห็นแล้วว่า มีแต่ นายปรีดี พนมยงค์ เท่านั้นที่จะแก้ปัญหาเรื่องนี้ได้ เพราะได้เคยเห็นหรือทราบฝีมือความสามารถมาก่อน ทั้งในเรื่องการเป็นผู้เจรจาลดดอกเบี้ยเงินกู้กับอังกฤษ หรือการเจรจายกเลิกสัญญาไม่เป็นธรรมกับประเทศมหาอำนาจนักล่าอาณานิคม

สมัยร่วมรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา จึงถึงกับได้เดินทางไปขอร้องให้นายปรีดียอมรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีถึงทำเนียบท่าช้างกันทีเดียว

ด้วยเหตุนี้เมื่อ นายปรีดี พนมยงค์ ได้ยอมตกลงที่จะเป็นนายกรัฐมนตรีแล้ว ในการกำหนดนโยบายของรัฐบาลปรีดีนั้น จะเห็นได้ว่ามีการลำดับความสำคัญของปัญหาที่จะดำเนินการแก้ไขไว้ในลักษณะที่ ข้อที่ 1 การมุ่งแก้ปัญหาภาวะยากแค้นอันสืบเนื่องมาจากมหาสงคราม อันเป็นปัญหาเฉพาะหน้าโดยตรง ส่วนข้อต่อมาหรือข้อที่ 2 "..ดำเนินการเจรจากับสหประชาชาติ (ฝ่ายสัมพันธมิตร-ผู้เขียน) และนานาประเทศอื่น เพื่อปลดเปลื้องและผ่อนผันภาระให้หมดหรือลดน้อยลงไป" ซึ่งก็คือการมุ่งแก้ปัญหาในเรื่องสัญญาสมบูรณ์แบบนั่นเอง ส่วนข้อต่อ ๆ มาก็เป็นนโยบายในเรื่องการแก้ปัญหาทั้งในระยะสั้นและระยะยาวของรัฐบาลที่จะพึงดำเนินการต่อไป

และเพื่อความเข้าใจของผู้อ่านที่ดี ก่อนที่จะผ่านไปสู่ประเด็นในเรื่องอื่น ๆ หรือประเด็นที่ว่านายปรีดีได้ดำเนินการแก้ไขสัญญาสมบูรณ์แบบดังกล่าว โดยวิธีใดมีผลดีผลเสียอย่างไร จะขอกล่าวถึงสัญญาสมบูรณ์แบบที่ไทยทำกับอังกฤษเป็นเบื้องต้นว่าเป็นอย่างไรก่อน

กล่าวคือภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง และประเทศไทยโดย นายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ โดยการแนะนำของลอร์ดหลุยส์เมาท์แบทเตน ได้ประกาศสันติภาพแล้ว ต่อมาในเดือนกันยายน 2488 เดียวกันนี้ ผู้แทนกองทัพอังกฤษ*** ในกรุงเทพฯ ได้แจ้งกับผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ หรือ นายปรีดี พนมยงค์ ให้แจ้งกับรัฐบาลไทยว่า "รัฐบาลอังกฤษใคร่จะให้รัฐบาลไทยส่งคณะผู้แทนออกไป

*** เหตุที่ผู้แทนกองทัพอังกฤษเป็นผู้แจ้งกับผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เพราะขณะนั้นรัฐบาลอังกฤษได้ปิดสถานทูตลง อันเนื่องมาจากการที่รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ประกาศสงครามกับอังกฤษ

เจรจาทำสัญญาทางทหารกับรัฐบาลอังกฤษ แต่เพื่อเกียรติศักดิ์ของไทยเอง ขอให้รัฐบาลไทยออกคำแถลงเองว่า จะส่งคณะผู้แทนออกไปเองเพื่อเจรจาเรื่องนี้ที่เมืองแคนดี เกาะลังกา" [340]

ซึ่งรัฐบาลไทยในขณะนั้นคือรัฐบาลที่มี นายทวี บุณยเกตุ เป็นนายกรัฐมนตรี ก็ได้ตกลงตามที่ฝ่ายอังกฤษเสนอมา และได้ส่งคณะผู้แทนไทยไปเจรจากับฝ่ายอังกฤษที่เมืองแคนดีประกอบด้วย (1) พล.อ.หลวงเสนาณรงค์ ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก เป็นหัวหน้า (2) ร.อ.เฉลิมศักดิ์ จูฑะพงศ์ (3) นายทวี ตะเวทิกุล (4) พล.ร.ต.แชน ปัจจุสานนท์ (5) พ.อ.สุรจิต จารุเศรณี (6) พ.อ.เนตร เขมะโยธิน (7) น.ท.ทวี จุลทรัพย์ (8) นายป่วย อึ้งภากรณ์ ในฐานะผู้แทนและเลขานุการ ทั้งนี้เพื่อเจรจารายละเอียดเกี่ยวกับการทหารของฝ่ายสัมพันธมิตร เพื่อจะดำเนินการจัดการให้ญี่ปุ่นทำพิธียอมแพ้และปลดอาวุธของกองทัพญี่ปุ่น แต่ปรากฏว่าเมื่อผู้แทนไทยไปพบเจรจากับฝ่ายอังกฤษแล้ว ก็ต้องพบกับความผิดหวังเป็นอย่างยิ่งในท่าทีของฝ่ายอังกฤษ ที่ได้เสนอร่างความตกลงจำนวน 21 ข้อต่อคณะผู้แทนไทย ดังรายละเอียดข้อเสนอดังกล่าวคือ

..1. ให้ยุบองค์การทหาร องค์การกึ่งทหาร องค์การการเมืองซึ่งกระทำการโฆษณาเป็นปฏิปักษ์ต่อสหประชาชาติ

2. ส่งมอบบรรดาเรือทั้งหมดที่เป็นของสหประชาชาติ ซึ่งอยู่ในท่าเรือให้แก่เจ้าหน้าที่สัมพันธมิตร

3. จะกระทำทุกวิถีทางเพื่อปลดเปลื้องบรรเทาทุกข์เชลยศึกและผู้ที่กักกันสัมพันธมิตร และจะออกค่าใช้จ่ายในการจัดอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยา อนามัย และการขนส่ง ให้มีจำนวนเพียงพอ โดยปรึกษากับเจ้าหน้าที่ทหารฝ่ายสัมพันธมิตร

4. จะรับผิดชอบในการป้องกันรักษาและซ่อมแซมซดใช้ ซึ่งทรัพย์สินของสัมพันธมิตรทั้งหมด

5. ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ทางการทหารฝ่ายสัมพันธมิตรในเรื่อง

ก. ปลดอาวุธญี่ปุ่นในประเทศไทย และส่งมอบให้แก่ฝ่ายสัมพันธมิตร

ข. ยึดและมอบเครื่องอุปกรณ์ในการสงครามของญี่ปุ่นให้แก่เจ้าหน้าที่ทางการทหารฝ่ายสัมพันธมิตรซึ่งจะได้ตั้งขึ้น รวมทั้งเรือรบ เรือสินค้าทุกชนิด เครื่องบิน อาวุธ กระสุน ยานยนต์ และยานอื่น ๆ คลังทหารต่าง ๆ รวมทั้งน้ำมันที่ใช้ในการบิน และน้ำมันอื่น ๆ กับเชื้อเพลิง เสื้อผ้า เครื่องมือเครื่องใช้ของวิทยุ และทรัพย์สมบัติอื่น ๆ ซึ่งเป็นของกองทัพญี่ปุ่น

6. ห้ามทำการค้ากับศัตรูของสัมพันธมิตร

7. ยึดทรัพย์ของญี่ปุ่นทั้งหมด (และศัตรูอื่น) มอบให้กับสัมพันธมิตร

8. ร่วมมือในการฟ้องร้องและสอบสวนบุคคลซึ่งต้องหาว่าเป็นอาชญากรสงคราม หรือผู้ที่ร่วมมือกับญี่ปุ่น หรือกับศัตรูของสัมพันธมิตรโดยเปิดเผย

9. ส่งมอบตัวกบฏซึ่งเป็นชนชาติสัมพันธมิตรให้แก่เจ้าหน้าที่สัมพันธมิตร

10. จะบำรุงรักษา และพร้อมที่จะช่วยเหลือ เจ้าหน้าที่ฝ่ายสัมพันธมิตรทั้งทางทัพเรือ ทัพบก และทัพอากาศ ตลอดจนท่าเรือ สนามบิน สิ่งก่อสร้าง เครื่องมือเครื่องใช้ ทางคมนาคม อาวุธ และคลังทุกชนิดตามที่จะได้ระบุ และนอกจากนั้น รวมทั้งสิ่งปลูกสร้างบนพื้นดิน และคลังสัมภาระอื่น ๆ ตามแต่เจ้าหน้าที่ทหารสัมพันธมิตร จะได้แจ้งความประสงค์เป็นครั้งคราว เพื่อใช้เป็นที่พักทหารในการที่จะเข้ามาปลดอาวุธญี่ปุ่น และเป็นที่เก็บของด้วย

11. จะให้ใช้ท่าเรือและให้ความสะดวกในการจราจรแก่เจ้าหน้าที่ทหารฝ่ายสัมพันธมิตรในดินแดนไทยได้ตามความประสงค์

12. จัดการตามความประสงค์ของเจ้าหน้าที่สัมพันธมิตรในการควบคุมหนังสือพิมพ์ ตรวจตรา และควบคุมวิทยุ การติดต่อทางสายต่าง ๆ การติดตั้งหรือกิจการอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการคมนาคมภายใน

13. จะดำเนินการปกครองทางพลเรือนต่อไปโดยปฏิบัติตามความประสงค์ของเจ้าหน้าที่ทหารฝ่ายสัมพันธมิตร เพื่อให้เจ้าหน้าที่สามารถปฏิบัติกิจการของเขาได้

14. ในกรณีที่ต้องการจะให้มีความสะดวกในการเกณฑ์แรงงาน และในการใช้ประโยชน์ในดินแดนไทย ซึ่งการประกอบการอุตสาหกรรมขนส่ง ตลอดจนการคมนาคม โรงไฟฟ้า สาธารณกิจ และความสะดวกอื่น ๆ คลังเชื้อเพลิง และวัตถุอื่น ๆ ตามแต่เจ้าหน้าที่ฝ่ายทหารสัมพันธมิตรจะแสดงความประสงค์มา

15. เรือสินค้าของชาวไทย ไม่ว่าจะอยู่ในน่านน้ำไทยหรือต่างประเทศ ต้องอยู่ในความควบคุมของสัมพันธมิตร เมื่อสัมพันธมิตรต้องการเพื่อผลประโยชน์ของสัมพันธมิตร

16. ยอมให้จัดตั้งคณะผู้แทนทางทหารซึ่งแต่งตั้งโดยเจ้าหน้าที่ทางการทหาร เพื่อเป็นที่ปรึกษาในการจัดกำลัง การฝึก และการจัดเครื่องมือเครื่องใช้กำลังของกองทัพไทย

17. ห้ามไม่ให้นำ ข้าว ดีบุก ยาง และไม้สัก ออกนอกประเทศชั่วระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งเจ้าหน้าที่สัมพันธมิตรจะเห็นว่าจำเป็น โดยพิจารณาเหตุการณ์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นอยู่ในขณะนั้น เว้นแต่ในความอำนวยของคณะกรรมการผสมฝ่ายสัมพันธมิตร หรือเจ้าหน้าที่คล้ายกันที่จะมาแทนคณะกรรมการคณะนี้

18. ตลอดเวลาที่โลกยังขาดแคลนข้าว ตามความเห็นของคณะกรรมการผสมสัมพันธมิตร หรือเจ้าหน้าที่สัมพันธมิตร จะต้องปรับปรุงข้าวให้ได้ผลเป็นจำนวนมากที่สุด และจำนวนที่เหลือจะต้องมีไว้ให้กรรมการ

ข้าวสัมพันธมิตร ด้วยราคาที่จะตกลงกับคณะกรรมการข้าว โดยถือราคาควบคุมข้าวที่อยู่ในประเทศอื่น ๆ ในเอเชีย

19. จะตกลงรายละเอียดกับคณะกรรมการข้าวของสัมพันธมิตรในเรื่องเกี่ยวกับวิธีการที่จะให้บังเกิดผลตามข้อตกลงข้างบนนี้ ข้อตกลงดังกล่าวนี้จะต้องกินความถึงรายละเอียดตามภาคผนวกแห่งข้อตกลงนี้ และนอกจากนั้นจะจัดให้มี

ก. สัมพันธมิตรจะเข้าควบคุม เพื่อให้กิจการต่าง ๆ ที่สัมพันธมิตรต้องการให้เป็นไปตามความประสงค์ จนกว่ารัฐบาลไทยจะมีประกันให้แก่สัมพันธมิตร

ข. เพื่อให้มีการร่วมมือภายหลังต่อไปอีก ระหว่างรัฐบาลไทยกับคณะกรรมการข้าวสัมพันธมิตร ในการที่จะบริหารข้อผูกพันใด ๆ ซึ่งได้มีขึ้นแล้วนั้นต่อไป

20. การวางนโยบายการเงินของไทย (รวมทั้งอัตราแลกเปลี่ยนซึ่งกำหนดเมื่อเริ่มต้น) ต้องเป็นไปตามคำแนะนำของผู้แทนฝ่ายสัมพันธมิตร โดยยึดหลักความสะดวกที่จะให้การปลูกข้าวมีผลมากที่สุด และให้บังเกิดอุปโภคอื่น ๆ ที่ยังขาดแคลนอยู่ และเพื่อหลีกเลี่ยงการยุ่งยากทางเศรษฐกิจ

21. จะให้ข่าวที่ประสงค์โดยเร็วที่สุด และจะปฏิบัติตามภาคผนวกซึ่งได้แนบมาด้วย

ภาคผนวก A

วิธีการซึ่งคิดว่าจำเป็นเพื่อประกัน ให้จำนวนข้าวเป็นสินค้าออกได้มากที่สุด

(ก) ให้เจ้าของข้าวแจ้งปริมาณข้าวเปลือก และข้าวสาร

(ข) ให้คาดคะเนข้าวที่เหลือใช้ในประเทศไทย

(ค) เก็บข้าวที่เหลืออยู่หรือได้มาจากองค์การตุนข้าว หรือถ้าจำเป็นให้เกณฑ์

(ง) ให้จัดข้าวที่เหลือนี้ขายให้คณะกรรมการข้าวสัมพันธมิตร ดังปรากฏในข้อ 13 ในราคาที่ไม่เกินราคาข้าวของพม่าที่ตั้งไว้

(จ) ห้ามส่งข้าวเปลือกหรือข้าวสารออกนอกประเทศ เว้นแต่จะโดยคำสั่งของเจ้าหน้าที่ฝ่ายสัมพันธมิตร

(ฉ) ห้ามเก็บภาษีสินค้าออกหรือภาษีข้าวสารหรือข้าวเปลือก เว้นไว้แต่จะได้รับอนุญาตจากเจ้าหน้าที่ข้าวฝ่ายสัมพันธมิตร

(ช) สนับสนุนให้มีการปลูกข้าวให้มากที่สุดในประเทศไทย

(ซ) จดทะเบียนโรงสีทุกแห่ง และจำกัดราคาซื้อขายข้าวโรงสีไม่ให้เกินราคาที่กะไว้

(ฌ) บูรณะโรงสีใหม่โดยทุก ๆ ทางที่สามารถ รวมทั้งการสับเปลี่ยนเครื่องจักรจากโรงสีที่เสียหายมาก ไปยังโรงสีที่เสียหายน้อย เพื่อให้โรงสีที่ใช้งานได้มีพอเพียงที่จะสีข้าว

(ฌ) ในการขนส่งข้าวจากนาไปโรงสี จากโรงสีไปท่าเรือให้มีการขนส่งที่เพียงพอกับข้าวที่เก็บเกี่ยวได้

(ถ) ให้รีบจัดการบูรณะท่าเรือให้เพียงพอ

(ท) ควบคุมการแจกจ่ายเครื่องบริโภค ในลักษณะที่ชักจูงให้เกิดชาวกสิกรรมจำนวนมากที่สุด

(น) การควบคุมข้าวข้างบนนี้จะทำชั่วระยะเวลาหนึ่งจนกว่าความอัตคัดข้าวจะสิ้นสุดลง [341]

นอกจากนี้ยังมีภาคผนวก B ซึ่งมีเนื้อหาโดยสรุปคือ รัฐบาลไทยจะต้องยินยอมให้อังกฤษควบคุมการติดต่อสื่อสารทั้งหมดภายในประเทศไทย

ซึ่งจะเห็นได้ว่าจากข้อเสนอทั้ง 21 ข้อของฝ่ายอังกฤษ รวมทั้งภาคผนวกดังกล่าว ฝ่ายอังกฤษจงใจที่จะควบคุมประเทศไทยอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดทั้งทางด้าน การเมือง การทหาร และการเศรษฐกิจ อย่างแท้จริง ดังจะเห็นได้จากร่างข้อเสนอต่าง ๆ เช่น ข้อ 1. ให้ยุบเลิกองค์การทหาร

ข้อ 13. ดำเนินการปกครองบ้านเมืองตามประสงค์ของสัมพันธมิตร (อังกฤษ) ข้อ 16. ให้ผู้แทนทางทหารของอังกฤษเข้าจัดกำลัง จัดเครื่องมือ เครื่องใช้ในกองทัพไทย หรือข้อ 20. กำหนดถึงการควบคุมนโยบายการเงิน การคลังของไทยทั้งหมด

เมื่อการณ์ปรากฏเป็นดังนี้ คณะผู้แทนไทยเห็นว่าไม่สามารถลงนามได้ เพราะข้อเสนอดังกล่าวมากกว่าที่ทางผู้แทนได้รับมอบหมายให้มาลงนามเฉพาะที่เกี่ยวกับการทหารเท่านั้น จึงได้ส่งผู้แทนกลับเข้ามารายงานต่อรัฐบาล ซึ่งหลังจากที่คณะรัฐบาลได้ประชุมปรึกษาหารือกันแล้ว เห็นว่าไม่สามารถที่จะตกลงตามนั้นได้โดยรัฐบาลเอง จำต้องนำเสนอสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎรเสียก่อน

ในขณะเดียวกันทางผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ นายปรีดี พนมยงค์ และผู้แทนไทยที่ลังกาได้รีบติดต่อกับผู้แทนฝ่ายสหรัฐอเมริกาในทำนองว่า "เสียแรงร่วมมือด้วยอย่างเต็มที่กลับจะถูกสัมพันธมิตร (อังกฤษ) บังคับเสมือนไม่มีเอกราช" [342] เรื่องจึงแดงขึ้นว่า รัฐบาลอเมริกันเองไม่ได้รับคำปรึกษาหารือเรื่องนี้จากฝ่ายอังกฤษเลย จึงได้รีบประท้วงกับรัฐบาลอังกฤษอย่างรุนแรงว่า ร่างข้อเสนอที่ยื่นต่อรัฐบาลไทยนี้ ทำในนามของสัมพันธมิตร เพราะฉะนั้นอเมริกันจึงจำต้องได้รับคำปรึกษาเสียก่อน เมื่ออังกฤษดำเนินไปโดยพลการเช่นนี้รัฐบาลอเมริกันไม่ยอมรับรู้ด้วย ในขณะเดียวกันผู้แทนอเมริกันก็ได้แจ้งแก่ฝ่ายไทยให้ยับยั้งการลงนามในเรื่องนี้ไว้ก่อน เพราะฉะนั้นการลงนามในสัญญาสมบูรณ์แบบ 21 ข้อดังกล่าวจึงงดไปโดยปริยาย คงมีแต่การลงนามในเรื่องการทหาร 4 ข้อคือ

..(1) ไทยจะทำทุกวิถีทางที่จะรับรอง ทำการช่วยเหลือและบรรเทาทุกข์ต่อบรรดาเชลยศึกและผู้ถูกกักกัน และจะออกค่าใช้จ่ายในการจัดหาอาหารเลี้ยงดู

(2) ร่วมมือกับทหารสัมพันธมิตรในการปลดอาวุธญี่ปุ่น ในการกักกันคนญี่ปุ่นและเยอรมัน ในการยึดส่งมอบให้แก่สัมพันธมิตร ซึ่งบรรดาวัตถุสงครามและสัมภาระอื่น ๆ ของญี่ปุ่น ฯลฯ

(3) เกี่ยวกับประโยชน์ทางการทหารของฝ่ายสัมพันธมิตรตามข้อ (1) และ (2) จะบำรุงรักษาและพร้อมที่จะมอบให้แก่เจ้าหน้าที่ของฝ่ายสัมพันธมิตรได้ใช้เกี่ยวกับกองทัพเรือ กองทัพบก และกองทัพอากาศ ฯลฯ

(4) ข้อตกลงนี้ไม่มีผลกระทบกระเทือนในทางใดทางหนึ่งต่อฐานะแห่งรัฐบาลชาติพันธมิตร แต่ละรัฐบาลที่มีต่อประเทศไทย และไม่มีผลขัดแย้งกับการตกลง ซึ่งรัฐบาลชาติสัมพันธมิตรแต่ละชาติจะได้ตั้งใจทำร่วมกับประเทศไทยอย่างหนึ่งอย่างใดเลย [343]

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ท่าทีของรัฐบาลฝ่ายสัมพันธมิตรที่สำคัญ 2 ประเทศ คืออังกฤษและสหรัฐอเมริกา ที่มีต่อประเทศไทยมีลักษณะแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง คือฝ่ายอเมริกันเองยอมรับว่าไทยมิใช่ศัตรู หรือประเทศคู่สงคราม แม้ประเทศไทยจะได้ประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกาเมื่อวันที่ 25 มกราคม 2485 ด้วยก็ตาม ในขณะที่อังกฤษยังมีท่าทีที่ค่อนข้างชัดเจนว่าไทยเป็นประเทศศัตรู เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องมาจากเหตุผลที่สำคัญ 2 ประการคือ ประการแรกหลังจากที่รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและอเมริกาแล้ว แม้รัฐบาลจอมพลป. จะไม่ได้ทำสงครามทางทหารกับประเทศอังกฤษโดยตรง แต่ก็ได้ทำ "สงครามเสียง" (Phony War) กับฝ่ายอังกฤษอย่างเต็มที่ ดังที่ นายปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวถึงไว้ในจดหมายถึงพระพิศาลสุขุมวิทว่า

..สงครามเสียง (Phony War) ซึ่งวิทยุกระจายเสียงของรัฐบาลไทยสมัยจอมพลพิบูลฯ ได้ทำต่ออังกฤษได้ดำเนินไปอย่างรุนแรงมาก คนไทยที่ได้ฟังวิทยุกระจายเสียงของรัฐบาลย่อมระลึกได้ว่ามีหลายครั้งที่วิทยุนั้นได้ใช้วิธีโจมตีพระเจ้ากรุงอังกฤษตลอดทั้งบรรพบุรุษของพระองค์ด้วย ชาว

อังกฤษส่วนมากที่นับถืออย่างสูงในองค์พระประมุขของเขา จึงแค้นเคืองไม่เพียงแต่ผู้รับผิดชอบในการกระจายเสียงเท่านั้น หากคิดไล่เบี้ยเอากับประเทศไทยส่วนรวมด้วย เสรีไทยที่ก่อตั้งขึ้นจากอังกฤษก็ดี และเสรีไทยจากประเทศไทย ซึ่งกองบัญชาการเสรีไทยได้ส่งไปเจรจาลับกับฝ่ายอังกฤษเกี่ยวกับการประกาศเลิกสถานะสงคราม จึงประสบความยากลำบากอย่างยิ่งในการแก้ปัญหาทางการเมืองกับอังกฤษ[344]

ส่วนประการที่สอง ก็เป็นเรื่องของผลประโยชน์ที่อังกฤษมีผลประโยชน์อยู่ในประเทศไทยเป็นอันมาก เมื่อเทียบกับประเทศอเมริกา ดังบันทึกของนายปรีดีที่ปรากฏอยู่ในจดหมายถึงพระพิศาลสุขุมวิท เช่นเดียวกันว่า

..สมัยก่อนสงครามโลกอังกฤษเป็นเจ้าของอาณานิคมแห่งสหภาพมาลายู และสหภาพพม่า (รวมทั้งสหพันธรัฐฉาน) อาณานิคมดังกล่าวถูกรุกรานโดยญี่ปุ่นใช้ประเทศไทยเป็นฐานทัพ และรัฐบาลไทยในระหว่างสงครามได้มีส่วนในการนั้นด้วย เช่นการยกกองทัพไปยึดครองรัฐเชียงตุง เมืองพาน ฯลฯ และการเอาไทรบุรี ปลิศ กลันตัน ตรังกานู มาอยู่ใต้ปกครองไทย อังกฤษเป็นประเทศทุนนิยมใหญ่ที่กุมเศรษฐกิจของไทยไว้ เช่น มีธนาคารอังกฤษ 3 ธนาคาร มีสัมปทานป่าไม้สักหลายแห่ง มีสัมปทานเหมืองแร่หลายแห่ง มีการค้าการเดินเรือและวิสาหกิจมากมาย ฯลฯ ฉะนั้นอังกฤษจึงไม่พอใจมากที่ตนได้รับความเสียหายจากการกระทำของรัฐบาลไทยสมัยนั้น แม้ลอร์ดเมาท์แบทเตน ผู้บัญชาการทหารสูงสุดสัมพันธมิตรได้ยอมรับรองขบวนการเสรีไทย ที่ให้ความร่วมมือในการรบญี่ปุ่นก็ตาม แต่เจ้าหน้าที่อังกฤษซึ่งเป็นฝ่ายการเมืองและการเศรษฐกิจ ก็พยายามที่จะให้รัฐบาลอังกฤษถือว่าสถานะสงครามระหว่างประเทศไทยกับอังกฤษคงมีอยู่[345]

เหล่านี้ก็คือเหตุผลที่แท้จริง ว่าทำไมรัฐบาลอังกฤษจึงยังคงมองไทยเป็นประเทศศัตรู และตั้งข้อเสนอหรือเงื่อนไขในร่างสัญญาที่จะลงนามกันอย่างเต็มที่ถึง 21 ข้อ ที่คณะผู้แทนจากรัฐบาล นายทวี บุณยเกตุ ได้ลงนามไปเพียงบางส่วน (เฉพาะที่เกี่ยวกับการทหารเท่านั้น) ส่วนอีกหลายข้อสัญญานั้นยังไม่มีการดำเนินการใด ๆ ซึ่งเป็นที่เข้าใจได้ว่ารัฐบาล นายทวี บุณยเกตุ ซึ่งเป็นรัฐบาลที่ตั้งขึ้นเพื่อรอการกลับมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นั้น คงปรารถนาที่จะให้รัฐบาลใหม่ของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช มาดำเนินการเจรจาแก้ปัญหาต่อ และหากจะพิจารณาในข้อเท็จจริง แม้รัฐบาล นายทวี บุณยเกตุ จะคิดดำเนินการอะไรต่อไปก็ทำไม่ได้อยู่ดี เพราะไม่มีเวลาเพียงพอที่จะดำเนินการ

แต่อนิจจา! ปรากฏว่าแนวทางการปฏิบัติของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เกี่ยวกับสัญญาความตกลงนี้ กลับเป็นท่าทีที่แปลกประหลาดมาก เพราะแทนที่จะเป็นแนวทางของการเจรจาแก้ไขสัญญา 21 ข้อเดิม ในลักษณะที่จะผ่อนหนักให้เป็นเบา ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กลับมีข้อเสนอเพิ่มเติมให้กับฝ่ายอังกฤษ ที่เท่ากับเป็นการเพิ่มภาระความยากลำบากให้กับฝ่ายไทยเพิ่มขึ้นอีก ดังบันทึกของ นายทวี บุณยเกตุ ที่กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

..ข้าพเจ้าเป็นนายกรัฐมนตรีได้ไม่กี่วันก็ได้รับข้อเสนอเป็นรูปสัญญายุติสงครามจากรัฐบาลอังกฤษรวม 21 ข้อ ในสัญญา 21 ข้อนี้ มีอยู่หลายข้อที่ข้าพเจ้าเห็นว่ารับไม่ได้ เช่นที่เขาจะขอมาควบคุมการทหารของเรา และจัดระเบียบการทหารให้เราใหม่ จะเข้ามาควบคุมการเศรษฐกิจของเราเป็นต้น จึงได้เจรจาขอแก้ไขไปโดยส่งผู้แทนของเราไปพบกับผู้แทนของฝ่ายอังกฤษที่เมืองแคนดี ในที่สุดบางข้อที่เราเห็นว่าเรารับไม่ได้ เช่นเกี่ยวกับการควบคุมการทหารเขาก็ยอมตัดออก และเราได้พิจารณาอีกครั้งเห็นว่าพอจะตกลงด้วยได้ จึงนำข้อเสนอของเขาเข้าหารือในสภาผู้แทนราษฎร ก็พอดีวันหนึ่ง แต่จะเป็นวันที่เท่าใดข้าพเจ้าจำไม่ได้ แต่อยู่ระหว่างวันที่ 1

ถึงวันที่ 17 กันยายน 2488 นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้โทรศัพท์เชิญให้ข้าพเจ้าไปพบที่ทำเนียบท่าช้าง เมื่อข้าพเจ้าไปถึงก็ได้ส่งโทรเลขของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ให้ข้าพเจ้าอ่าน ซึ่งมีข้อความเป็นทำนองหารือมาว่า หากประเทศไทยจะเสนอให้ข้าวแก่ฝ่ายสัมพันธมิตรสัก 1,200,000 ตัน หรือ 1,500,000 ตัน (จะเป็นจำนวนไหนข้าพเจ้าจำไม่ได้ แต่แน่ใจว่าเป็นจำนวนใดจำนวนหนึ่งใน 2 จำนวนนี้) โดยไม่คิดมูลค่าจะได้หรือไม่ เพื่อแสดงอัธยาศัยไมตรี เมื่อข้าพเจ้าได้อ่านข้อความในโทรเลขดูตลอดแล้วก็วิตกมาก เพราะว่าการให้ข้าวโดยไม่คิดมูลค่าเป็นจำนวนมาก เท่ากับการขายข้าวส่งออกนอกประเทศของเราในยามปกติทั้งปี มันก็เท่ากับเป็นค่าปรับสงครามนั่นเอง เพราะจะเป็นเงินมหาศาลสำหรับประเทศไทย คือจะเป็นเงินไม่น้อยกว่า 2 พันล้านบาท และนอกจากนั้นแล้วข้าวจำนวนนี้จะมีพอให้หรือไม่ก็ยังไม่ทราบ เพราะในระหว่างสงครามนั้นแม้เราจะไม่สามารถส่งข้าวไปขายยังตลาดต่างประเทศดังเช่นยามปกติก็ตาม แต่ทหารญี่ปุ่นก็ได้มากว้านซื้อเอาไปหมด ข้าพเจ้าจึงขอนำเรื่องไปหารือกับเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องก่อน

นายปรีดี พนมยงค์ จึงกล่าวว่า เรื่องนี้เราจะต้องรีบตอบ กว่าจะสอบสวนอาจเสียเวลานาน ฉะนั้นขอให้ข้าพเจ้าตกลงว่าไหน ๆ อังกฤษและอเมริกาก็ทราบเป็นอย่างดีอยู่แล้วว่า ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช จะกลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีของประเทศไทย ก็ควรตอบไปว่าเห็นควรรับได้ในหลักการ ส่วนเรื่องจำนวนที่จะให้นั้นจะได้พิจารณาตกลงในภายหลังจะได้หรือไม่ข้าพเจ้าเห็นด้วย จึงยอมตกลงที่จะให้มีการโทรเลขตอบไปเช่นนั้น[346]

ต่อประเด็นในเรื่องนี้ ปรากฏว่าเมื่อ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี พร้อมควบตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เมื่อวันที่ 17 กันยายน 2488 แล้ว ให้หลังไปเพียง 5 วัน คือในวันที่ 22 กันยายน 2488 ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ก็ได้รับการติดต่อ

จากผู้แทนฝ่ายอังกฤษให้รัฐบาลส่งคณะผู้แทนฝ่ายไทยไปเจรจากับผู้แทนฝ่ายอังกฤษ รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช จึงได้ตั้งคณะผู้แทนไทยประกอบด้วย ม.จ.วิวัฒนไชย ไชยยันต์ พล.ท.พระอภัยสงคราม นายเสริม วินิจฉัยกุล พ.อ.ม.จ.ชิดชนก กฤดากร น.ท.ม.จ.อุทัยเฉลิมลาภ วุฒิชัย นายกนต์ธีร์ ศุภมงคล นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ และนายประหยัด บุรณศิริ เป็นผู้แทนฝ่ายไทยไปเจรจา

ปรากฏว่าในวันที่ 25 กันยายน 2488 คณะผู้แทนไทยได้รับร่างหัวข้อกำหนดความตกลง และภาคผนวกมาพิจารณา การณ์กลับเป็นว่าข้อกำหนดต่าง ๆ ครั้งใหม่นี้ ยิ่งสร้างภาระและความยากลำบากให้แก่ประเทศไทยมากยิ่งกว่าร่างข้อเสนอเกี่ยวกับความตกลงเดิม 21 ข้อเสียอีก ทั้งนี้เพราะมีประเด็นที่ไทยต้องให้ข้าวสารฟรี หรือโดยไม่คิดมูลค่าแก่อังกฤษจำนวน 1 ล้านห้าแสนตัน คิดเป็นมูลค่าไม่ต่ำกว่า 2,500 ล้านบาท และไทยยังจะต้องใช้เงินสำหรับการบำรุงรักษาเชลยศึกสัมพันธมิตร และค่าทดแทนความเสียหายของทรัพย์สินอีกส่วนหนึ่งด้วย

ซึ่งในเรื่องที่ว่าข้อเสนอใหม่นี้ มีข้อกำหนดให้ประเทศไทยต้องมอบข้าวสารฟรีจำนวน 1 ล้านห้าแสนตัน ให้แก่ฝ่ายอังกฤษด้วยนั้น ก็คงสันนิษฐานได้ว่าเป็นเพราะข้อเสนอของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ที่เสนอกับฝ่ายอังกฤษเอง ดังที่เคยส่งโทรเลขหารือมาทางนายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และนายกรัฐมนตรี นายทวี บุณยเกตุ ซึ่งนายทวีหลังจากได้ปรึกษากับ นายปรีดี พนมยงค์ แล้วก็ได้โทรเลขตอบกลับไปว่าในหลักการนั้นยอมได้แต่ในเรื่องจำนวนนั้นควรจะพิจารณาในภายหลัง เพราะนายทวี บุณยเกตุ เห็นว่าหากยอมให้ข้าวจำนวนดังกล่าวแก่อังกฤษจะสร้างภาระให้แก่ประเทศชาติไทยอย่างมหาศาล เสมอด้วยค่าปรับสงครามนั่นเอง เพราะมูลค่าราคาของข้าวสารจำนวนดังกล่าวมหาศาลนับเป็นพัน ๆ ล้านบาท แต่เพียงเพราะเหตุผล "เพื่อแสดงอัธยาศัยไมตรี" ของ ม.ร.ว.

เสนีย์ ปราโมช เท่านั้น จึงทำให้ในร่างหัวข้อกำหนดความตกลงใหม่ ไทยต้องมอบข้าวสารฟรีให้แก่อังกฤษจำนวน 1 ล้านห้าแสนตัน ดังนั้นเมื่อคณะผู้แทนการเจรจาฝ่ายไทยไปถึงเมืองแคนดี เกาะลังกา ก็ต้องพบกับร่างข้อเสนอสัญญาหรือข้อกำหนดความตกลงใหม่ ที่หนักหนาสาหัสกว่าร่างข้อเสนอสัญญาที่อังกฤษเคยเสนอกับผู้แทนจากคณะรัฐบาล นายทวี บุณยเกตุ เสียอีก

และเมื่อคณะผู้แทนเจรจาฝ่ายไทย ได้รายงานเรื่องนี้มาสู่รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ในทำนองว่าขณะนั้น "การเจรจาดูชักช้าลง และทราบมาว่าข้าวตามจำนวนที่อังกฤษต้องการนี้ ถ้าเราตกลงให้ก็อาจตกลงได้ในข้ออื่น ๆ ที่เราขอแก้ไข" [347] รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช จึงได้นำเรื่องนี้เข้าเสนอขออนุมัติจากสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรก็ได้ลงมติอนุมัติตามที่รัฐบาลเสนอ แต่ได้กำหนดเงื่อนไขไว้ว่า "ประเทศไทยจะต้องได้รับความพอใจเรื่องอื่น ๆ ตามข้อเสนอของไทย" [348] ด้วย อย่างไรก็ตามในที่สุดการเจรจาก็ไม่ได้ผลคืบหน้าอะไรเพิ่มเติม คณะผู้แทนไทยจึงได้เดินทางกลับในที่สุด

ต่อมาในราวต้นเดือนธันวาคม 2488 อังกฤษได้แจ้งมาให้ฝ่ายไทยส่งคณะผู้แทนไปเจรจากันใหม่ โดยเปลี่ยนสถานที่จากเดิมเมืองแคนดี ลังกา เป็นที่เกาะสิงคโปร์แทนซึ่งฝ่ายไทยก็ยอมตกลง

แต่ก่อนที่ผู้แทนไทยจะออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปสิงคโปร์เพียง 1 วัน ผู้แทนกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษได้นำจดหมายของนายแดนนิง ซึ่งระหว่างสงครามเป็นที่ปรึกษาทางการเมืองของลอร์ดหลุยส์เมาท์แบทเตน ผู้บัญชาการทหารสูงสุดของสัมพันธมิตรในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ และเป็นผู้เจรจาในนามรัฐบาลอังกฤษมาให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศดู ซึ่งข้อความในจดหมายนั้นมีสาระสำคัญดังที่ นายดิเรก ชัยนาม บันทึกไว้มีเนื้อความทำนองว่า

..อังกฤษถือว่าที่เราได้ให้ความช่วยเหลือในขบวนการต่อต้านนั้น ยังไม่เพียงพอที่จะให้ประโยชน์แก่การดำเนินการสงครามอย่างจริงจัง อังกฤษยอมรับว่าไทยได้แสดงความประสงค์ในการที่จะลุกขึ้นต่อต้านญี่ปุ่น เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2488 (ค.ศ.1945) จริง แต่ผู้บัญชาการทหารสูงสุดมีความเห็นว่า ไทยยังไม่ได้รับการฝึกและไม่มีอาวุธครบมือเพียงพอ ซึ่งทั้งนี้ยังจะต้องอาศัยความช่วยเหลือจากสัมพันธมิตรต่อไปอีก ตรงกันข้ามไทยควรพอใจในการที่ฝ่ายสัมพันธมิตรทำให้ญี่ปุ่นแพ้ก่อนที่จะมีการรบกันขึ้นในประเทศไทย ฉะนั้นคนไทยจึงยังไม่ได้ผจญกับความทารุณโหดร้ายของสงคราม [349]

ส่วนในตอนท้ายของจดหมายนายแดนนิง ได้กล่าวถึงว่าข้อตกลงนี้จะแก้ไขได้แต่เฉพาะถ้อยคำ จะแก้ไขในสาระสำคัญไม่ได้ ฝ่ายไทยจะต้องรับข้อเสนอของฝ่ายอังกฤษ เรื่องให้ข้าวจำนวน 1 ล้านห้าแสนตัน และต้องถือว่า เป็นการให้เปล่าโดยไม่มีเงื่อนไขใด ๆ กับทั้งต้องรีบจัดการให้แก่ประเทศอังกฤษโดยเร็ว

ซึ่งในเรื่องนี้แม้การดำเนินการเจรจาจะยืดเยื้อล่วงเลยต่อมาอีก แต่ในที่สุดถึงวันที่ 1 มกราคม 2489 คณะผู้แทนไทยที่มี ม.จ.วิวัฒนไชย ไชยยันต์ เป็นหัวหน้าคณะก็ได้รับอนุมัติจากรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ให้ลงนามกับผู้แทนอังกฤษที่เมืองสิงคโปร์ ความตกลงนี้เรียกว่า "ความตกลงสมบูรณ์แบบ เพื่อเลิกสถานะสงครามระหว่างไทยกับบริเตนใหญ่และอินเดีย" เหตุที่มีอินเดียเข้ามาพ่วงอยู่ด้วย เพราะในการเจรจาเรื่องนี้ที่สิงคโปร์ ผู้แทนฝ่ายอังกฤษได้จัดการให้ผู้แทนอินเดีย และผู้แทนจักรภพแห่งออสเตรเลียเข้าร่วมการเจรจากับผู้แทนฝ่ายไทยด้วย และในที่สุดได้ตกลงกันว่าในส่วนที่เกี่ยวกับอินเดียนั้น ให้รัฐบาลอินเดียร่วมเป็นภาคีด้วย คือในการเลิกสถานะสงครามนั้นรัฐบาลไทยไม่ต้องเจรจากับรัฐบาลอินเดียอีกต่างหากจากอังกฤษ ส่วนออสเตรเลียนั้นเป็นประเด็นที่จะต้องเจรจาทำ

สนธิสัญญากัน เพื่อเลิกสถานะสงครามที่มีอยู่ระหว่างกันนั้นต่อไป เพราะในการที่รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ 25 มกราคม 2484 นั้น อังกฤษก็ได้ประกาศสงครามตอบโต้ และประเทศในเครือจักรภพอังกฤษคือออสเตรเลีย กับอาฟริกาใต้ ก็ได้ประกาศสงครามต่อประเทศไทยด้วย ดังนั้นเมื่อสงครามยุติลง การเจรจาทำสัญญาเลิกสถานะสงครามระหว่างกันจึงไม่ใช่มีแต่เฉพาะประเทศอังกฤษเพียงประเทศเดียวดังกล่าว

สำหรับสัญญา "ความตกลงสมบูรณ์แบบ" ที่ไทยทำกับอังกฤษและอินเดียนี้ มีทั้งหมด 24 ข้อด้วยกัน และแน่นอนมีข้อหนึ่งคือข้อ 14 ระบุว่าไทยจะต้องให้ข้าวสารโดยไม่คิดมูลค่าจำนวน 1 ล้านห้าแสนตันแก่อังกฤษ ซึ่งในขณะนั้นข้าวสารมีราคาตกประมาณตันละ 28 ปอนด์หรือ 1,680 บาท รวมมูลค่าของข้าวสารทั้งหมดดังกล่าวถึง 2,520 ล้านบาททีเดียว

นี่คือประเด็นสำคัญและประเด็นใหญ่ ที่หลาย ๆ ฝ่ายทั้งในส่วนของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ผู้นำเสรีไทยและประชาชนไทยในเวลานั้น เห็นกันว่าเป็นภาระข้อผูกพันสัญญาที่จะสร้างความยุ่งยากลำบากให้แก่ประเทศชาติอย่างใหญ่หลวง เพราะข้าวจำนวน 1 ล้านห้าแสนตันมูลค่า 2,500 ล้านบาทนี้ หากต้องมอบให้แก่อังกฤษตามสัญญาจริง ประเทศไทยก็คงใกล้ ๆ หายนะเข้าไปเต็มที ดังนั้นจึงมีความปรารถนาและต้องการให้มือระดับ นายปรีดี พนมยงค์ อดีตผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และผู้นำใหญ่เสรีไทย ซึ่งได้เคยฝากผลงานการเจรจากับประเทศมหาอำนาจนักล่าอาณานิคมในเรื่องสัญญาไม่เป็นธรรม ไว้อย่างยอดเยี่ยมในรัฐบาล พ.อ.พระยาพหล-พลพยุหเสนา ได้กลับมาเป็นผู้นำรัฐบาล เพื่อแก้ปัญหาเงื่อนปมอันรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้ผูกไว้ต่อไป

และด้วยการตระหนักถึงผลประโยชน์ของประเทศชาติ และประชาชนไทยเป็นส่วนรวมเหนือสิ่งอื่นใด ถึงที่สุด นายปรีดี พนมยงค์ ได้ยอมรับ

ทีจะเป็นนายกรัฐมนตรีของประเทศไทย หลังจากที่ประธานรัฐสภา พระยามานวราชเสวี และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรส่วนหนึ่ง ได้เข้าพบและขอร้องดังกล่าวแล้ว

ซึ่งในการดำเนินการแก้ปัญหาเรื่องสัญญาสมบูรณ์แบบกับอังกฤษ ที่ไทยต้องให้ข้าวสารฟรีจำนวน 1 ล้านห้าแสนตันนี้ ในทันทีที่ได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 24 มีนาคม 2489 นายปรีดี พนมยงค์ ได้มอบหมายภาระหน้าที่อันสำคัญนี้ให้ นายดิเรก ชัยนาม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศรับไปดำเนินการหาทางเจรจากับอังกฤษเป็นการด่วน และก็นับเป็นเหตุบังเอิญที่ดีที่ปรากฏว่า ยังไม่ทันที่นายดิเรก ชัยนาม จะขยับอะไรมากมายนักในเรื่องนี้ ฝ่ายอังกฤษกลับเป็นฝ่ายยื่นข้อเสนอมาใหม่ ว่าจะไม่ขอเอาข้าวสารฟรีจากประเทศไทยแล้ว แต่จะขอเป็นการซื้อแทน ทั้งนี้เพราะหลังจากลงนามสัญญาสมบูรณ์แบบกันแล้ว 3 เดือน ปรากฏว่าการส่งข้าวสารของไทยให้กับอังกฤษและฝ่ายสัมพันธมิตรมีปัญหามาตลอด หรือฝ่ายนั้นไม่ได้ข้าวตามที่ตกลงกันไว้ และจำนวนข้าวที่อังกฤษขอซื้อนี้ จะลดจำนวนเหลือเพียง 1 ล้านสองแสนตัน แต่มีข้อแม้ว่าข้าวจำนวนนี้ รัฐบาลไทยจะต้องส่งมอบภายใน 12 เดือน นับแต่วันแลกเปลี่ยนบันทึกแก้ไขความตกลงสมบูรณ์แบบ และหากรัฐบาลไทยส่งข้าวได้น้อยกว่าจำนวน 1 ล้านสองแสนตัน รัฐบาลอังกฤษจะขอให้รัฐบาลไทยส่งข้าวจำนวนที่เหลือให้โดยไม่คิดมูลค่าภายในระยะเวลาซึ่งจะได้กำหนดต่อไป ซึ่งต่อมาในวันที่ 3 พฤษภาคม 2489 ประเทศไทยได้ประกาศความตกลงในเรื่องการขายข้าวให้แก่รัฐบาลอังกฤษ จำนวน 1 ล้านสองแสนตัน โดยรัฐบาลไทยจะส่งมอบภายใน 12 เดือน ในอัตราราคาตันละ 762 บาท หรือ 12 ปอนด์ 14 ชิลลิง พร้อมกับมีค่าพรีเมี่ยมเพิ่มให้อีกต่างหากตามระยะเวลาที่ส่ง เช่นหากส่งมอบภายในวันที่ 31 พฤษภาคม 2489 จะเพิ่มให้อีกตันละ 3 ปอนด์ ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งแม้ตามข้อตกลงใหม่นี้

ราคาข้าวที่ได้จะเป็นราคาที่ต่ำกว่าราคาตลาดโลกอยู่มาก แต่ก็ดีกว่าจะต้องส่งข้าวสารจำนวนมหาศาลนี้ให้แก่อังกฤษฟรี ๆ อยู่ดี

นอกจากประเด็นเรื่องข้าวจำนวน 1 ล้านห้าแสนตัน ที่สามารถเปลี่ยนเงื่อนไขสัญญาจากการให้เปล่ามาเป็นการซื้อขายจำนวน 1 ล้านสองแสนตัน ดังกล่าวแล้ว งานเร่งด่วนที่นายกรัฐมนตรีปรีดี พนมยงค์ มอบหมายให้เป็นภาระกิจสำคัญของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ นายดิเรก ชัยนาม ต้องรีบหาทางเจรจาแก้ไขก็คือ เรื่องที่อังกฤษกักกันหลักทรัพย์สเตอร์ลิงก์ และเงินปอนด์สเตอร์ลิงก์ของไทยในอังกฤษมูลค่า 265,753,896 บาท หรือเกือบเท่ากับรายได้ของประเทศไทยในปี 2487 ที่มีรายได้ 267,413,378 บาท อันถือว่าเป็นจำนวนเงินมหาศาลสำหรับยุคสมัยนั้น ดังที่ นายดิเรก ชัยนาม ได้บันทึกเรื่องนี้ไว้ว่า

..เดือนมีนาคม พ.ศ.2489 (ค.ศ.1946) ข้าพเจ้าเข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ นายกรัฐมนตรี นายปรีดี พนมยงค์ ได้สั่งให้ข้าพเจ้าเจรจา...ต่ออังกฤษขอให้เห็นใจในฐานะของไทย เพราะไทยก็ได้แสดงการร่วมมือตลอดมา ในที่สุดในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2489 (ค.ศ.1946) รัฐบาลอังกฤษแจ้งมาว่ายอมปล่อย แต่จะปล่อยเพียงบางส่วน เป็นเงินมูลค่าหนึ่งล้านปอนด์สเตอร์ลิงก์ (60 ล้านบาท-ผู้เขียน) ส่วนที่ยังคงยึดไว้อีกรัฐบาลอังกฤษให้เหตุผลเช่นเดิมว่าเพื่อเป็นประกัน การชำระดอกเบี้ยเงินกู้ที่ไทยกู้ก่อนสงคราม และค้างชำระระหว่างสงครามกับต้นเงินกู้ของรัฐบาลไทยซึ่งกู้จากอังกฤษ เงินบำเหน็จบำนาญของข้าราชการชาวอังกฤษ ซึ่งมารับราชการในกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ของไทย และการเรียกร้องค่าเสียหายเนื่องจากสงครามของเอกชนชาติอังกฤษ[350]

นอกจากนี้ก็เป็นเรื่องที่นายกรัฐมนตรีปรีดี พนมยงค์ ได้มอบให้ นายดิเรก ชัยนาม เจรจาในเรื่องที่รัฐบาลอเมริกัน ได้กักกันทองคำของประเทศไทยในระหว่างสงครามคิดเป็นมูลค่าจำนวน 38,390,545 บาท ซึ่งต่อมาใน

วันที่ 3 เมษายน 2489 รัฐบาลอเมริกันก็ได้ตกลงยินยอมปล่อยหลักทรัพย์ของไทย ซึ่งถูกกักกันไว้ดังกล่าวคืนให้แก่รัฐบาลไทย

ประเด็นผลงานสำคัญของรัฐบาลที่มี นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรีที่ขอจารึกไว้ในที่นี้อีกเรื่องหนึ่งก็คือ การประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับพุทธศักราช 2489 ซึ่งถือกันว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับที่มีความเป็นประชาธิปไตยสูงสุดฉบับหนึ่งของประเทศไทย สำหรับประเด็นในเรื่องรัฐธรรมนูญฉบับพุทธศักราช 2489 นี้ กล่าวได้ว่าเป็นความริเริ่มสนับสนุนและผลักดันโดย นายปรีดี พนมยงค์ มาตั้งแต่ครั้งที่ยังดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และเป็นผู้นำเสรีไทย ให้มีการปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคม 2475 ให้สมบูรณ์เหมาะสมกับกาลสมัยยิ่ง ๆ ขึ้น และเป็นเรื่องที่ยืดเยื้อติดต่อกันมาหลายรัฐบาล นับตั้งแต่รัฐบาล นายควง อภัยวงศ์ รัฐบาลนายทวี บุณยเกตุ รัฐบาล ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช และจนมาสำเร็จสมบูรณ์ประกาศใช้ในสมัยรัฐบาล นายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งบทบาทเกี่ยวกับการผลักดันสนับสนุนส่งเสริมการจัดทำร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ของ นายปรีดี พนมยงค์ ได้มีปรากฏอยู่ในอารัมภบทของรัฐธรรมนูญพุทธศักราช 2489 ส่วนหนึ่งดังนี้

..ต่อมา นายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในขณะนั้น ได้ปรารภกับ นายควง อภัยวงศ์ นายกรัฐมนตรีว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยนี้ พระมหากษัตริย์ได้พระราชทานแก่ชนชาวไทยมาแล้วเป็นปีที่ 14 ถึงแม้ว่าการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีรัฐธรรมนูญเป็นหลักนี้จะได้ยังความเจริญให้เกิดแก่ประเทศชาตินับเป็นอเนกประการ ทั้งประชาชนจะได้ทราบซึ้งถึงคุณประโยชน์ของการปกครองระบอบนี้เป็นอย่างดีแล้วก็จริง แต่เหตุการณ์บ้านเมืองก็ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอันมาก ถึงเวลาแล้วที่ควรจะได้เลิกบทฉะเพาะกาลอันมีอยู่ในรัฐธรรมนูญนั้น และปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร

ไทย นายกรัฐมนตรีจึงนำความนั้นปรึกษาหารือกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 พร้อมกับคณะผู้ก่อการขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ เมื่อได้ปรึกษาตกลงกันแล้ว รัฐบาลคณะ นายควง อภัยวงศ์ จึงเสนอญัตติต่อสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม พุทธศักราช 2488 ขอให้ตั้งกรรมาธิการวิสามัญคณะหนึ่งเพื่อพิจารณาค้นคว้าตรวจสอบว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยนี้ สมควรได้รับการปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมอย่างไร เพื่อให้เหมาะสมกับสถานะการณ์ของบ้านเมือง และเพื่อให้การปกครองระบอบประชาธิปไตยเป็นผลสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

สภาผู้แทนราษฎรจึงตั้งกรรมาธิการวิสามัญขึ้นคณะหนึ่ง เพื่อพิจารณาค้นคว้าตรวจสอบรัฐธรรมนูญตามคำเสนอข้างต้นนี้ กรรมาธิการคณะนี้ได้ทำการตลอดสมัยของรัฐบาล นายควง อภัยวงศ์ คณะนายทวี บุณยเกตุ และคณะหม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช[351]

อย่างไรก็ตาม รัฐธรรมนูญฉบับพุทธศักราช 2489 ฉบับนี้ ก็สามารถจัดร่างสำเร็จ และได้รับการอนุมัติเห็นชอบให้ประกาศใช้โดยสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 9 พฤษภาคม 2489 ในสมัยที่มี นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรีนั้นเอง และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้ทำพิธีพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับนี้ให้แก่ปวงชนชาวไทย ในวันที่ 9 พฤษภาคม 2489 เดียวกันนี้

รัฐธรรมนูญฉบับพุทธศักราช 2489 นี้ ถือได้ว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่มีความเป็นประชาธิปไตยสูงกว่ารัฐธรรมนูญฉบับอื่น ๆ ก็เพราะเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่กล่าวได้ว่า อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนอย่างสมบูรณ์ คือมีการยกเลิกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท 2 ที่มาจากการแต่งตั้ง และแม้จะกำหนดให้สภาประกอบด้วยสองสภา คือสภาผู้แทนราษฎรและพฤฒสภาก็ตาม แต่ต้องมาจากการเลือกตั้งของประชาชนและต้องไม่เป็นข้าราชการประจำ

ที่สำคัญในหมวด 2 ของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ที่ว่าด้วยสิทธิและหน้าที่ของชนชาวไทยในมาตรา 13 ได้กำหนดให้บุคคล "มีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนา หรือลัทธินิยมใด ๆ และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือของตน" ฯลฯ เป็นต้น

ผลของการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ในวันที่ 9 พฤษภาคม 2489 มีผลให้ นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรี ได้นำคณะรัฐมนตรีกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง ทั้งนี้เพื่อให้สภาได้ประชุมซาวเสียงหาผู้จะมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนต่อไป

ต่อมาถึงวันที่ 7 มิถุนายน 2489 ได้มีการประชุมรัฐสภาคือ หมายถึงมีการประชุมร่วมกันของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและสมาชิกพฤฒสภา เพื่อร่วมกันพิจารณาหาผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี สืบแทน นายปรีดี พนมยงค์ ที่ได้ลาออกไป ซึ่งที่ประชุมได้มีความเห็นอย่างเป็นเอกฉันท์ให้นายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสืบต่อไป

ผลจากการที่สมาชิกรัฐสภา ได้ลงมติอย่างเป็นเอกฉันท์ให้ นายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสืบต่อไปนั้น คณะของประธานและรองประธานของทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและพฤฒสภา รวมทั้งเลขาธิการได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เพื่อกราบบังคมทูลให้ทรงทราบถึงมติของสมาชิกรัฐสภา ดังรายงานการประชุมรัฐสภาครั้งที่ 3 วันอาทิตย์ที่ 16 มิถุนายน 2489 ได้บันทึกไว้ว่าประธานรัฐสภา นายวิลาศ โอสถานนท์ ได้ถือโอกาสการประชุมครั้งนี้ เล่าเรื่องที่ได้เข้าเฝ้าเพื่อกราบบังคมทูลให้ทรงทราบเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวส่วนหนึ่งว่า

..ประธานรัฐสภา เรื่องนี้ข้าพเจ้ายินดี ถ้าหากท่านต้องการทราบ เพราะว่าในการที่วันนั้นสภาได้ให้มติในการตั้งนายกรัฐมนตรี ซึ่งท่านคงยังจำได้ในการประชุมรัฐสภาวันแรก พวกเราได้เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 6 คนด้วยกันคือ ตัวข้าพเจ้า รองประธานเดี๋ยวนี้ และรองประธานอีก 2

สภา รวมทั้งเลขาธิการ 2 สภาด้วย รวมเป็น 6 คนด้วยกัน การเข้าไปนั้นก็เพื่อทูลเกล้าถวายให้ท่านทรงทราบว่า บัดนี้สภาได้มีมติในการแต่งตั้งให้นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี ท่านก็ได้ทรงรับสั่งว่า "อ้อ หลวงประดิษฐ์ ดีมาก แล้วจะทำอย่างไรต่อไป?"

ก็ได้ทูลพระองค์ท่านว่า ตามระเบียบและประเพณีที่ปฏิบัติมา ก็น่าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เชิญ นายปรีดี พนมยงค์ มาสอบถามดูว่าจะรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนี้ได้หรือไม่อย่างไร ทั้งนี้ก็สุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ท่านก็มิได้รับสั่งประการใด ได้แต่พยักพระพักตร์ซึ่งหมายความว่า ท่านจะได้เชิญ นายปรีดี พนมยงค์ มา[352]

และในคืนวันที่ 7 มิถุนายนเดียวกันนั่นเอง เวลาประมาณสองทุ่มครึ่ง นายปรีดี พนมยงค์ ได้ถูกเรียกให้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท เพื่อทรงซักถามความสมัครใจที่จะรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยนายปรีดีเข้าเฝ้าอยู่ประมาณครึ่งชั่วโมง แล้วได้ถวายบังคมทูลลากลับ

เป็นอันว่านายปรีดี พนมยงค์ รับที่จะเป็นนายกรัฐมนตรีสมัยที่ 2 ภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับพุทธศักราช 2489 ตามมติของสมาชิกรัฐสภาอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง นายปรีดี พนมยงค์ ให้เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 8 มิถุนายน 2489 โดยมี พ.ต.วิลาศ โอสถานนท์ ประธานพฤฒสภาและนายเกษม บุญศรี ประธานสภาผู้แทนราษฎร เป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ

เชิงอรรถ

[337] อ้างแล้ว ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์ รัฐสภาไทยในรอบ 42 ปีฯ หน้า 498

[338] อ้างแล้ว ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์ รัฐสภาไทยในรอบ 42 ปีฯ หน้า 504

[339] อ้างแล้ว ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์ รัฐสภาไทยในรอบ 42 ปีฯ หน้า 506-509

[340] อ้างแล้ว ดิเรก ชัยนาม ไทยกับสงครามโลกฯ หน้า 488

[341] อ้างแล้ว ดิเรก ชัยนาม ไทยกับสงครามโลกฯ หน้า 489-494

[342] อ้างแล้ว ดิเรก ชัยนาม ไทยกับสงครามโลกฯ หน้า 495

[343] อ้างแล้ว ดิเรก ชัยนาม ไทยกับสงครามโลกฯ หน้า 497-498

[344] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ จดหมายของนายปรีดี พนมยงค์ ถึงพระพิศาลสุขุมวิทฯ หน้า 49

[345] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ จดหมายของนายปรีดี พนมยงค์ ถึงพระพิศาลสุขุมวิทฯ หน้า 22-23

[346] อ้างแล้ว ทวี บุณยเกตุ ข้อเท็จจริงเพิ่มเติมเกี่ยวกับเหตุการณ์ฯ หน้า 375-377

[347] อ้างแล้ว ดิเรก ชัยนาม ไทยกับสงครามโลกฯ หน้า 501

[348] อ้างแล้ว ดิเรก ชัยนาม ไทยกับสงครามโลกฯ หน้า 501

[349] อ้างแล้ว ดิเรก ชัยนาม ไทยกับสงครามโลกฯ หน้า 502

[350] อ้างแล้ว ดิเรก ชัยนาม ไทยกับสงครามโลกฯ หน้า 584

[351] ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 59 กฎหมาย พ.ศ.2489 หน้า 206-207

[352] รายงานการประชุมรัฐสภาครั้งที่ 3 วันอาทิตย์ที่ 16 มิถุนายน พ.ศ.2489 รายงานการประชุมรัฐสภา พ.ศ.2489-2490 หน้า 62

29

ร่วมปกป้อง พระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์

แต่การได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีของนายปรีดี พนมยงค์ ในครั้งใหม่นี้เพียงแค่เวลาผ่านพ้นไปได้เพียงวันเดียว โดยที่ยังมิได้ปฏิบัติหน้าที่ใด ๆ หรือแม้แต่การแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีร่วมรัฐบาลก็ยังไม่ได้ดำเนินการ เหตุการณ์ที่ได้สร้างความเศร้าสลดให้แก่ประชาชนชาวไทยทั้งชาติก็เกิดขึ้น นั่นก็คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ถูกพระแสงปืนสวรรคตบนพระแท่นบรรทม ณ พระที่นั่งบรมพิมาน ในพระบรมมหาราชวังในช่วงเช้าของวันที่ 9 มิถุนายน 2489

ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวหรือในขณะเกิดเหตุ นายปรีดี พนมยงค์ กำลังปรึกษาหารือข้อราชการอยู่กับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และอธิบดีกรมตำรวจที่บ้านทำเนียบท่าช้าง อันเนื่องมาจากกรรมกรมักกะสันสไตร์ค จึงทราบข่าวเวลาประมาณ 10 นาฬิกา เมื่อทราบข่าวแล้วนายปรีดีได้โทรศัพท์ถึงราชเลขาธิการเพื่อเชิญร่วมไปที่พระบรมมหาราชวังด้วย แต่เมื่อไปถึงแล้วก็ยังไม่ได้ขึ้นไปข้างบนในทันที ได้รอจนกว่าเจ้านายชั้นผู้ใหญ่มาพร้อมแล้วจึงได้ขึ้นไปชั้นบนอันเป็นที่ประทับของพระเจ้าอยู่หัว โดยมีกรมขุนชัยนาทนเรนทรเป็นผู้นำขึ้นไป เมื่อขึ้นไปกราบถวายบังคมพระบรมศพแล้ว เนื่องจากความเป็นนักกฎหมายในระดับดุษฎีบัณฑิต นายปรีดีได้บอกกับอธิบดีกรมตำรวจว่า "จะต้องทำให้แน่ชัด" คือหมายความว่าจะต้องทำการพิสูจน์พระบรมศพให้เป็นที่ชัดเจน ซึ่งนั่นหมายถึงจะต้องมีกระบวน

การพิสูจน์ในขั้นตอนต่าง ๆ รวมทั้งอาจต้องมีการผ่าพระกะโหลกพระศพด้วย แต่เมื่อ "ได้ปรึกษาเจ้านายบอกท่าน ท่านสั่นพระเศียร"[353] เจ้านายในที่นี่เช่นกรมขุนชัยนาทนเรนทร พระปิตุลาหรือลุงของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เหตุที่กรมขุนชัยนาทนเรนทรแสดงการคัดค้านเพราะเห็นว่า การกระทำดังกล่าวจะทำให้เสียพระราชประเพณีที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ได้

ที่สำคัญเมื่อ นายปรีดี พนมยงค์ พร้อมรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และอธิบดีกรมตำรวจไปถึงนั้น ปรากฏว่าได้มีการเช็ดล้างพระนลาฏ เปลี่ยนฉลองพระองค์และเปลี่ยนพระสนับเพลาหรือกางเกงแล้วด้วย เหตุที่ทางพระราชวังได้ดำเนินการไปเช่นนี้ก่อนที่จะได้มีการตรวจพิสูจน์ตามกระบวนการของฝ่ายตำรวจนั้น พระพี่เลี้ยงเนื่องได้เบิกความไว้ในฐานะพยานโจทก์ เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2491 ส่วนหนึ่งมีความว่า เมื่อหลวงนิตย์ฯ*** ซึ่งเป็นหมอที่สมเด็จพระราชชนนีรับสั่งให้ตามมา มาถึงก็ได้เข้าจับชีพจร

..สมเด็จพระราชชนนีรับสั่งถามว่าเป็นอย่างไร หลวงนิตย์ทูลว่า "ไม่มีหวังแล้ว" ข้าพเจ้าจำได้คลับคล้ายคลับคลาว่า ดูเหมือนสมเด็จพระราชชนนีจะรับสั่งว่า "เมื่อไม่มีหวังแล้วก็จัดการเสียซิ"

หลวงนิตย์ฯ ก็เลิกผ้าที่ข้าพเจ้าเอามาแปะพระนลาฏนั้นออก เรียกเอาน้ำมาทำความสะอาดพระพักตร์ ขณะนั้นบุคคลที่อยู่ในห้องนั้นเท่าที่จำได้คือ นายชิต นายบุศย์ จำเลย สมเด็จพระราชชนนี สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน ข้าพเจ้า พระยาอนุรักษ์ นอกจากนี้จะมีคนอื่นอีก 2-3 คนจำไม่ได้

***หลวงนิตย์ฯ หรือ พ.ต.นายแพทย์นิตย์ เวชวิศิษฏ์ เป็นแพทย์ประจำพระองค์และเป็นอธิบดีกรมการแพทย์ เป็นอดีตนักศึกษาแพทย์จากศิริราช ต่อมาได้รับทุนสมเด็จพระราชบิดา (กรมหลวงสงขลานครินทร์) ไปเรียนวิชาการแพทย์ต่อที่อเมริกา

เมื่อเช็ดล้างพระนลาฏแล้ว ก็เปลี่ยนฉลองพระองค์ ฉลองพระองค์เป็นผ้าซาลูขาว ครั้งแรกหลวงนิตย์ฯ จะถอดออกทางพระเศียรอย่างธรรมดา ข้าพเจ้าบอกว่าให้เอาตะไกรมาตัดออกข้าง หลวงนิตย์ฯ ก็ทำอย่างนั้น ต่อจากนั้นก็เปลี่ยนพระสนับเพลา ซึ่งเป็นกางเกงจีน[354]

ในเรื่องนี้ต่อมา ทางสำนักพระราชวังได้ออกแถลงการณ์ในหัวข้อ "ข่าวราชการ" มีความดังต่อไปนี้

..ด้วยนับตั้งแต่วันที่ 2 มิถุนายน ศกนี้ เป็นต้นมา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เริ่มทรงพระประชวรเกี่ยวกับพระนาภีไม่เป็นปรกติ และทรงเหน็ดเหนื่อยไม่มีพระกำลัง แม้กระนั้นก็ดี สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้เสด็จประพาสเยี่ยมราษฎรเป็นพระราชกรณียกิจของพระองค์ ครั้นต่อมาพระอาการเกี่ยวกับพระนาภีก็ยังมิได้ทุเลาลง จึงต้องเสด็จประทับอยู่แต่บนพระที่นั่ง มิได้เสด็จออกงานตามหมายกำหนดการ ครั้นวันที่ 9 มิถุนายน ศกนี้ เมื่อตื่นพระบรรธมตอนเช้าเวลา 6.00 นาฬิกา ได้เสวยพระโอสถน้ำมันละหุ่ง แล้วเข้าห้องสรงซึ่งเป็นพระราชกิจประจำวัน แล้วก็เสด็จเข้าพระที่ ครั้นเวลาประมาณ 9.00 นาฬิกามหาดเล็กห้องพระบรรธมได้ยินเสียงปืนดังขึ้นในพระที่นั่ง จึงรีบวิ่งเข้าไปดู เห็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรรธมอยู่บนพระที่มีพระโลหิตไหลเปื้อนพระองค์และสวรรคตเสียแล้ว มหาดเล็กห้องพระบรรธมจึงได้ไปกราบทูลสมเด็จพระราชชนนีให้ทรงทราบ แล้วเสด็จไปถวายบังคมพระบรมศพ ต่อนั้นมามีพระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี ได้เข้าไปกราบถวายบังคมและอธิบดีกรมตำรวจกับอธิบดีกรมการแพทย์ได้ไปถวายตรวจพระบรมศพและสอบสวน ได้ความสันนิษฐานได้ว่า คงจะทรงจับคลำพระแสงปืนตามพระราชอัธยาศัยที่ทรงชอบแล้วเกิดอุบัทวเหตุขึ้น[355]

เหตุที่มีแถลงการณ์ดังนี้ ก็ด้วยเหตุผลของฝ่ายพระบรมวงศานุวงศ์เห็นว่าเพื่อเป็นการรักษาพระเกียรติของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไว้นั่นเอง

สำหรับทางฝ่ายรัฐบาลปรากฏว่า ในคืนวันที่ 9 มิถุนายนเดียวกันนี้ เวลา 21.10 นาฬิกา นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะนายกรัฐมนตรี ได้ขอให้มีการประชุมรัฐสภาขึ้นเป็นการด่วน โดยมีสมาชิกเข้าร่วมประชุม 127 คน เป็นสมาชิกพฤฒสภา 64 คน และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 63 คน

โดยเมื่อเริ่มประชุม นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีได้รายงานให้ที่ประชุมทราบถึงกรณีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลสวรรคต หลังจากที่นายกรัฐมนตรีรายงานจบแล้ว สมาชิกรัฐสภาได้ลุกขึ้นยืนไว้อาลัยแด่พระมหากษัตริย์อันเป็นที่เคารพรักผู้จากไป หลังจากนั้นก็เป็นช่วงเวลาที่สมาชิกรัฐสภา ได้สอบถามรัฐบาลเกี่ยวกับประเด็นในเรื่องนี้จำนวนหลายคนด้วยกัน เช่น

กรณีของ นายประสิทธิ์ ชูพินิจ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดกำแพงเพชรได้ถามว่า

..ข้อที่ยังสงสัยในคำแถลงการณ์มีอยู่บ้างเล็กน้อย ที่รัฐบาลแถลงยังคลุมเครือบ้าง ถ้าหากท่านอธิบดีกรมตำรวจจะกรุณารายงานบาดแผลการชันสูตรพลิกพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทราบบ้างแล้ว จะเป็นทางแก้ความสงสัยไปบ้างก็ได้ ขอได้โปรดบรรยายในเรื่องลักษณะของบาดแผลด้วย[356]

พล.ต.ท.พระรามอินทรา อธิบดีกรมตำรวจ ได้ตอบข้อสงสัยในประเด็นนี้ว่า

..บาดแผลที่แพทย์ได้ตรวจและที่ข้าพเจ้าได้ตรวจนั้น คือบาดแผลรอยถูกกระสุนปืนที่พระนลาฏเหนือคิ้วข้างซ้ายนิดหน่อย และเฉียงมาทางซ้าย บาดแผลรอยกระสุนปืนจึงตรงเข้าไปและมีพระอัฐิทะลุลงมาแล้วหนังฉีกไปเป็น 4 แฉก แต่เวลาที่ข้าพเจ้าไปเขาทำเรียบร้อยแล้วบาดแผลเป็นเช่นนี้ อาศัยโดยเหตุที่ได้สอบสวนทางมหาดเล็กรับใช้ห้องบรรทมและพระพี่เลี้ยง เหตุที่เกิดขึ้นผู้ที่ได้แลเห็นทีแรกได้ไปบอกกล่าว และเข้าไปดู

พฤติการณ์ต่าง ๆ ในการที่เมื่อเสด็จตื่นบรรทมแล้วไปห้องสรงแล้วกลับไปอยู่ในห้องบรรทมตามเดิม ได้ความว่าไม่มีเหตุอื่นใดพึงจะสันนิษฐานว่าจะมีผู้กระทำร้ายในเวลาเกิดเหตุ และได้ความว่าทรงโปรดในเรื่องปืน และในห้องบรรทมก็มีปืนถึง 3 กระบอก และได้บรรจุกระสุนไว้แล้วทั้งนั้น และได้ความว่าในเวลาเช้าก็ดี เวลาเย็นก็ดีก็ได้เคยเอามาลูบคลำอยู่บ่อย ๆ

เพราะฉะนั้น เมื่อสวรรคตแล้วคนที่เข้าไปก็เห็นอยู่ที่บรรทม ไม่มีเหตุอื่นนอกจากสันนิษฐานว่าเท่าที่พฤติการณ์ได้สอบสวนมาแล้ว คงจะลูบคลำปืนตามพระอัธยาศัยที่ทรงชอบ แล้วกระสุนจึงได้ลั่นไปถูกเข้า เพราะถ้าจะทรงยิงเองปืนก็ยาวอยู่มากจึงเป็นไปไม่ได้ แต่ว่าถ้าลั่นไปเองแล้วอาจจะเป็นไปได้ เพราะเหตุผลที่เป็นอยู่และเท่าที่ทำในเวลานี้ก็มีเท่าที่เรียนมานี้[357]

หรือกรณีของ นายสอ เศรษฐบุตร สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดธนบุรี

..ข้าพเจ้าอยากจะขอเรียนถามท่านอธิบดีกรมตำรวจ ในข้อที่สำคัญคือว่านอกจากพระญาติวงศ์ซึ่งเข้าออกห้องพระบรรทมแล้ว มีใครบ้างและในการที่เข้าออกก็ดีในการที่ทรงบรรทมก็ดี มีใครเข้าไปได้บ้างหรือไม่ เข้าไปได้ในกรณีใดบ้าง ข้าพเจ้าอยากจะเรียนถามว่านอกจากพระญาติวงศ์แล้วมีใครอีกบ้าง ถ้าหากว่าเป็นมหาดเล็กแล้วก็มีกี่คนและมีใครบ้าง[358]

พล.ต.ท.พระรามอินทรา อธิบดีกรมตำรวจได้ตอบคำถามประเด็นนี้ว่า

..เท่าที่ได้ฟังมาแล้วมีพระราชชนนี พระอนุชา และพวกมหาดเล็กห้องบรรทม พระพี่เลี้ยง ส่วนคนอื่นใดนั้นข้าพเจ้ายังไม่ทราบ ส่วนที่จะเข้าได้และไม่ได้ด้วยเหตุอย่างใดนั้น ก็ยังสอบสวนไม่ได้ความ เท่าที่กล่าวมาแล้วก็ชัดเจนอยู่แล้ว[359]

รายงานการประชุมดังกล่าวบันทึกไว้ว่า เมื่อการอภิปรายของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและการตอบคำถามของอธิบดีกรมตำรวจดำเนินมาถึง

ช่วงนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนครก็ได้ลุกขึ้นมาคัดค้านการดำเนินการอภิปรายในเรื่องนี้ต่อไปว่า

..เรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย และข้าพเจ้าเข้าใจว่ารัฐบาลคงจะต้องทำคำแถลงการณ์โดยละเอียด เมื่อทำการสืบสวนโดยละเอียดภายหลัง เพราะฉะนั้นขอความกรุณาท่านสมาชิกทั้งหลาย ข้าพเจ้าไม่ใช่เจ้าถ้อยหมอความ ขออย่าให้มีการพิสูจน์หรือพลิกพระศพกันที่นี้ ขอความกรุณาอย่าซักถามเรื่องนี้และพูดเรื่องอื่นต่อไป [360]

เมื่อมีผู้เสนอคัดค้านการอภิปราย หรือให้ยุติการซักถามเรื่องการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลดังกล่าวแล้ว ก็ถึงวาระที่รัฐบาลได้แถลงเรื่องการสืบราชสันตติวงศ์และรัฐบาล ได้เสนอพระนาะ!สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดชขึ้นทรงราชย์เป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ 9 แห่งราชวงศ์จักรีสืบไป ซึ่งสมาชิกรัฐสภาก็ได้มีมติเห็นชอบอย่างเป็นเอกฉันท์ในบัดนั้น

นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีจึงได้กล่าวต่อที่ประชุมรัฐสภาในขณะนั้นว่า

..สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้สวรรคตแล้ว และบัดนี้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช ได้สืบราชสันติวงศ์เป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของประชาชนชาวไทยแล้ว เพราะฉะนั้นขอให้สภาถวายพระพรชัย ขอให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจงทรงพระเจริญ [361]

ต่อจากนั้นที่ประชุมได้ยืนขึ้น และเปล่งเสียงไชโยขึ้น 3 ครั้ง และแล้วนายกรัฐมนตรี ประธานพฤฒสภา ประธานสภาผู้แทนราษฎร รองประธานพฤฒสภา รองประธานสภาผู้แทนราษฎร ได้เข้าไปถวายพระพรในพระบรมมหาราชวัง และกราบบังคมทูลอัญเชิญเจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดชให้ขึ้นครองราชสมบัติตามมติของรัฐสภาสืบไป

ต่อมารัฐบาลโดย นายปรีดี พนมยงค์ ได้ออกประกาศเป็นทางการในเรื่องการขึ้นทรงราชย์สืบสันตติวงศ์ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ดังประกาศที่ว่า

..โดยที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พุทธศักราช 2489

โดยที่ตามความในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา 9 การสืบราชสมบัติให้เป็นไปโดยนัยแห่งกฎมณเทียรบาล ว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช 2467 และประกอบด้วยความเห็นชอบของรัฐสภา

โดยที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช ทรงเป็นเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์ที่ร่วมพระราชชนนี ตามความในมาตรา 9 (8) แห่งกฎมณเทียรบาล ว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช 2467

โดยที่รัฐสภาได้ลงมติ ณ วันที่ 9 มิถุนายน พุทธศักราช 2489 แสดงความเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ในการที่จะอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดชขึ้นทรงราชย์สืบสันตติวงศ์ต่อไป ตามความในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา 9

จึงขอประกาศให้ทราบทั่วกันว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช ได้ขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์ เป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่วันที่ 9 มิถุนายน พุทธศักราช 2489 เป็นต้นไป [362]

หลังจากดำเนินการประกาศเรื่องการขึ้นทรงราชย์สืบสันตติวงศ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชเสร็จเรียบร้อยแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในค่ำวันเดียวกันนี้

ทำให้ต่อมาในวันที่ 10 มิถุนายน 2489 ประธานรัฐสภาได้เชิญประชุมสมาชิกรัฐสภา เพื่อพิจารณาชาวเสียงหาผู้ที่สมควรจะมาดำรง

ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนต่อไปอีกครั้งหนึ่ง ปรากฏว่าสมาชิกเสียงส่วนมากต่างมีความเห็นร่วมกันว่า ในยามที่ประเทศชาติอยู่ในภาวะคับขันเช่นนี้ สมควรจะขอให้ นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป จึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 11 มิถุนายน 2489 อันถือเป็นการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นสมัยที่สามของ นายปรีดี พนมยงค์ และเป็นสมัยที่กล่าวได้ว่า นายปรีดี พนมยงค์ ต้องผจญกับปัญหาอุปสรรคจากการถูกโจมตี ว่ามีส่วนพัวพันกับกรณีการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลมากที่สุด

ซึ่งกระบวนการดังกล่าว มีทั้งกรณีของการบอกเล่าข่าวเท็จต่อประชาชนของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคฝ่ายค้าน ใบปลิวและการมีผู้ไปตะโกนในโรงภาพยนตร์ว่า "ปรีดีฆ่าในหลวง" ทั้งนี้สำหรับพรรคฝ่ายค้านที่ว่านี้ก็คือสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ในขณะนั้นนั่นเอง ดังที่สุพจน์ ด่านตระกูล ได้บันทึกถึงกรณีของ นายประเสริฐ ทรัพย์สุนทร สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากจังหวัดสุราษฎร์ธานี ที่ขณะนั้นสังกัดอยู่ในพรรคประชาธิปัตย์ ได้เล่าถึงวิธีการสร้างข่าวเรื่องนี้ของสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์ไว้ว่า

..นายประเสริฐ ทรัพย์สุนทร สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากจังหวัดสุราษฎร์ธานี ขณะนั้นสังกัดอยู่พรรคประชาธิปัตย์ ได้กล่าวถึงการแพร่ข่าวเท็จของประชาธิปัตย์เพื่อทำลายนายปรีดีฯ ในครั้งนั้น ซึ่งหนังสือปกดำได้นำมาเปิดเผยไว้ดังนี้

นายประเสริฐ ทรัพย์สุนทร อดีตสมาชิกประชาธิปัตย์คนหนึ่งได้เล่าว่า ครั้งหนึ่งพรรคประชาธิปัตย์ได้วางแผน โฆษณาลวงโลกใส่ร้ายนายปรีดีในกรณีสวรรคตว่า เป็นผู้วางแผนปลงพระชนม์ โดยบุคคลสำคัญในพรรค 4-5 คนเป็นหัวหน้าสาย โฆษณาชวนเชื่อหลอกลวงลูกพรรคของตนเอง

เพื่ออาศัยปากเสียงของสมาชิกพรรคเหล่านั้น ไปเผยแพร่ข่าวเท็จให้ถึงหูชาวบ้าน

โดยครั้งแรกหัวหน้าสายวางแผนโฆษณาใส่ร้ายนายปรีดีฯ แต่ละสายได้แยกกันนัดประชุมสมาชิกพรรค ที่เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรออกเป็นกลุ่ม ๆ แล้วหัวหน้าสายก็บรรยายเรื่องราวอันเป็นเท็จเกี่ยวกับกรณีสวรรคตเป็นฉาก ๆ ให้สมาชิกในกลุ่มของตนฟัง ในจำนวนหัวหน้าสายที่ประกอบกรรมชั่วช้าสามานย์นี้ มีผู้แทนราษฎรคนสำคัญจากภาคเหนือคนหนึ่ง ซึ่งเป็นสมาชิกชั้นนำของประชาธิปัตย์รวมอยู่ด้วย และเป็นเงาตามตัวของ นายสุวิชช์ พันธุเศรษฐ ผู้แทนจังหวัดเชียงใหม่

หัวหน้าสายคนนี้ ได้เปิดประชุมบรรยายเรื่องอันเป็นเท็จ ที่ชั้นบนของร้านขายยาที่มีชื่อเสียงเก่าแก่ร้านหนึ่ง แถวสี่แยกโรงเรียนนายร้อย (ถนนราชดำเนิน) ผู้แทนราษฎรสังกัดประชาธิปัตย์ที่ได้รับเชิญไปฟังคำโฆษณาหลอกลวงคืนนั้นมีด้วยกันร่วม 10 คน ในจำนวนนี้มีผู้แทนราษฎรจังหวัดสุราษฎร์ธานี คือ นายประเสริฐ ทรัพย์สุนทร รวมอยู่ด้วย[363]

ซึ่งข้อมูลหลักฐานที่กล่าวถึงนี้ เป็นกรณีของสมาชิกกลุ่มหนึ่งในพรรคประชาธิปัตย์รุ่นก่อน ที่ไม่เกี่ยวกับสมาชิกพรรครุ่นปัจจุบัน เพราะเมื่อกล่าวถึงสมาชิกของพรรคประชาธิปัตย์รุ่นปัจจุบัน อย่างกรณีของหัวหน้าพรรค นายชวน หลีกภัย เองได้เคยให้สัมภาษณ์เมื่อเดือนพฤษภาคม 2536 เล่าว่าตนเองในสมัยที่เป็นทนายความ เคยทะเลาะกับลูกความที่จังหวัดชลบุรี เนื่องจากลูกความได้ต่อว่านายปรีดีเกี่ยวกับประเด็นเรื่องนี้ แต่นายชวนกลับปกป้อง นายปรีดี พนมยงค์ จึงทำให้ "ทะเลาะกับลูกความ ถึงขนาดต้องถอนตัวจากการเป็นทนายกลางศาล" สุพจน์ ด่านตระกูล ได้บันทึกเกี่ยวกับคำกล่าวของ นายชวน หลีกภัย ที่พูดนอกเทปบันทึกเสียงไว้ว่า "ผมเชื่อว่าท่านบริสุทธิ์ ผมจึงทะเลาะกับลูกความที่กล่าวหาท่าน"[364]

สำหรับเหตุผลที่ว่าทำไมและเพราะเหตุใดสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์จึงได้มุ่งเล่นงาน นายปรีดี พนมยงค์ จากประเด็นกรณีการสวรรคตหนักถึงขนาดนี้ ก็คงเพราะเห็นว่ามีแต่กรณีเรื่องนี้เท่านั้นที่พอจะมีน้ำหนักในการทำลายนายปรีดีได้ ส่วนเหตุผลลึก ๆ หรือที่มาของการคิดทำลายเช่นนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้บันทึกถึงสาเหตุข้อหนึ่งโดยอ้างความเห็นของ ดร. เดือน บุนนาค ว่า

..ในเรื่องพรรคประชาธิปัตย์นั้น ท่าน (ดร.เดือน บุนนาค-ผู้เขียน) ก็ว่าเกิดจากเรื่องเล็กนิดเดียวที่ นายควง โกรธนายปรีดีที่ไม่สนับสนุนให้เป็นนายกรัฐมนตรีภายหลังสงคราม พอได้เป็นเองจึงไปเอาพระยาศรีวิสารวาจามาอยู่ในคณะรัฐบาล เป็นเหตุให้นายปรีดีน้อยใจมากว่าจำไม่ได้หรือ ที่บุคคลผู้นี้เคยคิดทำลายคณะราษฎรมาแต่สมัยรัฐบาลมโนปกรณ์นิติธาดา แล้วเหตุไฉนจึงไปคบกับเขาเพื่อมาทำลายกันอีกเล่า [365]

อันที่จริงหลังเกิดเหตุสวรรคต นายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้คาดการณ์อยู่แล้วเช่นกันว่า ตนเองคงจะต้องถูกฝ่ายค้านหยิบเอาประเด็นเรื่องนี้มาเล่นงานอย่างแน่นอน แต่คาดไม่ถึงว่าจะเล่นกันอย่างสกปรกโสมมขนาดนั้น ดังที่ฉลบชลัยย์ พลางกูร ซึ่งขณะนั้นได้พักอยู่ที่ทำเนียบท่าช้างด้วย หลังจากที่สามี นายจำกัด พลางกูร เสียชีวิตที่ประเทศจีน ได้บันทึกเล่าถึงเหตุการณ์หลังจากที่ นายปรีดี พนมยงค์ กลับมาจากถวายบังคมพระบรมศพในวันที่ 9 มิถุนายน 2489 ว่า

..ตอนท่านกลับมาดิฉันยังจำภาพติดตาได้จนบัดนี้ เราอยู่ที่ห้องโถงชั้น 3 เห็นท่านค่อย ๆ ขึ้นบันไดมาอย่างระโหยโรยแรง พอถึงหัวบันได ท่านเงยหน้าขึ้น และสายหน้าน้อย ๆ หน้าท่านแดงกว่าปกติ คุณพูนศุขรีบลุกขึ้นไปถามว่า เรื่องเป็นอย่างไรกันแน่ ท่านก็ตอบว่า "อุบัติเหตุ" แล้วก็ไม่พูดอะไรต่อเดินไปห้องนอนเพื่อเปลี่ยนเสื้อผ้า คุณพูนศุขตามท่านไป ดิฉันจึงลงไปคอยอยู่ชั้นล่างที่ศาลาริมน้ำ เมื่อท่านลงมาท่านก็ไม่ได้พูด

มากนัก โดยอยู่ในอาการครุ่นคิดตลอด แต่ตอนหนึ่งท่านเดินกลับไปกลับมา พลางสั่นศีรษะพร้อมกับพูดว่า "แย่ แย่จริง ๆ" ดิฉันไม่เข้าใจเลยถามไปว่า "ใครแย่คะ"? ท่านว่า "เราน่ะซิแย่" ดิฉันถามต่อไปอีกว่า "แย่ยังไงคะ" ท่านจึงอธิบายว่า "อ้าว ก็คนฝ่ายตรงข้ามกับเรา จะต้องถือโอกาสเล่นงานเราทั้งขึ้นทั้งล่อง ถ้าเป็นอุบัติเหตุเขาก็ว่า รัฐบาลไม่ถวายความอารักขาให้ดีพอ ถ้าปลงพระชนม์เอง เขาก็จะหาว่าท่านคงคับพระทัยในเรื่องเกี่ยวกับรัฐบาลอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นแน่" ในตอนนั้นยังไม่มีใครคิดเลยไปถึงการลอบปลงพระชนม์ ความคิดอันนี้เกิดขึ้นในหมู่ผู้ประสงค์ร้ายสองสามวันต่อมา ดิฉันแน่ใจทีเดียวว่าตัวท่านปรีดีเองก็หาฉุกคิดไม่ว่าเรื่องนี้จะวกกลับมาหาท่านอย่างร้ายแรง จนถึงกับว่าท่านเป็นต้นตอแห่งการฆาตกรรมที่ยิ่งใหญ่นี้ [366]

และต่อประเด็นเรื่องที่มีการใส่ร้ายป้ายสี หรือปล่อยข่าวลือต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้ ต่อมาในการประชุมรัฐสภาครั้งที่ 2 วันพฤหัสบดีที่ 13 มิถุนายน 2489 ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม นายปรีดี พนมยงค์ ได้มีโอกาสกล่าวชี้แจงถึงประเด็นในเรื่องนี้อีกครั้งว่า

..เสียงลืออกุศลว่าคนนั้นคนนี้ออกมาแล้วทำไปอย่างนั้นอย่างนี้ นี่ก็เป็นเรื่องลือสืบเนื่องมาจากความอิจฉาริษยาเป็นมูล หรือมีบ้างช่างยุเป็นต้นเป็นมูลเหตุสืบเนื่องอย่างนั้น ถ้าผู้ใดประสงค์จะทราบเรื่องนี้โดยละเอียด ข้าพเจ้ามีหลักฐานพร้อมที่จะแจ้งให้ทราบได้ และเวลานี้ก็ได้สั่งให้เจ้าหน้าที่รวบรวมไว้แล้วว่าจำนวนบ่างช่างยุมีบุคคลใดและจำพวกใดบ้าง แล้วสาเหตุเป็นมาอย่างไร ข้าพเจ้าจะแสดงให้ดูเป็นหลักฐาน นอกจากจะได้ยินมาจากคำบอกเล่าอย่างนั้น

และอีกอย่างหนึ่งสำหรับในเรื่องพระองค์นี้ ข้าพเจ้ารู้สึกว่าข้าพเจ้าเป็นผู้ซึ่งจงรักภักดีท่านมากที่สุดกว่าหลาย ๆ คน ในขณะที่ท่านประจำอยู่ต่างประเทศหรือที่ท่านได้กลับมาแล้วก็ดี สิ่งใดอันเป็นสิ่งที่ท่านพึงปรารถนา

ในส่วนพระองค์ท่านข้าพเจ้าจัดถวาย หรือบางสิ่งบางอย่างเมื่อท่านทรงรับสั่งถามข้อความอย่างหนึ่งอย่างใดอันเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญ ข้าพเจ้าก็ได้ชี้แจงตามระเบียบของแนวรัฐธรรมนูญตามนิสัยของข้าพเจ้า ซึ่งข้าพเจ้าเป็นผู้ถือความซื่อสัตย์ต่อพระมหากษัตริย์ ข้าพเจ้าไม่ได้อ้างหรือเอาพระนามของท่านไปอ้างในที่ชุมชนใด ๆ ซึ่งบางแห่งทำกัน หรือในกรณีที่ท่านสวรรคตแล้ว ข้าพเจ้าก็พยายามที่สุดที่จะพยายามทำในเรื่องนี้ให้ขาวกระจ่าง เพราะเป็นพระมหากษัตริย์ เราจะทำให้เรื่องเงียบอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ ข้าพเจ้าไม่ปรารถนาทำอย่างคนบางคนทำ โดยฉวยโอกาสเอาเรื่องสวรรคตของท่านไปโพนทะนากล่าวร้าย [367]

ในเรื่องที่นายปรีดีได้กล่าวถึงว่าตนเป็นผู้จงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลมากที่สุดกว่าหลาย ๆ คนนี้ มิใช่ว่า นายปรีดี พนมยงค์ พูดไปเพื่อเป็นการหาคะแนนใส่ตัวก็หาไม่ แต่หากย้อนไปดูถึงการกระทำของ นายปรีดี พนมยงค์ ที่ได้กระทำถวายต่อพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ก็เป็นที่ชัดเจนว่า นายปรีดี พนมยงค์ ถือได้ว่าเป็นผู้หนึ่งที่ได้แสดงความจงรักภักดี และสนับสนุนพระราชวงศ์พระองค์นี้อย่างเต็มที่ โดยเฉพาะการแสดงออกในเรื่องการเสนอผู้สืบสันตติวงศ์ ดังจะขอกล่าวถึงในรายละเอียดดังนี้

คือเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสละราชสมบัติเมื่อวันที่ 2 มีนาคม 2477 หรือหากจะนับอย่างปีปฏิทินปัจจุบันก็คือวันที่ 2 มีนาคม 2478 รัฐบาล พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา ก็ได้ถือปฏิบัติไปตามที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2475 มาตรา 9 กำหนดไว้ว่า การสืบราชสมบัติให้เป็นไปตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ.2467 ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้พระราชทานไว้ ทั้งนี้โดยให้ประกอบด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎรด้วย

ซึ่งในการพิจารณาเรื่องนี้ ปรากฏว่าได้ใช้เวลาพิจารณากันยาวนานถึง 5 วัน คือตั้งแต่วันที่ 2 มีนาคมถึงวันที่ 7 มีนาคม 2477 (มีนาคม 2478-ผู้เขียน) ทั้งนี้เหตุผลส่วนหนึ่งก็คงเป็นเพราะ เนื่องจากรัฐมนตรีส่วนใหญ่มิได้เข้าใจในเรื่องกฎมณเทียรบาลอย่างดีพอ ก็ได้อาศัย นายปรีดี พนมยงค์ ที่ได้ศึกษาเรื่องนี้มาก่อนและเคยนำไปสอนในวิชากฎหมายปกครองที่โรงเรียนกฎหมาย ได้ช่วยอธิบายให้รัฐมนตรีเข้าใจในหลักการที่สำคัญของการกำหนดลำดับชั้นผู้ควรสืบราชสันตติวงศ์ว่ามีหลายกรณี เช่น (1) กรณีที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชโอรสหรือพระราชธิดา (2) กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไร้พระราชโอรสและพระราชนัดดา แต่ทรงมีสมเด็จพระอนุชาที่ร่วมพระราชชนนี หรือ (3) กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไร้พระราชโอรสและพระราชนัดดา กับทั้งไร้สมเด็จพระอนุชาร่วมพระราชชนนี แต่ทรงมีสมเด็จพระเชษฐาหรือสมเด็จพระอนุชาต่างพระราชชนนีหรือพระโอรสของสมเด็จพระเชษฐาหรืออนุชานี้ ฯลฯ เป็นต้น

นายปรีดี พนมยงค์ ได้บันทึกไว้ว่า คณะรัฐมนตรีได้เริ่มพิจารณาในประเด็นที่ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระเชษฐาร่วมพระราชชนนี ที่มีพระราชโอรสทรงพระชนม์ชีพอยู่คือ กรณีของพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ซึ่งเป็นพระโอรสของสมเด็จเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ พระเชษฐาร่วมพระชนนีกับพระปกเกล้าฯ แต่ครั้นเมื่อคณะรัฐมนตรีได้พิจารณาคำว่า "โดยนัย" แห่งกฎมณเทียรบาล 2467 เกี่ยวกับกรณีจะต้องยกเว้นตามมาตรา 11 (4) แห่งกฎมณเทียรบาลหรือไม่ เพราะพระมารดาของพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์มีสัญชาติเดิมเป็นชาวต่างประเทศ ซึ่งตามกฎมณเทียรบาลได้กำหนดเคร่งครัดไว้เฉพาะผู้สืบสันตติวงศ์ที่มีพระชายาเป็นคนต่างชาติเท่านั้น และขณะนั้นพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ยังไม่มีพระชายาเป็นคนต่างชาติแต่อย่างใด

..รัฐมนตรีบางท่านเห็นว่าข้อยกเว้นนั้น ใช้สำหรับรัชทายาทองค์อื่น แต่ไม่ใช้ในกรณีสมเด็จเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ ซึ่งขณะที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ สถาปนาเป็นรัชทายาทนั้นก็ทรงมีพระชายาเป็นนางต่างด้าวอยู่แล้ว และทรงรับมาเป็นสะใภ้หลวงโดยถูกต้อง แต่ส่วนมากของคณะรัฐมนตรีตีความคำว่า "โดยนัย" นั้น ย่อมนำมาใช้ในกรณีที่ผู้ซึ่งจะสืบสันตติวงศ์มีพระมารดาเป็นนางต่างด้าวด้วย [368]

ซึ่งรัฐมนตรีส่วนข้างมากที่ตีความคำว่า "โดยนัย" รวมถึงผู้ที่จะสืบสันตติวงศ์ที่มีพระมารดาเป็นชาวต่างประเทศด้วยนั้น บันทึกกันไว้ว่ามี นายปรีดี พนมยงค์ ร่วมอยู่ด้วย และถือเป็นบุคคลสำคัญที่ได้อภิปรายชักจูงให้รัฐมนตรีส่วนข้างมากมีความเห็นคล้อยตามไปเช่นนี้

ถึงที่สุดคณะรัฐมนตรีได้พิจารณาไปถึง กรณีที่สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว "ทรงมีสมเด็จพระเชษฐาหรือสมเด็จพระอนุชาต่างพระชนนี หรือพระโอรสของสมเด็จพระเชษฐาหรืออนุชานี้" นายปรีดี พนมยงค์ ได้บันทึกถึงการพิจารณาในกรณีนี้ต่อไปว่า

..ขณะนั้นสมเด็จเจ้าฟ้าบริพัตร กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงมีพระชนม์อยู่ แต่พระองค์เสด็จไปประทับในต่างประเทศโดยคำขอร้องของคณะราษฎร คณะรัฐมนตรีจึงไม่พิจารณาถึงพระองค์ท่าน และพระโอรสของพระองค์ท่านที่มีอยู่หลายพระองค์ โดยอาศัยคำว่า "โดยนัย" ดังนั้นจึงได้พิจารณาว่าพระโอรสของสมเด็จพระเชษฐา หรือสมเด็จพระอนุชาต่างพระชนนีกับสมเด็จพระปกเกล้าฯ มีท่านใดผู้ใดบ้าง ก็ได้ความจากเจ้าพระยาวรพงษ์ฯ ว่ามีพระโอรสของสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลฯ และของสมเด็จเจ้าฟ้ายุคลฯ [369]

เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ ถือเป็นพระเชษฐาต่างพระชนนีกับสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คือทรงเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาบรมราช

เทวี (สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) และเป็นพระอนุชาของสมเด็จเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิส สยามมกุฎราชกุมาร แต่สมเด็จเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิส สยามมกุฎราชกุมาร สิ้นพระชนม์เสียก่อน ที่จะได้ขึ้นครองราชย์ พระราชบิดาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้สถาปนาสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนเทพทวาราวดี (พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ในสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร แทนที่จะเป็นกรมหลวงสงขลานครินทร์ พระอนุชาของสมเด็จเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิส บันทึกของ นายปรีดี พนมยงค์ เกี่ยวกับการประชุมคณะรัฐมนตรีเพื่อพิจารณาเรื่องนี้ให้รายละเอียดต่อไปว่า

..ในระหว่างสมเด็จเจ้าฟ้าทั้งสองพระองค์นั้น พระมารดาของสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลฯ ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมราชเทวี ซึ่งทรงศักดิ์สูงกว่าพระมารดาของสมเด็จเจ้าฟ้ายุคลฯ แต่ในชั้นพระโอรสของสมเด็จเจ้าฟ้าแต่ละพระองค์ดังกล่าวนั้น พระโอรสของสมเด็จเจ้าฟ้ายุคลฯ มีพระมารดาเป็นพระองค์เจ้าหญิง ส่วนพระโอรสในสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลฯ มีพระมารดาคือหม่อมสังวาลย์ (เรียกพระนามในขณะนั้น) แต่ก็ได้รับพระราชทานเสกสมรสเป็นสะใภ้หลวงโดยชอบแล้ว และสมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นั้นก็ได้ทรงยกย่องให้เป็นพระชายาคนเดียวของพระองค์ โดยคำนึงถึงสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลฯ ที่ได้ทรงทำคุณประโยชน์แก่ราษฎรและเป็นเจ้านายที่บำเพ็ญพระองค์เป็นนักประชาธิปไตยเป็นที่เคารพรักใคร่ของราษฎรส่วนมาก [370]

ด้วยเหตุผลดังกล่าว และการอภิปรายสนับสนุนอย่างเต็มที่ของ นายปรีดี พนมยงค์ ที่สุดคณะรัฐมนตรีจึงเห็นชอบพร้อมกับเสนอขอความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติเห็นชอบตามข้อเสนอของรัฐบาลในวันที่ 7 มีนาคม 2477 ที่จะอัญเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล ขึ้นทรงราชย์เป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ 8 แห่ง

ราชวงศ์จักรี ทั้งนี้โดยให้มีผลย้อนหลังหรือให้ถือว่าพระองค์ได้ขึ้นทรงราชย์ตั้งแต่วันเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสละราชสมบัติ คือตั้งแต่วันที่ 2 มีนาคม 2477 หรือหากนับอย่างปีปฏิทินปัจจุบันก็จะเป็นวันที่ 2 มีนาคม 2478 เวลา 13.45 น.

การสถาปนาพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอานันทมหิดลขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ นอกจากจะทำให้การสืบสันตติวงศ์กลับคืนสู่สายเดิมของเจ้าฟ้าวชิรุณหิสแล้ว ยังเป็นไปตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เคยมีพระราชดำรัสแก่พระยามโนปกรณ์นิติธาดา พระยาพหลพลพยุหเสนา นายปรีดี พนมยงค์ พระยาศรีวิสารวาจา และพระยาปรีชาชลยุทธ เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2475 ว่า "..ในส่วนพระองค์พระเนตรไม่ปกติ คงทนงานไปไม่ได้นาน เมื่อการณ์ปกติแล้วจึ่งอยากลาออกเสีย ทรงพระราชดำริเห็นว่าพระโอรสสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์ก็ถูกข้ามมาแล้ว ผู้ที่จะสืบสันตติวงศ์ต่อไปควรจะเป็นพระโอรสสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์.." [371]

นี่คือส่วนที่ นายปรีดี พนมยงค์ ได้มีส่วนกระทำถวายต่อพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ก่อนหน้านี้ที่สำคัญอันทำให้ นายปรีดี พนมยงค์ ถึงกับกล่าวต่อที่ประชุมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรว่า ตนนั้นเป็นผู้ซึ่งจงรักภักดีต่อพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลมากที่สุดกว่าหลาย ๆ คน

ในอีกด้านหนึ่งสำหรับความเห็นของเจ้านาย หรือพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง ที่ได้กล่าวถึงกรณีสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และที่เกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายพระบรมศพและหลักฐานต่าง ๆ ตลอดจนที่ไม่มีการชันสูตรพระบรมศพในชั้นต้นตามวิธีพิจารณาความอาญาเช่นเดียวกับประชาชนคนทั่วไปในระยะนั้นที่ขอนำมาบันทึกไว้ในที่นี้ด้วยก็คือกรณีของ ม.จ.สกลวรรณากร วรวรรณ ที่ได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์เสียงไทยฉบับวันที่ 28 มิถุนายน 2489 ไว้ดังนี้

..ในเวลานั้นคณะกรรมการ เขากำลังสันนิษฐานกันอยู่ในระหว่าง เอ็กซิเดนท์ หรือ ซุยไซด์ (อัตวินิบาตกรรม) หรือ ฆาตกรรม แต่ในวันสวรรคตฉันก็เข้าไปอยู่ในที่นั้นด้วย

ฉันขอตั้งคำถามเธอก่อน (ตรัสกับผู้ขอสัมภาษณ์) เธอนึกบ้างหรือไม่ว่า เพราะเหตุใดพระพี่เลี้ยงเนื่องของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นเนอร์สแท้ ๆ (นางพยาบาล) ได้เล่าเรียนทางวิทยาศาสตร์รุ่นเดียวกับสมเด็จพระราชชนนี ทำไมจึงเข้าไปเช็ดพระโลหิตถวายการปฐมพยาบาล เช่น เอาผ้าโพกพระเศียรไว้ และเก็บปืนกระบอกนั้นกับปลอกกระสุนที่ตกอยู่ข้างพระแท่นเข้าไปเก็บไว้ลิ้นชักโต๊ะ พระพี่เลี้ยงเนื่องไม่รู้ดอกหรือว่า คนตายด้วยปืนนั้นกฎหมายบังคับไว้ว่าจะเข้าไปแตะต้องศพก่อนเจ้าหน้าที่ของบ้านเมืองมาชันสูตรศพไม่ได้ พระพี่เลี้ยงต้องรู้ใช่ไหมว่าในหลวงสวรรคตด้วยกรณีใด ถ้ายังไม่รู้แน่ว่าเป็นซุยไซด์ หรือถูกลอบปลงพระชนม์ หรือเอ็กซิเดนท์ พระพี่เลี้ยงก็คงไม่กล้าเข้าไปเช็ดพระโลหิต เอาผ้ามาพันพระเศียรไว้ และอาวุธปืนและปลอกกระสุนนั้นเล่าก็คงไม่เคลื่อนไปจากเดิมได้

ท่านสกลฯ ได้ให้ความเห็นต่อไปว่า

..ทีแรกรัฐบาล โดยเฉพาะหลวงประดิษฐ์ ก็ตั้งใจไว้ว่าจะชันสูตรพระบรมศพ แต่เจ้านายชั้นผู้ใหญ่รวมทั้งสมเด็จพระราชชนนีด้วย ท่านไม่ชอบที่จะให้ทำเช่นนี้ เหตุผลหรือ (ตรัสกับผู้สัมภาษณ์) เธอต้องการเหตุผลว่าทำไมท่านไม่ชอบ ท่านก็ไม่ได้บอกตรง ๆ ว่าท่านไม่ชอบ แต่ท่านไม่ชอบเพราะพระเจ้าอยู่หัวสวรรคตไปแล้ว จะไปพลิกศพชันสูตรอะไรกันอีกให้ทุเรศกันไปอีก กรมขุนชัยนาทฯ พระองค์ท่านก็รับสั่งยืนยันในวันนั้นยืนยันอยู่ว่า เอ็กซิเดนท์ เอ็กซิเดนท์ ดังนี้แล้วใครจะไปกล้ายืนยันแข็งขันอยู่ได้

ท่านสกลฯ ได้พูดถึงหลวงนิตย์ฯ ว่า

..หลวงนิตย์ฯ อยู่โรงพยาบาลมานานแล้ว ย่อมต้องเคยผ่านคดีถูกปืนเช่นนี้มานับครั้งไม่ถ้วน หลวงนิตย์ฯ ไม่รู้หรือว่าถูกลอบทำร้ายหรือยิงตัวเอง หลวงนิตย์ฯ จะต้องรู้ดี และก็เพราะเหตุใดหลวงนิตย์ฯ ก็เป็นคนภายนอกคนแรกที่เข้าไปตรวจพระบรมศพจึงเข้าไปเย็บบาดแผลที่พระนลาฏ หลวงนิตย์ฯ ต้องรู้ดีแล้วว่าสวรรคตด้วยกรณีใด หลวงนิตย์ฯ จึงได้ยอมเย็บบาดแผลตามคำสั่งของพระราชชนนี [372]

อนึ่งก่อนหน้านี้ ด้วยแรงกดดันจากสมาชิกพรรคฝ่ายค้านหรือพรรคประชาธิปัตย์ และด้วยความต้องการที่จะทำความจริงในเรื่องนี้ให้ปรากฏ ถึงวันที่ 18 มิถุนายน 2489 นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีจึงได้มีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นชุดหนึ่งเพื่อสอบหาข้อเท็จจริง คณะกรรมการชุดนี้มีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการว่า "คณะกรรมการสอบสวนพฤติการณ์ในการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จสวรรคต" คณะกรรมการชุดนี้ประกอบด้วย

1. ประธานศาลฎีกา เป็นประธานกรรมการ
2. อธิบดีศาลอุทธรณ์ เป็นกรรมการ
3. อธิบดีศาลอาญา เป็นกรรมการ
4. อธิบดีกรมอัยการ เป็นกรรมการ
5. ประธานพฤฒสภา เป็นกรรมการ
6. ประธานสภาผู้แทนราษฎร เป็นกรรมการ
7. พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุมภฏพงศ์บริพัฒน์ เป็นกรรมการ
8. พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคล เป็นกรรมการ
9. พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัตร เป็นกรรมการ
10. ผู้แทนกองทัพบก (พล.ต.วิเชียร สุตันตานนท์) เป็นกรรมการ
11. ผู้แทนกองทัพเรือ (พล.ร.ต.แชน ปัจจุสานนท์) เป็นกรรมการ
12. ผู้แทนกองทัพอากาศ (พล.อ.ต.หลวงเชิดวุฒากาศ) เป็นกรรมการ

นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นเลขานุการ
นายสอาด นาวีเจริญ เป็นผู้ช่วยเลขานุการ

ทั้งนี้ในคำสั่งได้ระบุว่า ให้อธิบดีกรมตำรวจนำพยานมาสอบสวนต่อหน้ากรรมการ และถ้ากรรมการประสงค์จะสอบสวนเพิ่มเติมก็ให้สอบถามได้ และถ้าหากประสงค์ให้อธิบดีกรมตำรวจนำพยานหลักฐานอื่นมาพิสูจน์ ก็ให้อธิบดีกรมตำรวจออกหมายเรียก หรือนำพยานหลักฐานนั้นมาพิสูจน์ต่อหน้ากรรมการ ในการนี้ให้กระทรวงยุติธรรมจัดบัลลังก์กรรมการและให้ประชาชนเข้าฟังได้ คณะกรรมการชุดนี้จึงได้รับการเรียกขานจากหนังสือพิมพ์และคนทั่วไปว่า ศาลกลางเมือง

กล่าวสำหรับ นายปรีดี พนมยงค์ หลังจากที่ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เป็นสมัยที่สามในวันที่ 11 มิถุนายน 2489 และปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งมาจนถึงวันที่ 21 สิงหาคม 2489 รวมระยะเวลาที่อยู่ในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในสมัยที่สามนี้เพียง 2 เดือนกับ 10 วัน ก็ได้กราบถวายบังคมลาออก ทั้งนี้มีเหตุผลของการลาออกว่าเพราะสุขภาพทรุดโทรม นี่จึงเท่ากับเป็นการขอยุติบทบาททางการเมืองอย่างเป็นทางการนั่นเอง และผู้ซึ่งได้รับการสนับสนุนอย่างเป็นเอกฉันท์ จากสมาชิกรัฐสภาให้ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนต่อมา ก็คือ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ หรือหลวงธำรง-นาวาสวัสดิ์ ซึ่งเป็นอดีตสมาชิกคณะราษฎร และผู้นำพรรคแนวรัฐธรรมนูญ โดย พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 23 สิงหาคม 2489 พร้อมกันนั้นในวันเดียวกันนี้ก็ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งคณะรัฐบาลชุด พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ประกอบด้วยบุคคลดังต่อไปนี้คือ

1. พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี
และ รัฐมนตรีว่าการ
กระทรวงยุติธรรม

2. นายดิเรก ชัยนาม	เป็นรองนายกรัฐมนตรี และ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ
3. นายวิจิตร ลุลิตานนท์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง
4. พล.ท.จิระ วิชิตสงคราม	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
5. นายเดือน บุนนาค	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
6. นายจรูญ สืบแสง	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตราธิการ
7. พ.อ.ช่วง เชวงศักดิ์สงคราม	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย
8. นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม
9. ม.ล.กรี เดชาติวงศ์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม
10. พ.ต.วิลาศ โอสถานนท์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์
11. พระยาสุนทรพิพิธ	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข
12. พ.อ.ทวน วิชัยขัทคะ	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม
13. นายเยื้อน พาณิชยวิทย์	เป็นรัฐมนตรี
14. นายวิโรจน์ กมลพันธ์	เป็นรัฐมนตรี

15. นายเตียง ศิริขันธ์ เป็นรัฐมนตรี
16. นายจำลอง ดาวเรือง เป็นรัฐมนตรี
17. นายทองเปลว ชลภูมิ เป็นรัฐมนตรี
18. ม.จ.นนทิยาวัติ สวัสดิวัตน์ เป็นรัฐมนตรี

เชิงอรรถ

[353] รายงานการประชุมรัฐสภา ครั้งที่ 2 วันพฤหัสบดีที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2489 รายงานการประชุมรัฐสภาฯ หน้า 45

[354] สุพจน์ ด่านตระกูล นายปรีดี พนมยงค์ กับในหลวงอานันท์ฯ และกรณีสวรรคต กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2541 หน้า 116

[355] ข่าวราชการ. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 59 พ.ศ.2489 หน้า 434

[356] รายงานการประชุมรัฐสภา ครั้งที่ 1 วันอาทิตย์ที่ 9 มิถุนายน พ.ศ.2489 รายงานประชุมรัฐสภาฯ หน้า 3

[357] อ้างแล้ว รายงานการประชุมรัฐสภา ครั้งที่ 1 วันอาทิตย์ที่ 9 มิถุนายน พ.ศ.2489 รายงานการประชุมรัฐสภาฯ หน้า 3

[358] อ้างแล้ว รายงานการประชุม ครั้งที่ 1 วันอาทิตย์ที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 รายงานการประชุมรัฐสภาฯ หน้า 5

[359] อ้างแล้ว รายงานการประชุม ครั้งที่ 1 วันอาทิตย์ที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 รายงานการประชุมรัฐสภาฯ หน้า 5

[360] อ้างแล้ว รายงานการประชุม ครั้งที่ 1 วันอาทิตย์ที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 รายงานการประชุมรัฐสภาฯ หน้า 5

[361] อ้างแล้ว รายงานการประชุม ครั้งที่ 1 วันอาทิตย์ที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 รายงานการประชุมรัฐสภาฯ หน้า 6

[362] ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 59 พ.ศ.2489 หน้า 435-436

[363] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล นายปรีดี พนมยงค์ กับในหลวงอานันท์ฯ หน้า 58

[364] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล นายปรีดี พนมยงค์ กับในหลวงอานันท์ฯ หน้า 59

[365] อ้างแล้ว สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เรื่องนายปรีดีฯ หน้า 69

[366] ฉลบชลัยย์ พลางกูร "ทำไมดิฉันรักเคารพและบูชาท่าน ปรีดี พนมยงค์" ปรีดีสาร 10 พฤษภาคม 2543 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บพิธการพิมพ์, 2543 หน้า 127

[367] รายงานการประชุม ครั้งที่ 2 วันพฤหัสบดีที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2489 รายงานการประชุมรัฐสภาฯ หน้า 44-45

[368] ปรีดี พนมยงค์ ความเป็นไปภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ โรงพิมพ์นีติเวชช์ 2515 หน้า 45

[369] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ความเป็นไปภายในคณะผู้สำเร็จฯ หน้า 46

[370] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ความเป็นไปภายในคณะผู้สำเร็จฯ หน้า 46-47

[371] ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ ภาคผนวกที่ 43 บันทึกลับ 2 2475 การปฏิวัติสยาม กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543 หน้า 203

[372] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล นายปรีดี พนมยงค์ กับในหลวงอานันท์ฯ หน้า 141-142

30

ทูตพิเศษของรัฐบาล

แม้จะลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีไปแล้วก็ตาม แต่ในฐานะที่ดำรงตำแหน่งรัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์ จึงยังคงเกี่ยวข้องอยู่กับกิจการบ้านเมืองอยู่บ้าง ในฐานะที่ได้คอยให้คำแนะนำปรึกษาแก่ทางรัฐบาลในประเด็นที่รัฐบาลขอคำปรึกษามา เพราะโดยตำแหน่งรัฐบุรุษอาวุโสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงแต่งตั้งนั้น ก็ด้วยต้องการให้นายปรีดีได้ช่วยทำหน้าที่ให้คำปรึกษาราชการ หรือกิจการงานของประเทศชาติบ้านเมืองสืบไปนั้นเอง แต่ในช่วงระยะเวลาที่รัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ขึ้นบริหารประเทศ ปรากฏว่านักการเมืองจากซีกพรรคฝ่ายค้าน มักจะกล่าวถึงรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ว่าที่แท้ก็คือรัฐบาลปรีดี

ซึ่งในประเด็นเรื่องนี้ ไสว สุทธิพิทักษ์ ที่เคยเป็นเลขานุการนายกรัฐมนตรี พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ในขณะนั้น ได้เคยกล่าวถึงไว้ว่า "แม้ในทางกฎหมายจะเป็นไปไม่ได้แล้ว ในด้านที่เป็นจริงก็ไม่มีวี่แววหรือพฤติการณ์ใด ๆ ที่เกิดขึ้น อันเป็นการแสดงว่ารัฐบาลใหม่นี้อยู่ภายใต้อิทธิพลใด ๆ ของ ดร.ปรีดี พนมยงค์ เลย ดร.ปรีดี พนมยงค์ในตำแหน่งรัฐบุรุษอาวุโสจะให้คำแนะนำใด ๆ ก็ต่อเมื่อรัฐบาลแสดงความจำนงเท่านั้น" [373]

สำหรับการงานของ นายปรีดี พนมยงค์ ภายหลังจากที่ได้ลาออกจากตำแหน่งนายก

รัฐมนตรีในปลายเดือนสิงหาคม 2489 และหลังจากได้พักผ่อนชีวิตและร่างกาย ที่ได้ทำงานรับใช้ประเทศชาติมาอย่างจริง ๆ จัง ๆ นับตั้งแต่วันที่ญี่ปุ่นรุกรานประเทศไทยในปี 2484 จวบจนกระทั่งสงครามสงบได้สันติภาพกลับคืนมา และถึงที่สุดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลได้เสด็จสวรรคต ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวนับเป็นช่วงเวลาที่กล่าวได้ว่า ล้วนเต็มไปด้วยปัญหาภาระอันหนักหน่วงให้รัฐบุรุษผู้นี้ต้องเข้าแบกรับ คอยแก้ไขแก้ปัญหามาตลอด

และด้วยเหตุที่ได้เคยร่วมมือร่วมใจกับรัฐบาลฝ่ายสัมพันธมิตรมาด้วยดี ในช่วงของสงครามโลกครั้งที่ 2 ในฐานะของ "รู้ธ" หัวหน้าขบวนการเสรีไทยที่รักในสันติภาพ ประชาธิปไตยและต่อต้านฝ่ายเผด็จการอักษะ ต่อมา นายปรีดี พนมยงค์ จึงได้รับหนังสือเชิญจากจอมพลเจียงไคเช็ค ประธานาธิบดีแห่งประเทศจีน นายกรัฐมนตรีแอตลีแห่งประเทศอังกฤษ และประธานาธิบดีทรูแมนแห่งสหรัฐอเมริกา ให้นายปรีดีไปเยี่ยมเยียนประเทศแหล่านี้ เมื่อคำเชิญของมิตรประเทศดังกล่าวนี้ทราบถึง พล.ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ นายกรัฐมนตรี เรื่องนี้จึงถูกนำเข้าสู่การพิจารณาปรึกษาหารือในคณะรัฐมนตรีในทันที และคณะรัฐมนตรีได้มีความเห็นอย่างเป็นเอกฉันท์ สนับสนุนการสนองรับคำเชิญของมิตรประเทศเหล่านี้ และยังขอให้ นายปรีดี พนมยงค์ ช่วยทำหน้าที่ทูตพิเศษสันถวไมตรีในนามของรัฐบาลไทยและประเทศไทยไปสู่มิตรประเทศเหล่านั้นด้วย ซึ่งนายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้ยอมรับคำร้องขอจากรัฐบาลในเรื่องนี้ด้วยความยินดีและเต็มใจเป็นอย่างยิ่ง ในส่วนของนายกรัฐมนตรี พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เองก็ได้ใช้เวลาค่อนข้างยาวนานมาก ในการสนทนาปัญหาการเมืองระหว่างประเทศที่เป็นพันธะอยู่ในขณะนั้นกับ นายปรีดี พนมยงค์ ทั้งนี้เพื่อขอให้นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะหัวหน้าคณะทูตพิเศษจะได้หาทางเจรจาผ่อนผันพันธะที่หนักให้เป็นเบา หรือให้หมดสิ้นไปตามจังหวะและโอกาสที่จะทำได้

สำหรับเป็นเหตุการณ์ที่ว่านั้น ไสว สุทธิพิทักษ์ อดีตเลขานุการนายกรัฐมนตรี พล.ร.ต. ถวัลย์ ระบุว่ามีดังนี้ คือ

..ปัญหาแรกก็คือ ความเข้าใจที่มหาประเทศและประเทศทั้งหลายที่มีอยู่ต่อประเทศไทยและราษฎรไทย ในการที่สมัยหนึ่งรัฐบาลในสมัยนั้นได้ประกาศสงครามต่อเขา และทั้งยังได้แสดงออกอย่างเด่นชัดในการที่ทำสัญญาพันธไมตรีร่วมรบกับญี่ปุ่น สมาชิกในกลุ่มอักษะประเทศและการเผด็จการ สิ่งเหล่านี้ได้ทำให้ประเทศไทยเป็นที่รังเกียจของสังคมนานาชาติ

อีกประการหนึ่งก็คือ เรื่องสัญญาสมบูรณ์แบบ ซึ่งรัฐบาล ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรีได้ทำไว้กับบริเตนใหญ่ อินเดีย ออสเตรเลีย สัญญานี้เป็นสัญญาที่ผูกมัดคอชาติไทยและราษฎรไทย ทำให้ชาติไทยเกือบจะหมดทางที่จะฟื้นฟูตัวเอง เพราะถูกบังคับในทางเศรษฐกิจ ข้อร้ายที่สุดก็คือเรื่องการส่งข้าวให้แก่สหประชาติตามสัญญาเป็นจำนวน 1,500,000 ตัน คิดเป็นข้าวสารหนักกระสอบละ 100 กิโลกรัม จะเป็นข้าว 15,000,000 กระสอบ ...การให้เขาฟรีก็คือการที่รัฐบาลจะต้องหาเงิน รีดเอาเงินจากราษฎรชาวไทยโดยทางตรงหรือทางอ้อมซื้อข้าว หรือบังคับเอาข้าวจากราษฎรส่งไปให้เขา [374]

ซึ่งสัญญาสมบูรณ์แบบในประเด็นเรื่องข้าวนี้ ต่อมารัฐบาลในสมัยนายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรีสามารถเจรจากับอังกฤษหรือฝ่ายสหประชาชาติ ให้เปลี่ยนจากเงื่อนไขให้เปล่ามาเป็นการซื้อขายกันในอัตราราคาตันละประมาณ 762 บาท หรือ 12 ปอนด์เศษ ๆ บวกค่าพรีเมี่ยมอีกส่วนหนึ่ง หากสามารถจัดส่งได้ตามเวลาที่กำหนด และต่อมารัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้ประสบผลสำเร็จในการเจรจาขอเพิ่มราคาข้าวขึ้นได้อีกตันละเกือบ 8 ปอนด์ คือเป็นตันละ 20 ปอนด์ แต่ปัญหาที่รัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ยังเป็นห่วงอยู่ก็คือ ความสามารถจัดส่งข้าวที่จะขายให้แก่อังกฤษ หรือฝ่ายสหประชาชาตินี้ได้ตามกำหนดเวลาและ

จำนวนหรือไม่เท่านั้น ซึ่งปัญหาข้อนี้เป็นข้อหนึ่งที่ นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะทูตพิเศษของรัฐบาลไทยรับจะไปเจรจาหาทางออกให้ รวมทั้งปัญหาการเจรจาขอคลี่คลายเงื่อนไขอื่น ๆ จากสัญญาสมบูรณ์แบบด้วย

และตามกำหนดการเดิมนั้น การเดินทางเพื่อไปเยี่ยมเยียนมิตรประเทศของนายปรีดีในครั้งนี้ มีหมายกำหนดการเฉพาะประเทศมหาอำนาจฝ่ายสัมพันธมิตร 3 ประเทศ คือ จีน อังกฤษ และสหรัฐอเมริกาเท่านั้น แต่เมื่อเริ่มออกเดินทางไปแล้ว ปรากฏว่า นายปรีดี พนมยงค์ กลับได้รับคำเชิญจากรัฐบาลประเทศอื่น ๆ ให้ไปเยี่ยมเยียนประเทศนั้น ๆ บ้าง รวมทั้งหมดอีก 11 ประเทศ ซึ่ง นายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้ตั้งใจว่าจะไปเยี่ยมประเทศที่ได้เชิญมาทั้งหมด แต่เนื่องจากต่อมาได้ล้มป่วยลง จึงสามารถไปเยี่ยมมิตรประเทศที่เชิญมาได้เพียง 9 ประเทศเท่านั้น คือ จีน ฟิลิปปินส์ สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส สวิสเซอร์แลนด์ เดนมาร์ก สวีเดน และนอรเวย์ ส่วนอีก 5 ประเทศ คือ รัสเซีย อียิปต์ อิหร่าน อินเดีย และเพื่อนบ้านคือพม่า ที่ นายปรีดี พนมยงค์ ไม่สามารถไปเยี่ยมเยียนได้ และได้แสดงความปรารถนาไว้ว่าจะไปเยี่ยมเยียนในโอกาสต่อไปในภายหน้า

ไสว สุทธิพิทักษ์ ได้บันทึกไว้ว่า

..ดร.ปรีดี พนมยงค์ ท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์ กับคณะคือ หลวงสุขุม นัยประดิษฐ์ ดร.วิทย์ ศิวะศริยานนท์ และเรือเอกวัชรชัย ชัยสิทธิเวช ได้ออกเดินทางจากสนามบินดอนเมืองไป เมื่อเริ่มพฤศจิกายน 2489 และกลับถึงกรุงเทพฯ ที่สนามบินน้ำคลองเตย เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2490 ประชาชน นักศึกษา ข้าราชการ กรรมกร ฯลฯ ได้ไปต้อนรับอย่างคับคั่ง ใช้เวลาในการเดินทางประมาณ 4 เดือน การไปครั้งนี้ไม่ใช่การไปพักผ่อนแต่ไปในหน้าที่ทูต ไปทำงานให้แก่ชาติบ้านเมือง และดร.ปรีดี พนมยงค์ ได้ทำงานอย่างหนักดังกล่าวมาแล้ว ในที่สุดท่านถึงกับล้มป่วยลง แต่ผลที่ชาติไทยได้รับจากการกระทำของท่านในครั้งนี้มีมหาศาล

ในประเทศจีน ดร.ปรีดี พนมยงค์ และคณะ ได้รับการรับรองอย่างดียิ่งจากจอมพลพิเศษเจียงไคเช็คและประชาชนชาวจีน ในฟิลิปปินส์ ประธานาธิบดีโรฮาส ซึ่งในระหว่างมหาสงครามเป็นหัวหน้าใหญ่ในการต่อต้านญี่ปุ่นได้ให้การต้อนรับอย่างดียิ่ง อันคณะทูตไม่อาจจะคิดถึงได้ ด้วยการที่รัฐบุรุษทั้งสอง แขกและเจ้าของบ้านอยู่ในอุดมคติอันเดียวกันมาแต่ต้น การสนทนาปราศรัยจึงเป็นไปด้วยดีและด้วยฉันท์มิตรสนิทยิ่ง และด้วยการที่ประเทศทั้งสองนี้มิได้มีความสัมพันธ์กันมาก่อน ดร.ปรีดี พนมยงค์ จึงได้รับผลสำเร็จในการเจรจาวางรากฐาน เริ่มมีความสัมพันธไมตรีกับประเทศนี้อย่างเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน

จากฟิลิปปินส์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ และคณะไปยังสหรัฐอเมริกา เริ่มแต่วินาทีแรกที่ได้เหยียบพื้นแผ่นดินอเมริกาเมืองลอสแองจิลิส และตลอดเวลาประมาณ 1 เดือนในสหรัฐอเมริกา ดร.ปรีดี พนมยงค์ และคณะได้รับการต้อนรับอย่างเอิกเกริก อย่างสมเกียรติจากประชาชน หนังสือพิมพ์ วิทยุ องค์การต่าง ๆ ที่เป็นของเอกชน และเป็นของรัฐ เป็นการต้อนรับที่เขาได้ให้แก่ผู้แทนของชาติไทยอย่างดีเลิศ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ได้ใช้เวลาทั้งสิ้นไปในการศึกษาดูแลกิจการต่าง ๆ ประกอบกับการต้อนรับขับสู้อย่างดียิ่งนั้นเองอีกด้วย ทำให้คณะทูตต้องละทิ้งการพักผ่อนแม้พอสมควรเสีย ประธานาธิบดีแห่งสหรัฐอเมริกา มร.ทรูแมน ได้กล่าวขอบคุณประชาชนชาวไทย และ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ที่ได้ทำการช่วยเหลือสัมพันธมิตร และสหรัฐอเมริกา และประชาชนชาวอเมริกาในระหว่างสงครามที่แล้วมา แม้การช่วยเหลือนั้นจะเต็มไปด้วยภยันตรายและอุปสรรคนานาประการ แต่งานการช่วยเหลือนั้น ก็ได้ประสบผลสำเร็จเป็นที่พึงพอใจอย่างยิ่งซึ่งชาวอเมริกันขอขอบคุณ ดร.ปรีดี พนมยงค์ และประเทศไทยอย่างยิ่ง และกระทรวงกลาโหมอเมริกัน มร.แพตเตอสัน รัฐมนตรีกลาโหมอันเป็นเจ้าหน้าที่โดยเฉพาะได้มอบเหรียญมิดัลออฟฟรีดอมสูงสุด

ให้แก่ ดร.ปรีดี พนมยงค์ เป็นการตอบแทนคุณความดีที่ ดร.ปรีดี ได้ทำไว้แก่ชาติอเมริกัน[375]

บันทึกของ ไสว สุทธิพิทักษ์ ยังได้ให้รายละเอียดต่อไปถึงการเยี่ยมเยียนประเทศอังกฤษของ นายปรีดี พนมยงค์ และคณะว่าที่ประเทศอังกฤษก็เช่นเดียวกับที่ประเทศสหรัฐอเมริกา คือรัฐบาลอังกฤษได้จัดให้มีพิธีการต้อนรับ นายปรีดี อย่าง "เอิกเกริก" โดยเบื้องต้นรัฐสภาอังกฤษได้จัดให้มีพิธีต้อนรับขึ้นที่สภาผู้แทนราษฎร มีการนำชมรัฐสภาของประเทศแม่แบบประชาธิปไตยนี้อย่างทั่วถึง ต่อมาลอร์ดนายกรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการบินพลเรือน ซึ่งเคยได้มาเยี่ยมประเทศไทยก่อนหน้านี้เล็กน้อย ได้จัดการพิธีต้อนรับ นายปรีดี พนมยงค์ ในนามของรัฐบาลอังกฤษที่แลนแคสเตอร์เฮาซ์ โดยในโอกาสนี้สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีได้เสด็จมาร่วมด้วย

และพิธีต้อนรับที่สำคัญยิ่งก็คือ การที่สมเด็จพระเจ้ายอร์ชแห่งราชวงศ์อังกฤษ และสมเด็จพระราชินีโปรดเกล้าฯ ให้มีงานพระราชทานเลี้ยงน้ำชาเพื่อเป็นเกียรติแก่ นายปรีดี พนมยงค์ ณ พระราชวังบักกิงแฮม

นี่จึงกล่าวได้ว่าเป็นเกียรติยศที่ประเทศอังกฤษประชาชนอังกฤษและพระราชวงศ์อังกฤษมอบให้แก่ประเทศไทยและ นายปรีดี พนมยงค์ อย่างสูงยิ่ง

สำหรับในประเทศฝรั่งเศส ประธานาธิบดีเลอองบลุม ได้ให้การต้อนรับแก่ นายปรีดี พนมยงค์ เป็นอย่างดียิ่งเช่นกัน และที่สำคัญทางการฝรั่งเศสยังได้จัดให้นายปรีดีได้มีโอกาสเดินทางไปเยี่ยมมหาวิทยาลัยกังและเมืองกัง ที่นายปรีดีได้เริ่มต้นเข้าศึกษาเป็นครั้งแรกในประเทศนี้ในฐานะศิษย์เก่า ซึ่งก็ได้รับการต้อนรับอย่างดีเยี่ยมจากอธิการบดี และครูอาจารย์เก่าของนายปรีดีเอง ทั้งครู อาจารย์เหล่านั้นยังได้แสดงความปลื้มปิติยินดีเป็นอย่างยิ่งที่เห็นศิษย์ได้สร้างคุณงามความดีให้แก่ประเทศชาติ

บ้านเมืองของตน และให้แก่ประชาชนชาวโลกผู้รักสันติและประชาธิปไตยอย่างสำคัญ

จากประเทศฝรั่งเศส นายปรีดี พนมยงค์ ได้เดินทางไปเยี่ยมเยียนประเทศสวิสเซอร์แลนด์ โดยมีรองประธานาธิบดีแห่งประเทศนี้เป็นผู้ให้การต้อนรับ ณ ทำเนียบวัตเตลริล นอกจากนี้คณะกรรมการนครบาลแห่งกรุงเบอร์นยังได้จัดพิธีต้อนรับขึ้นที่ศาลานครบาล

..นอกจากนั้น ดร.ปรีดี พนมยงค์ ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ซึ่งเสด็จไปประทับที่เมืองดาโวส์อีกด้วย แล้วเดินทางย้อนกลับผ่านประเทศฝรั่งเศสไปยังเดนมาร์ก เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินทรงประชวร พระราชินีเจ้าชายแอ็กเซลและเจ้าหญิงได้พระราชทานเลี้ยงต้อนรับ ดร.ปรีดี พนมยงค์ และคณะในนามของพระเจ้าแผ่นดิน สภาผู้แทนราษฎรจัดให้มีการเลี้ยงต้อนรับ เนื่องจากเดนมาร์กได้ติดต่อค้าขายกับประเทศไทยมาช้านาน ทั้งเจ้าชายแอ็กเซลก็เคยเสด็จมาประเทศไทยหลายครั้ง การต้อนรับและการสนทนาปราศรัยจึงเป็นไปอย่างดียิ่ง เมื่อเดินทางต่อไปยังประเทศสวีเดน ก็ได้รับการต้อนรับอย่างใหญ่โตเช่นเดียวกับที่เคยได้รับมาแล้วในประเทศอื่น ๆ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ได้รับเชิญให้ปราศัยกับประชาชนทางวิทยุกระจายเสียง ได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากุสตาฟแห่งสวีเดน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศได้จัดให้มีการเลี้ยงต้อนรับในนามของรัฐบาล จากสวีเดน ดร.ปรีดี พนมยงค์ เดินทางต่อไปยังประเทศนอรเวย์ ประเทศที่อยู่เหนือสุดของยุโรป พระเจ้าฮากอนกษัตริย์แห่งนอรเวย์ได้พระราชทานเลี้ยงเป็นเกียรติยศ และได้พระราชทานเครื่องอิสริยาภรณ์วาชาชั้นสูงสุดให้แก่ ดร.ปรีดี และแก่บุคคลในคณะตามลำดับชั้นรองรองลงมา

การต้อนรับ ดร.ปรีดี พนมยงค์ คณะทูตสันถวไมตรีของประเทศไทยในทุก ๆ ประเทศ ได้เป็นไปอย่างดียิ่ง สมเกียรติยศและเพิ่มเกียรติยศแก่คณะทูตและประเทศชาติไทยในยุคนั้นเป็นอย่างยิ่งที่ไม่อาจจะหาคำใด ๆ มา

กล่าวให้ถูกต้องและถี่ถ้วนได้ เพราะขืนกล่าวก็จะยาวไปกว่าเหตุ ในทุก ๆ ประเทศ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ได้พบปะสนทนาปราศรัยกับบุคคลอันสำคัญของราชการและรัฐการอย่างมิตรสนิท เห็นอกเห็นใจกัน กลิ่นเหม็นของประเทศไทย ชาติไทย คนไทยที่รัฐบุรุษบางคนได้สร้างขึ้นไว้หมดไป มีกลิ่นหอมเข้ามาแทนที่ กล่าวโดยเฉพาะในประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกาที่เขาให้เกียรติยศอย่างสูงยิ่งแก่ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ก็เพราะเขาถือว่า ดร.ปรีดี พนมยงค์ ได้ประกอบคุณงามความดีตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ คุณงามความดีจากการดำเนินงานขบวนเสรีไทยในระหว่างมหาสงคราม ซึ่งมิใช่จะเป็นประโยชน์อย่างมหาศาลเฉพาะแก่ประเทศไทยที่ไม่ต้องเป็นข้าเขา แต่ยังเป็นประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่ประเทศชาติและประชาชนของประเทศนั้น การกระทำคุณงามความดีของ ดร.ปรีดี พนมยงค์ เป็นการกระทำคุณงามความดีต่อโลก ต่อระบอบประชาธิปไตยของโลก ซึ่งเขาถือว่าเป็นกรณีที่ต้องได้รับการยกย่องสรรเสริญอย่างยิ่ง [376]

ไสว สุทธิพิทักษ์ ได้บันทึกเรื่องนี้ในตอนท้ายเป็นบทสรุปไว้ว่า

..การเดินทางของ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ในฐานะทูตพิเศษของประเทศไทยในครั้งนี้ ได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศไทยหลายประการนักกล่าวโดยทั่วไปก็คือทำให้ประเทศเหล่านั้น รัฐบาลก็ดี ประชาชนก็ดี เฉพาะอย่างยิ่งก็คือ สหรัฐอเมริกาและอังกฤษเข้าใจซาบซึ้ง ถึงฐานะทางการเมืองของประเทศไทยในระหว่างมหาสงคราม แสดงให้เห็นว่าคนไทยมิได้ชอบพอ หรือฝักใฝ่กับพวกเผด็จการที่ก่อสงครามรุกราน คนไทยส่วนมากยังนิยมประชาธิปไตย และมีจิตผูกพันอยู่กับประเทศประชาธิปไตยอันรวมกันเป็นสหประชาชาติทั้งหลาย และได้พร้อมที่จะลงมือทำการต่อสู้ขับไล่สมาชิกของพวกอักษะและสาวก ทำลายให้พินาศไป การที่ประเทศไทยยังต้องเข้าสงครามกับญี่ปุ่นนั้น ก็เพราะการกระทำและวินิจฉัยของนักการเมืองที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์หรือนิยมอักษะ อันขัดกับเจตนารมย์ของ

ประชาราษฎรไทย ฉะนั้นจึงได้เกิดองค์การต่อต้านญี่ปุ่นขึ้นด้วยการร่วมมือร่วมใจของคนไทยที่รักประชาธิปไตยทุกคน[377]

โดยสรุปในการเดินทางอันยาวนานและยาวไกล เพื่อเยี่ยมเยียนมิตรประเทศในครั้งนี้ของ นายปรีดี พนมยงค์ และคณะ นอกจากผลสำเร็จในการสร้างสัมพันธไมตรีต่อมิตรประเทศต่าง ๆ เหล่านี้เป็นอย่างดียิ่งแล้ว ในประเด็นที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ของประเทศโดยตรง ที่เป็นปัญหามาจากสัญญาสมบูรณ์แบบที่ นายปรีดี พนมยงค์ ได้ช่วยเหลือเจรจาก็คือได้เจรจากับรัฐบาลอังกฤษจนยินยอมลดจำนวนข้าวที่ประเทศไทยต้องส่งตามสัญญาที่แก้ไขใหม่จำนวน 1,200,000 ตัน ให้เหลือเพียง 600,000 ตัน และสามารถเจรจายืดเวลาการส่งมอบไปจนถึงวันที่ 31 สิงหาคม 2490 หรือสามารถยืดเวลาไปจากกำหนดเวลาเดิมที่กำหนดไว้ว่าฝ่ายไทยจะต้องส่งมอบข้าวจำนวน 1,200,000 ตัน ให้เสร็จสิ้นภายในวันที่ 3 พฤษภาคม 2490 ไปอีกร่วม 4 เดือน ซึ่งจะช่วยผ่อนคลายให้กับฝ่ายไทยได้เป็นอย่างดี เพราะในกำหนดข้อตกลงเดิม หากฝ่ายไทยส่งข้าวได้ไม่ครบในเวลาที่กำหนด ก็จะต้องส่งข้าวจำนวนส่วนที่เหลือให้แก่ฝ่ายอังกฤษฟรี ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวข้าวในประเทศไทยเองก็มีอยู่ในภาวะที่เรียกได้ว่าจำกัดอย่างยิ่ง อันเนื่องมาจากการที่กองกำลังทหารญี่ปุ่นในประเทศไทยได้กว้านซื้อไปเป็นจำนวนมากในช่วงสงคราม และรวมทั้งปัญหาอุปสรรคอันเกิดจากการขนส่งต่าง ๆ เช่น รถยนต์มีไม่เพียงพอ รางรถไฟถูกระเบิดทำลายจากสงครามเสียหายมาก ฯลฯ เป็นต้น

พ้นจากการช่วยเจรจาปัญหาเรื่องข้าวดังกล่าวแล้ว นายปรีดี พนมยงค์ ยังได้ช่วยเหลือเจรจาในประเด็นของสัญญาสมบูรณ์แบบข้ออื่น ๆ อีก เพื่อเป็นการปูทางหรือแผ้วถางทางและทาบทามประเทศคู่สัญญาไว้ให้แก่รัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้มีช่องทางที่จะดำเนินนโยบายทางการทูตเพื่อแก้ปัญหาเรื่องนี้ต่อไป รวมทั้งการช่วยติดต่อทาบทามรัฐบาลของมิตร

ประเทศเหล่านี้เพื่อสนับสนุนให้ไทยเป็นสมาชิกสหประชาชาติ ดังที่นายปรีดีได้บันทึกไว้ว่า เมื่อ "รัฐบาลสัมพันธมิตร 4 ประเทศ ซึ่งมีผู้แทนประจำสภาความมั่นคงของสหประชาชาติ คือ จีน ส.ร.อ. อังกฤษ ฝรั่งเศส ได้เชิญผมกับภรรยาไปเยือนประเทศทั้ง 4 นั้น ...รัฐบาลธำรงฯ ได้มอบภารกิจให้ผมขอร้องรัฐบาลดังกล่าวให้สนับสนุนประเทศไทยในการสมัครเป็นสมาชิกสหประชาชาติ" [378] ด้วย

นอกจากนี้ประเด็นที่สำคัญจากการเดินทางเพื่อเยี่ยมเยียนและพบปะบรรดาผู้นำของประเทศต่าง ๆ ดังกล่าวที่สมควรบันทึกไว้ในที่นี้อีกประเด็นหนึ่งก็คือ หัวข้อสนทนาระหว่าง จอมพลเจียงไคเช็ค และ นายปรีดี พนมยงค์ มี ดร.ที.วี.ซุง ประธานสภาบริหารหรือนายกรัฐมนตรีของจีนเป็นล่าม โดยประธานาธิบดีเจียงไคเช็คพูดภาษาจีนกลาง ดร.ที.วี.ซุง แปลเป็นภาษาอังกฤษ ส่วน นายปรีดี พนมยงค์ พูดภาษาอังกฤษ ดร.ที.วี.ซุง แปลเป็นภาษาจีนกลาง มีหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ เลขานุการของนายปรีดีเป็นผู้จดบันทึก และดร.ที.วี.ซุง ได้ตรวจสอบรับรองว่าถูกต้องแล้ว มีเนื้อหาบางตอนที่สามารถตอบปัญหาของบรรดานายทหาร ที่ทำงานใกล้ชิดกับจอมพลป. ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 อย่าง พลโทจีระ วิชิตสงคราม ที่เคยบอกกล่าวกับ พ.อ.เนตร เขมะโยธิน ว่า จอมพลป. พิบูลสงคราม เคยสั่งให้คัดเลือกนายทหารเสนาธิการไปประจำที่กองบัญชาการฝ่ายสัมพันธมิตรที่จุงกิง ว่าเป็นไปได้มากน้อยแค่ไหนในความเป็นจริง ดังรายละเอียดการสนทนาระหว่างประธานาธิบดีเจียงไคเช็ค กับนายปรีดี พนมยงค์ ที่กรุงนานกิงเมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน 2489 ต่อไปนี้

..(1) ประธานาธิบดีจีน : ที่ห้องรับรองวันวานนี้ไม่มีโอกาสสนทนาเรื่องสำคัญที่จะขอพูดกับท่านปรีดีฯ วันนี้จึงเชิญท่านปรีดีฯ มาสนทนาอีกอย่างมิตรที่ร่วมกันกับสัมพันธมิตรต่อสู้ญี่ปุ่นระหว่างสงคราม และได้ช่วยชาวจีนในสยาม (ประเทศไทย) ที่ถูกจอมพลพิบูลฯ กดขี่

รัฐบาลจีนยินดีฟังว่ารัฐบาลไทยมีเรื่องใดที่ต้องการให้รัฐบาลจีนช่วยบ้าง ขอให้บอกโดยไม่ต้องเกรงใจ

(2) ท่านปรีดี : ขอบคุณท่านประธานาธิบดีฯ อีกครั้งหนึ่งในการต้อนรับอย่างอบอุ่นที่ได้เชิญมาเยือนประเทศจีน และขอบคุณที่เชิญมาสนทนาเป็นพิเศษวันนี้

รัฐบาลฝากเรื่องมาเสนอขอความสนับสนุนรัฐบาลจีน ซึ่งมีผู้แทนอยู่ในสภาความมั่นคงสหประชาชาติให้ลงมติเห็นชอบด้วยเสียงหนึ่งในการรับประเทศไทยเป็นสมาชิกสหประชาชาติ

ประธานาธิบดี : จีนยินดีสนับสนุนเต็มที่ แต่อเมริกา อังกฤษ โซเวียต ฝรั่งเศสจะสนับสนุนหรือไม่

ท่านปรีดี : อเมริกา อังกฤษ ได้แจ้งให้ทราบแล้วว่าสนับสนุน ส่วนโซเวียตและฝรั่งเศสนั้น ข้าพเจ้าจะเดินทางไปพบผู้แทนของประเทศทั้งสองนั้นที่อเมริกาเพื่อทำความเข้าใจกับเขา ถ้าเขาทราบว่า จีน อเมริกา อังกฤษ สนับสนุนแล้ว ฝรั่งเศส โซเวียต คงไม่คัดค้าน

ประธานาธิบดี : ขอให้ท่านปรีดีฯ แจ้งแก่ฝรั่งเศสและโซเวียตว่า รัฐบาลจีนได้แจ้งสัมพันธมิตรมาตั้งแต่ต้นสงครามแล้วว่า รัฐบาลจีนรับรองขบวนต่อต้านในประเทศไทย จึงไม่ถือว่าประเทศไทยเป็นศัตรู รัฐบาลจีนถือว่าพิบูลฯ เท่านั้นเป็นศัตรู และเมื่อญี่ปุ่นยอมแพ้แล้ว รัฐบาลจีนก็เห็นพ้องด้วยกับอเมริกาและอังกฤษที่อนุญาตให้เมาท์แบตเตนส่งโทรเลขด่วนไปยังท่านปรีดีฯ ให้บอกเลิกประกาศสงครามที่พิบูลฯ ทำไว้กับอังกฤษและอเมริกาและก่อสถานะสงครามกับจีน จึงไม่ถือว่าประเทศไทยเป็นผู้แพ้สงคราม เพราะขบวนต่อต้านหรือเสรีไทยได้มีอุปการะคุณแก่สัมพันธมิตร

รัฐบาลจีนได้สั่งให้ผู้แทนในสภาความมั่นคงสหประชาชาติลงคะแนนให้ไทย และจะสั่งให้ทูตจีนในอังกฤษ อเมริกา และในฝรั่งเศส

ต้อนรับท่านปรีดีฯ ที่จะเดินทางไปประเทศเหล่านั้น ถ้าท่านปรีดีฯ ต้องการให้ทูตจีนเหล่านั้นช่วยเหลืออย่างใดก็บอกพวกเขาได้

ดร.ที.วี.ซุง : จะโทรเลขวันนี้

ท่านปรีดี : ขอบคุณท่านประธานาธิบดี และ ดร.ที.วี.ซุง

(3) ประธานาธิบดีจีน : อยากทราบว่าเหตุใดรัฐบาลไทยปล่อยจอมพลพิบูลฯ ที่เป็นอาชญากรสงคราม

ท่านปรีดี : รัฐบาลไทยมิได้ปล่อยจอมพลพิบูลฯ ศาลฎีกาเป็นผู้ตัดสินปล่อย โดยวินิจฉัยว่ากฎหมายอาชญากรสงครามเป็นโมฆะ

(ประธานาธิบดีจีน และ ดร.ที.วี.ซุง เปิดแฟ้มเอกสารที่เตรียมไว้สองท่านพลิกดูหลายฉบับ พูดระหว่างกันเป็นภาษาจีนประมาณ 6-7 นาที แล้ว ดร.ที.วี.ซุง ได้แปลคำสนทนาระหว่างท่านกับประธานาธิบดีจีนให้ท่านปรีดีฯ ฟังฯ)

ดร.ที.วี.ซุง : ประธานาธิบดีได้ถาม ดร.ที.วี.ซุง ว่า กฎหมายย้อนหลังคืออะไร ดร.ฯ ชี้แจงว่าเป็นกฎหมายอาญาภายในของบางประเทศที่บุคคลจะถูกลงโทษอาญาต่อเมื่อมีกฎหมายนั้นบัญญัติไว้ก่อนที่บุคคลนั้นทำผิด ประธานาธิบดีฯ จึงถามว่า ถ้าเป็นเช่นนั้นก็ต้องปล่อยอาชญากรสงคราม จีน ญี่ปุ่น เยอรมัน ทุกคนหรือ ดร.ซุงฯ ได้ชี้แจงว่า กฎหมายภายในประเทศต้องขึ้นต่อกฎหมายระหว่างประเทศกับสัญญาระหว่างประเทศที่ประเทศนั้นเป็นภาคี รัฐบาลจีนสนใจมากจึงได้เตรียมแฟ้มเกี่ยวกับเรื่องพิบูลฯ มาด้วย ได้ตรวจดูกับประธานาธิบดีแล้วพบว่ารัฐบาลไทยทำข้อตกลงสมบูรณ์แบบกับอังกฤษ เมื่อวันที่ 1 มกราคม ค.ศ.1946 และได้มี ANNEX (ภาคผนวกต่อท้ายข้อตกลง) ไว้ ซึ่ง ดร.ที.วี.ซุง ได้อ่านฉบับภาษาอังกฤษให้หลวงสุขุมฯ จดไว้

แปลเป็นไทยใจความว่า หัวข้อที่ต้องทำความตกลงกับผู้บัญชาการสูงสุดสัมพันธมิตรในเรื่องที่ต้องทำความพอใจให้บริเตนใหญ่และดินเดีย

4. "จะร่วมมือในการจับกุมและชำระบุคคลที่ต้องหาว่าได้กระทำอาชญากรสงครามหรือขึ้นชื่อว่าให้ความช่วยเหลืออย่างเป็นกิจการแก่ญี่ปุ่น"

ประธานาธิบดีจีน : พิบูลฯ ข่มเหงคนจีนไม่ว่าจีนขวาหรือจีนซ้ายตลอดมา ตั้งแต่ก่อนสงคราม และข่มเหงหนักขึ้นระหว่างสงคราม ในแฟ้มเรื่องที่รัฐบาลจีนเก็บรวบรวมไว้ปรากฏว่าระหว่างวันที่ 25-31 ธ.ค. ค.ศ. 1941 (พ.ศ.2484) วิทยุไทยได้กระจายเสียงสาส์นของพิบูลฯ ยกย่องญี่ปุ่น แล้วชวนประธานาธิบดีจีนฯ ให้ร่วมมือกับญี่ปุ่นต่อสู้สัมพันธมิตร พิบูลฯ หมิ่นประมาทจีนอย่างร้ายแรงที่ชวนให้ประธานาธิบดีจีนฯ ก้มหัวต่อญี่ปุ่น พิบูลฯ สาบานตนต่อหน้าพระแก้วมรกตร่วมกับญี่ปุ่นว่าจะซื่อสัตย์ต่อกัน และแทบไม่เว้นแต่ละวันวิทยุของพิบูลฯ ยกย่องญี่ปุ่นจะชนะสงครามแน่นอน แม้ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.1944 (พ.ศ.2487) ก่อนพิบูลฯ ออกจากตำแหน่งก็ยังโฆษณาว่าถ้าสัมพันธมิตรจะตีปารีสคืนได้ก็ต้องใช้เวลาหลายสิบปี และถ้าจะตีเบอร์ลินได้ก็ต้องใช้เวลาอีกหลายแสนเท่าของการตีเกาะซิซิลี

พิบูลฯ หยามหน้าชาติจีนมากนักที่รับรองรัฐบาลแมนจูกั๊วะและรัฐบาลวังจิงไวที่ทรยศต่อชาติจีน ประธานาธิบดีจีนฯ ได้ให้โฆษกรัฐบาลจีนประกาศแล้วว่า ถ้าสงครามเสร็จสิ้นก็จะต้องเอาตัวจอมพลพิบูลฯ มาขึ้นศาลอาชญากรสงครามตะวันออกไกล ผู้แทนจีนในคณะอนุกรรมการ (SUB-COMMISSION) อาชญากรสงครามภาคตะวันออกไกลซึ่งตั้งสำนักงานอยู่ที่นครจุงกิงนั้น ได้เตรียมหลักฐานไว้พร้อมแล้ว แต่เมื่อรัฐบาลไทยจัดการจับกุมและชำระจอมพลพิบูลฯ ได้เองรัฐบาลจีนจึงไม่ติดใจ แต่พิบูลฯ ได้รับการปล่อยตัว จึงขอให้ท่านปรีดีฯ แจ้งรัฐบาลไทยว่าจะดำเนินการจับพิบูลฯ มาชำระตาม ANNEX ที่ตกลงกับอังกฤษหรือไม่ ถ้ารัฐบาลไทยทำไม่ได้จะมอบให้รัฐบาลจีนจัดการได้หรือไม่

ท่านปรีดี : รัฐบาลไทยได้ซื่อสัตย์ตามหลักกฎหมายและข้อตกลงระหว่างประเทศ แต่ศาลฎีกาเป็นผู้ตัดสินปล่อยตัวจอมพลพิบูลฯ คือ

ศาลฎีกาได้สืบพยานโจทก์ในข้อเท็จจริงมาเป็นเวลาหลายเดือน โดยไม่ตัดสินข้อกฎหมายก่อนว่ากฎหมายอาชญากรสงครามเป็นโมฆะ แต่ครั้นรัฐบาล ควง อภัยวงศ์ ลาออกในวันที่ 18 มีนาคม ค.ศ.1946 แล้ว ก่อนที่ท่านปรีดีฯ รับตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีในวันที่ 24 เดือนนั้น เป็นระหว่างที่ประเทศไทยยังไม่มีรัฐบาลประจำ ศาลฎีกาก็ตัดสินด่วนเมื่อวันที่ 23 เดือนนั้น วินิจฉัยข้อกฎหมายอย่างเดียวว่ากฎหมายอาชญากรสงครามเป็นโมฆะ ถ้าศาลฎีกาตัดสินข้อกฎหมายก่อนตั้งแต่โจทก์ฟ้องจอมพลพิบูลฯ ในเดือนมกราคม ค.ศ.1946 แล้ว ศาลฎีกาก็ไม่ต้องเสียเวลาพิจารณาพยานโจทก์ในปัญหาข้อเท็จจริงเป็นเวลาอีกหลายเดือน

ข้าพเจ้าได้เป็นนายกรัฐมนตรีอยู่เพียง 5 เดือนเศษ ต้องเผชิญกับปัญหาสำคัญ ๆ หลายอย่างจนไม่มีเวลาพอที่จะจัดการอย่างใดกับอาชญากรสงครามตามข้อตกลงระหว่างประเทศได้ ส่วนรัฐบาลชำรงฯ ซึ่งรับหน้าที่ต่อจากข้าพเจ้านั้นจะพิจารณาอย่างไรข้าพเจ้าไม่ทราบ เพราะรัฐบาลใหม่ไม่บอกให้ทราบก่อนที่ข้าพเจ้าจะเดินทางมากรุงนานกิง

ท่านปรีดี : ขอบคุณที่ท่านประธานาธิบดีฯ ให้เกียรติแก่ข้าพเจ้า แต่การร่วมกับสัมพันธมิตรนั้นมิใช่ข้าพเจ้าคนเดียว หากเป็นเรื่องของเสรีไทยทั้งหลาย และของประชาชนไทยที่รักชาติทุก ๆ คน

ส่วนทางจอมพลพิบูลฯ นั้นก็มีผู้แพร่ข่าวในกองทหารหลายหน่วยและในหลายสถานการศึกษาว่า จอมพลพิบูลฯ ให้นายทหารไทยที่ชายแดนติดต่อกับนายทหารจีน และว่าจอมพลพิบูลฯ พูดวิทยุโทรศัพท์โดยตรงกับท่านประธานาธิบดี ถ้าความจริงเป็นเช่นนั้นแม้ส่งตัวจอมพลพิบูลฯ ให้ศาลอาชญากรสัมพันธมิตรที่โตเกียวชำระ ศาลนั้นก็ต้องปล่อยพิบูลฯ

ประธานาธิบดีจีน : (หัวเราะพลางสั่นศีรษะพลาง แล้วกล่าวว่า) ชะรอยโฆษกของพิบูลฯ จะเอาเรื่องที่นายทหารไทยชายแดนขอติดต่อกับ

นายทหารจีนที่ทำกันอยู่ทุก ๆ ส่วนต่าง ๆ ของแนวรบในโลกมาระบายสีเพิ่มเติมขึ้นว่า พิบูลฯ ติดต่อและพูดวิทยุโทรศัพท์กับประธานาธิบดีจีน

(ครั้นแล้วประธานาธิบดีจีนฯ ให้ ดร.ที.วี.ซุง แปลรายงานนายทหารจีนที่ชายแดนและคำสั่งที่ประธานาธิบดีจีนแทงไว้ในหัวรายงานนั้นว่า

ดร.ที.วี.ซุง : ภายหลังที่อิตาลียอมแพ้สัมพันธมิตรในเดือนกันยายน ค.ศ.1943 (พ.ศ.2486) และเยอรมันพ่ายแพ้ที่สตาลินกราด ญี่ปุ่นพ่ายแพ้ทางเรือ ทางอากาศ และพ่ายแพ้ทางบกในประเทศจีนและในพม่าตะวันออกแล้ว ท่านเจียงฯ ได้รับรายงานจากนายทหารที่ชายแดน 2 ฉบับ

(ก) ฉบับ 10 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1944

นายทหารจีนรายงานว่านายทหารไทยที่ชายแดนติดต่อเสนอคำขอพิบูลฯ ว่าจะปลีกตัวจากญี่ปุ่นมาร่วมจีนรบญี่ปุ่น ประธานาธิบดีจีนได้เขียนคำสั่งในหัวรายงานนั้นว่า

(1) เมื่อเขาเห็นว่าญี่ปุ่นชนะในตอนต้นสงคราม เขาชวนเรา (จีน) ก้มหัวให้ญี่ปุ่น เขาสาบานต่อหน้าพระพุทธรูปว่าจะซื่อสัตย์ต่อญี่ปุ่น เหตุใดยอมผิดคำสาบานนั้น

(2) นายสิบนายร้อยจีนรู้เบื้องต้นว่าการทำสงครามของฝ่ายสัมพันธมิตรนั้นแยกกองบัญชาการสูงสุดออกเป็นเขตยุทธภูมิต่าง ๆ ข้าพเจ้า (จอมทัพเจียงฯ) เป็นผู้บัญชาการสูงสุดยุทธภูมิจีน เมาท์แบทเตนเป็นผู้บัญชาการสูงสุดภาคเอเชียอาคเนย์ เหตุใดพิบูลฯ ไม่ติดต่อกับเมาท์แบทเตน

(3) กลยุทธญี่ปุ่นชัด ๆ หวังทำให้สัมพันธมิตรแตกกัน

(ข) รายงานฉบับ 15 เมษายน ค.ศ.1944

นายทหารไทยชายแดนแจ้งว่าเขา (พิบูลฯ) ร้อนใจมากอยากตกลงร่วมจีนรบญี่ปุ่น และอ้างว่าพิบูลฯ สร้างฐานทัพเพื่อสู้ญี่ปุ่นไว้ที่

เพชรบูรณ์แล้ว นายทหารแสดงความเห็นของตนต่อท้ายรายงานที่เสนอมายังกองบัญชาการจีนว่า

(1) เมืองใหม่สร้างด้วยไม้บ้าง ไผ่บ้าง ไม่มีวัสดุก่อสร้างแข็งแรง ถ้าฝนตกหนัก มีลมพัดแรงก็พังทลาย

(2) ราษฎรถูกเกณฑ์ไปสร้างเมืองใหม่ล้มตายมากเพราะไข้จับสั่นยารักษาโรคไม่พอ ทหารไทยที่เชียงตุงตายมากเพราะขาดยา

(3) กว่าจะสร้างเมืองใหม่สำเร็จต้องใช้เวลาหลายสิบปี ไม่ทันสงครามที่ใกล้สิ้นสุดเข้ามาแล้ว

(4) เพชรบูรณ์ไม่เหมาะเป็นฐานทัพ ถ้าญี่ปุ่นถอยมาทางแม่สอด อีก 3 วันก็ตีเพชรบูรณ์แตก

(5) ทหารไทยทั่วประเทศมีประมาณ 2 แสนคน จะย้ายไปเพชรบูรณ์ได้อย่างมาก 5 หมื่นคน ทหารไทยที่เหลืออยู่ในภาคอื่น ๆ จะต้องถูกญี่ปุ่นทำลาย

ประธานาธิบดีเจียงฯ เขียนในหัวรายงานว่า

(1) เห็นด้วยว่าข้ออ้างฐานทัพเพชรบูรณ์เหลวไหล

(2) สร้างเพชรบูรณ์เพื่อพิบูลฯ เอาตัวรอด เพราะเห็นว่าญี่ปุ่นกำลังจะแพ้หรือเป็นกลยุทธลวงเรา (จีน) ให้ขัดกับเมาท์แบทเตน

(3) ทิ้งบางกอกไปอยู่เพชรบูรณ์ ญี่ปุ่นจะปล้นเอาของดีมีค่าของไทยและของคนจีน ญี่ปุ่นจะยึดภาคกลางอู่ข้าวอู่น้ำ คนไทยและทหารไทยที่ไปอยู่เพชรบูรณ์ก็อดข้าวตาย

(4) จีนไม่ก้าวก่ายยุทธภูมิของเมาท์แบทเตน แต่พิบูลฯ ยั่วจะให้กองทัพจีนเข้าไปในประเทศไทยให้ได้

ดร.ที.วี.ซุง : ปูยี (จักรพรรดิแมนจูกั๋ว) และอาชญากรสงครามจีนก็ขอติดต่อกับเรา (รัฐบาลจีน) เพื่อเอาตัวรอดเมื่อเห็นว่าญี่ปุ่นกำลังจะแพ้ แต่ปัญหาอยู่ที่ว่าเรา (รัฐบาลจีน) ได้ตกลงด้วยหรือไม่ จะอ้างว่า

ติดต่อกับเราเพียงเท่านั้นไม่มีความหมาย มิฉะนั้นอาชญากรสงครามทุกคนก็อ้างได้ รัฐบาลจีนขอยืนยันว่าไม่เคยยอมตกลงตามที่อ้างว่าจะขอร่วมกับเรา (จีน) รบญี่ปุ่น

ท่านปรีดี : ขอบคุณประธานาธิบดี และ ดร. ที.วี.ซุง ที่แสดงรายงานและชี้แจงความจริงให้ทราบ เพื่อจะได้นำไปชี้แจงแก่ผู้ต้องการทราบความจริง

ขออภัยที่จะเรียนถามว่า จะแก้ข่าวโฆษณาว่าจอมพลพิบูลฯ ได้พูดวิทยุโทรศัพท์กับประธานาธิบดีจีนนั้นว่าอย่างไร

(ประธานาธิบดีจีน และ ดร.ที.วี.ซุง หัวเราะพลางและสั่นศีรษะพลาง แล้วประธานาธิบดีจีนกล่าวต่อไปว่า)

ประธานาธิบดีจีน : คนไทยเชื่อข่าวตลกนั้นมากน้อยเพียงใด

ท่านปรีดี : ข้าพเจ้าไม่เชื่อข่าวตลกนั้น แต่ก็มีคนจำนวนหนึ่งเชื่อเรื่องตลก ๆ

ประธานาธิบดีจีน : ท่านปรีดีฯ เป็นหัวหน้าเสรีไทย รู้อยู่แล้วว่าวิธีการติดต่อทางการเมืองกับการยุทธศาสตร์ขั้นสูงระหว่างสงครามนั้นไม่มีชาติใดใช้วิธีพูดวิทยุโทรศัพท์ระหว่างกัน เพราะข้าศึกฟังได้ง่ายมาก แม้ว่าทางวิทยุโทรเลขก็ต้องใช้ระหัสที่ตกลงกันไว้ก่อนล่วงหน้า และต้องเปลี่ยนกุญแจใหม่ทุก ๆ ครั้ง และก็ดักและมีผู้ชำนาญแปลระหัสได้ เช่นเมื่อเดือนเมษายน ค.ศ.1943 (พ.ศ.2486) กองทัพเรืออเมริกันดักรับวิทยุโทรเลขญี่ปุ่นได้แล้ว ผู้ชำนาญแปลระหัสญี่ปุ่นได้ความว่า จอมพลเรือยามาโมโตจะเดินทางโดยเครื่องบินไปตรวจฐานทัพในแปซิฟิกใต้ เครื่องบินอเมริกาจึงคอยดักเครื่องบินญี่ปุ่น เมื่อเห็นว่าเครื่องบินญี่ปุ่นบินมาจริงตามเส้นทางนั้น เครื่องบินอเมริกันก็โจมตีทำลายเครื่องบินหมู่นั้นยามาโมโตก็ตายทันที

พิบูลฯ จะใช้ภาษาอะไรพูดวิทยุโทรศัพท์กับข้าพเจ้า (ประธานาธิบดีจีน) เพราะข้าพเจ้าพูดได้แต่ภาษาจีน ถ้าจะพูดเรื่องการเมืองกับยุทธ-

ศาสตร์ขั้นสูงก็ต้องใช้ล่ามที่มีความรู้ดีทั้งสองภาษา เช่นวันนี้เชิญท่านปรีดีฯ มาสนทนา ก็ต้องขอให้ ดร.ที.วี.ซุง ที่รู้ภาษาจีนและภาษาอังกฤษดีมาช่วยเป็นล่าม จึงต่างกับการสนทนาธรรมดาว่าไปไหนมา กินข้าวแล้วหรือยัง ก็ใช้ล่ามตามตลาดได้ แม้คนจีนเองต่างเมืองก็ใช้สำเนียงของตน บางคนพูดภาษากลางไม่ชัด แปลคำผิดคำเดียวก็เสียความหมาย ทำให้เข้าใจผิดกันได้

ถ้าพิบูลฯ พูดวิทยุโทรศัพท์กับข้าพเจ้า (ประธานาธิบดีจีน) ญี่ปุ่นก็ต้องดักฟังได้ แล้วก็จะทำลายพิบูลฯ และบางกอก กับเพชรบูรณ์ทันที แม้จะใช้วิทยุโทรเลขติดต่อกันก็ต้องตกลงระหัสกันก่อน แต่ข้าพเจ้า (ประธานาธิบดีจีน) ไม่เคยตกลงระหัสกับพิบูลฯ เลย ข้าพเจ้า (ประธานาธิบดีจีน) จะเชื่อพิบูลฯ ได้อย่างไรว่าจะไม่เอาระหัสไปให้ญี่ปุ่น

การติดต่อกับข้าพเจ้า (ประธานาธิบดีจีน) เรื่องการเมืองกับยุทธศาสตร์นั้น ท่านปรีดีฯ ทำถูกแล้วที่ส่งตัวแทนมาเจรจาที่จุงกิง

ท่านปรีดี : ขอบคุณท่านประธานาธิบดี และ ดร.ที.วี.ซุง ที่สละเวลาอันมีค่าของท่านในการให้เกียรติมาสนทนาเป็นพิเศษในวันนี้[379]

และนี่ก็คือหลักฐานการสนทนาระหว่างประธานาธิบดีเจียงไคเช็คและนายปรีดี พนมยงค์ ที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า แนวคิดเรื่องงานใต้ดินของจอมพลป. พอจะมีความสำเร็จเป็นจริงได้สักกี่เปอร์เซ็นต์กัน และยิ่งไปกว่านั้นหากไม่มีขบวนการเสรีไทย โดยการนำของ นายปรีดี พนมยงค์ แล้ว นอกจากประเทศไทยจะต้องเป็นฝ่ายพ่ายแพ้สงคราม อันหมายถึงหายนะครั้งสำคัญของประเทศแล้ว นักการทหารผู้ริก่อสงครามที่ขาดการมองการณ์ไกล หรือพูดอย่างภาษาสมัยใหม่ปัจจุบันว่าขาดวิสัยทัศน์ เช่นจอมพลป. ก็คงต้องถูกประหารด้วยข้อหาอาชญากรสงครามอย่างแน่นอน ร้อยเปอร์เซ็นต์

เชิงอรรถ

[373] ไสว สุทธิพิทักษ์ "ทูตพิเศษของประเทศไทย" ศิษย์อาจารย์ กรุงเทพฯ : สถาบันวิทยาศาสตร์สังคม, 2533 หน้า 67

[374] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ทูตพิเศษของประเทศไทย หน้า 68

[375] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ทูตพิเศษของประเทศไทย หน้า 69

[376] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ทูตพิเศษของประเทศไทย หน้า 70

[377] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ทูตพิเศษของประเทศไทย หน้า 71

[378] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ จดหมายของนายปรีดี พนมยงค์ถึงพระพิศาลสุขุมวิทฯ หน้า 65

[379] บันทึกการสนทนาระหว่างประธานาธิบดีเจียงไคเช็ค กับนายปรีดี พนมยงค์ ณ กรุงนานกิง วันที่ 5 พฤศจิกายน ค.ศ.1947 (พ.ศ.2489) เป็นเอกสารที่ นายปรีดี พนมยงค์ ได้ยื่นเป็นเอกสารท้ายฟ้องหมายเลข 10 ในคดีที่ศาลแพ่งหมายเลขดำที่ 4226/2521 ที่ยื่นฟ้องนายรองศยามานนท์ กับพวก (หรืออาจดูจากภาคผนวก 1 นายปรีดี พนมยงค์ เล่าเรื่องขบวนการเสรีไทย หน้า 162-174)

31

จอมพลรัฐประหาร

ดังกล่าวแล้วว่ารัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ซึ่งได้เข้ารับหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินต่อจากรัฐบาล นายปรีดี พนมยงค์ เมื่อวันที่ 23 สิงหาคม 2489 เนื่องจากเป็นรัฐบาลที่มีเสียงสนับสนุนจากสมาชิกรัฐสภา สังกัดพรรคสหชีพและพรรคแนวรัฐธรรมนูญเป็นหลัก ซึ่งกล่าวโดยข้อเท็จจริงสมาชิกพรรคทั้งสองนี้ก็คือ กลุ่มบุคคลที่ให้การเคารพยกย่องนายปรีดีทั้งในฐานะที่รู้จักและชื่นชมกันมายาวนาน อย่าง ดร.เดือน บุนนาค หัวหน้าพรรคสหชีพ หรือในฐานะเพื่อนนักเรียนเก่าจากจังหวัดอยุธยาอย่าง พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ รวมทั้งบรรดาลูกศิษย์ลูกหาของนายปรีดีทั้งหลาย เช่น นายดิเรก ชัยนาม นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ นายเตียง ศิริขันธ์ ฯลฯ เป็นต้น

เพราะฉะนั้นโดยสายตาของพรรคฝ่ายค้านขณะนั้นคือ พรรคประชาธิปัตย์ ที่นำโดยนายควง อภัยวงศ์ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จึงมองรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ในทำนองว่าเป็นเสมือนรัฐบาลนายปรีดีนั่นเอง แม้โดยข้อเท็จจริง นายปรีดี พนมยงค์ หาได้เข้ามายุ่มย่ามหรือสร้างอิทธิพลต่อคณะรัฐบาลใหม่แต่อย่างใดไม่ นอกจากในประเด็นที่รัฐบาลใหม่นี้ขอคำปรึกษาหารือ หรือขอคำแนะนำช่วยเหลือในบางด้านบางกรณีเท่านั้น แต่ได้ปล่อยให้รัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ หรือที่ประชาชนเรียกกันว่ารัฐบาลหลวงธำรง ได้นำพารัฐนาวาของเขาไปตาม

ทิศทาง และความรู้ความสามารถของตัวนายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรีด้วยตนเอง

ซึ่งก็กล่าวได้ว่ารัฐบาลใหม่นี้ สามารถบริหารชาติบ้านเมืองประสบความสำเร็จและมีความก้าวหน้าไปตามลำดับ เช่นในเรื่องที่เกี่ยวข้องหรือสืบเนื่องมาจากรัฐบาล นายปรีดี พนมยงค์ ตลอดถึงการดำเนินโครงการตามข้อเสนอแนะของนายปรีดีในฐานะของที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน หรือ "รัฐบุรุษอาวุโส" ที่รัฐบาลชุดใหม่นี้ดำเนินการอย่างได้ผลดี คือ

(1) ในประเด็นเรื่องการส่งข้าวให้แก่อังกฤษ หรือฝ่ายสัมพันธมิตร ดังที่กล่าวแล้วว่าในการทำสัญญาสมบูรณ์แบบกับอังกฤษในรัฐบาลเสนีย์ ปราโมช ทำให้ไทยต้องมีภาระผูกพันต้องส่งข้าวสารฟรีให้แก่อังกฤษจำนวน 1 ล้านห้าแสนตัน และต่อมาในรัฐบาล นายปรีดี พนมยงค์ ได้มีการเจรจาจากการส่งข้าวสารให้ฟรีเป็นการขายให้ในราคาตันละ 12 ปอนด์ 14 ชิลลิง หรือประมาณตันละ 762 บาท ซึ่งถือว่าเป็นราคาที่สูงกว่าช่วงก่อนเกิดสงครามที่ข้าวมีราคาอยู่ระหว่าง 8 ปอนด์ต่อตัน และสูงสุดไม่เกิน 12 ปอนด์ต่อตันสำหรับปีที่ขาดแคลน แต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองราคาข้าวได้ถีบตัวสูงขึ้นมาก ดังนั้นความพยายามที่จะเจรจาเพิ่มราคาข้าวสารของฝ่ายไทยจึงมีมาตลอด โดยในรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ช่วงต้น ๆ สามารถเจรจาเพิ่มราคาข้าวขึ้นได้อีกตันละเกือบ 8 ปอนด์ หรือประมาณ 400 กว่าบาท และต่อมาในการเดินทางเยี่ยมเยียนมิตรประเทศของรัฐบุรุษอาวุโส นายปรีดี พนมยงค์ สามารถช่วยเจรจาลดจำนวนข้าวสารที่ต้องส่งให้แก่อังกฤษเหลือเพียง 6 แสนตัน พร้อมทั้งสามารถขยายเวลาส่งมอบยาวนานออกไปอีกร่วม 4 เดือน คือ สัญญายืดไปถึงวันที่ 31 สิงหาคม 2490

ต่อมาถึงเดือนกันยายน 2490 รัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ก็สามารถเจรจาเพิ่มราคาข้าวเป็นในอัตราเดียวกับข้าวจากประเทศพม่า คือในอัตรา "ตันละ 33 ปอนด์ 6 ชิลลิง 8 เพนซ์"[380]

(2) สามารถผลักดันให้ประเทศต่าง ๆ ให้การสนับสนุนประเทศไทยในการสมัครเข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติจนสำเร็จเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2489 หรือเป็นประเทศสมาชิกสหประชาชาติลำดับที่ 55

(3) ในประเด็นเรื่องเศรษฐกิจที่จะพัฒนาไปภายหน้า จากการที่ นายปรีดี พนมยงค์ ได้เดินทางไปเยี่ยมเยียนมิตรประเทศหลายประเทศ ตามคำเชิญของประเทศต่าง ๆ และในฐานะทูตพิเศษหรือทูตสันถวไมตรีของรัฐบาลไทย ปรากฏว่าในการเยี่ยมเยียนประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งใช้เวลานานประมาณ 1 เดือนนั้น นายปรีดี ได้รับเชิญให้ไปชม และศึกษาเรื่องเขื่อนกั้นน้ำในโครงการณ์ชลประทานขององค์การทีวีเอ หรือที่ราบลุ่มแม่น้ำเทนเนสซี่ ซึ่งเป็นโครงการหนึ่งในโครงการนิวดีลอันยิ่งใหญ่ของประธานาธิบดีโรสเวลต์ ที่ได้นำผลดีมาสู่ชีวิตและความเป็นอยู่ของเกษตรกรและประชาชนชาวอเมริกันเป็นอย่างมาก

ซึ่งการเยี่ยมชมโครงการนี้ นายปรีดี พนมยงค์ ได้พยายามศึกษาพิจารณาในแง่มุมต่าง ๆ อย่างละเอียดโดยใช้เวลานานเป็นพิเศษ ดังบันทึกที่กล่าวถึงกรณีการไปเยี่ยมชมโครงการนี้ของนายปรีดี โดย ไสว สุทธิพิทักษ์ ว่า

..ศึกษาและดูด้วยความสนใจอย่างที่สุด เมื่อเจ้าหน้าที่ฉายภาพยนตร์แสดงให้เห็นความแตกต่างของท้องที่ และชีวิตของประชากรก่อนที่จะสร้างเขื่อน และการดำเนินการตามโครงการทีวีเอ กับภายหลังที่ได้สร้างและดำเนินการแล้ว จึงเห็นชัดเจนยิ่งขึ้นว่าท้องที่นั้นแต่เดิมมา ก็มีลักษณะและสภาพไม่แตกต่างอะไรกับท้องที่ในเมืองไทยนัก ส่วนสภาพความเป็นอยู่ของกสิกรชาวนานั้น เห็นชัดเจนทีเดียวว่าชาวนาของเขาเป็นชาวนาวัฒนจริง ๆ ไม่ใช่ชาวนาวัฒนาในความเพ้อฝันอย่างของเรา [381]

ต่อมา นายปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอความเห็นเรื่องการสร้างเขื่อนนี้ต่อรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ เพื่อให้พิจารณาและดำเนินการสร้างเขื่อนกั้น

น้ำขึ้นที่เมืองชัยนาทตามความเห็นของผู้เชี่ยวชาญ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชน ที่จะได้รับในทำนองเดียวกันกับโครงการเขื่อนในลุ่มแม่น้ำเทนเนสซี่ ซึ่งในเรื่องนี้ปรากฏว่าต่อมารัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ หรือรัฐบาลหลวงธำรงได้นำขึ้นพิจารณาอย่างละเอียด และมีความเห็นด้วยตามข้อเสนอของ นายปรีดี พนมยงค์ จึงได้ส่งมอบเรื่องนี้ให้กระทรวงเกษตรโดยเฉพาะกรมชลประทานรับไปพิจารณา และดำเนินการในส่วนของการสำรวจศึกษาเกี่ยวกับสถานที่ที่เห็นควรจะจัดสร้าง พร้อมรายละเอียดเกี่ยวเนื่องต่าง ๆ ทั้งนี้ปรากฏว่าในขณะที่กรมชลประทานกำลังสำรวจศึกษาในเรื่องนี้นั้น นายปรีดี พนมยงค์ ยังได้มอบรายละเอียดและปัญหาต่าง ๆ ในการดำเนินการเกี่ยวกับการสร้างเขื่อน ซึ่งองค์การทีวีเอในอเมริกาเคยมีประสบการณ์ และดำเนินการอย่างได้ผลดีมาแล้ว ให้กับเจ้าหน้าที่ชลประทานด้วย

จนในที่สุดกรมชลประทานได้ยกร่างพระราชบัญญัติเขื่อนชัยนาทขึ้นเพื่อให้รัฐบาลพิจารณาอนุมัติในเรื่องงบประมาณ ทั้งนี้เนื่องจากโครงการนี้จัดเป็นโครงการใหญ่ที่สำคัญ ที่จะอำนวยประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติและประชาชนเป็นอย่างสูง ในขณะเดียวกันก็ต้องใช้เงินงบประมาณสูงถึง 650 ล้านบาท โดยจะใช้เงินกู้จากต่างประเทศ ซึ่งปรากฏว่าขณะที่นายปรีดีได้เดินทางเยี่ยมเยียนมิตรประเทศในฐานะทูตสันถวไมตรีหรือทูตพิเศษจากรัฐบาล ก็ได้ทำการทาบทามเกี่ยวกับเรื่องเงินกู้ก้อนนี้ไว้เรียบร้อยแล้ว และในระหว่างที่รอการพิจารณาและอนุมัติของสภาอยู่นั้น รัฐบาล พล.ร.ต. ถวัลย์ ก็ได้จัดส่งนักเรียนชลประทานรวม 30 นาย ไปศึกษาและดูงานตามโครงการณ์ลุ่มแม่น้ำเทนเนสซี่ในตอนกลางปี 2490 เพื่อจะได้กลับมาดำเนินการโครงการเขื่อนชัยนาท รวมทั้งโครงการชลประทานอื่น ๆ ต่อไป

นี่คืออีกโครงการหนึ่งที่สำคัญที่เกิดจากความริเริ่มและมองการณ์ไกลของ นายปรีดี พนมยงค์

ที่เสนอต่อรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ และรัฐบาลชุดนี้ก็มีความเห็นร่วมอย่างเต็มที่ ทั้งนี้ก็ด้วยความปรารถนาร่วมกันที่จะนำพาประชาชน หรือราษฎรไปสู่ความอยู่ดีกินดีหรือมีคามสุขสมบูรณ์เพิ่มขึ้น นั้นเอง

(4) ในเรื่องโครงการทางสังคมและการศึกษา คือการก่อตั้งหอสมุดดำรงราชานุภาพ ทั้งนี้ดังเป็นที่ทราบกันดีว่างานหนังสือและงานค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ของกรมพระยาดำรงราชานุภาพนั้น มีเป็นจำนวนมากและถือเป็นงานที่มีคุณค่ามาก จึงเป็นที่ต้องการของต่างชาติ อย่างในช่วงของสงครามโลกครั้งที่สอง ญี่ปุ่นถึงขนาดส่งคนของสถานทูต มร.มัสซึโมโต มาพบทางครอบครัวกรมพระยาดำรง และแสดงความจำนงว่า "รัฐบาลญี่ปุ่นต้องการมาก" ถึงขนาดที่ ม.จ.หญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ได้บันทึกไว้ว่า "และทำท่าว่าจะเรียกเอาเท่าใดก็ได้" แต่ต่อมา นายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้ส่งคนมาติดต่อกับ ม.จ.หญิงพูนพิศมัย บอกว่าเรื่องห้องสมุดกรมพระยาดำรงราชานุภาพนั้นควรจะเป็นของชาติ และเมื่อได้พบกับ ม.จ.หญิงพูนพิศมัย ในเวลาต่อมา นายปรีดีได้รับปากกับ ม.จ.หญิงพูนพิศมัย ว่า จะดำเนินการให้ต่อไป "ท่านปรีดีรับว่าจะช่วยเมื่อถึงเวลาที่ควรทำ แล้วก็ช่วยจริง ๆ ตั้งแต่บอกกับรัฐบาลจนสำเร็จเป็นรูปขึ้นจนบัดนี้"

ตามบันทึกของ ม.จ.หญิงพูนพิศมัย ดังกล่าว ที่ว่านายปรีดีเป็นผู้ได้บอกกับรัฐบาลนั้น รัฐบาลที่ว่าก็คือ รัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์นี่เอง ดังบันทึกการประชุมพิจารณาเกี่ยวกับโครงการก่อสร้างหอสมุดสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ของรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ที่ว่า

..ในการประชุมรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2489 มี พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ นายกรัฐมนตรีเป็นประธานที่ประชุม ซึ่งได้มีการพิจารณาเรื่อง นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสได้แจ้งมาว่า ม.จ.พูนพิศมัย ดิศกุล ได้แสดงความประสงค์ต่อท่านเมื่อครั้งยังเป็นนายก

รัฐมนตรี ที่จะให้บรรดาหนังสือและสมุดเอกสารต่าง ๆ ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ แก่รัฐบาลทั้งนี้รวมทั้งตู้และเครื่องตบแต่งด้วย หอสมุดของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพนี้ นับว่าเป็นสิ่งที่มีค่ามากมาย และเมื่อ ม.จ.หญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ได้แสดงความประสงค์เช่นนี้ ก็สมควรที่รัฐบาลจะรับวางไว้ แต่สถานที่ของรัฐบาลซึ่งจะเก็บของอันมีค่าเหล่านี้มีไม่เพียงพอ ท่านจึงได้ปรึกษากับ ม.จ.หญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ถึงสถานที่ และเห็นเป็นการสมควรที่จะสร้างหอสมุดดำรงราชานุภาพไว้ ณ บริเวณหอสมุดแห่งชาติ ซึ่ง ม.จ.สมัยเฉลิม กฤษดากร ได้เขียนแบบแปลนขึ้นไว้แล้ว กำหนดวงเงินที่จะสร้างประมาณ 200,000 บาท (สองแสนบาทถ้วน) ท่านได้ปรารภกับ นายวิจิตร ลุลิตานนท์ เมื่อครั้งเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง ให้พิจารณาหาเงินให้เพราะการลงทุนเพียงจำนวน 200,000 บาท แต่ได้รับหอสมุดของมีค่ามากนัก เป็นสิ่งซึ่งทางการงบประมาณไม่น่าขัดข้อง บัดนี้ นายวิจิตร ลุลิตานนท์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังได้แจ้งให้ทราบว่า ได้จัดตั้งงบประมาณยอดการก่อสร้างซ่อมแซมทั่วราชอาณาจักรไว้ พอที่จะมีเงินในการก่อสร้างนี้ได้ จึงได้บันทึกเรื่องนี้ไว้เพื่อรัฐบาลพิจารณาในการก่อสร้างหอสมุดสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพต่อไปด้วย

ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีลงมติอนุมัติเห็นชอบด้วย ในการที่จะก่อสร้างหอสมุดสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และอนุมัติให้กระทรวงการคลังตั้งเงินในงบประมาณปี 2490 ให้กรมศิลปากรเพื่อการนี้จากงบประมาณสำรองจ่ายภายในวงเงิน 200,000 บาท [382]

(5) ในเรื่องการสอบสวนกรณีสวรรคต ดังกล่าวแล้วว่ากรณีสวรรคตของ ร.8 ในเบื้องต้นเมื่อ นายปรีดี พนมยงค์ ได้เดินทางไปถวายบังคมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ในวันที่ 9 มิถุนายน 2489 แล้ว ในความเป็นด๊อกเตอร์ทางกฎหมายระดับเกียรตินิยม นายปรีดี

จึงต้องการให้มีการพิสูจน์พระบรมศพตามวิธีพิจารณาความอาญา แต่ทางพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ ทั้งสมเด็จพระราชชนนี และกรมขุนชัยนาทนเรนทร ต่างไม่เห็นด้วย ทั้งนี้เหตุผลที่สำคัญก็คือ เพื่อถวายพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั่นเอง

และแม้ต่อมาในวันที่ 10 มิถุนายน 2489 โดยพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนชัยนาทนเรนทร พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุมภฏพงศ์บริพัตร พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคล พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวรรณไวทยากร และพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัต พร้อมทั้งนายกรัฐมนตรี นายปรีดี พนมยงค์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เช่น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ รัฐมนตรีสั่งราชการกระทรวงกลาโหม และพล.ต.วิเชียร สุตันตานนท์ ผู้เชี่ยวชาญทางการแสงสรรพาวุธ อธิบดีกรมการแพทย์ ได้มาประชุมพิจารณารายงานของอธิบดีกรมตำรวจ เกี่ยวกับการสืบสวนและสอบสวนกรณีสวรรคตของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ณ พระที่นั่งบรมพิมานในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเมื่อได้ประชุมปรึกษากันแล้ว ก็ได้มอบให้กรมตำรวจออกแถลงการณ์ในนามของกรมตำรวจ ในลักษณะที่ยืนยันอีกครั้งว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลสวรรคตด้วยกรณีอุบัติเหตุ

เหตุผลของการแถลงการณ์ในครั้งนี้เหนือสิ่งอื่นใด ก็คงเป็นเหตุผลในเรื่องของการถวายพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอีกนั่นเอง

แต่สำหรับสถานการณ์ทางการเมืองโดยทั่วไปหาเป็นเช่นนั้นไม่ ในเมื่อสมาชิกพรรคประชาธิปัตย์โดยคนระดับแกนนำได้นำเรื่องนี้มาปวนสถานการณ์ถึงขั้นจ้างคนตะโกนในโรงภาพยนต์ว่า "ปรีดีฆ่าในหลวง" รวมทั้งการปล่อยข่าวลือต่าง ๆ ทำให้ในที่สุด นายปรีดี พนมยงค์ จำต้องตั้งคณะกรรมการ "ศาลกลางเมือง" ขึ้นพิจารณาสอบสวนเรื่องนี้ดังที่ได้กล่าวแล้ว

ในประเด็นเรื่องการตะโกนในโรงภาพยนต์ว่า "ปรีดีฆ่าในหลวง" นี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เคยบันทึกไว้ว่า

..มีการจับกุมคนผิดซึ่งซัดทอดถึง นายเลียง ไชยกาล และ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พรรคประชาธิปัตย์[383]

ซึ่งเรื่องนี้สอดคล้องกับคำฟ้องในคดีหมายเลขดำที่ 7236 / 2513 ลงวันที่ 16 กันยายน 2513 ที่ นายปรีดี พนมยงค์ โดย นายวิชา กันตามระ เป็นผู้รับมอบอำนาจทำหน้าที่เป็นโจทก์แทนนายปรีดี ได้ฟ้องบริษัทสยามรัฐ จำกัด และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งคำฟ้องดังกล่าวมีข้อความตอนหนึ่งว่า

..ต่อมาอีกประมาณหนึ่งเดือน พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 8 ได้สวรรคต จำเลยที่ 2 กับพวกก็ฉวยโอกาสใส่ความโจทก์ว่าสมคบกับผู้อื่นในการปลงพระชนม์พระมหากษัตริย์องค์นั้น โดยเขียนลงหนังสือพิมพ์และกล่าวทางวาจา รวมทั้งใช้จ้างวานยุยงส่งเสริมให้บุคคลร้องตะโกนในโรงภาพยนต์ว่า "ปรีดีฆ่าในหลวง"

เหล่านี้คือสถานการณ์ทางการเมืองที่เป็นจริงที่ทำให้ นายปรีดี พนมยงค์ จำต้องตั้งกรรมการชุดใหญ่หรือในชื่อว่า "คณะกรรมการสอบสวนพฤติการณ์ในการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จสวรรคต" หรือคณะกรรมการศาลกลางเมืองขึ้นมา ซึ่งคณะกรรมการชุดนี้ได้ดำเนินการสอบสวนเรื่อยมาจนถึงรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ผลการสอบสวนก็สรุปออกมาในลักษณะที่ตรงข้ามกับที่สำนักพระราชวัง หรือกรมตำรวจโดยความเห็นชอบของพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่เคยให้ความเห็นชอบให้แถลงการณ์ว่าเป็น "อุบัติเหตุ"

แต่กรรมการชุดใหญ่ที่นายปรีดีแต่งตั้งกลับมีความเห็นสรุปออกมาว่ากรณีสวรรคตนั้นน่าจะเกิดจากสองกรณีเท่านั้น คือปลงพระชนม์เองและถูกลอบปลงพระชนม์

โดยเฉพาะความเห็นของนายแพทย์สุด แสงวิเชียร กรรมการคนหนึ่งในคณะกรรมการแพทย์ ได้แสดงความเห็นไว้ในรายงานการประชุมคณะกรรมการแพทย์ ในการสอบสวนกรณีการสวรรคตของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ที่เสนอต่อคณะกรรมการสอบสวนพฤติการณ์ในการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสวรรคต มีว่า

..ข้าพเจ้าได้หนังบาดแผลชิ้นหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าได้ตัดออกจากพระนลาฏของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ ขณะที่ทำการชันสูตรพลิกพระบรมศพ บาดแผลเป็นเสมือนกากบาดมีหนังแยกเป็นสี่แฉก แฉกบน แฉกล่าง แฉกขวาและแฉกซ้าย เมื่อได้ใช้กล้องจุลทัศน์ชนิด 2 ตาส่องดูบนหนังนั้นมีรอยกดเป็นรอยโค้งเห็นได้ชัดบนแฉกขวาและซ้าย แฉกบนไม่เห็นถนัดนักและแฉกล่างไม่เห็นเลย ถ้าเอาส่วนโค้งเหล่านั้นมาต่อกันเข้ารูปวงกลมนั้นมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 11 มม. เป็นที่น่าสังเกตด้วยว่าปลายแฉกเหล่านั้นเป็นรอยโค้ง และเส้นโค้งบนผิวหนังไม่ต่อกันเป็นรูปวงกลม นอกจากนี้ยังมีเนื้อที่เล็ก ๆ ไหม้อยู่ที่แฉกล่าง และมีสีแสดงว่าเป็นดินปืนติดอยู่ด้านในของหนังชิ้นนั้นด้วย [384]

นายแพทย์สุด แสงวิเชียร ยังได้มีความเห็นต่อลักษณะบาดแผลเช่นนี้ต่อไปว่า

..รอยกดในหนังนั้น อาจเป็นไปโดยกดปากกระบอกปืนกระชับแน่นลงที่พระนลาฏก่อนยิง ถ้าหากเป็นการอุบัติเหตุแล้วปากกระบอกปืนคงไม่กดลงไปที่พระนลาฏกระชับแน่น ตามความเห็นของข้าพเจ้ามีทางอธิบายที่เป็นไปได้ 2 ประการเท่านั้น คือปลงพระชนม์เองหรือถูกปลงพระชนม์ทั้งสองประการเท่า ๆ กัน [385]

ทั้งนี้ยังมีความเห็นของคณะกรรมการศาลกลางเมือง ที่ได้รายงานถึงรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งว่า

..จากคำพยานของคณะแพทย์ และจากการทดลองของคณะแพทย์ ได้ความว่า แผลนี้เกิดจากการยิงในระยะติดผิวหนังหรือห่างไม่เกิน 5 ซม. ลักษณะของบาดแผลเป็นดังนี้ คณะกรรมการเห็นพ้องด้วยความเห็นของแพทย์ส่วนมากในข้อที่ว่า โดยลักษณะของบาดแผลนั้นเองแสดงให้เห็นว่าบาดแผลเกิดจากความตั้งใจของผู้กระทำ แต่ความตั้งใจนี้มิได้หมายความแต่เฉพาะตั้งใจกระทำให้ตาย ย่อมหมายความรวมถึงความตั้งใจที่ยกปืนขึ้นไปจ่อติดหน้าผาก ซึ่งปืนอาจลั่นขึ้นโดยอุบัติเหตุก็ได้ด้วย [386]

ซึ่งโดยข้อสรุปของคณะกรรมการสอบสวนพฤติการณ์ฯ หรือคณะกรรมการศาลกลางเมืองแม้จะมีความเห็นว่ากรณีสวรรคตนั้น น่าจะเกิดจากสองกรณีเท่านั้น คือปลงพระชนม์เองและถูกลอบปลงพระชนม์ แต่คณะกรรมการก็ไม่สามารถที่จะชี้ขาดได้ว่าเป็นกรณีใดในสองกรณีนี้ ทั้งนี้คณะกรรมการมีความเห็นต่อไปว่า เป็นเรื่องที่อยู่ในอำนาจหน้าที่ของเจ้าพนักงานที่จะดำเนินการสืบสวน และปฏิบัติตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาต่อไปซึ่งต่อข้อสรุปรายงานของคณะกรรมการดังกล่าว รัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ได้นำเข้าพิจารณาในการประชุมคณะรัฐมนตรีครั้งที่ 51 / 2489 เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2489 บันทึกกันไว้ว่าในการประชุมคณะรัฐมนตรีในครั้งนี้ นายดิเรก ชัยนาม รองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ถึงกับเสนอให้มีการจับกุมพระพี่เลี้ยงเนื่องและนางสาวจรูญข้าหลวงในพระราชวังกันทีเดียว แต่ในที่สุดคณะรัฐมนตรีได้มีมติอย่างเป็นเอกฉันท์ให้ส่งเรื่องให้กรมตำรวจดำเนินการสืบสวนต่อไป

(6) ในเรื่องการเจรจายกเลิกสัญญาสมบูรณ์แบบ หลังจากรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้ดำเนินการเจรจาเรื่องราคาข้าวจนประสบความสำเร็จด้วยดีมาตามลำดับดังกล่าวแล้ว ก็ได้เริ่มเจรจาที่จะยกเลิกสัญญาสมบูรณ์แบบกับอังกฤษและออสเตรเลีย โดยมีเหตุผลที่สำคัญ 3 ข้อที่รัฐบาลได้ยื่นต่ออังกฤษคือ (1) ความตกลงสมบูรณ์แบบมีขึ้นเพื่อ

ยกเลิกสถานะสงคราม ระหว่างไทยกับอังกฤษและอินเดีย ซึ่งถึงเวลานี้สัมพันธภาพก็เป็นไปด้วยดีมาร่วม 2 ปีแล้ว (2) ความตกลงสมบูรณ์แบบมีขึ้น ก็เพราะเวลานั้นไทยยังไม่ได้เข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติยังไม่มีข้อผูกพันอย่างใด แต่บัดนี้ไทยได้เป็นสมาชิกสหประชาชาติแล้ว ซึ่งในทางปฏิบัติไทยต้องปฏิบัติตามพันธกรณีของข้อผูกพันในฐานะเป็นสมาชิกที่ดีอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องมีสัญญาสมบูรณ์แบบผูกมัดอีก (3) ในข้อตกลงของสัญญาสมบูรณ์แบบ ส่วนมากได้ปฏิบัติลุล่วงและพ้นสมัยไปแล้วจึงไม่ควรมีอีก

ซึ่งการดำเนินการในเรื่องนี้มีท่าทีว่าจะสำเร็จในไม่ช้า ทั้งนี้เพราะในต้นเดือนพฤศจิกายน 2490 รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ นายเบวิน และข้าหลวงใหญ่ออสเตรเลีย เซอร์ออตโตนี มาเยอร ได้ตอบรับกับเอกอัครราชทูตไทยประจำอังกฤษ นายดิเรก ชัยนาม*** แล้วว่าไม่มีปัญหาเกี่ยวกับที่รัฐบาลไทยจะขอยกเลิกสัญญาสมบูรณ์แบบ แต่เพียงเวลาผ่านไปอีกไม่กี่วัน รัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ก็ถูกกลุ่ม พล.ท.ผิน ชุณหะวัณ พ.อ.กาจ กาจสงคราม พ.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และ พ.อ.เผ่า ศรียานนท์ ฯลฯ ทำการรัฐประหารล้มล้างรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ในคืนวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 โดยมีจอมพล ป.พิบูล-สงคราม และแกนนำพรรคประชาธิปัตย์ให้การสนับสนุน

เหตุที่กล่าวว่าการรัฐประหารครั้งนี้ มีจอมพลป.พิบูลสงคราม และ

***นายดิเรก ชัยนาม ได้ร่วมคณะรัฐมนตรีรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ นับตั้งแต่วันที่ 23 สิงหาคม 2489 ในตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ และได้ลาออกจากตำแหน่งในคณะรัฐบาลเมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2490 แต่เนื่องจากรัฐบาลได้พิจารณาเห็นว่าเป็นผู้ที่อังกฤษรู้จักดี และเป็นผู้ที่รู้เรื่องดีในสัญญาสมบูรณ์แบบที่รัฐบาลพยายามยกเลิกอยู่ ทางนายกรัฐมนตรี พล.ร.ต.ถวัลย์ จึงได้ขอร้องให้ นายดิเรก ชัยนาม ไปดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตไทยประจำอังกฤษ ตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม 2490

แกนนำคนสำคัญของพรรคประชาธิปัตย์ให้การสนับสนุนอยู่เบื้องหลังนั้น ก็เพราะมีหลักฐานปรากฏอยู่อย่างชัดเจน เช่นในกรณีของจอมพลป. บันทึกของ จอมพลผิน ชุณหะวัณ เรื่องการชักชวนจอมพลป.พิบูลสงคราม ให้เข้าร่วมการรัฐประหารในครั้งนี้ ย่อมเป็นหลักฐานที่ชัดเจนข้อหนึ่ง ดังบันทึกของ จอมพลผิน ชุณหะวัณ ในเรื่องนี้ส่วนหนึ่งว่า

..พบครั้งแรกไม่ได้ผล รู้สึกว่าท่านหัวเสียขึ้นทันที พูดเสียงดังคล้ายไม่พอใจข้าพเจ้า และกล่าวว่าป๋าจะมาชักชวนให้ผมติดตะรางอีกหรือ ผมติดตะรางมาครั้งหนึ่งแล้วเพราะการเมือง ครั้งต่อไปอาจจะถูกลงโทษยิ่งกว่าคราวที่แล้ว ขอให้หยุดพูด ข้าพเจ้าก็ลากลับบ้านและพิจารณาดูว่า ขณะนี้ท่านกำลังชอบเล่นต้นไม้ จึงนำต้นวันด้า 1 มัดไปให้ท่านและช่วยท่านปลูกด้วย กำลังช่วยท่านปลูกต้นไม้อยู่นั้นก็พูดถึงความปั่นป่วนของบ้านเมืองด้วยประการต่าง ๆ ท่านก็นิ่งเฉยและพูดอ่อนลงบ้างว่า ชาติไม่ใช่ของเราคนเดียว คนอื่นเขาช่วยได้ถมไป ครั้งที่ 2 นี้ข้าพเจ้าเห็นจะกร่ำแดดมากเกินไป พอกลับถึงบ้านก็เป็นไข้ไป 3-4 วัน เมื่อไปพบท่านครั้งที่ 3 ข้าพเจ้าพูดเป็นครั้งสุดท้ายว่าได้ตกลงกับผู้ควบคุมทหารในพระนครหมดแล้ว เสียแรงท่านสร้างบ้านเมืองเจริญมาถึงเพียงนี้ จะไม่สร้างต่อไปอีกหรือ ท่านก็นิ่งตามเคยและเดินขึ้นบ้านทันที ข้าพเจ้าเกือบเสียมารยาทไม่ได้ลาใครรีบเดินออกจากบ้าน ทันใดนั้นท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม รีบเดินมายึดแขนข้าพเจ้าไว้และกล่าว ป๋าทำไปเถิด ท่านไม่ทิ้งดอกเล่นตัวไปอย่างนั้นเอง แล้วข้าพเจ้าก็ลาท่านกลับบ้าน ข้าพเจ้าทบทวนคำพูดของท่านผู้หญิงฯ อยู่หลายวัน และปรึกษากับพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ ซึ่งเคยรับใช้ ฯพณฯจอมพลป.พิบูลสงคราม มานาน คงได้ความว่าถ้าสิ่งใดท่านต้องการ มักจะพูดเลี่ยงไปเลี่ยงมาคล้ายไม่เอาใจใส่เป็นอยู่อย่างนี้มานานแล้ว ในที่สุดข้าพเจ้าก็ตกลงใจจะดำเนินการตามแผนที่วางไว้[387]

ในเรื่องเดียวกันนี้ อ.พิบูลสงคราม หรืออนันต์ พิบูลสงคราม ได้บันทึกไว้ใน "จอมพลป.พิบูลสงคราม" ว่าในคืนวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 เวลาประมาณ 21.00 น. หลังอาหารค่ำแล้ว จอมพลป. พร้อมกับท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม ได้ขึ้นรถยนต์และขับออกจากบ้านไป ทั้งนี้ก่อนขับรถยนต์ออกไปได้พูดคุยกับ ร.ท.ประสงค์ น้องชายสองสามคำ

..จอมพลป.พิบูลสงคราม คงจะได้รับข่าวแน่นอนแล้วว่าการรัฐประหารล้มล้างรัฐบาลกำลังจะเกิดขึ้นในไม่กี่ชั่วโมงข้างหน้า สุดปัญญาจะห้ามปราม จึงตกลงใจหลบไปเสียให้ไกลพ้นจากความวุ่นวาย ไม่ต้องการมีส่วนร่วมในการกระทำของคณะรัฐประหารด้วยประการใดทั้งสิ้น[388]

ซึ่งบันทึกของ อ.พิบูลสงคราม ดังกล่าวจะมีส่วนถูกต้องเป็นอย่างยิ่ง หากในจิตใจที่แท้จริงของจอมพลป.คิดเช่นนั้นและต้องการเช่นนั้นจริง ๆ เหมือนในยุคใกล้ ๆ นี้ในปี พ.ศ.2521 ที่กลุ่มลูกป่าหรือบรรดานายทหารที่ใกล้ชิด พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น เช่น พล.อ.สัณห์ จิตปฏิมา พ.อ.มนูญ รูปขจร พ.อ.ประจักษ์ สว่างจิตร พ.อ.พัลลภ ปิ่นมณี ฯลฯ ที่ต้องการทำรัฐประหารแล้วจะขออุ้มป่าเปรมกลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีก แต่ปรากฏว่า พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ ไม่เห็นด้วย ท่านจึงคิดแบบเดียวกับจอมพลป.พิบูลสงคราม คือคิดหนีเหมือนกัน แต่ต่างกันที่ พล.อ.เปรม ท่านหนีเพื่อไปตั้งกองบัญชาการปราบปรามกลุ่มคณะรัฐประหาร ซึ่งท่านก็สามารถกระทำได้สำเร็จ

แต่กรณีจอมพลป.นั้นกล่าวได้ว่าคิดถูกที่คิดหนี แต่จอมพลป.ผิดที่คิดหนีเพียงเพื่อให้บรรดานายทหารคนสนิทอย่าง พ.อ.เผ่า ศรียานนท์ พ.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ไปหามไปอุ้มมานั่งในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารแห่งประเทศไทย หรือเสมือนตำแหน่งหัวหน้าคณะรัฐประหารที่แท้จริงนั่นเอง

ซึ่งการคิดผิดและตัดสินใจผิดในครั้งนี้ของจอมพลป. เท่ากับเป็นการทำลายคุณค่าของตนเองในฐานะวีระบุรุษประชาธิปไตยคนสำคัญคนหนึ่ง

นับจากปี พ.ศ.2475 เป็นต้นมาลงอย่างสิ้นเชิง เพราะนับจากวันนั้นมา ประวัติศาสตร์ก็ได้เริ่มบันทึกถึงจอมพลป.พิบูลสงครามในฐานะของนักเผด็จการไม่ใช่นักประชาธิปไตยอีกต่อไป ทั้งนี้ด้วยเหตุว่าการยึดอำนาจจากรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ซึ่งเป็นรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งถูกต้องชอบธรรมทุกอย่างทุกประการนั้น ต่างกับการยึดอำนาจที่จอมพลป. เคยทำกับรัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาอย่างชนิดหน้ามือกับหลังมือทีเดียว

จริงอยู่แม้รัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ จะมีความผิดพลาดบกพร่องในเชิงของการบริหารบ้านเมือง ดังที่คณะรัฐประหารกล่าวหาอยู่บ้างก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นประเด็นการทุจริตคอรัปชั่น กรณีค่าครองชีพสูงเพราะเป็นภาวะหลังสงครามหรือการอ้างถึงการสะสางกรณีสวรรคต ก็คงเป็นเพียงความบกพร่องของรัฐบาลในระบบประชาธิปไตยทั่ว ๆ ไปจะพึงมี หาได้หนักหนาสาหัสเช่นเดียวกับรัฐบาลของคณะเผด็จการไม่

ในส่วนที่ว่าแกนนำของพรรคประชาธิปัตย์ได้มีส่วนเข้าไปสนับสนุนคณะรัฐประหารนั้นก็เป็นที่ชัดเจนแจ่มแจ้ง เพราะปรากฏว่าในการประชุมของคณะรัฐประหารในตอนเช้าของวันที่ 9 พฤศจิกายน 2490 ที่กองบัญชาการคณะรัฐประหาร กระทรวงกลาโหม ปรากฏว่าผู้ที่นั่งขนาบอยู่เบื้องซ้ายของผู้บัญชาการทหารแห่งประเทศไทย จอมพลป.พิบูลสงคราม ประธานในที่ประชุมก็คือ นายควง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ส่วนผู้ที่ทำหน้าที่เสมือนยามเฝ้าประตูหน้าห้องประชุมก็ไม่ใช่ใครที่ไหน บุคคลสำคัญแห่งพรรคประชาธิปัตย์ขณะนั้นอีกคนหนึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั่นเอง ดังที่ ร.ต.อ.เฉียบ (ชัยสงค์) อัมพุนันท์ ซึ่งได้เป็นตัวแทนของอธิบดีกรมตำรวจ พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ เข้าพบจอมพลป.ในเช้าของวันที่ 9 พฤศจิกายน 2490 ที่กองบัญชาการคณะรัฐประหารด้วย ได้บันทึกไว้ว่า

..ทางด้านขวามือมีประตูห้องประชุมใหญ่ ข้าพเจ้าต้องชะงักทันที เพราะได้พบบุคคลสำคัญในวงการเมืองเข้า เขาผู้นั้นคือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั่งอยู่ที่เก้าอี้หน้าประตูห้องประชุมใหญ่นั้น ทำหน้าที่เสมือนจะเฝ้าประตู แต่ต้องไม่ใช่เรื่องมานั่งเฝ้าประตูแน่นอน จะต้องมาพร้อมคนใดคนหนึ่ง หรือนั่งคอยคนใดคนหนึ่งอยู่[389]

คือบุคคลที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั่งรอคอยนั้นหาใช่ใครที่ไหนไม่ แต่เป็น นายควง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งกำลังปรึกษาหารือกับคณะรัฐประหารในการจัดตั้งรัฐบาลใหม่นั่นเอง และหลังจากนั้นเพียง 1 วัน คือในวันที่ 10 พฤศจิกายน 2490 นายควง อภัยวงศ์ ก็ได้รับการสนับสนุนจากคณะรัฐประหารให้ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และทำการจัดตั้งรัฐบาลใหม่ขึ้นบริหารประเทศ ดังรายชื่อสมาชิกคณะรัฐบาลชุดนายควง อภัยวงศ์ ดังต่อไปนี้

1. นายควง อภัยวงศ์	เป็นนายกรัฐมนตรี
2. ม.จ.วิวัฒนไชย ไชยันต์	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง
3. พระยาศรีวิสารวาจา	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ
4. นายประจวบ บุนนาค	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข
5. พล.ร.ต.เล็ก สุมิตร	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงสาธารณสุข
6. พล.ท.หลวงชาตินักรบ	เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม
7. พ.อ.น้อม เกตุนุติ	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม

8. นายควง อภัยวงศ์	เป็นรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงเกษตราธิการ
9. พล.อ.ต.มุนี มหาสันทนะ เวชยันต์รังสฤษฎ์	เป็นรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงคมนาคม
10. ม.ล.อุดม สนิทวงศ์	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการ กระทรวงคมนาคม
11. ม.ล.เดช สนิทวงศ์	เป็นรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงพาณิชย์
12. พล.ท.ชิด มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์	เป็นรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงมหาดไทย
13. พระยาอรรถการีย์นิพนธ์	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการ กระทรวงมหาดไทย
14. ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช	เป็นรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงยุติธรรม
15. นายเลื่อน ศราภัยวาณิช	เป็นรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงศึกษาธิการ
16. น.อ.หลวงศุภชลาศัย	เป็นรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงการอุตสาหกรรม
17. นายชม จารุรัตน์	เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการ กระทรวงการอุตสาหกรรม
18. ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช	เป็นรัฐมนตรี
19. นายเลื่อน พงษ์โสภณ	เป็นรัฐมนตรี
20. น.อ.พระยาวิชิตชลธี	เป็นรัฐมนตรี
21. นายศรีเสนา สมบัติศิริ	เป็นรัฐมนตรี
22. หลวงอังคณานุรักษ์	เป็นรัฐมนตรี

เชิงอรรถ

[380] อ้างแล้ว ดิเรก ชัยนาม ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2 หน้า 739

[381] อ้างแล้ว ไสว สุทธิพิทักษ์ ดร.ปรีดีกับการปฏิวัติฯ หน้า 625

[382] สิริ เปรมจิตต์ ชีวิตและงานของพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2511 หน้า 513-514

[383] อ้างแล้ว สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เรื่องนายปรีดีฯ หน้า 54

[384] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล นายปรีดี พนมยงค์กับในหลวงอานันท์ฯ หน้า 169

[385] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล นายปรีดี พนมยงค์กับในหลวงอานันท์ฯ หน้า 170

[386] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล นายปรีดี พนมยงค์กับในหลวงอานันท์ฯ หน้า 194

[387] ผิน ชุณหะวัณ "กลับเข้ารับราชการทหารอย่างเดิม" อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ จอมพลผิน ชุณหะวัน โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์, 2516 หน้า 85-86

[388] อ.พิบูลสงคราม จอมพลป.พิบูลสงคราม เล่ม 4 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศูนย์การพิมพ์, 2519 หน้า 751

[389] เฉียบ (ชัยสงค์) อัมพุนันท์ มหาวิทยาลัยของข้าพเจ้า พระนคร : รวมสาส์น, 2501 หน้า 28

32

ผู้นำขบวนการประชาธิปไตย

แม้โดยการโฆษณาชวนเชื่อหรือตามแถลงการณ์ของคณะรัฐประหาร จะมุ่งเป้าเล่นงานรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ เป็นหลัก ไม่ว่าในประเด็นการทุจริตคอรัปชั่น ดูแลค่าครองชีพของประชาชนไม่ได้ หรือปัญหาการสอบสวนกรณีสวรรคตก็ตาม แต่เป้าหมายในการทำลายล้างที่แท้จริงก็คือ นายปรีดี พนมยงค์

เพราะปรากฏว่าในคืนวันที่ 8 พฤศจิกายน ที่มีการรัฐประหาร ฝ่ายคณะรัฐประหารได้สั่งการให้ พ.ท.ละม้าย อุทยานานนท์ นำขบวนรถถังบุกเข้ามาที่ทำเนียบท่าช้าง และยิงถล่มไปที่เป้าหมายคือห้องนอนของนายปรีดีอย่างบ้าระห่ำ แต่เนื่องจากนายปรีดี พนมยงค์ ได้หลบออกไปก่อนจึงไม่ได้รับอันตรายแต่อย่างใด

ปรากฏว่ารุ่งขึ้นในวันที่ 9 พฤศจิกายน ลูกชายของหัวหน้าคณะรัฐประหาร ร.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ ได้เดินทางมาที่บ้านท่าช้างหรือทำเนียบท่าช้างด้วยตนเอง เพื่อมาตรวจค้นหรือค้นหาตัว นายปรีดี พนมยงค์ แต่ก็ต้องกลับไปด้วยความผิดหวังอีกครั้ง

ก่อนหน้านี้โดยเฉพาะในคืนวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 หรือคืนที่มีการรัฐประหาร ปรากฏว่าในช่วงหัวค่ำที่ทำเนียบท่าช้าง นายปรีดี พนมยงค์ ได้มีโอกาสต้อนรับแขกคนสำคัญ 2 คน คือ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ นายกรัฐมนตรี และ พล.อ.อดุล อดุลเดชจรัส ผู้บัญชาการทหารบก ซึ่ง

ปัญหาหนึ่งที่ถูกนำมาพูดคุยปรึกษาหารือกัน ก็คือเกี่ยวกับข่าวลือเรื่องการรัฐประหาร แต่ พล.อ.อดุล ได้ให้ความมั่นใจกับนายปรีดี และนายกรัฐมนตรี พล.ร.ต.ถวัลย์ ว่าจะไม่มีรัฐประหารเกิดขึ้นอย่างแน่นอน แต่หลังจากนั้นเล็กน้อยได้มีผู้เข้ามารายงานว่า ผ่านมาทางกรมทหารได้ยินเสียงเป่าแตรเรียกประชุม น่าจะมีเหตุการณ์ไม่ปกติเกิดขึ้น พล.อ.อดุล จึงได้ขอลานายปรีดีและนายกรัฐมนตรีเพื่อขอไปดูเหตุการณ์ โดยมี พล.ร.ต.ถวัลย์ เดินตามออกไปส่ง จากนั้น พล.ร.ต.ถวัลย์ นายกรัฐมนตรีก็ได้ขอตัวกับนายปรีดีบ้าง เพื่อจะไปงานกุศลของโรงเรียนสายปัญญาซึ่งจัดขึ้นที่สวนอัมพร

..ขณะนั้นเป็นเวลาประมาณ 23.00 น.เศษ ภายหลังจากที่ผู้บัญชาการทหารบก และนายกรัฐมนตรีกลับออกไปสักห้านาที ส.ต.ท.สิงห์โต ไทรย้อย ตำรวจอารักขาก็ได้ตาลีตาลานเข้าไปรายงานท่านปรีดีฯ ซึ่งขณะนั้นท่านกำลังนอนเล่นอยู่บนเก้าอี้หวาย ณ ศาลาท่าน้ำว่าเห็นรถถังหลายคันออกมาวิ่งเพ่นพ่านอยู่กลางถนน

ทันทีที่ท่านได้รับรายงานจาก ส.ต.ท.สิงห์โต ไทรย้อย ท่านจึงได้ลุกขึ้นไปบนตึกและหมุนโทรศัพท์ไปถึงพลเอกอดุลฯ ที่เพิ่งจะออกไปจากท่าเนียบท่าช้างก่อนหน้านี้ไม่นานนัก แต่ก็โทรศัพท์ไม่ได้เพราะถูกตัดสาย

ณ บัดนั้นท่านจึงรู้ได้ทันทีว่าได้เกิดอะไรขึ้น แล้วท่านจึงได้กลับลงไปที่ท่าน้ำ แต่ก่อนที่ท่านจะกลับลงไปท่านได้บอกให้ท่านผู้หญิงพูนศุข ภรรยาคู่ทุกข์คู่ยากทราบถึงเหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น

เมื่อลงมาถึงศาลาท่าน้ำ ท่านจึงสั่งให้ บัว กลางการ ผู้รับใช้ที่ซื่อสัตย์คนหนึ่งเรียกเรือจ้างเข้ามารับ ขณะนั้นพอดีมีเรือจ้างลำสุดท้าย ซึ่งจอดอยู่ที่ท่าข้ามฟากใกล้ ๆ กับศาลาท่าน้ำท่าเนียบท่าช้าง กำลังทำท่าจะออกเรือไป บัวจึงเรียกให้มารับ แล้วทั้งสามคน คือ ท่านปรีดีฯ บัว และส.ต.ท.สิงห์โต ตำรวจอารักขาก็ลงเรือจ้างออกจากท่าไป [390]

ในช่วงเวลาใกล้ ๆ กันนั้น ขบวนรถถังและรถบรรทุกทหาร ภายใต้การนำของ พ.ท.ละม้าย อุทยานานนท์ พ.ท.ก้าน จำนงภูมิเวท ฯลฯ ได้มาถึงทำเนียบท่าช้าง และโดยไม่มีปี่มีขลุ่ยได้เปิดฉากยิงถล่มด้วยปืนกลโจมตีตึกทำเนียบท่าช้างอย่างบ้าระห่ำทันที โดยเฉพาะเป้าหมายคือห้องนอนของ นายปรีดี พนมยงค์ ดังกล่าวแล้ว เท่านั้นยังไม่พอ ได้ใช้รถถังเข้าชนทำลายประตูหน้าทำเนียบท่าช้างด้วย

เหตุการณ์ที่บ้านทำเนียบท่าช้างได้กลับสู่สภาพปกติอีกครั้งหลังจากที่ พล.อ.อดุล อดุลเดชจรัส ผู้บัญชาการทหารบก และ พล.ต.วีรวัฒน์ วีรวัฒน์โยธิน ผู้บัญชาการกองพลที่ 1 ได้ย้อนกลับมาที่ทำเนียบท่าช้างอีกครั้ง และสั่งให้กองกำลังของ พ.ท.ละม้าย ถอนกำลังออกไป

ในเรื่องที่ พล.อ.อดุล อดุลเดชจรัส เข้ามาขัดขวางกองกำลังของคณะรัฐประหารนี้ ได้สร้างความไม่พอใจให้กับฝ่ายรัฐประหารมาก ถึงกับต่อมาคณะรัฐประหารได้ออกแถลงการณ์โจมตี พล.อ.อดุล ดังความในแถลงการณ์ฉบับที่ 3 ของคณะรัฐประหารส่วนหนึ่งที่ว่า

..เนื่องด้วยความหวังดีของคณะเราดังกล่าว ในแถลงการณ์ฉบับที่ 1 และ 2 นั้น มิได้ทำให้บุคคลบางคนเห็นในความหวังดีของเรา บุคคลเหล่านี้คือ พล.อ.อดุล อดุลเดชจรัส พล.ต.วีรวัฒน์ วีรวัฒน์โยธิน บุคคลทั้งสองนี้ใช้อำนาจและหน้าที่ในตำแหน่งเดิมสั่งถอนกำลังทหารที่รักษาการณ์อยู่ตามหน่วยต่าง ๆ เพื่อจะรวบรวมกระทำการต่อสู้ขัดขวาง อันเป็นผลจะทำให้เกิดปะทะถึงนองเลือด ก่อนที่คณะเราจะลงมือกระทำการนั้น ก็ได้ไปเชื้อเชิญอ้อนวอน พล.อ.อดุล อดุลเดชจรัสแล้ว เพื่อขอให้มาเป็นประมุขในการกระทำคราวนี้ โดยคณะของเราเห็นว่าท่านผู้นี้เป็นผู้ที่หวังดีต่อชาติโดยแท้จริงเหมือนดังที่ประชาชนทั่ว ๆ ไปเข้าใจกัน อนึ่งเล่าท่านผู้นี้เองได้ตระหนักถึงความเหลวแหลกของรัฐบาลดีอยู่แล้ว ถึงกับปรารภอยู่เนือง ๆ ว่ายินดีจะช่วยเหลือ แต่ครั้นถึงการกระทำเข้าจริง ๆ ท่านผู้นี้ซึ่งใคร ๆ

พากันหวังว่าเป็นคนรักชาติที่แท้จริงคนหนึ่ง กลับกลายเป็นบุคคลสำคัญที่พยายามขัดขวางการกระทำของคณะทหารผู้หวังดีต่อประเทศชาติ [391]

เหตุที่แถลงการณ์ของคณะรัฐประหารได้ออกมาโจมตี พล.อ.อดุล อดุลเดชจรัส เช่นนี้ ก็เพราะก่อนหน้านี้ พล.อ.อดุล เคยไปตกลงรับคำที่จะสนับสนุนคณะรัฐประหารกลุ่มนี้ไว้ แต่ต่อมาหลังจากที่ได้ร่วมปรึกษาหารือกับ นายปรีดี พนมยงค์ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ นายกรัฐมนตรี ถึงสถานการณ์บ้านเมืองที่ความนิยมในรัฐบาลในหมู่ประชาชนนับวันมีแต่จะเสื่อมลง อันเนื่องมาจากสภาพปัญหาภายหลังสงครามที่มีปัญหาต่าง ๆ ให้รัฐบาลต้องสะสางกันอย่างมากมาย และล้วนเป็นปัญหาที่ต้องใช้เวลาในการสะสางทั้งสิ้น เช่นปัญหาการขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภคทั้งหลาย ปัญหาไฟฟ้า น้ำประปา ที่เกิดการขัดข้องบ่อย ๆ อันเนื่องมาจากผลของการทิ้งระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตรในช่วงของสงคราม และที่สำคัญก็คือปัญหาการโจมตีใส่ร้ายใส่สีของพรรคฝ่ายค้าน ด้วยสถานการณ์ที่เป็นอยู่ดังกล่าว ทำให้ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้ตัดสินใจว่าจะนำคณะรัฐบาลลาออก โดยกำหนดไว้ในวันที่ 11 พฤศจิกายน ซึ่งทั้ง พล.ร.ต.ถวัลย์ และนายปรีดีต่างจะสนับสนุนให้ พล.อ.อดุล อดุลเดชจรัสได้ก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของประเทศไทยคนต่อไป ด้วยเหตุผลดังนี้จึงทำให้ พล.อ.อดุล อดุลเดชจรัส ได้คิดกลับใจที่จะเป็นคนละฝ่ายกับคณะรัฐประหาร แต่ถึงขณะนั้นก็นับว่าสายเสียแล้ว

กล่าวสำหรับ นายปรีดี พนมยงค์ หลังจากลอยเรือดูเหตุการณ์อยู่กลางแม่น้ำเจ้าพระยา จนกระทั่งเห็นว่าเสียงปืนสงบลงจึงได้สั่งให้คนแจวเรือนำเรือออกไปจากที่นั้น ปรากฏว่าคืนนั้น นายปรีดี พนมยงค์ ได้ไปพักอาศัยอยู่ที่บ้านของ ขุนลิขิตสุรการ ซึ่งเป็นคู่เขยของ พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ อธิบดีกรมตำรวจและสารวัตรใหญ่ทหาร บริเวณปากคลองบางกอกน้อย และในค่ำคืนต่อมา คือคืนวันที่ 9 พฤศจิกายน 2490 ด้วย

ความช่วยเหลือของทหารเรือ พล.ร.ต.หลวงนาวาวิจิตร ผู้บังคับการกองเรือรบได้จัดให้ นายปรีดี พนมยงค์ พักที่ท้องพระโรงพระเจ้าตากสิน อันเป็นสถานที่ตั้งของกองทัพเรือ

สุพจน์ ด่านตระกูล ได้ค้นคว้าศึกษาเหตุการณ์ในช่วงนี้และบันทึกไว้ว่า ในเช้าตรู่ของวันที่ 10 พฤศจิกายน ยังไม่ทันที่ท้องฟ้าจะสาง พล.ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ นายกรัฐมนตรีก็ได้แอบมาพบนายปรีดี ณ ท้องพระโรงพระเจ้าตากสิน จากนั้น พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ ก็ได้มาสมทบพร้อมด้วยคนอื่น ๆ หลังจากได้พูดคุยปรึกษาหารือเกี่ยวกับสถานการณ์ต่าง ๆ กันบ้างแล้ว ก็ได้พากันลงเรือยนต์ ซึ่ง พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ เป็นผู้จัดหามาเพื่อมุ่งสู่บางนา แต่เนื่องจากการเดินทางที่เป็นไปอย่างลับ ต้องคอยหลบเข้าคลองเล็กคลองน้อยเรื่อยไป จึงไปถึงบางนาเอาในยามมืดค่ำประมาณ 3 ทุ่มเศษไปแล้ว จึงเป็นอันว่าคืนนั้นนายปรีดีและคณะได้พักค้างแรมที่บางนา

..ที่บางนาท่านได้พบกับรัฐมนตรีร่วมคณะรัฐบาลธำรงหลายท่าน รวมทั้งสหายเสรีไทยคนสำคัญ ๆ อีกหลายคน และได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันทั้งในด้านการเมืองและการทหาร แต่ก็ยังไม่เป็นที่ยุติ

ต่อมาในวันที่ 11 ท่านจึงออกเดินทางจากบางนาไปสัตหีบด้วยเรือ กร.101 ภายใต้ความช่วยเหลือของ พล.ร.อ.สินธุ์ กมลนาวิน ผู้บัญชาการทหารเรือโดยมีนายทหารเรือหนุ่มยศเรือเอกคนหนึ่ง (ขณะนี้มียศเป็นพลเรือโท) เป็นผู้บังคับการเรือ คณะของท่านอันมี พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ร.อ.วัชรชัย ชัยสิทธิเวช ร.อ.ชลิต ชัยสิทธิเวช และผู้ติดตามคนอื่น ๆ ได้ไปถึงสถานีทหารเรือสัตหีบเมื่อเวลาประมาณ 3 ทุ่มเศษ

ณ กองทัพเรือสัตหีบ พล.ร.อ.สินธุ์ กมลนาวิน ได้สั่งให้ พล.ร.ต. ทหาร ขำหิรัญ ผู้บัญชาการกองพลนาวิกโยธินจัดให้ท่านปรีดีฯ พักยัง

บ้านพักผู้บัญชาการในค่ายดงตาล พร้อมด้วยการจัดวางมาตรการรักษาความปลอดภัยอย่างเข้มแข็ง มีการเตรียมพร้อมภายในตลอด 24 ชั่วโมง และกวดขันการเข้าออกอย่างเข้มงวด ส่วน พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ นั้นได้แยกไปพักยังบ้านพักของท่าน ที่วัดเขาบางทราย ชลบุรี [392]

บันทึกของ สุพจน์ ด่านตระกูล ยังได้กล่าวถึงช่วงเวลาที่ นายปรีดี พนมยงค์ พักอยู่ที่สถานีทหารเรือสัตหีบว่าได้มีการปรึกษาหารือกันทั้งด้านการเมืองและการทหาร กับบรรดาผู้นำคนสำคัญของกองทัพเรือ และรัฐมนตรีคนสำคัญ ๆ ของรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ตลอดจนอดีตเสรีไทยชั้นหัวหน้าอยู่เกือบตลอดเวลา แต่ในที่สุดก็ได้ข้อยุติว่า "จะไม่ทำการต่อต้านคณะรัฐประหาร เว้นเสียแต่คณะรัฐประหารจะตามมารังแก"

ในช่วงเดียวกันนั้นทางด้านคณะรัฐประหารที่สามารถเข้าควบคุมสถานการณ์เอาไว้ได้อย่างเด็ดขาดแล้วก็ได้เริ่มเดินหน้ากำจัดศัตรูทางการเมืองในทันที ซึ่งก็ได้แก่ทหาร ตำรวจ และข้าราชการพลเรือนที่ใกล้ชิดรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ และ นายปรีดี พนมยงค์ พร้อม ๆ กันนั้นจอมพล ป.พิบูลสงคราม ในฐานะผู้บัญชาการทหารแห่งประเทศไทย ได้ลงนามในประกาศเรียก นายปรีดี พนมยงค์ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ และ พล.ต.วีรวัฒน์ วีรวัฒน์โยธิน ให้ไปรายงานตัวที่กองบัญชาการคณะรัฐประหาร หรือที่เรียกกันในวันเวลานั้นว่ากองบัญชาการทหารแห่งประเทศไทย ณ ศาลาว่าการกระทรวงกลาโหม ซึ่งก็ปรากฏว่ามีเพียง พล.ต.วีรวัฒน์ วีรวัฒน์โยธิน ผู้บัญชาการกองพลที่ 1 คนเดียวเท่านั้นที่ไปรายงานตัว

เมื่อปรากฏว่า นายปรีดี พนมยงค์ พล.ร.ต.ถวัลย์ และ พล.ร.ต.สังวร ไม่ยอมไปรายงานตัวตามประกาศของจอมพลป.พิบูลสงคราม ทำให้ฝ่ายคณะรัฐประหารเองก็อดหวั่นไหวไม่ได้ โดยเฉพาะ นายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งมีศักยภาพและมันสมองที่จอมพลป.เองก็รู้ดีว่าอยู่ในระดับใด ดังนั้น

ทางฝ่ายคณะรัฐประหารจึงได้ส่งสายสืบออกหาข่าวและหาตัว นายปรีดี พนมยงค์ ไปตามที่ต่าง ๆ ให้ทั่วไปหมด จนในที่สุดได้ทราบว่านายปรีดีได้หลบไปอาศัยอยู่ที่สถานีทหารเรือสัตหีบ ภายใต้การดูแลรับผิดชอบของ พล.ร.อ.สินธุ์ กมลนาวิน แม่ทัพเรือ

เมื่อทราบเช่นนี้จอมพลป.พิบูลสงคราม ในฐานะผู้บัญชาการทหารแห่งประเทศไทย จึงเดินเกมรุกต่อแม่ทัพเรือทันที นั่นก็คือทำหนังสือถึง พล.ร.อ.สินธุ์ กมลนาวิน ขอให้ส่งตัว นายปรีดี พนมยงค์ ให้กับคณะรัฐประหาร จากจุดนี้นี่เองทำให้นายปรีดีได้ตัดสินใจที่จะเดินทางออกไปลี้ภัยยังต่างประเทศ ทั้งนี้ตามเหตุผลที่ สุพจน์ ด่านตระกูล ได้บันทึกไว้ว่า

..เมื่อท่านปรีดีฯ ได้รับแจ้งให้ทราบจากผู้บัญชาการทหารเรือ ถึงเรื่องจอมพลป.พิบูลสงคราม หัวหน้าที่แท้จริงของคณะรัฐประหาร มีหนังสือขอตัวท่านดังกล่าวแล้ว ท่านได้พิจารณาเห็นว่าถ้าหากท่านยังขืนพำนักอยู่ ณ สถานีทหารเรือสัตหีบต่อไป ก็ย่อมจะทำความอึดอัดใจให้ผู้บัญชาการทหารเรือ และทำให้รัฐบาลของคณะรัฐประหารมองกองทัพเรือด้วยสายตาที่ไม่เป็นมิตร ไหน ๆ ก็ได้มีข้อยุติจากการปรึกษาหารือในหมู่มิตร และสานุศิษย์แล้วว่าจะไม่ต่อต้านคณะรัฐประหารในขณะนี้ ท่านจึงได้ตัดสินใจที่จะเดินทางออกนอกประเทศทันที แล้วท่านก็ได้แจ้งความตัดสินใจให้ผู้บัญชาการทหารเรือทราบ ในตอนบ่ายของวันที่ 19 พฤศจิกายน คือภายหลังจากที่ได้รับทราบเรื่องราวจากผู้บัญชาการทหารเรือไม่กี่ชั่วโมง [393]

สำหรับการเดินทางเพื่อลี้ภัยรัฐประหารของ นายปรีดี พนมยงค์ ครั้งนี้ ได้รับการช่วยเหลือเป็นอย่างดีจาก น.อ.สแตรทฟอร์ด เฮอร์คิวลิส เดนนิส ผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรืออังกฤษประจำประเทศไทย อดีตรองหัวหน้ากองปฏิบัติการร่วมกันของพันธมิตรในเอเชียอาคเนย์ ณ กรุงนิวเดลฮี และได้มีโอกาสพบรู้จักกับนายปรีดีหรือ "รู้ธ" ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองสงบลง ในโอกาสที่นาวาเอกเดนนิสได้นำทหารกูรข่าเข้ามาปลดอาวุธทหาร

ญี่ปุ่น และมาช่วยปรับปรุงกิจการทหารเรือไทย นอกจากนี้มีเซอร์จอฟฟรี้ ทอมสัน เอกอัครราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทย มร.เอดวินสแตนตัน เอกอัครราชทูตอเมริกันประจำประเทศไทย รวมทั้ง มร.จี.เอ็ม อีเวนส์ ผู้จัดการใหญ่บริษัทเชลล์แห่งประเทศไทย ผู้ติดต่อระหัสสั่งการไปยังกัปตันเรือบรรทุกน้ำมัน เอ็ม วี ของเชลล์ที่กำลังจะเดินทางไปสิงคโปร์ในเย็นวันที่ 20 พฤศจิกายน ให้จอดรอคอยอยู่ที่เกาะไผ่ในเวลา 18.00 น. "จะมีสินค้าไปขึ้นเรือ"

และบุคคลสำคัญอีกผู้หนึ่งคือ ผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรืออเมริกัน น.อ. การ์เดส ที่อาสาขับเรือเร็วของสถานทูตอเมริกันรับนายปรีดีและคณะอันประกอบด้วย อดีตจุฬาราชมนตรี แช่ม พรหมยงค์ ร.อ.วัชรชัย ชัยสิทธิเวช รน. และ ส.ต.ท.สิงห์โต ไทยย้อย จากท่าเรือคลองเตยไปส่งยังเรือบรรทุกน้ำมัน เอ็ม.วี.เพื่อเดินทางไปยังสิงคโปร์

ที่สิงคโปร์นายปรีดีได้รับการต้อนรับจาก ลอร์ดคิลเลอร์น ข้าหลวงใหญ่อังกฤษประจำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นอย่างดี ส่วนที่พักได้จัดให้พักที่บ้านพักของทางราชการที่เกาะเซนต์จอห์น ซึ่งห่างจากเกาะสิงคโปร์ไปเล็กน้อย

ในส่วนของสถานทูตอังกฤษ และอเมริกาในกรุงเทพฯ หลังจากที่ได้ช่วยเหลือนายปรีดีลี้ภัยแล้ว ก็แจ้งให้รัฐบาลของตนทราบ ด้วยความกังวลในการปฏิบัติที่ผิดมารยาททางการทูต "ที่จะไม่ไปยุ่งเกี่ยว ในกิจการภายในของประเทศที่สถานทูตไปตั้งอยู่" แต่หลังจากที่รัฐบาลทั้งสองตอบกลับมาว่าเห็นชอบในการปฏิบัตินี้ เอกอัครราชทูตทั้งสองจึงได้มีหนังสือแจ้งให้รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ซึ่งขณะนั้นยังไม่ได้รับการรับรองจากรัฐบาลอังกฤษและอเมริกันแต่อย่างใดทราบอย่างเป็นทางการ

เกี่ยวกับปัญหาของรัฐบาลภายหลังการรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490 หรือรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ซึ่งไม่ได้รับการรับรองจากรัฐบาล

หลายประเทศในขณะนั้น ปรากฏว่าในสหประชาชาติเองก็ถูกผู้แทนไทยคือ ม.จ.ศุภสวัสดิ์ สวัสดิวัตน์ พระเชษฐาของสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพ รณีกระทำการคัดค้านด้วยเหตุผลว่าผู้นำคณะรัฐประหารคือจอมพลป.พิบูล-สงครามเป็นอาชญากรสงครามมาก่อน ดังบันทึกของ ม.ร.ว.สายสวัสดี สวัสดิวัตน์ ทอมป์สัน ที่เล่าการคัดค้านในเรื่องนี้ของ ม.จ.ศุภสวัสดิ์ ไว้ว่า

..ที่องค์การสหประชาชาติ พอพ่อได้ข่าวรัฐประหารก็ลุกขึ้นประกาศว่ารัฐบาลใหม่ของจอมพลป.พิบูลสงคราม (รัฐบาลที่มีจอมพลป.สนับสนุนอยู่-ผู้เขียน) เป็นรัฐบาลไม่ถูกต้องตามกฎหมาย คณะผู้แทนไทยประจำสหประชาชาติไม่ขอรับรอง และรัฐบาลอเมริกากับอังกฤษก็คงจะไม่มีวันรับรองด้วย เพราะจอมพลป.เคยถูกหาว่าเป็นอาชญากรสงคราม เนื่องจากเคยร่วมมือกับญี่ปุ่นระหว่างสงคราม [394]

นอกจากนี้ในทางหลักนิติธรรมแล้ว รัฐธรรมนูญที่คณะรัฐประหารนำมาใช้ที่เรียกกันว่ารัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่ม ก็ถือว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่โมฆะประกาศใช้ไม่ได้ เพราะเมื่อคณะรัฐประหารเสนอรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ให้ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ลงนาม ปรากฏว่าคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ซึ่งมี 2 คน ได้ลงพระนามเพียงคนเดียวคือ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ส่วนพระยามานวราชเสวี (ปลอด ณ สงขลา) ไม่ได้ลงนามจึงถือว่าเป็นโมฆะ แต่คณะรัฐประหาร และ รัฐบาล นายควง อภัยวงศ์ ก็ดูเหมือนหาได้สนใจใยดีอะไรไม่ คงปฏิบัติไปตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่นี้ด้วยความพอใจ เพราะเป็นรัฐธรรมนูญฉบับเดียวที่ทำให้ นายควง อภัยวงศ์ และแกนนำพรรคประชาธิปัตย์ขณะนั้นอย่าง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สามารถก้าวสู่อำนาจได้สำเร็จ และในขณะเดียวกันตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ยังได้เปิดช่องให้นักประชาธิปไตยแบบ นายควง อภัยวงศ์ ได้อำนาจเบ็ดเสร็จยิ่งขึ้น เพราะปรากฏว่าโดยอาศัยบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ในวันที่ 18 พฤศจิกายน 2490 นายควง อภัยวงศ์

ได้เสนอแต่งตั้งวุฒิสภา ซึ่งตามรัฐธรรมนูญพุทธศักราช 2489 เรียกพฤฒสภาและให้มาจากการเลือกตั้ง แต่รัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่ม กลับบัญญัติให้มาจากการแต่งตั้งจำนวน 100 คน

อย่างไรก็ตามต่อมารัฐบาล นายควง อภัยวงศ์ ก็เริ่มได้รับการรับรองจากนานาประเทศรวมทั้งอังกฤษ และสหรัฐอเมริกา เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็คงเป็นไปตามธรรมชาติของรัฐบาลประเทศต่าง ๆ ที่มักจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องภายในของประเทศอื่น ๆ หากกิจการภายในของประเทศนั้น ๆ ไม่กระทบกับผลประโยชน์ประเทศตน

ส่วนในประเด็นกรณีการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเมื่อแรกเริ่มตั้งรัฐบาล รัฐบาล นายควง อภัยวงศ์ ได้สั่งให้โอนการสอบสวนจากพนักงานสอบสวนชุดเดิมในรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์มาให้ พล.ต.ต.เนื่อง อาขุบุตร ดำเนินการ แต่คงด้วยเหตุว่าการทำงานของ พล.ต.ต.เนื่อง อาขุบุตร อาจไม่เป็นดังที่รัฐบาลควง และฝ่ายคณะรัฐประหารต้องการ

ต่อมาด้วยความสนับสนุนจาก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และสมาชิกในคณะรัฐบาลควง จึงได้มีการนำ พระพินิจชนคดี พี่เขยของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ และ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ซึ่งถูกกระทรวงมหาดไทยสั่งให้ออกจากราชการใน พ.ศ.2489 ให้กลับเข้ามารับราชการใหม่ ทั้งนี้โดยได้รับมอบหมายให้ทำการสอบสวนกรณีสวรรคตโดยเฉพาะ ซึ่งปรากฏว่าการดำเนินการสอบสวนของ พระพินิจชนคดี ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว คือประมาณ 6 เดือนหลังวันรัฐประหารก็สามารถเสนอสำนวนสอบสวนที่กล่าวกันว่าสูงจากพื้นถึงกว่า 5 ฟุต ให้อธิบดีกรมตำรวจขณะนั้น พล.ต.อ.หลวงชาติตระการโกศล ลงนามออกหมายจับนายปรีดีข้อหาคดีสวรรคตได้ ซึ่งขณะนั้นนายปรีดีอยู่ระหว่างเดินทางเพื่อไปลี้ภัยการเมืองต่อที่ประเทศจีน และกำลังแวะพักที่ฮ่องกง แต่รัฐบาลไทยชุดใหม่ก็หาได้ขอให้รัฐบาลอังกฤษ

ที่ฮ่องกง ส่งตัว นายปรีดี พนมยงค์ กลับประเทศไทยไม่ เหตุที่กล่าวว่าเป็นรัฐบาลชุดใหม่ก็เพราะหลังจากที่ นายควง อภัยวงศ์ ได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐประหาร ให้จัดตั้งรัฐบาลขึ้นในวันที่ 10 พฤศจิกายน 2490 หรือหลังจากการรัฐประหารเพียง 2 วัน รัฐบาล ควง อภัยวงศ์ ได้บริหารประเทศมาถึงวันที่ 6 เมษายน 2491 เพียง 4 เดือนกว่า ๆ หรือจนกระทั่งรัฐบาลนายควงได้รับการรับรองจากนานาชาติอย่างเพียงพอแล้ว จอมพลป. พิบูลสงคราม ที่ได้เฝ้ารอคอยโอกาสในเรื่องนี้อยู่ หรืออีกนัยหนึ่งรอให้รัฐบาลหุ่น ควง อภัยวงศ์ แก้ปัญหาความไม่น่าไว้วางใจต่อคณะรัฐประหารจากนานาชาติเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ได้กระโจนสู่อำนาจครั้งใหม่ในทันที นั่นก็คือในวันที่ 6 เมษายน 2491 รัฐบาล นายควง อภัยวงศ์ ก็ถูกยื่นคำขาดจากทหารฝ่ายคณะรัฐประหาร***ให้ลาออกจากการเป็นรัฐบาลภายใน 24 ชั่วโมง อันเป็นการสิ้นสุดยุครัฐบาล ควง อภัยวงศ์ นับตั้งแต่บัดนั้นมา

และดังได้กล่าวแล้วว่ารัฐบาลภายหลังการรัฐประหาร ทั้งรัฐบาลควงและรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม เมื่อพูดถึงความถูกต้องชอบธรรมแล้วถือว่าไม่มี เพราะเป็นรัฐบาลที่รัฐประหารล้มล้างรัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ ซึ่งขึ้นมาสู่อำนาจตามกระบวนการประชาธิปไตย ที่ถูกต้องสมบูรณ์ทุกอย่าง และในอีกด้านหนึ่งที่เกี่ยวกับรัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่ม ที่คณะรัฐประหารนำมาใช้นั้น ก็ถือว่าไม่ถูกต้องหรือเป็นโมฆะตั้งแต่เบื้องต้นแล้วเช่นกัน เนื่องด้วยคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ลงพระนามเพียงคนเดียวดังกล่าวแล้ว นอกจากนี้เมื่อดูในรายละเอียดลึกลงไป เช่นในกรณีของ

***นายทหารบก 4 นาย ที่ได้เข้าพบ นายควง อภัยวงศ์ นายกรัฐมนตรีที่บ้านพัก เมื่อเวลา 9.00 น. ของวันที่ 6 เมษายน 2491 และยื่นคำขาดให้ นายควง อภัยวงศ์ ลาออกภายใน 24 ชั่วโมง ประกอบด้วย พ.ท.ก้าน จำนงค์ภูมิเวท พ.อ.ศิลป์ ศิลปศรชัย รัตนวราหะ พล.ต.ส.สวัสดิ์เกียรติ และ พ.ท.ละม้าย อุทยานานนท์

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ คือ จอมพลป.พิบูลสงคราม ในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารแห่งประเทศไทยแล้วก็ยิ่งเป็นที่ชัดเจนว่าไม่สามารถกระทำได้ เพราะตำแหน่งดังกล่าวถือว่าตั้งกันโดยผิดกฎหมาย เพราะฉะนั้นจึงไม่มีอำนาจตามกฎหมายที่จะลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ

แต่รัฐบาลภายหลังการรัฐประหารทั้งรัฐบาลนายควง และรัฐบาลจอมพลป.หาได้สนใจในประเด็นเหล่านี้ไม่ เรียกว่าเมื่อมีอำนาจกระบอกปืนหนุนอยู่ ก็ถืออย่างคติว่าอำนาจเป็นธรรมจะทำอะไรก็ได้

แต่หากพิจารณาโดยข้อเท็จจริง และโดยหลักการของระบอบประชาธิปไตยแล้ว คณะรัฐประหาร พ.ศ.2490 ก็คือกลุ่มที่เป็น "กบฏ" ต่อระบอบประชาธิปไตยอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งที่สุด

หรือหากพิจารณาลึกลงไปในเนื้อหาของรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ที่กำหนดให้สมาชิกวุฒิสภามาจากการแต่งตั้งจำนวน 100 คน เท่ากับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้ง เมื่อเปรียบเทียบกับรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2489 ที่ให้สมาชิกพฤฒสภามาจากการเลือกตั้งของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแล้ว จะเห็นได้ว่าการรัฐประหาร 2490 ได้ทำลายพัฒนาการความก้าวหน้าของระบอบประชาธิปไตย หรือนำประชาธิปไตยก้าวถอยหลังเข้าคลองครั้งสำคัญที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ชาติไทยทีเดียว

ด้วยเหตุผลความไม่ถูกต้องชอบธรรมดังกล่าว ภายหลังการรัฐประหาร 2490 กลุ่มประชาชนผู้รักชาติรักประชาธิปไตย ทั้งพลเรือน ตำรวจ ทหาร จำนวนหนึ่งซึ่งไม่เห็นด้วยต่อการกระทำของคณะรัฐประหาร แม้ในระยะแรกยังไม่ได้ลงมือกระทำการต่อต้านต่อสู้คัดค้านคณะรัฐประหารในทันที แต่การประสานงานและการเตรียมการในเรื่องนี้ของฝ่ายประชาธิปไตยก็ได้ค่อย ๆ เริ่มขึ้นตั้งแต่บัดนั้นแล้ว ดังบันทึกของนายปรีดีเกี่ยวกับเรื่องนี้ที่ว่า

..แม้ว่ารัฐบาลอังกฤษจะให้สิทธิ์แก่ข้าพเจ้า ในการลี้ภัยทางการเมือง ข้าพเจ้าก็ทราบดีว่าสิทธิอันนี้จะมีอยู่ตราบเท่าจนกว่าอังกฤษรับรองระบอบ

ปกครองใหม่ของสยามเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงขอให้สถานเอกอัคร-ราชทูตสยามประจำกรุงลอนดอนและนานกิง*** (ซึ่งไม่เห็นด้วยกับรัฐบาลใหม่) ออกหนังสือเดินทางการทูตพร้อมวีซ่าแก่ข้าพเจ้า เพื่ออนุญาตให้ข้าพเจ้าเดินทางไปยังประเทศอื่นได้ เอกอัครราชทูตทั้งสองยินดีทำตามที่ข้าพเจ้าขอไป ข้าพเจ้าจึงได้รับวีซ่าทางการทูตจากสถานทูตจีน สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส ฯลฯ

ข้าพเจ้าพักอยู่ที่สิงคโปร์เป็นเวลา 7 เดือน เพื่อรอคอยเวลาที่เหมาะสมในการกลับสู่สยาม ข้าพเจ้าได้ทราบข่าวว่า มิตรของข้าพเจ้าจำนวนหนึ่งกำลังเตรียมก่อการต่อต้านรัฐบาลของคณะรัฐประหารอย่างลับ ๆ ซึ่งต้องใช้เวลาเตรียมการพอสมควร ดังนั้นข้าพเจ้าจึงเดินทางออกจากสิงคโปร์ไปยังประเทศอื่น ๆ ในระยะระหว่างนั้น[395] ซึ่งประเทศที่นายปรีดีกล่าวถึงก็คือฮ่องกง จากฮ่องกงได้เดินทางต่อไปยังเมืองเซี่ยงไฮ้ของประเทศจีน

สำหรับสถานการณ์ในประเทศไทยนั้น เมื่อถึงวันที่ 1 ตุลาคม 2491 รัฐบาลจอมพลป.ได้สั่งจับกุมนายทหารและนักการเมืองหลายคน ซึ่งวางแผนจะก่อการยึดอำนาจจากรัฐบาลจอมพลป.ในวันรุ่งขึ้น แต่เกิดปัญหาสมาชิกของกลุ่มบางคนทรยศนำความไปบอกกล่าวแก่ฝ่ายรัฐบาล ซึ่งขบวนการต่อสู้ครั้งนี้นำโดย พล.ต.เนตร เขมะโยธิน รวมทั้งบุคคลที่นายปรีดีเคยกล่าวถึงว่าเป็น "เพื่อนสนิทของตน" อีกจำนวนหนึ่ง

ความล้มเหลวของการก่อการของกลุ่ม พล.ต.เนตร เขมะโยธิน ทำให้ได้มีการส่งตัวแทนไปพบ นายปรีดี พนมยงค์ เพื่อขอให้เป็นผู้นำทำการอภิวัฒน์โค่นล้มรัฐบาลคณะรัฐประหารอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาหลังจากที่

***ขณะที่มีการรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490 เอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอน ได้แก่ นายดิเรก ชัยนาม ส่วนเอกอัครราชทูตไทยประจำนานกิง คือ นายสงวน ตุลารักษ์

นายปรีดีได้รับการประสานจากทางประเทศไทย แจ้งว่าสถานการณ์เอื้ออำนวยต่อการอภิวัฒน์โค่นรัฐบาลคณะรัฐประหารแล้ว นายปรีดีจึง "เช่าเรือขนาด 20 ตัน เพื่อเดินทางอย่างลับ ๆ ออกจากฝั่งทะเลจีน" [396] เดินทางเข้ามาสู่ประเทศไทย ซึ่งกลุ่มก่อการที่จะทำการอภิวัฒน์อีกครั้งดังกล่าวนี้ ตามบันทึกของนายปรีดีประกอบด้วย

..เพื่อน ๆ ทหารเรือ นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ผู้รักชาติประชาธิปไตยและทหารตำรวจผู้รักชาติ รวมทั้งบรรดาแม่ทัพเรือ และนายพลคนหนึ่งซึ่งเป็นอดีตหัวหน้าเสนาธิการกองทัพบกและถูกคณะรัฐประหารปลดออกจากตำแหน่ง [397]

นายปรีดี พนมยงค์ ได้บันทึกถึงเหตุการณ์การลุกขึ้นทำการอภิวัฒน์ของขบวนการประชาธิปไตย 26 กุมภาพันธ์ 2492 ไว้ต่อไปว่า

..วันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2492 เวลา 21.00 น. ข้าพเจ้าพร้อมด้วยบรรดามิตร ได้ออกจากบ้านที่ข้าพเจ้าหลบซ่อนอยู่ในกรุงเทพฯ เพื่อมุ่งหน้าไปยังมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งผู้ร่วมขบวนการอันประกอบด้วยลูกศิษย์ลูกหาของข้าพเจ้าจำนวนหนึ่งและผู้รักชาติคนอื่น ๆ กำลังรอคอยข้าพเจ้าอยู่ ข้าพเจ้าได้สั่งการให้กองหน้าเข้าไปปลดอาวุธกองทหารซึ่งรักษาพระบรมมหาราชวัง เพื่อที่เราจะเข้าไปตั้งกองบัญชาการขึ้นที่นั่น พระบรมมหาราชวังนี้มิได้ใช้เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์มาตั้งแต่สิ้นรัชกาลที่ 5 แล้ว

ผู้บัญชาการกองทหารรักษาพระบรมมหาราชวังมิได้ต่อต้านการจู่โจมอย่างฉับพลันของกองหน้าขบวนการฯ ดังนั้นภายใน 15 นาที เราก็ควบคุมบริเวณพระบรมมหาราชวังได้ทั้งหมด พร้อมกันนั้นก็ได้มีการยิงต่อสู้กัน โดยฝ่ายขบวนการฯได้ใช้ปืนครกยิงสู้กับทหารฝ่ายรัฐบาล กองพันทหารราบที่ 1 ของฝ่ายตรงข้ามพยายามที่จะออกจากที่ตั้ง แต่ถูกกระสุนปืนและระเบิดของเราสกัดไว้ได้ เรายึดสถานีวิทยุกรมประชาสัมพันธ์ไว้ได้ และ

มอบให้อยู่ในความควบคุมของนายทหารยศพันเอกผู้หนึ่ง (อดีตเสรีไทย) ในคืนวันที่ 26 และ 27 กุมภาพันธ์มีการต่อสู้ประปรายระหว่างฝ่ายขบวนการประชาธิปไตยกับฝ่ายรัฐบาล [398]

แต่เนื่องจากเกิดความผิดพลาดบกพร่องในส่วนของกองกำลังที่สนับสนุน เช่น กองกำลังนาวิกโยธินภายใต้การบังคับบัญชาของ พล.ร.ต. ทหาร ขำหิรัญ ที่ระดมพลอยู่ที่บริเวณเขาบางทรายและวัดกลางจังหวัดชลบุรี "ได้เคลื่อนกำลังออกจากที่ตั้ง เพื่อนำกำลังเข้าเสริมตามจุดต่าง ๆ ให้ทันเวลา 20.00 น. ตามแผน แต่พอมาถึง "ท่าข้ามบางประกง" ปรากฏว่าแพขนานยนตร์ติดแห้ง จึงทำให้การลำเลียงพลดำเนินไปอย่างเชื่องช้า" [399] สำหรับกำลังทหารนาวิกโยธินจากกองสัญญาณทหารเรือสามารถปฏิบัติไปตามแผนคือสามารถวางกำลังที่สี่แยกราชประสงค์ ตั้งแต่เวลา 18.00 น. และต่อมาได้ทำการปิดถนนสายกรุงเทพฯ สมุทรปราการ

สำหรับการต่อสู้บริเวณนี้ ปรากฏว่า "รถถังของฝ่ายทหารบก ภายใต้การบังคับบัญชาของ พ.อ.ประภาส จารุเสถียร ผู้บังคับการกรมทหารราบที่ 1 ได้รับคำสั่งให้ข้ามสะพานราชเทวีเพื่อเตรียมเผด็จศึก แต่ก็โดนบาซูก้าของฝ่ายทหารเรือยิงทำลายกลางสะพาน ทหารบกเริ่มเสียขวัญประกอบกับฝ่ายทหารเรือตั้งปืน ค.85 ยิงถล่มเข้าใส่อย่างรุนแรง ทำเอาทหารบกต้องถอยร่นจากสะพานราชเทวี โดยมีทหารเรือรุกไล่ยึดพื้นที่เข้าไปเรื่อย ฝ่ายทหารบกต้องข้ามทางรถไฟสายอรัญประเทศไปตั้งหลักที่สี่แยกพญาไท" [400]

แต่จุดที่สำคัญแห่งความล้มเหลวของฝ่ายขบวนการประชาธิปไตยน่าจะอยู่ที่การตัดสินใจที่ผิดพลาดของผู้ใหญ่ฝ่ายกองทัพเรือ ทั้ง ๆ ที่ขณะนั้นกล่าวโดยรวมแล้ว ฝ่ายทหารเรือซึ่งสนับสนุนขบวนการประชาธิปไตยอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบ ดังที่ ประทีป สายเสน ผู้สนใจศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ได้บันทึกไว้ว่า

..ผลการสู้รบระหว่างทหารเรือกับทหารบกที่แนวรบราชประสงค์ ในวันที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2492 ซึ่งทหารบกถูกตีจนถอยร่นตลอดแนวถนนราชประสงค์ มักกะสัน เพชรบุรี จนฝ่ายรัฐบาลของคณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 กำลังเตรียมตัวที่จะหลบหนี แต่แล้วก็มีคำสั่งให้ทหารเรือหยุดยิง นายทหารเรือชั้นผู้ใหญ่คนหนึ่งให้เหตุผลว่า "เกรงว่าจะมีคนตายมากขึ้น" แต่ความจริงนั้นเป็นเพราะผู้บัญชาการทหารเรือ ยอมรับข้อเสนอของรัฐบาลให้มีการหยุดยิงเพื่อเจรจา ซึ่งหมายความว่ารับข้อเสนอเพื่อยอมแพ้นั่นเอง พลเรือตรีทหาร ขำหิรัญ ได้กล่าวถึงกรณีนี้ว่า "ภาวะการณ์อันไม่พึงปรารถนาดลบันดาลให้ผู้บัญชาการทหารเรือซึ่งกำความได้เปรียบอยู่ในมือ ยอมรับคำประนีประนอมด้วยความหลงผิด ...พาไปสู่ความล้มเหลว ทหารเรือยอมรับคำประนีประนอมด้วยความเขลา ทำให้เกิดความวิบัติทั้งทหารเรือ และพรรคเสรีไทยบางส่วน" [401]

นายปรีดี พนมยงค์ ได้บันทึกถึงความล้มเหลวของขบวนการประชาธิปไตย ภายใต้การนำของตนที่มุ่งจะทำการอภิวัฒน์อีกครั้งหนึ่งไว้ดังนี้

..เวลา 6 โมงเช้าของวันที่ 27 กุมภาพันธ์ กองทหารของจอมพล พิบูลฯ ซึ่งบัญชาการโดย พลตรีสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้รับคำสั่งให้ยิงถล่มพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นที่มั่นของฝ่ายขบวนการฯ

เมื่อเห็นว่ากำลังสนับสนุนของเราเดินทางมาไม่ทันเวลา และเพื่อหลีกเลี่ยงการทำลายสถานที่ที่ทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ และวัตถุที่ล้ำค่าของชาติในพระบรมมหาราชวัง ข้าพเจ้าจึงสั่งการให้กองกำลังถอยร่นมาอยู่ในกองบัญชาการทหารเรือที่พระราชวังเดิม ข้าพเจ้าได้จัดการให้เพื่อนร่วมขบวนการฯ ข้ามแม่น้ำไปด้วยเรือ ซึ่งนายพลเรือเอกผู้หนึ่งเป็นผู้จัดหาให้

ส่วนข้าพเจ้าจะอยู่ที่กองบัญชาการทหารเรือ เพื่อรอคอยกำลังสนับสนุน

ระหว่างนั้น กองกำลังของฝ่ายรัฐบาลควบคุมพระนครไว้ได้ทั้งหมดแล้ว การก่อการเมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ของข้าพเจ้าจึงประสบความพ่ายแพ้[402]

นี่คืออีกบทหนึ่งของชีวิต นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสของไทย

เชิงอรรถ

[390] สุพจน์ ด่านตระกูล เมื่อรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัยรัฐประหาร 8 พ.ย. 2490 สารศึกษาการพิมพ์, 2527 หน้า 5 (รวมเล่มในสัจจะแห่งประวัติศาสตร์ฯ)

[391] สุชิน ตันติกุล รัฐประหาร พ.ศ.2490 สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515 หน้า 150-151

[392] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล เมื่อรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัยฯ หน้า 17-18

[393] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล เมื่อรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัยฯ หน้า 28

[394] ม.ร.ว.สายสวัสดี สวัสดิวัตน์ ทอมป์สัน "ชีวิตของพ่อ" ศิลปวัฒนธรรม ตุลาคม 2543 หน้า 38

[395] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ หน้า 107

[396] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ หน้า 112

[397] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ หน้า 112

[398] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ หน้า 114-115

[399] ประทีป สายเสน กบฏวังหลวงกับสถานะของ ปรีดี พนมยงค์ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรสาส์น, 2532 หน้า 81

[400] อ้างแล้ว ประทีป สายเสน กบฏวังหลวงกับสถานะของปรีดีฯ หน้า 101

[401] อ้างแล้ว ประทีป สายเสน กบฏวังหลวงกับสถานะของปรีดีฯ หน้า 128

[402] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ หน้า 115-116

33

จากปักกิ่งถึงปารีส

เมื่อการนำขบวนการประชาธิปไตยลุกขึ้นต่อสู้ "ทำการอภิวัฒน์" ต่อคณะรัฐประหารประสบกับความล้มเหลวหรือพ่ายแพ้ จากนั้นบรรดาผู้ร่วมขบวนการต่างก็ต้องพยายามหลบหนีการไล่ล่าของฝ่ายคณะรัฐประหารหรือฝ่ายรัฐบาลกันอย่างหัวซุกหัวซุน โดยเฉพาะบรรดาหัวขบวนหรือผู้นำการต่อสู้ เพราะฝ่ายรัฐบาลหรือฝ่ายคณะรัฐประหารไม่เพียงแต่ส่งกองกำลังออกไล่ล่าเท่านั้น แต่ยังประกาศตั้งค่าหัวแก่ผู้นำขบวนการเหล่านี้ด้วย ดังประกาศออกอากาศของกรมตำรวจเมื่อวันที่ 13 เมษายน 2492 ให้สินบนนำจับผู้ต้องหาสำคัญจำนวน 10 คนคือ

..นายปรีดี พนมยงค์ 50,000 บาท พลเรือตรีสังวร สุวรรณชีพ 30,000 บาท นายอรรถกิติ พนมยงค์ 20,000 บาท นายทองเย็น หลีละเมียร 20,000 บาท พลตรีสมบูรณ์ ศรานุชิต 10,000 บาท พลตรีเนตร เขมะโยธิน 10,000 บาท เรือเอกวัชรชัย ชัยสิทธิเวช 10,000 บาท นายปราโมทย์ พึ่งสุนทร 10,000 บาท ร.ต.อ.เชื้อ สุวรรณศร 5,000 บาท พ.ต.พโยม จุฬานนท์ 5,000 บาท[403]

สำหรับผู้ร่วมขบวนการในส่วนของทหารเรือ ไม่ว่าจะเป็นผู้บัญชาการทหารเรือ พล.ร.อ.หลวงสินธุ์ กมลนาวิน พล.ร.ท.ผัน นาวาวิจิตร น.อ.ชลี สินธุโสภณ ฯลฯ ไม่ได้รับผลกระทบโดยตรง เพราะแม้รัฐบาลคณะรัฐประหารจะรู้อยู่แก่ใจว่าทหารเรือให้การสนับสนุนขบวนการประชาธิปไตย

ของ นายปรีดี พนมยงค์ แต่เพื่อหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าโดยตรงกับทางฝ่ายทหารเรือ ทำให้ต่อมามีการตั้งกรรมการขึ้นสอบสวนกรณีนี้ และคณะกรรมการได้สรุปสาเหตุออกมาในทำนองว่าเกิดจากการเข้าใจผิดกัน แต่แม้โดยทางตรงรัฐบาลของคณะรัฐประหารไม่ได้มุ่งเล่นงานฝ่ายทหารเรือแบบตรง ๆ แต่ได้อาศัยวิธีการค่อย ๆ ลิดรอนหรือตัดเขี้ยวเล็บของทหารเรือลงนับแต่บัดนั้น เช่นปรากฏว่าต่อมา พล.ร.ต.ทหาร ขำหิรัญ ผู้บังคับการมณฑลทหารเรือที่ 2 และรักษาราชการผู้บังคับการกรมนาวิกโยธิน สัตหีบ ถูกย้ายไปสำรองราชการที่กรมเสนาธิการทหารเรือตั้งแต่วันที่ 20 มีนาคม 2492 และต่อมาก็ถูกปลดออกจากทุกตำแหน่ง พร้อมข่าวลือเกี่ยวกับ พล.ร.ท.ผัน นาวาวิจิตร ผู้บัญชาการกองเรือรบยื่นใบลาออกจากตำแหน่ง จึงเห็นได้ว่าการตัดสินใจประนีประนอมหยุดยิงหรือหยุดการต่อสู้ลงของฝ่ายทหารเรือในครั้งนั้นได้นำไปสู่ "ความวิบัติทั้งทหารเรือและพรรคเสรีไทยบางส่วน" ตามความเห็นของ พล.ร.ต.ทหาร ขำหิรัญ อย่างแท้จริง

ในส่วนของ นายปรีดี พนมยงค์ ผู้นำขบวนการประชาธิปไตย หลังจากความพยายามนำการอภิวัฒน์ครั้งใหม่ประสบกับความพ่ายแพ้ ปรากฏว่าในค่ำคืนของวันที่ 27 กุมภาพันธ์นั่นเอง นาวาโทมนัส จารุภา ได้เป็นผู้นำนายปรีดีไปหลบซ่อนยังสถานที่แห่งหนึ่ง จากที่นั้น "ภรรยาและบุตรชายของข้าพเจ้า" อันหมายถึง "พูนศุข" และ "ปาล" พนมยงค์ ได้ช่วยพานายปรีดีไปหลบยังบ้านของผู้ที่นายปรีดีได้กล่าวถึงว่าเป็น "ผู้รักความเป็นธรรมคนหนึ่ง" ซึ่งได้ช่วยเหลือให้นายปรีดีหลบซ่อนในบ้านเป็นเวลาถึง 5 เดือน และแม้ว่ารัฐบาลคณะรัฐประหารจะตั้งสินบนนำจับด้วยจำนวนเงินสูงถึง 50,000 บาท แก่ผู้ที่ชี้เบาะแสหรือบอกที่ซ่อนของนายปรีดี แต่ "ผู้รักความเป็นธรรม" คนนี้ก็หาได้สนใจใยดีไม่ ผู้ที่รักความเป็นธรรมผู้นี้ก็คือนายอุดร รักษมณี ซึ่งมีบ้านอยู่ย่านฝั่งธนบุรี อันที่จริงผู้ที่ช่วยเหลือพานาย

ปรีดีไปหลบซ่อนที่บ้าน นายอุดร รักษมณี อีกทีหนึ่งคือ นายสุธี โอบอ้อม ซึ่งเป็นเพื่อนกับนายอุดรนั่นเอง

ในช่วงเวลาที่ นายปรีดี ได้ไปอาศัยหลบอยู่ที่บ้าน นายอุดร ถือได้ว่าสถานการณ์การไล่ล่าตัวนายปรีดีจากฝ่ายคณะรัฐประหารกำลังดำเนินไปอย่างเต็มที่ ดังที่ ดุษฎี พนมยงค์ เคยได้พูดถึงไว้ว่า

..ตอนที่คุณพ่อไปหลบอยู่ที่นั่น สถานการณ์ตึงเครียดมาก ทางการกำลังตามจับตัวคุณพ่ออยู่ โดยประกาศผ่านทางวิทยุกระจายเสียงทุกวัน บรรยายรูปร่างหน้าตาคุณพ่อพร้อมทั้งให้ "ค่าหัว" สูงถึงห้าหมื่นบาท ส่วนผู้ที่ให้ที่พักพิงก็มีความผิดด้วย คุณแม่เล่าให้ฟังว่าขณะนั้นภรรยาของคุณอุดรกำลังตั้งครรภ์ แต่คุณอุดรก็ให้สาวใช้ลาออกเพื่อความลับจะได้ไม่รั่วไหล ช่วยกันสองคนกับน้องภรรยาทำงานบ้านทุกอย่างเอง แม้กระทั่งการเทกระโถนหนักเบาให้คุณพ่อ [404]

สำหรับสถานการณ์ของฝ่ายคณะรัฐประหาร หลังจากที่สามารถรักษาอำนาจไว้ได้ ก็ได้ทำการกวาดล้างปรปักษ์ทางการเมือง หรือบุคคลที่คิดว่าเป็นศัตรูทางการเมืองอย่างจริงจัง มีการจับกุมบุคคลผู้ต้องสงสัยเป็นจำนวนมาก แม้บุคคลบางคนจะไม่ได้เข้าร่วมในขบวนการประชาธิปไตยก็ตาม แต่หากฝ่ายคณะรัฐประหารสงสัย หรือเชื่อว่าน่าจะมีส่วนร่วมด้วยก็จะเข้าจัดการจับกุมในทันที โดยเฉพาะบรรดาบุคคลที่เคยใกล้ชิดกับ นายปรีดี พนมยงค์ ดังกรณีของอดีต 4 รัฐมนตรี ได้แก่ นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ นายถวิล อดุล นายจำลอง ดาวเรือง และ นายทองเปลว ชลภูมิ ซึ่งไม่ได้เข้าร่วมการอภิวัฒน์ในวันที่ 26 กุมภาพันธ์กับนายปรีดี แต่ก็ถูกจับกุมทั้ง 4 คน โดยผู้มีอำนาจสั่งการในยุคนั้นอ้างว่า "มักทำตัวเป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐบาล" [405] เช่นในกรณีของ นายทองเปลว ชลภูมิ ขณะที่มีการต่อสู้ระหว่างฝ่ายประชาธิปไตยกับฝ่ายคณะรัฐประหารในวันที่ 26 กุมภาพันธ์นั้น นายทองเปลว ชลภูมิ ได้เดินทางหนีภัยรัฐประหารไปพักอาศัยอยู่ที่เกาะปีนัง

แต่ฝ่ายรัฐประหารได้ใช้ชื่อภรรยาส่งโทรเลขให้กลับเข้ามา ดังนั้นเพียงแค่นายทองเปลว เหยียบแผ่นดินกรุงเทพฯ เขาก็ถูกจับกุมทันที

และต่อมาในวันที่ 3 มีนาคม 2492 หรือภายหลังการอภิวัฒน์ 26 กุมภาพันธ์ล้มเหลวเพียง 1 สัปดาห์ 4 อดีตรัฐมนตรีก็ถูกยิงทิ้ง โดยเชื่อกันว่าเป็นฝีมือตำรวจของคณะรัฐประหาร แต่ได้มีการออกข่าวในทำนองว่าระหว่างย้ายผู้ต้องหาจากสถานีตำรวจแห่งหนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่งได้มีโจรจีนมาลายูยิงปืนใส่ตำรวจเพื่อชิงตัวผู้ต้องหา จึงต้องยิงต่อสู้กัน และกระสุนได้ถูกผู้ต้องหาทั้ง 4 คนถึงแก่ความตาย

อะไรกำลังเกิดขึ้นบนแผ่นดินไทยในขณะนั้น ถ้าไม่ใช่บรรยากาศของความเป็นเผด็จการฟาสซิสต์ จริงอยู่แม้รัฐบาลคณะรัฐประหารจะพยายามรักษารูปแบบของระบอบประชาธิปไตยไว้ เช่น ยังคงมีการใช้รัฐธรรมนูญ มีการเลือกตั้งแต่ก็เป็นเพียงในรูปแบบเท่านั้น แต่ในด้านเนื้อหาก็คือรัฐบาลเผด็จการดี ๆ นี่เอง

โดยสภาพการณ์ทางการเมือง และการใช้อำนาจรัฐแบบเผด็จการเกือบเต็มรูปแบบในขณะนั้น ประกอบกับมองไม่เห็นช่องทางที่จะต่อสู้อภิวัฒน์ได้อีก ในช่วงระยะเวลาใกล้ ๆ นี้ นายปรีดี พนมยงค์ จึงได้ตัดสินใจที่จะเดินทางออกจากประเทศไทยอีกครั้งหนึ่ง

อันที่จริงในวันที่มีการรัฐประหาร คือวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 หากทางฝ่ายรัฐบาลคือ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ นายกรัฐมนตรีจะมีศักยภาพและการยอมรับมากกว่านี้ อีกทั้งในส่วนของข้าราชการประจำ เช่น พล.อ.อดุล อดุลเดชจรัส ผู้บัญชาการทหารบก และ พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ อธิบดีกรมตำรวจจะเข้าใจในความสำคัญของระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง และร่วมกันปราบปรามคณะรัฐประหารก็คงกระทำได้ไม่ยาก ในฐานะที่รัฐบาลก็เป็นรัฐบาลที่ถูกต้องชอบธรรมอยู่

แต่ด้วยความไม่ยอมรับต่อ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ อย่างพอเพียง และด้วยความไม่เข้าใจถึงคุณค่าความสำคัญของระบอบประชาธิปไตยอย่างดีพอ ทำให้อธิบดีกรมตำรวจ พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ ปฏิเสธที่จะร่วมทำการปราบปรามคณะรัฐประหาร โดยเฉพาะเมื่อเห็นว่า จอมพลป.พิบูลสงคราม ได้ก้าวขึ้นมานำขบวนคณะรัฐประหารด้วยตนเองแล้ว นอกจากไม่ทำการต่อสู้ปราบปรามแล้ว ในอีกทางหนึ่งกลับส่ง ร.ต.อ.เฉียบ (ชัยสงค์) อัมพุนันท์ ไปพบจอมพลป.ถึงกองบัญชาการคณะรัฐประหาร เพื่อแจ้งความในใจของ พล.ร.ต.สังวร ต่อจอมพลป.ว่า "จะวางตัวเฉย ๆ ไม่ต่อสู้"

อันเป็นเหตุให้ ร.ต.อ.เฉียบ (ชัยสงค์) อัมพุนันท์ ได้พบเห็นบุคคลสำคัญของพรรคประชาธิปัตย์อย่างน้อย 2 คนอยู่ในกองบัญชาการคณะรัฐประหารในเช้าวันที่ 9 พฤศจิกายนนั้นด้วย คนหนึ่งคือ นายควง อภัยวงศ์ ซึ่งนั่งอยู่ด้านซ้ายมือของผู้เป็นประธานใหญ่ในห้องประชุมหรือจอมพลป.พิบูลสงคราม ส่วนอีกคนหนึ่งคือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เฝ้าอยู่หน้าห้องประชุมดังกล่าว

นอกจากส่ง ร.ต.อ.เฉียบ (ชัยสงค์) อัมพุนันท์ ไปพบจอมพลป.ตั้งแต่วันแรก ๆ ของการรัฐประหารแล้ว ต่อมาเมื่อ ร.ต.อ.เฉียบ ได้มีโอกาสไปพบ "อาจารย์" ซึ่งหมายถึง นายปรีดี พนมยงค์ ที่ฐานทัพเรือสัตหีบ ได้พูดคุยกันโดยนายปรีดีมีความเห็นว่าควรจะต้องต่อสู้ปราบปราม ซึ่ง ร.ต.อ.เฉียบ (ชัยสงค์) อัมพุนันท์ ก็เห็นด้วยจึงได้รับคำสั่งจากนายปรีดีให้มารอพร้อมสู้ อยู่ ณ บ้านพักของ พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ แต่เมื่อได้พูดคุยกับ พล.ร.ต.สังวร เพื่อเตรียม "รบ" หรือปราบปรามฝ่ายรัฐประหาร กลับได้รับคำตอบจากอธิบดีกรมตำรวจผู้นี้ว่า

"..ผมขอถามคุณเฉียบหน่อยเถอะว่า ถ้าเรารบเวลานี้เท่ากับเรารบให้ใคร" และกับประโยคต่อ ๆ มาว่า

..ถ้าเรารบเวลานี้ ก็เท่ากับเรารบให้หลวงธำรงฯ

..เพราะเราต้องรบไปภายใต้รัฐบาลของหลวงธำรงฯ เรารบเพื่อจะฟื้นเอารัฐบาลหลวงธำรงฯ ขึ้นมาอีก แล้วก็รัฐบาลหลวงธำรงฯ นั้นราษฎรพากันรังเกียจ หนังสือพิมพ์ก็ด่าแม่อยู่เรื่อยแล้ว เราจะไปหาความนิยมจากราษฎรได้อย่างไร

ถ้าเรารบชนะ คนที่รบเสี่ยงชีวิตไม่ได้นั่งแป้น แต่ก็จะกลับเอาอ้ายคนที่นั่งอยู่เฉย ๆ ไม่ได้เสียสละอะไรขึ้นนั่งแป้น แล้วจะมีประโยชน์อะไรสำหรับผู้ที่เสียสละชีวิตและเลือดเนื้อ เลยกลายเป็นเครื่องมือให้เขา

..ถ้าเป็นการรบก็จะต้องเป็นการรบสำหรับผู้ที่เสียสละขึ้นนั่งแป้นเท่านั้นเอง ไม่ใช่เรื่องคนอื่นจะพลอยเข้ามาหุ้นโดยไม่ได้ลงทุนอะไรด้วย แต่สำหรับอาจารย์ท่าช้างนั้น ผมไม่ว่าอะไรเพราะเป็นที่นับถือ สำคัญอ้ายพวกเสนาของท่านนี่แหละสำคัญนัก[406]

เมื่อถูก ร.ต.อ.เฉียบ ถามว่า "แล้วท่านอธิบดีจะให้ผมทำอย่างไรต่อไปล่ะครับ"

อธิบดีกรมตำรวจผู้ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นผู้ก่อการ 24 มิถุนายน 2475 คนหนึ่ง ได้ตอบขึ้นว่า

..เราก็ดูพวกรัฐประหารเขาต่อไปว่าจะทำอย่างไร เราอยู่เฉย ๆ เป็นฝ่ายดู เราอย่าไปเกี่ยวข้องดีกว่า เพราะว่าเราเป็นข้าราชการประจำ[407]

ส่วน พล.อ.อดุล อดุลเดชจรัส ซึ่งเป็นผู้บัญชาการทหารบก และเป็นผู้ที่ พล.ร.ต.ถวัลย์ ในฐานะหัวหน้าพรรคแนวรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอยู่ในสังกัดจำนวนหนึ่ง พร้อม นายปรีดี พนมยงค์ ตั้งความหวังจะสนับสนุนให้ก้าวขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนต่อไป หลังวันที่ 11 พฤศจิกายน 2490 นั้น เมื่อทราบว่าผู้นำคณะรัฐประหารที่แท้จริงคนหนึ่งคือจอมพลป.พิบูลสงคราม ในฐานะเพื่อนนักเรียนนายร้อยด้วยกันมาจึงไม่ได้คิดที่จะต่อสู้ปราบปรามแต่อย่างใดต่อไป

ในขณะเดียวกันหลังจากการรัฐประหารผ่านไปได้เพียงวันเดียว คือ ในวันที่ 9 พฤศจิกายน พล.อ.อดุล อดุลเดชจรัส ก็ได้รับบำเหน็จความดีความชอบที่ไม่ทำการต่อต้านคณะรัฐประหาร ด้วยการได้รับการแต่งตั้งเป็นหนึ่งในห้าของคณะอภิรัฐมนตรี ซึ่งจะทำหน้าที่เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตามที่รัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่มบัญญัติไว้ด้วย

อันที่จริงก่อนการรัฐประหารจะเกิดขึ้นในวันที่ 8 พฤศจิกายน 2 วัน คือ ในวันที่ 6 พฤศจิกายน 2490 จอมพลป.พิบูลสงครามได้มีโอกาสพบกับ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ นายกรัฐมนตรีที่บ้านของ พ.ต.เสวก นิรันดร ซึ่งเป็นผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่มีความสนิทสนมกับจอมพลป.มานาน ดังที่ อ.พิบูลสงคราม หรือ พล.ต.อนันต์ พิบูลสงคราม ได้บันทึกในเรื่องนี้ไว้ว่า

..ที่บ้านของ พ.ต.เสวก นิรันดร ซึ่งเป็นผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่มีความสนิทชิดชอบกับจอมพลมาช้านานในฐานะเคยเป็นนายทหารปืนใหญ่เหล่าเดียวกัน จอมพลได้เร่งเร้าให้ท่านนายกรัฐมนตรีรีบดำเนินการแก้ไขสถานการณ์เสื่อมโทรมของบ้านเมืองให้กลับคืนสู่สภาพปกติสุขเสียโดยเร็วก่อนที่เหตุร้ายแรงอย่างใดจะเกิดขึ้น เพราะมีข่าวหนาหูว่าขณะนั้นนายทหารทั้งในและนอกประจำการ กำลังมีการเคลื่อนไหวอย่างจริงจังแล้วที่จะล้มรัฐบาลด้วยกำลัง โดยไม่เชื่อฟังจอมพลซึ่งได้พยายามยับยั้งห้ามปรามและเตือนสติตลอดเวลาด้วยความเป็นห่วง ครั้งนี้ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้แจ้งแก่จอมพลว่าท่านกำลังจะนำคณะรัฐมนตรีกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง ในวันที่ 11 พฤศจิกายน[408]

ประเด็นในเรื่องนี้ที่ว่า รัฐบาล พล.ร.ต.ถวัลย์ กำลังจะลาออก แม้จอมพลป.จะทราบตั้งแต่วันที่ 6 พฤศจิกายน แต่คงไม่ได้แจ้งให้ฝ่ายคณะทหารที่เตรียมการรัฐประหารทราบ ทั้งนี้ก็เพราะจอมพลป.ทราบดีว่า หากไม่มีการรัฐประหารเกิดขึ้น ตนเองก็จะไม่มีวันได้ขึ้นสู่อำนาจอีกครั้งเป็น

อันขาด เพราะรู้ ๆ อยู่แล้วว่านายกรัฐมนตรีคนต่อไป ก็จะต้องเป็นไปตามวิถีทางของรัฐสภา คือเป็นบุคคลที่ฝ่ายรัฐสภาเห็นด้วยหรือสนับสนุน เช่น อาจเป็น ดร.เดือน บุนนาค หัวหน้าพรรคสหชีพ หรือบุคคลอื่นที่ฝ่ายรัฐสภาสนับสนุนเท่านั้น ดังนั้นหากฝ่ายคณะรัฐประหารได้ทราบเรื่องนี้ การรัฐประหารในวันที่ 8 พฤศจิกายน ก็ยังไม่น่าจะเกิดขึ้น เพราะในความจริงการรัฐประหารทุกครั้งย่อมมีความเสี่ยงสูง เสี่ยงทั้งในเรื่องการถูกปราบปรามหรือการกระทำไม่สำเร็จ ฯลฯ เพราะฉะนั้นหากฝ่ายคณะรัฐประหารทราบก็เป็นไปได้ว่าน่าจะหยุดรอดูสถานการณ์ของรัฐบาลใหม่ไปก่อน

ขอย้อนกลับมาที่ นายปรีดี พนมยงค์ อีกครั้ง ดังกล่าวแล้วว่าเมื่อนายปรีดี พนมยงค์ ได้ประเมินสถานการณ์การเมืองขณะนั้นแล้วเห็นว่าหมดหนทางที่จะรวมกลุ่มขบวนการประชาธิปไตยเพื่อต่อสู้อภิวัฒน์ได้อีกในระยะใกล้ ๆ นี้ จึงได้ตัดสินใจที่จะเดินทางออกจากประเทศไทยอีกครั้ง โดยวางแผนหลบหนีออกทางทะเลโดยเรือประมงลำเล็ก ๆ ขนาดระวางขับน้ำ 5 ตัน มีนายทหารเรือนอกราชการยศเรือโทผู้หนึ่ง ซึ่งขณะนั้นทำงานบริษัทเดินเรือเอกชนรายหนึ่งอยู่ อาสาเป็นผู้บังคับเรือประมงลำเล็ก ๆ นี้ไปสู่เป้าหมายการลี้ภัยให้ ด้วยการขอลางานกับบริษัทการเดินเรือเป็นการชั่วคราว

นายปรีดี พนมยงค์ ได้บันทึกเหตุการณ์การเดินทางเพื่อการลี้ภัยครั้งที่สองของตนไว้ว่า

..วันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ.2492 เวลา 18.00 น. เราพากันลงเรือประมงเล็ก ๆ นั้น เราเลือกเดินทางเวลานี้ ก็เพื่อให้มาถึงด่านศุลกากรด่านแรกตอนค่ำ ก่อนด่านปิดไม่กี่นาที ทั้งนี้เพื่อไม่ให้ต้องเสี่ยงต่อการตรวจอย่างละเอียดลออ วิธีการนี้ได้ผลดีเราผ่านไปได้อย่างง่ายดาย เรือประมงลำเล็กแล่นออกไปถึงป้อมพระจุลฯ ซึ่งเรือตอร์ปิโดของรัฐบาลจอดอยู่ เพื่อตรวจตราบรรดาเรือต่าง ๆ กัปตันนำเรือประมงเข้าหาเรือตอร์ปิโดอย่างใจเย็น และนายทหารชั้นประทวน 2 คน ก็ลงมาตรวจเรือ เมื่อเขา

ไม่พบสิ่งใดผิดปกติเกี่ยวกับสินค้าหนีภาษี ผู้บังคับการจึงสั่งให้ปล่อยเรือของเราผ่านไปได้ เราจึงเดินทางแล่นเลียบชายฝั่ง มุ่งเดินทางต่อไปทางใต้

ตามกฎหมายของสยาม ไม่อนุญาตให้เรือหาปลาที่มีระวางขับน้ำน้อยกว่า 5 ตัน และจดทะเบียนในกรุงเทพฯ แล่นออกไปไกลเกินกว่า 250 กม. จากชายฝั่งทะเลตอนใต้ แต่เราจำต้องละเมิดกฎหมาย เพื่อเดินทางออกไปไกลกว่า 1,500 กม. เพื่อการนี้เราจำเป็นต้องระมัดระวังอย่างยิ่งเพื่อหลีกเลี่ยงการตรวจจับจากเรือลาดตระเวน เช้าวันหนึ่งขณะที่เราเดินทางออกห่างกรุงเทพฯ ประมาณ 800 กม. เบื้องหน้าเราข้าพเจ้าแลเห็นเรือรบหลวงลำหนึ่งจอดอยู่ปากแม่น้ำสายเล็ก ๆ ทางชายฝั่ง ในสถานการณ์เช่นนั้นเรารู้สึกลำบากใจมาก ถ้าเราเดินทางต่อไปจะต้องถูกเจ้าหน้าที่รัฐบาลจับกุมอย่างไม่ต้องสงสัย แต่ถ้าเรากลับทางทิศเหนือ เรือรบลำนั้นก็อาจสงสัยและยิงใส่ได้ ใน 2 กรณีนี้เราต้องเสี่ยงต่อการถูกเรือรบจับกุม แต่โชคดีราวปาฏิหาริย์เรือหาปลาลำหนึ่งได้ออกจากฝั่งไปทางเสาที่ผูกติดกับโป๊ะเพื่อดักปลา เสาเหล่านี้ตั้งอยู่ระหว่างเรือรบกับเรือประมงของเรา กัปตันจึงเบนหัวเรือไปทางเสาเหล่านี้ แล้วผูกเรือไว้รอชาวประมง

เมื่อชาวประมงมาถึง เราก็ซื้อปลาบ้างเพื่อหันเหให้เรือรบลำนั้นคิดว่าเราเดินทางมาเพื่อเจรจากับชาวประมงที่นั่นโดยเฉพาะ หลังจากการอำพรางเช่นนี้แล้วเราก็หันเรือกลับไปทางเหนือ เพื่อทำทีว่าเดินทางกลับไปกรุงเทพฯ

อันที่จริงเมื่อเราแล่นเรือมาไกลถึง 10 กม. เราก็หยุดที่โค้งชายฝั่งแห่งหนึ่ง ซึ่งช่วยกำบังเราให้พ้นจากสายตาเรือรบจนกระทั่งถึง 23 น. เราจึงตัดสินใจเสี่ยงภัยออกไปทะเลลึกทางตะวันออกนอกน่านน้ำสยาม เดชะบุญคืนนั้นทะเลสงบมาก และเมื่อออกมาได้ไกลพอควรเราก็หันเรือไปทางใต้ วันรุ่งขึ้นก็เดินทางมาถึงเขตน่านน้ำทะเลลึกของสยาม เราหันเรือไปทางตะวันออกและเข้าเขตน่านน้ำทะเลมาลายูของอังกฤษ[409]

หลังจากเรือลี้ภัยของ นายปรีดี พนมยงค์ แล่นอยู่ในเขตน่านน้ำทะเลมาลายูได้ 2 วัน เรือก็ได้เริ่มเข้าเขตน่านน้ำสิงคโปร์ แต่เนื่องจากกำหนดนัดหมายกับเพื่อนชาวจีน ที่จะช่วยในเรื่องการลี้ภัยในครั้งนี้กำหนดไว้ว่าจะพบกันที่สิงคโปร์หลังจากที่นายปรีดีออกจากประเทศไทยมาได้ครบ 10 วันแล้ว เมื่อการเดินทางเร็วกว่ากำหนดเช่นนี้ นายปรีดี พนมยงค์ จึงได้สั่งให้กัปตันนำเรือเดินทางต่อไปยังเกาะบาไลของอินโดนีเซีย ซึ่งขณะนั้นอยู่ในความปกครองของฮอลแลนด์ เกาะบาไลแห่งนี้ถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของสินค้าหนีภาษี และเป็นสถานที่ที่รัฐบาลฮอลแลนด์พร้อมที่จะอำนวยความสะดวกให้แก่เรือไม่ว่าสัญชาติใด หลังจากพักอยู่ที่เกาะนี้ได้ 2-3 วัน จนใกล้กำหนดนัดจึงได้เดินทางต่อไปที่สิงคโปร์

บันทึกของ นายปรีดี ได้ให้รายละเอียดในการเดินทางช่วงนี้ไว้ว่า

..ขณะที่เข้าใกล้ท่าเรือสิงคโปร์ เราก็ถูกเรือลาดตระเวน 2 ลำ ซึ่งบัญชาการโดยชาวมลายูตรวจตรา แต่พวกเขาไม่พบอะไรที่ผิดปกติ ด้วยความใจเย็นตามเคย กัปตันได้จอดเรือประมง ณ ท่าจอดเรือในสิงคโปร์ เพื่อนชาวจีนซึ่งเดินทางมาจากกรุงเทพฯ ได้มาพบเราที่นั่น เพื่อปรึกษากันถึงแผนการเดินทางไปยังฮ่องกง ระหว่างที่รอคอยอยู่นั้น เราได้เข้าพักในบ้านเพื่อน ซึ่งอยู่ใกล้กองบัญชาการตำรวจ โดยที่ตำรวจไม่รู้เรื่องรู้ราวอะไรเลย

ต่อมาไม่กี่วัน เราก็แอบลงเรือเดินทะเลไปยังฮ่องกงด้วยความช่วยเหลือของเพื่อนชาวจีน [410] ซึ่งเพื่อนชาวจีนที่ได้ช่วยเหลือเรื่องการลี้ภัยการเมืองของนายปรีดีในครั้งนี้ เป็นผู้ที่นายปรีดีเคยให้การช่วยเหลือคุ้มครองจากการถูกขู่เอาชีวิตจากพวกจีนชาตินิยม เมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่สองเพิ่งสงบลงใหม่ ๆ และจากฮ่องกง นายปรีดี พนมยงค์ ได้เดินทางต่อไปยังเมืองชิงเต่าของประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน เพื่อเดินทางต่อไปยังกรุงปักกิ่ง

ที่ปักกิ่งทางการจีนได้จัดบ้านพักหลังหนึ่งให้ นายปรีดี พนมยงค์ และผู้ติดตามอีก 2 คน ซึ่งหนึ่งในสองคนนั้นคือ เรือเอกวัชรชัย ชัยสิทธิเวช อดีตเลขานุการนายกรัฐมนตรีปรีดี พนมยงค์ นั้นเอง โดยได้จัดให้มีผู้คอยช่วยเหลือให้ความสะดวก 3 คน คือคนหนึ่งให้มีหน้าที่เกี่ยวกับการให้ความสะดวกในงานทั่ว ๆ ไป ส่วนอีก 2 คนมีหน้าที่เกี่ยวกับงานบ้าน นอกจากนี้ยังมีทหารหน่วยหนึ่งคอยอารักขาดูแลความปลอดภัยให้ พร้อมทั้งยังมีล่ามและพนักงานขับรถยนตร์คอยให้บริการในการเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ ด้วย

เหตุที่ทางการจีน ซึ่งขณะนั้นมีระบอบการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ได้ให้การต้อนรับและคอยอำนวยความสะดวกแก่ นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้ลี้ภัยชาวต่างประเทศอย่างดีเยี่ยม ก็ด้วยเหตุผลที่เป็นไปตามรัฐธรรมนูญของประเทศนี้ ที่ได้กำหนดไว้ในทำนองว่า "บุคคลชาวต่างประเทศผู้ที่ได้ต่อสู้เพื่อความถูกต้องเป็นธรรมจนไม่อาจจะพำนักในประเทศของตนได้ ทางประเทศจีนถือว่าบุคคลผู้นั้นเป็นอาคันธุกะของประเทศ และยินดีให้การต้อนรับพำนักอาศัยอยู่ในประเทศจีนในฐานะมิตรและแขกผู้มีเกียรติด้วยความสะดวกสบายตามฐานานุรูป" [411]

มีเหตุการณ์ที่ควรบันทึกไว้ในที่นี้ด้วยก็คือ เหตุการณ์ที่ นายปรีดี พนมยงค์ ต้องผจญกับการกระทำอันไร้มารยาทและพฤติกรรมต่ำ ๆ ของเจ้าหน้าที่ ซี.ไอ.เอ. ในการลี้ภัยสู่ประเทศจีนในครั้งแรก ที่ประเทศนี้ยังคงปกครองโดยรัฐบาลก๊กมินตั๋งของประธานาธิบดีเจียงไคเช็ค คือในการเดินทางครั้งนั้น หลังจากออกจากฮ่องกงนายปรีดีได้เดินทางต่อไปยังเซี่ยงไฮ้ ที่นี้ นายปรีดี และ นายสงวน ตุลารักษ์ อดีตเอกอัครราชทูตไทยประจำนานกิง ได้ไปพบเอกอัครราชทูตเม็กซิโก เพื่อขอวีซ่าที่จะเดินทางไปลี้ภัยต่อที่ประเทศนี้ ซึ่งนายปรีดีได้บันทึกไว้ว่าทางเอกอัครราชทูตเม็กซิโกได้จัดการให้อย่างไม่มีปัญหาใด ๆ

..เราคิดกันว่า จะเดินทางไปเม็กซิโกโดยแวะผ่านซานฟรานซิสโก ขณะที่เรากำลังยื่นหนังสือเดินทางแก่เจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมืองของจีนอยู่นั้น ได้มีชาวอเมริกันหนุ่มคนหนึ่งชื่อ นอร์แมน ฮันนาห์ ซึ่งเป็นรองกงสุลสหรัฐอเมริกาประจำเซี่ยงไฮ้ ได้ตรงเข้ามากระชากหนังสือเดินทางของข้าพเจ้าจากมือเจ้าหน้าที่จีนผู้นั้น และได้ขีดฆ่าวีซ่าอเมริกัน ซึ่งสถานเอกอัครรัฐทูตสหรัฐประจำลอนดอนเป็นผู้ออกให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงประจักษ์แก่ตัวเองว่า รองกงสุลหนุ่มอเมริกันผู้นี้ช่างมีอำนาจเหนือเจ้าหน้าที่ของจีน และแม้กระทั่งเอกอัครรัฐทูตอเมริกันเอง (ต่อมาข้าพเจ้าได้ทราบว่า รองกงสุลผู้นี้เป็นสายลับของ ซี.ไอ.เอ) นอกจากนั้นข้าพเจ้าก็ยังได้เข้าใจอีกว่า เหรียญอิสริยาภรณ์และคำประกาศเกียรติคุณที่รัฐบาลอเมริกันมอบให้แก่ข้าพเจ้านั้นไม่มีค่าอันใดเลย เพราะข้าพเจ้ากลับถูกมองว่า เป็นอาชญากรเสียด้วยซ้ำ อันเป็นข้อกล่าวหาที่สร้างขึ้นโดยผู้ที่เป็นศัตรูระหว่างสงครามของสหรัฐเอง (ซึ่งก็คือ จอมพลพิบูลฯ) ทั้งนี้โดยการปฏิเสธไม่ให้ข้าพเจ้าแวะเท้านบนผืนแผ่นดินอเมริกัน แม้จะเป็นเวลาไม่กี่ชั่วโมง[412] ในเรื่องเดียวกันนี้บันทึกของ นายปรีดี พนมยงค์ ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า ต่อมาทางกงสุลหญ่อเมริกันได้มาแสดงความเสียใจต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และได้แจ้งให้นายปรีดีทราบว่า นายพลยอร์ช มาร์แชล รัฐมนตรีต่างประเทศอเมริกันในขณะนั้น ได้สั่งให้ประทับวีซ่ากลับคืนในหนังสือเดินทางของนายปรีดีเช่นเดิม สำหรับนายนอร์แมนฮันนาห์ผู้นี้ ภายหลังได้เคยย้ายมาประจำที่กรุงเทพฯ ในฐานะที่ปรึกษาสถานทูตอเมริกัน บันทึกของนายปรีดีเกี่ยวกับเรื่องนี้กล่าวต่อมาว่า

..เมื่อเจียงไคเช็คได้รับแจ้งเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่สนามบินเซี่ยงไฮ้แล้ว ก็ได้แสดงความปรารถนาจะให้ข้าพเจ้าพำนักอยู่ในจีน โดยยืนยันกับข้าพเจ้าว่า ไม่เคยลืมคุณูปการของข้าพเจ้าที่มีต่อสัมพันธมิตรระหว่างสงคราม และเขาจะไม่ส่งข้าพเจ้าข้ามแดนกลับไป เนื่องจากเขาจำได้ดีว่ารัฐบาล

จอมพลพิบูลฯ ได้ปฏิบัติต่อประเทศจีนด้วยความไม่ซื่อสัตย์และปราศจากความละอายใจ ในการนี้เขาได้มอบให้เจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกแก่ข้าพเจ้าระหว่างพำนักอยู่ในจีน[413]

นี่คือเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดที่ได้เกิดขึ้นกับ นายปรีดี พนมยงค์ ในการลี้ภัยสู่ประเทศจีนในครั้งแรก ก่อนหน้าที่ นายปรีดี จะเดินทางกลับสู่ประเทศไทย เพื่อนำขบวนการประชาธิปไตยขึ้นต่อสู้กับฝ่ายคณะรัฐประหาร

สำหรับการเดินทางลี้ภัยการเมืองมาอาศัยยังประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนในครั้งใหม่นี้ ในเบื้องต้นนายปรีดีได้มาอาศัยลี้ภัยกับผู้ติดตามเพียง 2 คนเท่านั้น

ต่อมา ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ภรรยานายปรีดี หลังจากถูกคณะรัฐประหารกลั่นแกล้งจับกุมในข้อหากบฏพร้อมบุตรชาย ปาล พนมยงค์ ในปี 2496 และภายหลังได้รับการปลดปล่อยหลังจากถูกคุมขังอยู่ถึง 84 วัน เนื่องจากหลักฐานไม่พอฟ้อง จึงได้เดินทางออกจากประเทศไทยไปฝรั่งเศส และตัดสินใจเดินทางไปร่วมใช้ชีวิตกับ นายปรีดี ที่ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน พร้อมบุตรสาวอายุน้อย ๆ 2 คน คือ ดุษฎี และ วาณี

นายปรีดี พนมยงค์ ได้บันทึกถึงการเดินทางสู่ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนของภรรยาและลูก ๆ ไว้ดังนี้

..ในปี พ.ศ.2496 เมื่อภรรยาข้าพเจ้าได้รับการปล่อยตัวจากการถูกควบคุมตัวโดยสันติบาลแล้ว ก็ได้ออกจากกรุงเทพฯ ไปยังกรุงปารีสพร้อมบุตรสาว 2 คน คือ ดุษฎีและวาณีเพื่อเดินทางมายังประเทศจีนอย่างลับ ๆ ในการนี้ข้าพเจ้าจึงได้ขอให้นายกรัฐมนตรี โจวเอินไหล ช่วยเหลือ เพื่อมิให้ทิ้งร่องรอยใด ๆ ภรรยาและบุตรสาวข้าพเจ้าไปแวะที่สต๊อคโฮล์มก่อน สถานเอกอัครรัฐทูตจีนคอยช่วยเหลือ เกี่ยวกับการเดินทางต่อไปจากสต๊อคโฮล์ม ทั้ง 3 เดินทางต่อไปยัง เฮลซิงกิ มอสโคว จากมอสโควได้ใช้

เส้นทางสายทรานส์ไซบีเรียนเข้ามายังประเทศสาธารณรัฐราษฎรจีน ผ่านทางชายแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของจีน (คือทางแมนจูเรีย)

รัฐบาลจีนได้จัดเตรียมบ้านอีกหลังหนึ่งให้ครอบครัวของเรา ต่อมาบุตรชายคนหนึ่งของข้าพเจ้าคือ ศุขปรีดา ได้มาอยู่ร่วมกัน[414]

ต่อมาในปี 2498 นายปรีดี พนมยงค์ ได้ทำเรื่องขอความอนุเคราะห์จากรัฐบาลจีน ขอย้ายจากกรุงปักกิ่งไปอยู่ในเขตที่มีอากาศอบอุ่นกว่า เนื่องจากการที่นายปรีดีและภรรยามีอายุมากขึ้น สุขภาพร่างกายจึงไม่ค่อยทนต่อสภาพอากาศที่หนาวเย็นขนาดลบ 15 องศา ของนครปักกิ่งตลอดช่วงฤดูหนาวอันยาวนานได้ดีนัก ทางการจีนจึงได้จัดหาที่พักแห่งใหม่ให้ ณ เมืองกวางโจว เมืองเอกของมณฑลกวางตุ้ง ซึ่งห่างมาจากนครปักกิ่งถึงประมาณ 2,500 กิโลเมตร เมืองกวางโจว จัดได้ว่ามีสภาพภูมิอากาศใกล้เคียงกับประเทศไทย แม้ในฤดูหนาวบางปีจะมีอุณหภูมิลดต่ำถึง 0 องศา ก็ถือว่าดีกว่าสภาพภูมิอากาศของมหานครปักกิ่งมากนัก

สำหรับการใช้ชีวิตในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนของนายปรีดีนั้น ส่วนใหญ่จะใช้เวลาหมดไปกับการเขียนหนังสือ และการไปเที่ยวดูงานสาธิตทางด้านเกษตรกรรมต่าง ๆ ฯลฯ เป็นหลัก ดุษฎี พนมยงค์ เคยเล่าเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

..คุณพ่อเป็นคนที่สนใจงานในด้านเกษตรเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ที่ไปดูก็เพื่อศึกษาค้นคว้าและพอกพูนความรู้ เผื่อวันหน้าวันหลังมีโอกาสได้กลับมาบ้านก็จะนำความรู้ที่ได้ไปเห็นมา กลับมาใช้เพื่อพัฒนาประเทศชาติต่อไป[415] หรือท่านผู้หญิงพูนศุขเอง ก็ได้เล่าไว้ในทำนองเดียวกันว่า เวลาของนายปรีดี ส่วนใหญ่มักจะหมดไปกับการค้นคว้า การเขียนหนังสือ อย่างช่วงที่อยู่ในกวางโจวก็จะทำเรื่องนี้เป็นหลัก

..ความเป็นอยู่ที่กวางโจวนั้นเรียบง่าย และสงบสุขไปตามประสา สภาพอากาศคล้ายคลึงกับประเทศไทย แม้ฤดูหนาวบางฤดูอุณหภูมิจะลด

ต่ำถึง 0 องศา แต่ก็ไม่หนาวทารุณเกินไป ดิฉันใช้ชีวิตความเป็นแม่บ้านอย่างเต็มที่ ปลูกผักผลไม้หลายพันธุ์ ส่วนนายปรีดีทำงานศึกษาตำรับตำราวิชาการต่าง ๆ ซึ่งในจีนนั้นมีหนังสือนานาชนิดสำหรับการค้นคว้าอย่างพรั่งพร้อม ไม่ว่าจะเป็นภาษาใดก็ตาม เพราะประเทศของเขาส่งเสริมเรื่องการศึกษาอย่างมาก [416]

เหตุที่ท่านผู้หญิงพูนศุขได้กล่าวถึงการปลูกพืชผลต่าง ๆ หลากหลายพันธุ์ อันแสดงว่าบริเวณบ้านพักต้องกว้างขวางใหญ่โตนั้น นับว่าเป็นความจริงอย่างยิ่ง คือบ้านที่ทางการจีนจัดให้ครอบครัวนายปรีดีพักที่กวางโจวหลังแรกนั้น เดิมเป็นสถานกงสุลฝรั่งเศส ซึ่งก็ถือว่าใหญ่โตกว้างขวางดีอยู่แล้ว แต่วันหนึ่งปรากฏว่าเลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์ในช่วงนั้น "เติ้งเสี่ยวผิง" ได้เดินทางมาตรวจราชการที่มณฑลกวางตุ้ง และได้แวะเยี่ยมครอบครัวนายปรีดีที่บ้านพักในกวางโจว เสร็จแล้วได้เชิญบุคคลในครอบครัวนี้ไปเลี้ยงอาหารกลางวันที่โรงแรมแห่งหนึ่ง หลังจากที่นายเติ้งเสี่ยวผิง กลับไป ปรากฏว่าทางการกวางตุ้งได้มาแจ้งให้ครอบครัวนายปรีดี ย้ายไปอยู่บ้านหลังใหม่ที่อดีตเคยเป็นสถานกงสุลอังกฤษ เป็นตึกอาคารที่ใหญ่โตกว่าบ้านหลังเก่า พร้อมทั้งมีอาณาบริเวณที่กว้างขวางกว่า

นอกจากเรื่องงานศึกษาค้นคว้าตำรับตำราวิชาการต่าง ๆ แล้ว สิ่งที่นายปรีดีนิยมก็เป็นเรื่องของการเดินทางไปเที่ยวชมสถานที่สำคัญและน่าสนใจต่าง ๆ ในประเทศที่กว้างใหญ่ไพศาลแห่งนี้

..ช่วงที่ข้าพเจ้าพำนักอยู่ในประเทศจีนนั้น รัฐบาลจีนอำนวยความสะดวกให้ข้าพเจ้าได้ฟังวิทยุจากทุกสถานีในโลก ได้อ่านหนังสือพิมพ์และวารสารไทย อเมริกา อังกฤษ และฝรั่งเศส ทำให้ข้าพเจ้าได้ติดตามข่าวคราวเกี่ยวกับประเทศต่าง ๆ และข่าวคราวจากเมืองไทยด้วย นอกจากนี้รัฐบาลจีนยังอนุญาตให้ข้าพเจ้าได้เดินทางไปชมทั่วประเทศจีน ข้าพเจ้าจึงได้มีโอกาสไปเยือนมณฑลต่าง ๆ ยกเว้นธิเบตและซินเกียง เนื่องจาก

โอกาสไม่อำนวย แต่ข้าพเจ้าได้ชมโรงงานและชนบทในแถบต่าง ๆ ก่อนที่จะมีการก่อตั้งสหกรณ์ ซึ่งต่อมาเป็นคอมมูนของประชาชน ซึ่งข้าพเจ้ายังได้ไปชมอีกบ่อย ๆ [417]

และเรื่องสำคัญที่นายปรีดีมักจะปฏิบัติเป็นประจำทุกปีที่ใช้ชีวิตอยู่ในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนก็คือ การเดินทางไปร่วมงานฉลองวันชาติจีนในวันที่ 1 ตุลาคม ของทุกปีในกรุงปักกิ่ง ในฐานะแขกผู้มีเกียรติของรัฐบาลและอดีตผู้นำประเทศที่เคยร่วมต่อต้านญี่ปุ่นในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง

ขอย้อนกลับมาที่เหตุการณ์ทางการเมืองในประเทศไทย ภายหลังที่นายปรีดีได้เดินทางลี้ภัยไปอาศัยอยู่บนแผ่นดินจีนเป็นครั้งที่สอง กล่าวได้ว่าสำหรับการเมืองการปกครองไทยได้ตกอยู่ในอุ้งมือของคณะรัฐประหารอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด โดยจอมพลป.พิบูลสงครามได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีติดต่อกันอย่างยาวนาน บนพื้นฐานอำนาจที่ค่อย ๆ ลดน้อยถอยลงตามลำดับ

คือยิ่งเวลาผ่านไปยาวนานเท่าใด อำนาจของนายกรัฐมนตรีจอมพล ป.พิบูลสงคราม ก็ดูเหมือนจะถูกเปลี่ยนถ่ายไปสู่อดีตอัครสาวกเบื้องขวาซ้ายของจอมพลป.มากยิ่ง ๆ ขึ้นทุกที นั่นก็คือด้านหนึ่งถูกเปลี่ยนถ่ายไปอยู่ในมือของ พล.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในฐานะผู้นำฝ่ายสี่เสาร์เทเวศน์ และอีกด้านหนึ่งก็ถูกเปลี่ยนถ่ายไปอยู่ในมือของฝ่ายซอยราชครู ที่นำโดยจอมพลผิน ชุณหะวัณ และลูกเขย พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์

กล่าวได้ว่ายุคสมัยนี้นอกจากประชาธิปไตยจะเหลือแต่เพียงในรูปแบบโดยหาสาระในด้านเนื้อหาแทบไม่ได้แล้ว ในอีกด้านหนึ่งก็ถือได้ว่านี่คือการเริ่มต้นของยุคสมัยที่เรียกกันว่าธุรกิจการเมืองอย่างแท้จริง ซึ่งก็ว่ากันอยู่ในสองกลุ่ม ที่แบ่งเป็นฝ่ายสี่เสาร์เทเวศน์นำโดย พล.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และฝ่ายซอยราชครูที่นำโดยจอมพลผิน ชุณหะวัณ และ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ และแม้ต่อมาในปี พ.ศ.2497 ที่รัฐบาลจอมพลป.ได้ประกาศใช้พระราช

บัญญัติส่งเสริมอุตสาหกรรมเพื่อแสดงถึงการใช้นโยบายเศรษฐกิจแบบเปิดยิ่งขึ้น ตามการกดดันของอเมริกา แต่ในทางปฏิบัติที่เป็นจริงแล้วจากการศึกษาของ นคร เสรีรักษ์ พบว่า "พระราชบัญญัตินี้กลับกลายเป็นเครื่องมือในการขยายฐานอำนาจทางเศรษฐกิจของกลุ่มทหารซอยราชครู ...ในการตั้งบริษัทส่งเสริมเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึ่งนับเป็นบริษัทเอกชนที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในสมัยนั้น" [418] หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งยิ่งเป็นผลให้กลุ่มซอยราชครูเข้าคุมระบบเศรษฐกิจได้มากขึ้นนั่นเอง นี่จึงเป็นหลักฐานที่สำคัญที่แสดงให้เห็นว่าเจตนารมณ์และความต้องการของคณะรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490 ที่เคยตั้งเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ในการทำรัฐประหารไว้ว่า "การกระทำรัฐประหารเป็นการกระทำเพื่อประเทศชาติอย่างแท้จริง มิใช่เพื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ" [419] นั้น ช่างเป็นเรื่องที่เหลวไหลไร้สาระสิ้นดี นอกจากนี้หากจะย้อนกลับไปดูถึงคำพูดคำจาของ จอมพลผิน ชุณหะวัน ที่กล่าวให้สัมภาษณ์ผู้แทนหนังสือพิมพ์ ณ ศาลาว่าการกระทรวงกลาโหม เมื่อเวลา 8.50 น. ของวันที่ 9 พฤศจิกายน หรือหลังจากการรัฐประหารประสบความสำเร็จแล้วส่วนหนึ่งว่า "ผมทนดูเขาโกงกันไม่ไหว ดูซิคุณเขารวยกันเป็นล้าน ๆ ผมเป็นนายพลนุ่งกางเกงปะก้น เกิดมาผมยังไม่เคยเห็นเงินหมื่น"*** แต่มาถึงช่วงเวลานี้อาณาจักรธุรกิจการเมือง ในเครือข่ายของ จอมพลผิน ชุณหะวัน และ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ได้แผ่เข้าไปกุมระบบเศรษฐกิจของประเทศอย่างหลากหลาย เกินกว่าคนซึ่งมือดีตต้องนุ่งกางเกงตูดปะจะเคยคาดฝันถึงได้เสียด้วยซ้ำ

ในส่วนของ จอมพลป.พิบูลสงคราม แม้โดยหลักฐานข้อมูลที่พบต่อมา จอมพลป.หาได้เข้าร่วมแสวงหาผลประโยชน์ในอาณาจักรธุรกิจใด ๆ

***ส่วนหนึ่งของคำให้สัมภาษณ์ของ พล.ท.ผิน ชุณหะวัน ต่อผู้แทนหนังสือพิมพ์เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2490 ซึ่งต่อมากรมโฆษณาการได้นำมาลงตีพิมพ์ในข่าวโฆษณาการ ปีที่ 10 ฉบับที่ 11 ประจำเดือนพฤศจิกายน 2490 หน้า 1058-1062

ไม่ แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่มีหลักฐานใด ๆ ว่าจอมพลป.ได้เข้าไปขัดขวางธุรกิจการเมืองของสองกลุ่มดังกล่าวแต่อย่างใด เหตุที่จอมพลป.ไม่เข้าไปขัดขวางก็เพราะตนเองไม่มีอำนาจอะไรเหลืออยู่แล้วนั่นเอง กล่าวได้ว่าถึงช่วงระยะเวลานี้การดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพลป.ก็เพียงแค่คอยนั่งคานอำนาจของผู้ยิ่งใหญ่ทั้งสองแห่งยุคสมัยนั้น จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการทหารบกและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม กับ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ในตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยและอธิบดีกรมตำรวจเท่านั้น

สำหรับในส่วนของคดีสวรรคตพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลนั้นเล่า หลังจากพระพินิจชนคดีพี่เขยของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เข้ามาคุมคดีและได้ทำการสืบสวนสอบสวนจนได้เอกสารหลักฐานสูงเป็น 4-5 ฟุตแล้ว และมีผลของการกล่าวหาว่าคดีนี้มี นายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้วางแผนปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ที่บ้าน พล.ร.ต.พระยาศรยุทธเสนี โดยให้เรือเอกวัชรชัย ชัยสิทธิเวช เป็นมือปืนร่วมด้วย นายเฉลียว ปทุมรส นายชิต สิงหเสนี นายบุศย์ ปัทมศริน โดยมีพยานสำคัญคือ นายตี๋ ศรีสุวรรณ

ซึ่งต่อมาได้มีการจับกุม นายเฉลียว ปทุมรส นายชิต สิงหเสนี นายบุศย์ ปัทมศริน และเมื่อมีการนำคดีขึ้นสู่ศาล ปรากฏว่าทั้งศาลชั้นต้น ศาลอุทธรณ์ ต่างพิจารณาตัดสินไปในแนวทางเดียวกัน คือ ไม่เชื่อในหลักฐานพยานที่ พล.ต.อ.พระพินิจชนคดี ดำเนินการสืบสวนสอบสวนมาว่าได้มีการวางแผนปลงพระชนม์กันที่บ้าน พระยาศรยุทธเสนี ตามคำให้การของ นายตี๋ ศรีสุวรรณ จริง ส่วนศาลฎีกาก็ตัดสินไปในทำนองเดียวกัน ดังที่ สุพจน์ ด่านตระกูล ซึ่งได้ทำการศึกษาติดตามเรื่องนี้อย่างจริงจังได้บันทึกไว้ว่า

..ศาลฎีกามีความเห็นเพียงว่า "ศาลเห็นว่าจะฟังความหรือถ้อยคำที่พูดกันให้เป็นอย่างหนึ่งอย่างใดยังไม่ถนัด"

เมื่อฟังไม่ถนัด ตามหลักนิติธรรมก็ต้องยกผลประโยชน์ให้แก่จำเลย

นั่นคือไม่ได้มีการวางแผนปลงพระชนม์กันที่บ้านพระยาศรยุทธเสนี ตามที่โจทก์นำสืบ และโจทก์ก็ไม่ได้นำสืบว่า นายปรีดี พนมยงค์ และเรือเอกวัชรชัย ชัยสิทธิเวช กับพวก ซึ่งหมายถึงจำเลย 3 คนในคดีนี้ ได้มีการวางแผนปลงพระชนม์กันที่ไหนอีก

ดังนั้น นายปรีดี พนมยงค์ กับพวกจึงเป็นผู้บริสุทธิ์ในกรณีสวรรคต[420]

แต่ในที่สุดในคดีสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้มีจำเลย 3 คนที่ถูกศาลพิพากษาลงโทษให้ประหารชีวิต คือนายเฉลียว ปทุมรส นายชิต สิงหเสนี และนายบุศย์ ปัทมศริน ทั้งนี้ศาลได้อ้างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.127 มาตรา 97 ตอน 2 ว่าดังนี้

"ผู้ใดทะนงองอาจกระทำการประทุษร้าย ต่อพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ดี สมเด็จพระมเหสีก็ดี มกุฎราชกุมารก็ดี ต่อผู้สำเร็จการแผ่นดินในเวลารักษาราชการต่างพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ดี ท่านว่าโทษของมันถึงต้องประหารชีวิต

ผู้ใดพยายามจะกระทำการประทุษร้ายเช่นว่ามาแล้ว แม้เพียงตระเตรียมการก็ดีสมคบกันเพื่อการประทุษร้ายนั้นก็ดี หรือสมรู้เป็นใจด้วยผู้ประทุษร้าย ผู้พยายามจะประทุษร้ายก็ดี มันรู้ว่าผู้ใดคิดประทุษร้ายเช่นว่ามานี้ มันช่วยปกปิดไม่เอาความนั้นไปร้องเรียนขึ้นก็ดี ท่านว่าโทษมันถึงตายดุจกัน"

ในเช้าวันเกิดเหตุนั้น นายชิต นายบุศย์ นั่งอยู่ที่หน้าพระทวารห้องแต่งพระองค์ อันเป็นหนทางเดียวที่จะเข้าสู่ห้องพระบรรทมในเวลานั้น ถ้าผู้ร้ายจะเข้าไปปลงพระชนม์พระองค์ท่าน ซึ่งประทับอยู่บนพระแท่นในห้อง

พระบรรทม จะต้องผ่านที่ นายชิต นายบุศย์ นั่งอยู่ นายชิต นายบุศย์ จะต้องเห็นนอกจากผู้นั้นจะศักดิ์สิทธิ์ล่องหนหายตัวได้

ลักษณะความผิดของ นายชิต นายบุศย์ จึงเข้าข่ายวรรค 2 ของมาตรานี้[421]

ในเรื่องที่ว่า นายปรีดี พนมยงค์ ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกรณีสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลนี้ สุพจน์ ด่านตระกูล ได้บันทึกเพิ่มเติมไว้ว่า ในเช้าวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2497 ที่ศาลอาญาบัลลังก์ 13 ขณะที่ผู้พิพากษาสองท่าน นายเจน เวชศิลป์ และ นายบุญธรรม ได้ออกนั่งบัลลังก์เพื่ออ่านคำพิพากษาในคดีที่ พล.ท.กาจ กาจสงคราม กับพวกถูกฟ้องร้องเป็นจำเลยในคดีขบถภายในราชอาณาจักร และทันทีที่ผู้พิพากษาออกนั่งบัลลังก์ พล.ท.กาจ กาจสงคราม ได้ลุกขึ้นแถลงต่อศาลว่า

..กระผมขอความกรุณาต่อศาล เพื่อยืนไว้อาลัยแก่ผู้ที่ถูกประหารชีวิตที่บางขวาง เมื่อเช้านี้ 3 คน[422] ซึ่งผู้ที่ถูกประหารชีวิตทั้ง 3 คนที่ว่านั้นก็คือ นายเฉลียว ปทุมรส นายชิต สิงหเสนี และนายบุศย์ ปัทมศริน ที่ถูกประหารชีวิตในคดีกรณีสวรรคตที่บางขวางเมื่อเช้ามืดวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2497 การยืนไว้อาลัยของ พล.ท.กาจ กาจสงคราม ก็เพื่อยืนไว้อาลัยแก่บุคคลทั้งสามนี้

..คุณหลวงยืนไว้อาลัยให้กับพวกเหล่านั้นทำไมครับ ในเมื่อวัตถุประสงค์สำคัญประการหนึ่งในการทำรัฐประหารครั้งนั้นก็คือคลี่คลายคดีสวรรคต เมื่อคลี่คลายจนถึงกับถูกประหารชีวิตกันแล้ว คุณหลวงไม่ยินดีหรือ ในเมื่อคุณหลวงเองก็เป็นตัวตั้งตัวตีคนหนึ่งในการทำรัฐประหารครั้งนั้น" นายสนิท ผิวนวล อดีตผู้ช่วยปลัดกระทรวงการคลัง ผู้เป็นจำเลยร่วมคดีกับพลโทกาจฯ ได้ถามความในใจของเขา หลังจากที่เขาได้ยืนไว้อาลัยสมปรารถนาแล้ว

..พุทโธ! คุณสนิทเรื่องนี้มันเป็นเรื่องการเมือง ผมไม่คิดว่าจะเอากันถึงอย่างนี้" พลโทกาจฯ บอกความในใจกับนายสนิทฯ และพูดต่อไปว่า

..ที่ยกเอากรณีสวรรคตขึ้นมาเล่นงานอาจารย์นั้น ก็เพื่อความสำเร็จในการโค่นอาจารย์เท่านั้น เพราะเหตุผลอื่นที่จะยกขึ้นมาโฆษณาทำลายล้างอาจารย์นั้นไม่มี และคุณความดีของอาจารย์อยู่ในความศรัทธาของประชาชนเหนือกว่าเหตุผลอื่นใดที่จะยกขึ้นมาทำลายล้างได้นอกจากกรณีสวรรคต แต่ก็ไม่คิดว่าจะเอากันถึงอย่างนี้ ถ้าคุณสนิทมีโอกาสจะติดต่อกับอาจารย์ ก็ช่วยเรียนอาจารย์ไปด้วยว่าผมขอกราบขอขมาอาจารย์ในเรื่องที่แล้ว ๆ มาด้วย[423]

กรณีคดีสวรรคตนี้ ปรากฏว่าต่อมาจอมพลป.พิบูลสงคราม ได้มีความดำริที่จะรื้อฟื้นคดีสวรรคตขึ้นมาพิจารณาใหม่ เพื่อให้ความเป็นธรรมแก่ผู้ถูกประหารชีวิตทั้ง 3 คน รวมทั้งมีความปรารถนาที่จะเห็น นายปรีดี พนมยงค์ กลับสู่ประเทศไทยในฐานะผู้บริสุทธิ์ในคดีนี้อย่างแท้จริง แต่เนื่องจากตามระบบกฎหมายไทยที่ใช้กันอยู่ เมื่อคดีถูกพิพากษาถึงที่สุดแล้วถือเป็นอันยุติ ดังนั้นการจะรื้อฟื้นคดีสวรรคตขึ้นมาพิจารณาใหม่ได้ก็ต้องมีกฎหมายรองรับหรือให้อำนาจไว้ จอมพลป.จึงเตรียมการที่จะออกกฎหมายดังกล่าว และได้ส่งคนไปพบกับนายปรีดีที่ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน แจ้งเรื่องการได้หลักฐานใหม่ที่แสดงว่า ผู้ถูกประหารชีวิตทั้งสามคนและนายปรีดีบริสุทธิ์ พร้อมทั้งได้เตรียมการที่จะเสนอสภาผู้แทนราษฎรให้ออกกฎหมายให้มีการพิจารณาคดีใหม่ด้วยความเป็นธรรม แต่ยังไม่ทันที่จอมพลป.พิบูลสงครามจะดำเนินการในเรื่องนี้ได้สำเร็จ

จอมพลป.พิบูลสงคราม ก็ถูก จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ กับคณะกระทำการรัฐประหารล้มล้างรัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม ลงในวันที่ 16 กันยายน 2500 ซึ่งนับจากวันนั้นมาจอมพลป.พิบูลสงคราม ก็ได้เดินทาง

ลี้ภัยการเมืองไปอยู่ยังต่างประเทศ คือเริ่มต้นได้ลี้ภัยไปพำนักอยู่ที่ประเทศกัมพูชา หลังจากนั้นจึงได้เดินทางไปลี้ภัยอยู่ที่ประเทศญี่ปุ่น

และคงเนื่องมาจากความสำนึกผิดที่เคยกระทำต่อเพื่อนร่วมสาบานทั้งต่อกรณีการรัฐประหารปี 2490 ซึ่งถือเป็นการทำลายระบอบประชาธิปไตยและนักการเมืองฝ่ายประชาธิปไตยครั้งสำคัญที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ชาติไทย การไม่สามารถนำเพื่อนกลับมาสู่แผ่นดินเกิดได้สำเร็จตามที่ต้องการ เนื่องจากถูกรัฐประหารเสียก่อน รวมทั้งกรณีอื่น ๆ ทำให้ในวาระเกือบสุดท้ายของชีวิต จอมพลป.พิบูลสงคราม ได้มีโปสการ์ดไปถึง นายปรีดี พนมยงค์ ที่กวางโจวประเทศจีน "ขออโหสิกรรม" ซึ่งจดหมายหรือโปสการ์ดดังกล่าว ศุขปรีดา พนมยงค์ บุตรชายของนายปรีดี ได้เคยเปิดเผยกับผู้เขียนว่า จอมพลป.พิบูลสงคราม มีไปถึง นายปรีดี พนมยงค์ ก่อนที่จอมพลป.จะเสียชีวิตประมาณสองสัปดาห์เท่านั้น

สำหรับกรณีที่ว่า นายปรีดี พนมยงค์ โดนกลั่นแกล้งและถูกใส่ร้ายด้วยหลักฐานเท็จในคดีสวรรคตจากการควบคุมคดีของพระพินิจชนคดี ซึ่งต่อมาได้ดิบได้ดีเป็นถึงพลตำรวจเอกนั้น ยิ่งเวลาผ่านไปหลักฐานที่ปรากฏออกมาก็เริ่มเป็นที่ชัดเจนยิ่งขึ้นทุก ๆ ที

เริ่มจากกรณีของ พล.ร.ต.พระยาศรยุทธเสนี ที่ตามหลักฐานข้อกล่าวหาของพระพินิจชนคดี ว่าเป็นเจ้าของบ้านที่ผู้ต้องหาใช้เป็นสถานที่ประชุมวางแผนปลงพระชนม์ ได้เขียนบันทึกไว้ว่าถูกพระพินิจชนคดีบังคับให้เป็นพยานเท็จ ปรักปรำผู้บริสุทธิ์ทั้งหมด และยังปรากฏว่าต่อมาในปี พ.ศ.2522 นายตี๋ ศรีสุวรรณ ซึ่งขณะนั้นมีอายุได้ 102 ปีแล้ว ได้เกิดสำนึกในความดีความถูกต้องขึ้นมา จึงได้ให้ลูกเขยเขียนจดหมายไปขอขมานายปรีดี พนมยงค์ ถึงประเทศฝรั่งเศส ดังสำเนาจดหมายที่ นายปรีดี พนมยงค์ เคยใช้อ้างต่อศาลเป็นพยานเอกสารในคดีหมิ่นประมาทใส่ความตนว่าดังนี้

..เรียน นายปรีดี พนมยงค์ ที่นับถือ

นายตี๋ ศรีสุวรรณ เป็นพ่อตาของผม ขอให้ผมเขียนจดหมายถึงท่าน นายตี๋เขียนจดหมายไม่ได้ เมื่อครั้งไปให้การที่ศาล ก็ได้แต่เซ็นชื่อตัวต. และพิมพ์มือเท่านั้น นายตี๋จึงให้ผมซึ่งเป็นบุตรเขยเขียนตามคำบอกเล่าของนายตี๋ เพื่อขอขมาลาโทษต่อท่าน นายตี๋ให้การต่อศาลว่า นายปรีดี นายวัชรชัย นายเฉลียว นายชิต นายบุศย์ ไปที่บ้านพระยาศรยุทธข้างวัดชนะสงครามเพื่อปรึกษาลอบปลงพระชนม์ในหลวงรัชกาลที่ 8 ไม่เป็นความจริง นายตี๋เอาความไม่จริงมาให้การต่อศาล เพราะพระพินิจฯ ได้เกลี้ยกล่อมว่าจะให้เงินเลี้ยงนายตี๋จนตาย เมื่อให้การแล้วพระพินิจให้นายตี๋ 500 -600 บาท และให้นายตี๋กินอยู่หลับนอนที่สันติบาลประมาณ 2 ปีเศษ เดิมพระพินิจฯ บอกว่าจะให้สองหมื่นบาทเมื่อเสร็จคดีแล้ว พระพินิจก็ไม่จ่ายให้อีกตามที่รับปากไว้ เวลานี้นายตี๋รู้สึกเสียใจมากที่ทำให้ 3 คนตาย และ นายปรีดี กับ นายวัชรชัย ที่บริสุทธิ์ต้องถูกกล่าวหาด้วย นายตี๋ได้ทำบุญกรวดน้ำให้กับผู้ตายเสมอมา แต่ก็ยังเสียใจไม่หาย เดี๋ยวนี้ก็อายุมากแล้วอีกไม่ช้าก็จะตาย จึงขอขมาลาโทษ นายปรีดี นายวัชรชัย นายเฉลียว นายชิต นายบุศย์ ที่นายตี๋เอาความเท็จมาให้การปรักปรำ ขอได้โปรดให้ขมาต่อนายตี๋ด้วย

ข้อความทั้งหมดนี้ ผมได้อ่านให้นายตี๋ฟังต่อหน้าคนหลายคนในวันนี้ เวลาประมาณ 11.00 น. เศษ และได้ให้นายตี๋พิมพ์ลายมือของนายตี๋ ต่อหน้าผมและคนฟังด้วย [424]

จดหมายฉบับนี้ลงนามโดย นายเลื่อน ศิริอัมพร ซึ่งเป็นลูกเขยของนายตี๋และมีลายเซ็นชื่อตัวต.ของนายตี๋ พร้อมพิมพ์ลายมือนายตี๋

นอกจากนี้ ต่อมา นายตี๋ ศรีสุวรรณ ยังได้ไปสารภาพเรื่องนี้กับท่านปัญญานันทภิกขุ ซึ่งท่านปัญญานันทภิกขุได้ให้มีการบันทึกเทปคำสารภาพไว้ด้วย

และเหนือสิ่งอื่นใดต่อกรณีการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ก็คือการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ ทรงตรัสกับ นายวิลเลี่ยม สตีเวนสัน ผู้เขียนหนังสือเรื่อง The Revolutionary king ซึ่งนายสตีเวนสันผู้นี้ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาก ดังที่พระองค์ทรงแปลงานของ วิลเลี่ยม สตีเวนสัน ว่า "นายอินทร์ ผู้ปิดทองหลังพระ" และต่อมาได้รับเชิญมาติดตามใกล้ชิดพระยุคลบาท และเขียนหนังสือเรื่อง The Revolutionary King โดยนายสตีเวนสันได้ "อ้างว่าเขาได้รับพระราชดำรัสโดยตรงจากพระเจ้าอยู่หัวก็คือว่า อ.ปรีดี ไม่ได้เกี่ยวข้องในกรณีสวรรคต" [425]

ขอย้อนกลับมาที่กรณีการลี้ภัยการเมืองของ นายปรีดี พนมยงค์ ในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนต่อ หลังจากที่พำนักอยู่ที่ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนจนถึงปี 2513 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ 2513 นายปรีดี พนมยงค์ ได้เดินทางออกจากประเทศจีนเพื่อไปพำนักหรืออาศัยอยู่ที่ประเทศฝรั่งเศส โดยเริ่มต้น ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ภรรยานายปรีดี ได้เดินทางไปฝรั่งเศสก่อนตั้งแต่ปี 2510 เพื่อเตรียมการที่จะให้ นายปรีดี พนมยงค์ ได้ย้ายตามไปในภายหลัง

สำหรับเหตุผลที่ว่าทำไมจึงย้ายไปอยู่ประเทศฝรั่งเศส ทั้ง ๆ ที่ได้อยู่ในประเทศจีนมานมนานตั้งแต่ปี 2492 แล้ว นายปรีดี พนมยงค์ เคยกล่าวถึงเรื่องนี้ในการให้สัมภาษณ์ น.อ.ศิริ พงศทัต อดีตผู้ช่วยทูตทหารเรือประจำกรุงปารีสว่า

..มีคนอยากทราบว่า ทำไมผมจึงเดินทางออกจากประเทศจีน บางทีก็สงสัยว่าผมขัดใจกับคณะผู้นำจีน แต่ความจริงเป็นเพราะเขาเห็นใจผมที่

จากบ้านเมืองมา 20 ปีเศษ แม้แต่ท่านประธานเหมาเองเคยถามผมว่า ไม่คิดถึงบ้านเมืองเลยหรือ เห็นจากบ้านเมืองมานาน ตัวท่านเองได้รับเชิญไปเยือนโซเวียต 3 เดือน คิดถึงบ้านใจแทบขาด ผมตอบว่าคิดถึง ครั้นเมื่องานวันชาติจีนใหม่ ผมได้รับเชิญไปร่วมในงานด้วย พบนายกรัฐมนตรีโจวเอินไหล

ท่านถามว่าผมอยากจะไปเที่ยวไหนบ้าง ผมตอบว่าผมท่องเที่ยวไปทั่วประเทศจีน รวมทั้งเขตที่คนเผ่าไทยอยู่ด้วย ผมจึงอยากจะไปสแกน-ดิเนเวียนเพราะไม่เคยไป หากจะไปอยู่ปารีสได้ก็จะเป็นการดี จะได้มีโอกาสพบครูบาอาจารย์และมิตรสหายที่ร่วมสำนักเดียวกันมา เพราะเหตุนี้แหละครับ ที่ผมออกเดินทางมาพำนักในประเทศฝรั่งเศส[426]

ในการใช้ชีวิตที่ประเทศฝรั่งเศสในระยะแรก ครอบครัวนายปรีดีได้เช่าห้องเล็ก ๆ ในอพาร์ตเม้นท์แห่งหนึ่งย่านถนน Emiledu Bois ในกรุงปารีสอยู่ ต่อมาเมื่อ ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ขายบ้านสีลมและสาธรอันเป็นทรัพย์สินเดิมได้ และได้รับอนุญาตจากธนาคารแห่งประเทศไทยในการนำเงินออกนอกประเทศอย่างถูกกฎหมาย ก็ได้ไปซื้อบ้าน "อองโตนี" ซึ่งเป็นบ้านขนาด 2 ชั้น บนพื้นที่ขนาด 100 ตารางวาอยู่อาศัย

ส่วนในเรื่องค่าใช้จ่ายภายในครอบครัว ก็เป็นเรื่องของทางลูก ๆ ได้ช่วยกันทำงานหารายได้ เนื่องจากค่าครองชีพในประเทศฝรั่งเศสค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับประเทศในเอเชียไม่ว่าประเทศไทยหรือจีน นอกจากนี้ทางครอบครัวนายปรีดียังมีรายได้จากค่าดอกเบี้ยเงินฝากธนาคาร จากการขายบ้านสีลมและสาธรในประเทศไทยและส่วนหนึ่งนอกเหนือจากนำมาซื้อบ้านก็ได้ฝากธนาคารในประเทศฝรั่งเศสเพื่อจะได้มีรายได้เป็นดอกเบี้ยอีกจำนวนหนึ่ง นอกจากนี้นายปรีดียังมีรายได้จากเงินบำนาญ ที่กระทรวงการคลังได้ยินยอมอนุมัติจ่ายให้อีกครั้งในฐานะรัฐบุรุษอาวุโส หลังจากที่ถูกตัดไปตั้งแต่ปี 2491 แต่กว่าจะได้มาก็เป็นเรื่องที่นายปรีดีต้องต่อสู้

ฟ้องร้องเอา ซึ่งเงินจำนวนนี้ก็เป็นเพียงเงินจำนวนน้อยแค่ 3,653 บาทต่อเดือนเท่านั้น

สำหรับการใช้ชีวิตของ นายปรีดี พนมยงค์ ในประเทศฝรั่งเศสก็ไม่ต่างจากการใช้ชีวิตในประเทศจีน คือใช้เวลาส่วนใหญ่ในการค้นคว้าเอกสารตำรับตำรา ตลอดจนการเขียนบันทึกหรือทรรศนะความเห็นเป็นเอกสาร บทความ หนังสือต่าง ๆ จะต่างกันก็ในเรื่องของแขกเหรื่อที่ไปเยี่ยมเยียนที่ในประเทศฝรั่งเศสมีมากกว่า ไม่ว่าจะเป็นนักเรียนนักศึกษาไทยในประเทศฝรั่ง และประเทศใกล้เคียง รวมทั้งครูอาจารย์ นักคิด นักเขียน และข้าราชการจากประเทศไทยที่มักจะไปเยี่ยมเยียนตามจังหวะและโอกาสเวลาของแต่ละคน รวมทั้งสื่อมวลชนไทยและต่างประเทศที่มักจะไปขอโอกาสสัมภาษณ์รัฐบุรุษผู้นี้ในประเด็นที่น่าสนใจต่าง ๆ เสมอ

ในอีกด้านหนึ่ง ที่คงจะแตกต่างจากสมัยอยู่ในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนก็คือในเรื่องโอกาสการได้ติดต่อกับพระภิกษุสงฆ์ที่เคยรู้จักและเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันมาก่อน เช่นการเดินทางมาเยี่ยมเยียน นายปรีดี พนมยงค์ ของพระพิมลธรรม ท่านปัญญานันทภิกขุ และ พระธรรมโกศาจารย์ เจ้าคณะจังหวัดชลบุรี ฯลฯ เป็นต้น

การที่ท่าน พุทธทาส ภิกขุ แห่งสวนโมกขพลาราม ได้ฝากหนังสือธรรมะไปให้ นายปรีดี พนมยงค์ ที่กรุงปารีส โดยฝากผ่านไปทาง อรุณ เวชสุวรรณ ซึ่งบรรยากาศอย่างนี้ถือได้ว่าเป็นบรรยากาศที่อบอุ่นกว่า ดีกว่า และแตกต่างจากช่วงเวลาที่ นายปรีดี พำนักอยู่ในประเทศจีน ซึ่งที่นั้นการมีโอกาสได้ติดต่อสัมพันธ์กับคนไทยถือได้ว่ามีน้อยมาก เพราะขณะที่นายปรีดีพำนักอยู่ในประเทศจีน ประเทศไทยกับจีนยังไม่มีความสัมพันธ์ต่อกัน เพราะฉะนั้นคนไทยที่อาจหาญเดินทางไปประเทศจีน หลังกลับออกมาก็อาจโดนข้อหาคอมมิวนิสต์ได้ง่าย ๆ

อันที่จริงการรู้จักกัน และการมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันของสองผู้ยิ่งใหญ่ในทางโลกและทางธรรม คือระหว่างนายปรีดีกับท่านพุทธทาสนั้น ถือได้ว่ามีมานานนมแล้ว ดังที่ นายปรีดี พนมยงค์ ได้เล่าเรื่องนี้ให้ อรุณ เวชสุวรรณ ฟังว่า

..ท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นพระที่ดี ผมเลื่อมใสในจริยวัตรและความรู้ของท่านเป็นอย่างมาก ตอนผมอยู่ในไทยเคยนิมนต์ท่านมาปาฐกถาธรรมที่หน้าวัดบวรอยู่เสมอ ลูกศิษย์ของท่าน ท่านปัญญานันทะก็เคยมาเยี่ยมผมที่นี่ ถ้าคุณกลับไปเมืองไทยช่วยบอกท่านทั้งสองด้วยว่า ผมขอฝากกราบนมัสการ ผมเองเคยอุปถัมภ์วัดชื่อวัดพนมยงค์ที่อยุธยาบ้านเกิดของผม ต้องการพระดี ๆ จากสวนโมกข์ของท่านพุทธทาสบ้างเหมือนกัน แต่เหตุการณ์มันผันแปรไปเสียก่อน[427]

ในเรื่องเดียวกันนี้ ท่านพุทธทาสเองก็ได้เคยเล่าไว้ว่า นายปรีดี พนมยงค์ ได้เคยมอบหมายให้ นายวุฒิ สุวรรณรักษ์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นผู้ไปติดต่อนิมนต์ท่านพุทธทาส จากสวนโมกขพลารามมาที่ทำเนียบท่าช้าง เพื่อปรึกษาหารือเรื่องที่ นายปรีดี พนมยงค์ ต้องการที่จะสร้างวัดแบบสวนโมกข์ขึ้นที่จังหวัดอยุธยา

นอกจากนี้ นายปรีดี พนมยงค์ ยังได้เคยขอร้องให้ท่านพุทธทาสทำทุกอย่างเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ทันสมัยด้วย

..สำหรับอาตมาได้รับคำขอร้องจากท่านผู้นี้ให้ทำทุกอย่างเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ทันสมัย อาตมาก็ได้สนองความประสงค์อันนี้พยายามทำหนังสือหนังหาทุกแง่ทุกมุมที่จะสนองความประสงค์อันนั้นเท่าที่เห็น ๆ กันอยู่แล้วในบัดนี้ และได้สนองด้วยการแสดงปาฐกถาครั้งหนึ่งเรียกชื่อว่า "พุทธธรรมกับประชาธิปไตย" ท่านรัฐบุรุษอาวุโสก็ได้ไปร่วมฟังจนตลอดเวลา

หนังสือบางเล่มที่ทำขึ้นเป็นที่สนใจเป็นพิเศษ คือหนังสือปฐมสมโภชสำหรับคนหนุ่มสาว ท่านออกปากว่าไม่เคยครองเรือน ไม่เคยมีชีวิตครองเรือน ทำไมบรรยายได้ละเอียดละอออย่างกับคนมีชีวิตครองเรือน อาตมาก็ไม่ได้ตอบเพราะว่าเกรงใจ แต่เดี๋ยวนี้อยู่ในที่ลับหลังเช่นนี้ก็จะตอบเสมือนกับมีการตอบในครั้งนั้นว่า อาตมามีการครองเรือน มีการสมรส สมรสกับวาณี วาณีที่เรียกกันว่านางฟ้า กล่าวคือพระไตรปิฎกที่เกิดจากดอกบัว กล่าวคือพระโอษฐ์แห่งพระพุทธเจ้า ผู้เป็นจอมแห่งมุนี จงผูกรัดจิตใจของข้าพเจ้าให้ยินดีอย่ารู้สร่าง แล้วอาตมาก็มีชีวิตสมรส ก็ยังมีชีวิตสมรสอยู่จนกระทั่งเดี๋ยวนี้ กับผู้ที่เรียกว่าวาณี ดังนั้นขอให้ถือว่ามีทางที่จะบรรยายความรู้สึกอันนี้ได้เท่ากัน ท่านรัฐบุรุษอาวุโสยังขอร้องให้อาตมาช่วยแต่งบทเพลงสำหรับพุทธบริษัทจะได้มีเพลงร้องกับเขาบ้าง เหมือนศาสนาอื่น ๆ ข้อนี้อาตมาจนปัญญา จนปัญญาทำไม่ได้ แต่งเพลงไม่เป็น นี่เรียกว่าส่วนที่เกี่ยวกับอาตมาก็มีความหมายมาก [428]

ในส่วนของความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับท่านพุทธทาส และทางสวนโมกขพลาราม ยังมีในเรื่องที่ว่า นายปรีดีได้เป็นผู้หนึ่งที่บริจาคเงินสนับสนุนกิจการของสวนโมกข์ ผ่านทางคณะธรรมทานไชยา ดังที่ อรุณ เวชสุวรรณ ได้กล่าวถึงไว้ว่า

..เมื่อข้าพเจ้าได้ค้นหนังสือเก่า ๆ ของคณะธรรมทานไชยา คือหนังสือพิมพ์พุทธสาสนา ฉบับที่ระลึกครบรอบสิบปีประจำปี พ.ศ.2486 ได้เห็นนามท่านปรีดีบริจาคเงินจัดพิมพ์หนังสือ "พุทธทาสภิกขุ ตอบปัญหาบาทหลวง" บริจาคเงินอุดหนุนการจัดพิมพ์หนังสือพุทธสาสนา และมอบหนังสือให้กิจการคณะธรรมทาน อาทิเช่น หนังสือปทานุกรมฟื้นภาษาบาลี, พระราชนิพนธ์ประโยชน์แห่งการอยู่ในธรรม, การเกิดการตาย, พุทธศาสนาสุภาษิต คำโคลง ฯลฯ ทำให้ทราบว่าท่านมีความสนใจในพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก [429]

นี่จึงเห็นได้ว่า นายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้ที่สนใจในพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก หรือในทางส่วนตัวของนายปรีดีเอง หากจะพูดถึงความเข้าใจในพุทธธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์แล้ว ก็ต้องถือว่าอยู่ในระดับที่ดีมาก และคงจะเป็นอยู่ในอุปนิสัยใจคอของนายปรีดีมาแล้วอย่างเนิ่นนาน ดังจะเห็นได้ว่าแม้แต่ในวัยที่ถือกันว่ายังหนุ่มแน่น เช่นขณะที่มีอายุได้ 33 ปี ในช่วงที่นายปรีดีเขียนร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจในปี 2476 จะเห็นได้ว่าคำที่นายปรีดีใช้ในการบรรยาย หรืออธิบายเหตุผลในเค้าโครงการเศรษฐกิจนี้ ส่วนหนึ่งแทนที่จะเป็นคำศัพท์ทางวิชาการเศรษฐศาสตร์ แต่กลับเป็นคำที่ปรากฏมีอยู่ในหลักคำสอนของพุทธศาสนานั่นเอง เช่นคำว่าไม่เที่ยง เช่นที่ว่า "ความไม่เที่ยงแท้แห่งการเศรษฐกิจในปัจจุบัน" "ส่วนบุคคลอื่นซึ่งอยู่ในฐานะที่ไม่เที่ยงแท้นั้น ก็จำต้องเป็นข้าราชการ" ฯลฯ เป็นต้น

หรือต่อมาในการที่นายปรีดีได้เขียนหนังสือเรื่อง "ความเป็นอนิจจังของสังคม" ก็ยิ่งเป็นข้อพิสูจน์ให้เห็นอย่างชัดเจน ถึงความรู้และความเข้าใจในพุทธธรรมเป็นอย่างดี โดยหนังสือเล่มนี้แม้แต่ท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นปราชญ์ทางพุทธศาสนายังวิจารณ์ว่า "ถูกต้องตามหลักของธรรม"

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานว่า ในช่วงที่บุตรชายของนายปรีดี คือ "ปาล พนมยงค์" ป่วยหนักด้วยเป็นมะเร็ง และต้องนอนพักรักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาลจุฬาฯ นั้น นายปรีดีได้เขียนจดหมายฉบับหนึ่งถึงบุตรชายจากกรุงปารีส แนะนำว่า "การรักษาทางการแพทย์วิทยาศาสตร์แล้วยังไม่พอที่ควรทำควบคู่ไปด้วยคือการวิปัสสนา" นี่จึงนับเป็นหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่านายปรีดี พนมยงค์ มีความเข้าใจในพุทธศาสนาอย่างดีเยี่ยมจนสามารถรู้จักนำเอาหลักการและคำสอนของพระพุทธองค์มาประยุกต์ใช้อย่างถูกต้องในหลาย ๆ ทาง

พ้นจากเรื่องความรู้ความเข้าใจของนายปรีดีต่อพุทธธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ และความสัมพันธ์ที่มีต่อพระภิกษุสงฆ์หลาย ๆ รูป

ดังกล่าวแล้ว ในส่วนที่เป็นการสนับสนุนกิจกรรมพระพุทธศาสนาโดยตรงนั้น ในสมัยที่ยังคงมีตำแหน่งอยู่ในคณะรัฐบาล นายปรีดี พนมยงค์ ก็ได้มีส่วนสนับสนุนในเรื่องนี้อย่างสำคัญ ทั้งการสนับสนุนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ถูกต้องทันสมัย ที่จะส่งผลดียิ่ง ๆ ขึ้นดังกล่าวแล้ว หรือในเรื่องการสนับสนุนให้มีการก่อตั้งพุทธธรรมสมาคม ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยก็ดี และในประการที่สำคัญก็คือ การมีส่วนสนับสนุนการตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ออกมาบังคับใช้ อันเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้พระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถ แม้จะเป็นพระหนุ่ม ๆ ทั้งหลายได้มีโอกาสเข้ามารับใช้พระพุทธศาสนา ในรูปของสังฆสภา และสังฆมนตรีได้มากขึ้น ในขณะที่พระมหาเถระก็จะมีฐานะเป็นที่ปรึกษาและเป็นผู้วินิจฉัยว่าอะไรควรทำ ไม่ควรทำ ฯลฯ เป็นต้น แต่ พ.ร.บ.สงฆ์ฉบับนี้ได้ถูกยกเลิกไปในสมัยเผด็จการสฤษดิ์

เหล่านี้คือ ส่วนที่ นายปรีดี พนมยงค์ ได้กระทำหรือปฏิบัติต่อพระพุทธศาสนาที่สำคัญ

ด้วยวัยอายุที่สูงขึ้น และการได้มีโอกาสติดต่อพูดคุยกับมิตรในทางโลกและทางธรรมยิ่งกว่าช่วงที่ใช้ชีวิตอยู่ในประเทศจีนดังกล่าว ทำให้ชีวิตและวันเวลาที่บ้านอองโตนี ชานกรุงปารีส สำหรับ นายปรีดี พนมยงค์ ท่ามกลางภรรยา ลูก ๆ หลาน ๆ ดูสงบอบอุ่นและมีความสุขอย่างแท้จริง จวบจนกระทั่งวันสุดท้ายแห่งการมีชีวิตอยู่ของรัฐบุรุษผู้นี้

วันที่ 2 พฤษภาคม 2526 ภายหลังการตื่นนอน และทำกิจธุระประจำเสร็จแล้ว บันทึกกันไว้ว่านายปรีดีได้เดินไปยังโต๊ะทำงาน ที่มีหนังสือตำรับตำราและเอกสารวางกองอยู่มากมาย แล้วได้นั่งลงเขียนหนังสืออย่างเช่นที่ปฏิบัติอยู่ทุก ๆ วัน แล้วบอกให้ท่านผู้หญิงพูนศุขไปตามลูกสาว "สุดา" ให้มาช่วยทำการตรวจทานดูอีกครั้ง เมื่อท่านผู้หญิงพูนศุขกลับเข้ามาเห็นนายปรีดีกำลังถอดแว่นตา และใช้มือขยี้ตา พร้อมพูดอะไรบาง

ประโยคที่ฟังไม่ชัดเจน ก่อนที่จะเอนตัวลงพิงพนักเก้าอี้แล้วคอพับลงด้านข้างพร้อมกับนิ่งไป ...ซึ่งก็คือการนิ่งไปของรัฐบุรุษผู้ยิ่งใหญ่แห่งประเทศไทยอย่างเป็นนิรันดรนับแต่วินาทีนั้นเอง

เชิงอรรถ

[403] อ้างแล้ว ประทีป สายเสน กบฏวังหลวงกับสถานะของปรีดีฯ หน้า 120

[404] ดุษฎี พนมยงค์, ปริญญา ช้างเสวก เสี้ยวหนึ่งแห่งความทรงจำ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บ้านเพลง, 2541 หน้า 34

[405] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ หน้า 121

[406] อ้างแล้ว เฉียบ (ชัยสงค์) อัมพุนันท์ มหาวิทยาลัยของข้าพเจ้า หน้า 93-95

[407] อ้างแล้ว เฉียบ (ชัยสงค์) อัมพุนันท์ มหาวิทยาลัยของข้าพเจ้า หน้า 95

[408] อ้างแล้ว อ.พิบูลสงคราม จอมพลป.พิบูลสงคราม (เล่ม 4) หน้า 727-728

[409] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ หน้า 127-129

[410] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ หน้า 130-131

[411] อ้างแล้ว นรุตม์ หลากบทชีวิตท่านผู้หญิงพูนศุขฯ หน้า 127

[412] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ หน้า 108-109

[413] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ หน้า 111

[414] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ หน้า 144-145

[415] อ้างแล้ว ดุษฎี พนมยงค์ เสี้ยวหนึ่งแห่งความทรงจำ หน้า 59

[416] อ้างแล้ว นรุตม์ หลากบทชีวิตท่านผู้หญิงพูนศุขฯ หน้า 135

[417] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ หน้า 146

[418] นคร เสรีรักษ์ นักธุรกิจในการเมืองไทย กรณีศึกษามูลเหตุจูงใจให้เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง สารนิพนธ์หลักสูตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528 หน้า 41

[419] อ้างแล้ว สุชิน ตันติกุล รัฐประหาร พ.ศ. 2490 หน้า 93

[420] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล นายปรีดี พนมยงค์ กับในหลวงอานันท์ฯ หน้า 81

[421] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล นายปรีดี พนมยงค์ กับในหลวงอานันท์ฯ หน้า 186-187

[422] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล เมื่อรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัยรัฐประหารฯ หน้า 14

[423] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล เมื่อรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัยรัฐประหารฯ หน้า 15-16

[424] อ้างแล้ว สุพจน์ ด่านตระกูล นายปรีดี พนมยงค์ กับในหลวงอานันท์ฯ หน้า 82

[425] อ้างแล้ว สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เรื่องนายปรีดีฯ หน้า 163

[426] สุพจน์ ด่านตระกูล มรดกปรีดี พนมยงค์ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จิรวรรณนุสรณ์ หน้า 73

[427] อรุณ เวชสุวรรณ รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, 2542 หน้า 49

[428] ธรรมกถาของพระเทพวิสุทธิเมธี (พุทธทาสอินทปัญโญ) ปรีดีนิวัติฯ หน้า 375-376

[429] อ้างแล้ว อรุณ เวชสุวรรณ รัฐบุรุษอาวุโสปรีดีฯ หน้า 208

34

ตระกูลพนมยงค์

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า นายเสียง พนมยงค์ บิดาของ นายปรีดี พนมยงค์ นั้นเป็นบุตรของนายเกิดและนางคุ้ม ผู้มีอาชีพค้าขายขนม เต้าหู้ และเต้าเจี้ยว ในอำเภอกรุงเก่าจนมีฐานะอยู่ในระดับ "เป็นนายทุนและเจ้าทาษ" สืบย้อนขึ้นไปอีกจะพบว่านายเกิดเป็นบุตรของนายก๊กและนางปิ่น

ส่วนนายก๊กและนางปิ่นนั้น มีความเป็นมาของครอบครัววงศ์ตระกูล คือ นางปิ่นเป็นบุตรสาวของนายเกริ่น และนางแก้ว ซึ่งมีบ้านอยู่ตรงข้ามกับวัดพนมยงค์ ส่วนนายก๊กนั้นหาใช่เป็นคนไทยโดยชาติกำเนิดไม่ แต่นายก๊กคือคนจีนอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในปีพ.ศ.2357 นายปรีดี พนมยงค์ ได้เล่าถึงบรรพบุรุษของตนผู้นี้ไว้ในงานเขียนเรื่อง "สกุลพนมยงค์" ว่า

นายก๊ก แซ่ตั้ง เป็นลูกของนายเส็ง แซ่ตั้ง ซึ่งมีอาชีพทำมาหากินในทางการเกษตรกรรม แต่เนื่องจากต่อมาปรากฏว่าการทำมาหากินของครอบครัวนายเส็ง ณ หมู่บ้านเอ้ตังในประเทศจีน ประสบกับความฝืดเคืองเป็นอย่างมาก นายเส็งจึงตัดสินใจส่งบุตรชาย "นายก๊ก" ซึ่งขณะนั้นมีอายุ 20 ปีเศษ หรือเรียกได้ว่ากำลังอยู่ในวัยหนุ่มฉกรรจ์อย่างเต็มตัว ให้เดินทางไปแสวงโชคและทำมาหากินในประเทศไทย

โดยก่อนออกเดินทาง นายเส็งได้มอบเงินไทยพดด้วง ให้แก่นายก๊กเป็นจำนวน 1 ตำลึง ซึ่งเงินพดด้วงดังกล่าว เป็นมรดกตกทอดมาจากย่า

ของนายเส็งอีกทีหนึ่ง พร้อมกับกำชับว่า เงินที่พ่อแม่ให้ไปนี้จะใช้ได้ก็แต่เฉพาะเพื่อการลงทุนทำมาหากินเท่านั้น อย่างอื่นจะใช้ไม่ได้ บันทึกของนายปรีดี พนมยงค์ ในเรื่องเดียวกันนี้กล่าวถึงการเดินทางของนายก๊กไว้ว่า

..วันหนึ่งของเดือน 3 (กุมภาพันธ์) ในรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เรือสำเภาที่นายก๊กโดยสารมาจากประเทศจีนได้ถึงกรุงเทพฯ นายก๊กพักอยู่ที่กรุงเทพฯไม่นาน ก็เดินทางไปอยุธยาเพื่อตั้งต้นประกอบอาชีพ ณ ที่นั่น[430] เนื่องจากนายก๊กเองมีความรู้เฉพาะตัวในเรื่องการทำแป้งข้าวหมัก ทำขนมแบบจีน เต้าหู้ และเต้าเจี้ยว จึงได้เอาเงินพดด้วง 1 ตำลึง ที่มีติดตัวมานั้นออกขายเพื่อให้ได้เงินและเบี้ยที่ใช้กันในสมัยนั้นมาเป็นทุนในการทำแป้งข้าวหมัก และทำข้าวหมักออกขาย ปรากฏว่าขายได้ดีเป็นที่นิยมมากขึ้นตามลำดับ จนถึงขนาดต่อมานายก๊กคิดที่จะขยายกิจการค้าขายของตนดังกล่าวให้กว้างขวางยิ่งขึ้น จึงได้ไปขอยืมเงินจากญาติคนจีนที่ทำมาหากินอยู่ในเมืองไทยมาส่วนหนึ่ง สมทบกับเงินที่ตนเองทำมาหาได้ ซื้อแพหลังหนึ่งไปจอดอยู่ที่บริเวณตลาดใกล้วัดพนมยงค์ แล้วขยายการค้าที่มีอยู่ต่อไปอีก โดยได้ทำขนมแบบจีน เต้าหู้ เต้าเจี้ยว เพิ่มขึ้น

..ในเวลาไม่ช้า นายก๊กสามารถชำระหนี้ให้แก่ญาติได้หมดสิ้น แล้วยังมีเงินเหลืออยู่จึงได้เอาเงินนั้นให้ผู้อื่นกู้ยืม ฐานะของนายก๊กจึงเปลี่ยนจากผู้มีทุนน้อยมาเป็นนายทุนขนาดกลางของหัวเมืองนั้น

เมื่อนายก๊กมีฐานะเป็นนายทุนขนาดกลางแล้ว ได้แต่งงานกับปิ่น บุตรีนายเกริ่น โดยมีสินสอดทองหมั้นและเงินกองทุน และใช้แพของนายก๊กเป็นแพหอ ดังนั้นนายก๊กจึงได้ย้ายแพจากที่เดิมมาจอดที่หน้าบ้านของนายเกริ่น ตรงข้ามวัดพนมยงค์[431]

บันทึกหรืองานเขียนของ นายปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวถึงการทำมาหากิน และการใช้ชีวิตในสังคมของนายก๊กนางปิ่นต่อไปว่า นายก๊กนางปิ่นได้ร่วมกันขยายการค้าขายขนมให้กว้างขวางออกไปอีก คือนอกจากมีขนม

แบบจีนตามที่นายก๊กเคยทำ ก็ได้เพิ่มขนมไทยอย่างที่นางปิ่นเคยทำขึ้นมาด้วย และยังได้ปรุงแต่งขนมแบบใหม่ ๆ ขึ้นอีกหลายแบบ ส่วนในด้านความเป็นอยู่นั้นบันทึกเรื่องเดียวกันนี้ได้กล่าวถึงไว้ว่า

..นายก๊กได้ปรับปรุงตนเองให้เหมาะสมแก่ความเป็นอยู่และวัฒนธรรมของครอบครัวนางปิ่น โดยสงวนความเป็นอยู่และวัฒนธรรมจีน ที่ไม่ขัดต่อความเป็นอยู่และวัฒนธรรมไทย นายก๊กได้มีจิตศรัทธานับถือพุทธศาสนาตามแบบไทย เป็นอุปัฏฐากวัดพนมยงค์ นอกจากบำเพ็ญกุศลตามเทศกาลไทยแล้ว นายก๊กยังคงทำพิธีกรรมระลึกถึงคุณบุพการีในเทศกาลตรุษและสารทจีน

แม้นายก๊กนางปิ่นจะมีทาษไว้ใช้แรงงานตามสภาพของผู้มีเงินเหลือกินเหลือใช้ในสมัยนั้นก็ดี แต่เนื่องจากเป็นผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนา จึงได้ปลดปล่อยทาษชายให้เป็นไทหลายคน โดยทำการอุปสมบททาษเหล่านั้นเป็นพระภิกษุ วิธีการปลดปล่อยทาษเช่นนั้น ได้สืบทอดต่อมาจนถึงบุตรหลานของนายก๊กนางปิ่นในสมัยที่ระบบทาษยังมีอยู่ [432]

สำหรับแพหอของนายก๊กและนางปิ่นหลังดังกล่าว พร้อมกิจการค้าขนมต่อมาได้เป็นมรดกตกทอดมาสู่นายเกิด บุตรชายคนหนึ่งของนายก๊กกับนางปิ่น ส่วนบุตรชายอีกคนชื่อนายตั๋ว ภายหลังแต่งงานแล้วได้ย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างจากบ้านหน้าวัดพนมยงค์ประมาณ 400 เมตร

บันทึกสกุลพนมยงค์ โดย นายปรีดี พนมยงค์ ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับนายเกิดในบทต่อ ๆ มาว่า

..นายเกิดได้เกิดในรัชกาลที่ 3 เมื่อยังเยาว์ขณะที่เพิ่งเริ่มคลาน ได้ตกจากแพลงไปในคลอง บิดามารดาพร้อมทั้งคนในบ้านได้ช่วยกันงมขึ้นมาได้ นางปิ่นมารดาจึงตั้งชื่อให้บุตรนั้นว่า "บุญเกิด" ซึ่งหมายถึง บุญกุศลช่วยให้เด็กนั้นเกิดมา นายก๊กบิดาเห็นชอบด้วยในการตั้งชื่อบุตรเช่นนั้น แต่ต่อมานิยมเรียกชื่อนั้นแต่พยางค์ท้ายว่า "เกิด"

นายเกิดได้เรียนหนังสือไทยที่กุฏิสมภารวัดพนมยงค์ เมื่ออายุ 20 ปีบริบูรณ์ ได้อุปสมบทจำพรรษาอยู่วัดพนมยงค์ 1 พรรษา แล้วลาสิกขาบทเป็นฆราวาส ช่วยเหลือบิดามารดาในการทำมาหากินต่อไป

ต่อมานายเกิดได้แต่งงานกับคุ้ม บุตรีของผู้ประกอบการค้าขายที่ตำบลพระงาม แขวงเมืองวิเศษชัยชาญ (บัดนี้เป็นอำเภอวิเศษชัยชาญ)

นายเกิดนางคุ้ม รับมฤดกกิจการของนายก๊กนางปิ่นแล้ว ได้ขยายกิจการกว้างขวางยิ่งขึ้น ในการนั้นได้ปรับปรุงคุณภาพขนมให้ดีขึ้นหลายอย่าง และได้ปรับปรุงการทำเต้าหู้และเต้าเจี้ยวให้ดีขึ้น โดยจ้างครูจากประเทศจีนมาทำการสอนให้แก่บุตรของนายเกิดนางคุ้ม เต้าเจี้ยวที่ปรับปรุงใหม่นั้นชาวกรุงฯ เรียกกันว่า เต้าเจี้ยวหวาน การทำเต้าเจี้ยวอยุธยาของญาติรุ่นต่อมา ๆ บางคนนั้น ได้อาศัยวิธีที่สืบทอดมาจากที่กล่าวนี้ นายเกิดนางคุ้มมีฐานะเป็นนายทุนและเจ้าทาษมากยิ่งขึ้นกว่าบิดามารดา[433] เสียอีก

ด้านชีวิตครอบครัว นายเกิดนางคุ้มมีบุตรด้วยกันรวม 8 คน คือ

1. นางแฟง
2. นายฮวด
3. นายชุน
4. นางสาวง้วย
5. นายฉาย
6. นายฮ้อ
7. นายเสียง
8. นางบุญช่วย

ตามที่ได้กล่าวถึงการเดินทางจากประเทศจีนมาสู่ประเทศไทยของนายก๊กก่อนหน้านี้ว่านายเส็งบิดาของนายก๊ก ได้มอบเงินไทยคือเงินพดด้วงให้แก่นายก๊กจำนวน 1 ตำลึง เพื่อใช้เป็นทุนรอนในการทำมาหากิน ปัญหา

จึงอยู่ที่ว่าครอบครัวพ่อแม่นายก๊ก คือ นายเส็ง แซ่ตั้ง ได้เงินพดด้วงดังกล่าวมาจากไหน

ความเป็นมาของเรื่องเงินพดด้วงกับครอบครัวนายเส็งมีรายละเอียดที่นายปรีดีได้เขียนถึงไว้ว่า

..ตามบันทึกของบรรพบุรุษแซ่ตั้งแห่งหมู่บ้านเอ้ตังกล่าวว่า ก๊กเป็นลูกของเส็ง เส็งเป็นลูกของเฮง เฮงไปเมืองไทยเมื่อเส็งยังเล็กอยู่ แม่ของเฮงเป็นอาของ "แต้อ๋อง" (จีนแต้จิ๋วเรียกพระเจ้ากรุงธนว่า "แต้อ๋อง") เฮงช่วยแต้อ๋องรบพม่าตาย เส็งส่งก๊กลูกชายไปค้าขายที่เมืองไทย

ตามที่บรรพบุรุษได้เล่าให้ฟังเพิ่มเติม ประกอบด้วยอาศัยเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับเฮง ปู่ของก๊กเป็นดังต่อไปนี้

เฮงได้เข้ามาเมืองไทยในรัชสมัยของพระเจ้าที่นั่งสุริยามรินทร์ ได้พักอยู่กับญาติฝ่ายจีนของพระเจ้าตาก ในบริเวณคลองสวนพลู (สมัยนั้นเป็นบริเวณที่ชาวจีนอาศัยอยู่)[434]

นายปรีดี พนมยงค์ ได้ให้รายละเอียดเรื่องนี้ต่อไปว่า เมื่อกษัตริย์พม่าส่งกองทัพมารุกรานประเทศไทย และได้รุกรบทำลายกองกำลังต่อต้านข้าศึกของฝ่ายไทยที่มีอยู่ประปรายตามหัวเมืองต่าง ๆ จนสามารถเคลื่อนกำลังเข้ามาใกล้พระนครศรีอยุธยานั้น พระมหากษัตริย์ไทยจึงได้มีพระบัญชาให้เจ้าหน้าที่จัดรวบรวมประชาชนไทยจำนวนหนึ่ง เพื่อให้ไปทำหน้าที่รักษาป้องกันกำแพงพระนคร ปรากฏว่าในครั้งนั้นได้มีชาวจีนจำนวนหนึ่ง รวมทั้งนายเฮงได้อาสาสมัคร เข้าร่วมกับประชาชนไทยเพื่อการป้องกันกำแพงพระนครนี้ด้วย ซึ่งต่อมาได้มีการมอบกองกำลังอาสาสมัครชาวจีนเหล่านี้ให้สังกัดอยู่ในกองที่พระยาตากเป็นผู้บังคับบัญชา

และเนื่องจากฝ่ายไทยไม่มีหน่วยกำลังต่อต้าน นอกกำแพงพระนครเหลืออยู่เลย ทำให้กองทัพพม่าสามารถกระจายกำลังกันล้อมพระนครไว้รอบด้าน แล้วจึงใช้ปืนใหญ่ระดมยิงใส่พระนครอย่างหนักหน่วงรุนแรง

..พระยาตากเห็นว่าตามสภาพเช่นนั้น ประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ไม่ทรงอยู่ในทศพิธราชธรรม และอ่อนแอในการป้องกันประเทศชาติ กรุงศรีอยุธยาจะต้องเป็นอันตราย พระยาตากจึงได้ชักชวนทหารไทยจีนภายใต้การบังคับบัญชาของตนตีฝ่าวงล้อมพม่า เพื่อรวบรวมราษฎรไทยในชนบทและหัวเมืองตะวันออก จัดตั้งเป็นกองทัพราษฎรขึ้นใหม่ เพื่อกอบกู้เอกราชแห่งชาติไทย

ฝ่ายครอบครัวของนายเฮงในประเทศจีนนั้น ไม่ได้ข่าวคราวจากนายเฮงเป็นเวลาหลายปี เพราะภายหลังกรุงฯแตกแล้ว การเดินเรือสำเภาระหว่างเขตแต้จิ๋วกับเมืองไทยได้หยุดชะงักไปชั่วคราวหนึ่ง ต่อมาภายหลังที่พระยาตากซึ่งราษฎรไทยยกย่องให้เป็นประมุขแห่งชาติไทย ได้ย้ายเมืองหลวงของชาติไทยไปตั้งอยู่ที่ธนบุรีแล้ว พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการเดินเรือค้าขายติดต่อกับประเทศจีนอีก มารดาของนายเฮงจึงได้ฝากจดหมายมากับนายเรือ เพื่อมาถวายพระเจ้ากรุงธนฉบับหนึ่ง แสดงความชื่นชมยินดีในการที่ได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์แห่งชาติไทย และได้ถามข่าวนายเฮงด้วย พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดเกล้าฯ ให้ตอบไปว่านายเฮงได้สิ้นชีพในการรับใช้พระองค์ต่อสู้กับศัตรูของชาติไทย และได้พระราชทานเงินพดด้วงจำนวนหนึ่งแก่ครอบครัวของนายเฮง[435]

นี่คือความเป็นมาของเงินพดด้วงที่ตกไปอยู่ในครอบครัวของนายเส็งและส่วนหนึ่งจำนวน 1 ตำลึง นายเส็งได้มอบให้นายก๊กในวันที่เขาได้ตัดสินใจเดินทางไปประเทศไทย

จากรุ่นนายก๊ก นายเกิด อันเป็นบรรพบุรุษต้นตระกูลพนมยงค์ในประเทศไทยรุ่นแรก ๆ แล้ว ก็มาถึงรุ่นลูกของนายเกิดคือนายเสียง มีการบันทึกกันไว้ว่า นายเสียง เกิดเมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม 2409 ณ บ้านเรือนแพ ที่คลองเมืองหน้าวัดพนมยงค์ ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอกรุงเก่า

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตรงกับช่วงปลายของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4

ในด้านการศึกษาเล่าเรียน ในวัยเด็กนายเสียงได้ศึกษาเล่าเรียนภาษาไทยกับภาษาบาลีที่วัดศาลาปูน นอกจากนี้ด้วยอุปนิสัยส่วนตัวที่ชอบไปทางโคลงฉันท์กาพย์กลอน ทำให้ในอีกทางหนึ่งนายเสียงได้สนใจฝึกฝนไปในทางด้านนี้ด้วย ดังที่นายปรีดีได้บันทึกเล่าไว้ว่า นายเสียง "ได้แต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอนสั้น ๆ ไว้หลายเรื่อง ได้ฝึกฝนทางดนตรีมีฝีมือพิเศษทางซออู้ และซอด้วง และหีบเพลง" [436] ฯลฯ เป็นต้น เมื่อนายเสียงมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ หรือมีอายุครบบวช จึงได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุจำพรรษาอยู่ ณ วัดพนมยงค์ 3 พรรษา ต่อมาเมื่อลาสิกขาบทแล้วจึงได้แต่งงานกับนางสาวลูกจันทน์บุตรีหลวงพาณิชย์พัฒนากร (เบ๊ก) และนางพาณิชย์พัฒนากร (เล็ก กิจจาทร) และต่อมาเมื่อนายเสียงได้ไปทำนาที่อำเภออุทัยน้อยหรือที่เปลี่ยนชื่อมาเป็นอำเภอวังน้อยในปัจจุบัน นายเสียงได้ภรรยาอีกคนหนึ่งชื่อ "ปุ้ย"

นายเสียงมีบุตรกับนางลูกจันทน์ และนางปุ้ยรวม 8 คน คือ

1. นางธราทรพิทักษ์ (เก็บ)
2. นายปรีดี
3. นายหลุย
4. นางนิติทัณฑ์ประภาศ (ชื่น)
5. นางเนื่อง ลิมปินันท์
6. นายถนอม

ส่วนบุตรที่เกิดจากนางปุ้ย มี 2 คน คือ

1. นายอรรถกิติกำจร (กลึง)
2. นางน้อม ตามสกุล

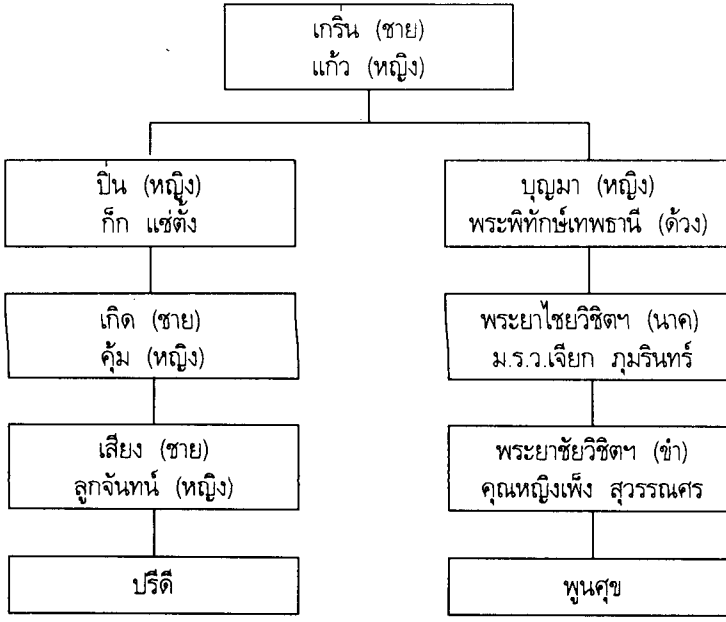
บันทึกของนายปรีดีกล่าวต่อมาว่า ภายหลังจากที่นายเกิดและนางคุ้มได้ถึงแก่กรรมไปแล้วประมาณ 30 ปีเศษ คือในปี พ.ศ.2456 หรือตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่นายปรีดีกำลังศึกษาเล่าเรียนอยู่ในระดับชั้นมัธยมศึกษา รัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติขนานนามสกุล พ.ศ.2456 ขึ้นใช้บังคับ แต่ปรากฏว่าประชาชนส่วนมากตามหัวเมืองและชนบทหาได้สนใจที่จะไปขอจดทะเบียนนามสกุลของตนตามที่ทางราชการกำหนดไม่ ทางอำเภอจึงมักจะเป็นฝ่ายคิดจัดการตั้งนามสกุล และจดทะเบียนให้กับบุคคลต่าง ๆ ตามที่ทางอำเภอเห็นว่าเหมาะสมและสะดวก

ในส่วนของบุตรนายเกิด ซึ่งได้แยกย้ายจากบ้านเดิมไปอยู่ยังตำบลอำเภอ ตลอดจนจังหวัดต่าง ๆ กัน ดังนั้นทางฝ่ายอำเภอจึงได้จัดการตั้งนามสกุลให้ตามตำบลที่ผู้นั้นตั้งบ้านเรือนอยู่บ้าง หรือหลานของนายเกิดบางคนที่กำลังรับราชการทหารอยู่ ก็ได้รับการตั้งนามสกุลให้จากผู้บังคับบัญชาบ้าง

..ส่วนนายเสียงได้รับทราบจากผู้ใหญ่บ้านว่า กรมการอำเภอคิดตั้งนามสกุลให้ นายเสียงเห็นว่านามสกุลนั้นไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับบรรพบุรุษเลย จึงได้ไปนมัสการท่านเจ้าคณะเมือง (จังหวัด) ขณะนั้น คือพระสุวรรณวิมลศีล เพื่อขอให้ท่านตั้งนามสกุลที่เหมาะให้ และขอให้ท่านแนะศิษย์คนหนึ่งของท่าน ซึ่งเป็นผู้คิดนามสกุลประจำอำเภอรอบกรุง (ปัจจุบันคืออำเภอพระนครศรีอยุธยา) ให้ช่วยแก้ไขนามสกุลที่ตั้งไว้เดิมนั้น ท่านเจ้าคณะเมืององค์นั้นรู้เรื่องราวของบรรพบุรุษนายเสียงเป็นอย่างดี ท่านจึงได้บอกนายเสียงว่าสมควรใช้นามสกุลว่า "พนมยงค์" ครั้นแล้วท่านได้ให้คนไปตามศิษย์ของท่านมาจากอำเภอฯ แล้วท่านแจ้งแก่ผู้นั้นว่าให้แนะนำกรมการอำเภอแต่งตั้งนามสกุลให้แก่นายเสียงว่า "พนมยงค์" ผู้นั้นเห็นชอบด้วยจึงจัดการให้กรมการอำเภอแต่งตั้งนามสกุลให้แก่นายเสียงว่า "พนมยงค์" [437]

เหตุที่ท่านเจ้าคณะจังหวัด พระสุวรรณวิมลศีล ได้ตั้งนามสกุลให้นายเสียงว่า "พนมยงค์" ก็เพราะท่านทราบว่าบรรพบุรุษของนายเกริ่นซึ่งเป็นทวดของนายเสียงเป็นผู้ก่อตั้งวัดแห่งนี้มา บรรพบุรุษของนายเกริ่นที่ว่านี้คือ พระนมแห่งพระมหากษัตริย์องค์หนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่ชื่อว่า "ประยงค์" หรือพระนมประยงค์ แต่เนื่องจากการออกเสียงที่มักจะเรียกกันเฉพาะพยางค์หน้าพยางค์หลัง และการไม่นิยมออกเสียง "ร" กล้ำ จึงทำให้พระนมประยงค์ จึงเป็นที่รู้จักของชาวอยุธยาในสมัยโน้นว่า "พนมยงค์" ทำให้วัดที่ท่านสร้างได้ชื่อตามชื่อท่านว่าวัด "พนมยงค์" และนี่คือเหตุผลที่เจ้าคณะจังหวัด พระสุวรรณวิมลศีล ได้นำมาตั้งนามสกุลให้นายเสียงว่า "พนมยงค์"

จากรุ่น นายเสียง พนมยงค์ ก็มาถึงรุ่นของ นายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งบุตรหลานของตระกูลพนมยงค์ได้มีเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ และตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่า นายปรีดี พนมยงค์ ได้แต่งงานกับนางสาวพูนศุข ณ ป้อมเพชร์ ซึ่งทั้งคู่มีความเกี่ยวข้องเป็นญาติห่าง ๆ กัน ด้วยเหตุที่มีเชียดร่วมกันคือเชียดของนายปรีดี นายเกริ่นนางแก้ว มีบุตร 2 คน คือปิ่น ซึ่งเป็นย่าทวดของนายปรีดี และบุญมาเป็นย่าทวด ของน.ส.พูนศุข ณ ป้อมเพ็ชร์ หรือหากจะเขียนเป็นภาพแผนภูมิก็จะได้ดังนี้

สำหรับครอบครัวของปรีดี-พูนศุข มีบุตรเพื่อสืบสกุลพนมยงค์ต่อมาอีก 6 คน คือ

1. ลลิตา
2. ปาล
3. สุดา
4. ศุขปรีดา
5. ดุษฎี
6. วาณี

เชิงอรรถ

[430] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ สกุลพนมยงค์ หน้า 24
[431] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ สกุลพนมยงค์ หน้า 25
[432] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ สกุลพนมยงค์ หน้า 25
[433] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ สกุลพนมยงค์ หน้า 26
[434] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ สกุลพนมยงค์ หน้า 22
[435] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ สกุลพนมยงค์ หน้า 23-24
[436] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ สกุลพนมยงค์ หน้า 28
[437] อ้างแล้ว ปรีดี พนมยงค์ สกุลพนมยงค์ หน้า 31

บรรณานุกรม

หนังสือ

ปรีดี พนมยงค์. ชีวประวัติย่อของนายปรีดี พนมยงค์ กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์, 2526.

___." ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส : ปรีดี พนมยงค์ (สัมภาษณ์โดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กังหัน, 2542.

___." สกุลพนมยงค์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทเอดิสัน เพรส โพรดักส์ จำกัด, 2530.

ไสว สุทธิพิทักษ์. ดร.ปรีดีกับการปฏิวัติ. นครศรีธรรมราช : สำนักพิมพ์สิริธรรมนคร, 2492.

เดือน บุนนาค. ท่านปรีดีรัฐบุรุษอาวุโส : ผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สามัคคีธรรม, 2517.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. เรื่องนายปรีดี พนมยงค์ : ตามทัศนะ ส.ศิวรักษ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2543.

___." พลิกแผ่นดิน : จากประดิษฐ์มนูธรรม สู่สันติประชาธรรม แล้วเดินหน้าต่อไปยัง พ.ศ. 2543 กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2540.

ไทยน้อย (เสลา เรขะรุจิ). พระยาพหล. พระนคร : แพร่พิทยา, 2497.

สุพจน์ ด่านตระกูล. ชีวิตและงานของดร.ปรีดี พนมยงค์. พระนคร : ประจักษ์การพิมพ์, 2514.

___." สัจจะแห่งประวัติศาสตร์ : รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, 2543. (รวมเล่มจากงานเขียนในอดีตหลายเล่ม เช่น เมื่อรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ลี้ภัยรัฐประหารฯ, ท่านปรีดีฯ กับ ราชบัลลังก์, การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของรัฐบุรุษอาวุโสฯ, ประวัติรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ตอนเผชิญวิกฤติทางการเมือง ฯลฯ เป็นต้น)

ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์. รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517). กรุงเทพฯ : ช.ชุมนุมช่าง, 2517.

ปรีดี พนมยงค์. ปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.

___." ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชนของ ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.

___." แนวความคิดประชาธิปไตยของ ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิปรีดี พนมยงค์, 2535.

___." หลักฐานสำคัญบางประการเกี่ยวกับ : สถานะสงครามของประเทศไทยในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ภาค 1. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, 2521.

___." จดหมายของนายปรีดี พนมยงค์ ถึงพระพิศาลสุขุมวิท : เรื่องหนังสือจดหมายเหตุของเสรีไทยเกี่ยวกับปฏิบัติการในแคนดี นิวเดลฮีและสหรัฐอเมริกา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2522.

ดิเรก ชัยนาม. ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2. พระนคร : แพร่พิทยา, 2509.

สิริ เปรมจิตต์. ชีวิตและงานของพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2521.

"นายฉันทนา" X.O.GROUP เรื่องภายในขบวนเสรีไทย. พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2507.

เนตร เขมะโยธิน, พล.อ. งานใต้ดินของพันเอกโยธี. พระนคร : เกษม-บรรณกิจ, 2510.

เฉียบ (ชัยสงค์) อัมพุนันท์. มหาวิทยาลัยของข้าพเจ้า. พระนคร : รวมสาส์น, 2501.

ประพัฒน์ ตรีณรงค์. ประธานาธิบดี แฟรงกลิน ดี.โรสเวลต์ แห่งสหรัฐอเมริกา. ธนบุรี : สำนักพิมพ์ "มิตรหรรษา", 2507.

อรุณ เวชสุวรรณ. รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, 2541.

ดิเรก ชัยนาม. การสิ้นสุดแห่งสภาพนอกอาณาเขตต์ในกรุงสยาม. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2479. (พิมพ์แจกในการฌาปนกิจศพนายเสียง พนมยงค์ ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2479)

ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ. ประวัติการทูตของไทย (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าดิลกฤทธิ์ กฤดากร ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2501)

สงบ สุริยินทร์. ประวัตินายกรัฐมนตรี. โรงพิมพ์ประจักษ์การพิมพ์, 2515.

สังวร สุวรรณชีพ พล.ร.ต. พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2516 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลเรือตรีหลวงสังวรยุทธกิจ ณ เมรุวัดธาตุทอง 27 ธันวาคม พ.ศ. 2516)

ปรีดี พนมยงค์. ความเป็นอนิจจังของสังคม. กรุงเทพฯ : เรือนแก้ว การพิมพ์, 2542.

___." เค้าโครงการเศรษฐกิจ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กังหัน, 2542.

นรุตม์. หลากบทชีวิต ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์. กรุงเทพฯ : แพรว สำนักพิมพ์, 2535.

ทศ พันธุมเสน, จินตนา ยศสุนทร. จากมหาสงครามสู่สันติภาพ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธนธัช, 2542.

ปรีดี พนมยงค์. ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าและ 21 ปี ที่ลี้ภัยในสาธารณรัฐราษฎรจีน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, 2529. (พรทิพย์ โตใหญ่, จำนงค์ ภควรวุฒิ แปล)

___." นายปรีดี พนมยงค์ เล่าเรื่อง "ขบวนการเสรีไทย" กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ "จิรวรรณนุสรณ์"

" 485 ". นายพลผู้ชื่อสัตย์. พระนคร : เอเชียการพิมพ์, 2511.

สันติสุข โสภณสิริ. บรรณาธิการ. บันทึกปฏิบัติงานใต้ดินของอดีตเสรีไทย. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2543.

สุนทรี อาสะไวย์. ประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2457. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

นรนิติ เศรษฐบุตร และ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ. บันทึกพระยาทรงสุรเดช. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรไทย, 2514.

ดวงเดือน พิศาลบุตร. ประวัติการศึกษาไทย (ฉบับย่อ) คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2512.

ประยูร ภมรมนตรี, พล.ท. บันทึกเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ว่าด้วยกำเนิดความมุ่งหมาย การปฏิบัติ ความสำเร็จและความผิดพลาด. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2517.

ขจร สุขพานิช. ฐานันดรไพร่. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2525.

วันปรีดี พนมยงค์ 11 พฤษภาคม 2539 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.

วันปรีดี พนมยงค์ 11 พฤษภาคม 2540 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.

วันปรีดี พนมยงค์ 11 พฤษภาคม 2541 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2541.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2475 การปฏิวัติสยาม. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543.

อ.พิบูลสงคราม. จอมพลป.พิบูลสงคราม. 5 เล่ม กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มนตรีและโรงพิมพ์ศูนย์การพิมพ์, 2518.

กรมศิลปากรและมูลนิธิอัฏฐมราชานุสรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์. พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัท ส.ศิลป์ (2521) จำกัด, 2529.

นาวี รังสิวรารักษ์. จุดบอดประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สายอักษร, 2530.

ที่ระลึกในการเปิดอาคารสำนักงานใหญ่ ธนาคารแห่งประเทศไทย 12 กรกฎาคม 2525. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977) จำกัด, 2525.

คณะกรรมการวันสันติภาพไทย. 16 สิงหาคม วันสันติภาพไทย. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2533.

คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา. พนมยงค์ประดิษฐ์ธรรม. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2526.

สมภพ จันทรประภา. สมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า. พระนคร : สำนักพิมพ์ผดุงศึกษา, 2514.

120 ปีกระทรวงการต่างประเทศ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิง กำจัด (มหาชน) 2539.

ธนาคารแห่งประเทศไทย. วิวัฒน์ไชยานุสรณ์. โรงพิมพ์ศิวพร, 2504. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวิวัฒนไชย ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 1 เมษายน พ.ศ. 2504)

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ คณะ. สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2477-2511. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2535.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ธรรมศาสตร์ 50 ปี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

ปรีดี พนมยงค์ แกร่งกล้าทุกสมัย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2526.

ปราโมทย์ พึ่งสุนทร และ นายเปลื่อง ศิริภัทร. จัดพิมพ์. บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2---3 ความเป็นไปบางประการภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (โดยปรีดี พนมยงค์) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นีติเวชช์, 2515.

รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎรประจำปี 2475.

รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎรประจำปี 2476.

อนุสรณ์นายปราโมทย์ พึ่งสุนทร นักอภิวัฒน์, เสรีไทย, นายสนามมวย เวทีราชดำเนินคนแรก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชจำกัด, 2525.

สุขุม นวลสกุล, วิทยา นภาศิริกุลกิจ, วิศิษย์ ทวีเศรษฐ. การเมืองการปกครองไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2521.

สมบูรณ์ ธรรมครองอาตม์. ประวัติศาสตร์อายธรรมโลก 2 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2518.

รายงานการประชุมรัฐสภา พ.ศ.2489-2490 พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ จอมพลผิน ชุณหะวัณ 9 พฤษภาคม 2516 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์, 2516.

กระทรวงการคลังครบรอบ 100 ปี 14 เมษายน 2518.

ประทีป สายเสน. กบฏวังหลวงกับสถานะของ ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรสาส์น,2532.

สุพจน์ ด่านตระกูล มรดกปรีดี พนมยงค์ กรุงเทพฯ : ศรีสมบัติการพิมพ์.

____." ข้อโต้แย้งกรณีสวรรคต, กับความเห็นแย้งของหลวงปรีนิพนธ์พจน-พิสุทธิ์ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ "จิรวรรณนุสรณ์", 2526.

___." นายปรีดี พนมยงค์ กับ ในหลวงอานันท์ฯ และกรณีสวรรคต. นนทบุรี : สถาบันวิทยาศาสตร์สังคม (ประเทศไทย), 2541.

ปรีดีนิวัติ สัจจะคืนเมือง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรสาส์น, 2529.

สุพจน์ ด่านตระกูล. ท่านปรีดีฯ พูดถึงกรณีสวรรคต. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สันติธรรม, 2517.

สถาบันวิทยาศาสตร์สังคม 2533. ศิษย์อาจารย์. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2533.

จินดา ศิริมานนท์. ความทรงจำจากบ้านชานกรุงปารีส : ปัจฉิมชีวิตของรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2536.

สุทนต์ ขวัญนคร. พระปกเกล้ากษัตริย์สละราชย์ฯ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังทรัพย์สิน

สันติสุข โสภณสิริ. หนึ่งศตวรรษปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, 2540.

___." ปรีดี พนมยงค์กับการสร้างสรรค์สติปัญญาอย่างไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, 2542.

___." บรรณาธิการ. ปรีดีปริทัศน์รวมทัศนะนักวิชาการต่อ ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, 2542.

___." บรรณาธิการ. ปรีดี พนมยงค์ ประดับไว้ในใจชน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กังหัน, 2541.

ปรีดี พนมยงค์. คณะราษฎรกับการอภิวัฒน์ประชาธิปไตย 24 มิถุนายน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กังหัน, 2542.

ปรีดีสาร. ฉบับฉลองครบรอบ 100 ปี : ชาตกาลรัฐบุรุษอาวุโส ศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ 11 พฤษภาคม 2543. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บพิธการพิมพ์, 2543.

7 รอบ พูนศุข พนมยงค์ 2 มกราคม 2539. โรงพิมพ์วี.พริ้นท์ (1991), 2539.

วงศ์ พลนิกร. นโยบายต่างประเทศที่พึงปรารถนาและแนวความคิดของท่านปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กังหัน, 2542.

สันติสุข โสภณสิริ. ปรีติธรรม : รวมธรรมทัศน์ของพระมหาเถระต่อปรีดี พนมยงค์, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กังหัน, 2542.

อมร รักษาสัตย์ และ สุพจน์ ด่านตระกูล. ผู้กำเนิดรัฐธรรมนูญไทย ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2543.

คือวิญญาณเสรี ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543.

วิชัย ภู่โยธิน. ก้าวแรกแห่งความสำเร็จ : ดร.ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2539.

อัจฉราพร กมุทพิสมัย. กบฏ ร.ศ.130 กบฏเพื่อประชาธิปไตยแนวคิดทหารใหม่. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, 2542.

สุชิน ตันติกุล. รัฐประหาร พ.ศ.2490. สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515.

คำพิพากษาศาลพิเศษ พุทธศักราช 2482 เรื่องกบฏ. พระนคร : กรมโฆษณาการ.

สารคดีปีที่ 16 ฉบับที่ 182 เดือนเมษายน 2543. "2443-2543 ร้อยปีชาตกาลรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์"

ปรีดี พนมยงค์. เบื้องหลังการก่อตั้งขบวนการเสรีไทย กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สันติธรรม, 2517.

ดุษฎี พนมยงค์, ปริญญา ช้างเสวก. เสี้ยวหนึ่งแห่งความทรงจำ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บ้านเพลง, 2541.

ฉัตรทิพย นาถสุภา. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 25 ฉบับที่ 1 มกราคม - เมษายน พ.ศ. 2542

สัมภาษณ์

นางน้อม ตามสกุล (พนมยงค์) วันที่ 10 กันยายน 2543.

นายศุขปรีดา พนมยงค์ วันที่ 10 กันยายน 2543.

วิทยานิพนธ์

นิคม จารุมณี. "กบฏบวรเดช พ.ศ.2476" วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

นคร เสรีรักษ์. "นักธุรกิจในการเมืองไทย กรณีศึกษามูลเหตุจูงใจให้เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง" สารนิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.

บทความ

ม.จ.พูนพิศสมัย ดิศกุล. "สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น : พายุพัดไป" มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับประจำวันอังคารที่ (25 มกราคม 2543) : 37-38.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. "จดหมายถึงนายกฯ จาก ส.ศิวรักษ์ เรื่องฉลอง 100 ปี ปรีดี พนมยงค์" ศิลปวัฒนธรรม (พฤษภาคม 2543) : 44-49.

ปรามินทร์ เครือทอง. "ทำเนียบท่าช้างวังหน้าของ นายปรีดี พนมยงค์" ศิลปวัฒนธรรม (พฤษภาคม 2543) : 40-42.

กลุ่มวิจัยประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์. "ปรีดี พนมยงค์ ชีวิตและงาน พ.ศ.2443-2526" ฉบับรำลึกพระคุณท่านผู้ประศาสน์การ ปรีดี พนมยงค์ ของ ต.ม.ธ.ก. รุ่น 2 (พ.ศ.2527) : 29-38.

สมพงส์ ธนะโสภณ. "ตำนานธนาคารชาติไทย" ธ.ป.ท.ปริทรรศน์ ฉบับที่ 1 (9 มิ.ย. 2514) : 6-22.

พยุง ย.รัตนารมย์. "โรงงานยาสูบ กระทรวงการคลัง ผลงานสำคัญชิ้นหนึ่ง ของ ศ.ดร.ปรีดี พนมยงค์" วันปรีดี พนมยงค์ (11 พฤษภาคม 2542) : 109-132.

ปทุมรัตน์ "ขายเหรียญบาทไป ได้แบงก์ชาติมา" วันปรีดี พนมยงค์ (11 พฤษภาคม 2542) : 39-49.

ขวัญดี อัตวาวุฒิชัย. ปาฐกถาวันปรีดี "ฯพณฯ ปรีดี พนมยงค์ ในทัศนะของคนรุ่นใหม่" วันปรีดี พนมยงค์ (11 พฤษภาคม 2533) : 38-58.

ม.ร.ว.สายสวัสดี สวัสดิวัตน์ ทอมป์สัน. "1 ศตวรรษศุภสวัสดิ์ (หม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์) ชีวิตของพ่อ" ศิลปวัฒนธรรม (ตุลาคม 2543) : 29-46.

ปรีชา สุวรรณทัต. "ประวัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์" ที่ระลึกวันสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ครบรอบ 41 ปี" (27 มิถุนายน 2518) : 2-3

เชิด ทรงศรี. "วันเวลาแห่งความทรงจำ ท่านปรีดี บ้านออง โตนีและปารีส 2526" มติชนวันเสาร์ที่ (26 มิถุนายน พ.ศ. 2542) : 12.

อำนาจ เย็นสบาย. "ความเป็นอนิจจังของศิลปะในนิทรรศการภาพศิลปะ 100 ปีชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์" มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับประจำวันอังคารที่ (15 กุมภาพันธ์ 2543) : 66.

____." "ปรีดีคีตานุสรณ์ และ คีตกวี สมเถา สุจริตกุล" มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับประจำวันอังคารที่ (15 พฤษภาคม 2543) : 66.

ศุขปรีดา พนมยงค์. "เสรีไทยกับ CIA" มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับประจำวันจันทร์ที่ (10 กรกฎาคม 2543) : 87-88.

"ร้อยปีแห่งชาติกาลปรีดี พนมยงค์ คำถามที่สังคมต้องตอบ เพื่อเชิดชูคุณธรรมแก่ท่าน". บทนำ.หนังสือพิมพ์ผู้จัดการรายวันฉบับประจำวันพฤหัสบดีที่ (11 พฤษภาคม 2543) : 1.

"คนดีศรีศตวรรษ" เนชั่นสุดสัปดาห์ ฉบับประจำวันที่ (8-14 พฤษภาคม 2543) : 10-16.

"ปรีดี พนมยงค์ ผู้รังสรรค์เอเชียผู้รังสรรค์ไทย" มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับประจำวันอังคารที่ (4 มกราคม 2543) : 95.

ถนอม นพวรรณ. "อาจารย์ปรีดี พนมยงค์กับฐานะรัฐบุรุษอาวุโส" วันปรีดี พนมยงค์ (11 พฤษาคม 2532) : 92-113.

"ปรีดี พนมยงค์ ก่อนวันอสัญกรรมในความทรงจำ 'โกคิน พลกุล' มติชน วันจันทร์ที่ (5 เมษายน พ.ศ. 2542) : 12

เอกสารอื่น

"พระราชบัญญัติยกเลิกภาษีสมพัตสร พุทธศักราช 2475." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 หน้า 198-199.

"ประกาศลดพิกัดเก็บเงินค่านา." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 หน้า 271-272.

"พระราชบัญญัติว่าด้วยการยึดทรัพย์สินของกสิกร พุทธศักราช 2475" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 หน้า 396-398.

"พระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา พุทธศักราช 2475." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 หน้า 461-463.

"คำแถลงการณ์คณะกรรมการราษฎร เกี่ยวแก่พระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา พุทธศักราช 2475." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 หน้า 464-465.

"พระราชบัญญัติว่าด้วยสำนักงานจัดหางาน พุทธศักราช 2475." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 หน้า 315-322.

"พระราชบัญญัติสำนักงานจัดหางาน ประจำท้องถิ่น พุทธศักราช 2475." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 หน้า 457-460.

"ประกาศกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ว่าด้วยทางการผ่อนผันขยายเวลาเก็บเงินรัชชูปการ จำนวน พ.ศ. 2475 ในอัตราปกติ แก่บุคคลบางจำพวก." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 หน้า 412-414.

"พระราชบัญญัติลักษณะเก็บเงินค่านา" ร.ศ.119." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 17 หน้า 450-453.

"พระราชบัญญัติลดพิกัดเก็บเงินค่านา พุทธศักราช 2476." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 261-263.

"พระราชบัญญัติลดอัตราเก็บเงินอากรสวนใหญ่ พุทธศักราช 2476." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 264-267.

"พระราชบัญญัติลดอัตราเก็บเงินอากรสวนจาก พุทธศักราช 2476." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 268-269.

"พระราชบัญญัติลดอัตราเก็บเงินภาษีค่าที่ไร่อ้อย พุทธศักราช 2476." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 272-273.

"พระราชบัญญัติลดอัตราเก็บเงินภาษีไร่ยาสูบ พุทธศักราช 2476." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 274-275.

"พระราชบัญญัติลดอัตราเก็บเงินภาษีต้นตาลโตนด พุทธศักราช 2476." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 276-277.

"พระราชบัญญัติงบประมาณ ประจำพุทธศักราช 2476." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 53-54.

"พระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล พุทธศักราช 2476." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 51 หน้า 82-107.

"ประกาศพระบรมราชโองการ." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 หน้า 574-576.

"พระราชบัญญัติ เทียบตำแหน่งรัฐมนตรีกับตำแหน่งเสนาบดีแต่ก่อน พุทธศักราช 2475." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 49 หน้า 577-578.

"พระราชกฤษฎีกาให้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรและตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 1-4.

"ประกาศตั้งคณะรัฐมนตรี." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 5-6.

"คำแถลงการณ์ของรัฐบาล." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 7-9.

"พระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ พุทธศักราช 2476." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 10-12.

"ประกาศรัฐมนตรีลาออก." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 378-379.

"ประกาศตั้งรัฐมนตรี." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 380.

"ประกาศเรื่องนายทหารขอลาออกจากประจำการ." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 381-382.

"ประกาศเรื่องตั้งนายทหารรักษาราชการแทน." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 383-384.

"ประกาศให้เปิดสภาผู้แทนราษฎร." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 385 -386.

"ประกาศตั้งนายกรัฐมนตรี." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 387-388.

"ประกาศตั้งคณะรัฐมนตรี." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 392-393.

พระราชบัญญัติให้ยกเลิกพระราชกฤษฎีกาที่ได้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร ลงวันที่ 1 เมษายน พุทธศักราช 2476." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 394-396.

"พระราชกฤษฎีกา ตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 พุทธศักราช 2476." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 816-821.

"ประกาศตั้งรัฐมนตรี." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 595.

"ประกาศตั้งซ่อมรัฐมนตรี." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 1053-1054.

"พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2476." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 751-762.

"พระราชบัญญัติว่าด้วยคณะกรรมการกฤษฎีกา พุทธศักราช 2476." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 779-784.

"พระราชบัญญัติว่าด้วยคณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดิน พุทธศักราช 2476." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 50 หน้า 785-789.

"พระราชบัญญัติกำหนดหน้าที่ของคนไทยในเวลารบ พุทธศักราช 2484" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 54 ภาค 2 หน้า 1030-1032.

"พระราชบัญญัติเทศบาล พุทธศักราช 2481." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 56 หน้า 155-186.

"พระราชบัญญัติสภาจังหวัด พุทธศักราช 2481." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 55 หน้า 187-197.

"พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารรัตนโกสินทร ศก 124." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 22 หน้า 513-517.

"พระราชบัญญัติลักษณะการเก็บเงินรัชชูปการ พุทธศักราช 2462." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 35 หน้า 425-447.

"พระราชบัญญัติเพิ่มเติมการเก็บเงินรัชชูปการ พุทธศักราช 2462." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 36 หน้า 76-77.

"พระราชบัญญัติเงินรัชชูปการ พุทธศักราช 2468." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 42 หน้า 400-413.

"พระราชกฤษฎีกา ลดอัตราเงินรัชชูปการจำนวน พ.ศ. 2477 พุทธศักราช 2476." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 51 หน้า 4-5.

"พระราชบัญญัติให้ใช้บทบัญญัติแห่งประมวลรัษฎากร พุทธศักราช 2481." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 56 หน้า 1-45.

"คำแถลงการณ์ของนายกรัฐมนตรี." (พ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนา) ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 54 หน้า 1060-1062.

"ประกาศตั้งนายกรัฐมนตรี." (พ.อ.หลวงพิบูลสงคราม) ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 55 หน้า 706-707.

"ประกาศตั้งและแต่งตั้งรัฐมนตรี." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 55 หน้า 708-711.

"บัญชีอัตราเงินเดือนข้าราชการพลเรือน." (บัญชีหมายเลข 1-3) ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 56 หน้า 1027-1032.

"พระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน พุทธศักราช 2482." ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 52 (ภาค 1) หน้า 807-842.

"พระราชบัญญัติปีประดิทิน พุทธศักราช 2483." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 57 หน้า 419-422.

"ประกาศพระบรมราชโองการ ให้ปฏิบัติตามความเป็นกลาง พุทธศักราช 2482." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 56 หน้า 847.

"แถลงการณ์สำนักงานโฆษณาการ เรื่องสิทธิและหน้าที่ของประเทศและของพลเมืองในประเทศที่เป็นกลาง." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 56 หน้า 1836-1849.

"ประกาศใช้สนธิสัญญาระหว่างประเทศกับประเทศญี่ปุ่น ว่าด้วยการจำเริญสัมพันธไมตรีและต่างเคารพบูรณภาพอาณาเขตต์แห่งกันและกัน." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 57 หน้า 944-945.

"ประกาศใช้กติกาสัญญาไม่รุกรานกันระหว่างประเทศไทยกับสหราชอาณาจักร์แห่งบริเตนใหญ่และไอร์แลนด์เหนือ." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 57 หน้า 353-354.

"พระราชบัญญัติจัดการปกครองดินแดนที่ประเทศไทยได้คืนจากประเทศฝรั่งเศส พุทธศักราช 2484." ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 54 ภาค 2 พ.ศ.2484 หน้า 788-789.

"ประกาศสันติภาพ." ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 58 พ.ศ.2488 หน้า 353-355.

"ประกาศพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ยกย่องนายปรีดี พนมยงค์ ไว้ในฐานะรัฐบุรุษอาวุโส." ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 62 หน้า 699-700.

"รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489." ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 59 กฎหมาย พ.ศ.2489 หน้า 205-230.

"ประกาศวิธีการเลือกตั้งสมาชิกพฤฒสภา ตามบทฉะเพาะกาลของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2489." ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 59 กฎหมาย พ.ศ.2489 หน้า 230-236.

"ข่าวราชการ" โดยสำนักพระราชวัง วันที่ 9 มิถุนายน 2489 ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 59 พ.ศ.2489 หน้า 434.

"แถลงการณ์รัฐบาล กรณีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลสวรรคต" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 59 พ.ศ.2489 หน้า 435.

"ประกาศการขึ้นทรงราชย์สืบราชสันติวงศ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 59 พ.ศ.2489 หน้า 435-436.

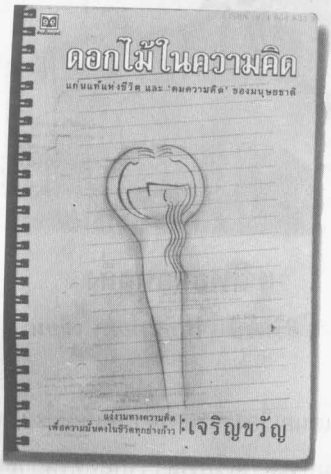
"รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2490." ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 60 พ.ศ.2490 หน้า 787-806.

"ประกาศแต่งตั้งอภิรัฐมนตรี." ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 60 พ.ศ. 2490 หน้า 807-808.

"พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 54 ภาค 1 หน้า 36-48.

"แถลงการณ์เรื่อง พระราชบัญญัติคณะสงฆ์" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 54 ภาค 1 หน้า 49-50

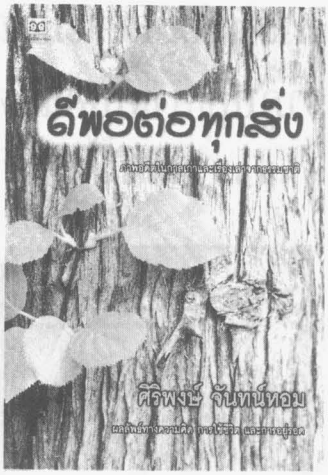
สาระสำหรับชีวิต
เพื่อการใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่า
ที่เราภูมิใจนำเสนอแด่คุณ

ดอกไม้ในความคิด

เจริญขวัญ เขียน

ดอกไม้ในความคิด จะกระตุ้นเตือนให้มนุษย์ได้ย้อนรำลึกถึงความงดงาม ความรัก ที่ยังมีอยู่ในหัวใจและความนึกคิดของทุกคน ด้วยการสรรถ้อยคำอันประณีตของ **เจริญขวัญ** ประกอบกับเนื้อหาที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาอันเรียบง่าย สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับชีวิตประจำวัน หากคุณกำลังค้นหาความสมดุลให้กับชีวิต และมุมมองทางด้านความคิดอันหลากหลาย หนังสือเล่มนี้ก็เหมาะสำหรับคุณเป็นอย่างยิ่ง

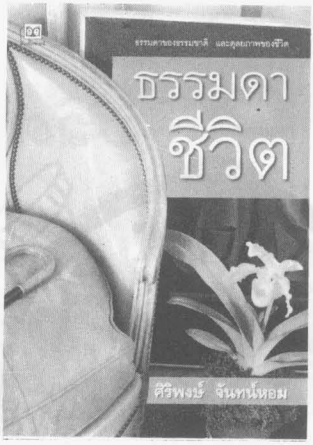

ดีพอต่อทุกสิ่ง

ศิริพงษ์ จันทน์หอม เขียน

ดีพอต่อทุกสิ่ง นำเสนอเรื่องราวการดำเนินชีวิตในวัยเยาว์ของผู้เขียน **ศิริพงษ์ จันทน์หอม** ผู้ซึ่งประสมประสานเรื่องเล่าจากอดีตในกาลเก่าเข้ากับความเป็นจริงของสิ่งแวดล้อมได้อย่างกลมกลืน โดยแฝงไว้ด้วยปรัชญา แนวความคิด และแง่คิดสำหรับการใช้ชีวิตในกรอบเกณฑ์สังคมยุคปัจจุบัน

ดีพอต่อทุกสิ่ง นับเป็นเล่ม ๒ ต่อจาก ***ธรรมชาติชีวิต*** ซึ่งมีสาระและให้ข้อคิดในแนวเดียวกัน หากคุณกำลังมองหาสาระสบายๆ อ่านง่ายๆ และ ได้ข้อคิด หนังสือเล่มนี้ก็เหมาะสำหรับคุณเป็นอย่างยิ่ง

ธรรมดาชีวิต

ศิริพงษ์ จันทน์หอม เขียน

ธรรมดาชีวิต ได้บอกเล่าเรื่องราวที่จะพาให้คุณได้ย้อนรำลึกถึงธรรมชาติอันแท้จริงของใจคน อีกทั้งแฝงไว้ด้วยข้อคิด คติเตือนใจที่คุณสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับหน้าที่การงาน สถาบันครอบครัวและสภาวะแวดล้อมรอบกายได้เป็นอย่างดี

เพราะเราเชื่อว่าความต้องการในชีวิตของแต่ละคนย่อมแตกต่างกัน และทุกคนย่อมลิขิตชะตาชีวิตได้ด้วยตัวของตัวเอง

นาฬิกาชีวิต

นายแพทย์สินเงิน สุขสมปอง เขียน

เรื่องของสุขภาพจิตเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน หากคุณเครียด เคร่งขรึม ไม่ครื้มอกครื้มใจ ยิ้มง่ายเหมือนอดีต จะหันหน้าปรึกษาจิตแพทย์...ก็ยังขวยเขิน เกินกว่าจะเข้าหาปรึกษาปัญหาที่ค้างคาใจได้

ทว่า คุณยังอยากหลุดพ้นจากขอบเขตของความเครียด ที่พาให้คุณซึเรียสกลัดกลุ้ม กับงานหรือเรื่องวุ่นๆ...หนังสือเล่มนี้ก็ช่วยคุณได้ ด้วยสาระ—ความสนุกที่ช่วยปลุกจิต ปลอบใจ ให้คุณหายหน่าย...เซ็งกับชีวิต

นาฬิกาชีวิต เรื่องเล่าจากจิตแพทย์ที่จะพาให้คุณละ—ลด—เลิก ความเครียดได้ด้วยวิธีละม่อม

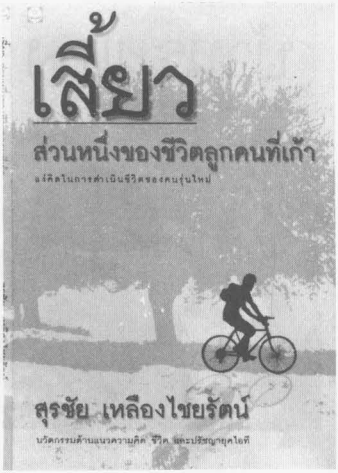

บ้านระแกง

สุรชัย เหลืองไชยรัตน์ เขียน

บ้านระแกง เป็นบันทึกเรื่องราวเมื่อครั้งอดีตของ **สุรชัย เหลืองไชยรัตน์** ซึ่งใช้ชีวิตในวัยเยาว์อยู่กับครอบครัวที่ประกอบธุรกิจผลิตรองเท้า โรงงานผลิตรองเท้าและสภาพแวดล้อมรอบด้านจึงเปรียบเสมือนโลกใบเล็กๆ ของผู้เขียน ซึ่งยังเป็นเด็กชายตัวน้อยๆ ทว่า ความซุกซน ดื้อรั้น มิได้น้อยตามอายุไปด้วย...เรื่องราว เหตุการณ์สนุกสนาน น่าประทับใจและวีรกรรมที่ผู้เขียนเพียรสร้างจึงเกิดขึ้นบ่อยครั้ง และได้ถ่ายทอดจากความทรงจำมาให้คุณๆ ได้อ่านกันเพลินๆ ในแต่ละบทของเนื้อหาแทรกไว้ด้วยข้อคิด ปรัชญาชีวิตที่ไม่เคร่งครัด เคร่งเครียด ดังเช่นปรัชญาโดยทั่วไป

บ้านระแกง จึงถือเป็น...บันเทิงบันทึก ที่ให้ทั้งความบันเทิงและสาระ เพื่อให้คุณๆ ได้ขบคิด และนำไปดัดแปลงใช้กับชีวิตประจำวันได้ในทุกโอกาส

เสี้ยว ส่วนหนึ่งของชีวิตลูกคนที่เก้า

สุรชัย เหลืองไชยรัตน์ เขียน

เสี้ยว ส่วนหนึ่งของชีวิตลูกคนที่เก้า บทความแสดงแนวความคิดเชิงปรัชญาสังคมและมานุษยวิทยา โดยถ่ายทอดผ่านประสบการณ์ในแต่ละช่วงชีวิตของผู้เขียน

สุรชัย เหลืองไชยรัตน์ ผู้ซึ่งใช้ชีวิตหลากสถานที่ หลายสถานการณ์

นี่คือข้อคิดและแนวทางการบริหารชีวิต ธุรกิจ และการอยู่รอดในสังคม อันเป็นผลลัพธ์ที่ได้มาจากการค้นคว้า...ด้วยชีวิตของผู้เขียน